FRİEDRİCH ENGELS

İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu

SOL
YAYINLARI

BİRİNCİ BASKI
ANKARA 1997

KİŞİSEL GÖZLEMLERDEN VE SAĞLIKLI KAYNAKLARDAN[1]

İNGİLTERE'DE EMEKÇİ SINIFIN DURUMU

FRİEDRİCH ENGELS

ÇEVİREN
YURDAKUL FİNCANCI

Friedrich Engels'in
Die Lage der arbeitenden Klasse in England (1845)
adlı yapıtını
Yurdakul Fincancı
İngilizcesinden
(*The Condition of the Working-Class in England*
[Marx-Engels, *Collected Works*, vol. 4,
Progress Publishers, Moscow 1975, pp. 295-596])
dilimize çevirdi ve kitap
İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu
adı ile
Sol Yayınları
tarafından
Ekim 1997
tarihinde
Ankara'da *Şahin Matbaası*'nda bastırıldı.

ISBN 975-7399-60-4

İÇİNDEKİLER

7 Sunu, *Eric Hobsbawm*

20 Büyük Britanya'nın Emekçi Sınıflarına
23 Almanca İlk Baskıya Önsöz
27 İngilizce Baskıya Önsöz

45 Giriş
65 Sanayi Proletaryası
69 Büyük Kentler
129 Rekabet
146 İrlandalı Göçü
152 Sonuçlar
196 Tek Tek Sanayi Kolları. Fabrika İşçileri
257 Öteki Sanayi Kolları
285 İşçi Hareketleri
318 Maden Proletaryası
340 Tarım Proletaryası
358 Burjuvazinin Proletarya Karşısındaki Tutumu

385 *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'na Ek

401 *Açıklayıcı Notlar*
417 *Adlar Dizini*
422 *Yayınlar Dizini*

FRİEDRİCH ENGELS

Bilimsel sosyalizmin Marx ile birlikte kurucusu Friedrich Engels, 28 Kasım 1820'de Almanya'nın Barmen kentinde doğdu. Babası bir pamuklu dokuma fabrikatörüydü. 1837'de babasının zoruyla okulu bırakarak onun işinde çalışmaya başladı. 1844 Eylülünde, Paris'te Marx'la tanıştı. 1847'de Londra'da bir Komünistler Birliği kurulmasıyla sonuçlanacak çabalara Brüksel ve Paris'ten katıldı. Almanya'daki 1848 Devrimi sırasında, Marx'la birlikte Köln'e geçti ve ayaklanmalara katıldı. 1864'te Uluslararası Emekçiler Derneği'nin (Enternasyonal) kuruluş çalışmalarında yeraldı ve yürütme organına girdi. Marx'ın ölümünden sonra uluslararası işçi hareketinin manevi önderi ve en yüksek otoritesi oldu. 5 Ağustos 1895'te Londra'da öldü.

Yazılış sırasıyla başlıca yapıtları şunlardır: *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, 1845 (***İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu***); *Die heilige Familie*, –Marx ile–, 1845 (***Kutsal Aile***); *Die deutsche Ideologie*, –Marx ile–, 1845-1846 [1932] (***Alman İdeolojisi***); *Grundsätze des Kommunismus*, 1847 (***Komünizmin İlkeleri***); *Manifest der kommunistischen Partei*, –Marx ile–, 1848 (***Komünist Parti Manifestosu***); *Der deutsche Bauernkrieg*, 1850 (***Almanya'da Köylü Savaşı***); *Revolution and Counter-revolution in Germany in 1848*, 1851 (***Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim***); *Zur Wohnungsfrage*, 1872 [1878] (***Konut Sorunu***); *Dialektik der Natur*, 1873-1886 [1925] (***Doğanın Diyalektiği***); *Anti-Dühring*, 1876-1878 (***Anti-Dühring***); *Socialisme utopique et socialisme scientifique*, 1880 (***Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm***); *Der Ursprung der Familie des Privateigentums und des Staats*, 1884 (***Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni***); *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klasisschen deutschen Philosophie*, 1886 (***Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu***); *Die Rolle der Gewalt in der Geschichte*, 1887-1888 [1895-1896] (***Tarihte Zorun Rolü***); *Zur Kritik des sozialdemokratischen Prgrammentwurfs*, 1891 (***Erfurt Programının Eleştirisi***). Marx ve Engels'in tüm yapıtları 41 ciltte toplanmıştır.

SUNU

ANIMSAMASI zor ama, Friedrich Engels *Emekçi Sınıfın Durumu*'nu yazdığı zaman yirmidört yaşındaydı. Bu konuyu araştırabilecek tüm niteliklere fazlasıyla sahipti. Rhineland'in Barmen kasabasında pamuklu imalatçısı, ayrıca sınai kapitalist ekonominin tam merkezinde, Manchester'da bir şube (Ermen & Engels) açacak ölçüde öngörülü olan varlıklı bir aileden geliyordu. Sınai kapitalizmin ilk zamanlarındaki dehşetin kuşattığı, ailesinin dar ve kendini üstün gören bağnaz dindarlığına tepki duyan genç Engels, 1830'ların sonuna doğru, genelde ilerici genç Alman entelektüellerin tuttuğu yolu tuttu. Kendisinden biraz daha yaşlı olan çağdaşı Karl Marx gibi 'sol hegelci' oldu —o sıralarda Prusya'nın başkenti Berlin'de yükseköğretime Hegel felsefesi egemendi— komünizme yönelik eğilimi giderek arttı ve; Alman solunun toplum eleştirisini biçimlendirmeye çalıştığı çeşitli ya-

yınlara ve gazetelere yazı yazmaya başladı. Kısa süre sonra Engels, kendini komünist olarak görür olmuştu. Bir süre İngiltere'de yaşama kararını kendisi mi yoksa babası mı almıştı, pek belli değil. Belki de kendilerine göre nedenlerle her ikisi de istemiştir: Baba Engels, devrimci oğlunu, Almanya'daki ajitasyon ortamından çekip çıkarmak ve dört dörtlük bir işadamı yapmak için; genç Engels ise modern kapitalizmin merkezinde, modern dünyadaki ciddi devrimci güç olarak kabul ettiği İngiliz proletaryasının büyük hareketlerine yakın olmak için.

Engels, İngiltere'ye gitmek üzere Almanya'dan 1842 güzünde ayrıldı; ara yerde Marx'la ilk kişisel tanışıklığını kurdu; İngiltere'de iki yıla yakın bir süre kaldı, durumu gözlemledi, okudu ve düşüncelerini biçimlendirdi.* Gerçi kitabının büyük bölümünü 1844-45 kışında yazdığı anlaşılıyor ama, üzerinde çalışmaya 1844'ün ilk aylarında başladığı kesindir. Çalışma, bir önsöz ve 'Büyük Britanya'nın Emekçi Sınıflarına' (İngilizce yazılmış) bir ithafla birlikte son haliyle 1845 yazında Leipzig'de yayınlanmıştır.** İngilizcesi, yazarın yaptığı ufak-tefek değişikliklerle yayınlanmış, ancak 1887 (Amerika baskısı) ve 1892 (İngiltere baskısı) geniş önsözlerle çıkmıştır. Böylece, sınai İngiltere'nin ilk zamanları hakkındaki bu başyapıtın kendisine konu edindiği ülkeye ulaşması için,

* *Emekçi Sınıfın Durumu*'ndan başka, marksist ekonomik çözümlemenin henüz tam olmayan bir taslağı *Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie,* ["Ekonomi Politiğin Bir Eleştiri Denemesi", K. Marx, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, Ankara 1993, s. 352-383.] ayrıca Kıta Avrupası'ndaki bazı gazeteler için İngiltere hakkında, Owen'ci *New Moral World* için de Kıta Avrupası olayları hakkında bazı makaleler, İngiltere günlerinin ürünüdür. Bkz: K. Marx-F. Engels, *Werke* (Berlin 1956) I, 454-592.

** *Die Lage der arbeitenden Klasse in England.* Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen von Friedrich Engels. Leipzig. Druck und Verlag, von Otto Wigand. 1845. Kitabın ikinci Almanca baskısı 1892'de yayınlandı. Standart baskı Berlin'de 1932'de yayınlanan Marx-Engels *Gesamtausgabe*dir (Kısım I, Cilt 4, s. 5-286). Atlamalar ve dizgi yanlışları o baskıda düzeltilmiştir. Buradaki metin 1892 İngiltere baskısıdır. En tam İngilizce baskı W. O. Henderson'la W. H. Chaloner'in hazırladığı (Oxford 1958) baskıdır; metin yeniden çevrilmiş, tamamlayıcı bilgiler eklenmiş, Engels'in referansları kontrol edilmiş ve gerektiğinde düzeltilmiştir. Ne yazık ki o çeviri çok güvenilir değildir, çevirmenlerin, Engels'in kitabını gözden düşürmeye dönük kuvvetli ama boş arzularının etkisi altındadır.

neredeyse yarım yüzyıl gerekmiştir. O zamandan beri de, yalnızca adıyla bile olsa, sanayi devrimini araştıran her araştırmacının yabancısı olmadığı bir yapıttır.

Emekçi sınıfların durumu hakkında kitap yazma fikri, kendi başına orijinal değildir. 1830'lara gelindiğinde, aklı başında her gözlemci, Avrupa'nın ekonomik açıdan gelişmiş kesimlerinin, artık yalnızca 'yoksul'un toplumsal sorunlarıyla değil, ama tarihsel olarak bir benzeri olmayan proletaryanın toplumsal sorunlarıyla karşı karşıya geldiğini apaçık görüyordu. Kapitalizmin ve ona bağlı olarak işçi sınıfı hareketinin evriminde belirleyici bir dönem olan 1830'larla 1840'larda işçi sınıfının durumu hakkında batı Avrupa'nın her yerinde, çok sayıda kitap, broşür ve araştırma yayınlanmıştı. Gerçi L. Villermé'nin *Tableau de l'Etat Physique et Moral des Ouvriers employés dans les Manufactures de Coton, de Laine et de Soie* (1840) başlıklı kitabı toplumsal araştırmanın çok üstün örneklerinden biri olarak anılmaya değer ama Engels'in kitabı, bu türdeki en seçkin yapıttır. Proletarya sorununun yerel ya da ulusal değil, uluslararası bir sorun olduğu da açıkça ortadaydı. Buret, İngiltere ve Fransa'nın durumunu karşılaştırmış (*La misère des classes laborieuses en France et en Angleterre, 1840*), Ducpétiaux da 1843'te Avrupa ülkelerindeki genç işçilerin durumu hakkındaki verileri derlemişti. Bu çerçevede, Engels'in kitabı yalıtık bir yazın olayı değildir; bu olgu anti-marksistlerin Engels'i zaman zaman, daha iyi bir şey düşünemediği için başkalarının yapıtlarından aşırmakla suçlamalarına yolaçmıştır.*

Ne var ki, Engels'in çalışması, görünüşte benzeş olan çağdaş kitaplardan birçok bakımdan farklıdır. Birincisi, Engels'in de haklı olarak savladığı gibi, yalnızca belli bazı kesimleri ve sanayileri değil, işçi sınıfını bir bütün olarak ele alan, İngiltere'de ya da herhangi bir başka ülkede yayınlan-

* Özellikle Buret'den. Suçlama, Gustav Mayer, *Friedrich Engels,* Cilt I, (Lahey 1934) s. 195'te tartışılmış ve yersiz görülmüştür. Mayer, Buret'nin görüşüyle Engels'in görüşü arasında ortak bir yan bulunmadığını, ayrıca Engels'in İngiltere'den dönmeden önce Buret'nin kitabını görmüş olabileceği noktasında herhangi bir kanıt bulunmadığını belirtmiştir.

mış ilk kitaptı. İkincisi ve daha önemlisi, kitap yalnızca işçi sınıfının durumunu gözden geçirmekle yetinen bir çalışma değildi; sınai kapitalizmin evrimini, sanayileşmenin toplumsal etkilerini —işçi hareketinin doğuşu dahil— siyasal ve toplumsal sonuçlarını genel olarak çözümleyen bir yapıttı. Gerçekte, marksist yöntemi, toplumun somut biçimde incelenmesine uygulayan, ilk geniş çaplı girişimdi ve olasılıkla, Marx'ın ya da Engels'in yazdıkları arasında marksizmin kurucularınca korunmaya değer bulunan ilk yapıttır.* Ne var ki, Engels'in, 1892 önsözünde de açıkça belirttiği gibi, yapıt, henüz olgunlaşmış bir marksizm örneği değildi; ama onun 'embriyonik gelişiminin evrelerinden biri'dir. Olgun ve tam biçimlenmiş bir yorum için Marx'ın *Kapital*'ini beklememiz gerekecektir.

Kanıt ve Çözümleme

Yapıt, Britanya toplumunu dönüştüren ve ana ürünü olarak proletaryayı yaratan sanayi devriminin kısaca tanımlanmasıyla başlıyor (Bölüm I-II). *Emekçi Sınıfın Durumu,* çözümlemelerini sistemli olarak sanayi devrimi kavramına dayandıran, geniş, en eski çalışma olduğu için, Engels'in öncülük ettiği başarıların ilkidir. 1820'lerde İngilizlerin ve Fransızların sosyalist tartışmalarında keşfedilen sanayi devrimi kavramı, o sıralar yeniydi ve denenmekteydi. Engels'in, bu dönüşümün tarihi hakkındaki açıklaması, tarihsel orijinallik iddiasında bulunmuyor. Her ne kadar hâlâ yararlıysa da sonraki daha tam yapıtlar onu aşmıştır.

Engels, sanayi devriminin ortaya çıkardığı dönüşümü, toplumsal açıdan dev bir yoğunlaşma ve kutuplaşma süreci olarak görmüştür; bu sürecin eğilimi, büyüyen bir proletar-

* *Komünist Manifesto* öncesi döneme ait öteki çalışmalar arasında Engels'in kitap halinde yeniden yayınlanmaya değer gördüğü öteki yapıtlar, Marx'ın *Feuerbach Üzerine Tezler*'i ve *Felsefenin Sefaleti*dir (1847). Engels'in çalışmasının önceliği konusundaki kuşku, Marx'ın büyük *Tezler*ini 1845 baharında ne zaman hazırladığını bilmeyişimizden ileri geliyor. Engels'in kendi kitabının önsözüne koyduğu 15 Mart tarihinden önce olması zayıf bir olasılıktır.

yayı ve giderek büyüyen kapitalistlerin giderek daha küçük bir burjuvazisini, her ikisini birden giderek kentleşen bir toplumda yaratmaktır. Kapitalist sanayiciliğin [*industrialism*] yükselişi, küçük meta üreticilerini, köylülüğü ve küçük-burjuvaziyi yıkmaktadır; ve bu ara katmanların gerileyişi, işçiyi, küçük bir usta olma olasılığından yoksun bırakarak onu, "orta-sınıflara katılmanın tam da geçiş aşamasındayken, nüfusun belli bir sınıfı"nı oluşturan proletaryanın saflarına hapseder. Bu nedenle işçiler sınıf bilincini —Engels bu terimi kullanmıyor— ve işçi hareketini geliştirirler. Engels'in bellibaşlı başarılarından biri buradadır. Lenin'in deyişiyle Engels "proletaryanın, *yalnızca* acı çeken bir sınıf olmadığını, ama utanç verici ekonomik durumunun onu karşı konamaz bir biçimde ileri doğru ittiğini ve kendi sonal kurtuluşu için savaşım vermeye zorladığını ilk söyleyenler arasındadır."*

Öte yandan, bu yoğunlaşma, kutuplaşma ve kentleşme süreci, gelip geçici değildir. Büyük ölçekli makineleşmiş sanayi giderek artan ölçüde sermaye yatırımlarını, onun ortaya çıkardığı işbölümü de çok sayıda proleterin yığılmasını gerektirir. Böyle geniş üretim birimleri, kırsal kesimde kurulsa bile, çevresine insan topluluklarını çeker; bu topluluklar bir emek-gücü fazlası ortaya çıkarır, böylece ücretler düşer ve başka sanayiciler de o bölgeye gelir. Bunun sonucu olarak, sanayi köyleri, sanayiciler için sağladıkları ekonomik yararlar nedeniyle büyümeye devam eden kentlere dönüşür. Her ne kadar sanayi yüksek ücret ödenen kentlerden düşük ücret ödenen kırsal kesime göçme eğilimi taşırsa da, bu gelişme, kırsal kesimi kentleştirmenin tohumlarını içinde barındırır.

Bu nedenle büyük kentler Engels'e göre kapitalizmin en tipik yerleşim yerleridir ve bunları bölüm III'te tartışır. Oralarda sınırsız sömürü ve rekabet, en çıplak biçimiyle ortaya çıkar: "Bir yanda barbarca bir umursamazlık ve katı bir ben-

* Lenin'in 1895'te yazdığı "Friedrich Engels" başlıklı yazısından (*Marx-Engels-Marxism*, Londra 1935, s. 37) [V. İ. Lenin, *Marx-Engels-Marksizm*, Sol Yayınları, Ankara 1997, s. 61].

cillik, öte yanda tanımsız bir sefalet, her yanı kaplamıştır; her yerde toplumsal savaş vardır; her erkeğin evi bir kaledir; her yerde, yasaların koruması altında yağma yapan talancılar vardır." Bu anarşi ortamında, geçim ve üretim araçlarına sahip olmayanlar yenik düşer ve karın tokluğuna çalışmaya ya da istihdam edilmediğinde açlığa mahkum olur. Ve daha da kötüsü, derin bir güvensizlik içinde yaşamaya mahkum olur; işçinin geleceği karanlık ve belirsizdir. Gerçekte işçinin geleceğini, Engels'in bölüm IV'te tartıştığı kapitalist rekabet yasaları yönetir.

İşçinin ücreti, işçiler arası rekabetin belirlediği ve belli bir geçinme düzeyinin altında çalışamayışlarının sınırladığı bir asgari ücret —bu gerçi Engels için katı bir kavram değil— ile emek darlığı olduğu zaman kapitalistler arası rekabetin belirlediği bir azami ücret düzeyi arasında dalgalanır. Ortalama ücret, asgarinin bir parça üzerinde oluşur; ne kadar üzerinde oluşacağını, işçilerin alışılagelen ya da edinilmiş yaşam standartları belirler. Ama belli bazı işler, özellikle sanayide, daha nitelikli işçiye gereksinim duyar; bu nedenle onların ortalama ücret düzeyi geri kalanlarınkinden daha yüksektir, ama bu daha yüksek düzeyin bir bölümü de kentlerdeki hayat pahalılığından ileri gelir. (Bu yüksek kentsel ve sınai ücret düzeyi, kırsal ve yabancı —İrlandalı— göçmenleri çekerek işçi sınıfını genişletmeye de yardım eder.) Ne var ki, işçiler arası rekabet zaten, —Marx'ın daha sonra yedek sanayi ordusu diye adlandıracağı— herkesin yaşam standardını düşük tutan sürekli bir "artı nüfus" yaratır.

Bu, tüm ekonominin sürekli genişlemesine karşın, teknolojik ilerleme nedeniyle malların ucuzlamasından ötürü böyledir; bu ucuzlama talebi artırır ve yeni sanayiler, teknolojinin işinden ettiği işçilerin çoğunu yeniden içine çeker. Bir başka nedeni de İngiltere'nin sınai dünya tekelidir. Nüfusun çoğalması, üretimin artması ve dolayısıyla emeğe olan talebin artması bundandır. Yine de dönemsel refah ve bunalım döngüsünün işleyişinden ötürü "artı nüfus" varlığını sürdürür. Bu refah-bunalım döngüsünü, kapitalizmin ayrılmaz

parçası olarak ilk tespit edenlerden ve kesin bir dönem aralığı belirleyenlerden biri Engels'tir.* Yedek işçi ordusunun kapitalizmin sürekli temel öğesi olduğunu ve ticaret döngüsünü kabul etmesi, teorik öncülüğünün iki önemli vargısıdır. Kapitalizm dalgalanarak işlediğine göre, patlamaların en tepe noktasında olduğu durumlar dışında, sürekli bir yedek işçiler ordusu bulundurması *gerekir*. Yedek, kısmen proleterlerden, kısmen de potansiyel proleterlerden —kırsal kesim insanları, İrlandalı göçmenler, ekonomik açıdan daha az hareketli işleri yapan kişiler— oluşur.

Kapitalizm, ne tür bir işçi sınıfı üretir? Bu sınıfın yaşam koşulları nelerdir; bu maddi koşullar ne tür bir bireysel ve kolektif davranış yaratır? Engels, kitabının büyükçe bir bölümünü (bölüm III, V-XI) bu konuları tanımlamaya ve çözümlemeye ayırarak toplumsal bilimlere en olgun katkısını yapmıştır; kapitalist sanayileşmenin ve kentleşmenin toplumsal etkilerine ilişkin çözümlemeleri birçok yönüyle hâlâ aşılabilmiş değil. Okunmalı ve ayrıntılı olarak incelenmelidir. Ortaya koyduğu kanıtlar kısaca şöyle özetlenebilir: Çoğu zaman, sanayi-öncesi bir geçmişten gelen göçmenlerin oluşturduğu yeni proletaryayı kapitalizm bir toplumsal cehenneme küreler; o cehenneme takılıp kalırlar, düşük ücret alırlar ya da açlık çekerler, gecekondularda çürümeye bırakılırlar, ihmal edilirler, hor görülürler; yalnızca, rekabetin kişisel olmayan gücünün değil, ama bir sınıf olarak burjuvazinin de zorbalığıyla yüzyüze gelirler; burjuvazi onları insan olarak değil nesne olarak görür; insani varlık olarak değil "emek" ya da "el" olarak görür (bölüm XII). Burjuva yasalarla desteklenen kapitalist, fabrika disiplinini dayatır, onlara para cezası verir, hapislere attırır; dilediği zaman kendi arzularını onlara zorla kabul ettirir. Burjuvazi bir sınıf olarak onlara karşı ayrımcılık güder; maltusçu nüfus teorisini karşılarına diker ve onlara 1834 tarihli maltusçu "Yeni Yoksullar Yasa-

* Bu konuda biraz Sismondi'ye, ve daha fazlasını, bu kitabı hazırlarken kullandığı, *Orta Sınıfın ve İşçi Sınıfının Tarihi*'nin (1833) yazarı John Wade'e borçludur. Wade 5-7 yıllık döngüler öngörür. Engels önce bunu benimsemiş, sonra 10 yıllık döngüden yana olmuştur.

sı"nın zulmünü reva görür. Ne var ki, bu sistemli insanlıktan çıkarma girişimleri, işçileri, burjuva ideolojisinin ve yanılsamalarının —örneğin burjuva bencilliğin, dinin, ahlakın— uzağında tutar. İlerlemekte olan sanayileşme ve kentleşme, işçileri, kendi toplumsal konumlarından ders almaya zorlar; onları toplulaştırarak güçlerinin farkına vardırır. "İşçiler sanayi ile ne kadar yakından bağlantılı duruma gelirlerse, o kadar çok ileri olurlar." (Ancak Engels, İrlandalılar arasında olduğu gibi, kitlesel göçlerin katılaştırıcı etkilerini de gözlemlemiştir.)

İşçiler kendi durumlarına değişik tepki gösterirler. Bazıları yenik düşer, ahlaksal açıdan çöker: bunlar arasında sarhoşluk, ahlak bozukluğu, suç ve mantıksızca para harcamada görülen artış *toplumsal* bir olaydır; kapitalizmin ürünüdür; bireylerin zayıflığı ve çaresizliğiyle açıklanamaz. Bazıları yazgısına boyun eğer, olabildiği ölçüde yasalara saygı duyan, saygın bir kişi olarak yaşamaya çalışır; topluma ilişkin konularla ilgilenmez ve böylece, işçileri bağlayan zincirleri daha da pekiştirmelerinde orta-sınıfa yardım etmiş olur. Ancak, gerçek insanlık ve onur, işçilerin yaşam koşullarının kaçınılmaz olarak yarattığı işçi hareketi içinde burjuvaziye karşı verilen savaşta bulunabilir.

Bu hareket çeşitli aşamalardan geçer. Bireysel isyan — suç— aşamalardan biri olabilir, makineleri kırmak bir başkası. Ama bunlardan hiçbiri yaygın değildir. Sendikacılık ve grevler, hareketin tuttuğu ilk genel yoldur. Sendikacılığın ve grevlerin önemi, etkililiğinde değil, verdiği dayanışma ve sınıf bilinci dersinde yatmaktadır. Siyasal bir hareket olan çartizm, daha üst bir gelişme aşamasını işaret eder. Engels, bu hareketlerin yanıbaşında, 1844'e kadar büyük ölçüde işçi hareketinin dışında kalan, orta-sınıftan düşünürlerin, sosyalist teoriler geliştirdiklerini, ama en iyi işçilerin küçük bir azınlığını kazanabildiklerini savlar. Ne var ki, kapitalizmin bunalımı giderek geliştikçe, hareket sosyalizme yönelmelidir.

Engels'in 1844'te gördüğü gibi, bunalım kaçınılmaz ola-

rak şu iki yoldan birine girecekti: Ya Amerikan (ya da bir olasılıkla Alman) rekabeti, İngiltere'nin sanayi tekeline son verecek ve geride devrimci bir durum bırakacaktı ya da toplumun kutuplaşması, ulusun büyük çoğunluğu durumuna gelen işçiler kendi güçlerini kavrayarak iktidara elkoyuncaya kadar sürüp gidecekti. (İlginç yanı, proletaryanın uzun vadedeki mutlak yoksullaşmasını Engels'in vurgulamayışıdır). Ne var ki, işçilerin içinde bulunduğu katlanılamaz koşullar ve ekonominin bunalımları dikkate alındığı zaman, bu eğilimlerden birinin ya da ötekinin varlığını duyurmasından önce bir devrim olasıydı. Engels bu devrimin gelecek iki ekonomik çöküntü arasında yani 1846-47 ve 1850'lerin ortası arasında olmasını bekliyordu.

Yapıt yeterince olgun değildir, ama Engels'in elde ettiği bilimsel başarılar yine de dikkate değer önemdedir. Hataları, genelde gençliğinin ve bir ölçüde de tarihsel perspektifi kısaltmasının ürünüdür. Bazı hataların anlamlı tarihsel açıklaması vardır. Engels'in kitabını yazdığı sıralarda, İngiliz kapitalizmi, büyük maddi bunalımlar döneminin ilkindeki en şiddetli aşamadaydı; Engels, 19. yüzyılın en felaketli ekonomik çöküntüsünün, yani 1841-42 çöküntüsünün en kötü döneminde İngiltere'ye gelmişti. 1840'ların bunalım döneminin kapitalizmin can çekişme ve devrimin başlangıç dönemi olduğunu düşünmek, o sıralarda hiç de gerçekçilik-dışı sayılamazdı. Böyle düşünen tek gözlemci Engels değildi.

Şimdi artık biliyoruz ki, o bunalım kapitalizmin sonal bunalımı değildi; kısmen sermaye malları sanayilerinde — önceki dönemlerin tekstil sanayisine karşılık bu kez demiryolları, demir, çelik sanayilerinde— gerçekleştirilen yoğun gelişmeye; kısmen o zamana kadar gelişmemiş ülkelerde kapitalist girişimlerin daha geniş alanları elegeçirmesine; kısmen tarımdaki yerleşik çıkarların yenilmesine; kısmen de işçi sınıfını sömürmenin yeni ve etkin yöntemlerinin —ki bunlar sonunda işçilerin gerçek gelirlerinin ciddi ölçüde artmasına yolaçmıştır— keşfine dayanan büyük bir genişleme döneminin başlangıcıydı. Yine biliyoruz ki, Engels'in tam bir

isabetle öngördüğü 1848 devrimci bunalımı, İngiltere'yi etkilemedi. Bu, büyük ölçüde, eşitsiz gelişmenin sonucuydu; bunu Engels'in öngörmesi gerçekten çok zordu. Gerçekten de Kıta Avrupası'nda ekonomik gelişmenin İngiltere'dekine tekabül eden aşaması en şiddetli bunalıma 1846-48 arasında ulaşırken, o aşamayı İngiltere 1841-42'de geçmişti. İngiltere 1848'de, ilk belirtisi 1844-47 arasındaki "demiryolu patlaması" olan, yeni bir genişleme dönemine girmişti. 1848 devriminin İngiltere'ye denk düşen aşaması 1842'deki çartist genel grevdi. Kıtada devrimlere yolaçan bunalım, İngiltere'de yalnızca hızlı bir iyileşme dönemini kesintiye uğratmakla sınırlı kaldı. Bu noktanın henüz aydınlığa ulaşmadığı bir sırada kitabını yazması Engels için bir talihsizliktir. Bugün bile istatistikçiler, İngiliz kapitalizminin "umutsuz yılları" ile altın çağını ayıran çizgiyi 1842-1848 arasında nereye koymak gerektiğini hâlâ tartışıyorlar. Engels'i, bunu açıkça göremediği için kınayamayız.

Her ne ise, yansız bir okur, Engels'in kitabındaki eksiklikleri yalnızca o dönemin raslantısal eksiklikleri olarak kabul edecek ve başardıklarından daha çok etkilenecektir. Bu yalnızca Engels'in apaçık görünen kişisel yeteneğinin değil, ama aynı zamanda onun komünizminin eseridir. Bu ona, kapitalizmin şampiyonluğunu yapan çağdaşlarına göre çok üstün olan bir ekonomik, toplumsal ve tarihsel kavrama gücü vermiştir. Engels'in de gösterdiği gibi, ancak burjuva toplumun yanılsamalarından uzak bir kişi, iyi bir toplumbilimci olabilir.

Engels'in Tanımıyla 1844 İngilteresi

Engels'in 1844'teki İngiliz işçi sınıfına ilişkin tanımları acaba ne ölçüde güvenilir ve kapsamlıdır? Daha sonraki araştırmalar, bu tanımları ne ölçüde doğrulamıştır? Kitabın tarihsel değeri hakkındaki yargımız, büyük ölçüde bu sorulara verilecek yanıtlara bağlı olmalıdır. Engels 1840'lardan bu yana sık sık eleştirilegelmiştir. O yıllarda V. A. Hubler ve B.

Hildebrand, ortaya koyduğu gerçekleri kabul etmişler, ama o gerçekleri yorumlayışını çok kasvetli bulmuşlardı. 1958'de ise Engels'in günümüze en yakın iki editörü, "tarihçilerin artık, Engels'in kitabını 1840'ların toplumsal İngiltere'si hakkında değerli bir görüntü ortaya koyan bir kitap olarak göremeyeceklerini" savlamışlardır.* Birinci görüş kabul edilebilir, ikincisi ise saçma.

Engels'in tanımı, dolaysız gözleme ve eldeki diğer kaynaklara dayanmaktadır. Açıkça anlaşılıyor ki, Engels sınai Lancashire'ı, özellikle Manchester yöresini yakından tanıyordu; Yorkshire'ın bellibaşlı sanayi kentleri olan Leeds'e, Bradford'a, Sheffield'a gitmiş, Londra'da haftalar boyu kalmıştır. Hiç kimse ciddi olarak, Engels'in gördüklerini çarpıtarak sunduğunu öne sürmüyor. Zamanın İngiltere'sini anlatan bölümlerden anlaşıldığına göre, III, V, VII, IX ve XII. bölümlerin önemlice bir kısmı doğrudan gözleme dayanmaktadır ve bu bilgiler, öteki bölümlere de ışık tutmaktadır. Unutulmamalıdır ki, (çoğu yabancı ziyaretçinin tersine) Engels yalnızca bir turist değildi; aralarında yaşadığı işadamlarını bilen Manchesterlı bir işadamıydı; çartistlerle ve ilk sosyalistlerle birlikte çalışan ve onları bilen bir komünistti; ve —yalnızca İrlandalı bir fabrika kızı Mary Burns'le, onun akrabaları ve dostlarıyla olan ilişkileri sayesinde değil— işçi sınıfının yaşamı hakkında ilk elden önemli ölçüde bilgi sahibi olan biriydi. O nedenle kitabı, o yılların sınai İngiltere'si hakkındaki bilgilerimiz için önemli ve birincil bir kaynaktır.

Kitabın geri kalan bölümleri için ve kendi gözlemlerinin doğrulanması için Engels, başka kişilerin verdiği bilgilere ve basılı bilgilere dayanmış, olanaklı olan yerlerde kapitalizme yakınlık duyan kaynaklardan alıntılara yer vererek, o kaynakların siyasal yanlılığını dengelemeye özen göstermiştir. (Önsözünün son paragrafına bakınız). Çok ayrıntılı değilse

*V. A. Hubler (*Janus* 1845 II, s. 387); Bruno Hildebrand (*Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft*, Frankfurt 1848); Chaloner ve Henderson, *Engels' Condition of the Working Class*, Oxford 1958 XXXI). Engels'in kitabı hakkındaki çağdaş Alman tepkiler için bkz: Kuczynski, *Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus*, vol. 8 (Berlin 1960).

de belgeleri iyi ve tamdır. Belgeleri kitabına geçirirken bazı hatalar yapmasına (bazıları sonradan Engels tarafından düzeltildi), ve resmî makamları, aynen alıntılamak yerine özetleme eğilimi olmasına karşın bu, kanıtlarını kendi keyfine göre seçtiği ve yanlış alıntıladığı suçlamalarını kanıtlamaz. Kendisine hasım olan editörleri, koskoca bir ciltte "yanlış sunuş" diyebilecekleri yalnızca birkaç örnek bulabilmişlerdir, onlar da ya ufak-tefek şeylerdir ya da yanlıştır.* Gerçekten bazı kaynaklar var ki Engels onlardan yararlanmamıştır, ama o kaynakların bir kısmı da ortaya bir şey koyuyor idiyseler bile, o koydukları şey daha da ürkütücü bir görüntü idi. Makul ölçülerle, *Emekçi Sınıfın Durumu* yetkinlikle belgelenmiş bir çalışmadır; sağlam kanıtlara dayanarak ortaya çıkarılmıştır.

Proletaryanın durumunu gereksiz ölçüde karanlık gösterdiği, ya da İngiliz burjuvazisinin iyilikseverliğini takdir etmediği yollu suçlamaların yanlış olduğu görülecektir. Dikkatli bir okur, Engels'in tüm işçileri çaresiz ve açlıktan ölmekteymiş gibi gösterdiği, onların yaşam standardını ölmeyecek kadarlık bir standart diye tanımladığı, proletaryayı farklılaşmamış bir yoksullar kitlesi olarak sunduğu türünden savların ya da kitabı okumamış eleştirmenlerin ona atfettiği öteki aşırı ifadelere dayandırılan öteki savların hiçbir temeli olmadığını görecektir. Engels, işçi sınıfının durumunda hiçbir iyileşme olmamıştır gibi bir yadsıma içinde değildir (bkz: bölüm III'ün sonundaki özet). Burjuvaziyi habis ruhlu tek bir kitle olarak göstermemiştir (bkz: bölüm XII'nin sonundaki uzun dipnotu). Burjuvazinin temsil ettiği şeye ve davranışına sebep olan nedene duyduğu nefret, iyi niyetli insanların dışındaki kötü niyetli insanlara duyulan nefret türünden naif bir nefret değildir. O nefret, sömürücüleri kolektif olarak "varlıkları paslanmış, onulmaz bir bencillikle yozlaşmış, derinden demoralize bir sınıf" durumuna otomatik olarak getiren kapitalizmin acımasızlığına yönelttiği eleştiri-

* Bu suçlamalar hakkında bkz: E. J. Hobsbawm'ın *Labouring Men* (Londra 1962), bölüm 6.

nin parçasıdır.

Engels'in eleştirmenlerinin çoğu, sırf onun ortaya koyduğu gerçekleri kabul etmek istemedikleri için itiraz ediyor. Komünist olsun ya da olmasın, o yıllarda dışardan gelip İngiltere'yi ziyaret eden birinin gördüğü korkunçluklar karşısında şok geçirmemesi olanaksızdı. Bu duyguyu çok saygıdeğer birçok burjuva liberal Engels'inki kadar yakıcı ifadelerle ortaya koymuştur — ama onun çözümlemesi olmadan.

"Uygarlık kendi mucizelerini yaratır" diye yazmıştı Manchesterlı de Tocqueville, "ve uygar insan nerdeyse vahşiye döner."

"Yaşadığım her gün" diyordu Amerikalı Henry Colman, "İngiltere'de, ailesi olan bir yoksul olmadığım için tanrıya şükrediyorum."

Engels'inkilerin yanına koymak üzere, sanayicilerin, katı yararcı kayıtsızlıkları hakkında çok sert değerlendirmeler bulabiliriz.

Gerçek şu ki, Engels'in kitabı, 1845'te olduğu gibi bugün de, o dönemin işçi sınıfı hakkında yazılmış en iyi tek kitaptır. Son zamanlarda ideolojik bir hoşnutsuzlukla hareket eden bir grup eleştirmen dışında birbirini izleyen tarihçiler kitabı böyle görmüşlerdir ve görmeye de devam ediyorlar Son 125 yıldır, özellikle Engels'in yakın kişisel bilgisinin bulunmadığı alanlarda yapılan araştırmalar, işçi sınıfının durumu hakkındaki bilgilerimize yeni bilgiler eklemiştir; o nedenle Engels'in kitabı bu konuda söylenmiş son söz değildir. Kendi döneminin kitabıdır. Ama ondokuzuncu yüzyılı araştıran bir tarihçinin ve işçi sınıfı hareketiyle ilgilenen herkesin kitaplığında, bu kitabın yerini başka hiçbir kitap alamaz. Bu kitap, insanlığın özgürleşmesi kavgasında bir kilometre taşı ve vazgeçilemez bir yapıttır.

E. J. Hobsbawm

BÜYÜK BRİTANYA'NIN EMEKÇİ SINIFLARINA[2]

EMEKÇİLER!

Durumunuzu, çektiğiniz acıları, giriştiğiniz savaşımları, umutlarınızı ve beklentilerinizi Alman ülkedaşlarımın önüne koymaya gayrêt ettiğim bu çalışmayı size adıyorum. Aranızda, koşullarınız hakkında bir şeyler öğrenecek kadar uzunca bir süre yaşadım; koşulları öğrenmek için çok ciddi bir çaba harcadım; elime geçirebildiğim resmî ve gayrı-resmî çeşitli belgeleri inceledim — bunlarla yetinmedim; konuma ilişkin *soyut* bilgilerden daha fazlasını istedim; sizi kendi evlerinizde, görmek, gündelik yaşamınızda gözlemlemek, koşullarınız, yakınılarınız üzerine sizinle söyleşmek, sizi ezenlerin toplumsal ve siyasal gücüne karşı verdiğiniz savaşıma tanık olmak istedim. Öyle de yaptım: Şirketten, ziyafetlerden, orta-sınıfın porto şarabından ve şampanyasından vazgeçtim; boş zamanlarımın, neredeyse tamamını sade emekçilerle iliş-

kiye adadım. Böyle yaptığım için hem mutluyum, hem gururluyum. Mutluyum, çünkü öyle yaptığım için, yaşamın gerçeklerine ilişkin bilgiler derlediğim çok hoş saatler geçirdim — öyle yapmasaydım o saatler, protokol konuşmalarıyla ve moda konular üzerinde çene çalmakla boşa gidecekti; gururluyum, çünkü bütün hatalarına ve bütün dezavantajlı durumlarına karşın, yine de İngiliz para-babaları dışındaki herkesin saygısını kazanan insanların suçlanan ve ezilen sınıfına hakkını teslim etme fırsatını elde ettim; gururluyum, çünkü sizin egemen orta-sınıflarınızın, vahşice bencil politikasının ve genel davranışının zorunlu sonucu olarak Kıta Avrupası'nda İngilizlere karşı taşınan küçük gör e duygusunu önleyebilecek bir konuma ulaştım.

Aynı zamanda, orta-sınıfı, karşıtlarınızı, gözleme fırsatını da bol bol buldum ve kısa sürede şu yargıya vardım ki, onlardan herhangi bir destek beklememekte haklıydınız, tepeden tırnağa haklıydınız. Çıkarları sizinkiyle taban tabana karşıt olmasına karşın her zaman tersini iddia etmeye ve sizin yazgınıza yürekten sıcak baktıklarına sizi inandırmaya çalışacaklardır. Yaptıkları, onları ele veriyor. Orta sınıfların —iş söze gelince ne derlerse desinler— gerçekte sizin emeğinizin ürünlerini satabildikleri sürece, o emekle kendilerini zenginleştirmekten ve bu dolaylı insan eti ticaretinden kazanç sağlayamaz duruma geldiklerinde sizi açlığa terketmekten başka bir niyetleri olmadığını göster eye yetecek kadarından da fazla kanıt topladığımı umuyorum. Size gösterdiklerini savladıkları iyi niyeti kanıtlayacak ne yaptılar? Yakınılarınıza ciddi biçimde hiç kulak verdiler mi? Oylumlu raporları, *Home Office*'in* raflarındaki kağıt yığınları arasında sonsuz bir uykuya mahkum edilen yarım düzine soruşturma komisyonunun giderlerini ödemekten başka ne yaptılar? O berbat mavi kitaplardan,** "özgür doğmuş Britanyalılar"ın büyük çoğunluğunun durumu hakkında herkesin kolayca bilgi elde edebileceği, okunması kolay tek bir derleme

* İçişleri Bakanlığının. –ç.
** Resmî hükümet raporları. –ç.

olsun yaptılar mı? Doğal ki hayır; bunlar, konuşmaktan hoşlanmadıkları konular — sizin içinde yaşadığınız alçaltıcı koşulları, uygar dünyaya duyurma işini bir yabancıya bıraktılar.

Onların gözünde bir yabancı; umarım, *sizin* gözünüzde değil. Benim İngilizcem saf olmayabilir, ama umarım İngilizcemi *açık-seçik* bulursunuz. İngiltere'de hiçbir emekçi —aklıma gelmişken Fransa'da da hiçbir emekçi— bana asla yabancıymışım gibi davranmadı. *Topyekun bir bencillikten* başka bir şey demek olmayan o lanet olası ulusal önyargı ve ulusal gururdan uzak olduğunuzu büyük bir keyifle gözlemledim. Gücünü insanlığın gelişmesi için özdenlikle kullanan herkese —İngiliz olsun olmasın— sempatiyle baktığınızı, sizin toprağınızdan çıkmış olsun ya da olmasın, büyük ve iyi olan her şeye hayranlık duyduğunuzu gözlemledim; sizin, yalıtık, tek bir ulusun üyesi *İngiliz*ler olmaktan daha fazla bir şey olduğunuzu anladım — kendi çıkarlarının ve tüm insan soyunun çıkarlarının aynı olduğunu bilen büyük ve evrensel insanlık ailesinin üyesi *İnsanlar* olduğunuzu anladım. "Bir ve Bölünemez" insanlık ailesinin üyeleri olarak, sözcüğün en kesin anlamıyla İnsanoğulları olarak, ben ve Kıta Avrupası'ndaki birçok kişi, sizlerin her bakımdan ilerleyişinizi selamlıyor ve çabucak başarıya ulaşmanızı diliyoruz. Hadi öyleyse, şimdiye dek yaptığınız gibi. Daha sırtlanılacak çok iş var; kararlı olun, yılmayın — başarınız kesin, ve ileri yürüyüşünüzde atacağınız hiçbir adım, ortak davamız, insanlığın davası için boşa gitmiş olmayacak!

Barmen (Renan Prusyası)
15 Mart 1845

Friedrich Engels

[ALMANCA İLK BASKIYA]
ÖNSÖZ[3]

BU ÖNSÖZÜ izleyen kitabı aslında, İngiltere'nin toplumsal tarihi üzerine yapacağım daha geniş bir çalışmanın bir bölümü olarak yazmaya niyetlenmiştim.[4] Ancak konunun önemi, çalışmaya başladıktan kısa süre sonra, sorunu ayrıca araştırmamı gerektirdi.

İşçi sınıfının durumu, günümüzdeki bütün toplumsal hareketlerin gerçek temeli ve çıkış noktasıdır; çünkü günümüzdeki toplumsal yoksulluğun en saklanamaz ve en yüksek olduğu nokta odur. Fransız ve Alman işçi sınıfı komünizmi, bunun doğrudan; Fourier'cilik ve İngiliz sosyalizmi ise, eğitimli Alman burjuvazisinin komünizmi, dolaylı ürünleridir. Bir yandan sosyalist teorilere, öte yandan bunların haklılığına ilişkin yargılara sağlam bir temel sağlamak için, ve yandaş ya da karşıt duygusal düşlerle fantezilere bir son vermek

için, proletaryanın koşullarının bilgisi kesin bir zorunluluktur. Ne var ki, proletaryanın içinde bulunduğu koşullar, *klasik biçimiyle,* en mükemmel durumuyla yalnızca Britanya İmparatorluğunda, özellikle de asıl İngiltere'de mevcuttur. Ayrıca, konunun en az ayrıntıyla bile ortaya konabilmesi için gerek duyulan malzeme, resmî araştırmacılar tarafından yalnızca İngiltere'de derlenmiş ve yazıya dökülmüştür.

Ben yirmibir ay boyunca, İngiliz proletaryasını ve onun çabalarını, sevincini, kederini tanıma, kişisel gözlemle ya da kişisel ilişkiyle onu yakından görme, aynı zamanda da gerekli otantik kaynaklara başvurarak gözlemlerimi tamamlama fırsatını buldum. Gördüklerim, duyduklarım ve okuduklarım bu kitapta ortaya konmuştur. Birçok çevrede, yalnızca bakış açıma değil, özellikle kitap İngilizlerin eline ulaştıktan sonra, bu kitapta andığım olgulara saldırılmasını görmeye hazırım. Ayrıca çok iyi biliyorum ki, konunun geniş kapsamlılığı ve uzun erimli öngörüleri gözönüne alındığında, şurda burda, bir İngilizin bile sakınamayacağı, önemsiz sayılabilecek hatalarım gösterilebilir; İngiltere'de bile, benimki gibi *tüm* işçileri kapsayan bir kitap henüz olmadığı için, bu olasılık daha fazladır. Ama bakış açımın bir bütün olarak sunuluşunda sonuca ilişkin tek bir olguda bile sorumlu olduğum bir hata varsa bunu kanıtlamaya, ama benimki gibi otantik bilgilerle kanıtlamaya çağırarak, İngiliz burjuvazisine bir an bile duraksamaksızın meydan okuyorum.

Proletaryanın yaşam koşullarının İngiltere'de ulaştığı klasik biçimin ortaya konması, özellikle Almanya için ve tam da şu sıralarda büyük önem taşıyor. Alman sosyalizmi ve komünizmi, daha çok teorik öncüllerden ortaya çıktı; biz Alman teorisyenler, bu "kötü gerçeklik"in reformlarına, gerçek ilişkiler tarafından doğrudan itilmek için, gerçek dünyanın hâlâ çok azını biliyorduk. En azından, bu reformların açık savunucularından hemen hiçbiri komünizme, hegelci spekülasyonun Feuerbach'çı çözülüşü yolundan başka bir yolla ulaşmadı. Proletaryanın gerçek yaşam koşulları hakkında bilgimiz öylesine azdı ki, şimdi burjuvazinin toplumsal soru-

nu kendi amaçları için kötüye kullandığı "işçi sınıfını kalkındırma dernekleri"[5] bile, işçilerin durumuyla ilgili olarak, sürekli, en gülünç ve mantıksız yargılardan yola çıkıyor. Bu sorunla ilgili olarak olguların bilgisine herkesten çok biz Almanlar gerek duymaktayız. Gerçi Almanya proletaryasının durumu, İngiltere'deki klasik biçimine ulaşmadı ama, yine de temelde aynı toplumsal düzene sahibiz; ulusun zekası, toplumsal sistemin bütünü için yeni bir temel sağlayacak önlemleri zamanında almazsa, er ya da geç, [bu toplumsal düzen] Kuzey Denizinin karşı yakasında şu anda ulaşmış olduğu noktaya kaçınılmaz olarak varmak zorundadır. İngiltere'deki sonuçları, proletaryanın yoksulluğu ve ezilmesi olan temel nedenler Almanya'da da var ve uzun vadede aynı sonuçları yaratmak zorundadır. Ama bu arada *İngiltere*'deki sefil koşulların kanıtlanmış bir olgu olarak ortaya konması, bizi *Almanya*'daki sefil koşulları da kanıtlanmış bir olgu olarak ortaya koymaya zorlayacak ve Silezya'yla Bohemya'da, Almanya'nın sakin havasını doğrudan tehdit eden karışıklıkların[6] günışığına çıkardığı tehlikenin genişliğini ve büyüklüğünü ölçebileceğimiz bir ölçüt sağlayacaktır.

Son olarak, değinmek istediğim iki nokta daha var. Birincisi *Mittelklasse* sözcüğünü, kitabın başından sonuna İngilizce orta-sınıf (ya da genelde söylendiği gibi orta-sınıflar) sözcüğü karşılığı kullandım. Fransızca *burjuvazi* sözcüğü gibi bu da mülksahibi sınıf, özellikle de aristokrasi denen sınıftan ayrışmış mülksahibi sınıf anlamını taşımaktadır — Fransa ile İngiltere'de doğrudan doğruya, Almanya'da "kamuoyu" görünümü altında dolaylı biçimde siyasal iktidarı elinde tutan sınıftır. Bunun gibi, emekçiler (*Arbeiter*), proleterler, işçi sınıfı, mülksüz sınıf ve proletarya sözcüklerini birbirinin dengi sözcükler olarak kullandım. İkincisi, alıntıların çoğunda, o sözün sahibinin bağlı olduğu partiyi de belirttim; çünkü, hemen her olayda liberaller kırsal kesimdeki ıstırabı vurgulamaya ve fabrika yörelerindekiniyse geçiştirmeye çalışırlarken, muhafazakarlar, fabrika yörelerindeki sefaleti itiraf ediyorlar, ama tarım yörelerinde sefaletin varlığını kabu-

le yanaşmıyorlar. Aynı nedenle, sanayi işçilerinin durumunu tanımlayıcı resmî belgelere sahip olmadığım durumlarda, liberal burjuvazinin yüzüne vurmak için *liberal* kaynaklardan kanıt sunmayı yeğledim. Torylerle, çartistlerden, ancak benim yaklaşımımı destekledikleri ölçüde, o da doğruluğunu kişisel gözlemle belirlemişsem ya da gerçeği yansıttığına inanıyorsam ya da adını andığım otoritelerin kişisel ya da yazınsal ününe güveniyorsam alıntı yaptım.

Barmen, 15 Mart 1845 F. Engels

İNGİLİZCE BASKIYA ÖNSÖZ

İNGİLİZCE baskısı yeniden basılan bu kitap ilkin 1845'te Almanya'da yayınlanmıştı. Yazarı o zamanlar gençti; yirmidört yaşındaydı; ürünü, iyi ve, hiçbiri için utanç duymadığı hatalı yanlarıyla onun gençliğinin damgasını taşır. Kitap İngilizceye 1885'te Amerikalı bir hanımefendi, bayan F. Kelley Wischnewetzky tarafından çevrilmiş ve izleyen yıl New York'ta yayınlanmıştı. Amerika baskısı neredeyse tükendiği ve Atlantik'in bu yakasında geniş çaplı dağıtılmadığı için, şimdiki İngilizce yayın haklı yeni baskısı, ilgili tüm tarafların tam rızasıyla gerçekleştirildi.

Kitabın Amerika baskısı için, yazarı tarafından İngilizce yeni bir önsöz ve bir ek yazılmıştı. O önsözün kitapla ilintisi pek yok gibiydi; o tarihlerdeki Amerika işçi sınıfı hareketini tartışıyordu; ilgisiz olduğu için de bu baskıya alınmadı. İkincisinden —orijinal önsözden— bu baskının sunumunda geniş

ölçüde yararlanıldı.

Bu kitapta anlatılanlar bugün artık, İngiltere sözkonusu olduğu ölçüde, birçok yönden geçmişe aittir. Bizim kabul görmüş bilimsel çalışmalarımızda, her ne kadar açıkça belirtilmemişse de kapitalist üretimin gerçekleştirildiği ölçek ne kadar geniş olursa, kapitalizmin ilk zamanlarının karakteristiği olan ufak-tefek dolandırıcılık ve yağma olaylarını o kadar az desteklediği gerçeği, modern ekonomi politiğin yasasıdır. Avrupa ticaretinin en alt düzeyinde olduğu dönemde, temsilciliğini Polonya yahudisinin yaptığı kılı kırk yaran iş alemi oyunlarının, ona kendi ülkesinde çok yarar sağlayan ve genelde orada geçerli olan bu oyunların, modası geçmiş, ırapta yeri olmayan oyunlar olduğunu, aynı yahudi Hamburg'a ya da Berlin'e geldiği zaman görür; bunun gibi, yüzdeyle çalışan, Berlin ya da Hamburg'dan gelen, yahudi ya da hıristiyan komisyoncu, birkaç ay içinde Manchester borsasını tanıyıp öğrenince, görür ki, pamuk ipliğini ya da kumaşı ucuza almak için onun da kendi ülkesinde zekiliğin tepe noktası sayılan, bir ölçüde daha incelikli olsa bile yine de o rezilce hile ve oyunlardan vazgeçmesi gerekir. Gerçek şu ki, zamanın para demek olduğu, yalnızca zamandan ve sorunlardan tasarruf etme aracı olarak belli bir ticaret ahlakının isteristemez geliştirildiği geniş bir pazarda, sözkonusu oyunlar geçerli değildir. İmalatçıyla "işçileri" arasındaki ilişkilerde de bu böyledir.

1847 bunalımından sonra ticaretin canlanması yeni bir sanayi çağının şafağıydı. Tahıl Yasasının* yürürlükten kaldırılması ve onu izleyen mali reformlar, İngiliz sanayi ve ti-

* Tahıl Yasasıyla, İngiltere parlamentosu 1815'te tahıl için toprak sahipleri lehine, yüksek gümrük vergileri uygulamaya başladı. Yasaya göre, 12,7 kg.'lık bir ölçek buğdayın fiyatı 80 şilinden az ise ithalat yasaktı. Daha sonra birkaç kez yumuşatılmakla birlikte, bu yasa yoksullar üzerinde ağır bir yük oluşturuyordu. Lancashire'daki sanayi burjuvazisinin örgütü olan *Tahıl Yasasıyla Savaşım Ligi*, ısrarlı biçimde bu yasanın yürürlükten kaldırılması için kampanya yürütmüştür. Çünkü yasa kapitalist gelişmeyi köstekliyordu. Bu yasa, emek-gücünü pahalılaştırıyor, iç pazarın genişlemesini engelliyor ve dış ticareti köstekliyordu. Bu yasa 1846'da yürürlükten kaldırıldı. –*Ed.*

caretine, arzu ettiği hareket alanını sağladı. Birbiri ardından Kaliforniya ve Avustralya altın madenleri keşfedildi. Sömürge pazarları, İngiliz mamul mallarını emme kapasitelerini, giderek büyüyen bir hızla artırdılar. Hindistan'daki milyonlarca dokuma tezgahı, Lancashire'da enerjiyle çalışan dokuma tezgahları tarafından sonunda çökertildi. Çin giderek daha çok dışarı açıldı. Hepsinin ötesinde, —o sıralarda ticari açıdan düşünülürse basit bir sömürge pazarı olan, ama sömürge pazarlarının en büyüğü olan— Birleşik Devletler, hızla ilerleyen, kendisinin bile hayret ettiği bir ekonomik gelişme sürecine girdi. Ve son olarak, önceki dönemin bitiminde ortaya çıkan yeni ulaşım araçları —demiryolları ve buharlı gemiler— artık uluslararası ölçekte kullanılmaya başlandı; o zamana kadar yalnızca potansiyel olarak varolan şeyi, dünya pazarını, bu yeni ulaşım araçları gerçek yaptı. Bu dünya pazarı ilkin, hammadde üretimlerinin fazlasının büyük bir kısmını tüketen ve karşılığında mamul madde gereksinmelerinin büyük bir kısmını sağlayan, bir imalat merkezinin —İngiltere'nin— çevresinde gruplanan, ya tümüyle ya önemli ölçüde tarıma dayalı ülkelerden oluşuyordu. İngiltere'nin sınai ilerleyişinin devcesine ve benzersiz olması, [bu durumda] çok doğal; öyle ki, bu gelişmeyle karşılaştırıldığı zaman 1844'teki durum ilkel ve önemsiz kalıyor. Ve bu gelişme ne oranda olduysa, imalat sanayisi de aynı oranda moral kazandı. Bir imalatçının öteki imalatçıyla kendi işçileri üzerinden adi hırsızlıklarla rekabet etmesi artık bir değer ifade etmez oldu. Ticaret, böyle bayağı para kazanma yöntemlerinin ötesine taştı; imalatçı milyoner için artık böyle uygulamalara değmezdi; yalnızca her kuruşu kazanç sayan daha küçük çaplı işyerlerinin rekabetini ayakta tutmaya hizmet ediyordu. Bu çerçevede ücreti malla ödeme sistemi kaldırıldı, on saatlik işgünü tasarısı* yasalaştırıldı ve ikincil önemde birkaç reform daha yapıldı — bu reformların çoğu, gerçi serbest ticaret ve dizginlenmemiş bir rekabet ruhuna aykırıydı ama,

* On saatlik işgünü yasasını İngiltere parlamentosu 8 Haziran 1847'de kabul etti. Yasa yalnızca 13-18 yaş arasındaki gençleri ve kadın işçileri kapsıyordu. *–Ed.*

kendisine daha az çıkar sağlanan kardeşine karşı rekabetinde dev kapitalistin yararınaydı. Dahası, işletme ne kadar büyükse ve orada ne kadar çok işçi çalışıyorsa, patronla çalışanlar arasındaki her anlaşmazlık daha büyük bir rahatsızlık ve daha büyük bir yitik nedeni oluyordu; bu yüzden patronlara, daha çok da büyük patronlara, gereksiz sürtüşmelerden kaçınmalarını, sendikaların varlığını ve gücünü kabul etmelerini ve son olarak da —uygun zamanlarda— grevlerde bile kendi amaçlarına hizmet edecek güçlü yöntemler bulmalarını öğreten yeni bir ruh egemen oldu. En büyük imalatçılar, eskiden işçi sınıfına karşı verilen savaşın önderleri, şimdi herkesin önünde barış ve uyuşumu övüyordu. Hem de çok iyi bir nedenle. Gerçek şu ki, hakkaniyet ve insanseverlik adına verilen tüm bu ödünler, sermayenin birkaç elde yoğunlaşmasını hızlandırmaktan öte bir amaç taşımıyordu; önceki yılların hasisçe gasp yöntemleri, o bir avuç insan için artık tüm önemini yitirmişti, hatta başağrısı durumuna gelmişti; tüm bu ödünlerin amacı, o hasisçe gasp yöntemleri olmaksızın iki yakası biraraya gelemeyen küçük rakipleri çabucak ve güvenle ezmekti. Böylece, üretimin —önemsiz sanayi dallarında durum tamamen başka olduğundan, en azından önde gelen sanayilerde— kapitalist sistem temelinde gelişimi, ilk zamanlarda işçilerin durumunu kötüleştiren ufak-tefek yakınma nedenlerini ortadan kaldırmak için yeterliydi. Şimdi bu çerçevede, giderek daha belirgin duruma gelen büyük temel olgu şu: İşçi sınıfının sefil durumunun nedeni, o ufak-tefek yakınma konularında değil, ama *kapitalist sistemin kendisinde* aranmalıdır. Ücretli işçi, emek-gücünü, belli bir gündelik karşılığı kapitaliste satar. Bu gündeliğin karşılığı olan değeri, birkaç saatlik bir çalışmayla üretmiştir; ama sözleşmeye göre, işgününü tamamlamak için daha bir dizi saat çalışmak zorundadır; bu ek artı-emek saatlerinde ürettiği değer, kapitaliste hiçbir maliyeti olmayan, ama yine de onun cebine giren artı-değerdir. Uygar toplumu, bir yanda bütün üretim ve geçim araçlarının sahipleri bir avuç Rothschildsler'le Vanderbiltsler'e, öte yanda

emek-güçlerinden başka hiçbir şeye sahip olmayan çok büyük sayıda ücretli işçilere bölme eğilimi taşıyan sistemin temeli budur. Ve bu sonucu, şu ya da bu ikincil yakınma konusunun değil ama sistemin kendisinin yarattığı gerçeği, kapitalizmin 1847'den bu yana İngiltere'de gösterdiği gelişmeyle açık-seçik ortaya çıkarılmıştır.

Kolera, tifüs, çiçek ve öteki salgın hastalıkların tekrar tekrar ortaya çıkması, İngiliz burjuvaya, eğer kendini ve ailesini bu hastalıklardan koruyacaksa, kasaba ve kentlerde sağlık koruma kurallarına hemen uyulması gereğini göstermiştir. Böylece, bu kitapta anlatılan en göze batar rezillikler ya tümden ortadan kalkmış ya göze daha az çarpar olmuştur. Kanalizasyon, varsa iyileştirilmiş, yoksa yeniden yapılmıştır; betimlemek zorunda kaldığım en kötü "gecekondular"ın bir başından öteki ucuna geniş caddeler açılmıştır. Küçük İrlanda* ortadan kalkmıştır; yıkılıp açılacak mahalleler listesinde sırada "Seven Dials"** vardır. Peki bundan ne çıkar? 1844'te benim cennetten bir köşe diye anlattığım yerler, şimdi kentlerin de genişlemesiyle, rahatsızlık verici, sefalet yüklü, harabelere dönüşmüştür. Artık, yalnızca domuzlarla çöp yığınlarına göz yumulmuyor. Burjuvazi, işçi sınıfının ıstırabını gözlerden saklama sanatında yeni ilerlemeler sağlamış bulunuyor. Ama işçi konutları konusunda hiçbir esaslı gelişme olmadığını "Yoksulların İskanı"nı incelemek üzere kurulan Krallık Komisyonunun 1885 tarihli raporu bol bol kanıtlıyor. Başka açılardan da durum böyle. Polis kuralları böğürtlenler kadar çok; ama işçilerin ıstırabını ancak çitle çevirebilirler, o ıstıraba son veremezler.

Gerçi İngiltere, kapitalist sömürünün anlattığım ilk gençlik dönemini geride bırakmış bulunuyor ama, başka ülkeler oraya henüz geldiler. Fransa, Almanya ve özellikle Amerika —1844'te öngördüğüm gibi— şu anda İngiltere'nin sanayi tekelini giderek daha fazla kırmakta olan zorlu rakip-

* 1840'larda Manchester'deki bir işçi sınıfı mahallesi. *–Ed.*

** Londra'nın merkezinde, bugünkü Soho'nun doğusunda berbat bir gecekondu mahallesi. *–Ed.*

lerdir. Manüfaktürleri, İngiltere'ninkiyle karşılaştırıldığı zaman genç, ama İngiltere'ninkinden çok daha hızlı bir oranda artıyor; garip görünüyor ama, İngiliz manüfaktürünün 1844'te eriştiği gelişme evresine, tam da şu sıralarda ulaştılar. Koşutluk, Amerika örneğinde gerçekten çok çarpıcı. Doğru, Amerika'da işçi sınıfının içinde yeraldığı dış çevre çok farklıdır, ama aynı ekonomik yasalar orada da işliyor ve sonuçları, her yönüyle özdeş olmasa bile aynı sıraya göre gelişmek durumunda. Böylece Amerika'da da daha kısa işgünü, çalışma zamanının özellikle fabrikalardaki kadın ve çocuklar için yasayla sınırlanması gibi konularda aynı savaşımı görüyoruz; ücreti malla ödeme sistemi tam hız gidiyor; kırsal kesimde "patronlar" işçiler üzerinde egemen olmak için kulübe sisteminden [*cottage-system*] yararlanıyorlar. 1886'da Pennsylvanialı 12.000 maden işçisinin Connellesville bölgesinde giriştiği büyük grevin haberini veren Amerikan gazetelerini okurken, sanki İngiltere'nin kuzeyindeki 1844 madenciler grevi hakkında yazdıklarımı okuyordum. İşçileri, sahte önlemlerle aynı aldatmalar, aynı malla ödeme sistemi, madencilerin direncini kırmak için kapitalistlerin başvurduğu son ama ezici aynı darbe — şirketlerin sahip olduğu kulübelerden işçileri çıkarma.

Bu çeviride, kitabı güncelleştirmeye ya da 1844'ten bu yana gerçekleşen tüm değişiklikleri ayrıntılarıyla göstermeye kalkışmadım. Bunun iki nedeni var: İlkin, bunu gereği gibi yapabilmek için, kitabın oylumunu bir kat artırmak gerek; ikincisi, Karl Marx'ın İngilizce çevirisi halka sunulmuş olan *Das Kapital*'inin birinci cildi, Britanya işçi sınıfının 1865 dolayındaki, yani Britanya'nın sınai gönencinin doruk noktasına çıktığı dönemdeki durumunu genişçe anlatıyor. O nedenle, Marx'ın ünlü yapıtının kapsadığı bir alana yeniden girmek zorunda kalacaktım.

Söylemenin hiçbir gereği yok, bu kitabın genel teorik yaklaşımı —felsefi, ekonomik, siyasal— bugünkü yaklaşımımla çakışmıyor. O zamandan bu yana esas olarak ve hemen hemen tamamen Marx'ın çabalarıyla bir bilim olarak

gelişen modern enternasyonal sosyalizm, 1844'te henüz ortalarda yoktu. Benim kitabım, onun embriyon olarak gelişiminin aşamalarından birine işaret eder; ve insan embriyonu ilk evrelerinde balık olan atalarının solungaç kemerlerini nasıl yeniden üretiyorsa, bu kitap da her yerinde [modern sosyalizmin] atalarından biri olan Alman felsefesinden modern sosyalizmin çıkışının izlerini taşır. Komünizmin, yalnızca işçi sınıfının parti öğretisi olmadığının, kapitalist sınıf dahil olmak üzere tüm toplumun, bugünkü dar koşullarından kurtuluşunun teorisi olduğunun sıkı sıkıya vurgulanması da işte bundan ötürüdür. Bu soyut olarak yeterince doğrudur ama pratikte kesinlikle yararsız ve hatta bazan daha da kötüdür. Varlıklı sınıflar yalnızca herhangi bir kurtuluş gereği duymamakla kalmayıp işçi sınıfının kendini kurtarmasına da kararlı biçimde direndiklerine göre toplumsal devrimin tek başına işçi sınıfı tarafından hazırlanıp başarılması gerekiyor. 1789'un Fransız burjuvası da burjuvazinin kurtuluşunun, tüm insan soyunun kurtuluşu demek olacağını ilan etmişti; ama soylular ve din adamları bunu görmüyordu; o sıralarda feodalizmle ilgili olarak soyut tarihsel bir doğru olan bu önerme, kısa sürede basit bir duygusalcılık [*sentimentalism*] durumuna geldi ve devrimci savaşımın alevleri arasında yitip gitti. Ve bugün, kendi üstün konumlarının "yansızlığı" ile işçilere, sınıf çıkarlarının ve sınıf savaşımlarının çok üstüne çıkmış ve rakip iki sınıfın çıkarlarını daha üst bir insanlıkta uzlaştırmaya yönelmiş bir sosyalizm öneren insanlar ya henüz çok şey öğrenmesi gereken cahillerdir, ya da işçilerin en korkunç düşmanlarıdır — kuzu postuna bürünmüş kurtlardır.

Büyük sınai bunalımın yinelenme periyodu, metinde beş yıl olarak belirtiliyor. 1825'ten 1842'ye kadarki olayların işaret ettiği periyod bu idi. Ama 1842'den 1868'e kadar olan sürenin sınai tarihi, gerçek periyodun on yılda bir olduğunu gösterdi; aradaki dalgalanmalar ikincil nitelikteydi ve giderek ortadan kalkma eğilimindeydi. 1868'den bu yana durum yeniden değişti; biraz aşağıda bu konuya yine dönülecek.

Aralarında gençlik heyecanımın bana söylettiği, İngiltere'de toplumsal bir devrimin yakın olduğu kehaneti de dahil, birçok kehanetimi kitaptan çıkarıp atmaya kalkışmadım. İşin garibi, bu kehanetlerden birkaçının yanlış çıkması değil, birçoğunun doğru çıkmasıdır; ve İngiltere'nin ticaretinin Kıta Avrupası ve özellikle Amerika'dan gelen rekabet sonucu, o zaman öngördüğüm gibi —gerçi çok kısa sürede demişim— nazik bir konuma gireceği kehanetim gerçekleşti ve artık geçmişin malı oldu. Bu açıdan, Londra'da yayınlanan *Commonweal*'in 1 Mart 1885 tarihli sayısında çıkan "1845'te ve 1885'te İngiltere" başlıklı bir yazımı buraya alarak kitabımı güncelleştirebilirim ve hatta güncelleştirmem gerekiyor. O makale, aynı zamanda, o kırk yıllık dönemin İngiliz işçi sınıfı tarihini de kısaca özetliyor. Makale şöyle:

"Kırk yıl önce İngiltere, ancak zor ile çözülebilecek gibi görünen bir bunalımla yüzyüzeydi. Manüfaktürlerin çok büyük ve hızlı gelişimi, dış pazarların genişlemesinin ve talepteki artışın ötesine taşmıştı. Her on yılda bir sanayinin yürüyüşü, genel bir ticari çöküşle sert bir kesintiye uğruyor, bunu, uzunca süren süreğen bir depresyon döneminin ardından kısa, birkaç yıllık bir gönenç dönemi izliyor, ve her zaman hummalı bir aşırı-üretim ve onun sonucu olan yeniden çöküşle sona eriyordu. Kapitalist sınıf tahılda serbest ticaret yaygarası koparıyor ve kentlerde açlığa mahkum olan nüfusu, geldikleri yere, kırsal yörelere geri göndererek serbest ticareti zorlama ve bu insanların, oraları ekmek dilenen yoksullar olarak değil, ama John Bright'ın dediği gibi, düşmanın üzerine yürümüş bir ordu olarak işgal edeceği tehdidinde bulunuyordu. Kentlerin işçi kitleleri siyasal iktidarı paylaşmak —Halk Çartı*— istiyorlardı; küçük esnafın çoğunluğu onları desteklemekteydi, ve bu ikisi arasındaki tek fark, Halk Çartının fizik güçle mi, moral güçle mi gerçekleştirilmesi gerektiğindeydi. Sonra 1847 ticari çöküşü, İrlanda'daki açlık ve bu ikisiyle birlikte de devrim beklentisi geldi.

"1848 Fransız Devrimi İngiliz orta-sınıfını kurtardı. Ut-

* Bkz: sayfa 303. *–Ed.*

kun Fransız işçilerin sosyalizan bildirgeleri, İngiltere'nin küçük bir grup olan orta-sınıfını ürküttü ve İngiliz işçi sınıfının, daha dar, ama daha gerçek olan hareketinin ise düzenini bozdu. Tam da çartizm kendini olanca gücüyle ortaya koymak üzereyken, 10 Nisan 1848'de,* dışardan çökertilmeden önce içerden çöktü. İşçi sınıfının eylemi geri plana düştü. Kapitalist sınıf tüm cephede utkun geldi.

"1831** tarihli reform tasarısı, tüm kapitalist sınıfın toprak aristokrasisi üzerindeki utkusuydu. Tahıl Yasasının yürürlükten kaldırılmasıysa sanayi kapitalistlerinin yalnızca toprak aristokrasisi üzerindeki utkusu değildi, ama aynı zamanda çıkarları aşağıyukarı toprak aristokrasisinin çıkarlarıyla ilintili olan kapitalist kesimler —bankerler, borsa simsarları, fon sahipleri, vb.— üzerinde de utkusuydu. Serbest ticaret, İngiltere'nin tüm iç ve dış, ticari ve mali politikasını, artık ulusu temsil eden imalatçı kapitalistlerin çıkarlarına uygun biçimde yeniden ayarlamak demek oluyordu. Bu işe azimle başladılar. Sınai üretimin önündeki her engel acımasızca yok edildi. Gümrük tarifeleri ve tüm vergi sistemi tepeden tırnağa değiştirildi. Her şey bir amaca, imalatçı kapitalist açısından çok önemli bir amaca dönüktü: Bütün tarım

* Çartist Konvansiyon 10 Nisan 1848 tarihinde Londra'da bir miting yapılmasını ve yeni dilekçenin parlamentoya verilmesi için bir işçi yürüyüşü düzenlenmesini kararlaştırmıştı. Parlamento, dilekçede istendiği gibi, Halk Çartını onaylamayı reddederse, konvansiyon bir ayaklanma başlatacaktı. Ne var ki, hükümetin aldığı önlemler —başkente polis, asker ve silahlı burjuva birlikleri seli akıtıldı— ve onun yanısıra çartistlerin kesin bir eyleme hazır olmayışları ve önderlerinin kararsızlığı sonucu gösteri başarısız oldu. Çartist lider O'Connor'ın parlamentoya götürülmesini emrettiği dilekçeyi Avam Kamarası tartışmaya bile açmadı. *–Ed.*

** Daha çok kullanılan tarih, 1831'deki tasarının yasalaştığı 1832'dir. 19. yüzyılda yapılan bu ilk büyük parlamento seçim reformu, oy hakkını bir parça genişletti — 435 bin seçmenden 652 bin seçmene çıkardı; (İngiltere'de ve Galler'de) milletvekilliklerini çok sınırlı olarak yeniden dağıttı ve böylece toprak aristokrasisinin ve onun içinde erimiş olan köklü kapitalistlerin dizginleri elde tutmasını çok fazla zayıflatmadı. Yine de parlamentonun kapılarını yeni sanayi burjuvazisinin temsilcilerine ve burjuva radikallere daha fazla açtı; hepsinden öte bundan böyle onların çıkarlarının belirleyici olacağını saptadı. Burjuva radikallerin bu reformu gerçekleştirebilmek için harekete geçirdiği işçi sınıfı ise, oy hakkından yoksun kalmaya devam etti, çünkü yasa kentte ve kırsal alanda oy verebilmek için belli miktarda mal-mülk sahibi olmayı öngörüyordu.

ürünlerinin ve özellikle işçi sınıfının geçim araçlarının ucuzlatılması; hammadde maliyetinin düşürülmesi ve ücretlerin —henüz *aşağı çekilmese* bile— düşük tutulması. İngiltere, "dünyanın atelyesi" olacaktı; İngiltere için İrlanda ne idiyse, bütün öteki ülkeler de o olacaktı — İngiltere'nin mamul malları için pazar olacaklar karşılığında hammadde ve gıda vereceklerdi. Tarımsal bir dünyanın büyük imalat merkezi olan sanayi güneşinin, İngiltere'nin çevresinde dönen ve sayıları giderek artan tahıl ve pamuk üreticisi, İrlandalar. Ne parlak bir görünüm!

"İmalatçı kapitalistler, güçlü bir sağduyu ile ve onları Kıta Avrupası'ndaki darkafalı benzeşlerinden farklılaştıran bir duyguyla, geleneksel ilkeleri horgörme duygusuyla, bu büyük amaçlarını gerçekleştirmeye giriştiler. Çartizm ölüm döşeğindeydi. 1847 çalkantısı durulduktan sonra doğal olarak ticari gönencin canlanması, serbest ticaretin erdemleri hanesine yazıldı. Bu iki gelişme İngiliz işçi sınıfını, siyasal açıdan "büyük liberal parti"nin, imalatçıların önderlik ettiği partinin kuyruğu durumuna getirdi. Bu avantaj bir kez yakalandıktan sonra sürdürülmeliydi. Serbest ticarete değil, ama serbest ticaretin yaşamsal bir ulusal sorun durumuna getirilmesine karşı duran çartist muhalefetten, imalatçı kapitalistler, işçi sınıfının yardımı olmaksızın, orta-sınıfın ulus üzerinde hiçbir zaman tam bir toplumsal ve siyasal güç elde edemeyeceğini öğrenmişlerdi ve öğrenmeye devam ediyorlardı. Bu çerçevede, iki sınıfın ilişkilerinde adım adım bazı değişiklikler oldu. Bir zamanlar tüm imalatçıların umacısı olan Fabrika Yasasına yalnızca gönüllü rıza gösterilmekle kalınmadı, hemen hemen tüm ticareti düzenleyen kurallar olarak genişletilmesine gözyumuldu. O zamana kadar şeytan icadı sayılan sendikalar artık son derece meşru kurumlar ve işçiler arasında sağlam ekonomik doktrinlerin yayılması için yararlı araçlar olarak canım-cicim olmuştu. 1848'e kadar ondan daha habis bir şey olamaz diye kestirilip atılan grevlerin bile, şimdi, özellikle de patron tarafından kendine uygun bir zamanda kışkırtılmışsa, pekala yararlı olabileceği düşünülü-

yordu. İşçiyi patron karşısında daha alt düzeye ya da dezavantajlı bir konuma koyan, en azından en karşı çıkılan yasalar yürürlükten kaldırıldı. Ve pratikte, korkunç "Halk Çartı", sonuna kadar ona karşı çıkmış olan imalatçıların siyasal programı durumuna geldi. "Seçmen olmak için mal-mülk sahibi olma kuralının kaldırılması" ve "oy pusulasıyla seçim" artık ülkenin yasaları arasındaydı. 1867 ve 1884 reform yasaları,* "genel oy"a, en azından şimdi Almanya'da varolan düzeye yaklaştı. Halen parlamentoda olan seçim çevreleri yasa tasarısı "eşit seçim çevreleri" oluşturuyor —genelde Almanya'dakinden daha eşitsiz bir durum sözkonusu değil; "parlamento üyelerine aylık ödenmesi", gerçekten "yıllık parlamentolar" değilse bile şimdikinden daha kısa süreli parlamento dönemi ufukta belirdi— ve yine de çartizm öldü diyenler var.

"1848 Devriminin de öncekilerden daha az olmayan garip yatak arkadaşları ve halifeleri var. O devrimi bastıran aynı insanlar, Karl Marx'ın dediği gibi, sonradan devrimin vasiyetinin icracısı durumuna geldiler. Louis Napoléon bağımsız ve birleşik bir İtalya yaratmak durumunda kaldı; Bismarck Almanya'yı tepeden tırnağa değiştirmek ve Macaristan'ın bağımsızlığını yeniden vermek durumunda kaldı; İngiliz sanayiciler Halk Çartını yasalaştırmak durumunda kaldılar.

"İmalatçı kapitalistlerin bu başatlığının etkileri İngiltere için ilkin şaşırtıcıydı. Ticaret canlanmış ve modern sanayinin beşiğinde bile işitilmedik bir genişliğe ulaşmıştı; 1850'den 1870'e kadar gerçekleştirilen çok büyük ürün kitlesiyle, çok yüksek ithalat ve ihracat rakamlarıyla kapitalist-

* 1867'deki ikinci reform yasası, ilk kez işçi sınıfının bir kesimine de oy hakkı tanıdı —seçmen sayısını yaklaşık bir milyondan yaklaşık iki milyona çıkardı— ama niteliksiz işçilerin çoğuna ve büyük kentlerin dışındakilere oy hakkını gene tanımadı. 1884 tarihli üçüncü reform yasası (parlamento üyeliklerinin yeniden dağıtımını tamamladı), seçmen sayısını yaklaşık 5 milyona çıkardı ve kırsal kesimdeki işçilerin önemli bir kısmına da ilk kez oy hakkı tanıdı. Ancak gene de etkin bir genel (erkek) oy hakkını gerçekleştirmedi. Yaklaşık iki milyon erkek ve kadınların tümü seçim sandığından uzak kaldı. Bazı sınırlamalar hâlâ olmakla birlikte yetişkin erkeklerin (ve 1929'da 21 yaşından büyük kadınların) oy hakkına sahip olması ancak 1918'de gerçekleşti. *–Ed.*

lerin elinde biriken zenginlikle ve büyük kentlerde yoğunlaşan insan çalışma-gücüyle karşılaştırıldığı zaman, daha önce buharın ve öteki makinelerin hayretten insanın ağzını açık bırakan keşfi, devede kulak kalıyordu. İleriye doğru gidiş daha önce her on yılda bir gelen bunalımla olduğu gibi 1857'de ve 1866'da kesintiye uğradı; ama bu dalgalanmalar doğal ve kaçınılmaz sayılıyor, kadere boyun eğiliyor ve sonunda [sistemin] kendini düzelteceği düşünülüyordu.

"Peki işçi sınıfının bu dönemdeki durumu? Büyük kitle için bile geçici bir iyileşme sağlandı. Ama büyük yedek işsiz ordusunun sürekli akışı, yeni makinelerin sürekli olarak emeğin yerini kapması, şimdilerde makineler tarafından işinden edilen tarım nüfusunun da giderek daha fazla sayıda göçmesi, sağlanan iyileşmeyi yeniden eski düzeyine geri götürdü.

"İşçi sınıfının yalnızca 'korunan' iki kesimi için kalıcı bir iyileşme olduğu görülüyor. Birincisi fabrika işçileridir. Onların çalışma saatlerinin parlamentonun çıkardığı bir yasa ile bir ölçüde rasyonel sınırlar içinde sabitleştirilmesi, işçilerin beden sağlığını yeniden kazandırmış ve onlara moral bir üstünlük duygusu getirmiştir; bu işçilerin belli yerlerde toplanmaları da bu duyguyu pekiştirmiştir. Hiç kuşkusuz 1848 öncesinden çok daha iyi durumdalar. Bunun en iyi kanıtı şu: Yaptıkları on grevden dokuzu, imalatçıların, kendi çıkarları için, üretimi kısıtlamanın güvence altına alınmasının tek aracı olarak kışkırttıkları grevlerdir. Mamul mallar satılmayıp kaldıkça patrona 'kısa süreli' çalışmayı kabul ettiremezsiniz; ama çalışanları greve götürürsünüz, patronlar da fabrikayı son işçisine kadar kapatırlar.

"İkincisi büyük sendikalardır. Bunlar, *yetişkin erkek* işçilerin çoğunlukta olduğu ya da yalnızca onların çalıştırıldığı işkollarında kurulmuş örgütlerdir. Bu işkollarında ne kadın ve çocukların ne makinaların rekabeti şimdiye dek onların örgütlü gücünü zayıflatabilmiştir. Makine işçileri, marangozlar ve mobilya yapımcıları, duvarcılar, bunların her biri bir güçtür; öyle ki, duvarcılar ve duvarcı ameleler [sendikasın-

da] olduğu gibi, makine kullanımına bile başarıyla karşı durabilirler. Durumlarının 1848'den beri önemli ölçüde iyileştiğinden hiç kuşku yoktur; bunun en iyi kanıtı da onbeş yılı aşkın bir zamandan bu yana, yalnızca işverenlerinin onlarla değil, onların da işverenleriyle gayet iyi geçinmekte oluşudur. Bunlar işçi sınıfı içinde bir aristokrasi oluştururlar; kendileri için göreli olarak rahat bir konum yaratmayı başarmışlardır ve bunu tartışmaya bile yanaşmazlar. Bunlar Leone Levi ve Giffen bayların model işçileridir ve şimdilerde herhangi bir makul kapitalistin ve genelde tüm kapitalist sınıfın birlikte çalışabileceği çok kibar insanlardır.

"Ne var ki, emekçilerin büyük bölümüne gelince, içinde yaşadıkları ne olacağını bilmezlik ve sefalet eskisinden daha fazla değilse, eskisi kadar yakadan-paçadan akmaktadır. Londra'nın doğu kesimi, bir işte çalışıyorsanız fizik ve moral aşağılanmanın, bir işiniz yoksa açlığın, umutsuzluğun ve sefaletin sürekli genişleyen durgun havuzu gibidir. Ve bütün öteki büyük kentlerde böyledir — doğal ki, işçilerin ayrıcalıklı azınlığı ayrı tutulduğunda; ve kasabalarda böyledir, ve tarım yörelerinde böyledir. Emek-gücünün *değerini* zorunlu geçim araçlarının değerine indiren yasayla, emek-gücünün *ortalama fiyatını,* kural olarak o geçim araçlarının asgarisine indiren yasa, bu ikisi, o insanlar üzerinde hükmünü yerine getirir, otomatik bir makinenin dayanılmaz gücüyle, onları dişlileri arasında ezer.

"1847 serbest ticaret politikasının ve yirmi yıllık imalatçı kapitalistlerin o zamanlar yarattığı durum buydu. Ama sonra bir değişiklik oldu. 1866 çöküntüsünü 1873 dolayında, hafif ve kısa süreli bir canlanma izledi; ama bu uzun sürmedi. Gerçekte, olması beklenen zamanda, 1877 ya da 1878'de tam bir bunalımdan geçmedik; ama 1876'dan bu yana bütün başat sanayi kollarında süreğen bir durgunluğa girdik. Ne tam çöküntü geldi ne de çöküntü öncesi ve sonrasında hakedegeldiğimiz özlenen gönenç. İç karartıcı bir depresyon, bütün işkollarında ve bütün piyasalarda süreğen bir mal fazlalığı — yaklaşık on yıldır yaşadığımız bu. Bu nasıl oluyor?

"Serbest ticaret teorisi, bir varsayıma dayanıyordu: İngiltere, tarımsal bir dünyanın tek imalatçı merkezi olacaktı. Bu varsayımın katışıksız bir yanılgı olduğu ortaya çıktı. Modern sanayinin gerekleri, buhar gücü ve makine donanımı; yakıt, özellikle kömür olan her yerde yerine getirilebilir. Ve İngiltere'nin yanısıra başka ülkelerde —Fransa, Belçika, Almanya, Amerika, hatta Rusya'da— kömür vardır. Ve oralardaki insanlar, sırf İngiltere'nin şanı-şerefi ve daha büyük bir zenginlik elde etmesi uğruna, İrlandalı yoksul çiftçilere dönüştürülmenin hiçbir yararı olmadığını gördüler. Kararlı bir biçimde, yalnızca kendileri için değil, ama dünya için mal üretimine giriştiler; ve sonuç şu ki, İngiltere'nin neredeyse bir yüzyıldır tadını çıkardığı imalat tekeli geri döndürülemeyecek biçimde kırıldı.

"Ne var ki, İngiltere'nin imalat tekeli, orada şimdiki toplumsal sistemin eksenidir. Tekel ayakta kaldığı sürede bile piyasa, İngiliz imalatçılarının artan üretkenliğine ayak uyduramıyordu; sonuç, on yıllık bunalımlardı. Şimdi artık yeni pazarlar bulmak her gün daha zorlaşıyor; öyle ki, Kongo zencileri bile, şimdi Manchester patiskası, Staffordshire çanaktabağı ve Birmingham araç-gereci tezgahtarlığı yaparak uygarlığa zorlanıyor. Kıta Avrupası'nın, özellikle de Amerika'nın malları, giderek artan miktarlarla akmaya başladığı zaman, henüz İngiliz imalatçıların aslan payını aldıkları pazarlarda o pay yıldan yıla azalmaya başladığı zaman ne olacak peki? Her derde deva serbest ticaret, sen yanıtla.

"Buna ilk işaret eden ben değilim. 1883'te Britanya Derneğinin* Southport'taki toplantısında, ekonomi bölümünün başkanı bay Inglis Palgrave, açıkça şöyle demişti: 'İngiltere'nin ticaretten büyük kâr sağladığı günler geride kaldı; sınai çalışmanın birçok büyük dalındaki büyümede bir durgunluk vardı; *ülkenin, gelişmesiz bir döneme girdiği söylenebilirdi.*'

"Ama sonuç ne olacak? Kapitalist üretim *duramaz.* Artarak ve genişleyerek sürmelidir ya da ölmelidir. Şimdi bile,

* 1831'de kurulan Britanya Bilim İlerletme Derneği. *–Ed.*

İngiltere'nin dünya pazarlarına mal gönderimindeki aslan payının yalnızca azalması bile durgunluk, sıkıntı, şurada sermaye fazlası, burada istihdam edilmemiş işçi fazlası demek oluyor. Yıllık üretimdeki artış tümden durduğu zaman ne olacak?

"Zayıf nokta burası, kapitalist üretimin Achilles'in topuğu.* Temeli sürekli genişlemeye dayanıyor ve bu sürekli genişleme şimdi olanaksız duruma geliyor. Bir çıkmazla son buluyor. İngiltere şu soruyla her yıl daha yakından yüzyüze geliyor: ya ülke parça parça olacak, ya kapitalist üretim. Hangisi?

"Ya işçi sınıfı? 1848'den 1868'e kadar eşi görülmedik bir ticari ve sınai genişlemede bile, böylesine bir sefalet içinde kaldılar; o zaman bile onların büyük çoğunluğu yaşam koşullarında en fazlasından geçici bir iyileşme elde edebildi; buna karşılık yalnızca, küçük, ayrıcalıklı, 'korunan' bir azınlık sürekli yarar sağladı; peki bu göz kamaştırıcı dönem sona erdiği zaman ne olacak; şimdiki ürkütücü durgunluğun yalnızca yoğunluşmakla kalmayacağı, ama o yoğunlaşmış koşulların süreklilik kazandığı ve İngiliz ticaretinin normal durumu haline geldiği zaman ne olacak?

"Gerçek şu: İngiltere'nin sanayi tekeli döneminde, İngiliz işçi sınıfı, bir dereceye kadar bu tekelden yarar sağladı. Bu yararlar, onlar arasında çok dengesiz bölüştürüldü; ayrıcalıklı azınlık çoğunu kendi cebine attı; ama büyük kitle bile ara sıra geçici bir yarar sağladı. Owen'cılığın ölümünden bu yana İngiltere'de sosyalizm olmayışının nedeni işte budur. O tekelin kırılmasıyla, İngiliz işçi sınıfı, o ayrıcalıklı konumunu yitirecektir; genel olarak kendisini —ve ayrıcalıklı, önde gelen azınlık da bunun dışında değil— öteki ülkelerdeki işçi arkadaşlarıyla aynı düzeyde bulacaktır. Ve İngiltere'de sosyalizmin yeniden niçin olacağının nedeni de budur."

Bana 1885'te göründüğü biçimiyle duruma ilişkin bu yazıya ekleyecek pek az şeyim var. Söylemenin gereği yok, "İngiltere'de yeniden sosyalizm" bugün gerçekten var ve bol bol

* Birinin zayıf noktası. –ç.

var — her rengiyle sosyalizm: bilinçli ve bilinçsiz sosyalizm; yavan ve şairane [*prosaic and poetic*] sosyalizm; işçi sınıfı sosyalizmi ve gerçekten o beterin beteri orta-sınıf sosyalizmi; sosyalizm yalnızca saygınlaşmakla kalmadı, artık gece giysileri giyiyor ve tembelce divana uzanıp oturma odası *causeuses*'üne* katılıyor. Bu, "toplumun" o korkunç despotunun, orta-sınıf kamuoyunun, tedavi edilemez kararsızlığını gösteriyor ve biz eski kuşak sosyalistlerin o kamuoyu hakkında beslediğimiz horgörünün ne kadar haklı olduğunu bir kez daha ortaya koyuyor. Ama aynı zamanda hastalık belirtisinin kendisi üzerinde homurdanmamız için de bir neden yok.

Burjuva çevrelerdeki bu gelip geçici, sulandırılmış ılımlı sosyalizm modasından ve hatta sosyalizmin genel olarak İngiltere'de sağladığı ilerlemeden çok daha önemli bulduğum şey, Doğu Londra'nın yeniden dirilmesidir. O engin sefalet karabasanı, artık altı yıl önceki gibi durgun bir havuz değil. O uyuşuk çaresizliğini silkip attı, yaşama döndü ve "yeni sendikacılık" denen şeyin, yani büyük "niteliksiz" işçiler kitlesinin örgütlenmesi hareketinin vatanı durumuna geldi. Bu örgütlenme eski "nitelikli" işçiler sendikalarının benimsediği biçimi kabul edebilir, ama niteliği farklıdır. Eski sendikalar, kuruldukları günlerin geleneğini koruyorlar ve ücret sistemini, bir kez kurulmuş ve hep öyle kalacak sonal bir olgu gibi anlıyorlar; en fazlasından kendi üyelerinin çıkarları için bu sistemi ılımlayabileceklerini düşünüyorlar. Yeni sendikalarsa, ücret sisteminin sonsuza dek öyle kalacağı inancının sarsıldığı bir sırada kuruldu; kurucuları ve destekleyicileri ya bilinçli ya da duygusal sosyalistler sendikalara sarılarak bu kişilere güç veren kitleler, kaba, ihmal edilmiş ve işçi sınıfı aristokrasisinin tepeden baktığı insanlar, ama engin bir üstünlükleri var: *zihinleri bakir bir toprak;* daha iyi konumdaki eski sendikacıların beyinlerini özgür düşünceden alıkoyan edinilmiş, "saygın" burjuva önyargılardan tümüyle uzaklar. Ve şimdi, bu yeni sendikaların, genel olarak işçi sınıfı hareketinde başı çektiklerini, zengin ve gururlu "eski" sendi-

* Sohbet, gevezelik. –ç.

kaları giderek peşlerine taktıklarını görüyoruz.

Kuşku yok ki, Doğu Londralılar çok büyük acemilikler de yaptılar: ama öncelleri de öyle, onları poh-pohlayan doktriner sosyalistler de öyle. Geniş bir sınıf, tıpkı büyük bir ulus gibi, en hızlı ve en iyi, kendi hatalarının ceremesini çekerek öğrenir. Geçmişte yapılmış, şimdi yapılan, gelecekte yapılacak bütün hatalara karşın Doğu Londra'nın yeniden doğuşu, *fin de siècle*'in* en büyük ve en verimli olgularından biridir. Bunu görecek kadar yaşadığım için mutlu ve gururluyum.

F. Engels

11 Ocak 1892**

* Yüzyılın sonu. –ç.

** *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nun Almanca ikinci baskısına yazdığı önsözde Engels, İngilizce baskının bu önsözünden bir paragraf alıntıladıktan sonra aşağıdaki bölümü ekledi:

"Altı ay önce, ben bunları yazdıktan sonra, İngiliz işçi sınıfı hareketi, yeniden ileri doğru büyük bir adım attı. Önceki gün yapılan parlamento seçimleri, resmî iki partiye, muhafazakarlarla liberallere, artık bundan sonra bir üçüncü partiyi, işçilerin partisini dikkate almaları gerekeceği işaretini verdi. Bu işçi partisi henüz kuruluyor; kurucu öğeleri, hâlâ her tür geleneksel önyargıyı —burjuva, eski sendikacı ve hatta doktriner sosyalist önyargıları— atma çabası içindeler; öyle ki, bunu yaparak, hepsi için ortak olan bir temelde biraraya gelebilsinler. Ama ardından gittikleri birleşme güdüsü o kadar güçlüydü ki, şimdiye dek İngiltere'de eşi görülmedik seçim sonuçlarını ortaya çıkardı. Londra'da seçime iki işçi aday katıldı ve açıktan sosyalist aday olarak katıldı; liberaller, onlara karşı kendi adamlarını çıkarmaya cesaret edemediler ve iki sosyalist ezici bir çoğunlukla, beklenmedik bir oyla kazandılar. Middlesbrough'da bir işçi aday, bir liberal ve bir muhafazakar adayla yarıştı ve ikisine karşın o seçildi; öte yandan liberallerle seçim işbirliği yapan yeni işçi adaylar, biri dışında başarısız oldular. İşçi temsilcisi denen eski temsilciler, yani kendi liberalizm okyanusunda kendi işçi niteliklerini boğmak istedikleri için zaten işçi sınıfı temsilciliğinden affedilenler arasında bulunan Henry Broadhurst, eski sendikacılığın bu en önemli temsilcisi, sekiz saatlik işgününe karşı çıktığı için, başı tümden önüne eğik kaldı. Glasgow'da iki, Salford'da bir ve daha başka seçim çevrelerinde bağımsız işçi adaylar her iki partinin adaylarıyla yarıştılar. Yenik düştüler. Ama liberal adaylar da yenildi. Kısacası, bazı büyük kentlerde ve sınai seçim çevrelerinde, işçiler, iki eski partiyle tüm bağlarını kopardılar ve önceki herhangi bir seçimde görülmeyen dolaylı ya da doğrudan başarı kazandılar. Bunun,

işçi sınıfında yarattığı keyif sınırsız. İlk kez, oylarını kendi sınıflarının çıkarına kullandıkları zaman ne başarabileceklerini anladılar ve gördüler. Neredeyse 40 yıldır İngiliz işçilerini, "büyük liberal parti" boşinanına bağlayan büyü bozuldu. İşçiler, isterlerse ve ne istediklerini bilirlerse, İngiltere'de, sonucu belirleyici gücün kendileri olduğunu çarpıcı örneklerle gördüler. Ve 1892 seçimleri böyle bir bilmenin ve istemin başlangıcını işaret ediyor. Kıta Avrupası işçi hareketi, gerisini halledecektir. Kendi parlamentolarında ve yerel meclislerinde zaten çok sayıda temsilci bulunduran Almanlar ve Fransızlar yeni yeni başarılarla, İngilizlerin yeterli bir hızla yürüyerek rekabet etme ruhunu ayakta tutacaktır. Ve çok uzak olmayan bir gelecekte bu yeni parlamentonun bay Gladstone ile, bay Gladstone'un da bu parlamentoyla hiçbir yere gidemeyeceği ortaya çıkarsa, İngiliz işçi partisi, iktidarda birbirini izleyen ve bu yolla burjuvazinin egemenliğini sürdüren iki partili tahtere-valliye son verecek bir konumda olacaktır." *–Ed.*

İNGİLTERE'DE proletaryanın* tarihi, geçen yüzyılın ikinci yarısında buhar motorunun ve pamuklu işleme makinelerinin icadıyla başlar. Bu icatlar, çok iyi bilindiği gibi bir sanayi devrimine, tüm sivil toplumu değiştiren bir devrime yolaçtı; o devrimin tarihsel önemi ancak şimdi anlaşılmaya başlanıyor. Sessiz geliştiği ölçüde daha da güçlü olan bu dönüşümün klasik toprağı İngiltere'dir, ve o nedenle İngiltere, o devrimin esas ürününün, proletaryanın da klasik ülkesidir. Proletarya tüm ilişkileri içinde ve her yönüyle ancak İngiltere'de incelenebilir.

Şimdi ve burada ne bu devrimin tarihine eğilmemiz gerekir, ne de günümüz ve gelecek için taşıdığı engin öneme. Bu tanımlama işi, geleceğe, daha geniş bir çalışmaya bırakılma-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu sözcük yerine "işçi sınıfı" kullanılıyor. *–Ed.*

lıdır. Şimdilik kendimizi, izleyecek olguları anlamak üzere, İngiliz proletaryasının bugünkü durumunu kavramak için gerekli olan küçük hedefle sınırlamalıyız.

Makineler gelmeden önce hammadde işçinin evinde eğiriliyor, işçinin evinde dokunuyordu. Kadın ve kız çocuk, babanın dokumada kullanacağı ipliği eğiriyor ya da baba ipliği bizzat kullanmıyorsa satıyorlardı. Bu dokumacı aileler, kentlere komşu olan kırsal alanda yaşarlar, ve ücretleriyle oldukça iyi geçinir giderlerdi; çünkü iç pazar hemen tek pazardı,* ve dış pazarların fethi ve ticaretin genişlemesiyle sonradan gelen rekabetin ezici gücü, henüz ücretler üzerinde baskı yapmıyordu. Dahası, iç pazara dönük talepte, nüfus artışındaki yavaşlığa ayak uyduran ve bütün işçileri istihdam eden sürekli bir artış vardı; ayrıca, evleri kırsal alana yayıldığı için işçilerin kendi aralarında hızlı bir rekabet olasılığı da yoktu. İşte bu çerçevede dokumacı, bir kenara üç-beş kuruş ayırabileceği, boş zamanlarında ekip-biçeceği küçük bir toprak kiralayabileceği, canı istedikçe ve dilediği zaman dokumacılık yapabileceği için, istediği kadar toprak kiralayabilecek bir konumda bulunuyordu. Doğru, o kötü bir çiftçiydi, toprağını iyi işleyemiyor, çoğu zaman kötü ürün alıyordu; ama yine de proleter değildi, sürekli olarak yerleştiği o topraklarda onun da bir çıkarı vardı ve bugünkü İngiliz işçiden, toplumda bir basamak daha yukardaydı.

İşte böylece, çalışanlar oldukça rahattılar, dindar, dürüst, namuslu ve barışçıl bir yaşam içindeydiler; maddi konumları ardıllarından çok daha iyiydi. Aşırı çalışmaları gerekmiyordu; çalışmak istedikleri kadar çalışıyorlar ve gereksindikleri parayı kazanıyorlardı. Bahçede ya da tarlada sağlıkları için yararlı olan çalışma yapacak boş zamanları vardı; bu çalışmanın kendisi, onlar için bir tür dinlenme oluyordu; bunun yanısıra, komşularının eğlencelerine ve oyunlarına da katılabiliyorlardı; ve bütün bu oyunlar — bowling, kriket,**

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu tümce daha geniş ve şöyle: "çünkü, kumaş talebi bakımından belirleyici olan iç pazar hemen hemen tek pazardı." *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "kriket" sözcüğü yok. *–Ed.*

futbol, vb. beden sağlıklarına, dinç kalmalarına yardım ediyordu. Çoğu güçlü-kuvvetli, yapılı insanlardı; komşu köylülerden pek farklı bir görünümde değillerdi. Çocukları, temiz kır havasında büyüyordu; çalışmada ana-babalarına yardım ederlerse, bu ancak ara sıra olurdu; onlar için sekiz ya da oniki saat çalışma diye bir şey sözkonusu değildi.

Bu sınıfın moral ve entelektüel karakterinin ne olacağı tahmin edilebilir. Hiç içine girmedikleri kentlerden uzak kalan, ipliği ve dokumayı gezginci simsarlara teslim edip ücretini onlardan alan, böylece kentin yakın çevresinde sakin bir yaşam sürdüren ve makineler gelip de onu işinden edinceye ve ücretini çalışma karşılığı kentte aramak zorunda kalıncaya kadar oraya gitmeyen bu dokumacılar moral ve entelektüel bakımdan, küçük toprakları nedeniyle bağlantı içinde bulundukları *yeoman*ler* düzeyindeydiler. Kendisinden toprak kiraladıkları *squire*i —o yöredeki en büyük topraksahibini— doğal üstleri olarak görüyorlardı; işlerini ona danışırlar, ufak-tefek anlaşmazlıklarını çözüm için ona götürürler, ataerkil ilişkilerin gerektirdiği her türlü saygıyı gösterirlerdi. "Saygın" insanlardı, iyi koca, iyi babaydılar, ahlaklı bir yaşamları vardı; yakınlarında meyhane ya da randevuevi olmadığı için ahlaksızlığa kışkırtacak bir şey yoktu, çünkü ara sıra susuzluklarını giderdikleri hanın işletmecisi de genelde büyük kiracı-çiftçi olan ve düzenliliğiyle, birasıyla ve birahanesini erken kapatmakla gurur duyan saygıdeğer bir insandı. Çocukları gün boyu evdeydi; onları, içlerinde tanrı korkusu taşıyan itaatkar insanlar olarak yetiştirirlerdi; çocuklar evleninceye dek ataerkil ilişki, hiç değişmeksizin sürerdi. Gençler evlenme yaşına gelinceye kadar oyun arkadaşlarıyla kırsal bir sadelik ve özdenlik içinde büyürlerdi; gerçi evlilikten önce hemen hemen hiç şaşmaksızın cinsel ilişkiye girilirdi ama, her iki taraf da evliliği ahlaksal bir zorunluluk olarak benimsediği zaman bu olurdu ve evlilik her şeyi düzeltirdi. Kısacası, o günlerin İngiliz sanayi işçileri, Almanya'da kıyıda-köşede hâlâ karşılaşılabilecek bir emeklilik ve inziva

* Küçük toprak sahibi. –ç.

havası içinde, herhangi bir düşünsel çabadan uzak ve konumlarında şiddetli dalgalanmalar olmaksızın yaşarlardı. Çok seyrek okuyabiliyorlar, ondan daha seyrek yazabiliyorlardı; kiliseye düzenli giderlerdi; hiç politika konuşmazlardı; birinin arkasından dolap çevirmezlerdi; hiç düşünmezlerdi; beden eğitimine bayılırlardı; İncil okunurken, babadan oğula geçen bir saygıyla dinlerlerdi ve "daha üst" sınıflara karşı aşırı ölçüde iyi duygularla ve tam bir alçakgönüllülükle yaklaşırlardı. Ama beyinsel olarak ölüydüler; yalnızca küçük, özel çıkarları için, dokuma tezgahları ve bahçeleri için yaşarlardı; onların ufkunun ötesinde insanlığı baştan sona saran güçlü hareket hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. Sakin, otsu yaşamlarında huzurluydular; sanayi devrimi olmaksızın, sıcak-romantikse de insana yakışmayan bu yaşamdan asla çıkamazlardı. Gerçekte, onlar insan değildi; o zamana kadar tarihe rehberlik etmiş bir avuç aristokratın hizmetinde çalışan makinelerdi. Sanayi devrimi, işçileri basit ve salt makineler yaparak onlardan, bağımsız etkinliğin son kırıntılarını da çekip aldı ve böylece onları, insana yaraşır bir konumu düşünüp istemeye zorlayarak, süregelmiş durumu, kendi mantıklı sonucuna ulaştırmış oldu. Fransa'da politikanın yaptığını, İngiltere'de manüfaktür ve genel olarak sivil toplum hareketi yaptı — insanlığın evrensel çıkarlarına karşı uyuşuk bir kayıtsızlığa batmış son sınıfları da tarih kasırgasının içine sürükledi.

İngiliz işçilerin durumunda çok radikal bir değişikliğe yolaçan ilk icat, kuzey Lancashire'da Blackburn yakınlarındaki Stanhill'den* dokumacı James Hargreaves'in 1764'te bulduğu *jenny*** idi. Bu makine, daha sonra icat edilen masuranın başlangıcıydı ve elle hareket ettiriliyordu. Alelade çıkrıktaki bir iğ yerine bu çıkrık onaltı ya da onsekiz iğ taşıyordu ve tek işçi hepsini çalıştırmaya yetiyordu. Bu icat, o zamana kadarkinden çok daha fazla miktarda iplik yapılma-

* Engels'in yaşamı sırasında yapılan baskılarda bu yer adı yanlış olarak Standhill diye verilmişti (Ure'nin kitabı *Büyük Britanya'nın Pamuklu Üretimi*'nde olduğu gibi). *–Ed.*

** Eğirme makinesi, çıkrık. –ç.

sını olanaklı kıldı. Eskiden bir dokumacı üç eğirici çalıştırdığı halde gene de yeterince iplik olmazdı ve dokumacı iplik beklemek zorunda kalırdı; şimdiyse mevcuttaki dokumacıların kullanabileceğinden daha fazla iplik çıkıyordu. Zaten artmakta olan talep, dokuma ürünlerinin ucuzluğu nedeniyle daha da fazlalaştı; o ucuzluk da iplik üretimi maliyetinin düşmesinin sonucuydu. Daha fazla dokumacı gerekiyordu; bu yüzden dokumacı ücretleri arttı. Dokumacı şimdi artık tezgahının başında daha fazla kazanabildiği için, yavaş yavaş çiftçiliği bırakmaya başladı; tüm zamanını dokumacılığa ayırdı. O sıralarda dört büyükle iki çocuktan (masuralamakta çalıştırılırlardı) oluşan bir aile, günde sekiz* saatlik bir çalışma ile haftada dört pound sterlin**, eğer ticaret iyiyse ve iş sıkıştırırsa daha da fazla kazanırlardı. Tek dokumacının, dokuma tezgahından haftada iki pound kazandığı sık görülürdü. Yavaş yavaş çiftçi-dokumacılar sınıfı bütünüyle ortadan kalktı ve yeni ortaya çıkmakta olan, tamamen aldığı ücretle yaşayan, herhangi bir mülkü ya da kira-mülk sahibi olmayan dokumacılar sınıfı içinde eridi; böylece işçiler,*** proleterler ortaya çıktı. Dahası, eğiriciyle dokumacı arasındaki eski ilişki yıkıldı. O zamana kadar, olabildiği ölçüde, iplik aynı çatı altında eğirilir ve dokunurdu. Şimdi artık çıkrık da dokuma tezgahı gibi güçlü bir el istediği için, erkekler iplik eğirmeye başladılar; ve bazıları antika çıkrıkları bir kenara atarken, aileler tüm olarak iplik eğirme işiyle geçinir oldular; eğer (yeni) çıkrık alacak kadar olanakları yoksa, yalnızca babanın ücretiyle geçinmek zorunda kaldılar. İşbölümü, eğirme ve dokumayla işte böyle başladı ve ondan sonra sonsuz denecek kadar yetkinleştirildi.

Sanayi proletaryası, henüz hiç yetkinleşmemiş ilk makineyle böylece gelişirken, aynı makine tarım proletaryasını da ortaya çıkarıyordu. O yıllara gelinceye kadar, komşuları

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "on". *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda ayraç içinde "28 Prusya taleri". *–Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılar bu sözcüğü, "proleterler" sözcüğünden sonra ayraç içinde veriyor. *–Ed.*

çiftçi-dokumacılar gibi, düşünsel bir çaba gerektirmeyen otsu bir yaşam sürdüren çok sayıda küçük topraksahipleri, *yeoman*ler, vardı. Topraklarını, atalarının eski ve hiç de etkin olmayan tarzıyla eker-biçerlerdi; kuşaktan kuşağa hep aynı kalmışlardı; alışkanlık tutsağı yaratıklara özgü bir inatçılıkla her değişikliğe karşı dururlardı. Bunlar arasında, sözcüğün şimdiki anlamında kiracı olmamakla birlikte, küçük topraksahipleri de vardı — bunlar, toprakları kendilerine, ya kalıtsal kira-mülk olarak ya eski bir geleneğin zorlamasıyla babadan geçmiş ve o zamana kadar sanki kendilerine ait mülkmüş gibi güvenle ellerinde tutmuş kişilerdi. Sanayi işçileri tarımdan çekilince, kirayla tutulmuş olan bu küçük toprakların çoğu işlenmez oldu ve bu topraklara yeni bir büyük kiracılar sınıfı geldi; bunlar, yıl sonunda geri verilmesi gereken, ama daha gelişkin bir toprak sürme ve daha geniş çiftçilik sayesinde ürünü artırılan, elli, yüz, ikiyüz, hatta daha çok akr* araziyi işleyen *tenants-at-will*** idi. Bunlar ürünlerini *yeoman*den daha ucuz satabiliyorlardı; çiftliği artık kendisini besleyemeyen *yeoman*e de toprağı satmaktan, bir çıkrık ya da dokuma tezgahı almaktan ya da büyük çiftçinin hizmetinde tarım işçisi olarak çalışmaktan başka bir şey kalmıyordu. Kalıtsal yavaşlığı, atalarından miras kalma etkisiz ekip-biçme yöntemleri ve bunların üstüne çıkamayışı ona başka seçenek bırakmıyordu. Daha sağlam esaslarla ve geniş ölçekli tarımın ve toprağı iyileştirmek için sermaye yatırımı yapmanın getirdiği üstünlüklerle daha iyi tarım yapabilen insanlarla rekabete zorlandığı zaman, *yeoman*in başka seçeneği yoktu.

Bu arada, sınai gelişme durmadı. Kapitalistler tek başlarına, büyük yapılarda eğirme çıkrıkları kurmaya ve bunları su gücüyle döndürmeye başladılar; böylece işçi sayısını azaltabilecek, ve ipliği, kendi makinelerini el ile çalıştıran tek

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "akr" yerine, onun 2/3'ünden biraz daha az olan "morgen" ölçüsü kullanılıyor. –*Ed.* (Yaklaşık yarım dönüm. –ç.)

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu terim İngilizce bırakılıyor: istekli-kiracılar. –*Ed.*

tek eğiricilerden daha ucuza satabilecek bir konuma geldiler. Çıkrık sürekli geliştiriliyordu; öyle ki mevcutların sürekli olarak ya yeniliğe uydurulması ya da bir kenara atılması gerekiyordu; gerçi kapitalistler, su gücünden yararlandıkları için, eski makinelerle bile dayanabilirlerdi ama, tek tek eğiriciler için bu olanaksızdı. Ve işte başlangıcı bu olan fabrika sistemi, Kuzey Lancashire'da Preston'dan berber Richard Arkwright'ın 1767'de icat ettiği döner iplik makinesiyle [*spinning throstle*] yeni bir genişleme gösterdi. Buhar motorundan sonra, 18. yüzyılın en önemli mekanik icadı buydu;* daha başından itibaren, mekanik hareket gücü için düşünülmüştü ve tamamen yeni ilkelere dayandırılmıştı. Çıkrıkla iplik makinesinin özelliklerini biraraya getirerek, Lancashire'da Firwood'dan Samuel Crompton 1785'te** masurayı icat etti ve Arkwright'ın çırçır makinesini ve aynı zamanda ilk kademe düzeneğini ("hafif büküm ve fitil bükümü")*** geliştirmesiyle fabrika sistemi, pamuk ipliği üretiminde başat sistem haline geldi. Ufak-tefek değişikliklerle bu makineler, adım adım, keten ipliğine**** de uyarlandı ve o alanda da el çalışmasının yerini aldı. Ama o zaman bile son henüz gelmemişti. Geçen yüzyılın son yıllarında, bir köy papazı olan Dr. Cartwright, motorlu dokuma tezgahını icat etti ve 1804 dolayında öylesine geliştirdi ki, tezgah, el dokuma tezgahıyla başarılı biçimde rekabet edebilir oldu. Ve bütün bu makineleri, James Watt'ın 1764'te icat ettiği ve 1785'ten itibaren hareket ettirici enerjiyi sağlayan buhar motoru bir kat daha önemli hale getirdi.

Yıldan yıla geliştirilen bu icatlarla, İngiliz sanayisinin ana dallarında makineli çalışma, elle çalışmaya üstün geldi;

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda döner iplik makinesini açıklamak amacıyla "Almanca'da genelde *Kettenstuhl* denir" ifadesine yer veriliyor. –*Ed.*

** Tam tarih 1779. –*Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, ayraç içindeki sözcükler yeralmıyor. –*Ed.*

**** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "keten" sözcüğünden önce "yün ve daha sonra (bu yüzyılın ilk on yılı içinde) da keten ipliğine" ifadesi yeralıyor. –*Ed.*

ve o zamandan itibaren de el işçiliğinin tarihi, el-işçilerinin makineler tarafından nasıl, bir siperden ötekine geriletildiklerini anlatagelir. Bu gelişmenin sonuçları, bir yandan, tüm mamul meta fiyatlarındaki hızlı düşüş, ticaretin ve imalatın gelişmesi, korunmayan dış pazarların hemen tümünün fethi, sermayenin ve ulusal zenginliğin çarçabuk katlanarak artmasıydı; öte yandan, proletaryanın daha da hızlı katlanarak büyümesi, elde toprak tutmanın ve işçi sınıfı için işsiz kalmama güvencesinin bütünüyle yıkılması, moral bozukluğu, siyasal heyecan ve rahat koşullarda İngilizlerin hiç de haz etmeyecekleri, izleyen sayfalarda gözden geçireceğimiz olgular oldu. Çıkrık gibi hantal bir makinenin, alt sınıfların toplumsal durumunda ne tür bir değişiklik yarattığını gördükten sonra, ince ayarlarla çalışan tam ve birbiriyle uyumlu makine donanımının, bir yandan hammaddeyi alıp öte yandan dokunmuş mal çıkaran makine donanımının getirdiği sonuçlarda şaşılacak hiçbir şey yoktur.

Şimdi, pamuklu sanayisi* ile başlamak üzere, İngiliz manüfaktürünün** gelişimini*** biraz daha yakından inceleyelim. 1771-1775 arasında İngiltere'ye yılda 5.000.000 pounddan**** daha az ham pamuk girdi; 1841'de ithalat 528.000.000 pounddu, 1844'ün ithalatı en azından 600.000.000 pound olacak. 1834'te dışarıya 556.000.000 yarda***** pamuklu dokuma ürünü, 76.500.000 pound pamuk ipliği ve erkek iç çamaşırı sattı; bunların toplam değeri 1.200.000 pound sterlindi. Aynı yıl iplik makineleri dışında, 8.000.000'dan fazla masura, 110.000 dokuma makinesi,

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılar "ana branşı" ifadesini içeriyor. *–Ed.*

** Porter'ın *Progress of the Nation* [*Ulusun Gelişimi*], Londra 1836, Cilt I; 1838 Cilt II; 1843 Cilt III (resmî bilgiler) ve başlıca resmî öteki kaynaklara göre. *–Engels'in notu.*

(1892) Yukarda anlatılan sanayi devriminin tarihsel ana hatları, belli ayrıntılarda tam değil; ama 1843-44'te daha iyi kaynaklar yoktu. *–1892 Almanca baskıya Engels'in yaptığı ekleme.*

*** 1845 tarihli Almanca baskıda "karmaşıklık" [*Verwicklung*], 1892 tarihli Almanca baskıda "gelişim" [*Entwicklung*]. *–Ed.*

**** 0,454 kg ağırlığında İngiliz ölçüsü. –ç.

***** 0,914 metre. –ç.

250.000 el tezgahı pamuklu sanayisinin emrindeydi; McCulloch'un hesaplarına göre,* bu branştan** yaklaşık bir-buçuk milyon insan ekmek yedi — bunların ancak 220.000'i fabrikalarda çalıştı; bu fabrikalarda kullanılan enerji 33.000 beygir gücünde buhar enerjisi, 11.000 beygir gücünde su enerjisiydi. Bugün, bu rakamlar yeterli olmaktan uzaktır; 1845'te kullanılan enerjinin, makine sayısının ve çalıştırılan işçi sayısının 1834'tekinden bir-buçuk kat daha fazla olduğunu tahmin etmek hatalı olmaz. Bu sanayinin ana merkezi, başladığı Lancashire'dır; bu gözlerden ırak, kötü ekilip biçilen, bataklıkla kaplı yöreyi tümden değiştirmiş, meşgul, canlı, seksen yılda nüfusunu on kat artıran, toplam nüfusu 700.000 olan Liverpool'la Manchester gibi iki dev kent yaratan, 60.000 nüfuslu Bolton, 75.000 nüfuslu Rochdale, 50.000 nüfuslu Oldham, 60.000 nüfuslu Preston, 40.000'er nüfuslu Ashton ve Stalybridge gibi komşu kasabaların yanısıra, sanki sihirli değnekle dokunmuşçasına bir dizi imalatçı kasaba yaratan bir bölgeye dönüştürmüştür. Güney Lancashire'ın tarihi, modern zamanların en yüce harikalarından bazılarını içinde taşımaktadır, ama bunlardan yine de hiç kimse sözetmez; tüm bu mucizeler pamuklu sanayisinin ürünüdür. İskoçya'nın pamuklu yöresi Lanarkshire'la Renfrewshire'ın merkezi*** olan Glasgow, sanayinin gelişinden bu yana nüfusunu 30.000'den 300.000'e yükseltmiştir. Nottingham'ın ve Derby'nin çorap ve erkek çamaşırı imalatı, önce düşük iplik fiyatından, sonra çorap dokuma tezgahının geliştirilmesinden, aynı anda iki çorabın örülmesini sağlayan bu gelişmeden hız almıştır. 1777'de dantel örme makinesinin icadından sonra dantel imalatı da sanayinin önemli bir branşı haline gelmiştir; o tarihten kısa süre sonra Lindley *point-net* makinesini ve 1809'da da Heathcoat *bobbin-net* makinesini icat etmiştir; bunun sonucu olarak dantel üretimi çok basitleş-

* J. R. McCulloch, *A Dictionary of Commerce* [*Ticaret Sözlüğü*]. *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, bu sözcükten sonra "doğrudan ve dolaylı olarak" ifadesi var. *–Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ikinci bir merkez" deniyor. *–Ed.*

miş, azalan maliyet oranında da dantele olan talep artmıştır; şimdi en azından 200.000 kişi bu sanayiden ekmek yiyor. Dantelin bellibaşlı merkezleri, Nottingham, Leicester ve İngiltere'nin batısı, Wiltshire, Devonshire, vb.'dir. Pamuklu sanayisine bağımlı olan boyama, renk ağartma ve baskı sanayisinde de koşut bir genişleme gözlenmiştir. Oksijen yerine klorla ağartma, kimyasal gelişmelere dayanan boyama ve baskı, ayrıca çok parlak mekanik bir dizi buluşa dayanan baskı teknikleri daha da büyük bir ilerleme sağlamış, pamuklu sanayisindeki büyümenin, bu alanlarda sağladığı genişleme, daha önce hiç görülmedik bir düzeye çıkmıştır.

Aynı etkinlik, yünlü imalatında da kendini göstermiştir. Aslında yünlü imalatı, İngiliz sanayisinin o zamana değin önde gelen bölümüydü; ama eskiden üretilen miktarlar, şimdi üretilenin yanında hiç kalıyordu. 1782'de, önceki üç yılın tüm yün ürünü, işçi sıkıntısı nedeniyle işlenmeden kalmıştı; yeni icat edilen makine, eğirmek için yardıma koşmasa, öyle de kalırdı. Bu makinenin yün eğirmeye uygun bir biçime getirilmesi çok başarılı oldu. Sonra, pamuk bölgelerinde gördüğümüz bu hızlı gelişmeler, yün bölgelerinde de olmaya başladı. 1738'de Yorkshire'daki West Riding'de üretilmiş 75.000 parça yünlü giyecek vardı; 1817'de aynı yerde 490.000 parça üretildi; sanayideki genişleme öylesine hızlıydı ki, 1834'te, 1825'tekinden 450.000 parça daha fazla üretilmişti.* 1801'de 101.000.000 pound yün (7.000.000'u ithalat) işlenmişti; 1835'te 180.000.000 pound işlendi, bunun 42 milyon poundu da ithal edilmişti. Bu sanayinin esas merkezi Yorkshire'daki West Riding'dir; orada özellikle Bradford'da uzun İngiliz yünü iplik haline getiriliyor, Leeds, Halifax, Huddersfield vb. kentlerde kısa yünler sıkıca eğirilmiş ipliğe ve giyeceğe dönüştürülüyordu. Sonra Lancashire'ın yakın yöresi, Rochdale bölgesinde pamuklu sanayisinin yanısıra çok miktarda pazen, batı İngiltere'de ise iyi kalite kumaş üretiliyordu. Buralardaki nüfus artışı da dikkate değer:

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "üretilmişti" yerine "ihraç edilmişti". *–Ed.*

	1801'de	1831'de
Bradford nüfusu	29.000	77.000
Halifax "	63.000	110.000
Huddersfield "	15.000	34.000
Leeds "	53.000	123.000
West Riding (bütünü) "	564.000	980.000

1831'den bu yana bu nüfus en azından yüzde 20-25 daha artmış olmalıdır. 1835'te yün eğirme işinde Birleşik Krallıkta 71.300 işçi çalıştıran 1.313 fabrika vardı; bu sayıda işçi, dokumacılar dışında, doğrudan ya da dolaylı olarak ekmeğini bu işten, yünlü imalatından kazananların çok ufak bir bölümüdür.

Keten ticaretindeki gelişme ise daha sonralarıdır; çünkü hammaddesinin yapısı, eğirme makinesinin bu işte kullanılmasını çok güçleştiriyordu. Geçen yüzyılın son yıllarında İskoçya'da bu iş denenmişti, ama 1810'da keten eğirme makinesini yapan Fransız Girard, pratikte bu işi başaran ilk kişi oldu; Girard'ın makineleri de İngiltere'de geçirdikleri değişimden sonra önem kazandılar ve Leeds'de, Dundee'de ve Belfast'ta kullanılmaya başlandılar. O tarihten itibaren İngiliz keten bezi ticareti hızla genişledi. 1814'te 3.000 ton* keten ithal edildi;** 1833'te de yaklaşık 19.000 ton keten, 3.400 ton kenevir. İrlanda'nın İngiltere'ye sattığı keten miktarı 1800'deki 32.000.000 yardadan 1825'te 53.000.000 yardaya yükseldi; bunun büyük bir bölümü de İngiltere'den yeniden ihraç edildi. İngiliz ve İskoç dokunmuş keten ürünleri 1820'deki 24.000.000 yardadan 1833'te 51.000.000 yardaya yükseldi.

1835'te keten ipliği üreten kuruluşların sayısı 347 idi; 33.000 işçi çalıştırıyorlardı; bu kuruluşların yarısı İskoç-

* İngiliz tonu, 2.240 pounddur; yaklaşık 1000 kilogramdır. *–1845 Almanca baskıya Engels'in notu.* [Son üç sözcük 1892 Almanca baskısına eklenmiştir. *–Ed.*]

** 1845 ve 1892 Almanca baskılarında ithalatın "Dundee'ye" yapıldığı belirtiliyor. *–Ed.*

ya'nın güneyindeydi, 60'tan fazlası Yorkshire'ın West Riding kasabasında, Leeds'de ve Leeds çevresinde, 25'i İrlanda'da Belfast'ta, geri kalanlar da Dorset'le Lancashire'daydı. Dokumacılık İskoçya'nın güneyinde, İngiltere'nin şurasında-burasında, ama esas olarak İrlanda'da gerçekleştiriliyordu.

Benzer bir başarı düşüncesiyle İngilizler dikkatlerini ipekli imalatına çevirdiler. Zaten eğirilmiş olan hammadde Güney Avrupa'dan ve Asya'dan ithal ediliyordu; ondan sonrası bu ince eğirilmiş iplikleri bükmeye kalıyordu.* Bir poundluk hammadde için dört şilinlik ağır ithalat vergisi, İngiliz ipekli-sanayisinin gelişimini 1824'e kadar büyük ölçüde geciktirdi; bu arada İngiltere'nin ve sömürgelerin pazarları ipekli açısından koruma altında tutuldu. O yıl gümrük vergisi bir peniye indirildi ve fabrikaların sayısı bir anda pıtrak gibi artıverdi. Tek bir yıl içinde ibrişim iğlerinin sayısı 780.000'den 1.180.000'e yükseldi; her ne kadar 1825'teki ticaret bunalımı bu sanayi kolunu o an için kötürüm ettiyse de rakiplerinin hantal makineleri karşısında kendi ibrişim makinelerinin üstünlüğünü sağlayan İngilizlerin deneyimi ve yeteneğiyle, 1827'de, o zamana dek üretilmemiş ölçüde ürün çıkarıldı. 1835'te Britanya İmparatorluğu, 30.000 işçi çalıştıran 263 ibrişim fabrikasına sahipti; bu fabrikalar başlıca Cheshire'da, Macclesfield'da, Congleton'da ve çevresinde ve Manchester'la Somersetshire'da kuruluydu. Bunların yanısıra atıkları işleyen ve İngilizlerin Paris ve Lyons dokumacılarına bile sattıkları, ipek lifi** denen bir ürün çıkaran fabrikalar da var. Böylece eğirilen ve ibrişime dönüştürülen ipek, Paisley'de ve İskoçya'da daha başka yerlerde, Spitalfields'da, Londra'da ama aynı zamanda Manchester'da ve başka yerlerde de dokunuyor.

1760'tan itibaren İngiliz manüfaktüründe elde edilen devcesine ilerleme, kumaş üretimi ile de sınırlı kalmadı. O ilk hız, sanayinin tüm dallarına yansıdı ve burada andığımız

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, burada parantezde Almanca "*Tramieren*" sözcüğüne yer veriliyor. –*Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılar, İngilizce *spun silk* sözcüklerini parantez içinde veriyor. –*Ed.*

icatlarla hiçbir ilgisi olmayan bir dizi icat, genel bir hareketin orta yerinde gerçekleştiriliyor oluşu nedeniyle, bir kat daha önem kazandı. Mekanik gücün ölçülemeyecek kadar büyük olan önemi bir kez ortaya çıkınca, tüm enerji bu güçten her alanda yararlanma ve mucitlerle imalatçıların çıkarına kullanma gayretinde yoğunlaştırıldı. Makineye, yakıta ve malzemeye olan talep işçi kitlelerine gerek duyar oldu ve birçok işkolunu, çalışmaları bir kat artırmaya itti. İlkin buhar makinesi İngiltere'nin kömür madenlerini önemli hale getirdi; ilk kez başlayan makine üretimi de bu alana hammadde sağlayan demir madenlerine ilgiyi artırdı. Artan yün tüketimi, İngiliz koyun besiciliğini teşvik etti; yün, keten ve ipek ithalatındaki artış da İngiliz deniz taşımacılığının genişletilmesini gerektirdi. Gelişmenin en büyüğü de demir üretiminde oldu. İngilizlerin zengin demir cevheri madenleri, o zamana kadar çok az gelişmişti; demir, mangal kömürü ateşinde eritilegelirdi; ama tarım ilerledikçe ve ormanlar kesildikçe, mangal kömürü pahalı* hale geldi. Demir eritilmesinde kok** kömürü kullanılmaya başlanması geçen yüzyılda olmuştu; 1780'de de o zamana kadar ancak dökme demire dönüştürülebilen kok ateşinde eritilmiş demiri, dövme demire çeviren bir yöntem bulundu. Dökme demiri ocakta "tavlama" denen bu yöntem, eritme işlemi sırasında demirle karışan karbonu ayırmaktan ibaretti ve İngiliz demir üretiminde yeni bir çığır açtı. Eskisinden elli kat daha büyük eritme ocakları kuruldu; sıcak hava dolaşımı yönteminin uygulanmasıyla eritme işlemi basitleştirildi; böylece demir daha ucuz üretilebiliyordu ve daha önce ya taştan ya tahtadan yapılan birçok eşya artık demirden yapılabiliyordu.

1788'de, ünlü demokrat Thomas Paine, Yorkshire'da ilk demir köprüyü yaptı.[7] Bunu başka demir köprüler izledi. Öyle ki hemen hemen tüm köprüler, özellikle demiryolu trafiği için olanlar, dökme demirden yapıldı. Londra'da da

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "kıt" sözcüğü kullanılıyor. –*Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, Almanca karşılıktan sonra ayraç içinde İngilizcesi de kullanılıyor. –*Ed.*

Thames nehri üzerindeki Southwark köprüsü, aynı malzemeden yapıldı. Demirden sütunlar, makine tezgahları, vb. yaygın olarak kullanılır hale geldi; gaz lambaları ve demiryolları, İngiliz demir ürünleri için yeni alanlar açtı. Çivi ve vida, adım adım makineler tarafından yapılmaya başlandı. Sheffieldlı Huntsman, 1760'ta büyük ölçüde emek tasarrufu sağlayan bir çelik döküm yöntemi geliştirdi; böylece, bir dizi yeni malın daha ucuza üretimi olanaklı oldu. Ve eldeki malzemenin daha saf hale gelişi, daha gelişkin gereçler, yeni makineler ve işbölümünün daha da yetkinleşmesi sonucu İngiltere'nin metal ticareti ilk kez öne çıktı. Birmingham'ın nüfusu 1801'de 73.000 iken 1844'te 200.000'e yükseldi; Sheffield'ın nüfusu 1801'deki 46.000'den 1844'te 110.000'e çıktı. Yalnızca Sheffield'daki kömür tüketimi 1836'da 515.000 tona ulaştı. 1805'te 4.300 ton demir eşya ürünü ve 4.600 ton pik demiri ihraç edilmişti. 1834'te ihraç edilen demir ürünleri 16.200 ton, pik demiri 107.000 tondu. 1740'ta demir ürünleri üretimi 17.000 tona çıkarken, tüm demir ürünleri toplam üretimi 1834'te neredeyse 700.000 tona ulaşmıştı. Yalnızca pik demiri eritmesi yılda 3 milyon tondan fazla kömür tüketiyor;[8] son 60 yıl içinde kömür üretiminin kazandığı önemi anlatmaya gerek yok. İngiltere ve İskoçya'daki tüm maden yatakları işlenmeye başladı. Yalnızca Northumberland ve Durham'daki madenler gemicilik için yılda 5 milyon tondan fazla üretiyor ve 40-50 bin kişi çalıştırıyor. *Durham Chronicle* gazetesine göre bu iki kasabada 1753'te 14 ocak; 1800'de 40 ocak; 1836'da 76 ocak; 1843'te 130 ocak işletiliyordu.

Ayrıca tüm ocaklar şimdi eskisine bakışla daha etkin biçimde işletiliyor. Benzer bir yoğun çalışma kalay, bakır ve kurşunda da görülüyor; cam imalatının genişletilmesinin yanısıra, 1763 dolayında Josiah Wedgwood'un çabalarıyla önem kazanan yeni bir sanayi kolu, porselen üretimi ortaya çıktı. Bu mucit, tüm porselen üretimini bilimsel bir temele oturttu; daha zevkli çanak-tabak yapmaya başladı; eskiden boş yaban bir arazi olan, şimdi fabrikaların ve konutların doldurduğu 60.000'den fazla insanı besleyen sekiz mil kare-

lik Kuzey Staffordshire porselenlerinin temelini attı.

Her şey bu genel hummalı çalışmanın girdabına çekildi. Tarım da buna uygun bir gelişme gösterdi. Daha önce gördüğümüz gibi, yalnızca toprak yeni sahiplerin ve üreticilerin eline geçmekle kalmadı, tarım da bir başka açıdan etkilendi. Elinde büyük toprak bulunanlar toprağı geliştirmek üzere sermaye yatırdılar, gereksiz çitleri söküp attılar, bataklıkları kuruttular, gübrelediler, daha iyi araç-gereç kullandılar ve ürün çeşitlemesi* yolunu seçtiler. Bilimdeki gelişmeler de onlara yardım etti; sir Humphry Davy, kimyayı, başarıyla tarıma uyguladı; mekanik bilimindeki ilerleme de büyük çiftçilere bir dizi yarar sağladı. Dahası, nüfus artışının sonucu olarak tarım ürünlerine olan talep öylesine büyüdü ki, 1760'tan 1834'e kadar 6.840.540 akr yaban arazi tarıma elverişli hale getirildi. Buna karşın İngiltere gene de tahıl ihraç eden bir ülke olmaktan tahıl ithal eden bir ülkeye dönüştü.

Ulaşımda da aynı etkinlik geliştirildi. 1818'den 1829'a kadar İngiltere'de Galler bölgesinde yasa gereği genişliği 60 fit** olan 1.000 İngiliz mili*** uzunluğunda karayolu yapıldı; neredeyse bütün eski yollar da yeni makadam sistemiyle baştan yapıldı. Bayındırlık bakanlığı İskoçya'da 1803'ten bu yana yaklaşık 900 mil karayolu ve 1.000'den fazla köprü yaptı. Bunlar sayesinde Highlands'in insanları, uygarlığın erişebileceği bir mesafeye geliverdiler. Highlandsliler o zamana dek korsan avcılıkla ya da kaçakçılıkla geçinirlerdi; şimdi çiftçi**** ve el sanatları ustası oldular. Gerçi Gal dilini koruyabilmek için Gal okulları kuruldu ama, İngiliz uygarlığı daha oralara girmeden önce Gal-Kelt geleneği ve dili hızla yokoluyor. İrlanda'da da öyle. Cork, Limerick ve Kerry arasında, yakın zamana kadar geçit vermeyen vahşi bir doğa

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda Almanca terimden sonra ayraç içinde İngilizce "*cropping by rotation*" terimi yeralıyor. –*Ed.*

** 30,5 cm.'lik uzunluk ölçü birimi. –ç.

*** 1.609,35 metre. –ç.

**** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "çalışkan çiftçiler" deniyor. – *Ed.*

uzanırdı; erişilmesi güç olduğu için de her türlü suçlu için barınma ve sığınma yeriydi; İrlanda'nın güneyindeki Kelt-İrlandalı milliyetçilik için de esaslı bir koruma sağlıyordu. Şimdi bu vahşi toprakları bir uçtan ötekine yollar kesiyor. Böylece, uygarlık, bu vahşi yöreye bile girme olanağını buldu. 60 yıl önce Almanya ile Fransa'nınki kadar kötü yolları olan tüm Britanya İmparatorluğu ve özellikle İngiltere, şimdi en iyisinden bir yol ağıyla örtülü; ve bunlar da İngiltere'deki başka her şey gibi, özel girişimin eseri; çünkü devlet bu doğrultuda çok az şey yapıyor.

1755'ten önce İngiltere'de hemen hemen hiç kanal yoktu. O yıl Lancashire'da Sankey Brook'tan St. Helen's'e bir kanal yapıldı; 1759'da ilk önemli kanalı James Brindley yaptı: Manchester'dan ve o yöredeki kömür ocaklarından, Barton yakınlarında bir suyolu kemeriyle Irwell nehrini aşıp Mersey ırmağının ağzına ulaşan Bridgewater Dükü kanalı. İngiltere'de, önemini Brindley'in ortaya koyduğu kanal yapımı, bu tarihten başlar. Şimdi her yönde kanallar yapılıyor ve nehirler ulaşıma elverişli duruma sokuluyor. Yalnızca İngiltere'de 2.200 mil uzunluğunda kanal ve ulaşıma elverişli 1.800 mil uzunluğunda nehir var. İskoçya'da Caledonia kanalı ülkeyi bir uçtan ötekine kesiyor; İrlanda'da da birçok kanal yapıldı. Demiryolları ve karayolları gibi bu suyolları da neredeyse tümüyle özel kişilerin ve şirketlerin eseri.

Demiryollarının yapımı daha yeni. İlk büyük demiryolu 1830'da Liverpool'la Manchester arasında açıldı. Ondan sonra tüm büyük kentler birbirine demiryoluyla bağlandı. Londra Southampton'la, Brighton'la, Dover'la, Colchester'la, Exeter'le* ve Birmingham'la; Birmingham Gloucester'la, Liverpool'la, Lancaster'la (Newton ve Wigan yoluyla ve Manchester ve Bolton yoluyla); ve ayrıca Leeds'le (Manchester ve Halifax yoluyla ve Leicester, Derby ve Sheffield yoluyla); Leeds Hull ve Newcastle'la (York yoluyla). Ayrıca daha birçok ufak çaplı yol yapımı ya da projesi var. Kısa süre sonra

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Colchester, Cambridge, Exeter (Bristol yoluyla)". *–Ed.*

Edinburgh'tan Londra'ya bir gün içinde yolculuk olanaklı olacak.

Buharın uygulanışı karadan ulaşımı dönüştürdüğü gibi, deniz yoluyla ulaşımda da devrim yaptı. İlk buharlı gemi 1807'de Kuzey Amerika'da Hudson'da denize indirilmişti; Britanya İmparatorluğundaki ilk buharlı gemi 1811'de Clyde'da denize indirildi. O zamandan bu yana İngiltere'de 600'den fazla gemi yapıldı; 1836'da 500'den fazlası İngiliz limanları arasında sefer yapıyordu.

İngiliz sanayisinin gelişmesinin son 60 yıl içindeki tarihi, insanlığın kayıtlarında bir eşi olmayan tarihi, kısaca böyle. Altmış, seksen yıl önce İngiltere küçük kasabalarıyla, az sayıdaki basit sanayisi ile *oransal* olarak büyük ama ülkeye seyrekçe yayılmış tarım nüfusu ile, herhangi bir başka ülke gibiydi. Bugün, iki-buçuk milyon nüfuslu başkentiyle; geniş imalatçı kentleriyle; dünyayı besleyen ve hemen her şeyi karmaşık makinelerle üreten bir sanayi ile; üçte-ikisi bir meslekte ve ticarette* çalışan ve tümüyle farklı sınıflardan oluşan, çalışkan, zeki, yoğun nüfusuyla; öteki gelenekleri ve gereksinmeleriyle, gerçekte, geçmiş günlerin İngiltere'sindekinden farklı bir ulus oluşturmaktadır ve başka *herhangi* bir ülke gibi değildir. Siyasal devrim Fransa için neyse, felsefi devrim Almanya için neyse, sınai devrim de İngiltere için odur. 1760 İngiltere'siyle 1844 İngiltere'si arasındaki farklılık, en azından *ancien régime*** Fransası ile Temmuz Devrimi Fransası arasındaki fark kadar büyüktür. Ama bu sınai dönüşümün en önemli sonucu İngiliz proletaryasıdır.

Makinenin gelişiyle proletaryanın nasıl ortaya çıktığını daha önce görmüştük. İmalatın hızla gelişmesi işçiye gerek duyuyordu; ücretler yükseldi ve işçi orduları tarımsal yörelerden kentlere göçtüler. Nüfus büyük ölçüde arttı ve artışın neredeyse tümü proletaryada oldu. Ayrıca, İrlanda 18. yüzyılın başından itibaren, düzenli bir gelişme içine girdi. İlk za-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve ticarette" sözcükleri yok. *–Ed.*

** Eski rejim; 1789-1794 Fransız Devriminden önce. –ç.

manlardaki karışıklıklar sırasında İngiliz gaddarlığıyla büyük ölçüde kırılan nüfus, orada da hızla ve özellikle imalattaki ilerleme başladıktan sonra, İrlandalıların kitleler halinde İngiltere'ye çekilmesinden sonra arttı. Böylece Britanya İmparatorluğunun büyük imalat ve ticaret kentleri ortaya çıktı. Bu kentlerde nüfusun en azından dörtte-üçü işçi sınıfına mensuptur; alt orta-sınıf yalnızca küçük esnaftan ve az sayıda el zanaatları ustasından oluşur. Çünkü, her ne kadar yükselen imalat sanayisi aleti makineye, atelyeyi fabrikaya ve dolayısıyla çalışan alt orta-sınıfı çalışan proletaryaya ve eski büyük tüccarı imalatçıya dönüştürerek önemli hale geldiyse, her ne kadar alt orta-sınıf böylece erken bir zamanda ezildiyse ve nüfus birbirine karşıt iki öğeye işçilerle kapitalistlere indirgendiyse de, bu sözcüğün tam anlamındaki imalat alanının dışında el zanaatları ve perakende ticaret alanlarında da böyle oldu. Eski ustalarla çırakların yerini büyük kapitalistler ve kendi sınıfının üstüne çıkması beklentisi bulunmayan emekçiler aldı. El zanaatı fabrika işi tarzında yürütüldü; işbölümü özenle uygulandı; ve büyük kuruluşlarla rekabet edemeyen küçük işverenler proletaryaya katılmak zorunda kaldılar. Aynı zamanda, eski zanaat düzenlemelerinin yıkılması ve alt orta-sınıfın yokolması, işçilerin orta-sınıfa yükselmesi olasılığını da ortadan kaldırdı. O insan o zamana kadar şurada ya da burada bir iş kurup usta-zanaatkar olarak belki de gezginci ustaları ya da çırakları yanında çalıştırma olasılığına hep sahip olagelmişti; ama şimdi, sanayiciler usta-zanaatkarları saf dışı edince, işi bağımsız biçimde sürdürebilmek için büyük bir sermaye gerekli hale gelince, işçi sınıfı da ilk kez nüfusun sürekli ve tamamlayıcı bir parçası oldu; oysa eskiden burjuvaziye ulaştıran bir ara geçişten ibaretti. Ama artık, emekçi doğan yaşamının geri kalan bölümünde de emekçi kalmaktan başka bir beklentiye sahip değildi. Bu nedenle proletarya şimdi ilk kez bağımsız bir harekete girişebilecek bir konuma geliyordu.

İşte artık Britanya İmparatorluğunu dolduran, toplumsal durumu her geçen gün uygar dünyanın dikkatini gerekti-

ren geniş emekçi yığınlar, böylece biraraya getirildi.

İşçi sınıfının durumu, İngiliz halkının büyük çoğunluğunun durumudur. Soru şu: Dün ne kazandıysa bugün onu yiyen; kendi buluşları ve çalışmalarıyla İngiltere'nin büyüklüğünü yaratan; her geçen gün güçlerinin daha çok bilincine varan ve her gün artan bir ivecenlikle, toplumun yararlarından kendi paylarını isteyen bu yoksul milyonlar ne olacak? Bu soru Reform Yasa taslağından itibaren ulusal ölçekte sorulmaya başlandı. Önemli parlamento görüşmelerinin hepsi dönüp dolaşıp bu noktaya geliyor; gerçi İngiliz orta-sınıfı bunu henüz itiraf etmiyor ve bu sorudan kaçınmaya çalışıyor ve kendi belli çıkarlarını, gerçekten ulusal çıkarlarmış gibi sunmaya gayret ediyor ama, çabaları tümden yararsızdır. Parlamentonun her oturumunda işçi sınıfı yeni siperler kazanıyor, orta-sınıfın çıkarları önemce azalıyor; ve orta-sınıfın parlamentodaki ana hatta tek güç oluşu gerçeğine karşın, 1844'ün son oturumunda yapılan tartışma işçi sınıfını ilgilendiren Yoksullara Yardım tasarısı, Fabrika Yasası ve Ustalar ve Hizmetliler* Yasası gibi işçi sınıfını ilgilendiren konular üzerindeydi; liberal orta-sınıf, Tahıl Yasasının yürürlükten kaldırılmasına ilişkin önergesiyle ve radikal orta-sınıf da vergileri reddeden önergesiyle yürek sızlatıcı roller oynarken, emekçilerin Avam Kamarasındaki temsilcisi Thomas Duncombe, oturumun yıldızıydı. İrlanda hakkındaki görüşmeler bile özünde İrlanda proletaryası ve ona yardım araçları hakkındaki görüşmelerden başka bir şey değildi. İngiliz orta-sınıfının da artık yalvarmayan ama tehdit eden** emekçilere bazı ödünler verme zamanı gelmiştir; yoksa kısa süre sonra çok geç kalınmış olabilir.

Tüm bunlara karşın, İngiliz orta-sınıfı, özellikle de işçilerin yoksulluğu pahasına zenginleşen imalatçı sınıf, bu yoksulluğu görmezden gelmeyi sürdürüyor. Bu sınıf, ulusun güçlü temsilci sınıfı olduğu duygusuyla, İngiltere'nin kanayan yarasını dünyanın gözleri önüne apaçık sermekten utanç

* 1844 parlamento oturumuyla ilgili olarak 242. sayfaya bakınız. –*Ed.*
** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "tehdit ve talep eden"e –*Ed.*

duymaktadır; işçilerin sıkıntı içinde olduğunu kendine bile itiraf etmiyor; çünkü bu sıkıntının manevi sorumluluğunu mülksahiplerinin, imalatçı sınıfın taşıması gerekir. Bu yüzden de kim işçi sınıfının durumundan söz etmeye kalkışsa zeki İngilizlerin (ve Kıta Avrupası'nda yalnızca onlar, bu orta-sınıf, biliniyor) yüzüne, karşısındakini küçümseyen bir gülümseme yayılır; tüm orta-sınıfın, işçilere ilişkin konulardaki o muazzam cehaletlerinin nedeni de budur; proletaryanın konumu gündeme geldiği zaman, parlamentonun içinde ya da dışında bu sınıf insanlarının gülünç acemilikler yapması da bundandır; orta-sınıfın, herhangi bir an çökebilecek ve hızla çökmesi matematik ya da mekanik bir gerçeklik olan kalbur gibi delik-deşik bir taban üzerinde otururken, saçma sapan bir kaygısızlık içinde olması da bundandır; kaç yıldan beridir bilinmez ama, eski defterleri karıştırmalarına karşın, kendi işçilerinin durumu hakkında İngilizlerin henüz tek kitabı olmayışı mucizesi de bundandır. Glasgow'dan Londra'ya tüm emekçi sınıfın kendisini sistemli olarak yağmalayan ve acımasızca, kendi kaderine terkeden zengine karşı duyduğu derin öfkenin, çok geçmeden, bir insanın öngörebileceği* kadar bir süre içinde, Fransız Devrimiyle karşılaştırılabilir bir devrime dönüşmek durumunda olan derin öfkenin nedeni de budur. O zaman 1794 yılı, çocuk oyuncağı kalacak.

* 1845 ve 1892 Almanca baskılarda "öngörmek" yerine "hesap etmek" – *Ed.*

PROLETARYANIN farklı kesimleri hakkındaki incelemeımizde sıralama, doğal olarak onun doğuşu öncesinin tarihini izler. İlk proleterler imalatla bağlantılıdırlar; onun tarafından yaratılmışlardır; dolayısıyla imalatta hammaddelerin işlenmesinde çalıştırılanlar, dikkatimizi ilk çekenlerdir. İmalat için hammadde ve yakıt üretimi, yalnızca sınai değişim sonucu olarak önem kazanmış ve yeni bir proletaryayı, kömür ve metal madencilerini yaratmıştır. İmalat, üçüncü olarak tarımı ve dördüncü olarak da İrlanda'yı etkilemiştir; bunların her birine mensup olan proletarya kesimleri, yerlerini buna uygun olarak alırlar. Biz de bir olasılıkla İrlandalılar dışında, çeşitli işçilerin zeka derecelerinin, imalatla ilişkileriyle doğrudan orantılı olduğunu görürüz; görürüz ki, fabrikalarda çalışanlar, kendi çıkarları konusunda en çok aydınlanmış olanlardır, madencilerde bu biraz daha azdır,

tarım emekçilerinde hemen hemen hiç yoktur. Ayrıca aynı sırayı sanayi işçileri arasında da buluruz ve sanayi devriminin en yaşlı çocukları olan fabrika işçilerinin, başından bugüne, işçi hareketinin çekirdeğini nasıl oluşturduklarını ve ötekilerin, kendi el sanatları gelişen makinelerce* istila edildiği ölçüde, bu harekete nasıl katıldıklarını görürüz. Böylece İngiltere'nin sunduğu örnekten, işçi hareketinin sınai gelişme hareketine ayak uyduruşundan, manüfaktürün tarihsel önemini kavrarız.

Ne var ki, şimdilerde sanayi proletaryasının hemen tümü harekette yeraldığı için ve farklı kesimlerin durumu, hepsi sınai olduğundan, birçok yönden ortak olduğu için önce sanayi proletaryasının durumunu bir bütün olarak ele alacağız ki daha sonra her ayrı bölümün kendi özelliklerine eğilebilelim.

Manüfaktürün mülkiyeti bir avuç insanın elinde merkezileştirdiği daha önce belirtilmişti. Manüfaktür, büyük sermaye gereksinir; o sermayeyle, küçük iş yapan burjuvaziyi yıkan dev işletmeler kurar; doğanın güçlerini emrine alır ve böylece kol gücüyle çalışan serbest emekçiyi pazarın dışına sürer. İşbölümü, su gücünün ve özellikle buhar gücünün sanayiye uygulanması, ve bir de makineler, geçen yüzyılın ortasından bu yana, dünyayı yerinden oynatan manüfaktürün üç büyük kaldıracı oldu. Küçük ölçekli imalat orta-sınıfı, geniş ölçekli imalat işçi sınıfını yarattı ve orta-sınıfın seçkinlerini tahta oturttu, ama yalnızca zamanı gelince daha bir kesinlikle devirmek için. Bu arada, yadsınmaz ve açıklanması kolay bir gerçek, o "eski altın çağlar"ın sayısız küçük orta-sınıf mensubunu imalatın ortadan kaldırdığı gerçeğidir; kimi zengin kapitaliste dönüşmüştür, kimi yoksul işçiye.**

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "gelişen makinelerce" yerine "sanayi devrimi" deniyor. *–Ed.*

** Bu konuda, benim, *Deutsch-Französische Jahrbücher*'deki "Ekonomi Politiğin Bir Eleştiri Denemesi" başlıklı çalışmama bakınız. O çalışmada "serbest rekabet" hareket noktasıdır; ama sanayi, serbest rekabetin yalnızca pratiğidir ve serbest rekabet, üzerinde sanayinin temellendiği bir ilkeden ibarettir. *–Engels'in notu.* [Onaylanan Amerika ve İngiltere baskıları, bu notun yalnızca ilk tümcesini veriyor. *–Ed.*]

Ne var ki, manüfaktürün merkezileştirici eğilimi bununla kalmıyor. Sermaye gibi nüfus da merkezileşiyor; bu da çok doğal; çünkü imalatta insan, işçi, kullanılması karşılığında fabrikatörün ücret adı altında faiz ödediği bir sermaye parçası olarak görülüyor. Bir imalatçı işletme;* tek bir yapıda çalıştırılan, birbirine yakın yerlerde yaşayan ve makul boyutta bir fabrikanın varolması durumunda kendilerine özgü bir köy oluşturan birçok işçiye gerek duyar. Bu işçilerin bazı gereksinimleri vardır; onların karşılanması için başka insanlar gereklidir; el zanaatı ustaları, kunduracılar, terziler, fırıncılar, marangozlar, taş ustaları çevrede yerleşirler. Köyde yaşayanlar, özellikle daha genç kuşak, fabrika işine alışır, orada nitelikli işçi haline gelir ve ne zaman ki,** ilk fabrika onların hepsini çalıştıramaz olur, o zaman ücretler düşer; bunun sonucu yeni imalatçıların oraya göçüdür. Böylece köy küçük bir kasaba olur ve küçük kasaba geniş bir kente dönüşür. Kent ne kadar büyükse sağladığı yararlar da o kadar büyüktür. Yolları, demiryolları, kanalları olur; nitelikli işçi seçme olanağı sürekli artar; kerestenin, makinelerin, inşaatçıların, makinistlerin götürülmesi gereken kırsal kesimdeki uzak yörelere göre, buralarda, el altında bulunan inşaatçılar ve makinistler arası rekabet nedeniyle yeni işletmeler daha ucuza kurulabilir; kent, alıcıların doluştuğu bir pazar*** ve ayrıca hammadde sağlayan ya da mamul mal isteyen pazarlarla iletişim olanağı sunar. İşte büyük imalatçı kentlerin hayret verici hızlı büyüyüşü. Öte yandan kırsal kesimin avantajı, ücretlerin genelde kenttekinden düşük olmasıdır ve bu yüzden kentle kırsal alan sürekli rekabet halindedir; ve avantaj bugün kentte ise, kırsal kesimde yarın ücretler öylesine düşer ki, yeni yatırımlar en kârlı biçimde orada yapılabilir. Ama manüfaktürün merkezileştirici eğilimi bütün gücüyle sürmektedir ve kırsal alanda kurulan her fabrika,

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "büyük sınai işletme" deniyor. *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "doğal olarak" deniyor. *–Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "pay senetleri borsası" deniyor. *–Ed.*

içinde imalatçı bir kentin tohumunu taşır. Eğer manüfaktürün bu çılgın koşuşturması, bu hızla bir yüzyıl daha sürmesi olanaklı olsaydı, İngiltere'nin her imalatçı yöresi, büyük bir imalatçı kent haline gelir, Manchester'la Liverpool, Warrington'da ya da Newton'da birleşirdi. Nüfusun merkezileşmesi ticarette de aynı biçimde işlediğinden, Hull ve Liverpool, Bristol ve Londra gibi bir ya da iki büyük liman, Büyük Britanya'nın tüm deniz ticaretini kendi tekeline alır.

Ticaret ve manüfaktür en tam gelişmiş biçimlerine bu büyük kentlerde ulaştıkları için, proletarya üzerindeki etkileri de en açık biçimde buralarda gözlenir. Mülkiyetin merkezileşmesi, buralarda en yüksek noktasına ulaşmıştır; eski güzel günlerin ahlakı ve gelenekleri buralarda bütünüyle silinip yokolmuştur; şu Eski Şen İngiltere* sözü buralarda hiçbir anlam ifade etmez hale gelmiştir, çünkü Eski İngiltere'nin kendisine ve atalarımızın öykülerine, belleğimiz artık yabancıdır. İşte bu yüzden, buralarda artık yalnızca bir zengin ve bir yoksul sınıf vardır; çünkü her geçen gün alt ortasınıf giderek yokolmaktadır. Bu nedenledir ki, eskiden en durgun olan sınıf, artık en hareketli sınıf haline gelmiştir. Bu sınıf bugün, geçmiş zamanların birkaç kalıntısından ve köşeyi dönme heveslisi bir miktar insandan, sanayinin Micawber'larından,** aralarından biri servet biriktirebilse de doksandokuzu iflas etmiş ve yarısı sürekli başarısızlığa uğrayan spekülatörlerden oluşmaktadır.

Bu kentlerde proleterler sonsuz çoğunluğu oluşturur; nasıl geçinirler, büyük kent onlar üzerinde ne tür etkiler yapar, şimdi de onları görelim.

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda İngilizce olarak veriliyor. *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda (Charles Dickens'ın *David Copperfield*'indeki tip) Micawber'lar yerine "sanayinin şövalyeleri" deniyor. *–Ed.*

SONUN başlangıcına ulaşmaksızın ve kentin bitmek kırın başlamak üzere olduğu izlenimini verebilecek bir noktaya erişmeksizin içinde saatlerce dolaşabileceğiniz Londra gibi bir kent, garip bir şeydir. Bu dev merkezileşme, bu iki-buçuk milyonun bir noktada yığılması, bu iki-buçuk milyonun gücünü yüz kat artırmıştır; Londra'yı dünyanın ticari başkenti yapmıştır; dev doklar yaratmış ve Thames nehrinin üzerini sürekli olarak örten binlerce tekneyi biraraya getirmiştir. Denizden Londra Köprüsüne doğru çıkarken görülen Thames manzarasından daha etkileyici bir şey bilmiyorum. Yapı yığınları, özellikle Woolwich'ten yukarı doğru her iki yakadaki rıhtımlar, her iki kıyıda, ortada yalnızca dar bir su yolu bırakıncaya dek giderek daha dar aralıklarla demir atmış sayısız gemi, o dar su yolundan birbiri ardınca fırlayıp geçen yüzlerce gemi, bütün bunlar öylesine engin,

öylesine etkileyici ki, insan aklını başına toplayamaz, İngiliz toprağına ayak basmadan önce İngiltere'nin yüceliğinin harikaları içinde yiter gider.*

Bütün bunların malolduğu fedakarlıklar ise sonradan görülecektir. Kentin sokaklarında bir-iki gün avarelik ettikten, insan kalabalığı ve sonu gelmez taşıt kuyrukları arasında güçlükle kendimize yol açtıktan, metropolün teneke mahallelerini dolaştıktan sonra, insan ilk kez görür ki, bu Londralılar, kendi kentlerine yığılan uygarlık harikalarını yaratabilmek için en iyi insani özelliklerini feda etmeye zorlanmışlardır; insan görür ki, içlerinde rehavete dalan yüzlerce yetenek, yalnızca birkaçı tam işe yarasın ve başkalarınınkiyle birleşerek çoğalsın diye hareketsiz bırakılmış, bastırılmıştır. Sokaklardaki kargaşada, insanın midesini bulandırıcı, insan doğasını isyan ettirici bir şey var. Her sınıftan, her rütbeden birbirini geçip giden yüzbinlerce kişi, aynı özellikte, aynı yetenekte, mutlulukta aynı çıkarı olan insanlar değil mi? Ve hepsi, eninde sonunda, aynı yolda, aynı şeylerde mutluluğu aramıyor mu? Yine de sanki ortak hiçbir yanları yokmuş gibi, birbirleriyle hiç ilgileri yokmuş gibi birbirlerinin önünden geçiyorlar; sözsüz tek anlaşmaları, karşı karşıya yürüyen kalabalık akıntılarının birbirinin yolunu kesmemesi için, herkesin kaldırımda kendi yakasında kalmasıdır**; bu arada hiç kimse ötekine şöyle bir göz atma onurunu bahşetmeyi düşünmez. Yaban bir kayıtsızlık, herkesin özel çıkarı içinde kendisini duygusuzca yalıtması, bu insanlar sınırlı bir alanda üst üste yığıldığı ölçüde tiksindirici ve rahatsız edici hale geliyor. Bireyin bu yalıtlanmışlığının, bu kendini düşünmeci sığlığın, bugün her yerde toplumumuzun temel ilkesi olduğunun ne ölçüde bilincinde olursak olalım, bu, hiçbir yerde, burada, bü-

* Bu, yelkenli gemiler zamanında böyleydi. Şimdi Thames nehri, çirkin bir buharlı gemiler koleksiyonudur. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.* [1892 İngiltere baskısında aynı not yinelendi. *–Ed.*]

(1892) Bunlar yaklaşık elli yıl önce, pitoresk yelkenli gemiler günlerinde yazıldı. Hâlâ Londra'ya ve Londra'dan sefer yaptıklarında bu gemiler yalnızca doklarda görülebilirler, nehrin kendisini ise kurum püsküren, çirkin buharlı gemiler kaplıyor. *–1892 Almanca baskıya Engels'in notu.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "sağ tarafta" deniyor. *–Ed.*

yük kentte olduğu kadar utanmazca gerçek yüzünü ortaya koymuş, bu kadar kendi ayrımında olmuş değildir. İnsanlığın atomlarına ayrılışı, her biri kendi ilkesine* sahip bir atomlar dünyası, burada aşırının en aşırısına varmış görünüyor.

Toplumsal savaş, herkesin herkese karşı savaşımı da bu yüzden, burada açıkça ortaya dökülmüş bulunuyor. Stirner'in son kitabındaki** gibi, insanlar birbirlerini yalnızca yararlı nesneler gibi görüyorlar; her biri ötekini sömürüyor ve sonuç şu ki, güçlü, güçsüzü ayağının altında eziyor, ve güçlü bir avuç kişi, kapitalistler, her şeye kendileri için el koyuyorlar, zayıf çoğunluğa, yoksullara, varlığını sürdürmesi için pek az şey kalıyor.

Londra için geçerli olan, Manchester, Birmingham, Leeds için bütün büyük kentler için geçerli. Her yerde bir yandan barbarca bir kayıtsızlık, katı bir bencillik, öte yandan adı konmamış bir sefalet, her yerde toplumsal bir savaş; herkesin evi bir çembere alınmışlık içinde; her yerde yasa koruması altında karşılıklı yağmalama; ve bütün bunlar öylesine utanmazca, öylesine açıktan ki, kendisini burada apaçık ortaya koyan toplumsal durumun sonuçlarından insan ürküyor ve bu çılgın dokunun hâlâ birarada durabilmesinden hayrete düşüyor.

Sermaye, geçim ve üretim araçlarının doğrudan ve dolaylı denetimi — bu toplumsal savaşımın yürütüldüğü silah olduğuna göre, böyle bir durumun bütün dezavantajlarının yoksulun sırtına bineceği apaçıktır. O, kimsenin umurunda değil. Girdabın içine itilmiş, elinden geldiğince çabalıyor. İş bulma mutluluğuna erişmişse, yani burjuvazi onun sırtından zengin olma lütfunu ona bahşetmişse, kendisini bekleyen ücret, ruhuyla bedenini birarada tutmasına ucu ucuna yetecek bir ücret. İş bulamazsa, polisten korkmadıkça çalabilir, ya da aç kalır ki, o zaman polis, bunu rahatsızlık vermeyecek*** bir biçimde yapmasına özen gösterir. Benim İngil-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "kendi ilkesine ve ayrı amaca" deniyor. *–Ed.*

** Max Stirner, *Der Einzige und sein Eigenthum*. *–Ed.*

tere'de kaldığım süre içinde, en azından yirmi-otuz kişi, en isyan ettirici koşullar altında, açlıktan öldü ve olaydaki açık gerçeği gözler önüne serecek biçimde açıkça konuşma cesaretini gösterebilecek bir jüri pek çıkmadı. Tanıkların ifadesi ne kadar açık ve kesin olursa olsun, jüriyi oluşturan burjuvazi, korkunç yargıdan, açlık nedeniyle ölmüştür yargısından kaçabilmek için, her zaman bir arka kapı buldu. Burjuvazi bu olaylarda gerçeği konuşmaya cesaret edemez, çünkü kendini suçlamış olur. Oysa doğrudan olmaktan çok, dolaylı biçimde, birçok kişi, açlık sonucu ölmüştür; çünkü, uzunca bir süre doğru-dürüst gıda alamamak öyle bir güçsüzlük yaratmıştır ki, başka türlü olsa açığa çıkmayacak olan nedenler, öldürücü ciddi bir hastalık getirmiştir.**** İngiliz emekçiler buna "toplumsal cinayet" diyorlar ve tüm toplumumuzu bu suçu sürgit işlemekle suçluyorlar. Haksızlar mı?

Doğru, açlıktan ölümler yalnızca tek-tük, ama yarın sıranın kendisine gelmeyeceği konusunda, emekçinin ne güvencesi var? Ona kim çalışma güvencesi veriyor; şu ya da bu nedenle patronu ya da ustası yarın onu işten çıkarırsa, onun eline bakanlarla birlikte, birileri "kendisine ekmek verinceye" kadar yuvarlanıp gidebileceğine kim kefil oluyor? Çalışmaya istekli olmanın iş bulmaya yeteceğini, dürüstlüğün, çalışkanlığın, verimliliğin ve burjuvazinin salık verdiği öteki erdemlerin gerçekten mutluluğa giden yol olduğunu kim temin ediyor? Hiç kimse. O biliyor ki, yalnızca bugün elinde bir şey var; elinde avucunda yarın bir şey olup olmayacağı kendisine bağlı değildir. O biliyor ki, her esinti, patronun her kaprisi, işlerdeki her kötü gidiş, kendisini, yalnızca geçici olarak kurtardığı girdaba onu yeniden fırlatıp atabilir ve orada başını suyun üstünde tutmak güçtür, hatta çoğu zaman olanaksızdır. O biliyor ki, bugün geçinecek birkaç kuruşu olsa da yarın olacak mı olmayacak mı belli değildir.

Şimdi, toplumsal savaşımın, mülksüz sınıfı getirip oturt-

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "burjuvaziye rahatsızlık vermeyecek" deniyor. *–Ed.*

**** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "alıp götürmüştür" deniyor. *–Ed.*

tuğu konumu, biraz daha ayrıntılı olarak inceleyelim. Toplumun yaptığı iş karşılığında emekçiye konut, giyim-kuşam, gıda olarak ne ödediğini, toplumun ayakta durmasına en çok katkıda bulunanlara ne tür bir geçim olanağı bahşettiğini görelim; ve ilk olarak konutu ele alalım.

Her büyük kentte, işçi sınıfının üstüste yığıldığı bir ya da daha çok kenar mahalle var. Doğrudur, yoksulluk çoğu zaman zenginlerin saraylarına yakın arka sokaklarda oturur; ama genelde, ona ayrı bir toprak parçası ayrılmıştır; orada o, mutlu sınıfların gözünden uzakta, yapabildiği ölçüde ayakta kalmaya çabalar durur. Bu kenar mahalleler ise İngiltere'nin büyük kentlerinde birbirine oldukça denk biçimde düzenlenmiştir — kentlerin en kötü mahallelerindeki en kötü evler; genelde uzun bir sıra üzerine dizilmiş, tek ya da iki katlı, kiminin konut olarak kullanılan bodrumu da bulunan, çoğunca kural-dışı yapılmış kulübelerdir.* Üç-dört oda bir mutfak olan bu evler, Londra'nın bazı kesimleri hariç, tüm İngiltere'de bir baştan öteki uca işçi sınıfı evidir. Sokaklarda genelde kaldırım yoktur, inişli-yokuşlu, pis, çöp ve hayvan pisliği doludur; kanalizasyon ya da atık su kanalı yoktur; tam tersine yollar durgun, pis su birikintileriyle kaplıdır. Ayrıca kötü, karmakarışık yapılanma nedeniyle semtin hava akımı engellenmiştir; ve buralarda küçük bir alanda birçok insan birarada yaşadığı için, bu emekçi mahallelerinin nasıl bir havası olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir. Dahası, sokaklar iyi havalarda çamaşır kurutmak için kullanılır; evden eve ip gerilir ve ıslak çamaşırlar asılır.

Şimdi bu kenar mahallelerin bazılarını sırayla inceleyelim. Önce Londra** ve Londra'da da St. Giles'in, en sonunda

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "evler" yerine "tuğla yapılar". *–Ed.*

** Londra'daki işçi yöreleri hakkında *Illuminated Magazine*'de [Ekim 1844] çıkan bir yazıyla karşılaştığım tarihte, aşağıdaki tanımlama yazılmıştı. Bu makale, birçok yerinde neredeyse sözcüğü sözcüğüne ve tümünde genel havasıyla, benim yazdıklarıma uygun düşüyordu. Makalenin başlığı "The Dwellings of the Poor, from the notebook of an M[edicinæ] D[octor]" ["Yoksul Evleri, Bir M. D.'nin Not Defterinden"] *–Engels'in notu.* [Bu not, 1892 Almanca baskıda var, ancak 1887 tarihli Amerika baskısında ve 1892 İngiltere baskısında görülmüyor. *–Ed.*]

artık içinden bir çift geniş caddenin geçirileceği* ünlü kenar mahallesi [*rookery*].** St. Giles, kentin en yoğun nüfuslu kesiminin tam göbeğindedir; Londra'nın zevk düşkünleri dünyasının aylaklık ettiği geniş, ışıklı bulvarlarla çevrilidir; Oxford caddesinin, Regent caddesinin, Trafalgar alanının ve Strand'in hemen yanı başındadır. Yüksek üç-dört katlı yapıların çarpık bir yığınıdır; dar, eğri-büğrü, kirli sokakları vardır; geniş caddelerdeki canlılık kadar canlılık o sokaklarda da görülür; bir farkla ki, o sokaklarda yalnızca işçi sınıfı insanları dolaşır. Sokaklarda pazar kurulur; içi doğal olarak çürümüş ve kullanılamayacak kadar kötü sebze ve meyvelerle dolu küfeler, kaldırımları daha da geçilmez hale getirir; bunlardan da, balıkçıların tablalarından da iğrenç bir koku yayılır. Evler bodrum katından tavanarasına kadar işgal edilmiştir; içi-dışı pistir; görünüşleri öyledir ki, hiçbir insan onların içinde yaşamayı isteyebilemez. Ama bunlar gene de iyi. Bir de sokaklar arasındaki daracık geçitlerin ya da evler arasındaki üstü örtülü pasajların açıldığı ev bloklarının baktığı avlulardaki pislik ve zar-zor ayakta duran harabeler her türlü tanımın ötesindedir. Camı olan bir pencere bulmak kolay değildir; duvarlar dökülmektedir; kapı-pencere çerçeveleri sağlam değildir, kırıktır; tahtaları eski olan kapılar birbirine çivilenmiştir, ya da bu hırsızlar semtinde, çalacak bir şey olmadığı için kapıya gerek olmayan bu semtte, tamamen kaldırılıp atılmıştır. Her yanda çöp ve kül yığınları vardır; kapıların önüne dökülen sıvı atıklar, çok kötü kokular yayan birikintiler halinde durur. Buralarda yoksulun da yoksulu, en düşük ücret alan işçiler hırsızlarla ve fahişeliğin mağdurlarıyla,*** ayrım gözetmeksizin karmakarışık yaşarlar; çoğunluk İrlandalı ya da İrlanda kökenlidir ve kendilerini çevreleyen ahlak çöküntüsünün girdabına henüz düşmemiş,

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve bu da yapılan" sözcükleri ekleniyor. –*Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda Almanca karşılıktan sonra İngilizce "*rookery*" sözcüğü ayraç içinde yeralıyor. –*Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "hırsızlar, külhanbeyleri ve fahişeliğin mağdurları" deniyor. –*Ed.*

ama her gün biraz daha gerileyen, yoksulluğun, pisliğin ve kötü çevrenin ahlak bozucu etkisine direnme gücünü her gün biraz daha yitirenlerdir.

Ama Londra'nın tek kenar mahallesi St. Giles değildir. O engin sokak ağı içinde, insana yaraşır bir konut için hâlâ ödeyebileceği parası olanların yaşayamayacağı evlerin sıralandığı yüzlerce ve binlerce ara sokak ve blok evlerle çevrili avlu vardır. Zenginlerin o şahane evlerine çok yakın yerlerde böylesi bir rezilce yoksulluğun gizlendiği mahalleler rahatlıkla bulunabilir. Örneğin, geçenlerde, kuşkulu bir ölüm olayıyla ilgili olarak soruşturma memurunun yaptığı inceleme sırasında, çok saygın yerlerden biri olan Portman Square'in olduğu yörede, "yoksulluk ve pisliğin demoralize ettiği birçok İrlandalının" oturduğu ortaya çıktı. Long Acre vb. gibi, sosyetik olmasa da gene de "saygın" caddelerde de, bodrum katlarından sıska çocuklarla, çullar içinde yarı-aç kadınlar gün ışığına çıkarılabilir. Londra'nın ikinci tiyatrosu olan Drury Lane tiyatrosunun hemen yanı başında, metropolün en kötü sokakları olan Charles, King ve Park sokaklarındaki evler bodrumdan tavan arasına kadar yoksul ailelerce işgal edilmiştir. *Journal of the Statistical Society*'nin bir yazısına göre, 1840'ta, St. John ve St. Margaret kiliseleri mıntıkasında* 5.294 "konutta" (eğer konut denebilirse bunlara!) yaş ve cinsiyet ayırmaksızın tıka-basa doldurulmuş kadın, erkek, çocuk tam 5.366 işçi ailesi, 26.830 kişi oturuyordu; bu ailelerin dörtte-üçünün yalnızca birer odası vardı. Aristokrat St. George kilisesi mıntıkasında, Hanover Square'de aynı kaynağa göre, 1.465 işçi ailesi, yaklaşık 6.000 kişi, benzer koşullar altında yaşıyordu; orada da ailelerin üçte-ikisi, her bir aile, yalnızca bir odada yaşıyordu. Hırsızların bile çalacak bir şeylerini bulamadığı bu talihsizlerin yoksulluğunu peki mülksahibi sınıf, yasal yollardan nasıl sömürüyor? Drury Lane'de biraz önce sözü edilen o iğrenç konutlarda iki bodrum katı haftada 3 şilin,** giriş katında bir oda 4 şilin, ikin-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılar, "Westminster'de" sözcüğünü ekliyor. –*Ed.*

ci katta 4 şilin 6 peni, üçüncü katta 4 şilin, tavan arası 3 şilin bedelle kiraya veriliyordu. Böylece Charles sokağının aç kiracıları, konut sahibine yılda 2.000 sterlin*** ve Westminster'de, biraz önce anılan 5.366 aile yılda 40.000 sterlin ödüyor.[10]

En geniş işçi sınıfı mahallesi Tower'ın doğusunda Whitechapel ve Bethnal Green'dedir; Londra'daki işçilerin büyük bölümü buralarda yaşar. Bethnal Green'de kendi kilise mıntıkasındaki insanların hangi koşullar altında yaşadığını St. Philip's kilisesi vaizi bay G. Alston'dan dinleyelim:

"Yörede 1.400 ev var; 2.795 aile yaşıyor. Toplam 12.000 nüfus. Bu kadar büyük nüfusun yaşadığı alan 400 yard kareden (1.200 fit) daha az; dört-beş çocuklu bir karı-kocanın bazan büyükbaba ve büyükanneyle birlikte, on-oniki ayak karelik bir odada yaşıyor olması hiç de ayrıksın bir durum değil. Aynı odayı hem yemek için, hem çalışma için de kullanıyorlar. Londra piskoposu, Bethnal Green'in durumuna kamunun dikkatini çekinceye dek, West End****, Güney Denizindeki adalar ya da Avustralya'nın yaban yöreleri hakkında ne kadar bilgiye sahip idiyse, kentin bu en yoksul yöresi hakkında da o kadar bilgiye sahip olduğuna inanıyorum. En yoksul olanı ve ödüllendirilmesi gerekeni gerçekten bilmek istiyorsak, kapılarının mandalını çevirip içeri girmeli ve onları o kıt yemeklerini yerken görmeliyiz; onları hastayken ve işsizken görmeliyiz; bunu Bethnal Green gibi yanı başımızdaki bir mahallede her gün yaparsak, bizim gibi bir ulusun izin vermekten utanç duyması gereken yoksulluk ve sefaletin nasıl bir şey olduğunu yakından anlayacağız. En ciddi üretim bunalımı sırasında üç yıl boyunca Huddersfield yakınlarındaki bir kilisenin rahibiydim; Bethnal Green'deki yoksulun tepeden tırnağa tükenmişliğini oralarda o zaman

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılar ayraç içinde "1 Taler" diye karşılık parayı gösteriyor. –*Ed.* [şilin: eski İngiliz gümüş parası. –ç.]

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda 2.000 sterlinden sonra ayraç içinde "14.000 Taler" ve 40.000 sterlinden sonra yine ayraç içinde "270.000 Taler" karşılık olarak veriliyor. –*Ed.*

**** Londra'da kentin merkezi. –ç.

bile görmedim. Tüm mahallede on aileden birinin babasının bile, iş giysisi dışında bir giysisi yoktur; o da lime limedir; gece uyurken üstüne örttüğü tek örtü de odur; üzerinde yattığı da bir torba saman ya da talaştan daha iyi değildir."[11]

Bu tanımlama, konutların iç görünümü hakkında bir fikir veriyor. Bir de ara sıra yolu, bu işçi evlerine düşen İngiliz resmî görevlilerini izleyelim.

Surrey soruşturma memuru bay Carter'ın, bir ölüm olayıyla ilgili olarak 14 Kasım 1843 tarihinde 45 yaşındaki Ann Galway'in cesedi üzerinde yaptığı incelemeyle ilgili olarak gazeteler şu bilgileri veriyor.[12] Kadın, eşi ve ondokuz yaşındaki oğluyla birlikte Londra'da Bermondsey sokağı 3 numaradaki White Lion Court'ta küçük bir odada kalıyordu. Odada ne karyola vardı ne de başka bir eşya. Kadın, oğlunun yanıbaşında bir tüy yığınının üstünde, yarı çıplak bir biçimde ölü yatıyordu; üstüne tüyler serpiştirilmişti; ne bir yatak örtüsü ne bir çarşaf vardı; tüyler kadının vücuduna öylesine yapışmıştı ki adli tabip, tüyler ayıklanmadan, cesedi inceleyemedi; incelediği zaman da açlıktan öldüğünü ve vücudunun fare ısırıklarıyla dolu olduğunu gördü. Odanın bir köşesindeki taban tahtası kırılıp koparılmıştı ve aile o kırık yerdeki deliği hela olarak kullanıyordu.

15 Ocak 1844 Pazartesi günü iki erkek çocuk, açlıktan ölmek üzere oldukları için bir dükkandan yarı pişmiş dana bacağını çalıp hemen yedikleri için yargıç* önüne çıkarıldılar. Yargıç sorunu biraz daha derinlemesine araştırma gereğini duymuş ve polis memurundan şu ayrıntılı bilgileri almıştı: İki çocuğun annesi daha sonra polislik yapan eski bir askerin dul eşiydi; kocasının ölümünden sonra dokuz çocuğuna bakmakta çok güçlük çeker olmuştu. Kadın, Pool's Place, Quaker Court, Spitalfields'deki 2 nolu evde müthiş bir yoksulluk içinde yaşıyordu. Polis memuru eve gittiği zaman kadını çocuklarından altısıyla, küçük bir arka odada, sözün gerçek anlamıyla hepsi birbirine sokulmuş durumda bulmuştu; oda-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Worship caddesindeki mahkeme" deniyor. –*Ed.*

da oturulacak yeri olmayan eski iki hasır iskemle, iki bacağı kırık küçük bir masa, kırık bir bardak ve küçük bir tabaktan başka hiçbir şey yoktu. Ocakta ateşe benzer bir şey görünmüyordu; bir köşede de bir kadının önlüğünü dolduracak kadar eski-püskü kumaş parçaları vardı; tüm ailenin yatağı buydu. Yatak kılığı olarak, pejmürde gündelik kılıklarından başka bir şeyleri yoktu. Zavallı kadın, önceki yıl, yiyecek alabilmek için karyolasını satmak zorunda kaldığını söyledi. Yiyecek sağlamak için yatak takımını bir lokantacıya rehin etmişti. Kısacası her şey, yiyecek bulmak için gitmişti. Yargıç, yoksullar fonundan kadına önemlice miktarda bir para ödenmesini emretti.

Şubat 1844'te, 26 yaşındaki hasta kızıyla birlikte oturan, 60'lık dul Theresa Bishop'a, yardım için Marlborough sokağındaki mahkemeye başvurması salık verildi. Kadın Grosvenor Square Browk sokağı 5 numaralı evde, bir heladan daha büyük olmayan bir arka odada yaşıyordu; odada hiçbir eşya yoktu. Bir köşede, ana-kızın üstünde uyudukları paçavralar yığılıydı; bir sandık, hem masa, hem iskemle olarak kullanılıyordu. Anne, gündelikçiliğe giderek birkaç kuruş kazanıyordu. Ev sahibi, ana-kızın Mayıs 1843'ten beri böyle yaşadıklarını, sahip oldukları her şeyi yavaş yavaş ya sattıklarını ya rehin ettiklerini, ve şimdiye dek hiç kira ödemediklerini söyledi. Yargıç, yoksullar fonundan 1 sterlin ödenmesine karar verdi.[13]

Londra'daki *tüm* emekçilerin, yukardan beri anlattığım üç aile gibi yaşadıklarını savlıyor değilim. Çok iyi biliyorum ki, bir kişinin toplumun ayakları altında çiğnendiği yerde, on kişi, şöyle ya da böyle daha iyi yaşıyor; ama, binlerce çalışkan ve —Londra'nın tüm zenginlerinden daha değerli ve daha saygıdeğer— değerli insanın, kendilerini insana yakışmayan koşullar içinde bulduklarını vurgulamak ve her proleterin, ayrımsız her insanın, hiçbir suçu olmaksızın her tür çabayı göstermesine karşın, aynı yazgının kurbanı olabileceğini vurgulamak istiyorum.

Ama tüm bunlara karşın, bir tür başını sokacak yer bula-

bilenler, bütün bütün evsiz-barksız olanlarla karşılaştırıldığında talihli sayılırlar. Londra'da her sabah ellibin kişi, akşam başını nereye yaslayacağını bilmeksizin uyanıyor. Bunların içinde en şanslı olanlar da her büyük kentte bol bol bulunan pansiyonlardan [*lodging-house*] birinde bir yatak kiralayabilmesine elverecek bir ya da iki peniyi akşama kadar elinde tutabilenlerdir. Ama yatak da ne yatak! Bu evler, bodrumdan tavan arasına kadar her odada dört, beş, altı yatakla dolup taşar; içine ne kadar yığılırsa o kadar iyidir. Her yatağa dört, beş, altı kişi, ne kadar olabilirse o kadar, tıkıştırılır; hasta ya da sağlıklı, genç ya da yaşlı, sarhoş ya da ayık, kadın ya da erkek, geliş sırasına göre, ayrım yapmaksızın yataklara tıkıştırılırlar. Sonra itiş-kakış, yumruklaşma, yaralama ve eğer bu yatak arkadaşları uyuşursa çok daha kötüsü sökün eder; hırsızlığın bini bir paradır ve dilimiz eylemimizden daha insancıl hale geldiği için yazmaya elimizin varmadığı daha birçok şey... Ya bir de böyle bir sığınma yeri için ödeyecek parası olmayanlar? Onlar nerede kıvrılacak bir köşe bulurlarsa orada, yeraltı geçitlerinde, kemeraltlarında, köşelerde, polisin ve mülksahiplerinin kendilerine dokunmadığı yerlerde kalırlar. Bir avuç insan özel hayırsever derneklerinin işlettiği sığınma evlerinde, kimileri de kraliçe Victoria'nın pencerelerinin altına yakın parklardaki banklarda uyurlar. Londra'nın *Times* gazetesine kulak verelim:

"Marlborough sokağı sulh mahkemesindeki duruşmaya ilişkin olarak dün sütunlarımıza yansıyan haberden anlaşılıyor ki, her gece parklarda ağaç altında ya da nehir kıyısındaki setin kovuklarında ortalama 50 kişi birbirine sokulup uyuyor. Bunların çoğu genç kızlardır; taşradaki askerler tarafından baştan çıkarılmış ve dostsuz bir yoksulluğun perişanlığı ve erken yaştaki her türlü pisliğin ve fuhuşun içinde dünyaya salıverilmişlerdir.

"Bu gerçekten korkunç! Her yerde yoksul var! Yoksulluk her tarafa sızacak ve o korkunç haliyle büyük ve lüks bir kentin göbeğine gelip oturacak. Çok nüfuslu bir metropolün binlerce dar, yan sokağında, korkarız, gözebatandan daha çok,

günışığına çıkandan daha çok sefalet her zaman olacaktır.

"Ama zenginliğin, zevkin ve modanın çevresinde, St. James'in hükümdarca büyüklüğünün yakınında, Bayswater'ın görkemli güzelliğinin burnu dibinde, eski ve yeni aristokrat mahallelerin sınırları içinde, modern dizaynın ihtiyatlı inceliğiyle, tek bir yoksul evi yaratmaktan sakındığı bir mahallede, zenginliğin yalnızca keyfini çıkarmasına adanmış bir mahallede ihtiyaçlar ve açlık ve hastalık ve fuhuş, kendisiyle akraba olan her türlü dehşet verici yönleriyle *orada* insanı ve ruhunu tüketerek kol geziyor!

"Gerçekten çok canavarca bir durum! Dört-dörtlük bir keyif, bedenin huzuru, entelektüel heyecan, ya da insanın özlemini karşılayacak daha masum hazlar, tükenmek bilmez bir sefaletle orada yakından temasa geliyor. Zenginlik, şatafatlı salonlardan yoksunluğun bilinmeyen yaralarına kahkahalarla gülüyor — küstahça bir kahkaha! Haz kabaca ama bilinçsizce aşağıdan yükselen inleyişlerle alay ediyor! Birbirine karşıt her şey birbiriyle alay ediyor — kışkırtan ve kışkırtılan kötülük dışında, birbirine karşıt her şey!

"Ama tüm insanlar şunu anımsamalı ki, tanrının yeryüzündeki cennetinin bu en zengin kentinin en şahane mahallelerinde, her gece, her kış, açlıktan, pislikten ve hastalıktan çürüyen —genç ama— günahta ve acı çekmede yaşlı, toplumdan dışlanmış kadınlar bulunabilir. İnsanlar bunu anımsamalı ve oturduğu yerde ahkam kesmek yerine harekete geçmeyi öğrenmelidir. Tanrı bilir ya, şimdilerde yapacak çok şey var."*

Evsizlerin barındığı sığınma evlerinden sözetmiştim. Bu evlerin ne kadar aşırı ölçüde kalabalık olduğunu iki örnek gösterebilir. Yukarı Ogle sokağında yeni yapılan, her gece 300 kişiyi barındırabilecek kapasitede bir sığınma evine,** açıldığı tarih olan 27 Ocak 1844'ten 17 Mart 1844'e kadar olan süre içinde, bir gece ya da daha fazla kalmak üzere

* *Times,* 12 Ekim 1843 *–1887 Amerika baskısı ve 1892 İngiltere baskısına Engels'in notu.* [1845 ve 1892 Almanca baskılarda, *Times*'dan yapılan bu alıntı için yalnızca Ekim 1843 deniyor, gün verilmiyor. *–Ed.*]

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılar bunu İngilizce veriyor. *–Ed.*

2.740 kişi geldi. Mevsim giderek düzeldiği halde, gerek bu sığınma evine, gerek Whitecross sokağı ile Wapping'deki sığınma evlerine başvurular hızla artıyordu; öyle ki, büyük bir evsizler yığını da yer olmadığı için geri çevriliyordu. Playhouse Yard'daki bir başka sığınma evinde, Merkez Sığınma Evinde, her gece için ortalama 460 yatak bulunduğu halde, 1844'ün ilk üç ayı boyunca orada 6.681 kişi kaldı ve 96.141 parça ekmek dağıtıldı. Yine de müdürler kurulu, Doğu Sığınma Evinin de açıldığı bir sırada[14] yoksullardan gelen istemi, sınırlı ölçüde de olsa karşılamaya başladığını ilan etti.

Londra'dan ayrılalım ve üç krallığın öteki büyük kentlerini sırayla inceleyelim. Önce, Londra'nın denizden yaklaşırkenki görünümü ne kadar etkileyici ise, denizden bakınca görünüşü o kadar sevimli olan Dublin'i alalım. Dublin Körfezi, Britanya Adalar Krallığının tümündeki en güzel körfezdir; hatta İrlandalılar onu Napoli Körfeziyle bir tutarlar. Kentin kendisi de çok çekicidir; aristokrat mahalleler de herhangi bir Britanya kentindekinden çok daha iyi ve zevkli düzenlenmiştir. Ama sanki bunu dengelemek içinmişçesine, Dublin'in yoksul mahalleleri dünyadaki en berbat, en itici mahallelerdir. Doğru, bazı belli koşullarda, kendini ancak pislik içinde rahat hisseden İrlandalı karakterinin de bunda payı vardır; ama İngiltere'yle İskoçya'daki her büyük kentte de binlerce İrlandalı olduğuna ve her yoksul nüfus adım adım aynı kirliliğe batmak durumunda olduğuna göre, Dublin'in sefilliğinin, Dublin'e özgü olması sözkonusu değildir; tüm büyük kentlerin ortak yönüdür. Dublin'in yoksul mahalleleri çok, ama çok geniştir; pislik ve evlerin oturulabilir türden olmayışı ve sokakların ihmal edilmişliği hiçbir tanımlamanın anlatamayacağı ölçüdedir. Düşkünler Yurdu müfettişinin* raporuna göre, 1817 yılında Barrack sokağında toplam oda sayısı 390 olan 52 evde 1.318 kişinin, ona yakın olan

* Alıntı, Kraliyet Doktorlar Koleji vb., vb. müteveffa başkanı Dr. W. P. Alison'un (F. R. S. E.) *Observations on the Management of the Poor in Scotland and its Effects on the Health of Great Towns* başlıklı raporundan, Edinburgh, 1840. Yazar dindar bir Tory'dir, tarihçi Archibald Alison'un erkek kardeşidir. *–Engels'in notu.*

Church sokağında ve çevresinde toplam oda sayısı 393 olan 71 evde 1.997 kişinin yaşamış olması, yoksulların buralara nasıl tıkıştırıldığı konusunda bir fikir verebilir; ve bir de şu satırları okuyun:

"Bu sokakla çevredeki öteki sokakların arasında pis dar sokaklar, iç bahçeler, avlular yeralmaktadır. ... Birçok bodrumun kapıdan başka ışık alacak yeri yoktur. Bu bodrumların bazısında, her ne kadar bunların çoğunda karyola varsa da insanlar toprak tabanda yatar. ... Nicholson apartmanında ... 28 küçük dairede 151 kişi kalır ... durumları çok sefilcedir, tüm apartmanda yalnızca iki karyola ile iki battaniye bulunmaktadır."

Dublin'de yoksulluk öylesine yaygın ki, biricik yardım kurumu olan *Mendicity Association*,* günde 2.500 kişiye, yani nüfusun yüzde 1'ine yardım yapıyor; gün boyunca onları kabul ediyor, karınlarını doyuruyor ve akşam vakti gönderiyor.

Dr. Alison benzer bir durumu anlatıyor; modern Atina sanını kazandıran şatafatlı görünümlü Edinburgh'da New Town'daki tantanalı aristokrat semtle Old Town'daki pisliğin, sefilliğin ve yoksulluğun birbirine ters düştüğünü belirtiyor. Alison bu geniş mahallenin, Dublin'in en kötü mahalleleri kadar pis ve dehşet verici olduğunu yazıyor; orada da *Mendicity Association*'ın yardım için, İrlanda başkentindeki kadar yüksek oranda yoksul bulacağını söylüyor. Alison, İskoçya'daki ve özellikle Edinburgh'la Glasgow'daki yoksulların, Britanya İmparatorluğunun başka yöreleri içinde en kötü durumda bulunanlar olduklarını ve en yoksul olanların İrlandalılar değil, İskoçyalılar olduğunu savlıyor. Edinburgh'daki Old Church adlı kilisenin vaizi Dr. Lee, Din Eğitimi Komisyonu önünde 1836'da yaptığı tanıklıkta şunları söylüyor:

"Evinde hiçbir eşyası, hiçbir şeyi bulunmayan insanların yaşadığı bu kilise mıntıkasındaki sefalet yoğunluğunu şimdiye dek hiçbir yerde görmedim. Sık sık, aynı odayı iki evli çif-

* Burada ve biraz aşağıda derneğin adı, Almanca orijinal metinde de İngilizce olarak veriliyor. –*Ed.*

tin paylaştığına tanık oldum. Bir günde yedi evi dolaştım; hiçbirinde yatak yoktu, bazılarında hasır bile yoktu. 80 yaşındaki insanların tahta döşeme üzerinde yattığını gördüm. Birçok kişi, gündüz giydiği giysisiyle uyuyordu. Geleli henüz birkaç ay olmuş, bodrumda yaşayan iki İskoç aileyi örnek gösterebilirim. Geldiklerinden bu yana iki çocukları öldü; görünen o ki, üçüncüsü de ölmek üzere. Ailelerden birinin, bir köşede bir parça kirli hasırı vardı, bir başka köşede öteki aileninki. Oturdukları yerde, öğle saatinde, lamba olmaksızın insan yüzünü seçmek olanaksızdı. Bir köşede bir katır duruyordu. Böyle bir ülkede böyle bir sefalet yığınağını görmek, en katı yüreklinin bile kalbini sızlatır."

Edinburgh Medical and Surgical Journal'da* Dr. Hennen de benzer durumları rapor ediyor. Bir parlamento raporundan** açıkça anlaşılıyor ki, Edinburghlu yoksulların konutlarında bu koşullarda beklendiği üzere temizlikten eser yoktu. Karyolaların başlığında geceleri tavuklar tünüyor, insanlar konutlarını köpekler ve atlarla paylaşıyorlar; doğal sonuç, insanı serseme çeviren bir kötü koku, pislik ve fare sürüleri. Edinburgh'un imar planı, bu çirkin koşulları, olabildiğince teşvik ediyor. Old Town, bir tepenin iki yamacına kurulu; tepenin en üst noktası boyunca kentin ana yolu uzanıyor. Bu ana yolun iki yanında aşağılara doğru birçok dar, ve pek fazla dönemeçli olduğu için *wynd**** denen dolambaçlı sokaklar uzanıyor ve bu *wynd*ler kentin proleter mahallesini oluşturuyor. İngiltere'de, olabildiği ölçüde, her ailenin ayrı bir evi varken,***** İskoç kentlerinde evler, genelde Pa-

* Cilt 14, 1818. *–Ed.*

** *Yoksullara Yardım Kurulu Görevlisinin, Büyük Britanya'daki Emekçi Sınıfların Sağlık Koşulları Üzerine Yapılan Araştırmayla İlgili Olarak İçişleri Bakanına Raporu ve Eki.* Parlamentonun her iki kamarasına 1842 Temmuzunda, 3 cilt ve folio halinde sunuldu. Rapor, Yoksullar Yardım Kurulu sekreteri Edwin Chadwick tarafından tıbbi raporlardan derlendi ve düzenlendi. *–Engels'in notu.* [1887 Amerika baskısında ve 1892 İngiltere baskısında son cümle yeralmıyor. *–Ed.*]

*** Bu sözcük orijinal Almanca metinde de İngilizce olarak yeralıyor. *–Ed.*

**** 1845 ve 1892 Almanca baskılarda tümce şöyle: "İngiltere'de, olabildiği ölçüde, her ailenin ayrı bir evi varken, İskoç kentlerinde evler, genelde Paris'teki gibi beş-altı katlı yapılardır ve birçok aileyi barındırır." *–Ed.*

ris'teki gibi beş-altı katlı yapılar. Bu yüzden de insanlar sınırlı bir alan içinde daha da sıkış-tıkış oturuyorlar.

Bir İngiliz dergisinde,* kentlerdeki emekçilerin sağlık koşulları hakkındaki bir makalede "evler" deniyor, "çoğu zaman birbirine o kadar yakın ki, insanlar, bir evin penceresinden, karşısının penceresine geçebilirler; evler, kat üstüne kat, o kadar yüksek ki, ışık, aşağıdaki avluya güçlükle ulaşabilir. Kentin bu mahallesinde ne lağım vardır, ne evlerin özel helaları; o yüzden de en azından ellibin kişinin dışkısı ve öteki çöpler gece boyunca yollardaki yağmur suyu kanallarına atılır ve (çöpçülerin günlük çabalarına karşın) bir yandan bir pislik yığını olarak, bir yandan yaydığı pis kokuyla, hem sağlığa karşı aşırı ölçüde tehdit oluşturur, hem koku ve görünümüyle rahatsızlık vericidir. Böyle yerlerde sağlığın, ahlakın, karşılıklı nezaketin yeri olmayışına şaşmak gerekir mi? Hayır. Buralarda oturanların özel koşullarını bilen herkes ciddi hastalıklarının, yaygın sefaletlerinin ve ahlak çöküntülerinin tanığıdır. Bu mahallelerde toplum, tanımlanamaz ölçüde adiliğe ve sefilliğe gömülmüştür. ... Yoksul sınıfların evleri genelde çok pistir; anlaşılan herhangi bir temizlik yüzü görmemiştir; ev dediğimiz, çoğu zaman tek odadan ibarettir; havalandırması kötüdür, ama kasasına iyi oturmayan kırık pencereler yüzünden gene de soğuktur; bazan rutubetlidir ve bir kesimi yer düzeyinin altındadır; içinde genel olarak pek az eşya bulunur, çoğu da rahat değildir; hasır yığını yatak işlevini görür; tüm aile, erkek, kadın, yaşlı, genç, isyan ettirici bir karışıklık içinde birbirine sokularak yatar. Su, yalnızca sokak çeşmesinden sağlanır ve o suyu almanın güçlüğü, insanları her türlü rezilliğe zorlar."

Öteki büyük liman kentlerindeki görünüm de daha iyi değildir. Tüm ticaretine, zenginliğine ve görkemine karşın Liverpool, işçilerine aynı barbarlığı reva görür. Nüfusun beşte-biri, yani 45.000'i aşkın insan dar, karanlık, rutubetli, ha-

* *The Artisan*, Ekim 1843 sayısı. Aylık dergi. –*Engels'in notu.* [1887 tarihli Amerika ve 1892 tarihli İngiltere baskısında "Aylık dergi" sözcükleri yeralmıyor. –*Ed.*]

vasız bodrumlarda yaşar; kentte böyle 7.862 bodrum var. Bunların yanısıra bir avlu çevresinde dört bir yandan yükselen 2.270 yapı var; bunlar küçük yerleşim yerleridir, giriş kapısı tektir — dar, üstü kemerli* pasajdır; tamamı sıradan, çok kirli ve özel olarak proleterlerin oturduğu yerler. Manchester'a vardığımızda bu tür yapılar hakkında daha çok şey söyleyeceğiz. Bristol'da bir vesileyle, 2.800 aile ziyaret edilmiştir;[15] bu ailelerin yüzde 46'sına, aile başına yalnızca tek oda düşmekteydi.

Fabrika kentlerinde de durum aynı. Nottingham'da toplam 11.000 ev var; bunlardan 7.000 ya da 8.000 kadarı, sırt sırta yapılmış evler; arada tek duvar var, o yüzden gerçek bir havalandırma olanaklı değil; çoğunlukla birçok eve tek hela düşer. Kısa süre önce yapılan bir araştırma, bu ev dizilerinden birçoğunun çok alçak lağım kanalları üzerine kurulduğunu ve kanalları yalnızca giriş katı taban tahtalarının kapattığını ortaya çıkardı. Leicester'de, Derby'de ve Sheffield'da durum daha iyi değil. *Artisan* dergisinden yukarıya alınan makale Birmingham hakkında da şöyle diyor:

"Kentin daha eski mahallerinde birçok kötü sokak ve yapı var; bunlar kirlidir, ihmal edilmiştir, su birikintileriyle ve çöp yığınlarıyla doludur. Birmingham'da ev blokları çoktur, her yöne doğru yayılmıştır; sayıları 2.000'i geçer; emekçi sınıfların geniş bir kesiminin evi bu bloklardadır. Çoğu dardır, pistir, havalandırması kötüdür, lağım tesisatı berbattır; her bir blok sekizle yirmi arasında evi içerir; evler bir başka eve karşı kurulmuştur ve blokun sonunda genelde külhan vb. bulunur; külhanın pisliği tanımlanabilir gibi değildir. Ama daha modern zamanlarda ev bloklarının daha rasyonel bir biçimde yapıldığını ve özenli tutulduğunu söylemek de hakkaniyet gereğidir; ve kulübe türünden küçük evler, hatta eski ev bloklarında bile, Manchester ve Liverpool'dakilerden daha az kalabalıktır; bunun sonucu, yalnızca birkaç mil ötedeki Wolverhampton'a, Dudley'e ve Bilston'a bakışla bura-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "havalandırmaya elverişsiz" ifadesi ekleniyor. –*Ed.*

larda oturanları, salgın hastalık dönemlerinde ölüm daha az ziyaret etmektedir. Birmingham'da bodrum katları da bilinmez; pek azı, yersiz biçimde atelye olarak kullanılmıştır. sıradan pansiyon evler epey çoktur (şöyle böyle 400'den fazla); çoğu kent merkezi yakınındaki ev blokları içindedir; hemen her zaman insanın içini kaldıracak kadar pis ve basıktırlar; dilenciler, serseriler,* hırsızlar ve orospular buralarda barınır; hiçbir incelik taşımayan ya da karşısındakini dikkate almayan bir tutumla bu insanlar burada, ayaktakımının ve sarhoşların dışında kimsenin tahammül edemeyeceği bir hava içinde yerler, içerler ve uyurlar."

Glasgow, aynı *wynd* sokakları, aynı yüksek evleriyle birçok yönden Edinburgh'a benzer. *Artisan,* bu kent için şu gözlemleri yapıyor:

"Burada nüfusun (yaklaşık 300.000 kişi) yüzde 78 kadarı işçi sınıfındandır ve kentin sefillikte, St. Giles'in ya da Whitechapel'in en kötü dış mahallelerini, Dublin'in dış mahallelerini ya da Edinburgh'un *wynd*lerini geride bırakan mahallelerinde yaşıyor. Bu mahalleler en çok, kentin göbeğindedir — Trongate'in güneyinde ve Tuzpazarının batısında, aynı zamanda kentin ana caddesinden hemen sonra Calton'da vb.'dir. Daracık sokakların ya da *wynd*lerin sonu gelmez dar sokak labirentlerinde hemen her adımda eski, havalandırması kötü, kule gibi yükselen konut bloklarıyla karşılaşılır; evler neredeyse un-ufak dökülmektedir; suyu yoktur; her katında üç-dört aile (yaklaşık 20 kişi) oturur; bazan her daire pansiyon olarak kiraya verilir ki o zaman her odaya 15-20 kişi tıkıştırılır — yerleştirilir demeye cesaret edemiyoruz. Bu mahallelerde nüfusun en yoksul, en yoksun ve en değersiz kesimi oturur ve bu insanlar, yıkıcı etkilerini Glasgow'un tümüne oralardan yayan bulaşıcı hastalıkların verimli kaynağı sayılabilir."

Şimdi de el dokumacılarının durumunu araştıran hükümet komiseri J. C. Symons'ın, kentin bu kesimini tanımla-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda alıntı bu noktada, yazarın "(bu sözcüğün gerçek anlamı için aşağıya bakın)" şeklindeki ifadesiyle bölünüyor. –*Ed.*

yan ifadelerine kulak verelim:*

"İnsanın, en kötüsünden alçalışını hem İngiltere'de, hem yurtdışında daha önce görmüştüm, ama Glasgow'un *wynd*lerini ziyaret edinceye dek, uygar bir ülkede böylesine pislik, suçluluk, sefalet ve hastalık olabileceğine inanmamıştım. Düşük nitelikli pansiyon-evlerde her iki cinsten ve her yaştan on, oniki, bazan yirmi kişi, şu ya da bu ölçüde çıplak biçimde, yerde karmakarışık uyuyorlar. Pisliği, rutubeti ve haraplığı açısından düşünülünce, buralar genel olarak insanların atlarını bile bağlamayacakları yerlerdir."[16]

Ve bir başka yerde:

"Glasgow'un *wynd*leri, 15.000'le 30.000 arasında dalgalanan bir nüfusu barındırır. Bu kesim birçok dar sokaktan ve dört köşe konut bloklarından oluşur; her blokun orta yerinde bir dışkı dağı vardır. Gerçi bu blokların dış görünümü insanın içini kaldıracak türdendir, ama, gene de içerde onca pisliği ve sefaleti bulacağımı düşünememiştim. Gece ziyaret ettiğimiz bu yatak odalarından bazısında biz [yani polis müfettişi Miller ve Symons] tahta döşemeye yayılmış bir insan yığını bulduk. Çoğu zaman 15'le 20 arasında insan, kadın ve erkek, bazıları giyinik, bazıları çıplak, karmakarışık uyuyorlardı. Yatakları, paçavrâyla karışık küflü hasır yığınıydı. Odalarda hemen hemen hiçbir eşya yoktu. Bu kovuklara, bir konut görünümü veren tek şey ocaktaki ateşti. Bu insanların esas gelir kaynağı hırsızlık ve fahişelik. İmparatorluğun ikinci kentindeki bu *Augean* ahırlarını,** bu kötü ruhların toplanma yerini, bu suç, pislik ve salgın hastalık yumağını temizleme zahmetine kimse katlanmıyor. Öteki kentlerin en sefil mahallelerinde yapılan en ayrıntılı incelemeler bile, Glasgow'un bu mahallelerinde yoğunlaşan en berbat ahlaksal kötülüğün, fiziksel çöküşün ve aşırı kalabalığın yarısı ka-

* *Arts and Artisans at Home and Abroad* [Yurtiçinde ve yurtdışında Zanaatlar ve Zanaatçılar] J. C. Symons, Edinburgh, 1839. Kendisi de İskoç olan yazar bir liberaldir ve o yüzden bağımsız işçi hareketlerine bağnazca karşı durur. Burada anılan pasajlar, s. 116 ve sonrasında bulunabilir. – *Engels'in notu.*

** Efsaneye göre, 30 yıl pis kaldıktan sonra Herkül'ün bir günde temizlediği ahırlar. –ç.

dar olsun kötü sayılabilecek bir bulgu ortaya çıkarmadı... Glasgow'un bu kesimindeki evlerin çoğunu Esnaf Mahkemesi harap ve oturulamaz buldu — ama ağzına kadar insan taşan evler de işte bunlar, çünkü yasa gereği bu evlerden kira talep edilemiyor."

Britanya Adalarının merkezindeki büyük imalat yöresi, yoğun nüfusla Batı Yorkshire ve Güney Lançashire, birçok fabrika kentiyle, sanki öteki büyük imalat merkezlerine hiçbir şey bırakmamış gibidir. Yorkshire'da West Riding yün yöresi gözalıcı bir bölgedir; güzel yeşil tepeler beldesidir; tepe dizileri batıya doğru yükseldikçe daha engebeli hale gelir; en yüksek dizi Blackstone'dur; İrlanda Deniziyle Alman Okyanusu arasındaki havzayı oluşturur. Leeds ve Calder topraklarının yanısıra Manchester-Leeds demiryolunun içinden geçtiği Aire vadileri, İngiltere'nin en albenisi olan topraklarıdır; her yanına-yöresine fabrikalar, köyler, kasabalar serpilidir. Lancashire'ın kararmış tuğla yapılarına bakışla, buralardaki yüzeyi düzeltilmemiş gri taşlardan yapılan evler çok zarif, zevkli ve temiz görünür; onlara bakmak bir zevktir. Ama kentlerin içine girince keyiflenecek çok az şey bulursunuz. *Artisan*'ın* tanımladığı ve benim de kendi incelemem sırasında doğruluğunu gördüğüm gibi Leeds "kentin içinde bir-buçuk mil** kadar kıvrıla kıvrıla geçen ve karlar eridiğinde ya da yoğun yağışlarda taşan Aire nehrine inen bir yamaçta uzanır. Yüksek ya da batı kesimleri, böylesine büyük bir kent için temiz sayılmalıdır; ama nehre ya da nehre dökülen derelere ve çaylara yakın olan aşağı mahalleler pistir, kapalıdır ve kendi içlerinde sakinlerinin, özellikle küçük çocukların yaşamlarını kısaltıcı yerlerdir. Bunlara bir de aşağı mahallelerin Kirk-gate, March-lane, Cross sokağı ve Richmond yolu gibi, kaldırımsız, süzgeçsiz, çarpık yapılan-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda ayraç içinde "bir başka yerde". *–Ed.*

** Metinlerde ne zaman milden sözedilirse —aksi belirtilmedikçe— yazar İngiliz milini kasteder; bu millerden $69^1/_2$'si ekvatorun bir derecesini karşılamaktadır; böylece 5 İngiliz mili yaklaşık bir Alman milidir. – *Engels'in notu.* [Bu not 1887 Amerika ve 1892 İngiltere baskılarında yeralmadı. *–Ed.*]

mış, bol konut bloku olan ve çıkmaz sokaklı, temizliği özendirecek en basit araçlardan yoksun sokaklarını ekleyin, işte o zaman, bu talihsiz pislik ve sefalet yuvalarındaki ölüm fazlalığının nedenleri yeter açıklığıyla ortaya çıkar. ... (Ayrıca eklemeli ki, sanayinin emrindeki bütün öteki nehirler gibi kentin bir ucundan temiz ve duru giren, öteki ucundan koyu, kara, pis ve her türlü atık kokarak çıkan) Aire nehrinin su taşkınları nedeniyle, konutlar ve bodrumlar pek de seyrek olmayan aralıklarla öylesine su altında kalır ki, sel suyu el pompalarıyla sokağa pompalanır; kanalizasyon olan yerlerde bile böyle zamanlarda sel suları lağım kanalları yoluyla bodrumlara* doluşur; kükürtlü hidrojen ve mikrop yüklü bir hava yaratır; geride insan sağlığı için aşırı tehlike yaratan iğrenç bir pislik birikintisi bırakır. Gerçekten de 1839 baharındaki sel mevsiminde lağım akımının yarattığı etkiler öylesine öldürücüydü ki, kuzey bölgesi nüfus memurluğu, o yörede üç ölüm olayına karşılık iki doğum olayı bildirildiğini açıkladı; oysa tüm öteki yörelerde iki ölüm olayına karşılık üç doğum olayı bildirilmişti." Nüfusu fazla öteki yörelerde hiçbir lağım kanalı yok ya da bir üstünlük sağlamaya yetmeyecek ölçüde yetersiz. "Bazı sıra-evlerde, bodrumlar nadiren rutubetsiz;" bazı mahallelerde birçok sokak bir fut derinliğinde cıvık çamurla kaplı. "Oralarda oturanlar zaman zaman kürek kürek kül dökerek bu sokakları boş yere onarmaya çalışırlar; ama gene de gübre, atık-su, vb. rüzgar ya da güneş tarafından kurutuluncaya kadar çukurlarda kalır...** Leeds'de sıradan bir kulübenin oturumu beş yard kareyi aşmaz; genelde bir mahzen, bir oturma odası ve bir yatak odasından oluşur. Bu küçücük evlerin gece-gündüz insan kalabalığıyla ağzına kadar dolu oluşu, oralarda oturanların ahlakı kadar sağlığı için de bir başka tehlikedir."

Bu kulübelerin ne kadar kalabalık olduğuna, yukarda

* Unutmamalı ki, bu bodrumlar, yalnızca ıvır-zıvırın saklandığı yerler değildir, insanların oturduğu konutlardır. *–Engels'in notu.*

** Belediye Meclisinin, *Statistical Journal,* Cilt 2, s. 404'te yayınlanan raporuyla karşılaştırınız. *–Engels'in notu.* [1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu gönderi, metnin içinde yazarın ifadesi olarak yeralıyor. *–Ed.*]

alıntıladığımız*, emekçi sınıfların sağlığı hakkındaki rapor tanıklık ediyor:

"Leeds'de erkek ve kız kardeşler, her iki cinsten pansiyon kiracıları, evin ana-babasıyla birlikte aynı yatak odasını paylaşırlar ve düşünmesi bile insanı ürperten sonuçlar ortaya çıkar."

Leeds'den yalnızca yedi mil ötede, birçok vadinin kesiştiği bir noktada bulunan Bradford da küçük, kömür karası, kötü kokulu bir akarsuyun iki yakasına kurulmuştur. Hafta içinde kasabayı, kömür dumanının gri bulutu sararsarmalar; ama bir pazar gününün açık havasında çevre tepelerden bakıldığında kasabanın görünümü muhteşemdir. Kasabanın içinde ise Leeds'deki aynı pislik ve rahatsızlık hüküm sürer. Kasabanın daha eski olan mahalleleri dik bir yamaca kurulmuştur, dardır ve düzensizdir. Sokaklarda, ara sokaklarda ve konut bloklarında pislik ve *débris*** tepecikleri görülür; evler haraptır, pistir, acınacak durumdadır; nehrin hemen yakınında ve aşağıda vadinin tabanında, giriş katı yamacın içine yarı yarıya gömülmüş, terkedilmiş birçok ev gördüm. Zaten genel olarak, üstüne emekçilerin yüksek fabrikalar arasında kulübelerinin yerleştiği vadi tabanı kesimleri tüm kasabanın en kötü yapılmış, en pis mahalleleri arasında yeralıyor. Başka her fabrika kentinde olduğu gibi bu kentin de daha yeni mahallelerinde kulübeler sıralar halinde daha düzgün yapılıyor; ama alışılan işçi evi bulma yöntemlerinin sonucu olan ve Manchester'ı konuşurken özellikle değineceğimiz berbatlıklar ve kötülükleri bu daha yeni mahallelerdeki evler de paylaşıyor. Aynı şeyler West Riding'in geri kalan kasabaları için, özellikle de Barnsley, Halifax ve Huddersfield için de doğru. Yorkshire ve Lancashire'daki fabrika kentleri arasında, gözalıcı konumu ve modern mimarisi nedeniyle en güzeli olduğu halde, Huddersfield de kendi kötü mahallesine sahip. Bir hemşehriler toplantısında kasabayı incelemek üzere seçilen bir komitenin 5 Ağustos 1844'te

* İçişleri bakanlığına verilen ve parlamentonun iki kamarasına Temmuz 1842'de sunulan rapor. –*Ed.*

** Döküntü, yıkıntı enkazı, vb. –ç.

verdiği rapora göre:

"Huddersfield kasabasının içinde kaldırım taşı döşenmemiş, kanalizasyonu ve süzgeci olmayan yollar, yan yollar ve alanlar bulunması herkesin diline düşmüş bir gerçek; her türden çöp ve pislik, kokuşması ve çürümesi için yola bırakılıyor; neredeyse her yerde durgun su birikintileri var; birbirine bitişik evler daha kötü ve hatta daha pis bir görünüm içinde; böylece buralarda hastalık üretiliyor ve tüm kasabanın sağlığını tehdit ediyor."[17]

Blackstone Edge'i katedersek ya da trenle geçersek, İngiliz manüfaktürünün başyapıtını gerçekleştirdiği, tüm işçi hareketinin ve özellikle, ana kenti Manchester olan Güney Lancashire işçi hareketinin yükseldiği bu klasik topraklara gireriz. Bir kez daha karşımızda, havzadan batıya, İrlanda Denizine doğru tatlı bir eğimle inen, Ribble, Irwell ve Mersey nehirlerinin ve onlara ulaşan suların sevimli vadileriyle güzelim bir yayla var. Yüz yıl önce, az nüfuslu ve bataklık olan bu topraklar şimdi köyler ve kasabalarla kaplanmış; artık İngiltere'nin en yoğun nüfuslu şeridi. İngiliz manüfaktürünün başlangıç noktası ve merkezi Lancashire ve özellikle Manchester'dır. Manchester Borsası ticaretteki tüm dalgalanmaların ısı-ölçeridir. Modern manüfaktür sanatı Manchester'da yetkinliğe erişmiştir. Güney Lancashire'ın pamuklu sanayisinde, doğa güçlerinin sanayiye uygulanması, el emeğinin yerini makinelerin (özellikle mekanik dokuma tezgahı ve otomatik mekik) alması ve işbölümü en üst noktasındadır; bu üç öğeyi modern manüfaktürün karakteristikleri olarak kabul edersek, itiraf etmeliyiz ki, pamuklu sanayisi, başından bugüne kadar bütün öteki sanayilerin önünde olmuştur. Modern manüfaktürün işçi sınıfı üzerindeki etkileri de zorunlu olarak en katışıksız ve yetkin biçimde burada gelişmek durumundadır ve manüfaktür proletaryası da kendini tam klasik yetkinliğinde, burada göstermek durumundadır. Buhar enerjisinin sanayiye uygulanmasının, makineleşmenin ve işbölümünün emekçiyi içine düşürdüğü aşağılanma ve proletaryanın bu aşağılanma durumundan çıkma

çabaları da aynı biçimde, burada en üst noktasına çıkmak ve en açık bir biçimde bilince çıkarılmak durumundadır. Manchester, modern imalatçı kentin klasik biçimi olduğuna göre, ve ben birçok Manchesterlıya göre bu kenti kendi doğduğum kentten çok daha iyi bildiğim için, burada biraz daha uzun bir süre kalacağız.

Manchester'ı çevreleyen kasabalar, emekçi mahalleleri açısından, kent merkezinden pek az farklılık gösterir; tek fark bazı yerlerde, işçi sınıfının, kasaba nüfusunun daha geniş bir kesimini oluşturmasıdır. Bu kasabalar, tümden sanayi kasabalarıdır ve bütün ticari işlerini Manchester aracılığıyla yürütürler; buralar, her bakımdan Manchester'a bağımlıdırlar ve bu yüzden yalnızca işçilerle küçük tüccarların* yerleşim yeridir; Manchester nüfusunun önemlice bir kesimi ise tüccardan, özellikle şirket temsilcilerinden ve "saygın" perakende ticaret erbabından oluşur. Bu çerçevede Bolton, Preston, Wigan, Bury, Rochdale, Middleton, Heywood, Oldham, Ashton, Stalybridge, Stockport, vb., her ne kadar hemen hepsi otuz, elli, yetmiş, doksan bin nüfuslu kasabalarsa da neredeyse bütünüyle yalnızca fabrikalar, iki yakasında dükkanlar bulunan birkaç ana cadde ve boylu boyunca fabrikatörlerin villa türü evleriyle bahçelerinin uzandığı birkaç yolla ayrılan büyük emekçi mahalleleridir. Kasabalar ise çirkin konut bloklarıyla, yollarıyla, arka sokaklarıyla kötü ve düzensiz kurulmuştur; kömür dumanı kokar; buraların yaygın yapı malzemesi olan bir zamanlar parlak kırmızı olan tuğlalar zamanla siyahlaşmış, donuk bir renge dönüşmüştür. Bodrum-evler buralarda yaygındır; her nerede olabilirse orada, toprak düzeyinin altındaki bu inler yapılmıştır ve nüfusun önemli bir bölümü oralarda yaşar.

Bu kasabaların Preston'la Oldham'dan sonraki en kötüsü, Manchester'ın onbir mil kuzeybatısındaki Bolton'dur. Birbirini izleyen ziyaretlerimde gözleyebildiğim kadarıyla, kasabanın tek bir, o da çok pis bir ana caddesi vardır: Deans-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda: "işçiler, fabrikatörler ve bunlara tabi küçük tüccarların" deniyor. *–Ed.*

gate. Cadde pazar yeri olarak da hizmet görür; fabrikalar hariç, iki yanında tek ya da iki katlı alçak yapılar olduğu halde, en iyi havada bile karanlık, çekiciliği olmayan bir çukurdur. Her yerde olduğu gibi burada da kasabanın daha eski olan mahallesi özellikle harabedir ve sefil bir görünümü vardır. Kasabanın içinde, insanı, acaba bir dere mi yoksa uzun bir durgun su birikintisi mi kuşkusuna düşürecek koyu renkli bir dere akar ve onsuz da zaten temiz olmayan havanın kirlenmesine kendince katkıda bulunur.

Bir de Stockport var; Mersey nehrinin Cheshire yakasındadır, ama gene de Manchester'ın manüfaktür bölgesine bağlıdır. Stockport, Mersey boyunca uzanan dar bir vadi içindedir; o yüzden sokaklar bir yandan hayli dik bir yamaçtan aşağı doğru uzanır ve öte yandan aynı ölçüde dik bir yamaçtan yukarı tırmanır. Bu arada Manchester-Birmingham demiryolu kasabanın ve tüm vadinin üstünde yüksek bir viyadükten geçer. Stockport tüm yörede en karanlık, en dumanlı yer olarak bilinir; gerçekten de özellikle viyadükten bakıldığı zaman son derece kasvetlidir. Ama daha da kasvetli olanı işçi sınıfının kulübeleriyle bodrum-evleridir; bu evler, uzun diziler halinde, kentin her yanında, vadinin tabanından tepenin doruğuna kadar uzanır. Bu yörenin başka herhangi bir kasabasında, bu kadar çok sayıda bodrumun ev olarak kullanıldığını gördüğümü anımsamıyorum.

Stockport'un birkaç mil kuzeydoğusunda, bölgedeki en yeni fabrika kasabalarından biri olan Ashton-under-Lyne vardır. Kasaba, alt başından bir kanal ve Tame nehri geçen bir tepenin yamacındadır ve genelinde, daha yeni, daha düzenli bir plana göre kurulmuştur. Yamaç boyunca birbirine koşut beş ya da altı sokak uzanır; bunları, daha başka sokaklar dik olarak kesip vadiye doğru iner. Nehir ve kanalın yakın oluşu, fabrikaların hepsini, bacalarından kara duman püskürterek yoğun olarak doluştukları vadiye çekmiş olmasaydı bile, bu yöntemle, fabrikalar asıl kasabanın dışında tutulmuş olacaklardı. Bu düzenleme nedeniyle Ashton, birçok başka fabrika kasabasına göre çok daha sevimli bir görünü-

me sahiptir; sokaklar daha geniş ve daha temizdir; kulübeler yeni, parlak kırmızı ve rahat görünmektedir. Ama köy-tipi işçi evlerinin yapımındaki modern sistemin de kendine göre dezavantajları var; her sokağın gizli bir arka aralığı var; dar patikalarla geçilen o arka aralık pek pis oluyor. Kasabanın girişindeki birkaç evin dışında, gerçi 50 yıldan daha eski olabilecek herhangi bir ev görmedim ama, Ashton sokaklarında bile kulübeler bozulmaya başlamış; evlerin köşesindeki tuğlalar yerinden oynuyor, duvarlarda çatlaklar var, evlerin içindeki badana tutmuyor; pis, duman-kirlisi görünümlü sokaklar, yöredeki öteki kasabalardan hiç farklı değil; yalnızca bir fark var, bu durumun Ashton'da kural değil istisna olması.

Doğuya doğru bir mil ötede, gene Tame nehri üzerinde Stalybridge kasabası var. Ashton tarafından gelen bir gezgin, tepeyi aştığı zaman, yukarıda sağlı-sollu, ortalarında villa benzeri evler olan çok hoş, geniş bahçelerle karşılaşır. Evler genelde Elizabeth üslubunda yapılmıştır; Anglikan kilisesi, Papalık Roma Katolik Kilisesine göre ne ise Elizabeth üslubu da gotik üsluba göre odur. Yüz adım daha atın, Stalybridge vadide kendini gösterir; o güzel evlerle taban tabana zıttır, hatta Ashton'un mütevazı kulübeleriyle bile taban tabana zıttır! Stalybridge, Stockport vadisinden bile dar, kıvrım-kıvrım bir koyak içinde uzanır. Koyağın iki yakasını düzensiz kulübeler, öteki evler ve fabrikalar işgal etmiştir. Daha kasabaya girer girmez gördüğünüz ilk kulübeler dardır, duman yüzünden kirlidir, eski ve yıkıktır; öteki evler de öyledir, tüm kasaba da öyledir. Dar vadi tabanında birkaç sokak vardır; çoğu çaprazlamasına, karmakarışık, tepe yukarı, yokuş aşağı uzanır; hemen hemen tüm evlerde, yamaç nedeniyle, giriş katı yarıya kadar toprağa gömülüdür; bu karmakarışık yapı tarzının ne kadar çok sayıda konut blokuna, arka yola, kuytu köşeye yolaçtığı, yürüyerek dolaşırken kasabayı tepeden kuş bakışı görünce anlaşılır. Bütün bunlara insanı sarsacak pisliği ekleyin, çevresinin hoş görünümüne karşın Stalybridge'in itici etkisi kafanızda hemen biçimle-

necektir.

Küçük kasabalar hakkında bu kadarı yeter. Her birinin kendine göre özellikleri var, ama genelde, emekçi halk o kasabalarda, Manchester'daki gibi yaşar. Şimdiye dek bu kasabaların özellikle ve yalnızca kendine özgü yapılanmalarını ortaya koydum; gördüm ki, Manchester'daki emekçi nüfusun içinde bulunduğu koşullara ilişkin daha genel gözlemler, bu çevre kasabalar için de geçerlidir.*

Manchester, en uçtaki doruğu** Oldham olan ve oradan bu tarafa doğru Kersallmoor'a, bir zamanlar yarış alanı ve bu kentin Mons Sacer'i[18] olan sıradağların güney yamacında kurulmuştur. Asıl Manchester, Irwell nehrinin sol yakasında, bu nehirle daha küçük iki akarsu Irk ve Medlock arasında, bunların Irwell'e karıştıkları yerde kurulmuştur. Irwell'in sağ yakasında, nehrin keskin bir dönüş yaptığı yerde Salford, biraz daha ilerde batıya doğru Pendleton vardır; Irwell'den kuzeye doğru Yukarı ve Aşağı Broughton uzanır; Irk'den kuzeye doğru Cheetham Hill, Medlock'un güneyinde Hulme, daha doğuda Chorlton on Medlock, daha da ilerde Manchester'ın epey doğusunda Ardwick vardır. Tümü yaygın olarak Manchester diye bilinir, nüfusu yaklaşık 400 bindir, fazlası var eksiği yok. Kent, öyle garip kurulmuştur ki, kişi kendini işi ve eğlence gezintileriyle sınırlarsa, bu kentte yıllarca yaşasa da, her gün sokağa çıksa da emekçi mahalleleriyle hatta işçilerle bile karşı karşıya gelmeyebilir. Bunun başlıca nedeni, dile getirilmemiş bilinçsiz bir uzlaşmayla olduğu kadar, söze dökülmüş bilinçli bir kararlılıkla da emekçi halkın mahalleleri, orta sınıf için ayrılan kent mahallelerinden bıçakla keser gibi ayrılmıştır, bunun olmadığı yerlerde de yardımseverliğin örtüsü ile gizlenmiştir. Manchester'ın tam orta yeri herhalde yarım mil uzunlukta bir o kadar genişlikte, oldukça büyük bir ticaret merkezidir; bürolar ve depolar buradadır. Bu merkezin hemen hemen tümündeki ya-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda buraya şu tümce ekli: "Şimdi kent merkezini gözden geçirelim." –*Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Irwell ve Medlock vadileri arasındaki" tanımlaması yeralıyor. –*Ed.*

pılar konut olarak kullanılmaz, o nedenle de geceleri ıssızdır; dar sokaklarında geceleri yalnızca gece bekçileriyle polis memurları dolaşır, ellerinde koyu renk fenerleriyle. Kent merkezini, bir uçtan ötekine, birkaç ana yol keser; bu yollarda yoğun trafik vardır ve yapıların giriş katlarında parlak mağazalar sıralanır. Bu ana caddelerdeki yapıların üst katlarında oturulmaktadır ve gece geç vakitlere kadar buralarda hayat vardır. Bu ticaret bölgesi dışında, tüm asıl Manchester, tüm Salford ve Hulme, Pendleton ve Chorlton'un büyük bir kısmı, Ardwick'in üçte-ikisi ve Cheetham Hill'in ve Broughton'un tek ev dizileri, hepsi, karışıksız emekçi halk mahalleleridir; ticaret merkezinin çevresinde ortalama birbuçuk mil boyunca uzanan bir kuşak gibidir. Dışarda, bu kuşağın ötesinde üst ve orta-burjuvazi yaşar; orta-burjuvazi emekçi mahallelerin hemen yakınında düzenli biçimde yapılmış caddelerde, özellikle Chorlton'da ve Cheetham Hill'in alt mahallelerinde oturur; üst burjuvazi Chorlton'da ve Ardwick'de ya da Cheetham Hill'in rüzgarlı tepelerinde, Broughton'da ve Pendleton'da yani daha uzak yerlerde, bahçeli, villa tipi rahat ve hoş evlerde, kır havasını içlerine çekerek özgürce yaşarlar; yoldan her çeyrek ya da yarım saatte bir, kent merkezine giden otobüsler geçer. Ve düzenlemenin en incelikli yanı odur ki, bu para aristokrasisinin mensupları, kendi işyerlerine, bütün o emekçi mahallelerinin ortasındaki kısa yoldan, sağda-solda gizlenmiş iç karartıcı sefaletin ortasında olduklarını görmeksizin geçerek gidebilirler. Çünkü borsadan başlayarak tüm yönlere doğru kent dışına uzanan ana yolların iki yakasında da hemen hemen hiç kesintisiz mağazalar vardır; bunlar, kendi çıkarı için bu mağazaları nezih ve temiz tutan ve buna özen *gösterebilecek* olan orta ve alt-burjuvazinin elindedir. Doğru, bu mağazaların, hemen arkalarındaki mahallelerle bir ilişkisi vardır; ticaret ve rezidans merkezlerindekiler iç karartıcı işçi konutlarını gözden saklayan bu mağazalardan daha zarif ve hoşturlar; ama bunlar gene de midesi güçlü, sinirleri zayıf olan zengin erkek ve kadınların gözünden, onların zenginliğini* oluşturan sefa-

leti ve kiri gizlemeye yeter. Böylece örneğin Eski kiliseden doğruca güneye uzanan Deansgate caddesinin iki yanında önce imalathaneler ve depolar, ondan sonra ikinci sınıf mağazalar ve birahaneler vardır; biraz daha güneye doğru, ticaret merkezinin dışına çıkınca mağazalar daha az çekici hale gelir, daha derbederdirler ve birahanelerle meyhaneler daha sıklaşır; yolun güney ucuna doğru daha da ilerledikçe dükkanların görünüşü, müşterilerinin yalnızca işçiler olabileceğine hiç kuşku bırakmaz. Borsadan güneydoğuya uzanan Market sokağı da böyledir; ilkin en iyisinden tantanalı mağazalar, üst katlarda saymanlık büroları ve depolar; devamında, muhteşem otelleri ve depolarıyla Piccadilly; daha da ilerleyin, Medlock nehri yakınında fabrikalarıyla, birahaneleriyle ve daha mütevazı burjuvazi ve emekçi nüfus için mağazalarıyla London Road;** ve o noktadan itibaren daha zengin tüccarların ve imalatçıların geniş bahçeli villaları. Manchester'ı bilen herhangi bir kişi, böylece, ana yolun görünümüne bakarak yakındaki mahallenin nasıl bir şey olduğunu kestirebilir, ama sokağa bakarak gerçek emekçi mahalleleri hakkında bir ipucu yakalamak çok seyrek olanaklı olur. Çok iyi biliyorum ki bu ikiyüzlü plan, aşağıyukarı bütün büyük kentlerde ortaktır; gene biliyorum ki, perakende satış yapan mağazalar, işlerinin doğası gereği, büyük yolları seçmek zorundadırlar; biliyorum ki, her yerde bu tür yollarda kötülerden fazla iyi yapılar vardır ve bu yollara yakın toprağın değeri, uzak yörelerdekine oranla daha yüksektir; ama bütün bunlara karşın, işçi sınıfının Manchester'daki gibi, anayollardan böylesine sistemli bir biçimde uzak tutulduğunu, burjuvazinin gözünü ve sinirlerini rahatsız edecek her şeyin böylesine nazik bir biçimde saklandığını hiç görmedim. Ama gene de, başka açılardan, Manchester, başka herhangi bir kente göre, resmî*** kurallar çerçevesindeki plana göre ku-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "zenginliğini ve lüksünü". – *Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "sonra Ardwick Green boyunca üst ve orta-burjuvazinin evleri." –*Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "resmî" sözcüğü yerine "polis" sözcüğü var. –*Ed.*

rulmaktan çok, raslansal kurulmuştur; ve işçi sınıfının keyfinin yerinde olduğu yolunda orta-sınıfın verdiği heyecanlı güvenceleri bu çerçevede değerlendirdiğim zaman, liberal imalatçıların, Manchester'ın "*Big Wig*"lerinin* bu utanç verici kentleşme sistemi konusunda pek de masum olmadıklarını düşünmeden edemiyorum.

Bu noktada, emekçi mahallelerini anlatmaya başlamadan önce hemen fabrikaların nerdeyse hepsinin nehirlere ya da kentin içinde dal-budak saran kanallara yakın olduğunu söyleyebilirim. Her şeyden önce Manchester'ın Old Town'ı var; ticaret merkezinin kuzey sınırıyla Irk akarsuyu arasındadır. Burada sokaklar, iyileri bile dar ve dolambaçlıdır; Todd sokağı, Long Millgate, Withy Grove ve Shude Hill böyledir; evler pistir, eskidir, çöküktür ve yan sokakların düzenlenişi korkunçtur. Eski kiliseden Long Millgate'e giderken sağda tek bir ön cephe duvarı sağlam kalmamış bir dizi eski tarz ev görürsünüz; bunlar sanayi öncesi Manchester'ın kalıntılarıdır; oralarda oturanlar, kendi soylarından gelen aile fertleriyle birlikte, daha iyi inşa edilmiş mahallelere taşınmışlar, kendileri için yeterli olmayan bu evleri, İrlanda kanıyla karışmış bir nüfusa bırakmışlardır. Burada hiç gizlenmemiş bir işçi mahallesindesinizdir; çünkü dükkanlar ve birahaneler dahi bir damlacık temizlik endişesi gösterme zahmetine bile katlanmamışlardır. Ama gerideki konut blokları ve sokaklarla karşılaştırıldığı zaman bunlar gene de hiç kalır; konut bloklarına ve arka yollara ancak üstü kemerli pasajlardan geçilerek ulaşılır; bu pasajlardan aynı anda iki kişi yanyana geçemez. Konutların, her türlü rasyonel plana meydan okuyan düzensiz yığınağıyla, bunların neredeyse birbirinin üstüne arap saçı gibi karmakarışık yapılmasıyla ilgili olarak ne söylense, tam bir fikir vermesi olanaksızdır. Ve bunun suçlusu da Manchester'ın eski zamanlarından bugüne kadar gelip ayakta kalabilmiş yapılar değildir; eski yapı anlayışından kalan her toprak parçası düzeltilip birbirine ekle-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu iki sözcük İngilizce. –*Ed.* [*Big-Wig* salt sözcük anlamında "Büyük-Peruk" demek; burada kentin önde gelenleri, eşraf takımı kastediliyor. –ç.]

nerek, artık işgal edilecek bir santim toprak kalmayıncaya kadar kullanıldıktan sonra bugünkü karışıklık doruğa çıkmıştır.

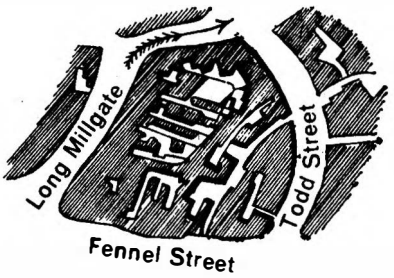

Anlattıklarımı doğrulamak üzere buraya Manchester kent planının küçük bir bölümünü çizdim — bu en kötü kısmı değildir ve Old Town'ın onda-birini bile tutmaz.*

Bu çizim, tüm bu kesimin özellikle de Irk akarsuyuna yakın bölümün inşa ediliş tarzının mantıksızlığını karakterize etmeye yetecektir.

Irk'ün güney yakası bu noktada hayli diktir; yüksekliği onbeş-otuz fit arasında değişir. Bu eğimli yamaca üç dizi ev dikilmiştir; en alttaki dizi doğrudan doğruya nehirden başlar, en yukardaki dizinin ön duvarları ise Long Millgate'teki tepenin doruğuna oturur. Bunların arasında, nehir kıyısında imalathaneler vardır; sözün kısası, Long Millgate'in alt başında olduğu gibi burada da yapı tarzı, çok sıkışık ve düzensizdir. Şurada-burada birçok kemerli geçit, ana yoldan konut bloklarına uzanır ve kim ki oraya, özellikle aşağıya Irk'e doğru olan ve şimdiye dek gördüğüm en korkunç evlerden oluşan bloklara yönelir, bir çöp ve pislik yığınının içine düşer. Bu blok evlerin birinde girişin tam karşısında kemerli geçitin ucunda kapısız bir hela durur; öylesine pistir ki, orada oturanlar konut blokuna girer ve çıkarken, pis kokulu durgun idrar birikintileri ve dışkı yığınları arasından geçerler. Bu blok, —biri bakmak isterse diye söylüyorum— Ducie köprüsünün üstünde, Irk'deki ilk bloktur. Bunun altında, nehir-

* Bu kitaptaki çizimler ve burada ve ilerdeki metinler, 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılardan alındı. 1887 tarihli Amerika baskısı ile 1892 tarihli İngiltere baskısında bunlar yeralmıyor. *–Ed.*

de birçok tabakhane vardır; tüm çevreyi hayvan leşi kokusuna boğarlar. Ducie köprüsünün altında, evlerin çoğu için tek giriş pis, dar merdivenlerden, çöplük ve pislik üzerindendir. Ducie köprüsünün altındaki ilk konut bloku olan Allen bloku kolera salgını sırasında öyle bir durumdaydı ki, sağlık polisi yapının boşaltılmasını, temizlenmesini ve kalsiyum kloridle dezenfekte edilmesini emretmişti. Dr. Kay bu blokun o tarihteki korkunç durumunun bir betimlemesini yapar.* O zamandan beri blok kısmen yıkılmış ve yeniden yapılmış görünüyor; en azından Ducie köprüsünden bakınca, birçok harap duvar ve yeni evlerin yanısıra bir *débris* tepeciği görülür. Bu köprünün manzarası —küçük faniyi insan yüksekliğinde örülmüş siperden nazikçe gizler— aslında tüm bölge için karakteristiktir. Aşağıda kömür-karası, kötü kokulu, içi, getirip sağdaki sığ kıyıya yığacağı çöp ya da *débris* dolu, dar bir akarsu, Irk nehri akar, daha doğrusu durur. Kuru havada, çok tiksinti verici, karamsı yeşil balçık birikintilerinin oluşturduğu uzun bir zincir nehrin sağ yakasında öylece kalır; o birikintilerin dibinden sürekli olarak mikroplu gaz kabarcıkları yükselir ve nehir yüzeyinden otuz-kırk fit yukardaki köprünün üstündeyken bile dayanılması olanaksız bir koku yayar. Ama bunun dışında, birkaç adımda bir dikilmiş yüksek setler de nehrin akışını engeller; o setlerin gerisinde balçık ve çöp birikir ve kalın yığınlar halinde toplanarak çürür. Köprü düzeyinin üstünde tabakhaneler,** boya fabrikaları, havagazı tesisleri vardır; bunların tümünün atıkları, zaten tüm yörenin lağımının da içine aktığı Irk nehrine karışır. Nehrin ne tür bir çökelti bıraktığı, bunlardan kolayca anlaşılabilir. Köprünün altında *débris,* çöp, pislik ve nehrin dik sol yakasındaki konut bloklarından atılmış süprüntü yığınları görürsünüz; o yakadaki evlerin her biri ötekinin hemen gerisinde durur ve her birinden bir parça görünür; hepsi kara,

* James Ph. Kay, M. D., *The Moral and Physical Condition of the Working Classes employed in the Cotton Manufacture in Manchester,* ikinci baskı, 1832. Dr. Kay, genel olarak işçi sınıfını fabrika işçileriyle karıştırıyor, onun dışında mükemmel bir broşür. *–Engels'in notu.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "tabakhaneler"den sonra "boyahaneler". *–Ed.*

duman rengi, dökülen, eski, pencere camları ve çerçeveleri kırık evlerdir. Geri planda eski, baraka benzeri fabrika yapıları vardır. Daha alt sağ kanatta uzun bir evler dizisi ve imalathaneler görülür; ikinci ev, çatısı olmayan bir yıkıntıdır, üstüne *débris* yığılmıştır; üçüncüsü öyle alçaktır ki, en alt kat oturulabilir gibi değildir; o nedenle de kapısı-penceresi yoktur. Burada da geri planda yoksul mezarlığı, Liverpool ve Leeds demiryolunun istasyonu vardır; onun gerisinde ise, tepeden aşağıdaki emekçi halk mahallesine tehdit edercesine bakan, yüksek duvarları ve en üstteki korkuluklarıyla bir kaleyi andıran Manchester'ın "Yoksullar Yasası Bastille'i", Çalışma Yurdu durur.

Ducie köprüsü düzeyinin üstünde sol yaka giderek düzleşir, sağ yaka ise daha da dikleşir; ama her iki yakadaki evlerin durumu, iyileşmek yerine kötüleşir. Bu noktada ana yoldan, Long Millgate'ten sola dönen kaybolur; bir konut blokundan ötekine dolanır durur; birkaç dakika içinde yönünü yitirinceye dek sayısız köşe döner, dar ve pis ara sokaklardan ve kuytu köşelerden geçer ve ne yöne döneceğini bilemez hale gelir. Her yanda tümden ya da yarı yarıya yıkılmış yapılar vardır; bazılarında insan oturmaz, ki bu, burada çok şey ifade eder; odaların tabanı nadiren tahta ya da taştır ve mutlaka kırıktır; kapılar ve pencereler kasasına doğru dürüst oturmamıştır ve tam bir çöp curcunası vardır. *Débris,* çöp ve süprüntü her yere yayılmıştır; her yerde durgun su birikintileri vardır ve leş gibi bir koku. Yalnızca o koku bile, bir ölçüde uygarlaşmış bir insanın böyle bir yerde yaşamasını olanaksız hale getirir. Leeds demiryolunun, burada Irk nehrinin üstünden geçen yeni bölümü, bu konut bloklarıyla ara sokaklarından bir kısmını silip süpürdü ve geri kalanları da tümüyle gözler önüne serdi. Şimdi hemen demiryolu köprüsünün altında pisliği ve korkunçluğu, ötekileri fersah fersah geçen, bugüne dek kapalı ve gözlerden ırak kaldığı için epe sıkıntıya girmeden yolu-izi bulunamayan bir konut bloku y[illegible]. Ben bu yöreyi bütünüyle bildiğimi düşündüğüm halde, demiryolunun yaptığı temizlik olmasaydı, bu kesimi kendi başıma hiçbir zaman

keşfedemezdim. Tek katlı, çoğunun tabanı yapılmamış tek odalı bu kulübeler kaosuna, inişli-yokuşlu, düzgün olmayan yamacı, arasına çamaşır ipi gerilmiş kazıkları geçerek ulaşırsınız. Kulübenin o tek odası hem mutfaktır, hem oturma odasıdır, hem yatak odasıdır. Olsa olsa beş fit eni, altı fit boyu olan böyle bir deliği, ocak ve merdivenle birlikte tamamen dolduran iki yatak —ama ne yatak, ne karyola— gördüm. Kapıları açık olan ve sakinlerinin duvarına dayanmış durdukları birçok başkasında kesinlikle hiçbir eşya yoktu. Kapıların önünde pislik ve süprüntü vardı; öyle ki, ayağınızın altında bir kaldırım var mı yok mu göremezdiniz, yalnızca zaman zaman ayağınızla hissedebilirdiniz. İnsanlar için yapılan bu sığır ahırları yığınını iki yandan evler ve bir fabrika, üçüncü yandan nehir çevreliyordu ve bir de yamacı tırmanan dar bir merdiven vardı; yalnızca dar bir geçit, aynı ölçüde kötü yapılmış ve kötü korunmuş bir konutlar labirentine açılıyordu.

Yeter! Irk'ün kıyısı tümüyle böyle kurulmuştu; plansız, aşağıyukarı oturulamazlığın eşiğinde olan, içlerinin pisliği dış çevrelerinin kirliliğine bütün bütün uygun düşen karmakarışık evler kaosu olarak kurulmuştu. En doğal ve sıradan gereksinimleri karşılama fırsatı olmayınca oradaki insanlar nasıl temiz olabilirdi? Helalar o kadar az ki ya her gün ağzına kadar dolu, ya da mahallelinin çoğu için çok uzak. Elde yalnızca Irk'ün pis suları varolduğuna ve pompalarla su boruları ancak kentin nezih yerlerinde olduğuna göre insanlar nasıl yıkanacak? Gerçekte, eğer evleri zaman zaman o evlerin yanı başında bulunan domuz ahırlarından daha temiz değilse bunun suçu, modern toplumun bu kölelerine yüklenemez. Ev sahipleri, İskoçya köprüsünün hemen altındaki rıhtımda bulunan altı ya da yedi bodrumu, tabanı, o bodrumlara altı ayaktan fazla uzak olmayan Irk'ün en alçak su düzeyinin en az iki fit altında bulunan bu bodrumları kiraya vermekten utanç duymuyorlar; ya da karşı kıyıda, köprünün toprak düzeyinin hemen üst başında bulunan köşe evinin, giriş katı kesinlikle oturulabilir gibi olmayan, kapısı penceresi bulunmayan o köşe evinin üst katını kiraya vermekten

utanç duymuyorlar; başka hela olmadığı için bu tür açık giriş katlarının tüm komşular tarafından hela olarak kullanılması da bu yörede az görülen bir şey değil.

Eğer Irk'ten ayrılır ve Long Millgate'in tersi yönde emekçilerin evlerine doğru ilerlersek, St. Michael kilisesinden Withy Grove'a ve Shude Hill'e uzanan, bir ölçüde yeni bir mahalleye ulaşırız. Burası, bir ölçüde daha düzenlidir. Yapılar kaosu yerine, hiç değilse uzun düz yollar, sokaklar ve plana göre yapılmış, genelde kare biçiminde konut blokları vardır. Ama nasıl daha önce anlattığım mahallede her ev estiği gibi yapıldıysa, burada da yollar ve bloklar, bir sonrakinin durumunu hiç dikkate almaksızın yapılmıştır. Ara sokaklar bir şu yönde, bir bu yönde uzanır, öyle ki her iki dakikada bir ya bir çıkmaz sokağa dalarsınız, ya da bir köşeyi döndüğünüz zaman başladığınız noktaya döndüğünüzü görürsünüz; kuşku yok ki, insan bu labirentte uzun süre yaşamadıkça yolunu kolay kolay bulamaz.

Bu bölgeden sözederken, hava akımından sözetmek olanaklıysa eğer, bu sokakların ve blok konutların hava akımı, bu belirttiğim karmaşa nedeniyle, Irk bölgesiyle aynı ölçüde yetersizdir; ve eğer bu mahallenin Irk'dekine göre gene de bazı üstünlükleri olduğu, evlerin daha yeni ve bazı sokakların atık su kanalları olduğu söylenebilirse de öte yandan belirtmeli ki, hemen hemen her evin konut olarak kullanılan bir bodrum katı vardır; oysa Irk'de evler daha yaşlı olduğu ve daha özensiz yapıldığı için bodrum pek seyrek görülür. Öteki noktalara gelince çöp, *débris,* süprüntü yığınları, sokaklardaki su birikintileri her iki mahallenin ortak yanıdır ve şimdi anlattığımız bölgenin, ora halkının temizliği açısından en zararlı özelliği, çok sayıda domuzun sokaklarda dolaşması, pislik yığınları üzerinde yerleşmesi ya da küçük ağıllara hapsedilmesidir. Manchester'ın işçi mahallelerinin çoğu gibi burada da domuz besicileri konut bloklarını kiralayarak içinde domuz ağılı yapmaktadırlar. Hemen hemen her blokta böyle bir ya da birkaç domuz ağılı bulabilirsiniz; oralarda yaşayan insanlar çöpü, pisliği bu ağıllara atarlar ve domuzlar onları

yiyerek büyür; dört yanı kapalı olan o çevrede, hava çürüyüp kokuşan hayvansal ve bitkisel özlerin yaydığı kokuyla çok fenadır. Bu mahallenin içinden geniş ve bir ölçüde nezih bir cadde, Miller caddesi geçer; bu caddenin geri planı, gözlerden çok maharetle gizlenmiştir. Ama merak edip de konut bloklarının içine giren sayısız geçitlerin birinden geçerseniz, her yirmi adımda bir bu domuz ahırlarından birini görürsünüz.

Manchester'ın Old Town kesimi işte böyle. Ama buraya kadar yazdıklarımı yeniden okuyunca itiraf etmeliyim ki, abartı şöyle dursun, bu satırlar hiç değilse yirmi-otuzbin kişinin oturduğu bu yörenin pisliği, yıkıklığı, oturulamazlığı ve sağlık, havalandırma, temizlik gibi gereklere meydan okuyuşu konusunda gerçek bir izlenim verecek yeterlikte kara bir tablo değildir. Ve böylę bir bölge, İngiltere'nin ikinci kentinin, dünyanın ilk imalatçı kentinin orta yerindedir. Eğer bir insanın ne kadar küçük bir alanda hareket edebildiğini, ne kadar az hava —ve *ne* hava— soluyabildiğini, uygarlıktan ne kadar az pay alabildiğini ve gene de yaşayabildiğini görmek isteyen olursa buraya yolculuk etmesi yeter. Doğru, burası *Old Town*'dır [*Eski* Kenttir] ve kim bu yeryüzü cehenneminin iğrenç koşullarından sözetse, Manchester halkı, hemen bu eskilik gerçeğini vurgular; ama bu neyi kanıtlıyor? Burada dehşet ve öfkeye neden olan her şey yakın zaman kökenlidir, *sanayi çağına* aittir. Eski Manchester'a ait olan ikiyüz kadar ev, uzun zaman var ki, içinde oturanlarca terkedilmişti; yalnızca sanayi çağı onların içine işçi sürülerini tępiştirdi; yalnızca sanayi çağı tarımsal yörelerden ve İrlanda'dan buraya büyüleyip çektiği kitlelerin başının üstüne bir dam koymak için, bu eski evlerin arasındaki her noktaya bir yapı dikti; yalnızca sanayi çağı, bu hayvan ahırlarının sahiplerine, onları insanlara yüksek bir fiyattan kiralayabilmelerine, işçilerin yoksulluğunun yağmalanmasına, binlerce kişinin sağlığının tehlikeye atılmasına, *yalnızca* onlar zengin olsun diye olanak sağladı. Feodal kölelikten güç bela kurtarılan işçinin sıradan bir malzeme, bir şey gibi kullanılması yalnızca sanayi çağında olanaklı oldu; herkes için çok kötü olan bir konuta tıkıştı-

rılmaya izin vermesi, zor kazandığı ücretiyle de bütün bütün tahrip olmaya bırakma hakkını kazanması yalnızca sanayi çağında olanaklı oldu. Bunu yalnızca, bu işçiler olmaksızın, bu işçilerin yoksulluğu ve köleliği olmaksızın yaşayamayacak olan sanayi yaptı. Doğru, bu mahalle ilk kuruluşunda da kötüydü; çok az iyileştirilebilirdi; ama yapı sahipleri ya da belediye, yeniden yapı kurulurken, burayı iyileştirmek için herhangi bir şey yaptı mı? Tam tersine, nerede bir kuytu yer, nerede bir köşe varsa, oraya bir ev dikildi; nerede fazladan bir geçit varsa oraya hemen bir şey konduruldu; imalatın gelişmesiyle birlikte toprağın değeri arttı ve toprağın değeri arttıkça da, içinde oturacakların sağlığını ya da rahatını düşünmeksizin yapı çalışması çılgınlaştı; *hiçbir yer kötü değildir, yeter ki, daha iyisine gücü yetmediği için orayı kiralayacak zavallı bir yaratık bulunsun* ilkesi uyarınca tek gözetilen, elde edilebilecek azami kârdı. Her ne ise, orası Old Town'dır [Eski Kenttir]; bu düşünce burjuvaziyi rahatlattı. Peki öyleyse *New Town*'un [*Yeni Kentin*] ne kadar iyi olduğunu görelim.

İrlanda Kenti diye de anılan *New Town,* Old Town'ın ötesinde Irk nehriyle St. George yolu arasındaki bir kil tepesine yayılır. Burada, bir kentin bütün özellikleri yitirilmiştir. Şurda-burda, çıplak küçük köylerdeki gibi, tek ev dizileri ya da sokak grupları vardır; killi toprağında ot bile bitmez; evler, daha doğrusu kulübeler çok bakımsızdır, hiç onarılmamıştır, kirli, rutubetli, pis bodrumdan bozma konutlar; yollarda ne kaldırım vardır, ne lağım kanalı; küçük ahırlarda ya da avlularda tutulan ya da çevrede keyfince dolaşan sayısız domuz sürüsü beslenir. Yoldaki çamur öylesine derindir ki, kuru havalar dışında, her adımda bileğinize kadar batmaksızın yürümeniz olanaksızdır. St. George yolu yakınında ayrı yapı grupları birbirine çok yaklaşır; o kadar ki, yolların devamı birleşir, çıkmaz sokaklara, arka sokaklara ve kentin göbeğine doğru gittikçe, daha düzensiz ve daha kalabalık hale gelen konut bloklarına ulaşır. Doğru, buralarda yollara taş döşenmiştir, kaldırımları ve atık su kanalları daha sık görülür; ama pislik, evlerin düzensizliği ve özellikle bodrum-

dan bozma konutlar burada da aynıdır.

Belki bu noktada, Manchester'daki emekçi mahallelerinin alışılagelen yapım tarzı hakkında bazı gözlemler yapmak pek de yersiz olmayacaktır. Old Town kesiminde, evlerin gruplandırılmasını genel olarak raslantıların nasıl belirlediğini görmüştük. Her ev, ötekini düşünmeksizin yapılmış ve aralarındaki boşluğa da başka ad bulunamadığı için avlu [*courts*] denmişti. Aynı mahallenin biraz daha yeni olan kesimlerinde ve sanayinin ilk zamanlarından kalma başka işçi mahallelerinde, bir parça daha düzenli bir yapılanma görülebilir. İki sokağın arasındaki alan genelde kare biçiminde bir düzenli avlusu olan yapı gruplarına bölünmüştür.

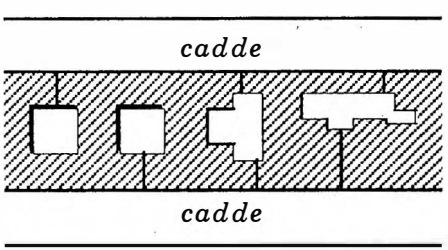

Bu avlu çevresinde toplanan yapılar, başından itibaren bu biçimde* inşa edilmiştir; sokağa üstü kemerli bir geçitle bağlanır. Eğer tümden plansız yapılaşma, hava akımını engellemek yoluyla işçi sağlığı için zararlıysa, işçileri her yanından yapılarla çevrilmiş avlulara tıkan bu yöntem daha da zararlıdır. Hava oradan akıp gidemez, avlulu konut topluluklarının arada sıkışıp kalan havasının tek süzgeci bacalardır; onlar da ancak ocakta ateş yakıldığı sürece bu amaca hizmet eder.** Üstelik, bu avluları çevreleyen evler genelde

* Yukardaki sokak planı, 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılara göredir. –*Ed.*

** Ama yine de bilgiç bir İngiliz liberal, *Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun Raporu*'nda, bu avlulu konut topluluklarının, belde mimarisinin bir başyapıtı olduğunu, çünkü çok sayıdaki küçük park gibi, o avluların da hava akımını, hava dolaşımını kolaylaştırdığını öne sürüyor. Eğer her avlu iki ya da dört adet geniş ve birbirine bakan girişe sahip olsaydı, elbette o zaman hava akımı oralardan geçebilirdi; ama bu avlularda hiçbir zaman iki geçit bulunmaz, seyrek olarak bir tane geçit vardır, o da üstü kemerli dar bir geçittir. –*Engels'in notu.* [Buradaki gönderme, Grainger'ın Birmingham'daki orta avlulu konutlar hakkındaki savına ilişkindir. –*Ed.*]

sırt sırta inşa edilmişlerdir, arka duvarları ortaktır; yalnızca bu bile hava akımının yeterince dolaşmasını önler. Sokakları korumakla görevli polis bu konut bloklarının durumu konusunda zahmete girmediği için, her şey fırlatılıp atıldığı yerde sessiz sakin yattığı için, buralardaki pislik, kül ve süprüntü yığınlarının hayret edilecek bir yanı yoktur. Millers sokağındaki konut bloklarını gezdim; ana yoldan en az yarım fut toprak düzeyinin altındaydılar; yağışlı havalarda içlerinde biriken suyu atacak en basit bir süzgeç yoktu.

Yakınlarda, bir başka ve değişik yapı yöntemi benimsendi, şimdilerde de yaygınlaştı. İşçiler için kulübeler hiçbir zaman tek tek yapılmıyor, bir düzine ya da yirmi adedi birden yapılıyor; tek bir yüklenimci bir seferinde bir ya da iki sokağı birden inşa ediyor. Bu yöntemde işler şöyle düzenleniyor: Öndeki sıra, en iyi kulübeleri kapsıyor; bunlar bir arka kapısı ve küçük bir avlusu olan, talihli evlerdir; en yüsek kirayı getirirler. Bu kulübelerin gerisinde dar bir arayol, bir arka sokak uzanıyor; bu arayolun iki ucunda yapılar var, yola ancak ya dar bir aralıktan ya kemerli bir geçitten giriliyor. Bu arayola bakan kulübeler, en az kirayı getiriyorlar ve en çok ihmal edilenlerdir. Bu evlerin arka duvarı, öteki sokağa bakan kulübelerle ortaktır. Bu üçüncü sıra evler, birinci sıradan daha az, ikinci sıradan daha çok kira getiriyor. Bu sokaklar, aşağıyukarı şöyle düzenleniyor:*

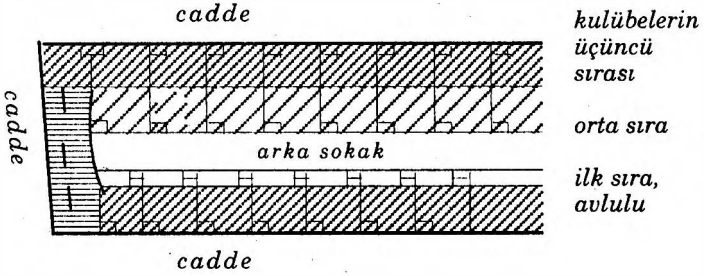

* Çizim ve açıklamalar 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılardan alınmıştır. –*Ed.*

Bu yapı yöntemi sayesinde ilk sıra evleri için göreceli olarak iyi bir hava akımı sağlanabilir; üçüncü sıra ise, eski yöntemdekinden daha kötü değildir. Öte yandan orta sıra, en azından konut bloklarındaki kadar kötü bir havalandırmaya sahiptir; arka sokak da her zaman aynı pis ve mide bulandırıcı durumdadır. Yüklenimciler bu yöntemi yeğliyorlar, çünkü yerden tasarruf sağlıyorlar; ayrıca birinci ve üçüncü sıradaki kulübeleri daha yüksek fiyattan kiraya vererek, daha iyi kazanan işçileri soymanın aracını elde ediyorlar.

Bu üç farklı kulübe yapım biçimi, Manchester'ın her yöresinde ve tüm Lancashire'la Yorkshire'da görülebilir; çoğu zaman biri ötekiyle karışmış olsa da, genelde kentin hangi kesiminin ne zaman yapıldığını göstermeye yetecek kadar ayrıdır. Üçüncü sistem, yani arka arayol sistemi, daha çok büyük işçi kitlelerinin olduğu mahallelerde St. George yolunun doğusunda ve Ancoats sokağında* yaygındır; ayrıca Manchester'ın öteki işçi mahalleleriyle varoşlarında da en çok görülen sistemdir.

En son sözünü ettiğimiz geniş bölgede, Manchester'ın, Ancoats diye bilinen kanal boyunca dizilmiş en büyük fabrikaları ve ince uzun bacalarıyla, dev altı-yedi katlı yapılar da işçilerin o küçücük kulübelerinin üzerinde yükselirler. Bu nedenle çevre nüfusunu başlıca, fabrika işçileri ve en kötü mahallelerde de el dokumacıları oluşturur. Kentin merkezine en yakın sokaklar en eskileridir, dolayısıyla en kötüleridir; ancak taş döşenmiş ve atık su süzgeçleri yapılmıştır. Oldham yolu ile Great Ancoats sokağına koşut olan en yakın sokakları da bunların arasında sayıyorum. Daha kuzeydoğuya doğru, yeni kurulmuş, yapılandırılmış birçok sokak vardır; buralarda kulübeler düzgün ve temiz görünümlüdür; kapılar ve pencereler yenidir ve taze boyanmıştır; evlerin içindeki odalar yeni badana edilmiştir; sokaklarda hava akımı daha iyidir; evlerin arasındaki boş parseller daha geniş ve sayıca daha çoktur. Ama bu yalnızca az sayıda ev için söyle-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "St. George yolunun doğusunda, Oldham yolunun her iki yakasında ve Great Ancoats sokağında" deniyor. –*Ed.*

nebilir; tabii burada da bodrumdan bozma konutlar hemen her kulübenin altında görülmektedir; birçok sokağa taş döşenmemiştir, lağım yoktur; en kötüsü de bu düzgün görünüm sahtedir, ilk on yıl içinde yokolacak bir görünümdür. Çünkü tek tek bu kulübelerin yapımı, en az yolların yapımı kadar ayıplıdır. Bütün bu kulübeler, ilkin düzgün ve temelli yapılar gibi görünür; büyük tuğla duvarları gözü aldatır ve *yeni kurulmuş* bir işçi mahallesinden, arka dar sokakları ve evlerin kendilerinin yapımını anımsamaksızın geçerseniz, liberal imalatçıların, emekçi nüfusun İngiltere'den başka hiçbir yerde böyle iyi iskan edilmediği savlarını kabule yatkın olursunuz. Ama yakından incelendiği zaman apaçık ortaya çıkar ki, bu kulübelerin duvarları, ayakta durabilmek için ne kadar ince olabilirse o kadar incedir. Dış duvarlar, yani giriş katının ve çatının ağırlığını taşıyan bodrum duvarları yalnızca bir tuğla kalınlığındadır; tuğlaların uzun yanları birbirine değer (▭▭▭▭); ama aynı yükseklikte yapım halinde birçok kulübe gördüm ki, onların dış duvarları yalnızca yarım tuğla kalınlığındaydı; tuğlalar yanyana, boyuna konmamıştı, dar yanları birbirine değer biçimde enine konmuştu (▭▭▭▭▭).* Bunun amacı malzeme tasarruf etmektir, ama bir nedeni daha var, o da şu: yüklenimciler üzerine yapı yaptıkları toprakların sahibi değil, kiralayıcısıdırlar; İngiliz geleneğine göre, yirmi, otuz, kırk, ya da doksandokuz yıllığına toprağı kiralarlar; bu sürenin sonunda toprak, üzerindeki her şeyle birlikte, ilk sahibine geri döner. Toprağın ilk sahibi, toprağın değerlendirilişinden ötürü hiçbir şey ödemez. İşte bu yüzdendir ki, toprağı kiralayan, onun üzerinde yaptıklarının, belirlenen kira süresinin sonunda asgari düzeyde bir değer taşımasını amaçlar. Ve bu tür kulübeler, sözleşme süresinin bitişinden yirmi-otuz yıl önce yapıldığı için, kolaylıkla görülür ki, yüklenimciler, evler için gereksiz harcama yapmazlar. Üstelik, genelde marangoz, inşaatçı ya da imalatçı olan bu yüklenimciler, bir bakıma kira gelirinin düşmesinden sakınmak için bir bakıma da toprağın, sahibi-

* Çizimler, 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskıya göredir. *–Ed.*

ne geri dönecek oluşu nedeniyle, onarım için ya hiç para harcamazlar, ya da pek az harcarlar. Bu arada ticaret bunalımları ve onları izleyen işsizlik sonucu, çoğu zaman birçok sokak tümüyle boş kalır; kulübeler, içinde oturan olmadığı için hızla harabeye döner ve oturulmaz hale gelir. Genelde işçi evlerinin ortalama olarak yalnızca kırk yıl ayakta kalması hesaplanmıştır. İnsan yeni yapıların güzel ve birkaç yüzyıl yaşayacağı izlenimini veren oturaklı duvar yapılarını gördüğü zaman, tüm bu söylenenler garip gelebilir; ama ilk harcamadaki hasislik, tüm onarımların savsaklanması, evlerin sık sık boş kalması, içinde oturanların sürekli değişmesi, ve son on yıla girildikten sonra, evde oturanların özellikle evin tahtalarını ocakta yakmakta duraksamayan İrlandalıların yaptıkları tahribat, bütün bunlar birarada, kırk yılın sonunda kulübelerin bütünüyle yıkımını tamam eder. İmalatın özellikle içinde bulunduğumuz bu yüzyılda hızla gelişmesi nedeniyle kurulan Ancoats mahallesinde, çoğu oturulabilir olmanın son demlerini yaşayan birçok harap ev, işte bu nedenle vardır. Böylece çar-çur edilen sermaye üzerinde durmayacağım; ilk giderlere ek olarak yapılacak küçük bir harcama ve onarım harcamaları, tüm bu bölgeyi daha yıllarca temiz, eliyüzü düzgün ve oturulabilir durumda tutmaya yeterdi. Burada benim üzerinde duracağım nokta, evlerin ve içinde oturanların durumudur; ve kabul etmeli ki, şimdiye dek işçilere konut yapmakta bundan daha zararlı ve moral bozucu bir başka yöntem keşfedilmiş değil. Emekçi, daha başka evlerin parasını ödeyemeyeceği ve üstelik çalıştığı fabrika dolayında başka ev de bulunmadığı* için böyle harabeye dönmüş evlerde oturmak zorunda kalıyor; belki de böyle bir evde oturmayı kabul etmesi koşuluyla kendisine iş veren patronun sahip olduğu evdir diye oturuyor. Kuşkusuz, bu kulübelerin ömrü mutlaka kırk yıla göre hesaplanmıyor; çünkü evler, toprak rantının yüksek olduğu kentin yoğun yerleşim bölgesindeyse ve sürekli oturacak birileri her zaman bulunuyorsa, yükle-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "başka ev bulunmadığı" sözcükleri yerine "daha iyileri bulunmadığı". *–Ed.*

nimciler, kırk yılın tamamlanmasından sonra, evleri oturulabilir durumda tutmak için ufak-tefek şeyler yapıyorlar. Ama kesinlikle zorunlu olanların dışında hiçbir onarım yapmıyorlar; üstelik böyle onarılan evler de en kötüleri oluyor. Ara sıra bir salgın hastalık tehdidi başgösterdiğinde, sağlık polisinin o zamana kadar uykuya yatan vicdanı bir parça insafa geliyor; işçi mahallelerine denetim akınları yapılıyor; örneğin Oldham yolu yakınında birçok sokakta olduğu gibi ev dizileri ve bodrum katları mühürleniyor; ama bu da pek uzun sürmüyor; kullanılamaz denen kulübelerde oturacak birileri, gene kısa sürede bulunuyor; sahipleri, bu evleri kiraya vererek daha da fazla para kazanıyorlar ve sağlık polisi de daha uzunca bir süre ortalarda görünmüyor. Manchester'ın bu doğu ve kuzeydoğu bölgeleri, burjuvazinin ev yapmadığı yerlerdir; çünkü yılın on-onbir ayı boyunca batı ve güneybatı rüzgarları, tüm fabrikaların dumanını buraya üfler* ve o havayı da emekçiler kendi başlarına soluyabilirler.

Great Ancoats sokağından güneye doğru, oldukça dağınık ama büyük bir emekçi mahallesi uzanır; inişli yokuşludur, çorak bir toprak parçasıdır; üzerinde birbirinden ayrı, düzensiz yapılmış ev dizileri ya da ev blokları vardır; aralarında yağmurlu zamanlarda geçilmesi çok zor olan, üzerinde ot bitmez killi, düzeltilmemiş boş parseller uzanır. kulübelerin tümü pis ve eskidir;** New Town'ı çağrıştırır. Ortasından Birmingham demiryolu geçen bu mahalle en kötü ve en yoğun yerleşim merkezidir. Medlock ırmağı da bir vadinin içinde döne döne buradan geçer; vadi, bazı kesimlerde Irk ırmağıyla aynı düzeydedir. Kömür karası renkli, durgun ve kirli suyun*** her iki yakası boyunca geniş bir fabrikalar ve emekçi evleri kuşağı uzanır; bu evlerin tümü çok kötü durumdadır. Nehrin kıyısı çoğu yerde eğimlidir ve Irk

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "hayli de yoğundur" deniyor. *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "çoğunca derin çukurlarda" deniyor. *–Ed.*

***1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, "kente girdiği yerden, Irwell'le birleşmesine kadar" ifadesi ekleniyor. *–Ed.*

boyunca olduğu gibi, suyun kenarına kadar yapıyla doldurulmuştur; evlerse Manchester yakasında olsun Ardwick, Chorlton ya da Hulme yakasında olsun aynı biçimde kötüdür. Ama en dehşet verici nokta (eğer her noktayı ayrıntılı olarak anlatsam laf hiç bitmez) Manchester yakasında, Oxford yolunun hemen güneybatısındadır ve Küçük İrlanda olarak bilinir. Oldukça derin bir çukurda, Medlock'un döndüğü bir kesimde, dört bir yanından yüksek fabrikalarla ve üzerinde binalar bulunan yüksek setlerle çevrilmiş bir noktada iki grup halinde, yaklaşık ikiyüz kulübe vardır; genelde sırt sırtadırlar ve içinde çoğu İrlandalı yaklaşık dörtbin kişi yaşar. Evler eskidir, pistir ve en küçük tiptendir; sokaklar düzgün değildir, yer yer çöküktür, bazı yerlerde atık su süzgeci ya da kaldırım yoktur; her yerde çöp yığınları ve mide bulandırıcı pislik havuzları vardır; hava, hem bu pislik yığınlarının yaydığı kötü kokulu gazlarla hem bir düzine fabrika bacasının yaydığı dumanla zehirli ve pistir. Pejmürde kılıklı bir kadın ve çocuk sürüsü, çöp yığınları ve su birikintileri içinde beslenen domuzlar gibi, boğazına kadar pisliğe batmış bir halde, bu yığınlara üşüşür. Kısacası bu yoksullar mahallesi tümüyle, nefret edilesi ve tiksindirici bir görünüm sergiler; Irk'ün en kötü mahalleleri bile bununla yarışamaz. Bu insanı mahvedici evlerde, muşambayla onarılmış, kırık camlı pencerelerin, çarpık-çurpuk çerçevesi çürümüş kapıların ardında ya da karanlık, rutubetli bodrum katlarında ölçüsüz pislik ve kötü kokular arasında, sanki belli bir amaçla böyle bir ahıra kapatılmışlar gibi bir ortamda yaşayan bu insan soyu, insanlığın en ilkel aşamasına indirgenmiştir. Bu mahallenin dış görünüşünün insanda bıraktığı izlenim ve düşündürdükleri işte bunlardır. Ya en fazla iki odası, bir tavan arası ve belki bir de bodrumu olan bu ahırların her birinde ortalama yirmi insanın yaşıyor olmasına ne demeli; ya tüm bu bölgede her yüzyirmi kişiye ulaşması güç bir hela düşmesine ne demeli; ya doktorların tüm önerilerine karşın, ya Küçük İrlanda'nın koşulları nedeniyle ortaya çıkan kolera salgını yüzünden sağlık polisinin gösterdiği hummalı çabalara

karşın, her şeye karşın, İsa'dan sonraki şu 1844 yılında, durumun hemen hemen 1831'deki gibi oluşuna ne demeli! Dr. Kay yalnızca bodrum katlarının değil, tüm evlerin giriş katlarının da rutubetli olduğunu, bir zamanlar toprakla doldurulan bodrumların, sonra yeniden boşaltıldığını ve bir kez daha İrlandalılara kiralandığını, nehir düzeyinin altında kalan bodrumlardan birinde killi toprakla doldurulan bir çukurdan sürekli su kaynadığını, orada oturan bir el-dokuma tezgahı işçisinin, her sabah evindeki suyu dışarıya, sokağa atmak zorunda kaldığını ısrarla öne sürüyor.*

Biraz daha aşağıda, Medlock'un sol yakasında Hulme uzanıyor; sözcüğün tam anlamıyla, büyük bir emekçi mahallesi; onun içinde bulunduğu durum da hemen tamı tamına Ancoats'ınki gibi; daha yoğun biçimde yapılandırılmış mahalleler esas itibarıyla kötü ve harabeliğe yaklaşırken daha modern yapı tarzından daha az nüfus barındırır olanlar daha havadar ama çoğunlukla pisliğe batmış durumda.** Medlock'un öteki yakasında, asıl Manchester'da, Deansgate'in iki yanında, iş merkezine kadar olan yerde, ve bazı bölümlerinde Old Town'a rakip çıkarcasına ikinci büyük işçi mahallesi uzanıyor. Özellikle iş merkezinin hemen yakınında Bridge ve Quay sokakları arasında, Princess ve Peter sokakları arasında birbiri üstüne binmiş yapılar mahşeri, yer yer Old Town'ın en dar yapı bloklarını aratmıyor. Burada uzun, dar sokaklar var; onların arasında da kısa, dönemeçli avlular ve geçitler; bunların giriş yerleri öylesine düzensiz ki, buraları keşfe çıkan biri her birkaç adımda, ya bir çıkmaz sokağa girer ya da hiç beklemediği bir yere çıkıverir; tabii her avluyu ve ara yolu tek tek ve tam olarak biliyorsa, o başka. Dr. Kay'e göre, Manchester'ın ahlakı en bozuk sınıfı, mesleği hırsızlık ve orospuluk olan insanlar, bu insanı mah-

* Dr. Kay, *loc. cit.* –*Engels'in notu.* [Amerika ve İngiltere baskılarında bu not yeralmıyor. –*Ed.*]

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda cümlenin sonu "daha havadar, ama çoğunlukla pisliğe batmış durumda" ifadesinden sonra, onaylanmış Amerika ve İngiltere baskılarında yeralmayan şu tümce geliyor: "Her iki yerde de köy-tipi evlerin inşaat alanı rutubetlidir ve yapı tipleri arasında arka ara sokaklar ve bodrum katları vardır." –*Ed.*

vedici ve pis mahallede yaşıyor ve görünüşe göre, savları bugün için de doğru. Sağlık polisi 1831'de buraları denetlediği zaman temizlik yoksunluğunun, Küçük İrlanda ve Irk kıyısındaki kadar (bugün daha iyi olmadığına da ben tanığım) ciddi olduğunu belirlemişti; başka şeylerin yanısıra, Parlamento sokağında üçyüzelli kişiye, Parlamento pasajında da çok sayıda insanın yaşadığı otuz eve yalnızca bir hela düştüğünü tespit etmişti.

Irwell'in karşı kıyısındaki Salford'a geçersek, nehrin oluşturduğu bir yarımadanın üzerinde seksenbin nüfuslu bir kasaba görürüz; bir ucundan ötekine geniş tek bir caddenin delip geçtiği kasaba, sözcüğün tam anlamıyla geniş bir işçi bölgesidir. Bir zamanlar Manchester'dan daha önemli olan Salford, o tarihlerde, kendisini kuşatan yörenin önde gelen kasabasıydı; hâlâ da yöre, Salford Hundred, kasabasının adını taşır. Yani kasaba eskidir ve o nedenle de sağlıksız, pis, insanı mahvedici bir mahallesi vardır; bu mahalle, Manchester'ın Eski kilisesinin tam karşısındadır ve Irwell nehrinin karşı yakasındaki Old Town kadar kötü durumdadır. Nehirden biraz daha uzakta, kasabanın daha yeni olan bölümü yeralır; ama o da kırk yıllık, köy-tipi* ev ömrünü zaten doldurmuştur ve o nedenle harabeye dönmüştür. Tüm Salford avlular çevresinde ya da dar sokaklar üzerinde kurulmuştur; o kadar dardır ki bu sokaklar, bana gördüğüm en dar sokakları, Cenova'nın küçük ara sokaklarını anımsatıyor. Bu açıdan Salford'daki ortalama bir yapı, Manchester'ınkinden çok daha kötüdür; temizlik yönünden de böyledir. Eğer Manchester'da polis, zaman zaman, her altı ya da on yılda bir, emekçi mahallelerine baskın yapar, en kötü evleri kapatır ve bu Augean ahırlarındaki en pis noktaların temizlenmesini sağlarsa da Salford'da kesinlikle parmağını bile kıpırdatmaz. Chapel sokağının, Greengate'in ve Gravel Lane'in dar yan sokakları ve evlerin orta yerindeki avlu benzeri alanlar, yapıldığından bu yana kuşkusuz hiç temizlenmemiştir. Son yıllarda

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "köy-tipi ev ömrü" sözcükleri yeralmıyor.–*Ed.*

Liverpool demiryolu, yüksek bir viyadükten, kasabanın tam ortasından geçirilmiştir; böylece de birçok pis kuytu köşeyi ortadan kaldırmıştır; ama bunun ne yararı var? Bu viyadükten geçen ve aşağıya bakan herkes, pisliği ve sefilliği yeterince görebilir; ve insan bu dar sokaklardan geçme ve açık kapılarla pencerelerden evlerin ve bodrum katlarının içine bakma zahmetini göze alırsa, attığı her adımda, Salfordlu işçilerin temizliğin ve rahatın olanaklı olmadığı evlerde yaşadıklarına iyice inanır. Salford'un daha uzak kesimlerinde, Islington'da, Regent yolunda ve Bolton demiryolunun arkasında da aynı durumla karşılaşır. Oldfield yolu ile Cross Lane arasında, birçok iç avlu türü alanların ve dar sokakların bulunduğu yerde,* emekçi evleri olabilecek en kötü durumdadır; pislik ve aşırı kalabalık yönünden Old Town'ın evleriyle yarışırlar. Bu yörede, yaklaşık altmış yaşlarında görünen bir adamla tanıştım; inek ahırında yaşıyordu; ahırın ne penceresi, ne tavanı, ne tabanı vardı; adam kendine göre baca benzeri bir şey yapmıştı; bir de karyola uydurmuştu kendine, orada yaşıyordu; ama çürüyen çatıdan da içeri yağmur damlaları düşüyordu. Adam, düzenli bir iş için epey yaşlı ve zayıftı; gübreyi el arabasıyla taşıyarak birkaç kuruş kazanıyordu; fışkı yığınları, onun sarayının hemen yanıbaşındaydı!

Manchester'da yirmi ay boyunca gözleme fırsatını bulduğum değişik işçi mahalleleri işte bunlar. Gezilerimizin sonucunu kısaca belirtirsek, şu söylenebilir: Manchester'la çevresindeki 350.000 emekçinin neredeyse tümü, sefil, rutubetli, pis kulübelerde yaşar; o evleri çevreleyen sokaklar genel olarak en berbat ve en pis durumdadır; havalandırmayı gözönünde bulundurmaksızın yalnızca yüklenimciye kâr sağlayacak biçimde yapılmıştır. Sözün kısası, itiraf etmeliyiz ki, Manchester'da emekçilerin evlerinde ne temizlik, ne rahatlık, dolayısıyla ne de huzurlu bir aile yaşamı olanaklıdır; tek kelimeyle, böylesi evlerde ancak tüm insanlıktan uzaklaştı-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda buraya "Hope sokağının iki yakasında" sözcükleri eklenmiş. *–Ed.*

rılmış, aşağılanmış maddi* ve manevi olarak hayvanlığa indirgenmiş, bedence bozuk bir soy, kendini rahat ve evinde hisseder. Bu savı öne sürerken yalnız da değilim. Gördüğümüz gibi Dr. Kay de aynı tanımı yapıyor; fazladan bir de imalatçıların bir otorite olarak hayli değer verdiği, bağımsız işçi hareketlerinin fanatik muhalifi olan bir liberalin sözlerini alıntılıyorum:**

"Irish Town'da ve Ancoats'ta ve Küçük İrlanda'da onların [Manchesterlı işçilerin] yaşadıkları çevreyi gördükten sonra, yalnızca böyle evlerde oturanların nasıl olup da şöyle-böyle bir sağlığı sürdürebildiğine hayret ettim. Nüfusu ve genişliği böyle olan kasabalar, kârdan başka hiçbir şeye saygı duymayan küçük spekülatörler tarafından kurulmuştur. Bir marangoz ve bir duvarcı, bir toprak parçası almak [yani belli bir süre için kiralamak] ve üzerini, ev dedikleri şeylerle kaplamak için birleşirler. Bir yerde kazı masrafına girmeksizin daha derin bodrumlar olsun diye (insanlar için, fazla eşya için değil) bir hendeği boylu boyunca izleyen bütün bir sokak gördük. *Bu sokakta tek bir ev bile koleradan sakınamadı.****
Ve genel olarak söylemek gerekirse, bu varoşlardaki sokaklara taş döşenmemiştir, orta yerinde çöp tepeciği ya da su birikintisi vardır; evler havalandırma ya da drenaj olmaksızın sırt sırta yapılmıştır; ve ailelerin bütünü bodrumun ya da tavanarasının yalnızca bir köşesini işgal eder."

Daha önce, sağlık polisinin kolera salgını sırasındaki alışılmadık etkinliklerinden sözetmiştim. Salgın yaklaşırken kentteki burjuvaziyi yaygın bir terör duygusu sarmıştı. İnsanlar, yoksulun sağlık yoksunu evlerini anımsadılar ve bu kenar mahalle evlerinin her birinin bir bela merkezi haline gelmesinin ve oradan mülksahibi sınıfın evlerini de sıraya dizip yıkımı her yöne doğru yaymasının kaçınılmaz kesinliğini

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "maddi" yerine "entelektüel". *–Ed.*

** Nassau W. Senior, *Fabrika Yasası Hakkında Sayın Ticaret Odası Başkanına Mektuplar — Letters on the Factory Act to the Rt. Hon., the President of the Board of Trade* [Chas. Poulett Thomson, beyefendi] Londra 1837, s. 24. *–Engels'in notu.*

*** İtalikler Engels'in. *–Ed.*

düşünerek tir tir titrer oldular. Hemen bu mahalleleri incelemek ve belediye meclisine bir rapor sunmak üzere bir sağlık komisyonu oluşturuldu. Bu komisyonun üyesi sıfatıyla, onbirinci bölge dışında tüm polis bölgelerini şahsen ziyaret eden Dr. Kay, hazırladıkları rapordan özetler alıntılıyor: Tamamı 6.951 ev —doğal ki asıl Manchester'dakiler; Salford ve öteki dış mahalleler hariç— incelendi. Bunlardan 2.565'inin hemen iç badanasının yapılması gerekiyor; 960'ı onarım kabul etmez durumda;* 939'unun atık su tesisatı yetersiz; 1.435'i rutubetli; 452'sinde havalandırma çok kötü; 2.221'inde hela yok. İncelenen 687 sokaktan 248'ine taş döşenmemişti, 53'üne kısmen taş döşenmişti, 112'sinin hava akımı kötüydü, 352'sinde su birikintileri *débris,* çöp vb. yığınları vardı. Koleranın gelişinden önce böyle bir Augean ahırını temizlemek, kuşkusuz sözkonusu bile olamazdı. Bu nedenle, en kötü birkaç kıyı-kuytu temizlendi ve her şey eskisi gibi bırakıldı. Küçük İrlanda'nın da kanıtladığı gibi, temizlenen yerler, birkaç ay içinde doğal olarak yeniden eski pis haline döndü. Bu evlerin iç durumuna gelince, aynı komisyon, raporunda, daha önce Londra'da, Edinburgh'da ve öteki kentlerde karşılaştığımız duruma benzer bir durumdan sözediyor:**

"İrlandalı tüm bir aile çoğu zaman tek bir yatağa sığışıyor; bazan pis bir hasır yığınının üzerinde ve eski çuval parçalarının altında, belirsiz bir yığın olarak yatıyor; ve yoksulluktan, zaruretten ve ahlakdışı alışkanlıklardan ötürü türlü kötülüğe sapıyor. Denetmenler çoğu zaman iki odalı küçücük bir eve iki ailenin yerleştirildiğini belirlediler; aileler odalardan birinde yatıyor, ötekinde yemeklerini yiyorlardı; yalnızca bir odadan ibaret rutubetli bodrumlarda çoğu zaman birden fazla aile barınıyordu; o tek odanın ağır ve hastalık taşıyıcı havası içinde oniki-onaltı insanın birarada kaldığı oluyordu. Bu verimli hastalık kaynağına bazan, evin içinde domuz ya da başka hayvanların beslenmesi ya da insanı is-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "onarım kabul etmez durumda" sözcüklerinin ayraç içinde İngilizcesi veriliyor. *–Ed.*

** Kay, *loc. cit.* s. 32. *–Engels'in notu.* [Alıntıdaki "İrlandalı" sözcüğünü Engels eklemiş. *–Ed.*]

yan ettirici türden başka rahatsızlıklar da ekleniyordu."

Buna, yalnızca bir göz odası olan birçok ailenin, aynı odaya bir de kiracı kabul ettiğini, kadın ya da erkek o kiracının, evli çiftle aynı yatağı paylaşmasının pek de seyrek görülen bir şey olmadığını eklemeliyiz; bir adamın karısı ve yetişkin baldızıyla aynı yatakta yatması olayı, "Emekçi Nüfusun Sağlık Durumu Üzerine Rapor"un belirttiğine göre, Manchester yöresinde altı kez tespit edildi. Pansiyon evler de oldukça çok. Dr. Kay, Manchester'ın içinde 1831'deki pansiyon sayısını 267 olarak veriyor; o zamandan bu yana daha da artmış olmalı. Bu pansiyonların her biri yirmi-otuz konuk kabul ediyor; bu durumda, tümü her gece beşbin-yedibin arasında insan barındırıyor demektir. Evlerin ve konukların niteliği, öteki kentlerde olduğu gibi. Her odada yere serilmiş beş ile yedi arasında yatak var; karyola vb. yok; bu yataklarda kaç kişi başvurmuşsa o kadar insan, karmakarışık uyuyor. Bu inlerdeki fiziksel ve moral havayı anlatmama gerek yok. Bu evlerin her biri bir suç odağıdır; fuhuş ve benzeri girişimlerin böylesine bir merkezde toplaştırılması olmasa, belki de hiçbir zaman ortaya çıkmayacak olan ve insan doğasını isyan ettirecek olaylara sahne olur. Gaskell,* Manchester'ın içinde bodrumlarda yaşayan insanların sayısını 20.000 olarak veriyor. *Weekly Dispatch,* "resmî raporlara dayanarak"

* P. Gaskell, *İngiltere'nin İmalatçı Nüfusu: Bu Nüfusun Ahlakı, Toplumsal ve Fiziksel Koşulları ve Buharlı Makinenin Kullanımından Doğan Değişiklikler; ve Çocuk Emekçilerin İncelenmesi.* Fiat Justitia 1833 [*The Manufacturing Population of England: its Moral, Social and Physical Condition, and the Changes which have arisen from the Use of Steam Machinery; with an Examination of Infant Labour.* Fiat Justitia 1833.] Esas olarak Lancashire işçi sınıfının durumunu tanımlıyor. Yazar bir liberal; ne var ki, işçilerin mutluluğuna ilişkin şarkılar söylemenin, liberalizmin özelliklerinden olmadığı bir sırada yazıyor. O nedenle de önyargısız ve başta fabrika sistemi olmak üzere bugünkü durumun yarattığı kötülükleri görmezden gelmemeyi başarabilir. Öte yandan, çalışmasını, Fabrikalar Soruşturma Komisyonundan önce yazdığı için, daha sonra komisyon raporuyla yadsınan güvenilmez kaynaklardan alınma bazı savları benimsiyor. Tümüyle değer taşıyan bir çalışma olmakla birlikte bu yapıt ihtiyatla kullanılabilir; çünkü yazarı, Kay gibi, işçi sınıfının tümünü fabrikalardaki işçilerle karıştırıyor. Elinizde tuttuğunuz bu kitabın girişinde yeralan proletaryanın gelişme tarihi, ana çizgileriyle Gaskell'in bu çalışmasından alınmıştır. *–Engels'in notu.*

bu rakamı işçi sınıfının yüzde onikisi olarak veriyor; bu Gaskell'in verdiği rakamı tutuyor; işçilerin 175.000 kişi olduğu tahmin edildiğine göre, onun yüzde onikisi 21.000 yapar.[19] Kentin varoşlarındaki bodrum katları da en az kentin içindekiler kadar var; demek ki Manchester'da —geniş anlamıyla kentin tamamında— bodrumlarda yaşayanların sayısı kırkellibinden az değil. Büyük kentlerle kasabalardaki işçi evleri hakkında bu kadarı yeter. Barınma gereğinin yanıtlanışındaki tutum, tüm öteki gereksinimlerin sağlanışındaki tutumun da ölçütüdür. Bu pis inlerde ancak pejmürde ve kötü beslenen bir nüfusun yaşayabileceği, doğru bir yargıdır ve gerçek de budur. Emekçilerin giysileri, çoğu durumda çok kötüdür. Bu giysilerin kumaşı en uygun olanı değildir. Hem kadınların hem erkeklerin gardrobundan yün ve keten hemen hemen kalkmış bulunuyor; onların yerini pamuklu almıştır. Gömlekler ağartılmış ya da renklendirilmiş pamuklu-dan yapılıyor; kadın giysileri genelde pamuklu baskı kumaştan; çamaşır ipinde artık yünlü jüponlar çok seyrek görülüyor. Erkekler daha çok, pamuklu kadifeden ya da biraz daha tok pamuklu kumaştan yapılmış pantolon giyiyorlar; ceketler ve paltolar da aynı. Pamuklu kadife, kendileri de "pamuklu kadife ceket"* diye anılan, emekçilerin herkesçe bilinen kostümü haline geldi; yünlü kumaş giyen centilmenlere karşı emekçiler de kendilerine "pamuklu kadife ceket" diyorlar; yünlü kumaş sözcükleri orta-sınıfın karakteristik tanımı için kullanılıyor. Çartist önder Feargus O'Connor, 1842 başkaldırısı** sırasında geldiği Manchester'da, emekçilerin kulakları sağır eden alkışları arasında, kürsüye pamuklu kadifeden yapılma bir giysiyle çıkmıştı. Şapka, İngiltere'de çok yaygın; emekçiler için de öyle; çok çeşitli biçimde şapkalar, yuvarlak, yüksek, geniş kenarlı, dar kenarlı ya da kenarsız şapkalar — yalnızca fabrika kasabalarındaki daha genç erkekler kasket giyiyor. Şapkası olmayansa kendisine kağıttan

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda terim İngilizce olarak veriliyor; orta-sınıf tanımı olarak kullanılan yünlü kumaş terimi ise Almanca karşılığından sonra ayraç içinde İngilizce kullanılıyor. *–Ed.*

** Bkz: s. 294, 299, 300, 306, 307 *–Ed.*

dört-köşe, basık bir kasket katlıyor.

İşçi sınıfının giyimi kuşamı, iyi bir durumda olduğunu varsaysak bile, iklim koşullarına pek az uyarlı. İngiltere'nin, ani ısı değişiklikleri gösteren rutubetli havası, soğuk algınlığının en yaygın nedeni olduğu için, hemen hemen tüm ortasınıf, tüm bedeni saran tulum-fanila türü iç çamaşırı giyiyor; fanila kumaşından yapılma eşarplar ve gömlekler de çok yaygın. İşçi sınıfı, yalnızca bu önlemi almaktan yoksun olmakla kalmıyor, bir parça yünlü kumaş bile kullanabilecek bir durumda değil; ve tok pamuklu kumaş, gerçi yünlü kumaşa göre daha kalın, daha pek ve daha ağır ama, soğuğa ve rutubete karşı daha az koruyor; doğası gereği ve kalınlığından ötürü daha uzun süre nemli kalıyor; yünlü kumaştan yapılmış giysiler gibi sıkı dokunmuş da değildir. Ve bir emekçi, günün birinde kendine pazar günü için yünlü bir palto alacaksa, bunu "ucuzcu mağazalar"dan birinden almalıdır; oralarda, kullanılması için değil satılmak üzere üretilmiş, kolayca yırtılabilecek ya da onbeş gün içinde havı dökülecek, "şeytan tozu"* denen kötü cins palto bulabilir; ya da eskiciden, en iyi günlerini geride bırakıp yarı-aşınmış, ancak birkaç hafta daha giyilebilecek kullanılmış bir palto edinebilir. Dahası emekçinin giysisi, çoğu zaman, eskipüsküdür; en iyi giysilerin sık sık rehin verilmesi zorunluğu belirir. Ama çoğunun, özellikle İrlandalıların arasında yaygın olan giysi, çoğu zaman artık onarım kabul etmez biçimde yıpranmış ya da ilk rengi ayırdedilemeyecek kadar yama görmüş mükemmel bir paçavradır. Yine de İngiliz ve Anglo-İrlandalı, yama vurmayı sürdürür; bu sanatı dikkate değer bir doruğa yüceltmiştir; yünü ya da çuval bezini pamuklu kadifeye yamar ya da tersi — hepsi aynı kapıya çıkar. Ama buraya aktarılmış gerçek İrlandalı, giysinin artık parça parça olmasından başka yolu kalmamışsa, ancak böyle ayrıksın bir durumda yama vurur. Sıradan durumlarda gömleğin paçavraları, paltonun ya da pantolonun yırtıklarından dışarı

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda deyim İngilizce veriliyor. –*Ed.* [Atık en kötü kumaştan yapılmış anlamında. –ç.]

pırtlar. Thomas Carlyle'in dediği gibi:*

"Giyilip çıkarılmasının, ancak şenliklerde ve yılın önemli günlerinde göze alınacak kadar güç bir operasyon olduğu söylenen lime lime giysiler."

İrlandalılar, daha önceleri İngiltere'de hiç bilinmeyen yeni bir gelenek daha yarattılar — çıplak ayak dolaşmak. Her imalatçı kasabada çıplak ayak dolaşan, özellikle kadın ve çocuk, birçok insan var; yoksul İngiliz de giderek bu örneği benimsiyor.

Giyecekte olan, yiyecekte de aynı. İşçiler, ancak mülk sahibi sınıf için çok kötü olan yiyecekleri elde edebilirler. İngiltere'nin büyük kentlerinde her şeyin en iyisi bulunabilir, ama iş paraya bağlı; bir evi birkaç kuruşla döndüren bir emekçi ise fazla para harcayamaz. Dahası, haftalığını, genelde cumartesi akşamı alır; her ne kadar haftalıkları önceleri cuma günü ödeniyor idiyse de, bu mükemmel düzenleme yaygın değildir; o nedenle işçi çarşıya saat beşte, hatta yedide** çıkar; orta-sınıftan müşteriler ise her şeyin en iyisinin bol bol bulunduğu sabah saatlerinde alacaklarını almışlardır. İşçiler çarşıya ulaştığı zaman ise en iyiler gitmiştir; bir olasılıkla hâlâ oradaysa bile, herhalde almaya güçleri yetmez. İşçilerin aldığı patates genelde kötüdür, sebze pörsümüştür, peynir bayat ve kötü kalitedir, domuz pastırması kokmuştur, et yavan ve serttir, genellikle hastalıklı sığır etidir ya da normal olarak ölmüş hayvanın etidir, ama o zaman bile taze değildir, çoğunca bir ölçüde bozulmuştur. Satıcılar, genelde düşük kalite mal getiren ve onları kötü oluşlarından ötürü ucuza satabilen seyyar satıcılardır. İşçilerin en yoksulları, gereksindikleri şeyleri, ellerindeki üç-beş kuruşla toparlayabilmek için, daha başka çarelere de başvurmak zorunda kalırlar. Pazar günleri hiçbir şey satılamadığı ve tüm dükkanların cumartesi gecesi saat onikide kapatılması gerekti-

* Thomas Carlyle, *Chartism*, Londra 1840, s. 28. Thomas Carlyle ile ilgili olarak daha sonraki sayfalara bakınız –*Engels'in notu.* [1887 Amerika ve 1892 tarihli İngiltere baskılarında, son tümce yeralmıyor. –*Ed.*]

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "saat dörtte, beşte, hatta yedide". –*Ed.*

ğinden, pazartesiye kadar bekletilemeyecek olan mallar, gece saat on ile gece yarısı arasında hangi fiyattan olursa olsun satılır. Ama gece saat onda satılan şeylerin ondadokuzunun kullanım süresi pazar sabahı dolsa da o yiyecekler, bu en yoksul sınıfın pazar yemeğini oluşturur. İşçilerin aldığı et, çoğu zaman yenebilme süresini aşmıştır; ama madem ki alınmıştır yenecektir. 6 Ocak 1844'te (eğer çok yanlış anımsamıyorsam) Manchester'da Pazaryeri Mahkemesindeki* bir davada onbir kasap, bozuk et satmaktan para cezasına çarptırıldı. Her birinin elinde bulunan bütün bir domuz ya da sığır ya da birkaç koyun ya da yirmibeş-otuz kilo bozuk ete elkondu. Bir seferinde Liverpool'da satılmaması gereken doldurulmuş altmışdört Noel kazı elegeçirildi ve Manchester'a gönderildi; orada bu bozuk etler pazara sürüldü. Bütün bu olaylar, adlar ve verilen para cezaları, günü gününe *Manchester Guardian*'da[20] yayınlandı. 1 Temmuzdan 14 Ağustosa [1844] kadar geçen altı hafta içinde aynı gazete üç benzer olayı daha haber verdi. 3 Temmuz tarihli *Guardian*'a göre ölmüş ve kokuşmuş, 90 kilo ağırlığında bir domuz Heywood'daki bir kasap tarafından kesilmiş ve satışa çıkarılmıştı; ete elkondu. Gazetenin 31 Temmuz tarihli sayısına göre, Wigan'da, biri daha önce aynı suçtan cezalandırılmış olan iki kasaptan biri 2, öteki 4 sterlin para cezasına çarptırıldı; suçları bozuk eti satışa sunmaktı. Ve gazetenin 10 Ağustos tarihli sayısına göre Bolton'daki bir toptancıda yirmialtı bozuk jambon elegeçirildi, halkın önünde yakıldı ve satıcı yirmi şilin para cezasına çarptırıldı. Ama olaylar yalnızca bunlarla bitmiyor; altı haftalık bir dönemin makul bir ortalaması da değil ki, ona bakarak bir yılın ortalaması bulunabilsin. Öyle zamanlar vardır ki, haftada iki gün yayınlanan *Guardian* her sayısında, Manchester'da ya da çevresinde ortaya çıkarılmış benzer bir olayı haber verir. Ve insan, her ana yolun ön cephesinde uzayıp giden geniş çarşılarda pazar zabıtasının yarım yamalak denetiminde gözden kaçan

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda İngilizce terim ayraç içinde veriliyor. *–Ed.*

birçok durumu dikkate alınca —zaten başka türlü nasıl koskoca bir hayvanı satışa sunmaya cesaret edilir?— daha önce belirtilen olaylarda verilmiş akıl almaz ölçüde hafif para cezalarının böyle davranmaya ne kadar kışkırtıcı olduğunu düşünmeden edemiyor. Zabıtanın elkoyduğu bir etin ne hale gelmiş olması gerektiğini düşününce, işçilerin normal olarak iyi ve besleyici et alabildiklerine inanmak olanaksız. Bu bir yana para-göz orta-sınıf tarafından bir başka biçimde daha mağdur ediliyorlar. Satıcılar ve imalatçılar, çirkin bir biçimde tüketicilerin sağlığına en ufak saygı duymaksızın her yiyeceğe hile karıştırıyorlar. *Manchester Guardian*'ın bu konuda yazdıklarını görmüştük; şimdi orta-sınıfın bir başka yayın organı —karşıtlarımın tanıklığına bayılıyorum— *Liverpool Mercury*'yi dinleyelim:

"Tuzlu tereyağı taze tereyağı biçiminde kalıplanıyor ve taze tereyağı kutularına karıştırılıyor. Bir başka olayda bir paket tereyağı dikkati çekecek biçimde tadına bakmak üzere sergileniyor, ama o tereyağı satılmıyor. Bir başka olayda da tuzlu tereyağı yıkanıyor ve kalıplanıp taze gibi satılıyor... Dövülmüş pirinç ve benzeri ucuz malzeme şekerle karıştırılıyor ve hepsi tam fiyatla satılıyor. Kimyasal bir madde — sabun imalatçılarının atıkları— aynı biçimde başka maddelerle karıştırılıp şeker diye satılıyor... İyi cins kahveye hindiba otu karıştırılıyor. Hindiba otu ya da benzeri ucuz bir başkası, çok mahirce kahve çekirdeği biçiminde kalıplanıp doğal kahve çekirdeğiyle bolca karıştırılıyor... Gerçek mal ile doğru dürüst karışabilsin diye çok ince kahverengi toprak koyunun iç yağıyla dövülüp kakaoya katılıyor... Çay yaprağıyla çakal eriği yaprağı ya da başka iğrenç şeyler karıştırılıyor. Kullanılmış çay yaprakları da yeniden kurutuluyor, kızgın bakır tavalarda yeniden renklendiriliyor ve çay diye satılıyor. Karabiber mısırın dış kabuklarından çıkarılan tozla birleştiriliyor, vb.; porto şarabı da tümüyle" (alkolden, boyadan, vb.) "imal ediliyor; işin kötüsü, bu ülkede, Portekiz'de üretilenden daha çok porto şarabı içiliyor. Her türlü berbat şey, sigara tütünüyle karıştırılıyor ve üretilen her tütün ürününde

yeralıyor."[21]

Buna ben de Manchester'daki en saygın tütün tüccarlarının, geçen yaz kamuoyuna yaptıkları açıklamayı ekleyebilirim; tütüne hile karıştırılmasının çok yaygın oluşu nedeniyle hiçbir firmanın işi, hile yapmaksızın yürütemeyeceğini ve üç peniden daha ucuza satılan hiçbir sigarın bütünüyle tütünden yapılmış olamayacağını açıklamışlardı. Alçı ya da tebeşir tozunu unla karıştırma türünden hilekarlıkların daha düzinesini sayabilirim ama, bu sahtekarlıklar yalnızca gıda maddeleriyle sınırlı değil. Her türlü malın satışında sahtekarlık yapılıyor: fanila, çorap vb. esnetiliyor ve ilk yıkamadan sonra küçülüveriyor; daha küçük ölçüdeki çamaşırlar, sanki bir-buçuk inçle üç inç arasında daha geniş ölçüymüş gibi satılıyor; tabak-çanak öylesine yalap-şap sırlanıyor ki, sırlama hiçbir işe yaramıyor, çatlıyor ve daha yüzlerce alçaklık, *tout comme chez nous.** Ama bu sahteciliklerin kötü sonuçlarından arslan payını işçiler alıyor. Zenginler daha az aldatılıyor, çünkü onlar, yitirebileceği bir ünü olan ve kötü, hileli mal satarsa müşterisinden çok kendisine zarar verecek olan büyük mağazaların istediği yüksek fiyatı ödeyebiliyorlar. Ayrıca zenginler biraz şımartılmış, iyi yemeyi alışkanlık haline getirdikleri için, duyarlı damak duygularıyla, yiyecekteki bozukluğu kolayca yakalayabiliyorlar. Ama kendisi için birkaç kuruşun önemi olan, az parayla çok şey almak zorunda bulunan, aldıkları şeyin kalitesini yakından soruşturmaya gücü yetmeyen ve damak zevklerini geliştirme fırsatı olmadığı için bunu zaten yapamayacak olan yoksulların, emekçilerin payına zehirli maddeler düşer. Küçük bakkal esnafından alışveriş etmek zorundadırlar, belki de veresiye alırlar; ve küçük sermayeleri ve oransal olarak büyük iş harcamaları nedeniyle, aynı kalite malı, büyük perakendeciler kadar ucuza satamayan bu küçük bakkallar, istenen düşük fiyattan mal satabilmek ve başkalarının rekabetini göğüsleyebilmek için, bilerek ya da bilmeyerek bozuk mal alırlar. Ayrıca, işine büyük sermaye yatırımı yapmış olan büyük pe-

* Her şey bizdeki gibi. -ç.

rakendeci, sahtekarlığa bulaştığı anlaşılıp da itibar yitirirse çökebilir; ama bir sokakta oturanların müşterisi olduğu küçük bakkal dükkanı, sahtekarlık yaptığı anlaşılsa ne yitirir? Eğer Ancoats'ta hiç kimse ona güvenmezse, kendisini kimsenin tanımadığı Chorlton'a ya da Hulme'a taşınır ve orada eskisi gibi sahtekarlığı sürdürür; vergiye ilişkin olmadığı sürece de bu tür sahtekarlıkların çok azına, yasal ceza uygulanmaktadır. İngiliz emekçi, yalnızca malın kalitesinde değil, miktarında da aldatılır. Küçük dükkanların terazisi ve ölçüsü çoğunca hatalıdır ve polis raporları, bu tür çok sayıda suçlarla dolup taşar. İmalat bölgelerinde bu tür sahtekarlığın ne kadar yaygın olduğunu göstermeye, *Manchester Guardian*'dan yapacağımız birkaç alıntı yetecektir. Bu örnekler yalnızca çok kısa bir dönemi kapsamaktadır ve o dönem için dahi gazetenin tüm sayıları elimde yok:

Guardian, 16 Haziran 1844, Rochdale Duruşmaları — Dört satıcı, hafif ağırlık kullandıkları için beş şilinle on şilin arasında para cezasına çarptırıldı. Stockport Duruşmaları — İki satıcı bir şilin para cezasına çarptırıldı; birinin kullandığı ağırlıklardan yedisi hafifti ve terazisi de bozuktu; her ikisi de uyarıldı.

Guardian, 19 Haziran, Rochdale Duruşmaları — Bir satıcı beş, iki çiftçi on şilin para cezasına çarptırıldı.

Guardian, 22 Haziran, Manchester Sulh Mahkemesi — Ondokuz satıcı, iki şilin altı peniyle iki sterlin arasında para cezasına çarptırıldı.

Guardian, 26 Haziran, Ashton Duruşmaları — Ondört satıcı ve çiftçi iki şilin altı peni ile bir sterlin arasında para cezalarına çarptırıldı. Hyde Petty Duruşmaları — Dokuz çiftçi ve satıcı, mahkeme giderlerini ödemeye ve beş şilin para cezasına mahkum edildiler.

Guardian, 6 Temmuz, Manchester — Onaltı satıcı mahkeme giderlerini ve on şilini aşmamak üzere para cezası ödemeye mahkum edildi.

Guardian, 13 Temmuz, Manchester — Dokuz satıcı iki şilin altı peniden yirmi şiline kadar değişen para cezalarıyla

cezalandırıldı.

Gaurdian, 24 Temmuz, Rochdale — Dört satıcı on-yirmi şilin arasında değişen para cezalarına çarptırıldı.

Guardian, 27 Temmuz, Bolton — Oniki satıcı ve hancı mahkeme giderlerini ödemeye mahkum edildi.

Guardian, 3 Ağustos, Bolton — Üç satıcı iki şilin altı peniyle beş şilin arasında değişen para cezalarına çarptırıldı.

Guardian, 10 Ağustos, Bolton — Bir satıcı beş şilin para cezasına çarptırıldı.

İşçi sınıfını, mal kalitesinde yapılan sahtekarlığın esas zarar göreni yapan nedenler ne ise, mal miktarındaki sahtekarlığın olağan mağduru yapan nedenler de odur.

Emekçinin alışageldiği gıda maddeleri, doğal ki onun ücretine göre değişiklik gösterir. Daha iyi kazanan işçiler, özellikle ailesindeki herkesin para kazanabildiği işçiler, bu durum sürdükçe iyi gıda alırlar; her gün et yiyebilirler, akşam yemeğinde domuz yağı ve peynir olur. Ücretlerin daha düşük olduğu yerlerde, haftada iki ya da üç kez et yenir,* ekmek ve patates miktarı artar. Ücretlerin adım adım azalışıyla, hayvansal gıdanın bir parça domuz yağına ve patatese gerilediğini görürüz; daha aşağı ücretlerde en alt basamağa doğru bu bile sofradan kalkar, yalnızca ekmek, peynir, lapa ve patates kalır; basamağın en altında, İrlandalılar arasında ise patates tek gıdadır. Patatesin yanısıra belki biraz şekerle, sütle, ya da alkolle açık renk bir çay içilir. Almanya'da nasıl kahve vazgeçilmezse İngiltere'de ve hatta İrlanda'da çay da aynı biçimde vazgeçilmez bir içecektir; ve çayın içilmediği yerde en şiddetli yoksulluk egemendir. Ama bütün bunların hepsi, işçinin çalışıyor olmasına bağlıdır. İşi olmadığı zaman her şey tümden raslantının insafına kalmıştır; kendisine ne verilirse, ne dilenirse, ne çalarsa onu yer. Hiçbir şey bulamazsa, daha önce gördüğümüz gibi, açlıktan ölür. Gıdanın miktarı da, kuşkusuz kalitesi gibi, ücret düzeyine göre değişir; düşük ücretli işçiler arasında, geniş bir aileleri olmasa

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "pazarları ya da haftada iki-üç kez". *–Ed.*

bile* tam ve düzenli işe karşın açlık egemendir; düşük ücretli sayısı da epey çoktur. Özellikle, nüfusun artışıyla işçiler arasındaki rekabetin de arttığı Londra'da bu düşük ücretli işçi sınıfı oldukça kalabalıktır; ama öteki kentlerde de bulunurlar. Bu durumlarda her çareye başvurulur; başka yiyecek olmadığı için patates kabukları, sebze artıkları ve çürük sebze** bile yenir ve her ne bulunursa, belki bir damla besleyicidir düşüncesiyle, oburca toplanır. Ve haftalık ücret, hafta bitmeden önce harcanmışsa, aile, haftanın sonuna doğru ancak açlığı bastıracak kadar yiyecek bulabilir. Kuşkusuz, böyle bir yaşam biçimi, kaçınılmaz olarak, birçok hastalığa yolaçar; ve hastalıklar ortaya çıktığı zaman, aileyi başlıca geçindiren kişi babaysa, beden çalışması en fazla onun için gıdayı gerektiriyorsa, ilkin o yenik düşer — baba bütün bütün çalışamaz hale gelince de sefalet doruğa tırmanır ve gereksinimlerinin en fazla olduğu bir sırada onları kendi haline terkediveren toplumun amansızlığı, olanca açıklığıyla günışığına çıkar.

Şimdiye dek ortaya konan olguları kısaca özetleyelim. Büyük kentlerde esas olarak emekçi halk oturmaktadır; en iyi durumda iki, daha sıklıkla üç, şurda-burda dört işçiye karşılık bir burjuva vardır; bu işçilerin kendilerine ait mal ve mülkleri yoktur; geçimleri tamamen ücretlerindendir; yani genelde elden ağıza gider. Tümüyle atomlardan oluşan toplum onların durumu hakkında parmağını kıpırdatmaz; kendilerine ve ailelerine bakmalarını onlara bırakır, ama onlara bunun araçlarını etkin ve sürekli bir biçimde vermez. Her emekçi, hatta en iyileri bile, o nedenle, sürekli olarak işini ve aşını yitirme tehdidine, yani açlıktan ölmeye açık yaşar ve birçoğu böylece yiter-gider. İşçi evleri her yerde çok kötü tasarlanmış, çok kötü yapılmıştır; çok kötü bir durum-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "özellikle geniş bir aileleri varsa". *–Ed.*

** *Weekly Dispatch,* Nisan ya da Mayıs 1844, Dr. Southwood Smith'in Londra'daki yoksulların durumuna ilişkin bir raporuna göre. *–Engels'in notu.* [1887 tarihli Amerika ve 1892 tarihli İngiltere baskılarında bu notlar yok. *–Ed.*]

da tutulur, havalandırması çok kötüdür, rutubetlidir, sağlıksızdır. Evde oturanlar olabilecek en küçük köşeciğe sığınmışlardır; her bir odada en azından bir aile yatar. Evlerin iç düzenlemesi, en gerekli eşyadan bile tümden yoksunluğa kadar çeşitli derecelerde, yoksulluğun gazabına uğramıştır. İşçilerin giysileri de genelde çok yetersizdir ve çoğu paçavradır. Gıda, genelde kötüdür; çoğu zaman yemek için uygun değildir, birçok halde de en azından zaman zaman miktarı azdır; öyle ki aşırı durumlarda açlıktan ölüme kadar varır. Büyük kentlerin işçi sınıfının yaşam koşulları, demek ki, derece derece farklıdır; en iyi durumlarda, geçici olarak ağır işe dayanabilirlik ve iyi ücretler,* — işçi açısından iyi ve dayanılabilir —, en kötü durumlarda ise evsizliğe ve açlıktan ölüme kadar varan şiddetli bir yoksunluk. Ortalama durum en iyiden çok en kötüye yakındır. Ve bu derecelenmeler sabit sınıflara bölünmezler, öyle ki, işçi sınıfının şu bölümü iyi durumda,** zaten hep böyleydi, böyle de kalacak denemez. Şurada burada durum böyleyse de, tek tek işkolları ötekilerden genelde avantajlıysa da, gene de her dalın işçilerinin durumu öylesine büyük dalgalanmalara konu olur ki, tek tek her işçi, göreli rahatlıktan aşırı yoksunluğa hatta açlıktan ölüme kadar bütün kademelerden geçebilir, zaten nerdeyse her İngiliz işçinin talih değişikliği üzerine anlatabilecek bir hikayesi vardır. Bunun nedenlerini biraz daha yakından inceleyelim.

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "iyi bir ev ve genelde iyi gıda". *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve şu bölümü kötü durumda". *–Ed.*

REKABET

SANAYİ hareketinin hemen başında, rekabetin, dokunmuş mallara olan talepteki artış sonucu dokumacıların ücretini yükselterek, böylece dokumacı-köylüleri, topraklarını yüzüstü bırakıp daha fazla para kazanmak için kendilerini bütün bütün dokuma tezgahlarına vermeye teşvik ederek, proletaryayı nasıl yarattığını, Giriş bölümünde görmüştük. Büyük çiftlik sistemi aracılığıyla küçük çiftçileri nasıl yerlerinden ettiğini, onları proletaryanın saflarına nasıl indirdiğini, ve kısmen kentlere nasıl çektiğini görmüştük; ayrıca küçük-burjuvaziyi büyük çapta nasıl yıktığını, onları da proletaryanın saflarına indirdiğini görmüştük; sermayeyi bir avuç insanın elinde ve nüfusu kentlerde nasıl merkezileştirdiğini görmüştük. Tüm bunlar, modern sanayide tam ifadesini bulan ve serbestçe gelişen rekabetin proletaryayı yaratma ve genişletmesinin çeşitli yolları ve araçları olmuştu. Şimdi, re-

kabetin, artık varolan işçi sınıfı üzerindeki etkilerini gözlemleyeceğiz. Bu noktada, tek tek işçilerin birinin diğeriyle rekabetinin sonuçlarını geriye doğru izleyerek başlayalım.

Rekabet, modern sivil toplumda egemen olan herkesin herkesle savaşının en tam ifadesidir. Bu savaş, yaşam savaşı, varolma savaşı, her şey için savaş, gereksinim durumunda ölüm-kalım savaşı, yalnızca toplumun farklı sınıfları arasında verilmekle kalmaz, bu sınıfların tek tek üyeleri arasında da verilir. Herkes bir başkasının önünde engeldir, ve herkes kendi önündeki engeli bir kenara itmenin ve onun yerine geçmenin yolunu aramaktadır. Nasıl burjuvazinin üyeleri kendi aralarında rekabet halindeyseler, işçiler de kendi aralarında sürekli rekabet halindedirler. Mekanik dokuma tezgahındaki dokumacı, el-tezgahı dokumacısıyla, işsiz ya da düşük ücretli el-tezgahı dokumacısı işi olanla ya da daha iyi ücret alanla rekabet halindedir; her biri ötekinin ayağını kaydırıp yerine geçmeye çalışır. Ne var ki, işçilerin kendi aralarındaki bu rekabet, işçi üzerindeki etkisiyle, bugünkü durumun en kötü yanıdır; burjuvazinin elinde proletaryaya karşı en keskin silahtır. İşçilerin bu rekabeti birlikler yoluyla ortadan kaldırma çabaları, burjuvazinin bu birliklere karşı duyduğu nefret, ve bu birliklerin başına çöken her yenilginin burjuvazinin utkusu olması bu nedenledir.

Proletarya çaresizdir; kendi haline bırakılırsa, tek bir gün bile yaşayamaz. Burjuvazi, sözcüğün en geniş anlamında tüm yaşama araçlarının tekelini eline geçirmiştir. Proletarya neyi gereksiniyorsa, ancak burjuvaziden, kendi tekeli içinde devlet gücü tarafından korunan burjuvaziden alabilir. Bu nedenle proleter, hukuken ve gerçekte, yaşamı ya da ölümü hakkında hüküm verebilen burjuvazinin kölesidir. Burjuvazi ona yaşam araçlarını önerebilir, ancak "denk" bir çalışma sunması karşılığında. Hatta proleterin rüştüne erişmiş sorumlu bir taraf olarak özgür seçimiyle davranıyormuş gibi bir görünüm kazanmasına; özgür, sınırlanmamış rızasıyla bir sözleşme yapıyormuş gibi bir görünüm kazanmasına bile izin verir.

Harika bir özgürlük! Proleter, ya burjuvazinin kendisine önerdiği koşulları kabul edecek, ya açlıktan ve soğuktan ölecek, orman hayvanları arasında çıplak uyuyacaktır! Burjuvazinin keyfine göre değerlendirilen harika bir "denk"lik! Ve bir proleter, burjuvazinin "doğal amirleri"nin* "hakça" önerilerini kabul etmek yerine açlıktan ölecek kadar budalaysa, onun yerine kolayca bir başkası bulunacaktır; dünyada yeterince proleter vardır ve hepsi de yaşamak yerine ölmeyi yeğleyecek kadar deli değildir.

Burada işçiler arasında böyle bir rekabet görüyoruz. Eğer *tüm* proleterler burjuvazi için çalışmak yerine açlıktan ölmekte kararlı olduklarını açıklasalardı, burjuvazi, tekelinden vazgeçmek zorunda kalırdı. Ama böyle olmuyor —zaten olması da olanaksız— burjuvazi de hep zenginliğine zenginlik katıyor. İşçiler arasındaki bu rekabetin yalnızca bir sınırı var; hiçbir işçi, yaşamasına yetecek olandan azı için çalışmaz. Eğer açlıktan ölmesi gerekiyorsa, çalışarak ölmektense tembellik ederek ölmeyi yeğleyecektir. Doğru, bu sınır göreli bir sınır; herkese gereken kendine göredir; bazıları başkalarına göre daha rahata alışkındır; hâlâ şöyle ya da böyle uygar olan İngiliz, paçavralara bürünen, patates yiyen, domuz ahırında uyuyan İrlandalıdan daha fazlasını ister. Ama bu durum, İrlandalıyı, İngilizle rekabetten alıkoymaz; ve ücretleri, onunla birlikte de İngilizin uygarlık düzeyini yavaş yavaş kendi düzeyine inmeye zorlar. Belli tür işler, belli ölçüde uygarlığı gereksinir; sınai mesleklerin hemen tümü de bu tür işlerdendir; o yüzden işçi ücretlerinin, işçiyi gerek duyulan düzeyde tutmaya elverecek ölçüde yüksek bir çerçevede olması burjuvazinin çıkarınadır.

Yeni göçmüş, önüne çıkan ilk ahırda kamp kurmuş ya da** eline geçen her kuruşu içkiye harcadığı için kirayı ödeyemeyip sokağa atılmış İrlandalı ancak yoksul bir imalathane işçisi olur. Bu çerçevede, imalathane işçisinin eline geçe-

* İngiliz sanayicilerin pek sevdiği bir deyim. –*Engels'in notu.* [1887 tarihli Amerika ve 1892 tarihli İngiltere baskılarında bu not yeralmıyor. –*Ed.*]

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda buraya "katlanılır bir evi olsa bile" ifadesi eklenmiş. –*Ed.*

cek ücret, çocuklarını düzenli bir iş için yetiştirecek kadar olmalıdır; ama, çocuklarının alacağı ücreti gereksinmeyecek o nedenle de onları işçi olmaktan başka türlü yetiştirecek kadar yüksek de olmamalıdır. Burada da sınır, asgari ücret, görelidir. Ailede herkes çalıştığı zaman, işçi oransal olarak daha az ücretle yetinebilir; burjuvazi de işte bu nedenle, makine çalışmasının olanak sağladığı gibi kadınları ve çocukları çalıştırarak onların emeğinden kâr etmek için fırsatları olabildiği ölçüde kullanagelmektedir. Kuşkusuz her ailede, herkes çalışamaz. Konumu böyle olan aileler, eğer asgari ücretle yaşamak zorunda kahrlarsa, herkesin çalıştığı ailelere göre kötü duruma düşerler. Böylece, ücretler bir ortalama oluşturur; tümü çalışan aile, bu ortalamaya göre, oldukça iyi bir durumdayken, yalnızca birkaç kişisi çalışan aile oldukça kötü duruma düşer. Ama en kötü durumlarda, her emekçi, alıştığı ufak-tefek lükslerden vazgeçmeyi, hiç yaşamamaya yeğler; bir domuz ahırını başı üzerinde bir çatı olmamasına yeğ tutar; çıplak dolaşmak yerine çul-çaput giymeye razı olur; açlıktan ölmektense patatesle yetinmeyi kabullenir. İşi olmayan birçok kişinin başına geldiği gibi, dünyanın gözleri önünde sokağa atılıp yokolmaktansa iyi günlerin geleceği umuduyla yarım ücrete razı olur. Bu çerçevede, hiçten biraz daha fazla bir şey olan bu ufacık ücret asgari ücrettir. Ve elde, burjuvazinin çalıştırsa iyi olacağını düşündüğünden fazla işçi varsa — eğer rekabet savaşı sonucu geriye hâlâ yapacak işi olmayan işçi kalmışsa, onlar yalnızca açlıktan ölmelidir; çünkü burjuva onlara, emeklerinin ürününü kâr ederek satamayacaksa kesinlikle iş vermeyecektir.

Bütün bunlardan, asgari ücretin ne olduğu ortaya çıkıyor. Ençok ücret ise, burjuvazinin kendi arasındaki rekabetle belirlenir; onların da kendi aralarında nasıl rekabet etmek zorunda olduklarını görmüştük. Burjuva sermayesini yalnızca ticaret ve imalat ile artırabilir; her iki durumda da işçilere gereksinimi vardır. Sermayesini faize koysa bile, onlara dolaylı biçimde gereksinim duyar; çünkü ticaret ve imalat olmaksızın, kimse sermayesi için ona faiz ödemez; kimse o ser-

mayeyi kullanamaz. Demek ki, burjuva işçilere gerçekten gerek duymaktadır; ama bu yaşaması için değildir; çünkü yaşamak için, gerektikçe sermayesini tüketebilir; ama bizim bir meta ya da bir yük hayvanını gereksinişimiz gibi, burjuva da bir kâr aracı olarak işçilere gerek duyar. Proleter, burjuvanın yarar sağlayarak sattığı malları üretir. Öyleyse, bu mallara olan talep arttığında, öyle ki birbiriyle rekabet halindeki tüm emekçiler istihdam edildiğinde, ve belki daha fazlası istenir olduğunda, işçiler arasındaki rekabet ortadan kalkar ve burjuvazi kendi arasında rekabet etmeye başlar. İşçi arayışındaki kapitalist çok iyi bilmektedir ki, mallarına olan talebin artması sonucu fiyatlar yükseldikçe kârı da artar, o nedenle de tüm kârı elinden kaçırmaktansa bir parçacık daha fazla ücret öder. Kaz gelecek yere tavuk gönderir ve kazı elde edince tavuğu seve seve işçilere bırakır.* Böylece kapitalistler birbiri ardından işçi avına çıkar ve ücretler yükselir; ama ancak artan talebin elverdiği yükseklikte. Fazladan kârının bir bölümünü isteyerek kurban eden kapitalist, olağan kârının bir bölümünü kurban etme tehlikesiyle karşılaşırsa, ortalama ücretlerden daha fazlasını ödememek için gerekeni yapar.

Buradan giderek, ortalama ücretleri belirleyebiliriz. Ortalama koşullarda, özellikle kendi aralarında rekabet etmek için ne işçilerin ne kapitalistlerin bir nedeni bulunduğu zaman, tam talep edilen mal kadar üretim yapmak için gereken sayıda işçi varolduğu zaman, ücretler asgarinin biraz üstünde olur. Asgarinin üzerine ne kadar çıkacakları, ortalama gereksinimlere ve işçilerin uygarlık derecesine bağlıdır. Eğer işçiler haftada birkaç kez et yemeye alışıklarsa, kapitalistlerin, bu gıda maddesine ulaşılabilmesini sağlayacak kadar ücret ödemeye razı olmaları gerekir; bundan daha azını değil; çünkü işçiler o sıralar kendi aralarında rekabet halinde değildirler ve daha azıyla yetinmelerini gerektirecek bir durum da yoktur; bundan daha fazlasını da değil; çünkü kapi-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu tümce yerine şu tümce yeralıyor: "Çabucak kâr etmek için işçiye tereyağı verir ve kârı yakalayınca tereyağını seve seve işçiye bırakır." –*Ed.*

talistlerin, kendi aralarında bir rekabet olmadığına göre, daha fazla yarar göstererek işçileri kendilerine çekmelerini gerektirecek bir durum da sözkonusu değildir.

İşçilerin bu ortalama gereksinimi ve ortalama uygarlığı ölçütü, İngiliz sanayisinin karmaşık ilişkileri nedeniyle çok karmaşıklaşmıştır; daha önce belirtildiği gibi, farklı türden işçiler için bu ölçüt farklıdır. Sınai mesleklerin çoğu, belli bir ustalık ve düzen ister, belli bir uygarlık derecesini de öngören bu nitelikler için ödenecek ücretler* öyle olmalıdır ki, işçiyi, bu ustalığı edinmeye ve o düzene tabi olmaya teşvik etmelidir. Sanayi işçilerinin ortalama ücretleri, işte bu nedenle, hamallarınkinden, gündelikçilerin, vb. ücretlerinden özellikle tarım işçilerininkinden yüksektir; bu sonuncusu, kent yaşamı gereksinimlerinin ek maliyetlerinin de etki yaptığı bir olgudur. Başka deyişle işçi hukuken ve gerçekte, mülksahibi sınıfın** kölesidir; o dereceye kadar köledir ki, bir eşya gibi satılır, bir meta gibi değeri artar ya da azalır. İşçilere olan talep artarsa, işçilerin fiyatı da artar; talep düşerse, fiyatları da düşer. Talep çok büyük ölçüde düşerse, bir miktar işçi satılamaz duruma gelir; eğer ihtiyatta bırakılırlarsa, aylaklaşırlar; aylak olarak yaşayamayacakları için açlıktan ölürler. Çünkü, iktisatçıların diliyle konuşursak, onları var tutmak için girişilen harcamalar yeniden üretilemez; havaya savrulmuş bir para gibi olur; böyle bir şey için de kimse ortaya sermaye koymaz; ve bu noktaya kadar, Malthus, nüfus kuramında tamamen haklıdır. Eski, herkesin diline düşmüş kölelikten tek farkı şudur: bugünün işçisi, sanki özgürmüş gibi görünür; çünkü, o bir kez ilk ve son olarak satılmaz, gündelik, haftalık, yıllık olarak parça parça satılır; özgürmüş gibi görünür, çünkü onu, sahibi bir başkasına satmaz; bunun yerine belli bir kişinin kölesi olmadığı, tüm mülksahibi sınıfın kölesi olduğu için, kendisi, kendini satmaya zorlanır. Onun açısından, işin özünde bir şey değişmez; eğer bu

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ücretler" yerine "ortalama ücretler". *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "sınıfın" sözcüğünden sonra, "burjuvazinin". *–Ed.*

özgürlük benzeri görünüm, bir yandan ona ister-istemez bir miktar gerçek özgürlük veriyorsa, öte yandan, hiç kimsenin onu besleme güvencesi vermemesi gibi bir eksikliği de beraberinde getirir; burjuvazi onun çalıştırılmasında, onun varlığında bir çıkar görmez olursa, efendisinin, burjuvazinin herhangi bir an onu reddetmesi ve açlıktan ölmeye terketmesi tehlikesi içindedir. Öte yandan burjuvazi, eski kölelik düzenine bakışla bu şimdiki düzenlemede çok daha iyi durumdadır; yatırdığı sermayeden fedakarlık etmeksizin gerekli gördüğü anda çalıştırdığı kişileri işten çıkarabilir ve Adam Smith'in* inandırıcı biçimde ortaya koyduğu gibi, işini, köle emeğinden çok daha ucuza yaptırabilir.

Bunun sonucu olarak, Adam Smith'in çok doğru bir biçimde ortaya koyduğu gibi:

"İnsana yönelik talep, başka *herhangi bir meta* için olduğu gibi, zorunlu olarak, insan üretimini düzenler; çok yavaş olduğu zaman hızlandırır, çok hızla ilerlerse durdurur."

Herhangi bir meta için olduğu gibi! Eğer elde az işçi varsa, fiyatlar, yani ücretler artar; işçiler daha çok gönenir, evlilikler artar; ve yeter sayıda emekçi sağlanıncaya kadar daha çok çocuk doğar ve daha fazlası yaşar-büyür. Eğer elde çok fazlası varsa fiyatlar düşer, işsizlik, yoksulluk ve açlık ve onun sonucu olarak da hastalık artar ve "artı nüfus" ortadan kaldırılır. Smith'in yukardaki önermesini daha ileri götüren Malthus da kendi bakış açısından, her zaman bir "artı nüfus" olduğunu söylerken, dünyada her zaman çok fazla insan

* Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, I., McCulloch'un tek ciltlik yayını, Bölüm 8, s. 36: "Kölenin aşınması efendisinin hesabına, özgür hizmetkarın aşınması kendi hasabınadır, deniyor. Ne var ki, ikincinin aşınması gerçekte, birincisi kadar efendisinin hesabınadır. Gezginci ustalara ve her türden hizmetkarlara ödenen ücretler, bu ustalarla hizmetkarların, kendi aralarında birbirleriyle toplumun gereksinebileceği artan, azalan ya da durağan talebe göre yarışmalarını sağlayacak ölçüde olmalıdır. Gerçi özgür hizmetkarın aşınması da aynı biçimde efendisinin hesabına olabilir ama, bu aşınma ona, kölenin aşınmasından daha azına malolur. Aşınan kölenin yerine yenisinin konması, ya da deyim yerindeyse onarılması fonu, genelde kayıtsız efendi ya da özensiz bir kahya tarafından idare edilir." *–Engels'in notu.* [1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılar alıntıyı, dört ciltlik 1828 baskısından, cilt I, s. 134 veriyor. *–Ed.*]

olduğunu öne sürerken haklıdır; yalnızca, eldeki geçim araçlarından beslenebilecek olandan daha fazla insan olduğunu söylerken yanlıştır.* Artı nüfusu, aslında işçilerin kendi aralarındaki rekabet yaratır; bu rekabet her bir işçiyi, her gün, gücünün elverdiği kadar fazla çalışmaya zorlar. Bir imalatçı günde dokuzar saatten on işçi çalıştırabilirse, her birinin on saat çalışması durumunda dokuz işçi de çalıştırabilir ve onuncu aç kalır. Ve bir imalatçı, işçi talebinin çok yüksek olmadığı bir zamanda işten çıkaracağı tehdidiyle dokuz işçiyi aynı ücretlerle günde bir saat daha fazla** çalışmaya zorlayabilirse, onuncuyu işten çıkarır ve şu kadar ücreti tasarruf eder. Bu küçük ölçekte bir süreçtir, ulus ölçeğinde geniş çapta işler. İşçilerin kendi aralarındaki rekabetle doruk noktasına çıkan işçi üretkenliği, işbölümü, makine kullanımı ve doğa güçlerinin sanayiye uygulanması birçok işçiyi ekmeğinden yoksun bırakır. Açlık çeken bu işçiler, böylece pazardan uzaklaştırılırlar; hiçbir şey satın alamazlar; daha önce onlar tarafından gereksinilen miktardaki tüketim maddelerine yönelik talep artık ortadan kalkmıştır, üretilmesine de gerek yoktur; daha önce onları üretmek üzere istihdam edilen işçiler de bu nedenle işten çıkarılırlar ve onlar da pazardan uzaklaştırılırlar ve bu böylece sürer gider, ya da daha doğrusu başka koşullar işe karışmasaydı bu aynı eski döngü sürer giderdi. Daha önce belirtilen üretimi artırıcı sınai güçlerin uygulanması, zaman içinde üretilen maddelerin fiyatında bir düşüşe ve dolayısıyla tüketimde artışa yolaçar ve işten çıkarılmış işçilerin büyük bir kesimi uzun süren güçlüklerden, acılardan sonra en sonunda yeniden*** iş bulur. Eğer buna ek olarak, dış pazarların fethi, son altmış yıl boyunca İngil-

* Bu tümce, 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılardaki gibi verilmiştir. Amerika ve İngiltere baskılarında tümce şöyle kısaltılmıştır: "Smith'in yukardaki önermesini daha ileri götüren Malthus da kendi bakış açısından, eldeki yaşam araçlarına göre beslenebilecek olandan fazla insan olduğunu söylerken haklıdır." *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "yani, bizim örneğimizde on saat". *–Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu noktada "emeğin yeni branşlarında" ifadesi var. *–Ed.*

tere'de olduğu gibi, mamul mallara olan talebi sürekli ve hızlı biçimde artırırsa, işçiye olan talep de artar ve göreli olarak nüfus da artar. Böylece Britanya İmparatorluğunun nüfusu eksilmek yerine olağanüstü bir hızla arttı ve artmayı da sürdürüyor. Ama sanayinin genişlemesine karşın, genelde, işçiye olan talebin artmasına karşın, tüm resmî siyasal partilerin (Toryler, Whigler ve radikaller) itiraf ettikleri gibi, gene de sürekli bir fazla, fuzuli bir nüfus var; işçiler arasındaki rekabet, işçi bulma rekabetinden sürekli olarak daha büyük.

Bu uyuşmazlık nereden geliyor? Sınai rekabetin ve onun ortaya çıkardığı ticaret bunalımlarının doğasından geliyor. Doğrudan gereksinimi karşılamak için değil, ama kâr için girişilen, geçim araçlarının halihazırdaki düzensiz üretim ve bölüşümünde, herkesin kendini zenginleştirmek için çalıştığı şimdiki sistemde, her an bozukluklar ortaya çıkması kaçınılmazdır. Örneğin İngiltere, birçok ülkeye çok değişik mallar gönderiyor. Şimdi, gerçi imalatçı, her bir maddeden her bir ülkede bir yılda ne kadar tüketildiğini biliyor olabilir, ama belli bir anda, elde ne kadar mevcut mal olduğunu bilemez; hele hele rakiplerinin oraya ne kadar ihracat yaptıklarını daha az bilebilir. Ancak fiyatlardaki sürekli dalgalanmalara bakarak, eldeki mal miktarı ve o anın gereksinimi konusunda çok belirsiz sonuçlar çıkarabilir. Mallarını ihraç ederken talihe güvenmek zorundadır. Her şey, bir tahmine dayalı olarak ve körce, raslantıların insafına bırakılarak yapılmaktadır. Lehteki en ufak haber üzerine her biri ne kadar mal ihraç edebilirse eder ve çok geçmeden o piyasa mala boğulur, satışlar durur, sermaye devinimsiz kalır, fiyatlar düşer ve İngiliz sanayisi, işçilerini daha fazla çalıştırmaz. İmalatın gelişiminin başlangıcında, bu kontroller tek tek üretim dalları ve tek tek piyasalarla sınırlıydı; ama rekabetin, bir üretim dalından atılan işçileri en kolay erişilebilen öteki dallara yönelten ve bir pazarda elden çıkarılamayan malları öteki pazarlara aktaran merkezileştirmeci eğilimi, ufak tek tek bunalımları yavaş yavaş birbirine yaklaştırdı ve hepsini periyodik olarak yinelenen tek bunalımda birleştirdi. Bu tür

bunalım, genelde kısa bir devinim ve genel gönenç dönemi ardından her beş yılda bir yinelenmektedir;[22] tüm dış pazarlar gibi iç pazar da ancak yavaş yavaş emebileceği İngiliz mallarına boğulmuştur; sınai hareket hemen her dalda durgunluğa girer, yatırdıkları sermayeleri uzayıp giden bir devinimsizliğe dayanamayan küçük imalatçılar ve tüccarlar çöker, daha büyükler en kötü mevsimde işe ara verir, fabrikaları kapatır* ya da kısa süreli, örneğin yarım gün çalışma düzeni uygular; işsizlerin rekabeti, çalışma süresindeki kısalma ve kârlı satışların ortadan kalkmasının sonucu olarak ücretler düşer; işçiler arasında yoksulluk yaygınlaşır, bireylerin yapmış oldukları küçük tasarruflar hızla tüketilir; insansever yardım kuruluşları aşırı yük altında kalır, yoksullara yardım vergisi ikiye üçe katlanır ama gene de yetmez; açlık çekenlerin sayısı artar ve "artı" nüfusun tümü büyük sayılarda gözler önüne serilir. Bu bir süre böyle sürer; "artı" nüfus olabildiği kadar ayakta kalır ya da dökülür; insansever kurumlar ve Yoksullar Yasası, birçoğuna, acılı varlıklarını sürdürmelerinde yardım eder. Başkaları, sanayiden çok uzak olan, kimsenin pek istemediği için üzerinde rekabet olmayan türden işlerden kazandıkları parayla kıt kanaat geçinirler. İnsanların o kadar az şeyle bir süre ruhlarını bedenlerinde tutabilmeleri ne kadar da hayret vericidir. Yavaş yavaş işler düzelmeye başlar; mal yığınları tüketilir; tüccar ve imalatçılar arasındaki genel moral bozukluğu, pazarların yeniden ve çabucak malla doldurulmasını engeller ve yükselen fiyatlarla her yandan gelen lehte haberler, sonunda canlılığı yeniden sağlar. Pazarların çoğu uzaktır; talep artar ve ilk ihracatlar oralara ulaşırken fiyatlar sürekli artmaktadır; insanlar bu ilk mallar için çekişirler; ilk satışlar ticareti biraz daha canlandırır; beklenen satışlar, daha yüksek fiyatları vaadetmektedir; fiyat artışı bekleyen tüccar spekülatif alımlara başlar ve en çok gereksinildikleri bir zamanda tüketim için üretilmiş mallar tüketimden çekilir. Spekülasyon, baş-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, burda "makineleri durdurur" ifadesi kullanılıyor. –*Ed.*

kalarını da alıma yönlendirerek ve hemen yeni ithalata yolaçarak, fiyatları daha da yukarı iter. Bütün bunlar İngiltere'ye rapor edilir, imalatçılar yeni bir arzuyla üretmeye başlarlar; yeni fabrikalar kurulur; lehteki bu durumdan olabildiği kadar yararlanmak için her çareye başvurulur. Burada da spekülasyon kendini gösterir; dış pazarlarda yaptığı aynı etkiyi, fiyatları yükselterek, malları tüketimden çekerek, imalatı her iki yönde en yüksek noktasına doğru mahmuzlayarak, burada da yapar. Sonra, fiktif sermayeyle çalışan, ödünçle yaşayan, eğer elindeki malı hızla satamazsa çökecek olan cüretli spekülatörler ortaya çıkar; bu yaygın ve düzensiz kâr yarışına kendilerini fırlatır atarlar; fiyatları ve üretimi çılgınlığa sürükleyen bu gemlenmemiş ihtiraslar, düzensizliği ve telaşı katlar. Bu, en deneyimli ve soğukkanlı olanları bile içine çeken çılgın bir savaşımdır; sanki tüm insanlık o an donatılacakmış, sanki ayda iki milyar yeni tüketici keşfedilmiş gibi yünler eğirilir, kumaşlar dokunur, demirler dövülür. Ama bir an gelir ki para edinmesi gereken dış ülkelerdeki zayıf spekülatörler, pazar fiyatının altında satışa başlarlar, çünkü gereksinimleri acildir; bir satışı öteki izler, fiyatlar dalgalanır, spekülatörler, ellerindeki malı dehşet içinde pazara sürerler; pazar karışır, kredi sallanır, bir kuruluş ardından bir başkası ödemeleri durdurur; iflası iflas izler ve keşfedilir ki, tüketilebilecek olandan üç kat fazla mal ya eldedir, ya yoldadır. Haber, üretimin tam hızıyla sürdüğü İngiltere'ye ulaşır; bu arada tüm çalışanları panik sararken, ülke dışındaki başarısızlık, İngiltere içinde başka başarısızlıklara yolaçar; panik bazı firmaları çökertir; depolardaki mallar o endişeli günlerde burada da piyasaya sürülür ve alarm biraz daha abartılı hale gelir. Bu, daha sonra kendisinden önceki bunalımla aynı yolu izleyen ve yerini yeniden bir gönenç dönemine bırakan bunalımın başlangıcıdır. Bu dursuz duraksız böyle gider — gönenç, bunalım, gönenç, bunalım ve İngiliz sanayisinin içinde devindiği bu sürekli döngü, daha önce belirtildiği gibi, genel olarak beş-altı yılda bir kez tamamlanır.

Açıkça görülüyor ki, kısa süreli yüksek gönenç dönemleri dışında, İngiliz sanayisi her zaman en canlı aylarda pazarın gereksindiği mal yığınlarını üretebilmek için işsiz bir yedek işçiler ordusuna sahiptir. Bu yedek ordu, pazarın durumuna göre çalıştırılan bölümünün büyüklüğüne ya da küçüklüğüne göre, geniş ya da küçük bir ordudur. Ve eğer pazarın en canlı zamanında tarım yöreleri* ve genel gönençten en az etkilenmiş sanayi kolları sanayiye geçici olarak bir miktar işçi sağlarlarsa da bunlar, yalnızca bir azınlıktan ibarettir ve aslında yedek orduya aittirler; tek farkla ki, onların bu orduyla bağlantısının ortaya çıkması için o andaki gönenç gerekmekteydi. Bu işçiler daha canlı çalışma alanlarına girdikleri zaman, eski patronları, yitiği daha az hissetmek için, kadın ve genç işçileri daha uzun saatler boyu çalıştırırlar ve bunalımın başında işten çıkarılıp geri dönen bu gezginciler —en azından bu gibi durumların çoğunda— yerlerinin doldurulduğunu ve fuzuli hale geldiklerini görürler. Bunalım sırasında çok yüksek bir sayıya ulaşan ve en yüksek gönençle bunalım arasında ortalama sayılan dönemde de geniş bir sayıda olan bu yedek ordu, İngiltere'nin "artı nüfusu"dur; dilenerek, çalarak, sokakları süpürerek, tezek toplayarak, el arabasını iterek, eşekleri sürerek, ayak satıcılığı yaparak ya da ara sıra ufak-tefek işler bularak ruhunu bedeninde tutar. Her büyük kentte bu türden çok sayıda insan bulunur.** Bu "artı nüfus"un sığındığı çareler hayret vericidir. Londra'nın yaya geçidi temizlikçileri tüm dünyada ünlüdür; şimdiye dek büyük kentlerdeki bellibaşlı sokaklar, yaya geçitleri dahil, işsiz kalmış insanlar tarafından süpürülürdü; bunları Yoksullar Yasasının görevlendirdiği kuruluşlar ve belediyeler çalıştırırdı. Ne ki şimdi bir makine yapıldı, bütün gün tıkır-tıkır sokakları süpürüyor ve işsizlerin bu gelir kaynağını berbat ediyor. Büyük kentlere giden, üzerinde büyük çapta atlı ara-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "tarım yöreleri"nden sonra "İrlanda". *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılar, bu tümceden sonra, İngilizlerin dediği gibi, "arasıra küçük işler yaparak, ruhu bedende tutarlar" ifadesine yer veriyor. *–Ed.*

ba trafiği olan karayolları boyunca, önlerinde küçük el-arabaları bulunan çok sayıda insan görülüyor; bu insanlar, geçen atlı arabalar ve atla çekilen omnibüsler arasında yaşamlarını tehlikeye atarak taze at gübresi topluyorlar; resmî görevlilere de bu ayrıcalık için haftada birkaç şilin ödüyorlar. Ne var ki bu iş birçok yerde yasaklanmış bulunuyor; çünkü o zaman içinde bir parça da at gübresi bulunmayan sıradan sokak süprüntüleri gübre diye satılamıyor. Bu "artı nüfus" içinden bir el-arabası bulabilen ve iş yapabilene ne mutlu! Hele hele el-arabasının yanısıra kendisine bir de eşek ihsan edilenler daha da mutlu. Eşek kendi gıdasını kendisi sağlamak zorunda, yoksa bir parça çöp verilir; ama gene de birkaç kuruş getiriyor.

"Artı nüfus"un çoğu seyyar satıcılık yapar. Özellikle cumartesileri öğleden sonra tüm emekçi halkın sokağa döküldüğü saatlerde, seyyar satıcılıktan para kazanan kalabalığı görebilirsiniz. Ayakkabı ve korse bağcıkları, kuşak, sicim, kek, portakal, kısacası her türden ufak-tefek mal erkek, kadın ve çocuk satıcılar tarafından satılır; başka zamanlarda da bu satıcılar köşe başlarında beklerken ya da ellerinde kekler, zencefilli ya da ısırganlı gazozlarla giderken görülebilir.* Bu satıcıların sattıkları, öteki şeyler kibrit, balmumu, ateş yakmak için kullanılan karışımlar vs.'dir. Ne iş olsa yaparım'cılar,** sokak sokak dolaşır ufak-tefek işler ararlar. Bunların birçoğu günlük iş bulur, bir kısmı o kadar talihli değildir.

Doğu Londra vaizi rahip W. Champneys "Dokların [Londra] her birinin kapısında" diyor, "daha şafak sökmeden toplanmış yüzlerce yoksul kişinin belki bir günlüğüne iş bulurum umuduyla kapının açılmasını bekledikleri görülür; ve en gençleriyle, en güçlüleri ve bir de tanınanlar işe çağırıl-

* Serinletici iki gazoz; birincisi su, şeker ve zencefilden, ikincisi su, şeker ve ısırganotundan yapılır. Her ikisini de işçiler ve özellikle içki içmeyenler çok sever. *–Engels'in notu.* [Bu not Amerika ve İngiltere baskılarında yok. *–Ed.*]

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda sözcük İngilizce kullanılıyor. *–Ed.*

dıktan sonra, geri kalan yüzlerce insanın, ertelenmiş umutların yarattığı yürek sızısıyla yoksul ailelerine geri döndükleri gözlenir."[23]

Bu insanlar, iş bulamıyorlarsa, topluma isyan da etmiyorlarsa geriye dilenmekten başka ne kalır? Ve tabii büyük dilenciler ordusu kimseyi hayrete düşürmemelidir; çoğu gücü-kuvveti yerinde erkeklerdir; ve polis onlarla sürekli savaş halindedir. Ama bu insanların yaptığı dilenciliğin, kendine özgü bir karakteri var. Böyle bir dilenci genelde yolda ailesiyle birlikte, bir yakarı şarkısı söyleyerek, ya da geçenlerin iyilikseverliğine seslenen konuşmalar yaparak dilenir. Asıl çarpıcı olanı da bu dilencilerin hemen hemen özellikle emekçi mahallelerinde görülmesidir; neredeyse tamamen, yoksulun verdiği ile yaşarlar. Ya da aile kalabalık bir caddede bir yere mevzilenir, tek sözcük söylemeksizin, yalnızca çaresiz görüntüsünün birilerine bir şeyler yakarmasını bekler. Bu durumlarda da onlar yalnızca işçilerin sempatisine, deneyimiyle açlığın ne olduğunu bilen ve günün birinde kendini aynı durumda bulabileceğini bilen işçilerin sempatisine güvenirler. Bu sessiz, ama çok etkileyici yakarı gerçekten de hemen yalnızca, işçilerin aşina olduğu caddelerde ve özellikle de emekçilerin oralardan geçtiği saatlerde karşılık bulur; hele hele emekçi mahalleleri "sırları"nın* genelde ortaya döküldüğü ve böylece havası kötülediği için orta-sınıfın olabildiği ölçüde geri çekildiği yaz akşamları** karşılık bulur. Ve "artı nüfus" arasından topluma direnecek ölçüde cesareti ve tutkusu olan, burjuvazinin kendisine karşı açtığı örtülü savaşa açıkça savaş ilanıyla yanıt verecek kadar cesareti ve tutkusu olan, soymak, yağmalamak, öldürmek ve yakmak*** üzere öne çıkar.

Yoksullar Yasası görevlilerinin raporuna göre, bu artı nüfus İngiltere ve Galler yöresinde ortalama bir-buçuk mil-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "sırlarının" sözcüğünden sonra "ana caddelerde" sözcükleri yeralıyor. *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "cumartesi akşamları". *–Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve yakmak" sözcükleri yok. *–Ed.*

yondur; İskoçya'da Yoksullar Yasası düzenlemeleri olmadığı için, orası hakkında bir rakam verilemiyor. İrlanda'yı ise ayrıca ele alacağız. Üstelik bu bir-buçuk milyon, yalnızca yardım için başvuranlardır; çok nefret edilen bu kolaycı çözüm yoluna başvurmaksızın ayakta kalmaya çalışan çok sayıda insan bu sayının içinde yeralmıyor. Öte yandan, bu sayının hatırı sayılır bir kısmı tarımsal yörelere aittir, ve tartışma konumuz içinde yeralmamaktadır. Bunalım sırasında bu sayı doğal olarak dikkate değer ölçüde artar ve yoksulluk en yüksek noktasına çıkar. Örneğin en sonuncu, ama en şiddetli geçen 1842 bunalımı. Her yinelenişinde bunalımın yoğunluğu arttığı için, en geç 1847'de beklenen gelecek bunalım,* ola ki daha sert geçecek, daha uzun sürecektir. 1842 bunalımı sırasında yoksullara yardım vergisi, her kentte o ana dek görülmedik bir düzeye çıkmıştır. Başka kentlerin yanısıra Stockport'ta emlak vergisi olarak ödenen her sterlin için ayrıca sekiz şilin de yoksullar vergisi ödenmesi gerekmiştir; böylece yoksullar vergisi emlak vergisinin yüzde kırkına ulaşmıştır. Dahası, bazı sokaklardaki evler bütünüyle boşaltılmıştır; nüfus olağandan en az yirmibin daha azalmıştır; boş evlerin kapılarına "Kiralık Stockport"** yazıları asılmıştır. Normal yıllarda emlak vergisinin ortalama 86.000 sterlin olduğu Bolton'da (bunalım sırasında) miktar 36.000 sterline gerilemiştir. Buna karşılık yardım isteyen yoksul sayısı 14.000'e, başka deyişle kent halkının yüzde yirmisinden fazlasına yükselmiştir. Leeds'de Yoksullar Yasası görevlileri, bunalım tepe noktasına ulaşmadan önce, elindeki 10.000 sterlin yedek fonu ve ek 7.000 sterlin katkıyı tüketmiştir. Her yerde olan budur. Tahıl Yasasıyla Savaşım Birliği Komitesinin 1843 Ocak ayında, sanayi yörelerinin 1842'deki durumu hakkında hazırladığı, sanayicilerin ayrıntılı açıklamalarına dayandırılan raporunda öne sürüldüğüne göre yoksullara yardım vergisi, o yıl, 1839'dakinin ortalama iki katına çık-

* Ve 1847'de sökün etti –*1887 Amerika ve 1892 İngiltere baskılarına Engels'in notu.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu ifade İngilizce ve Almanca kullanılıyor. –*Ed.*

mış, yardıma muhtaç insan sayısı üç kat ve hatta o zamandan bu yana dört kat artmıştır; yardım için başvuranlar, daha önce hiç yardım istememiş olan bir sınıftandır; işçi sınıfının tüketimdeki payı 1834-1836 dönemine göre üçte-ikiden de daha çok aşağı inmiştir; et tüketimi kesinlikle azalmıştır, düşüş bazı yerlerde yüzde yirmi, bazı yerlerde yüzde altmıştır; en sıkıntılı dönemlerde bile genel olarak tam gün çalışan zanaatkarlar, demirciler, nalbantlar, duvarcılar ve benzerleri bu kez iş yokluğundan ve ücret düşüklüğünden büyük zarar görmüşlerdir; Ocak 1843'te bile ücretler hâlâ düşüşünü sürdürmektedir. Ve bunlar imalatçıların raporlarıdır!

Fabrikası kapanan patronunun iş veremediği aç işçiler, sokaklarda her yana dağılarak tek tek ya da topluca dilenmişler, kaldırımları ordu halinde kuşatarak gelen geçenden yardım istemişlerdir; sıradan dilenciler gibi yalvarıp yaltaklanarak değil, ama sayılarıyla, davranışlarıyla ve sözleriyle tehdit ederek dilenmişlerdir, Leicester'den Leeds'e, Manchester'dan Birmingham'a kadar tüm sanayi yörelerinde durum böyle olmuştur. Temmuzda, Staffordshire porselen fabrikalarında* olduğu gibi, şurada-burada karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Sanayi yörelerinde Ağustostaki genel başkaldırıya kadar, işçiler arasında korkutucu bir galeyan egemen olmuştur. Ben Kasım 1842'de Manchester'a vardığım zaman, her köşe başında işsiz emekçi kalabalıkları vardı, birçok fabrika çalışmıyordu. İzleyen aylarda bu gönülsüz köşebaşı aylakları, yavaş yavaş azalmaya başladı ve bir kez daha fabrikalar çalışmaya koyuldu.

Bu işsizler arasında böyle bir bunalım döneminde egemen olan yoksunluk ve acının ölçüsünü anlatmama gerek yok. Yoksullara yardım vergisi yeterli değil, hem de hiç değil; zenginin hayırseverliği, okyanustaki bir damla gibidir; düştüğü anda yitip gider; dilencilik, bu kalabalıktan pek azına çare olur. Eğer esnaf böyle zamanlarda olabildiği sürece emekçi halka veresiye —itiraf etmeli ki, karşılığını sonradan

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "kuzey Staffordshire porselen fabrikaları". *-Ed.*

bol bol alarak— satmasaydı, emekçi halk birbirine yardım etmeseydi, her bir bunalım, artı nüfusun önemli bir bölümünü açlıktan ölüm sonucu ortadan kaldırırdı. Ne var ki, en kötü dönem kısa olduğu, en çok bir, iki ya da iki-buçuk yıl sürdüğü için emekçi halkın çoğu, büyük bir yoksunluktan sonra bunalımdan canlı çıkıyorlar. Ama hastalık, vb. gibi dolaylı nedenlerle her bunalım, ilerde değineceğimiz gibi bir sürü mağdur yaratıyor. Ama ilkin, İngiliz işçi sınıfının yüzyüze bulunduğu bir aşağılanmaya, tüm sınıfı aşağılara doğru bastıran sürekli aktif bir nedene eğilelim.

İRLANDALI GÖÇÜ

İNGİLTERE'YE göçmüş İrlandalılardan daha önce birçok kez sözetmiştik; şimdi de bu göçün nedenlerini ve sonuçlarını biraz daha yakından ele alacağız.

Eğer İngiltere, yoksul ve sayıca çok İrlandalı nüfusa, emrindeki bir yedek güç olarak sahip olmasaydı, İngiliz sanayisinin o hızlı genişleyişi gerçekleşemezdi. İrlandalının kendi ülkesinde yitireceği bir şey yoktu, İngiltere'de ise kazanabileceği çok şey vardı; ve St. George kanalının doğu yakasında, güçlü kuvvetli kişilere istikrarlı bir iş ve iyi bir ücret sağlandığı İrlanda'da öğrenildikten sonra, buraya her yıl İrlanda'dan ordular akmaya başladı. Yapılan hesaplara göre bir milyondan fazla insan zaten göç etmişti, her yıl da ellibin kadar insan göçüyordu; yaklaşık hepsi sanayi yörelerine, özellikle büyük kentlere gidiyor ve oralarda nüfusun en alt sınıfını oluşturuyorlardı. Böylece Londra'da 120.000, Manches-

ter'da 40.000, Liverpool'da 34.000, Bristol'da 24.000, Glasgow'da 40.000, Edinburgh'da 29.000 yoksul İrlandalı halk.* Uygarlıktan neredeyse bütünüyle yoksun olarak büyüyen bu insanlar, gençlikten itibaren her türlü yoksunluğa alışmışlardır; kaba, sert ve ihtiyatsızdırlar; tüm yaban alışkanlıklarını kendileriyle birlikte, doğrusunu söylemek gerekirse kendi içinde eğitime ve ahlaka yer vermesi için pek bir nedeni olmayan İngiliz nüfusun bir sınıfı içine taşımışlardır. Bu konuda Thomas Carlyle'ı dinleyelim:**

"Yabanıl Miles*** özellikleri, sahte hünerlilik görünüşü, huzursuzluk, mantıksızlık, zavallılık ve alaycılık, sizi bütün anayollarda ve arayollarda selamlar. İngiliz posta arabasının sürücüsü, hızla geçip giderken, Miles'ı kamçısıyla kamçılar, ağzından küfürler saçar; Miles, şapkasını önünde tutup dilenir. Bu ülkenin uğraşmak zorunda olduğu en onmaz kötülüktür. Paçavralarının içinde ve gülen yabanlığıyla, patates almasını sağlayacak bir ücret karşılığında kol ve sırt gücüyle yapılabilecek her işi yüklenmek üzere oradadır. Patatesini tatlandırması için yalnızca tuz yeter; onun kafasına göre, kalmak için herhangi bir domuz kümesi ya da köpek kulübesi yeterlidir; bahçe kulübelerinde tüner; giyilip çıkarılmasının, ancak şenliklerde ve yılın önemli günlerinde göze alınacak kadar güç bir operasyon olduğu söylenen lime lime giysiler giyer. Sakson, bu koşullarda çalışırsa ne âlâ, çalışmazsa iş yoktur ona. Uygarlaşmamış İrlandalı, gücüyle değil, tersine gücün karşıtıyla Sakson yerliyi sürüp çıkarır, onun odasının sahibi olur. Orada, sefaleti ve mantıksızlığıyla, sahteciliği ve sarhoş vahşetiyle, bozulmanın ve düzensizliğin hazır çekirdeği olarak kalır. Kim ki güçlükle yüzerek su üstünde kalmaya çabalar, insanın yüzmeden ve batarak nasıl yaşayabildiğinin örneğini onda bulabilirler... Tüm pazar-

* Archibald Alison, *The Principles of Population and their Connection with Human Happiness* [*Nüfus İlkeleri ve İnsan Mutluluğuyla İlişkileri*], iki cilt, 1840. Bu Alison Fransız Devrimi tarihçisidir ve erkek kardeşi Dr. W. P. Alison gibi dindar bir Tory'dir. *–Engels'in notu.*

** *Chartism*, s. 28, 31, vb. *–Engels'in notu.*

*** Miles – İrlanda'nın eski bir Kelt kral ailesinin adı. *–Engels'in notu.* [Amerika ve İngiltere baskılarında bu not yeralmıyor. *–Ed.*]

larda İrlandalılarla rekabet eden İngiliz alt tabaka işçilerinin durumu giderek İrlandalınınkine yaklaşıyor: yani yapılması yalnızca güç ve pek az hüner isteyen her iş, artık İngilizin fiyatıyla değil, İrlandalınınkine yakın bir fiyatla yapılacak; hani, İrlandalınınkinden gene de biraz yüksekçe bir fiyata, yılda otuz hafta patates yokluğundan biraz daha iyice bir fiyata yapılacak; daha iyice bir fiyat, ama gelen her buharlı gemiyle birlikte eşitliğe doğru saat saat gömülen bir fiyat bu."

İrlandalının ulusal karakterini abartılı ve tek yanlı karalayışını bir yana koyarsak Carlyle çok haklı. Bir buharlı geminin güvertesinde sığır gibi bir araya konarak dört peni* karşılığında İngiltere'ye göç eden bu İrlandalılar her yere sokulurlar. En kötü evler onlar için yeterince iyidir; giysilerini pek umursamazlar, yeter ki tek bir iplik parçası onları tutsun; ayakkabıyı bilmezler; gıdaları patates ve gene patatestir; bu gereksinimlerin dışında, kazandıkları her kuruşu içkiye harcarlar. Böyle bir soy, yüksek ücreti ne yapsın? Büyük kentlerin en kötü mahallerinde onlar oturur. Bir mahalle pisliği ve harabe haliyle başka mahallelerden ayrı bir görünümde ise, orayı keşfe çıkan biri, yerli insanın Sakson fizyonomisinden farklı olduğu ilk bakışta görülüveren Kelt yüzüyle ve gerçek İrlandalının hiç yitirmediği, sözcükleri "h" sesiyle seslendiren aksanla karşılaşacağından kesinlikle emin olabilir. Manchester'ın çok yoğun nüfuslu kesimlerinde, ara sıra İrlanda-Kelt dilinin konuşulduğunu duymuşluğum var. Her nerde olursa olsun bodrumlarda oturan ailelerin çoğu İrlanda asıllıdır. Kısacası, Dr. Kay'in dediği gibi, İrlandalı, yaşamın asgari gereklerini keşfetmiştir ve şimdi İngiliz işçileri de onunla tanıştırmaya çalışıyor. Pislik ve sarhoşluk da kendileriyle birlikte getirdikleri şeyler arasındadır. Nüfusun dağınık olduğu yerde o kadar zararı görülmeyen ve İrlandalının ikinci doğası olan temizlik eksikliği, buralarda büyük kentlerde yoğunlaştığı zaman korkutucu ve

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda ayraç içinde "$3\frac{1}{3}$ gümüş groschen". *–Ed.*

ciddi biçimde tehlikeli hale gelmektedir. Miles, kendi vatanında yapmaya alıştığı gibi, çöp ve pisliği burada da kapısının önüne bırakıverir ve pislik yığınları ve birikintiler öylesine yığılır ki, emekçilerin oturduğu mahallelerin havasını zehirler. Kendi ülkesinde yaptığı gibi, evin duvarına bitişik olarak domuz ahırı yapar ve bunu yapması önlenirse, domuzu kendi odasında yatırır. Kentlerde, bu yeni ve doğal olmayan hayvan yetiştirme yöntemi tümden İrlanda usulüdür. Arap atını nasıl severse, İrlandalı da domuzunu öyle sever, bir farkla, domuz kesilecek kadar yağlanınca kesilmesi için onu satar. Onun dışında domuzla birlikte yer, domuzla birlikte yatar, çocukları onunla oynar, sırtına binerler, pisliğin içinde onunla birlikte yuvarlanırlar; bütün bunları İngiltere'nin bütün büyük kentlerinde binlerce kez yinelenirken görürsünüz. Evlerin içindeki pisliği ve rahatsızlığı anlatmak da olanaksızdır. İrlandalı eşyanın varlığına alışkın değildir; bir hasır yığını, giysi için hiç elverişli olmayan birkaç paçavra parçası, onun yatağı olmak için yeterlidir. Bir parça tahta, kırık bir iskemle, masa yerine geçen eski bir sandık, daha fazlasına gerek yoktur; bir çaydanlık, birkaç bardak ve tabak, onun aynı zamanda oturma ve yatak odası olan mutfağının donanımıdır. Ne zaman yakacak bir şey gerekse, elinin ulaştığı yakılabilecek her şey iskemleler, kapı pervazları, kornişler, döşeme tahtaları soluğu ocakta alır. Dahası, neden çok odaya gerek duysun? Kendi ülkesinde çamurdan yaptığı kulübesi topu topu bir göz olduğuna göre, İngiltere'de de ailesinin tek odadan fazlasına gereksinimi yoktur. İşte, şimdi çok yaygınlaşan şey, birçok insanı tek odaya tıkıştırma geleneği böylece, esas olarak İrlandalı göçüyle buraya aktarıldı. Ve zavallı iblisin eğlenceye de hakkı olduğuna ve toplum her türlü eğlencenin kapısını ona kapattığına göre, o da kendini içkiye verir. İçki İrlandalı için yaşamı değerli yapan tek şeydir — içki ve neşeli, endişelerden uzak mizacı; bu yüzden içki cümbüşünü, hayvan gibi sarhoş oluncaya dek sürdürür. İrlandalının güneyli sevimli karakterinin yanısıra, onu yabandan biraz daha ehven yapan kabalığı, tüm insancıl keyif-

lere karşı duyduğu küçümseme duygusu ve kabalığıyla birleşen bu duygunun onu paylaşmacı olmaktan geri tutması, pisliği ve yoksulluğu, bütün bunlar sarhoşluğu çağırır. Baştan çıkmaya hazırdır, içkiye direnemez ve parası olduğu zaman arka arkaya yuvarlar. Daha başka ne yapabilir ki? Toplum onu, zorunlu olarak sarhoşluğa iten bir konuma soktuktan sonra, nasıl suçlayabilir; onu kendi başına kendi yabanlığına bıraktıktan sonra nasıl suçlayabilir?

İngiliz işçi böyle bir rakiple savaşmak zorundadır; uygar bir ülkede en alt düzeyde, ve en alt düzeyde olduğu için de az ücretle yetinen bir rakiple savaşmak zorundadır. O zaman da Carlyle'ın dediği gibi, İrlandalının kendisine rakip olduğu her alanda İngiliz işçinin ücretinin giderek aşağı doğru indirilmesinden başka bir olasılık yoktur. Ve bu alanlar hayli çoktur. Pek az yetenek isteyen ya da hiç istemeyen her alan İrlandalıya açıktır. Uzun eğitimi ya da düzenli sabırlı bir uygulamayı gerektiren işler için sefih, istikrarsız, sarhoş İrlandalı yetersizdir, düzeyi çok düşük kalır. Bir makine ustası,* bir fabrika işçisi olması için İngiliz uygarlığını, İngiliz geleneklerini benimsemesi, yani esasta İngilizleşmesi gerekirdi. Ama basit, daha az kesinlik isteyen, ustalıktan çok kuvvet gerektiren işlerde, İrlandalı İngiliz kadar iyidir. O yüzden, bu tür işler çoğunlukla İrlandalılarla doludur: el dokumacıları, duvarcılar, hamallar, ne iş olsa yaparım'cılar, ve bu tür işçiler, aralarında İrlandalı güruhu bulurlar; bu soyun yaptığı baskı da ücretleri aşağı çekmekte ve işçi sınıfını geriletmektedir. Öteki işlere de el atan İrlandalılar daha uygar hale gelseydi bile, kendi parçaları olarak kalan yeterince eski alışkanlık, işteki İngiliz arkadaşları üzerinde, özellikle İrlandalılarla çevrilmiş olmanın genel etkisi dikkate alınırsa, gene de güçlü bir geriletici etki yapardı. Çünkü, hemen hemen her büyük kentte, işçilerin beşte-birinin ya da dörttebirinin İrlandalı ya da İrlandalı ana-babanın, İrlandalı pisli-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılar, bu noktada ayraç içinde şu eklemeyi yapıyor: "Makine ustası, İngiltere'de makine üretiminde çalışan işçinin adıdır." –*Ed.*

ği içinde büyümüş çocukları olduğu yerde, işçi sınıfının yaşamı, alışkanlıkları, zekası, ahlak düzeyi, kısacası tüm karakteri İrlandalı karakterini büyük ölçüde özümsüyorsa, bundan kimse hayrete düşmemelidir. Tam tersine, modern tarihimizin* ve onun sonuçlarının İngiliz işçileri içine ittiği geri konumu, İrlandalı rekabetinin nasıl daha da kötüleştirdiğini anlamak kolaydır.

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "tarih" yerine "sanayi" deniyor. –*Ed.*

SONUÇLAR

İNGİLİZ işçi sınıfının* içinde yaşadığı koşulları bir ölçüde ayrıntılı olarak böylece inceledikten sonra, şimdi artık, ortaya konan olgulardan bazı sonuçlar çıkarmanın ve çıkardığımız bu sonuçları gerçek durumla karşılaştırmanın zamanıdır. Belli koşullar altında işçilerin ne tür insanlar haline geldiklerini, fiziksel, zihinsel ve ahlaki statülerinin ne olduğunu görelim.

Bir insan, bir başkasına ölüme yolaçan bedensel bir zarar verdiği zaman buna adam öldürme diyoruz; saldırgan, vereceği zararın öldürücü olduğunu önceden biliyorsa o zaman buna cinayet diyoruz. Ama toplum,** yüzlerce proleteri,

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "İngiliz kentli fabrika işçileri". *–Ed.*

** Burada ya da başka yerlerde toplumdan, hakları ve görevleri olan sorumlu bir bütün olarak sözettiğim zaman, kuşkusuz toplumun egemen gücünü, halihazırda sosyal ve siyasal denetimi elinde tutan, o nedenle de bu

çok erken yaşta doğal olmayan bir ölümle yani kılıç ya da kurşunla ölüm gibi zorba yollardan ölümle karşı karşıya geleceği bir konuma koyduğu zaman, toplumun o yaptığı bir bireyin yaptığı gibi ve aynı kesinlikle cinayettir; toplum binlerce insanı yaşamın gereklerinden yoksun bıraktığı, içinde *yaşayamayacakları* konumlara soktuğu —kaçınılmaz sonuç olan ölüm gelinceye dek o koşullarda kalmaya yasanın güçlü eliyle zorladığı— bu binlerce mağdurun yokolacağını bildiği ve gene de bu koşulların sürmesine izin verdiği zaman, toplumun o yaptığı, bir bireyin yaptığı gibi ve aynı kesinlikle cinayettir; örtülü, kasıtlı cinayettir; hiç kimsenin kendisini savunamadığı bir cinayettir; kimse katili görmediği için, mağdurun ölümü doğal göründüğü için cinayet gibi olmayan cinayettir;* çünkü suç bir şeyi yapmaktan çok yapmamanın sonucudur. Ama cinayettir. Şimdi İngiltere'de emekçi örgütlerinin tam bir isabetle toplumsal cinayet diye niteledikleri şeyi toplumun her gün, her saat yapageldiğini kanıtlamam gerekiyor; işçileri, ne sağlıklarını korumalarına ne uzun yaşamalarına elvermeyen koşullar altında tuttuğunu kanıtlamam gerekiyor; o koşulların, işçilerin yaşamsal gücünü yavaş yavaş, ucun ucun tahrip ettiğini ve zamanından önce onları mezara koşturduğunu kanıtlamam gerekiyor. Ayrıca, işçilerin sağlığı ve yaşamı açısından bu koşulların ne kadar

denetimde pay vermediklerinin durumundan sorumlu olan sınıfı kastediyorum. İngiltere'de bu egemen sınıf, tüm öteki uygar ülkelerde olduğu gibi, burjuvazidir. Ne var ki, bu toplumun ve özellikle burjuvazinin, toplumun her üyesini korumakla en azından yaşamı açısından korumakla, örneğin hiç kimsenin açlıktan ölmemesini sağlama göreviyle yükümlü olduğunu *Alman* okurlarıma kanıtlama gereğini duymuyorum. Eğer İngiliz burjuvazisi için yazıyor olsaydım, durum değişik olurdu. *–1845 tarihli Almanca baskıya Engels'in notu.*

Ve şimdi de Almanya'da. Bizim Alman kapitalistlerimiz, en azından bu açıdan, şu 1886 yılında İngiliz düzeyindeler. *–Engels'in 1887 tarihli Amerika baskısına yaptığı ek.* [1892 İngiltere baskısında da yeraldı. *–Ed.*]

[1892] Son elli yılda işler nasıl da değişti! Bugün İngiliz orta-sınıfı üyeleri arasında, toplumun, tek tek yurttaşlarına karşı görevleri olduğunu artık kabul edenler var. — Ya Alman orta-sınıfı?!? *–1892 tarihli Almanca baskıya Engels'in yaptığı ek.*

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda burada şu ek var: "çünkü cinayetten herkes sorumlu, ama yine de hiç kimse sorumlu değil." *–Ed.*

zarar verici olduğunu toplumun bildiğini, ama o koşulları düzeltmek için hiçbir şey yapmadığını da kanıtlamam gerekiyor. Yaptığının sonuçlarını *bildiğini,* bu nedenle eyleminin, basitinden adam öldürme değil cinayet olduğunu, resmî belgeleri, parlamento ve hükümet raporlarını, suçlamamın belgeleri olarak ortaya koyduğum zaman kanıtlamış olacağım.

Yukarda anlatılan koşullar altında yaşayan ve en gerekli geçim araçlarını kıt kanaat elde edebilen bir sınıfın sağlıklı olamayacağı ve ileri yaşa ulaşamayacağı apaçıktır. Şimdi koşulları, özellikle işçilerin sağlığı açısından bir kez daha gözden geçirelim. Nüfusun büyük kentlerde merkezileşmesi, bizzat bu, olumsuz bir etki yapıyor; Londra'nın havası, hiçbir zaman kır havası kadar saf ve oksijeni bol olamaz; üç dört mil karelik* bir alana sıkıştırılmış iki-buçuk milyon akciğer, ikiyüzellibin ocak inanılmaz ölçüde oksijen tüketir; kent kurma yönteminin kendisi, hava akımını engellediği için, bu oksijen, güçlükle yeniden yerine konabilmektedir. Soluk alıp vermenin ve ateşin ortaya çıkardığı karbonik asit gazı, özel ağırlığı nedeniyle sokaklara çökmüş durumda kalır ve ana hava akımı, kentin damları üzerinden geçer gider. Kentte oturanların ciğerleri, gerekli oksijeni alamaz; sonuç zihinsel ve bedensel dermansızlık ve canlılık yitimidir. Bu nedenle, kentlerde oturanlar, serbest normal havada yaşayan kırsal nüfusa bakışla akut ve ateşli hastalıklara daha az maruz kalırsa da müzmin hastalıklara daha çok yakalanırlar. Ve büyük kentlerdeki yaşam, o haliyle, sağlığa zararlı ise, daha önce gördüğümüz gibi her şeyin havayı zehirlemek üzere biraraya geldiği emekçi halk mahallelerinin anormal atmosferi kimbilir ne kadar zararlı etki yapmaktadır. Kırsal yörelerde insanın evine bitişik olarak bir tezek yığını bulundurması, göreli olarak zararsız olabilir, çünkü her yönden serbest hava akımı gelmektedir. Ama büyük bir kentin ortasında, birbirine yakın kurulmuş, atmosferin bütün hareketini kesip

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "coğrafi mil kare" deniyor (Alman mili 7,42 km ya da 4,64 İngiliz mili). *–Ed.*

atan konut dizileri ve blokları arasında, durum bütün bütün farklıdır. Çürüyüp kokuşan bütün bitki ve hayvan özleri, sağlık için kesinlikle zararlı gazlar çıkarır; bu gazlar serbest bir kaçış yolu bulamazsa, kaçınılmaz olarak havayı zehirler. Bu nedenledir ki, büyük kentlerdeki emekçi mahallelerinin pislik yığınları ve durgun su birikintileri, halk sağlığı üzerinde çok kötü etki yapmaktadır, çünkü hastalığa neden olan gazlar yaymaktadır; mikroplu akarsulardan yayılan koku da öyle. Ama hepsi bu kadar değil. Bugün toplumun, çok sayıda yoksula karşı takındığı tutum da isyan ettiricidir. Bu insanlar kırsal kesimdekinden daha kötü bir havayı içlerine çektikleri büyük kentlere çekilmişlerdir; yapım mantığı gereği, başka yerlere göre hava akımlarının çok kötü olduğu mahallelere sürülmüşlerdir; tüm temizlik araçlarından, su boruları ancak parası verildiği zaman döşendiği için suyun kendisinden yoksun bırakılmışlardır; akarsular da kirletildiği için, temizlik yönünden yararsızdır; o insanlar bütün pisliği ve çöpü, tüm kirli suyu çoğu zaman iğrenç lağımı ve dışkıyı, başka türlü kurtulamadıkları için sokağın ortasına atıvermek zorunda kalmışlardır; böylece kendi evlerinin olduğu bölgeye hastalık bulaştırmaya zorlanmışlardır. Bunlarla bitmiyor. Akla gelebilecek her türlü kötülük yoksulun tepesine yığılmıştır. Büyük kentlerin nüfusu genelde çok yoğunsa, avuç içi kadar yere sıkış-tıkış yerleştirilenler de onlardır. Sanki sokakların bozuk havası yetmiyormuş gibi, geceleri de tek odaya düzinelerlesi, ağıla sokuşturulur gibi doldurulur; ve böylece geceleri soludukları hava da nefeslerini kesmeye yeter. Oturdukları evler rutubetlidir; ya alttan suya karşı yalıtlanmamış hayvan ahırı bodrumlarda, ya damı akan çatı aralarında otururlar. Evleri öyle yapılmıştır ki, ıslak ve yapışkan hava kaçacak yer bulamaz. Giysileri kötü, eskipüskü, yırtık-pırtıktır, yedikleri hileli ve hazmı güç yiyeceklerdir. Ruhsal durumlarında çok heyecan yaratıcı değişikliklerle yüzyüzedirler; umut ve korku arasında en şiddetli dalgalanmalarla karşı karşıyadırlar; av hayvanı gibi avlanırlar ve bir parça huzur içinde yaşayıp hayatın tadını çıkarmaları-

na izin verilmez. Cinsellik ve sarhoşluk dışında, hayatın tüm hazlarından yoksun bırakılırlar; her gün beden ve zihin enerjileri tümüyle tükeninceye dek çalıştırılırlar ve o nedenle de ellerinin altındaki bu iki hazza delice bir aşırılıkla kışkırtılırlar. Bütün bunların üstesinden gelebilirlerse* bu kez de bir bunalımda işsizliğin mağduru olurlar; o zamana kadar kendilerine lütfedilmiş ufak-tefek şeyler de ellerinden gider.

Bu koşullarda alt sınıfın sağlıklı olması, uzun yaşaması nasıl olanaklı olsun? Aşırı bir ölüm oranından, sonu gelmez salgınlardan, çalışan nüfusun bedeninde artan ölçüde bir bozulmadan başka ne beklenebilir? Olguların nasıl olduğunu görelim.

Kentlerin en kötü kesimlerindeki işçi evlerinin, bu sınıfın öteki yaşam koşullarıyla birlikte, sayısız hastalığa neden olduğunu herkes doğruluyor. *Artisan*'dan daha önce alıntıladığımız makale, gerçeği mükemmel biçimde ifade ediyor; akciğer hastalıklarının, bu koşulların kaçınılmaz sonucu olduğunu, bu sınıf içinde bu tür hastalıkların aşırı ölçüde sık olduğunu ortaya koyuyor. Londra'nın özellikle de emekçi nüfusun yaşadığı mahallelerin kötü havasının, en yüksek derecede vereme elverişli olduğunu, çok sayıda insanda hummaya rastlanması yeterince gösteriyor. Sabah erkenden, çoğunluğun işe gittiği saatlerde sokakları biraz dolaşırsanız, insanların nasıl bütün bütün ya da bir ölçüde veremli göründüğünü hayretle görürsünüz. Manchester'da bile insanların görünüşü böyle değil; gerçi verem kuzeyin fabrika kasabalarında yılda bir sürü can alıyor ama, bu soluk benizli, bir deri-bir kemik, dar göğüslü, oyuk gözlü hayaletleri, her adımda birinin yanından geçtiğiniz bu isteksiz, hiçbir enerjik ifade taşımayan sarkık yüzlü insanları böylesine çok sayıda, ben yalnızca Londra'da gördüm. Kızıl hastalığı** bir yana, veremle rekabet eden tifüs, işçi sınıfının saflarında çok korkunç yıkıma neden olur. Çok yaygın görülen tifüs, resmî raporlarda işçi sı-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve bu yeterli değilse, hepsini aşabilirlerse." *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "öteki akciğer hastalıkları ve kızıl hastalığı" deniyor. *–Ed.*

nıfının sağlık koşullarına ve evlerin havalandırma, lağım ve temizlik konularındaki kötü durumuna bağlanıyor. Unutulmamalı ki, İngiltere'nin önde gelen doktorlarının, başka doktorların ifadelerine dayandırdıkları bu rapor, kötü havalandırılan tek ev blokunun, drenaj kanalları olmayan tek çıkmaz sokağın, özellikle oralarda oturanlar çoksa,* hummayı yaratmaya yettiğini ve de yarattığını belirtiyor.[24] Bu hummanın özellikleri her yerde aynı ve hemen her olayda özel bir tür tifüse çeviriyor. Büyük kent ve kasabaların işçi mahallelerinde ve küçük yerlerin** kötü yapılmış, kötü bakılan sokaklarında görülüyor, ama daha iyi mahallelerde de doğal olarak tek tek mağdurlar bulabiliyor. Londra'da epey bir zamandan beri sürüp gidiyor; 1837'deki aşırı salgın sözünü ettiğimiz raporun hazırlanmasına neden oldu. Londra Salgın Hastalıklar Hastanesi hakkında Dr. Southwood Smith'in verdiği yıllık rapora göre, 1843'te hasta sayısı, 1462 ya da başka deyişle en kötü yıldaki hasta sayısından 418 fazlaydı.[25] Londra'nın kuzey, güney ve doğudaki rutubetli, pis mahallelerinde bu hastalık büyük bir dehşetle kol gezdi. Hastaların çoğu kırsal yörelerden gelmiş emekçilerdi; göç sırasında çok şiddetli bir yoksulluk çekmişlerdi; gelişlerinden sonra da aç ve yarı çıplak, sokaklarda yatmışlardı; böylece hummaya yakalandılar. Bu insanlar hastaneye getirildiklerinde öylesine zayıf düşmüşlerdi ki, tedavileri için alışılmadık miktarlarda şarap, konyak ve amonyakla öteki canlandırıcı özlerden yapılmış ilaçlar gerekmişti; hastaların yüzde 16,5'i öldü. Bu habis hummaya Manchester'da raslanıyor; Old Town'da, Ancoats'da, Küçük İrlanda'da, vb. kökü asla tümüyle kazınamıyor; ama Londra'da, *İngiliz* kentlerinde genellikle olduğu gibi, beklendiğinden daha az süre yaygın oluyor. Öte yandan İskoçya'yla İrlanda'da tüm beklentileri aşan bir şiddetle kol geziyor. Edinburgh'la Glasgow'da 1817'de açlığı izleyerek***

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve organik çöplerin orada bozulmasına aldırılmazsa." *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "etkilerinin, kuşkusuz daha şiddetli hissedildiği küçük yerlerin." *–Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "açlığı izleyerek" yerine "yokluklar dönemi sırasında" *–Ed.*

1826 ve 1837'de de ticari bunalımdan sonra özellikle çok şiddetli biçimde yayılmıştı; her seferinde üç yıl süreyle kol gezdikten sonra yatışmıştı. Edinburgh'da 1817 salgınında yaklaşık 6.000, 1837 salgınında yaklaşık 10.000 kişi hastalığa yakalandı; hastalığın her yinelenişinde* yalnızca hasta sayısı artmakla kalmadı, hastalığın şiddeti de** arttı.

Daha önceki dönemlerdeki salgının gazabı, 1842 bunalımından sonraki salgının yaptığı yıkımın yanında çocuk oyuncağı kalırdı. İskoçya'nın tüm yoksul nüfusunun altıdabiri hummaya yakalandı ve mahalle mahalle gezen dilenciler hastalığı korkunç bir hızla o mahalleden şu mahalleye bulaştırdılar. Salgın, nüfusun orta ve üst sınıflarına bulaşmadı; gene de iki ay içindeki hummaya yakalananların sayısı, geçmiş oniki yıldakinden fazlaydı. Glasgow'da 1843'te nüfusun yüzde onikisi hastalığa yakalandı; 32.000 hastanın yüzde otuzikisi öldü; Manchester'la Liverpool'da ise ölüm oranı normal olarak yüzde sekizi aşmıyordu. Hastalık yedinci ve onbeşinci günlerde had noktaya ulaşıyordu; hastanın yüzü sapsarı kesiliyordu; otoriteler bunu, hastalık nedeninin ruhsal heyecan ve endişelerde aranması gereğinin bir belirtisi sayıyorlardı.*** İrlanda'da da bu humma salgını yaygınlaştı. 1817-1818'in yirmibir ayında Dublin hastanesinden geçen hasta sayısı 39.000; Sheriff Alison'a göre, daha yakın bir yılda hasta sayısı 60.000 idi.**** Cork'da salgın hastalıklar hastanesine 1817-1818'de nüfusun yedide-biri, Limerick'de aynı sürede dörtte-biri başvurdu, ve Waterford'un en kötü mahallesinde bir seferinde hasta sayısı tüm nüfusun yirmide-ondokuzu oranındaydı.*****

* Dr. Alison, *Management of the Poor in Scotland* [*İskoçya'da Yoksulların Çekip Çevrilmesi*] *–Engels'in notu.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve ölüm oranı" *–Ed.*

*** Dr. Alison'un 1844'te New York'ta Britanya Bilimi Geliştirme Derneği toplantısında okuduğu makalesi. *–Engels'in notu.*

**** Alison, *Principles of Population* [*Nüfus İlkeleri*] Cilt II, *–Engels'in 1887 Amerika baskısına notu.* [İngiltere'deki 1892 baskısında aynen yeraldı; 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda metnin içinde verildi. *–Ed.*]

***** Dr. Alison, *Management of the Poor in Scotland* [*İskoçya'da Yoksulların Çekip Çevrilmesi*] *–Engels'in notu.* [Bu not 1887 Amerika ve 1892 İngiltere baskılarında yok. *–Ed.*]

İnsan, emekçi halkın hangi koşullarda yaşadığını anımsadığı zaman, evlerinin ne kadar kalabalık olduğunu, her köşenin, her kovuğun insan sürüleriyle nasıl dolup taştığını, hastayla sağlamın nasıl aynı odada, aynı yatakta yattığını düşündüğü zaman, humma gibi bulaşıcı bir hastalığın nasıl olup da daha çok yayılmadığına hayret ediyor. Ve insan, hastaların ne kadar sınırlı tıbbi yardım gördüğünü, ne kadar çok insanın tıbbi öğütler almadığını ve en basit ihtiyati önlemlerden* habersiz olduğunu düşününce, ölüm oranı gerçekten küçük görünüyor. Bu hastalığı titizlikle araştıran Dr. Alison, salgını daha önce alıntılanan raporuna göre, doğrudan yoksulların sefil koşullarına ve yoksunluğa bağlıyor; yoksunluğun ve yaşamsal gereklerin yeterince doyurulamayışının, salgına ortam hazırladığını ve salgını yaygın ve korkunç hale getirdiğini ortaya koyuyor. Bir yoksunluk döneminin, bir ticari bunalımın ya da kötü hasadın, İrlanda ve İskoçya'da her seferinde tifüs salgınına yolaçtığını ve salgın hastalığın en şiddetli biçimde özellikle işçi sınıfını vurduğunu kanıtlıyor. Belirtmekte yarar var, onun tanıklığına göre, tifüsten ölenlerin çoğu aile babaları, yani onlarsız yapılamayacak kişiler, alıntı yaptığı birçok İrlandalı doktor da aynı görüşü dile getiriyor.

Bir başka hastalıklar kategorisi, işçilerin konutlarının koşullarından çok doğrudan gıdadan ortaya çıkıyor. İşçinin, zaten hazmedilir türden olmayan gıdası küçük yaştaki çocuklar için hiç uygun değil; işçinin de çocukları için daha uygun gıdalar sağlamak için ne zamanı, ne parası var. Ayrıca, çocuklara alkollü içki hatta afyon verme geleneği de çok yaygın; ve beden gelişimine zararlı olan öteki ev koşullarıyla birlikte bu iki neden, sindirim organlarında çok farklı hastalıklara yolaçıyor, gerisinde yaşam boyu süren olumsuz izler bırakıyor. İşçilerin hemen tümünün midesi bir ölçüde zayıftır ama gene de kötülüğün kaynağı olan bir gıda düzenine bağlı kalmaya zorlanırlar. Neyin zararlı olduğunu nasıl bil-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ihtiyati önlemlerden" yerine "perhiz kuralları" –*Ed.*

sinler? Bilseler bile, daha farklı bir yaşam biçimi benimseyemediklerine ve pek de iyi eğitilmediklerine göre, daha uygun bir perhiz yöntemini nasıl seçsinler? Yeni hastalık, çocukluk sırasında sindirim düzeninin bozulmasından kaynaklanıyor. Sıraca illeti işçi sınıfı içinde hayli yaygındır ve sıracalı anababaların sıracalı çocuğu oluyor; çocuklarda edinilmiş eğilimler üzerinde, orijinal etki bütün gücüyle işlemeyi sürdürüyor. Yetersiz beslenmenin bir ikinci etkisi, büyüme ve gelişme çağında raşitizm* hastalığıdır; işçi sınıfı çocukları arasında aşırı ölçüde yaygındır. Raşitik hastalıkların bilinen sonuçlarına ek olarak kemiklerin sertleşmesi gecikiyor, iskeletin gelişimi sınırlanıyor ve sık sık bacakların ve omurganın çarpıldığı gözleniyor. Ticaretteki dalgalanmaların, işsizliğin, bunalımlar sırasındaki düşük ücretlerin yarattığı değişikliklerin bu belaları nasıl büyük ölçüde artırdığını uzun uzun anlatmanın hiç gereği yok. Her işçinin, yaşamında en azından bir kez karşılaştığı geçici bir süre, yeterli gıda bulamama durumu, genelde yeterli ama kötü gıda düzeninin etkilerini yalnızca artırmaya yardım eder. Tam da bol ve besleyici gıdaya gerek duydukları bir çağda yarı aç gezen çocuklar —bunalımlar sırasında ve hatta ticaret en iyi durumdayken bile bunlardan o kadar çok var ki— ister-istemez ve büyük ölçüde zayıf, sıracalı ve raşitik olurlar. Böyle olduklarını görünümleri de açıkça ortaya koyar. Emekçi çocuklarının büyük bir yığınının ihmale mahkum olması, geride silinemeyen izler bırakır ve beraberinde tüm bir işçi soyunun zayıflığını getirir. Buna bir de bu sınıfın elverişsiz giysilerini, soğuğa karşı önlem alma olanaksızlığı, sağlığı elverdikçe çalışma zorunluğunu, hastalık sırasında daha da korkunçlaşan yokluk ve çok yaygın olan tüm tıbbi yardım eksikliğini ekleyin, o zaman İngiliz işçi sınıfının sağlık koşulları konusunda kabaca bir fikre ulaşırsınız. Şimdilerde görülen tek başına çalışmanın zararlı etkilerine burada değinmeyeceğim.

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda burada ayraç içinde "İngiliz hastalığı: Eklem yerlerinde düğüm düğüm urlar" –*Ed.*

Bunların yanısıra, çok sayıda işçinin sağlığını zayıf düşüren başka etkiler de var; bunların başında da ayyaşlık geliyor. İşçileri sarhoşluğa itmek için baştan çıkarıcı, tuzak kurucu her şey elele veriyor. İçki, hemen hemen tek haz kaynakları ve her şey içkiye sarılmaları için onlara tuzak kuruyor. Emekçi işinden yorgun ve tükenmiş dönüyor, evini rahatsız, rutubetli, pis ve iğrenç buluyor; keyiflenmeye ivedi gerek duymakta; işini, uğraştığına değer hale getirecek, izleyen günü dayanılabilir yapacak bir şey bulmak *zorunda.* Sağlıksız koşullarından ve özellikle hazımsızlıktan ileri gelen cesareti kırılmış, rahatsız ve kuruntulu zihinsel ve bedensel keyifsizliğini; yaşamının genel koşulları, varlığının belirsizlikleri, yalnızca raslantı ve talihe bağımlılığı ve güvenilir bir konuma gelmek için bir şeyler yapabilme yetersizliği, dayanılmayacak ölçüde şiddetlendiriyor. Kötü havanın ve yiyeceğin zayıflattığı çelimsiz gövdesi, bir dış uyarıcıya şiddetle istek duyuyor; toplumsal gereksinimini ancak birahane karşılayabiliyor; arkadaşlarıyla buluşabileceği başka hiçbir yer yok. Bu baştan çıkarmaya direnmesi nasıl beklensin?* Bu koşullar altında, çok sayıda emekçinin ayyaşlığa sapmaması moral ve fizik açılardan kaçınılmazdır. Emekçiyi sarhoşluğa iten başlıca fizik etmenlerden ayrı olarak, önlerinde büyük kitle örneği, eğitimin ihmal edilmişliği, gençlerin baştan çıkmaktan korunmaları olanaksızlığı, birçok durumda çocuklarına içki veren ayyaş ana-babaların doğrudan etkisi, birkaç saat için bile olsa yaşamın sefihliğini ve yükünü unutma güvencesi ve daha yüzlerce neden; öyle güçlü ki, doğrusu, bu ezici baskıya boyun eğen işçiler pek suçlanamaz. Sarhoşluk burada, sarhoşun sorumlu tutulduğu bir ayıp olmaktan çıkmıştır, bir fenomen olmuştur; belli koşulların, o koşullar üzerinde hiçbir irade gücü olmayan bir nesneye yaptığı, zorunlu, kaçınılmaz etki haline gelmiştir. Bundan, emekçiyi bir nesneye indirgeyenler sorumludur. Ama çok sayıda emekçi kaçınılmaz olarak içkinin tuzağına düştükçe, içki de

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu tümcenin yerine şu var: "İşçinin çok güçlü bir baştan çıkma eğilimi taşımaması, içkinin çekiciliğine direnebilmesi nasıl beklenir?" *–Ed.*

kurbanlarının zihin ve bedeni üzerindeki yıkıcı etkilerini aynı kaçınılmazlıkla ortaya koymaktadır. İşçilerin yaşam koşullarından ileri gelen tüm hastalık eğilimlerini kışkırtan içkidir; akciğer ve sindirim bozukluklarını, tifüs salgınının ortaya çıkıp genişlemesini en üst derecede hızlandırmaktadır.

İşçi sınıfı için bir başka maddi kötülük, hasta oldukları zaman yetkin doktorlara görünmeleri olanaksızlığıdır. Doğru, bazı yardımsever kurumlar, bu eksiği gidermek için çaba harcamaktadırlar; örneğin Manchester hastanesi yılda 22.000 hastaya bakıyor, ilaç veriyor. Ama Gaskell'in hesaplarına göre,* her yıl dörtte-üçünün tıbbi yardım gereksindiği bir kentte bu nedir ki? İngiliz doktorlar yüksek vizite ücreti alıyorlar; emekçiler o ücreti ödeyebilecek konumda değil. O nedenle hastalanınca ya hiçbir şey yapmıyorlar, ya da ucuz sahte doktorlara gidiyorlar, kocakarı ilacı kulanıyorlar; o da yarardan çok zarar veriyor. Her İngiliz kentinde çok sayıda sahte doktor reklamla, posterlerle ve benzeri araçlarla yoksullar arasında kendilerine bir *clientèle*** sağlayarak zengin oluyorlar. Bunların yanısıra her derde deva uydurma hazır ilaçlar*** akla gelebilecek her hastalık için geniş ölçüde satılıyor: Morrison hapları, Parr'ın yaşam hapları, Dr. Maingwaring'in hapları ve binlerce başkası, özler, pelesenk ağacı, hepsi, bedene musallat olan her hastalığı tedavi edici özelliklere sahip bulunuyor. Bu ilaçlar gerçekten zarar verici özleri pek nadir içeriyor, ama serbestçe ve sık alınırsa bünyeyi etkiliyor; o ilacı satın alan gafil insanlara hapları olabildiği ölçüde çok kullanmaları salık verildiği için, gerek var mı yok mu demeden ilacın tümünü yutarlarsa şaşmamak gerekiyor.

Parr'ın yaşam haplarını üreten firmanın, sağlığa çok yararlı bu haplardan haftada yirmi-yirmibeşbin kutu satması alışılmadık bir şey değil; biri kabızlık için, bir başkası ishal için, bir başkası humma, takatsizlik ve her türlü hastalık

* *The Manufacturing Population of England* [*İngiltere'nin Üretimci Nüfusu*], Bl. 8. *–Engels'in notu.*

** Müşteri grubu, burada hasta grubu. –ç.

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "hazır ilaçlar" ayraç içinde. *–Ed.*

için alıyor. Hani bizim Alman köylüler belli mevsimlerde şişe çektirirler ya da sülük tuttururlar ya İngiliz emekçi halkı da şimdi kendi zararı, ilaç firmasının büyük kârı için uydurma ilaçları kullanıyor. Bu uydurma ilaçların en zararlılarından biri Godfrey's Cordial* adı altında satılan afyonlu öz, başlıca afyon tentürü içeren bir şurup. Evde çalışan ve hem kendi çocuklarına hem başkalarının çocuklarına bakan kadınlar, sakin dursunlar diye ve çoğunun inandığı üzere kuvvetlendirir düşüncesiyle, çocuklara bu şuruptan veriyor. Bu ilacı çoğunlukla yeni doğmuş çocuklara veriyorlar ve bu "gönül huzuru"nun sonuçlarını bilmeksizin, çocuk ölünceye dek de vermeye devam ediyorlar. Çocuğun bünyesi afyonun etkisine ne kadar az duyarsızlaşırsa, verdikleri doz o kadar artıyor. Cordial etkisiz kalmaya başlayınca bu kez, afyon tentürü veriliyor; çoğu zaman da bir dozda onbeş-yirmi damla birden. Nottingham adli tabibi parlamentonun bir komisyonunda** verdiği ifadede, bir eczacının, Godfrey's Cordial hazırlamak için bir yılda onüç hundredweight*** afyon tentürü kullandığını bizzat söylediğini açıkladı. Böyle tedavi edilen çocuklar üzerinde şurubun yarattığı etki kolaylıkla tahmin edilebilir. Soluk yüzlü, zayıf, mecalsiz çocuklardır ve genelde iki yaşını bitirmeden ölürler. Bu cordialin kullanımı krallıktaki bütün büyük kentlerde, kasabalarda ve sanayi merkezlerinde çok yaygındır.

Tüm bu etmenlerin sonucu, işçi sınıfının genel olarak zayıf düşmesidir. İşçiler arasında yani kapalı odalarda çalışan fabrika işçileri arasında güçlü-kuvvetli, sağlam yapılı, sağ-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda ilacın adı İngilizce veriliyor. *–Ed.*

** *Çocukların ve Gençlerin Madenlerde ve Ocaklarda Çalıştırılması ve Fabrika Çalışma Düzeni Yasası hükümlerine bağlı olmayan İşlerde ve İmalatta topluca çalışmaları Hakkındaki Soruşturma Komisyonunun Raporu.* Birinci ve İkinci Raporlar, Grainger Raporu. Çoğunca *Çocukların Çalıştırılması Hakkındaki Komisyon Raporu* diye anılan rapor, kendi türünde en iyi raporlardan biri; hem çok değerli hem ürkütücü birçok kanıtı içeriyor. İlk Rapor 1841; İkinci Rapor 1843. *–Engels'in notu.* [Rapor hakkındaki değerlendirme, 1887 Amerika ve 1892 İngiltere baskılarında yeralmıyor. *–Ed.*]

*** 1 Hundredweight 112 pound. Böylece 13 hundredweight yaklaşık 660 kilo. –ç.

lıklı insan azdır. Burada yalnızca onları konuşuyoruz. Bu insanların hemen hepsi zayıf, güçsüz yapılıdır, güçlü-kuvvetli bir yapısı yoktur, yağsızdır, soluk tenlidir, kas lifleri gevşektir; yalnızca kol adaleleri güçlüdür, o da işte çalıştırıldığı için. Hemen hepsi hazımsızlık çeker; bunun sonucu olarak şöyle ya da böyle kuruntuludur, melankoliktir, kolayca öfkelenir, sinirlidir.* Zayıf bedenleri hastalığa direnemez ve her seferinde hasta olurlar. Bu yüzden de erken yaşlanırlar, erken ölürler. Bu noktada ölüm istatistikleri tanıktır.

Nüfus İşleri Genel Müdürü Graham'ın Raporuna göre, İngiltere ve Galler yöresinin yıllık ölüm oranı yüzde $2^1/_4$'ten biraz azdır. Başka deyişle, her yıl her kırkbeş kişiden biri ölür.** 1839-40 ortalaması buydu. 1840-41'de ölüm oranı biraz daha azalmıştır; her kırkaltı kişiden biri ölmüştür. Ama büyük kentlerde oran tümden başkadır. Elimde resmî ölüm tabloları var [*Manchester Guardian,* 31 Temmuz 1844[26]]; buna göre büyük kentlerin ölüm oranı şöyle: Chorlton ve Salford dahil Manchester'da, 32,72 kişide bir kişi; Chorlton ve Salford hariç her 30,75 kişide bir kişi. West Derby (varoş) dahil Liverpool'da her 31,90 kişide bir, West Derby hariç 29,90 kişide bir kişi; toplam nüfusu 2.172.506 olan Cheshire, Lancashire ve Yorkshire'ın ve tümden ya da bir bölümüyle kırsal olan bölgelerinin ve bağlı küçük kasabaların ortalaması, her 39,80 kişide bir kişi. Büyük kentlerde işçilerin ne kadar uygunsuz durumda olduğunu Prescott'la Lancashire'daki ölüm oranları gösterir: Burası madencilerin oturduğu ve madende çalışma hiç de sağlıklı bir iş olmadığından, sağlık koşulları tarımsal bölgelerdekinden geridir. Ne var ki, bu madenciler kırsal kesimde yaşarlar ve onlardaki ölüm oranı 47,54 kişide birdir; başka deyişle tüm İngiltere'nin ölüm oranından yüzde iki-buçuk daha iyidir. Bütün bu belirlemeler, 1843 ölüm oranları tablosuna dayanmaktadır. İskoçya kent-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda tümcenin ikinci bölümü şöyle: "bunun sonucu olarak şöyle ya da böyle kuruntuludur ve sıkıntılı, rahatsız eğilim taşır." *–Ed.*

** *Doğum, Ölüm ve Evlilik Kayıtları Genel Müdürünün Beşinci Yıllık Raporu. –Engels'in notu.*

lerinde ölüm oranı daha yüksektir; Edinburgh'da 1838-39'da her 29 kişide bir kişi; 1831'de Eski Kent'te 22'de bir kişi. Glasgow'da, Dr. Cowan'a göre,* 1830'dan bu yana ortalama 30 kişide bir kişi; bazı yıllarda 22-24 kişide bir kişi. Yaşamın bu müthiş ölçüde kısalışının başlıca işçi sınıfında olduğuna, üst ve orta sınıflardaki daha düşük ölüm oranı nedeniyle genel ortalamanın iyileştiğine tüm taraflar tanıklık ediyor. En son raporlardan biri, resmî bir komisyon çerçevesinde, Manchester'ın bir varoşu olan Chorlton-on-Medlock'ta araştırmalar yapan Dr. P. H. Holland'ın bulgularıdır. Dr. Holland, evleri ve sokakları, her biri üç sınıf olmak üzere ayırmış ve aşağıdaki bulgulara ulaşmıştır:

						Ölüm Oranı
Birinci	sınıf	Sokaklar.	I.	sınıf	Evler	51 kişide 1
"	"	"	II.	"	"	45 kişide 1
"	"	"	III.	"	"	36 kişide 1
İkinci	"	"	I.	"	"	55 kişide 1
"	"	"	II.	"	"	38 kişide 1
"	"	"	III.	"	"	35 kişide 1
Üçüncü	"	"	I.	"	"	Eksik
"	"	"	II.	"	"	35 kişide 1
"	"	"	III.	"	"	25 kişide 1

Holland'ın verdiği öteki tablolardan anlaşılıyor ki, birinci sınıf sokaklara göre, ölüm oranı ikinci sınıf *sokaklar*da yüzde 18, üçüncü sınıf sokaklarda yüzde 68 daha fazladır; birinci sınıf evlere göre, ölüm oranı ikinci sınıf *evler*de yüzde 31, üçüncü sınıf evlerde yüzde 78 daha fazladır; bir biçimde durumu düzeltilen kötü sokaklarda ölüm oranı yüzde 25 azalmıştır. Holland, raporunu bir İngiliz burjuva için şu çok içten ifadeyle bitiriyor:**

* Dr. Cowan, *Vital Statistic of Glasgow* [*Glasgow'un Doğum-Ölüm İstatistikleri*][27] *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.* [1892 İngiltere baskısında aynen kullanıldı. 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda metin içinde yeraldı. *–Ed.*]

** *Büyük Kentlerin ve Çok Nüfuslu Yörelerin Durumu Hakkında Soruş-*

"Bazı sokaklardaki ölüm oranının başka sokaklara göre dört defa daha fazla olduğunu ve bazı sınıfların tüm sokaklarında başka sınıf sokaklara göre iki kat fazla olduğunu, bunun daha da ötesinde, kötü durumdaki sokaklarda değişmez biçimde yüksek ve durumu iyi olan sokaklarda da hemen hemen değişmez biçimde düşük olduğunu belirledikten sonra, çok sayıda yurttaşımızın, *yüzlerce kapı komşumuzun* her yıl, en belirgin önlemlerden yoksun oldukları için yokoldukları sonucuna varmadan edemiyoruz."

İşçi Sınıfının Sağlık Koşulları Hakkında Rapor da aynı olguyu belirleyen bilgileri içeriyor. Liverpool'da 1840'ta üst sınıfların, orta-sınıfın, meslek sahiplerinin vb. ortalama ömür uzunluğu otuzbeş yıl, iş adamları ve iyi durumdaki zanaatkarların yirmiiki yıl, işçilerin, gündelikçi işçilerin ve hizmet sınıfının yalnızca onbeş yıl idi. Parlamento raporları da benzer olgular yığınını içeriyor.

Ölüm oranının bu kadar yüksek olması, başlıca, işçi sınıfında küçük çocuk ölümlerinin çok fazla olmasından ileri geliyor. Küçük çocuğun narin bedeni, yaşamdaki talihsizliğin olumsuz etkilerine daha az karşı durabiliyor; hem ananın hem babanın çalıştığı ya da birinin öldüğü durumlarda çocukların karşı karşıya kaldığı ihmal, hemen öcünü alıyor; alıntıladığımız son rapora göre, işçi sınıfı çocuklarının yüzde 57'sinin beş yaşına gelmeden ölmesine karşılık üst sınıflardan çocuklar arasında bu oranın yüzde 20 olmasına ve ülke genelinde beş yaşına henüz gelmemiş her sınıftan çocuklar arasında oranın yaklaşık yüzde 32 olmasında şaşılacak hiçbir şey yok.* *Artisan*'ın birçok kez andığımız yazısı, bu noktada, çocuk hastalıklarındaki kent ölüm oranını kır ölüm oranıyla karşılaştırarak daha kesin bilgiler sağlıyor ve genelde Manchester'la Liverpool'daki salgınların, kırsal bölgelere göre üç kez daha öldürücü olduğunu gösteriyor; sinir sistemi hastalıklarının beş kat, mide rahatsızlıklarının üç

turma Komisyonu Raporu. İlk Rapor, 1844. Eklenti. *–Engels'in notu.*

* *Fabrika Araştırma Komisyonunun Raporları,* Cilt 3, Lancashire hakkında Dr. Hawkins'in hazırladığı ve Dr. Roberton'un ["Manchester'daki İstatistik Dairesi Şefi"] açıklamalarına yer verdiği raporu. *–Engels'in notu.*

kat* arttığını, kentlerde akciğer hastalıklarından ölümlerin kırsal bölgelere göre 2,5'e 1 olduğunu ortaya koyuyor. Çiçek, kızamık, kızıl ve boğmaca gibi öldürücü hastalıklar, çocuklar arasında dört defa daha sık görülüyor; beyinde su toplanması üç kat, ispazmoz on kat daha sık hale gelmiş bulunuyor. Herkesçe kabul edilmiş başka bir otoriteden, aşağıdaki tabloyu ekliyorum. Her 10.000 kişide ölenler:**

	5 yaş altı	5-19	20-39	40-59	60-69	70-79	80-89	90-99	100 ve sonrası
Ruthlandshire (sağlıklı bir tarımsal yöre)	2865	891	1275	1299	1189	1428	938	112	3
Essex (bataklık bir tarımsal yöre)	3159	1110	1526	1413	963	1019	630	77	3
Carlisle kenti (1779-1787, fabrikalardan önce)	4408	911	1006	1201	940	826	533	153	22
Carlisle kenti (fabrikalardan sonra)	4738	930	1261	1134	677	727	452	80	1
Preston (fabrika kenti)	4947	1136	1379	1114	553	532	298	38	3
Leeds (fabrika kenti)	5286	927	1228	1198	593	512	225	29	2

Yoksul sınıfların bugünkü yüzüstü bırakılmışlığının ve ezilmişliğinin zorunlu sonucu olan değişik hastalıklardan ayrı olarak, küçük çocuklar arasında ölüm oranını arttırmaya katkıda bulunan başka etmenler de var. Birçok ailede kadın da kocası gibi dışarda çalışmak zorunda bulunuyor; bunun sonucu, çocuğun bütün bütün kendi haline kalmasıdır; çocuk ya eve kapatılıyor, ya bakılması için birinin yanına veriliyor. Bu çerçevede, yüzlercesi kaza sonucu ölüyorsa, şaş-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "iki kat." *–Ed.*

** Dr. Wade'in *History of the Middle and Working Classes* [*Orta ve İşçi Sınıflarının Tarihi*], Londra, 1835 kitabına, Parlamentonun Fabrikalar Komisyonunun 1832 tarihli Raporundan yapılan alıntı [3. Baskı] *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.* [1892 tarihli İngiltere baskısında aynen yeraldı; 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda not, metnin içinde yer alıyor. *–Ed.*]

mamak gerek. Hiçbir yerde, İngiltere'nin büyük kentlerinde ve kasabalarında olduğu kadar çok sayıda çocuk araba altında kalmıyor, düşerek, boğularak, yanarak ölmüyor. Yanmadan ve kaynar suda haşlanmadan ileri gelen ölümler özellikle sık; gerçi gazetelerde pek seyrek yeralıyor ama Manchester'da kış aylarında neredeyse her hafta böyle bir olay oluyor, Londra'da da epey sık görülüyor. Elimdeki *Weekly Dispatch*'in 15 Aralık 1844 tarihli sayısına göre 1-7 (dahil) Aralık haftasında bu türden *altı* olay oldu. Böyle korkunç bir biçimde yokolan bu zavallı çocuklar toplumsal düzensizliğimizin ve bu düzensizliği koruyup sürdürmekte çıkarı olan mülksahibi sınıfların kurbanlarıdır. Gene de insan, bu korkunç işkence-ölümün, o çocukları acısı bol keyfi kıt olan, çaba ve sefillik dolu uzunca bir yaşamdan kurtulma nimeti olup olmadığından kuşku duyuyor. Şimdiye dek İngiltere'de hep böyle oldu; burjuvazi bu tür haberleri gazetelerde her gün okuyor, ama parmağını kıpırdatmıyor. Aina buraya alıntıladığım resmî olan ve olmayan raporlardan —ki bunları biliyor olmalılar— sonra, burjuvaziyi geniş bir çerçevede toplumsal cinayetle suçlarsam, bundan yakınamaz! Bırakalım, egemen sınıf, bu korkunç koşulların düzeltilmesi için gerekeni yapsın; yapamıyorsa da ortak çıkarların yönetimini emekçi sınıfa bıraksın. İkinci yola hiç mi hiç eğilimli değil; koşulların düzeltilmesi için ise, burjuva önyargısıyla kötürüm kaldığı sürece burjuvazi gereken güce sahip değildir. Çünkü, yüzbinlerce kurban öldükten sonra, konutlara vicdansızca aşırı ölçüde insan doldurulmasını hafif ölçüde de olsa sınırlayacak olan Metropol Yapıları Yasasını[28] meclisten geçirerek, gelecek için lütfedip en sonunda bir damla endişe gösteriyorsa, kendini bu suçlamadan kurtaramaz; eğer sorunu kökünden çözmek şöyle dursun, sağlık koruma polisinin en sıradan isteklerine yanıt vermeyen önlemleri gururla öne sürüyorsa, kendini bu suçlamadan kurtaramaz. İngiliz burjuvazisinin yapabileceği seçim tektir; ya yanıtlayamadığı cinayet suçlaması altında ve o suçlamaya karşın egemenliğini sürdürür ya da işçi sınıfı lehine iktidardan vazgeçer. Şu ana dek birin-

ci yolu seçmiştir.

İşçilerin fiziksel durumundan zihinsel durumuna dönelim. Burjuvazi onlara ancak mutlak olarak gereken ölçüde yaşam ihsan ettiğine göre, ancak kendi çıkarına yaradığı kadar eğitim vermesinde şaşılacak bir yan yoktur. O da işin gerçeği, pek fazla değildir. İngiltere'de eğitim araçları nüfusa oranla her türlü ölçünün ötesinde sınırlıdır. İşçi sınıfına hizmet veren az sayıda okul ancak bir azınlığa yetmektedir; üstelik hepsi kötüdür. Öğretmenler, artık işi bitmiş işçiler ve bu iş için elverişsiz benzeri kişilerdir; öğretmenliğe yalnızca para kazanmak için girmektedirler; çoğunca, zorunlu temel bilgiden, öğretmenin çok gereksindiği ahlaksal disiplinden yoksundurlar; tüm kamu gözetiminden azadedirler. Burada da serbest rekabet egemendir; ve her zamanki gibi bundan da zengin kazanç sağlar, kendisi için rekabetin serbest *olmadığı* ve doğru bir yargıya varması için gereksindiği bilgiden yoksun olan yoksul, zararlı sonuçlara katlanmak zorunda kalır. Okula devam zorunluluğu yoktur. Fabrikalarda, göreceğimiz gibi, yalnızca görünüşte böyle bir zorunluk vardır, o kadar. 1843 eğitim dönemi için bakanlık bu görünüşte varolan devam zorunluğunu, gerçek bir devam zorunluğuna dönüştürmek isteyince, işçi sınıfı devam zorunluğunu açıkça desteklediği halde, sanayi burjuvazisi bütün gücüyle buna karşı çıkmıştır. Ayrıca, bir yığın çocuk hafta boyunca fabrikalarda ve evlerde çalışmaktadır; bu nedenle de okula devam edemezler. Gündüz çalışan çocukların devam etmesi amacıyla düşünülen gece okullarına ya hiç gidilmemektedir, ya da gitmek, bir yarar sağlamamaktadır. Günde oniki saat kendini kullanıp tüketen genç işçinin bir de gece saat sekizden ona kadar bu gece okuluna gitmesini istemek, çok fazla şey istemektir. Bunu başarmaya çalışanlar da Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun raporuna göre, genelde ders dinlerken uyuyakalmaktadırlar. Doğru, pazar okulları kurulmuştur; ama onlar da aynı biçimde çok az öğretmenle idare etmektedir; üstelik, normal okullarda bir şeyler öğrenmiş olanlar için yarar sağlayabilir. Bilgisiz bir çocuk için bir

pazar gününden öteki pazar gününe kadar olan ara, birinci derste öğrendiğini bir hafta sonra ikinci derste anımsayabilmesi için çok uzundur. Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun raporu, ne hafta içi gündüz okullarının ne pazar okullarının ulusun gereksinimlerine en ufak bir yanıt vermediğinin yüzlerce kanıtıyla doludur; komisyon da bu konudaki görüşünü çok kuvvetle ortaya koymaktadır. Bu rapor, İngiltere işçi sınıfının İtalya'da ve İspanya'da beklenemeyecek ölçüde cahil olduğunun kanıtlarıyla doludur. Başka türlü de olamaz zaten; işçi sınıfının eğitilmesinden burjuvazinin umabileceği hiçbir şey yoktur, korkacağı çok şey vardır. Bakanlık, 55.000.000 sterlin tutarındaki o büyük bütçesinden halk çocuklarının eğitilmesi için yalnızca 40.000 sterlinlik küçücük bir pay ayırıyor; yaptığı yarar kadar fanatizmiyle de zarar veren dinsel mezhepler olmasa, eğitim olanakları daha da kıt hale gelir. Devlet Kilisesi kendi ulusal okullarını,* çeşitli mezhepler de din kardeşlerinin çocuklarını cemaat içinde tutmak ve şurada-burada, zavallı bir çocuk ruhunu, başka bir mezhepten kendi mezhebine kazanmak gibi bir amaçla, kendi sekter** okullarını yönetirler. Sonuç şu: Din, ve dinin de hiçbir yarar getirmeyen yanı, yani polemik tartışmalar, temel ders olmuştur ve çocukların belleği anlaşılmaz dogmalarla ve teolojik ayrımcı kavramlarla aşırı ölçüde doldurulagelmektedir; sekter nefret ve bağnazlık olabilen en erken zamanda uyandırılmakta, bütün rasyonel, zihinsel ve moral eğitim utanmazca yadsınmaktadır. İşçi sınıfı, parlamentodan tekrar tekrar, kesinkes laik olan ve dini mezhep rahiplerine bırakan bir eğitim isteminde bulunmuşlardır, ama şimdiye dek bakanlık böyle bir eğitimi sağlamaya ikna edilememiştir. Bakan burjuvazinin sadık hizmetkarıdır; burjuvazi de sayısız mezhebe bölünmüştür; bu mezheplerden her biri, kendi mezheplerine özgü dogmaları bir panzehir olarak kabul etmeleri koşuluyla, bu yapılmazsa

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ulusal okullar" sözcükleri İngilizce veriliyor. *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "sekter" sözcüğü yeralmıyor. *–Ed.*

tehlikeli olacak olan eğitimi, işçilere sağlamaya hazırdırlar. Bu mezhepler kendi aralarında hâlâ üstünlük savaşı verdikleri için de işçiler şimdilik eğitimden yoksun kalmaktadırlar. İmalatçılar, çoğunluğu okuyabilir yapmakla övünüyorlar; oysa Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun kanıtladığı üzere, okumanın kalitesi, eğitimin kaynağına bağlıdır. Bu rapora göre, harfleri bilen biri, imalatçının vicdanını rahatlatacak kadar okuyabilir. Ama insan İngiliz dilinin okumayı adeta bir sanat haline sokan ve ancak uzun bir eğitimle öğrenilen çapraşık yazım kurallarını düşündüğü zaman, cahilliğin nedenini kolayca anlar. Emekçilerin çok azı kolayca yazabilir; yazım kurallarına uygun yazabilmek birçok "eğitimli" insanın bile gücü dışındadır. Devlet kilisesinin, Quaker'lerin ve sanırım birçok başka mezhebin pazar okullarında yazma öğretilmiyor; yazmanın "pazar günü için çok dünyasal olduğu" düşünülüyor. Öteki açılardan işçilere verilen eğitimin kalitesi ne yazık ki fabrika çalışmalarını doğru dürüst kapsamayan Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun raporundan alınan birkaç örnekle daha iyi anlaşılacaktır:[29]

"Birmingham'da, diyor komisyon üyesi Grainger, bizzat sınava aldığım öğrencilerin tümü, uzaktan yakından eğitim denebilecek bir şeyden nasipleri olmadığını söylüyor. Gerçi hemen her okulda din eğitimi yapılıyor ama, o konuda bile çok derin bir cehalet egemen. Wolverhampton'da, diyor komisyon üyesi Horne, başkalarının yanısıra, şu örnekle de karşılaştım: "Hem gündüz okuluna hem pazar okuluna giden onbir yaşında bir kız çocuk 'öteki dünyadan, cennetten, öteki yaşam'dan hiç haberdar değildi. Onyedi yaşında bir çocuk, ikiyle ikinin kaç ettiğini, para önüne konduğu zaman bile iki peni içinde kaç *farthing** bulunduğunu bilmiyordu." Birçok çocuk Londra'yı ya da evlerinden bir saatlik bir yürüyüş uzaklığında bulunan ve Wolverhampton ile yakın ilişkide olan Willenhall'u, hiç duymamıştı. Birçoğu kra-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda *farthing* sözcüğü İngilizce veriliyor, ayraç içinde "1/4 peni" deniyor. –*Ed.*

liçenin adını ya da Nelson, Wellington, Bonaparte gibi adları hiç bilmiyordu; ama dikkate değer olanı şu: Aziz Paul'ü, Musa Peygamberi, Hazreti Süleyman'ı hiç duymamış olanlar, Dick Turpin'in ve özellikle Jack Sheppard'ın* yaşamı, yaptıkları ve karakteri hakkında çok şey biliyorlardı. Onaltı yaşında bir genç "iki kere iki kaç eder" ya da "dört *farthing* kaç peni eder" sorularının karşılığını bilmiyordu. Onyedi yaşında bir genç, "on *farthing*in on tane yarım peni ettiğini savlıyordu"; onyedi yaşındaki bir üçüncüsü çok basit birçok soruya "hiçbir şey demiyorum" karşılığını veriyordu.** Dört-beş yıl süreyle, kafaları tıka-basa dinsel öğretilerle doldurulan bu çocuklar, başta ne kadar az şey biliyorlarsa, sonda da ancak o kadar biliyorlardı. Çocuklardan biri "beş yıl boyunca düzenli olarak pazar okuluna gitmişti; İsa peygamberin adını duymuştu, ama kim olduğunu bilmiyordu. Oniki Havariyi hiç duymamıştı; Samson'u, Musa'yı, Aaron'u, vb. hiç duymamıştı."*** Bir başkası "pazar okulunu altı yıl boyunca düzenli olarak izlemişti. İsa'nın kim olduğunu biliyordu; kurtarıcımızı kurtarmak için çarmıhta kanı aka aka ölmüştü. Aziz Peter'i ya da Aziz Paul'u hiç işitmemişti."**** Bir üçüncü çocuk, "yedi yıl boyunca çeşitli pazar okullarına gitmişti; ancak ince çocuk kitaplarındaki tek heceli, kolay sözcükleri okuyabiliyordu; havarileri duymuştu; ama Aziz Peter'in, ya da Aziz John Wesley***** denmezse Aziz John'un, havarilerden biri olup olmadığını bilmiyordu." İsa kimdir sorusuna, başka yanıtların yanısıra Horne şu yanıtları da almıştı: "Ademdir", "Havaridir", "Kurtarıcı-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda Dick Turpin'in "eşkıya", Jack Sheppard'ın "hırsız ve cezaevi kaçkını" olduğu belirtiliyor. *–Ed.*

** *Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyon Raporu*. Ek. Bölüm II. Soru 18, no: 216, 217, 226, 233, vb. Horne. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.* [Bu alıntıdaki bu ve öteki notlar 1892 tarihli İngiltere baskısında aynen yeralıyor; 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda metin içinde veriliyor. *–Ed.*]

*** *Agy*, kanıt, s. 9, 39, 133. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

**** *Agy*, s. 9, 36, 146. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

***** *Agy*, s. 34, 158. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.* [1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda ayraç içinde "Metodist Kilisesinin kurucusu" deniyor. *–Ed.*]

nın efendisinin oğludur"* ve onaltı yaşında bir gencin yanıtı: "İsa, çok uzun zaman önceki Londra krallarından biridir." Sheffield'da, komisyon üyesi Symons, pazar okulu öğrencilerinin yüksek sesle okumalarını istedi; okuduklarının ne olduğunu söyleyemiyorlardı ya da henüz okudukları havarilerin ne tür insanlar olduklarını söyleyemiyorlardı. Hepsine tek tek havarilerin kim olduğunu sorup hiçbirinden doğru yanıt alamamıştı ki, haşarı görünüşlü küçük bir oğlan çocuk büyük bir coşkuyla bağırdı: "Öğretmenim, öğretmenim, ben biliyorum: onlar cüzamlılardı."** Porselen üretim bölgelerinden ve Lancashire'dan alınan raporlar da bunlar gibi.

Burjuvazinin ve devletin, işçi sınıfının eğitimini geliştirmek üzere yaptıkları, işte bu. Bereket versin, bu sınıfın içinde bulunduğu yaşam koşulları, ona öyle bir pratik eğitim veriyor ki, o pratik yalnızca okullarda kafaya tıkıştırılanların yerine geçmiyor, ama onunla bağlantılı olan çapraşık dinsel nosyonları zararsız hale de getiriyor ve hatta işçileri İngiltere ulusal hareketinin öncüsü konumuna sokuyor. Gereklilik icadın anasıdır ve daha önemlisi, düşüncenin ve eylemin de. Kekeleyerek okuyan ve hemen hiç yazamayan İngiliz işçi, gene de kendi çıkarının ve ulusunun çıkarının nerede olduğunu biliyor. Burjuvazinin özel çıkarının ne olduğunu, ondan ne beklemesi gerektiğini de çok iyi biliyor. Yazamıyorsa da konuşabiliyor ve halkın önünde konuşuyor; aritmetik bilmiyorsa da Tahıl Yasasını iptal eden burjuvanın zihninden geçenleri anlayıp daha iyi kanıtlar öne sürebilecek ölçüde politik iktisatçılarla hesaplaşabilir; vaizlerin tüm çabasına karşın göksel sorunlar onun gözünde çok çapraşık kalmaya devam etse de dünyevi, siyasal ve toplumsal sorunları olanca açıklığıyla görür. İlerde bu noktaya gene döneceğiz; şimdi işçilerimizin ahlaksal niteliklerine geçelim.

İngiliz okullarında din eğitimiyle kaynaştırılan ahlak

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda yanıt ayraç içinde İngilizce veriliyor. *–Ed.*

** *Symons'ın Yanıtı.* Ek. Bölüm I, s. E. 22 ve devamı *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

eğitiminin, din eğitiminden daha iyi sonuç veremeyeceği açıktır. Sıradan insanlar yönünden bakınca, toplumsal durumumuzun ve her birimizin herkesle savaşının yarattığı o çok dehşetli kargaşaya sürüklenen insan ilişkilerini düzenleyici basit ilkeler, anlaşılmaz dogmalarla birleştirilip keyfî ve dogmatik dinsel emir biçiminde vaaz edilince, ister-istemez çapraşık kalmaya devam eder. Tüm otoritelerin ve özellikle Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun itiraflarına göre, okullar, işçi sınıfının ahlakına hemen hemen hiçbir katkıda bulunmamaktadır. İngiliz burjuvazisi, bencilliğinde o kadar kısa görüşlü, o kadar aptalca darkafalıdır ki, günün ahlak anlayışını, yani burjuvazinin kendini korumak üzere kendi çıkarı için yarattığı ahlak anlayışını işçilerin kafasına sokmak zahmetine bile katlanmamaktadır. Bu ihtiyati önlem bile, dermansız ve tembel burjuvazi için çok büyük bir çaba demektir. Bu ihmalinden esef duymasının artık çok geç olacağı bir gün mutlaka gelecektir. Ama, işçilerin, burjuva ahlak sistemi hakkında hiçbir şey bilmeyişlerinden ve dolayısıyla ona göre hareket etmeyişlerinden yakınmaya da hakkı yoktur.

Böylece iktidardaki sınıf fiziksel ve zihinsel açıdan olduğu kadar ahlak açısından da işçileri görmezden gelmekte ve bir kenara atmaktadır. Onlar için el altında tuttuğu tek araç yasalardır; işçiler burjuvazi için tiksindirici hale geldikleri zaman başlarına o yasaları sarar. İşçilere, hayvanın en kalın kafalısı gibi, bir tek eğitim biçimiyle, kamçıyla muamele edilir; ikna ederek değil, ama zor gücüyle boyun eğdirerek. Bu nedenle, işçiler, hayvan gibi muamele edildiklerine göre, gerçekten hayvanlaşırlarsa şaşmamak gerekir; ya da iktidardaki burjuvaziye karşı en sürekli yürek isyanını ve en harlı nefreti içlerinde taşıyarak insanlık bilincini sürdürebilirler. Egemen sınıfa karşı öfkeyle dolup taştıkları sürece insandırlar. Boyunduruk altında sabırla eğildikleri anda hayvanlaşırlar ve boyunduruğu kırma çabalarını bir yana koyarak yaşamı çekilir hale getirmeye çalışırlar.

'Proletaryanın eğitimi için burjuvazinin yaptığı şey işte bundan ibaret, bir de proletaryanın içinde yaşadığı tüm koşulları dikkate alırsak, işçilerin egemen sınıfa karşı beslediği öfkeyi doğrusu uygunsuz bulamayız. İşçiye okulda verilmeyen ahlak eğitimi, yaşamının öteki yönleri de sağlamıyor; en azından, burjuvazinin gözünde değeri olan ahlaksal eğitimi sağlamıyor; işçinin tüm konumu ve çevresi, çok şiddetli bir biçimde ahlaksızlığı kışkırtıyor. İşçi yoksul, onun için yaşamın hiçbir çekiciliği yok, hemen hemen keyifli her şey ondan esirgeniyor, yasalardaki cezalar da onu daha fazla korkutmuyor; öyleyse arzularını niye gemlesin, zengine, doğumla kazandığı keyif yapma hakkını* neden bıraksın, neden bir kısmını elegeçirmesin? Proleteri, çalmamaya teşvik edecek ne var? "Mülkiyetin kutsallığı"nın kuvvetle vurgulandığını duymak burjuvazinin kulağına pek hoş gelebilir, ama hiçbir şeyi olmayan için mülkiyetin kutsallığı hiçbir anlam taşımaz. Bu dünyanın tanrısı paradır; burjuvazi proletaryanın parasını alır ve onu pratikte bir ateist yapar. Proleter ateizmini sürdürür ve dünyasal tanrının gücüne ve kudretine saygı duymazsa, bunda şaşılacak ne var? Proleterin yoksulluğu, yaşamın en zorunlu geçim araçlarından yoksunluğa ve açlığa vardığı zaman, toplumsal düzeni umursamama dürtüsü güçlenmez de ne yapar? Burjuvazinin büyük bir kesimi bunu kabul ediyor. Symons,** sarhoşluğun bedende yaptığı yıkımın aynısını, yoksulluğun zihinde yaptığını gözlemliyor; Dr. Alison*** da toplumsal baskının işçi sınıfı için ne gibi sonuçlar ortaya çıkardığını mülksahibi sınıflara büyük bir kesinlikle anlatıyor. Yoksulluk, emekçiyi, yavaş yavaş açlıktan ölmek, kendini bir anda öldürmek ya da gereksindiği şeyi nerede bulursa almak, açık bir deyişle çalmak, arasında bir seçim yapmakla karşı karşıya bırakır. Ve çoğunun çalmayı açlığa ve intihara yeğlemesinde şaşacak bir şey yoktur.

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "doğumla kazandığı keyif yapma hakkı" yerine, "zenginliğinin keyfini çıkarma". *–Ed.*

** *Arts and Artisans* [*Zanaat ve Zanaatçılar*] *–Engels'in notu.*

*** *Principles of Population* [*Nüfus İlkeleri*], Cilt II, s. 196, 197. *– Engels'in notu.*

Doğru, işçi sınıfı içinde de birçokları, en aşırı durumlarda bile çalmayı çok ahlakdışı bulanlar vardır ve bunlar ya açlıktan ölür ya intihar eder. Eskiden üst sınıfların kıskanılası ayrıcalığı olan intihar, İngiliz işçiler arasında da moda haline gelmiştir; birçok yoksul, başka çıkış yolu görmedikleri zaman sefillikten kurtulmak için kendini öldürüyor.

Ama İngiliz emekçisi üzerinde, yoksulluğun yaptığından daha büyük moral bozucu etkiyi durumunun güvenilir olmayışı, elegeçen ücretin boğaza gitmesi, ücretle yaşama zorunluğu, kısacası onu bir proleter yapan şeydir. Almanya'da küçük köylüler genelde yoksuldur ve çoğunca ihtiyaç içinde kıvranır; ama yaşamları tesadüflerin insafına daha az bağlıdır, hiç değilse, güvende olan bir şeye sahiptirler. İki elinden başka bir şey olmayan, dün kazandığını bugün tüketen, her türlü olasılıkla karşı karşıya bulunan ve yaşamak için en basit şeyleri kazanabilmekte bir damlacık güvencesi olmayan, her bunalımın, ya da patronunun her kaprisinin ekmeğini elinden alabileceği proleter, en isyan ettirici ve bir insan için düşünülebilecek en gayrı insani konuma sokulmuştur. Efendisinin kendi çıkarı, köleye en basit bir nafakaya sahip olma güvencesini sağlar, serfin hiç değilse üzerinde yaşayabileceği bir avuç toprağı vardır; her birinin, en azından yaşamı güven altındadır. Proleter ise yalnızca kendine dayanmak zorundadır; ama yeteneklerini kullanarak onlara dayanmaktan da alıkonmaktadır. Proleterin kendi konumunu iyileştirmek için yapabileceği her şey, karşı karşıya bulunduğu ve kendi denetiminde olmayan olasılıklar seli ile karşılaştırıldığı zaman, okyanusta bir damla gibidir. O, her türlü olasılıklar bileşiminin edilgen nesnesidir ve kısa bir süre için bile olsa yaşamını kurtardığı zaman kendini talihli saymalıdır; ve karakteri ile yaşam biçimini, doğal ki bu koşullar biçimler. Ya insanlığını kurtarmak için bu girdabın içinde başını suyun üstünde tutmaya çalışır ve bunu ancak, kendisini amansızca yağmalayan ve sonra kaderine terkeden, bir insan için çok moral bozucu olan bu konumda onu tutmaya çalışan sınıfa karşı isyan ederek* yapabilir; ya da umutsuz

bulduğu için kaderine karşı savaşmayı bırakır ve yapabildiği ölçüde, en uygun andan kazançlı çıkmaya çalışır. Tasarruf boşuna gayrettir; çünkü yapabileceği en çok tasarruf bile ona yaşamını çok kısa süre ayakta tutmaktan daha fazlasını sağlayamaz; bu arada bir de işsiz kalırsa, bu hiç de kısa süre için olmaz. Ömürlü bir mülk yığınağı yapması olanaksızdır; eğer olanaklı olsaydı, zaten o zaman işçi olmaktan çıkardı ve onun yerini bir başkası alırdı. Öyleyse daha yüksek ücretler kazandığı zaman, o parayla iyi yaşamaktan da iyi ne yapabilir? Ücretler yüksek olduğu zaman işçiler parayı israf ediyorlar diye İngiliz burjuvazisi kıyamet koparıyor; oysa işçilerin kendileri için hiç de sürekli bir geçim kaynağı olmayan ve sonunda güveyle pasın (yani burjuvazinin) ellerinden alacağı bir parayı biriktirmek yerine, yapabildikleri zaman yaşamın tadını çıkarmaları yalnızca doğal değil, üstelik çok da makuldur. Yine de böyle bir yaşam, başka şeylerin ötesinde moral bozucudur. Carlyle'ın pamuk eğirenler için söyledikleri, tüm İngiliz sanayi işçileri için doğru:**

"İşleri bir şöyle, bir böyle; bir an bol-bulamaç bir gönenç, hemen ardından gıdasızlıktan zaafiyet; 'kısa süre'nin doğası kumar gibidir; onlar da kumarbazlar gibi yaşarlar; bugün lüks bir aşırılık, yarın açlık. Kara, isyancı bir hoşnutsuzluk, insanın yüreğine çöreklenebilecek en sefil duygu, onları yer bitirir. Dünya çapındaki çalkantılı dalgalanmalarıyla, engin Buharlı Proteus*** şeytanıyla İngiliz ticareti onlar için her yolu ucu bilinmez hale sokuyor, tüm yaşamı hayret verici yapıyor. Ilımlılık, istikrar, huzurlu süreklilik — insan olmanın ilk erdemleri onlara göre değil. Bu dünya onların evi değildir, pervasız bir israfın, kendilerine ve tüm insanlara karşı

* İşçi sınıfının burjuvaziye karşı isyanının İngiltere'de, örgüt kurma hakkıyla nasıl yasallaştırıldığına ilerde değineceğiz. *–Engels'in notu.* [1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "burjuvaziye karşı, sınıfa karşı isyan" deniyor. *–Ed.*]

** *Chartism,* s. 34 ve sonrası *–Engels'in notu.*

*** Proteus, dilediği biçimi alabilen mitolojik deniz tanrısı. T. Carlyle, bu benzetmeyle dünyanın dört bir yanına mal taşıyan buharlı ticaret gemilerinin bazan büyük bir bolluk ve zenginlik yarattığını, bazan ticaret tıkanıklığı sonucu yolun tıkandığını ima ediyor. –ç.

isyanın, hıncın, hırçınlığın kasvetli bir cezaevidir. Yeşil, çiçekler açan, üstünde uçsuz bucaksız mavi bir göğün uzandığı, bir tanrının eseri ve mülkü olan bir dünya mı, yoksa zehirli dumanların, pamuk havının, çırçır gürültüsünün, öfkenin ve didinmenin Şeytanın eseri ve mülkü olan üstü kara bulutlarla kaplı fokur fokur kaynayan Tophet* mi?"

Bir başka yerde:** "Şu güneşin altında, gerçeğe, olguya ve Doğanın düzenine haksızlık ve sadakatsizlik, günahın ta kendisi ve haksızlık duygusu katlanılmaz bir acıysa, bu emekçilerin içinde bulunduğu koşullara ilişkin büyük sorumuz şudur: bu adil mi? Ve her şeyden önce, adil koşul konusunda, acaba kendileri ne tür bir düşünce taşıyor? Yanıt sözcükleri dikkate değer; hele davranışları daha da çok. Başkaldırı, üst sınıflara başkaldırının somurtkan, kinci mizahı, dünyadaki üstlerinin buyruklarına karşı azalan saygı, ruhani üstlerinin öğütlerine karşı azalan inanç, giderek alt sınıfların evrensel ruhu haline geliyor. Bu ruh kınanabilir, haklı görülebilir, ama tüm insanlar bunun varolduğunu kabul etmek zorundadırlar; herkes biliyor ki, bu hazindir; herkes biliyor ki düzeltilmezse öldürücüdür."

Carlyle olgularda fevkalade haklı, işçilerin üst sınıflara derin öfkesini kınarken haksız. Bu öfke, bu tutku, işçilerin, durumlarını insana yaraşır görmediklerinin, hayvan düzeyine indirgenmeyi reddettiklerinin, bir gün kendilerini burjuvazinin köleliğinden özgürleştireceklerinin kanıtıdır. Bu, o öfkeyi paylaşmayanlardan bellidir; ya kendilerine egemen olan kaderin önünde alçakgönüllükle boyun eğerler, olabildiği ölçüde özel saygınlığı olan bir yaşamı sürdürürler, kamu işlerinin tuttuğu yolla ilgilenmezler, işçileri bağlayan zinciri burjuvazinin daha sağlamlamasına ve sanayi dönemi başlamadan önce egemen olan entelektüel boşlukta durmasına yardım ederler; ya da kaderin cilvesiyle sağa-sola savrulur-

* Tophet, Kudüs yakınındaki Hinnom deresinde çocukların kurban edildiği yer, cehennem. –ç.

** *Agy*, s. 40. –*Engels'in 1887 tarihli Amerika baskısına notu.* [1892 tarihli İngiltere baskısında aynen yeralıyor; 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda metin içinde veriliyor. –*Ed.*]

lar, ekonomik tutamaklarını yitirişleri gibi moral tutamaklarını da yitirirler, gün-gün yaşarlar, kendilerini içkiye verirler kadın peşinde koşarlar; her iki durumda da hayvandırlar. İkinciler "kumar, fuhuş gibi suçlarda hızlı bir artışa" katkıda bulunurlar; burjuvazi* de bu durumun ortaya çıkmasına yolaçan nedenleri harekete geçirdikten sonra olup bitenlerden dehşet içinde kalır.

İşçiler arasındaki moral bozukluğunun bir başka kaynağı, çalışmaya mahkum oluşlarıdır. Nasıl ki gönüllü, üretken etkinlik insanoğlunun tattığı en üstün haz ise, zorunlu çalışma da en haşin ve aşağılayıcı bir cezadır. İnsanın kendi iradesine karşın, her gün, sabahtan gece vaktine kadar, belli bir şey yapmakla sınırlanmasından daha dehşet verici bir şey yoktur. Ve işçi kendisini ne kadar daha çok insan hissederse, işi ona, o kadar çok nefret edilesi görünür; çünkü sınırlanmışlığı görür, işin kendisi için amaçsızlığını görür. Peki neden çalışır? İş aşkı uğruna mı? Doğal bir dürtüyle mi? Hiç değil. Para için, işin kendisiyle hiçbir biçimde ilişkisi olmayan bir şey için çalışır;** o kadar uzun üstelik kesintisiz bir tekdüzelik içinde çalışır ki, azıcık insansal duyguları varsa, ilk haftalar içinde işi onun için bir işkence haline gelir. Zorunlu işin hayvanlaştırıcı etkilerini, işbölümü daha da çoğaltmıştır. Birçok alanda işçinin etkinliği, küçük ve salt mekanik bir el hareketine, her dakika yinelenen, yıllar boyu değişmeyen*** bir el hareketine indirgenmiştir. Çocukluk yaşından itibaren her gün, günde oniki saat iğne ucunu sivriltten ya da dişlileri eğeleyen ve başından beri İngiliz proletere zorla kabul ettirilmiş koşullar altında yaşayan bir insan, otuzuncu yılında insansal duyguyu ve yeteneği ne kadar koruyabilir ki? Buharın**** sanayide kullanılışından beri hep

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "duygusal burjuvazi." *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda burada şu ek var: "Çalışır, çünkü çalışmak zorundadır." *–Ed.*

*** Burada burjuvayı benden yana tanıklık etmeye çağırayım mı? Sadece bir kişiyi, herkesin okuyabileceği birini, Adam Smith'i, [*Ulusların Zenginliği*'ni McCulloch'un 4 ciltlik baskısı], Cilt III, Kitap 5, Bölüm 1, s. 297. *– Engels'in notu.*

**** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve makinanın". *–Ed.*

aynı. İşçinin işi kolaylaşmıştır, kaş gücünden tasarruf edilmiştir, ama işin kendisi, başından sonuna, anlamsız ve tekdüze hale gelmiştir; zihin çabasına yer veren hiçbir alan kalmamıştır; yalnızca, işçiyi başka şey düşünmekten alıkoyacak yeterlikte bir dikkat gerektirir o kadar.* Ve böyle bir işe mahkumiyet, onun tüm zamanını alan, yemek ve uyumak için bile pek az zaman bırakan, açık havada yürüyüş yapması ya da doğanın tadına varması için hiç vakit bırakmayan bir işe mahkumiyet, zihinsel çalışma için çok az zaman bırakan bir işe mahkumiyet insanı hayvan düzeyine indirgemez de ne yapar? Yineleyelim, işçi seçimini yapmalıdır; ya kaderine razı olmalıdır, "iyi" bir işçi haline gelmeli, burjuvazinin çıkarlarını "sadakatle" gözetmelidir — böyle bir durumda kesinlikle bir hayvan haline gelir; ya da isyan etmeli, insanlığı için sonuna kadar savaşmalıdır, bunu da ancak burjuvaziye karşı savaşarak yapabilir.

Tüm bu koşullar işçiler arasında geniş bir ahlak bozukluğu yarattığı zaman, bu alçalmayı daha geniş çerçevelere ve uç noktalara taşımak üzere, eski öğelere bir yenisi daha eklenir. Bu öğe, nüfusun merkezileşmesidir. İngiliz burjuvazinin yazarları, büyük kentlerin ahlak bozucu eğilimi karşısında feryat ediyorlar; sapkın Yeremyalar** gibi, kentlerin yıkılışı değil, büyüyüşü üzerine ağıt düzüyorlar. Sheriff Alison hemen her şeyi, *The Age of Great Cities* [*Büyük Kentler Çağı*] yazarı Dr. Vaughan, ondan da fazlasını bu etkiye bağlıyor. Bu da doğal, çünkü mülk sahibi sınıfın, işçiyi bedence ve ruhça yıkma eğilimi taşıyan öteki koşulların sürmesinde doğrudan çıkarı var. Yoksulluğun, güven yokluğunun, aşırı çalışmanın, çalışma zorunluğunun başlıca yıkıcı öğeler olduğunu bir itiraf etseler, bundan, öyleyse yoksula mal-mülk verelim, nafakasını güvenceye alalım, aşırı çalışmaya karşı yasa yapalım gibi bir sonuç çıkarmak zorunda kalacaklar; bu

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "eğer, doğru dürüst yapmak isterse" tümcesi eklenmiş. –*Ed.*

** Eski Ahit'te tanrının Yahuda krallarına karşı gönderdiği ve ona indirdiği vahiylerle Mısır halkını imana getirmekte elçi olarak kullandığı peygamber Yeremya'nın ağıtlarını kastediyor. Eski Ahit, s. 724-787. –ç.

da burjuvazinin cüret edemeyeceği bir şey. Kaldı ki, büyük kentler öylesine kendiliğinden büyüdü ve nüfus o kentlere öylesine kendiliğinden aktı ve bundan yalnızca sanayinin ve orta-sınıfın kazanç sağladığı çıkarsaması öylesine zayıf bir sav ki, egemen sınıf için, bütün günahları, görünüşe göre sakınılması olanaksız bu gelişmeye bağlamak çok kolay oluyor. Gerçekteyse büyük kentler, zaten çekirdek halinde varolan kötülüklerin yalnızca daha hızlı ve daha kesin gelişmesini sağlıyor, o kadar. Alison bunu itiraf edecek kadar insandır; safkan bir liberal sanayici değildir, yalnızca yarı bir Tory burjuvadır; ve bu nedenle de tam gelişmiş bir burjuva bütün bütün körken, onun bir gözü açıktır. Onu dinleyelim:*

"Fuhuş ayartması, zevkin iğfal etmesi, budalalığın çekiciliği" bunlar hep büyük kentlerdedir; "cezasız kalma umudu suçu yüreklendirir, bol bol örneklerinin görülmesi, tembelliği teşvik eder. Adi ve günahkar, kırsal yörenin sadeliğinden çıkıp bu büyük bozulmuş insan pazarlarına akar; kötülük edeceği mağduru burada bulur ve göze aldığı tehlikenin ödülünü de burada elegeçirir. Erdem, buralardaki karmaşadan dolayı sıkıntıdadır. Belirlenmesinin güçlüğü suçu yetkinleştirir; ahlaksızlığı, vaadettiği haz ödüllendirir. Eğer insan St. Giles'da, Dublin'in kalabalık sokaklarında ya da Glasgow'un yoksul mahallerinde gece vakti yürürse, bu gözlemlerin kanıtlarıyla bol bol karşılaşacaktır; alt katmanların uygunsuz alışkanlıklarını ve hafifmeşrep zevklerini bir daha hayretle karşılamayacaktır; dünyada neden bu kadar çok suç olduğuna değil, neden bu kadar az suç olduğuna hayret edecektir. Bu kalabalık ortamlarda insanın çürüyüşünün temel nedeni, kötü örneğin bulaşıcı doğası ve halkın genç kesiminin onca yakınına sokulan fuhuşun kandırıcılığından kaçınmanın aşırı güçlüğüdür. Erdemin gücü hakkında ne düşünürsek düşünelim deneyim gösteriyor ki, üst katmanlar, çirkin suçlara ve uygunsuz alışkanlıklara bulaşmayışlarını, başlıca, ayartıcı sahneden iyi bir talih eseri uzak kalışlarına borçludurlar;

* *Principles of Population* [*Nüfus İlkeleri*], Cilt II, s. 76 ve devamı, s. 82, s. 135. *–Engels'in notu.* [1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu alıntılar kısaltılmış. *–Ed.*]

onlardan daha aşağı katmanlardaki insanlara yönelen baştan çıkarmaya hedef oldukları yerlerde, ayartılmaya boyun eğmekte, alt katmanlardan hiç de geride değildirler. Büyük kentlerde, yoksulun garip talihsizliği, dayanılmaz ayartmalardan sakınamayışı değildir; yüzünü nereye çevirse, fuhuşun, kumarın çekici biçimleriyle ya da suç oluşturan zevklerin ayartıcılığıyla karşılaşmasıdır. Fuhuşun, kumarın, vb., çekiciliğini, büyük kent yoksulunun genç kesimlerinden saklamanın denenmiş olanaksızlığı, o gençleri, ahlak çöküntüsüne yolaçan birçok etmenin hedefi haline getirmektedir.* Bütün bunlar, bu ahlaksızlık mağdurlarının karakterindeki herhangi bir alışılmadık ya da olağanüstü ahlak bozukluğundan değil, ama yoksulu hedefleyen baştan çıkarma girişimlerinin direnilemez doğasından ileri gelmektedir. Onların davranışını kınayan zengin de hiç kuşku yok ki, benzer nedenlerin etkisine, onlar kadar hızla teslim olurdu. Erdemin nadiren karşı koyabildiği ve özellikle gençlerin genel olarak direnemedikleri günaha girmekte, sefaletin ve günaha yakınlığın belli bir payı vardır. Bu koşullarda fuhuş, kumar, vb.'nin artması, hastalık mikrobunun bulaşması kadar kesin ve neredeyse o kadar hızlıdır."

Ve bir başka bölümde:

"Üst katmanlar, kendi yararları uğruna emekçi sınıfları küçük bir yere, çok sayıda çektikleri zaman, suçun bulaşması hızlı ve sakınılamaz hale gelir. Alt katmanlar, ahlak ve din eğitimi açısından şimdiki konumlarında oldukları ölçüde, tifüse yakalandılar diye ne kadar suçlanabilirlerse, baştan çıkarmalara kapıldılar diye de o kadar suçlanabilirler."

Yeter! Yarı-burjuva Alison, kendini ifade etme biçimi ne kadar dar da olsa, işçilerin ahlakı üzerinde büyük kentlerin yaptığı günahkar etkiyi gözlerimizin önüne seriyor. Bir başkası, *pur sang*** bir burjuva, Tahıl Yasasıyla Savaşım Liginin kalbini fetheden Dr. Andrew Ure,*** işin öteki yüzünü

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, alıntı bu noktada Engels'in şu tümcesiyle kesiliyor: "Ahlak konusundaki uzun bir tanımlamadan sonra yazar şöyle sürdürüyor." *–Ed.*

** Safkan. *–Ed.*

ortaya koyuyor. Büyük kentlerdeki yaşamın, işçiler arasında entrikaları kolaylaştırdığını ve pleblerin eline güç verdiğini söylüyor. Eğer işçiler eğitilmezse (yani burjuvaziye itaat etmesi için eğitilmezse) diyor Ure, sorunları tek yanlı olarak, sinsi bir bencilliğin bakış açısından değerlendirebilirler ve kurnaz demagoglar tarafından gözlerinin bağlanmasına izin verebilirler; hatta kendilerine iyilik eden hayır sahibi, tutumlu ve girişimci kapitalistleri kıskanç ve hasım bir gözle görebilirler. Burada, ancak esaslı bir eğitim yarar sağlayabilir, yoksa ulusal iflas ve öteki dehşet verici bunalımlar sökün edecektir; çünkü işçi devriminin patlamaması olası değildir. Bizim burjuva, korkularında fevkalede haklıdır. Nüfusun merkezileşmesi, mülk sahibi sınıfı harekete geçirir ve geliştirirse, işçilerin gelişimini daha da hızlandırır. İşçiler bir sınıf olduklarını, bir bütün olduklarını hissetmeye başlarlar; kişiler olarak zayıfsalar da birleştikleri zaman bir güç haline geldiklerini algılamaya başlarlar; burjuvaziden ayrışmaları, işçilere özgü ve yaşamdaki konumlarına uygun düşen görüşler teşvik görür; baskıya karşı bilinç uyanır ve işçiler toplumsal ve siyasal önem kazanırlar. Büyük kentler, işçi hareketinin doğum yerleridir; işçiler kendi koşulları üzerinde düşünmeye ve o koşullara karşı savaşım vermeye ilkin oralarda başlamışlardır; proletarya ile burjuvazi arasındaki karşıtlık ilkin kendini büyük kentlerde ortaya koymuştur; sendikalar, çartizm ve sosyalizm oralardan çıkarak ilerlemiştir. Toplumsal bünyenin, tarihsel olarak kırsal yörelerde ortaya çıkan hastalığını, büyük kentler keskinleştirmiş, gerçek doğasını ve tedavi yollarını belirgin hale getirmiştir. Büyük kentler ve onların kamusal zeka üzerindeki zorlayıcı etkisi olmasaydı, işçi sınıfı şimdi olduğundan çok daha az ilerlerdi. Ayrıca, büyük kentler, emekçilerle patronlar arasındaki ataerkil ilişkinin son kalıntılarını da yıktılar; geniş-ölçekli üretim, tek patrona bağlı olarak çalışanların sayısını artıra-

*** *Philosophy of Manufactures* [*Manüfaktürün Felsefesi*], Londra 1835, s. 406 ve sonrası. Bu ünlü kitaba daha sonra yine değineceğiz. –*Engels'in notu.*

rak bu sonuca katkıda bulundu. Doğru, burjuvazi bütün bunlara esef ediyor, esef etmek için de çok nedeni var; çünkü eski koşullar döneminde, burjuvazi, işçilerin isyanına karşı göreli olarak güvendeydi. Onlara zulmedebilir ve işçileri doya doya yağmalayabilirdi; gene de tepeden bakan ve kendisine hiçbir maliyeti olmayan ufak bir dostluk göstererek ya da görünüşte saf, kendiliğinden ya da gerekmediği halde bir iyi kalplilik belirtisiymişçesine ufak bir armağan vererek, bu budala insanların itaatini, minnettarlığını ve rızasını kazanırdı. Kendisinin eseri olmayan koşullarda bir burjuva birey olarak, görevini, hiç değilse kısmen yapabilirdi; ama salt yöneten sınıf oluşu nedeniyle tüm ulusun içinde bulunduğu koşullardan sorumlu bulunan* egemen sınıfın bir üyesi olarak, o konumunun gerektirdiği hiçbir şey yapmadı. Tam tersine, o kendi bireysel yararı için tüm ulusu yağmaladı. İşçinin köleliğini ikiyüzlüce saklayan ataerkil ilişkiler içindeyken, işçinin entelektüel bir sıfır olarak, kendi çıkarlarının tümden cahili, özel bir kişi olarak kalması gerekiyordu. Ancak ve ancak patronuna yabancılaştıktan, çalışanla çalıştıran arasındaki tek bağın parasal kâr olduğuna inandıktan, patronla arasında bulunan ve en hafif denemeye dayanamayan duygusal bağ çöktükten sonra, ancak o zaman işçi kendi çıkarlarını anlamaya başladı ve bağımsız olarak gelişti; ancak ondan sonra düşüncelerinde, duygularında ve iradesini ifadede, burjuvazinin kölesi olmaktan çıktı. Bu sonuca, geniş ölçekli üretim ve kentlerde üretim, geniş ölçüde katkıda bulundu.

İngiliz işçilerin karakterini biçimlendiren bir başka büyük etmen, daha önce sözü edilen İrlandalı göçüdür. Bu göç, gördüğümüz gibi, bir yandan İngiliz işçilerin konumunu geriletti, onları uygarlıktan kopardı ve yığınların karşılaştığı zorlukları ağırlaştırdı; ama öte yandan işçilerle burjuvazi arasındaki uçurumu derinleştirdi ve yaklaşan bunalımı hızlandırdı. Çünkü, İngiltere'nin müptela olduğu toplumsal

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve genel çıkarı güvenceye alma yüklenimi altına giren" ifadesi eklenmiş. *–Ed.*

hastalığın izlediği seyir, herhangi bir bedensel hastalığın izlediği seyir gibidir; belli yasalara göre gelişir, kendi bunalımlarını yaşar, bu bunalımların en sonuncusu ve en şiddetlisi de hastanın yazgısını belirler. Ve İngiliz ulusu, son bunalımda yenik düşemeyeceği, yeniden doğmuş ve kendini yenilemiş olarak o noktadan ileri doğru yürümesi gerektiği için, hastalığın seyrini hızlandıran her şeyi sevinçle karşılamalıyız. İngiltere'ye ve İngiliz işçi sınıfına dışardan getirdiği öfkeli, cıva gibi İrlandalı mizacı nedeniyle İrlandalı göçü hastalık seyrinin hızlanmasına daha da katkıda bulunmaktadır. Fransızlarla Almanlar birbirlerine karşı ne iseler, İngilizle İrlandalı da birbirine karşı odur; cana yakın, kolay heyecanlanır, şevkli İrlandalı karakteriyle istikrarlı, makul, sabırlı İngiliz mizacının birbirine karışması, uzun erimde her ikisi için de yalnızca iyi sonuçlar üretmelidir. Hataya karşı cömert davranan ve öncelikle duygularının etkisi altında olan İrlandalı doğası kısmen iki ırkın karışmasıyla, kısmen gündelik temaslarla müdahale ederek soğuk, rasyonal İngiliz karakterini yumuşatmasaydı İngiliz burjuvazisinin kaba bencilliği, işçi sınıfı üzerindeki sultasını çok daha sıkı yürütebilirdi.

Bütün bunlar çerçevesinde, işçi sınıfının, adım adım, İngiliz burjuvazisinden bütün bütün farklı bir ırk haline gelmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Burjuvazinin, yeryüzündeki başka her ulusla, yanında yaşadığı işçilerden çok daha fazla ortak yanı vardır. İşçiler başka lehçelerle konuşurlar, başka düşünceleri ve idealleri, başka gelenekleri ve ahlak ilkeleri, burjuvazininkinden farklı bir dinleri ve politikaları vardır. Böylece birbirine hiç mi hiç benzemez iki ayrı ulusturlar; birbirine hiç benzemez iki ırkın oluşturduğu iki ulus gibidirler; Avrupa kıtasında onlardan birini, burjuvaziyi biliyoruz. Ama İngiltere'nin geleceği için asıl önemli olanı ikincisidir, halktır, proletaryadır.*

* [1892] Büyük ölçekli sanayinin İngilizleri iki ayrı ulusa böldüğü fikrini, çok iyi bilindiği gibi, Disraeli de *Sybil or the Two Nations* [*Sybil ya da İki Ulus*] adlı romanında yaklaşık aynı zamanda işlemiştir. *–1892 tarihli Almanca baskıya Engels'in notu.*

İngiliz emekçisinin, örgütlerde ve siyasal ilkelerde ifadesini bulduğu biçimiyle toplumsal karakteri üzerinde ilerde duracağız; şimdi burada, biraz önce andığımız etmenlerin, işçinin kişisel karakteri üzerinde yarattığı sonuçları irdeleyelim. İşçi, sıradan yaşamda burjuvadan çok daha insancıldır. Dilencilerin hemen hemen özellikle işçilerden medet umduğunu ve yoksulun genelde burjuvalardan çok işçiler tarafından gözetildiğini daha önce belirtmiştim. İnsanın, dilediği gün kendi kendine kanıtlayabileceği bu olguyu, başkalarının yanısıra Manchester *canon*'u* Dr. Parkinson da doğruluyor. Dr. Parkinson şöyle diyor:**

"Zenginin yoksula verdiğinden çok daha fazlasını yoksul yoksula verir. Benim bu savımı, bilgisi ve yetenekleri kadar insancıllığı da çok belirgin olan, en yaşlı, en bilgili ve en keskin gözlemcilerimizden biri olan Dr. Bardsley'in ifadesi de doğruluyor; onun açıkladığı üzere, her yıl yoksulların birbirine verdiklerinin toplamı, aynı dönemde zenginin yoksula verdiklerini aşıyor."

İşçilerin insancıllığı başka yerlerde de kendisini hoş bir biçimde ortaya koyuyor. Kendileri sıkıntılı günler geçirdikleri için, sıkıntıda olanın halinden anlarlar;*** bu nedenle onlara daha kolay yaklaşılır, daha dostturlar, her ne kadar paraya mülksahibi sınıftan daha çok gerek duyarlarsa da daha az para-gözdürler. Onlar için para, satın aldığı şey kadar değerlidir; oysa burjuva için para, kendi doğasında bir değere, tanrının değerine sahiptir; burjuvayı hasis, kirli bir parakurdu yapar. Paraya karşı böyle bir yüceltme duygusunu tanımamış olan emekçi, bu nedenle, burjuvaya göre daha az tamahkardır; para keselerinin artmasını yaşamın amacı ve ucu gibi gören burjuvanın işi-gücü ise kazanmaya dönüktür.

* Katedralde görevli din adamları kadrosunda yeralan ve piskopos seçiciler kuruluna girme hakkına sahip rahip. –ç.

** Manchester *canon*u Rew. Rd. Parkinson, *On the Present Condition of the Labouring Poor in Manchester* [*Manchester'da Emekçi Yoksulun Günümüzdeki Durumu*], 3. baskı, Londra ve Manchester, 1841. Broşür. – *Engels'in notu.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda şu eklenti var: "burjuva için işçi insandan daha az bir şey iken, işçiler için her kişi bir insandır." –*Ed.*

Bu çerçevede işçi daha az önyargılıdır; burjuvaya bakışla, olgular ne ise onları öyle görmekte gözleri daha keskindir; her şeye kişisel bencilliğin gözlükleriyle bakmaz. Eğitimindeki eksiklik onu dinsel yan-tutmalardan korur; dinsel sorunları anlamaz, onlar üzerinde kafa yorma zahmetine girmez; burjuvaziyi birarada tutan bağnazlık ona yabancıdır; bir raslantı sonucu şu ya da bu dinden ise, bu yalnızca ismen öyledir, kuramsal olarak bile değil. Pratikte, bu dünya için yaşar, bu dünyayı içinde rahat edeceği bir yer yapmaya çalışır. Burjuvazinin tüm yazarları, işçilerin dindar olmadığı ve kiliseye gitmediği noktasında görüş birliğindedirler. Genel ifadelerden anlaşıldığına göre kiliseye gidenler İrlandalılardır, bazı yaşlı insanlardır, yarı-burjuvalar, iş nezaretçileri, ustalar ve benzerleridir. Ama kitleler arasında dine karşı, çok yaygın bir kayıtsızlık vardır; ya da en fazladan tanrının varlığına inanmanın bazı izlerine, ancak sözde kalmanın ötesine geçebilecek ölçüde gelişmemiş olan izlerine raslanır ya da, kafir, ateist türü sözlere karşı muğlak bir ürküntü gözlenir. Hangi mezhepten olurlarsa olsunlar tüm din adamlarının, emekçiler arasında adı kötüye çıkmıştır; gerçi din adamlarının etkilerini yitirmeleri, son zamanlarda olmuştur. Günümüzde birinin "O bir rahip"* diye bağırması, çoğu zaman din adamını, konuşma kürsüsünden indirmeye yeter. Ve içinde yaşadığı öteki koşullar gibi, dinden ve öteki kültürlerden yoksun oluşu, emekçiyi, gençlik günlerinden itibaren kafasına akıtılmış sınıfsal önyargılarla doldurulan burjuvaya bakışla, edinilmiş sabit öğretilerden, sıkıcı kalıp fikirlerden daha özgür yapar. Burjuvanın adam olacağı falan yoktur; her ne kadar liberal bir görünüşe bürünüyorsa da o temelde muhafazakardır; çıkarları mülk sahibi sınıfın** çıkarıyla bağlıdır; her türlü aktif eylem için onun işi bitmiştir; İngiltere'nin tarihsel gelişim cephesinde ön siperlerdeki yerini yitirmektedir. Onun yerini, önce hak sahibi savıyla, sonra da fiilen işçiler alıyor.

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "O bir rahip" sözcükleri ilkin İngilizce olarak veriliyor, sonra Almanca karşılığı belirtiliyor. *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "mülk sahibi sınıfın" yerine "mevcut sistemin". *–Ed.*

Bütün bunlar ve bunlarla tutarlı olarak, işçilerin daha sonra değineceğimiz toplumsal eylemleri, bu sınıfın karakterinin olumlu yanını oluşturmaktadır; olumsuz yanı ise, kısaca özetlendiği gibi varolan koşulların doğal sonucu olarak ortaya çıkar. Burjuvanın işçileri suçladığı ana noktalar ayyaşlık, cinsel çarpıklıklar, yabanilik ve mülkiyet haklarına saygısızlıktır. Çok içmeleri, beklenir bir şeydir. Sheriff Alison, her Cumartesi akşamı Glasgow'da otuzbin emekçinin sarhoş olduğunu öne sürüyor ki, bu tahmin hiç de abartılı değil; bu kentte 1830'da oniki evden birinin ve 1840'ta on evden birinin meyhane olduğunu ifade ediyor; İskoçya'da ödenen üretim vergisinin 1823'te 2.300.000 galon* alkollü içki için, 1837'de 6.620.000 galon için, İngiltere'de 1823'te 1.976.000 ve 1837'de 7.875.000 galon alkollü içki için olduğunu belirtiyor.** Sahibinin, içinde içilmek üzere, bira satmasına izin verilen birahanelerin (*jerry-shops****) açılmasını kolaylaştıran 1830 tarihli Bira Yasası, birahaneleri neredeyse herkesin kapısına getirerek ayyaşlığın yayılmasına katkıda bulundu. Hemen hemen her sokakta böyle birçok birahane var ve kırsal yörelerde iki ya da üç evden biri kesinlikle Almandükkanıdır. Bunların yanısıra çok sayıda örtülü***** yerler, yani ruhsatsız birahaneler, büyük kentlerde, bir de gözden ırak, polisin pek uğramadığı, çok miktarda içki üreten gizli imalathaneler var. Gaskell, yalnızca Manchester'da bu gizli imalathanelerin yüzden fazla olduğunu, üretimlerinin de en az 156.000 galonu bulduğunu tahmin ediyor. Manchester'da her türlü alkollü içki satan****** ve Glasgow'daki gibi nüfusa oranı oldukça yüksek, binden fazla meyhane var. Tüm öteki büyük kent ve kasabalarda durum aynı. Ayyaşlığın bilinen sonuçlarından ayrı olarak, erkeklerin, kadınların ve hatta

* 4,55 litrelik İngiliz ölçüsü. –ç.

** *Principles of Population* [*Nüfus İlkeleri*], birçok yerde. –*Engels'in notu.* [ABD ve İngiltere baskılarında bu not yok. –*Ed.*]

*** Alman-dükkanları. –ç.

**** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Alman dükkanı" ve "örtülü yerler" İngilizce veriliyor. –*Ed.*

***** "Alkollü içki satan" ifadesi 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda yok. –*Ed.*

çocukların, bazan kucağında yavrusuyla annelerin, buralarda, burjuva rejiminin en alt düzeydeki mağdurlarıyla, hırsızlarla, dolandırıcılarla ve fahişelerle biraraya geldiği düşünülürse, birçok annenin kucağındaki çocuğa içmesi için cin verdiği düşünülürse, böyle yerlere uğramanın ahlak çökertici etkileri yadsınamaz.

Cumartesi akşamları, özellikle ücretler ödendikten ve iş, alışılagelenden biraz erkence durduktan sonra, tüm işçi sınıfı, kendi yoksul mahallerinden çıkıp ana caddelere aktıktan sonra, ayyaşlık bütün kaba-sabalığıyla kendini gösterir. Böyle akşamlarda Manchester'ın dışına çıkarken yalpalayarak yürüyen ya da atık su kanallarına boylu boyunca uzanıp kalmış insanları görmediğim pek nadirdir. Pazar akşamları aynı sahne genelde yinelenir, ama biraz daha az gürültülüdür. Ve tüm paralarını harcadıktan sonra ayyaşlar her kentte bol bol bulunan en yakın rehinciye —Manchester'da altmışın üstünde, ve on ya da onikisi de Salford'un tek bir sokağında, Chapel sokağında— giderler, ellerinde ne varsa rehin koyarlar. Ev eşyası, varsa pazar giysileri, yığın yığın mutfak kap-kacağı, şaşmaksızın gelecek çarşambadan önce yeniden geri götürülmek üzere cumartesi akşamları geri alınır; herhangi bir terslik, malı rehinden kesin olarak kurtarmayı önleyinceye kadar ya da rehinci hırpalanmış ya da kullanılamaz hale gelmiş mal için tek kuruş vermeyi reddedinceye kadar bu böyle sürer ve eşyalar birbiri ardından tefecinin pençesine düşer. İngiltere'de işçiler arasındaki ayyaşlığın çapını gördüğü zaman insan, lord Ashley'nin,* bu sınıf, alkollü içkiye yılda yirmibeş milyon sterlin kadar bir para harcar sözüne hak vermeden edemiyor; ve yaşam koşullarının kötüleşmesi, ruh ve fizik sağlığındaki korkutucu çöküntü, ev-içi ilişkilerin bozulması gibi izleyen olayların nedeni kolayca anlaşılıyor. Doğru, ayyaşlıkla savaşım dernekleri elden geleni yapıyorlar ama, milyonlarca işçi arasında birkaç bin yeşilaycı** nedir ki? İçkiyle savaşım için öne çıkan İrlandalı din

* Avam Kamarasının 28 Şubat 1843 oturumu. *–Engels'in notu.* [Amerika ve İngiltere baskılarında yeralmıyor. *–Ed.*]

adamı rahip Mathew İngiliz kentlerini dolaştığı zaman, otuzbinle altmışbin arasında işçi içki içmemeye yemin ediyorlar,*** ama bir ay içinde çoğu yemininden dönüyor. Manchester'da son üç-dört yıl içinde içki içmeyeceğine ilişkin yemin edenler sayılsa, toplam, kentin tüm nüfusunu geçer; ama gene de ayyaşlığın azaldığını gösteren bir belirti yok.

İçkideki aşırılığın yanısıra İngiliz emekçilerin bir başka temel yanlışı aşırı cinsel serbestliktir. Ama bu da, özgürlüğünü uygun biçimde kullanabileceği olanaklardan yoksun ve kendi başına bırakılmış bir sınıfın konumunun amansız mantığıdır; kaçınılmaz zorunlu sonucudur. Burjuvazi işçi sınıfının sırtına büyük sıkıntı ve zorluk yüklemiş, onlara yalnızca bu iki zevki bırakmıştır; sonuç şu: emekçi, yaşamdan bir şeyler alabilmek için tüm enerjisini bu iki zevk üzerinde yoğunlaştırmıştır; bu iki zevki en aşırıya vardırmaktadır; hiçbir engel tanımadan içkiye ve cinselliğe teslim olmaktadır. Ancak hayvana uygun düşen koşullarda tutuldukları zaman, onlara ya isyan etmek ya insanlıktan uzaklaşmaya teslim olmak dışında bir şey mi kalır? Hele bir de burjuvazi, fahişeliği ayakta tutmak için kendine düşeni hakkıyla yapıyorsa — ve her akşam Londra sokaklarını dolduran 40.000 fahişenin**** kimbilir ne kadarı, geçimini erdemli burjuvadan sağlıyor? Kim bilir ne kadarı bir burjuvanın iğfali yüzünden bedenini sokaktan gelip geçene sunmak zorunda kalıyor? — o zaman işçileri, cinsellikte hayvanlar gibi davranmakla suçlamaya o burjuvazinin hiç mi hiç hakkı yoktur.

İşçilerin kusuru genelde gemlenmemiş bir haz susuzluğunda, sağgörü bilmezlikte, toplumsal düzene uyma esnekliği olmayışında ve anlık bir zevki daha uzaktaki bir yarar için feda etmedeki yeteneksizliğinde aranabilir. Ama buna şaşılmalı mıdır? Bir sınıf, yorucu çalışmasının karşısında pek az şey satın alabiliyorsa, yalnızca en tensel zevkleri sa-

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu sözcük İngilizce. *–Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu sözcük İngilizce veriliyor, onu Almancası izliyor. *–Ed.*

**** Sheriff Alison, *Principles of Population* [*Nüfus İlkeleri*], Cilt II. – *Engels'in notu.* [Amerika ve İngiltere baskılarında yeralmıyor. *–Ed.*]

tın alabiliyorsa, kendisini o zevklere körcesine ve delicesine teslim etmez mi? Eğitimi için hiç kimsenin kendini zahmete sokmadığı bir sınıf, bir raslantının oyuncağı olan, yaşamında güvence nedir bilmeyen bir sınıf — böyle bir sınıfı, sağgörülü olmaya, "saygın" olmaya ne teşvik edebilir; proletaryanın sürekli değişen, bir günden ötekine farklılıklar gösteren yaşam koşullarında, tam da o değişimler nedeniyle oldukça kuşkulu olan ileriki bir haz için anlık zevki feda etmeye bu sınıfı ne teşvik edebilir? Toplumsal düzenin avantajlarından yararlanamayan, ama tüm dezavantajlarını sırtında taşıyan bir sınıf, toplumsal sistemin kendisine karşı yalnızca hasımca yönleriyle ortaya çıktığı bir sınıf — böyle bir sınıfın toplumsal düzene saygılı olmasını kim isteyebilir? Gerçekten bu, çok fazla şey istemektir! Ama emekçi, toplumun bugünkü düzeni var kaldıkça, ondan sakınamaz ve işçi bir birey olarak o düzene direndiği zaman, en büyük hasarı kendisi görür.

Böylece toplumsal düzen, işçi için aile yaşamını hemen neredeyse olanaksız hale getirir. Rahatsız, pis bir evde, yalnızca geceleri kalmak için bile pek iyi olmayan, kötü döşenmiş, ne yağmura karşı koruyan ne ılık olan bir evde, odaları tıka-basa insanla doldurulmuş pis kokulu bir evde, rahat bir aile düzeni olanaksızdır. Koca gün boyu çalışır, belki karısı ve büyük çocuğu da çalışır, her biri ayrı bir yerde; ancak akşam ve sabah birbirlerini görürler; hepsi sürekli olarak içme kışkırtısıyla yüzyüzedir; bu koşullarda nasıl bir aile yaşamı olabilir? Yine de emekçi bir aileden sakınamaz, bir aile içinde yaşamak zorundadır ve sonuç, hem çocukları hem anababayı moral huzursuzluğa iten süreğen aile geçimsizlikleri ve ağız dalaşıdır. Bütün ev görevlerinin, özellikle çocukların ihmal edilmesi İngiliz emekçiler arasında çok yaygındır ve toplumun varolan kurumlarınca çok kuvvetle teşvik edilmektedir. Bu yaban ortamda, bu ahlak bozucu etkiler altında büyüyen çocukların,* efendi ve ahlaklı olmaları beklen-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "çoğu zaman ana-babalar dahil" ifadesi eklenmiş. –*Ed.*

mektedir! Gerçekte kendini kandıran burjuvazinin çalışan insandan beklentileri böncedir!

Varolan toplumsal düzene karşı gelmek, en çok, en aşırı biçimde, yani yasalara karşı suç işlemek biçiminde göze çarpar. Emekçi üzerinde ahlak bozucu etkiler daha güçlü hale gelirse, olağandan daha yoğun hal alırsa, su nasıl 80 derece Réaumur'de su olmaktan çıkıp buharlaşırsa, o da olağan halinden çıkıp suçlu haline gelir. Burjuvanın vahşi ve vahşileştirici muamelesi altında emekçi, su gibi, iradesi olmayan bir şey haline gelir ve aynı gerekirlilikle doğa yasalarına tabi olur; belli bir noktada, tüm özgürlük biter. Bu çerçevede, proletaryanın genişlemesiyle birlikte İngiltere'de suç da artmıştır ve Britanya halkı, dünyadaki en suçlu halk haline gelmiştir. İçişleri bakanının yıllık suçlu çizelgelerinde açıkça görülüyor ki, İngiltere'de suçlardaki artış, akıl almaz bir hıza erişmiştir. *Suç* olaylarında yıllara göre tutuklama sayısı yalnızca İngiltere'de ve Galler'de şöyledir:[30] 1805, 4.605; 1810, 5.146; 1815, 7.818; 1820, 13.710; 1825, 14.437; 1830, 18.107; 1835, 20.731; 1840, 27.187; 1841, 27.760; 1842, 31.309. Başka deyişle otuzyedi yılda tutuklamalar yedi kat artmıştır. 1842'de bu tutuklamalardan 4.497'si yani yüzde 14'ü yalnızca Lancashire'da, 4.094'ü yani yüzde 13'ten fazlası Londra dahil Middlesex'te olmuştur. Böylece, geniş proleter nüfusu içine alan büyük kentleri kapsayan iki yöre, nüfusları toplam nüfusun dörtte-birinden çok az olduğu halde, toplam suçun dörtte-birini* üretmiştir. Dahası, suç çizelgeleri gösteriyor ki, suçların neredeyse tümü proletaryanın içinde ortaya çıkmıştır; gerçekten de 1842'de, ortalama alınınca, 100 suçludan 32,35'inin okuması yazması yoktur, 58,32'sinin okuması yazması iyi değildir, 6,77'sinin okuması ve yazması iyidir, 0,22'si yüksek öğrenim yapmıştır, 2,34'ünün eğitim derecesi belirlenememiştir. İskoçya'da suç daha da hızlı artmıştır. 1819'da suç olaylarında 89 kişi tutuklanmışken, daha 1837'de bu sayı 3.126'ya ve 1842'de 4.189'a yükselmiştir.

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "dörtte-birinden fazlasını" – *Ed.*

Resmî raporu Sheriff Alison'un hazırladığı Lanarkshire'da nüfus otuz yılda bir ikiye katlanırken, suç beş-buçuk yılda bir katlanmış, yani nüfus artışından altı kat daha hızlı olmuştur. Bütün uygar ülkelerde olduğu gibi suçlar, büyük çoğunlukla mala-mülke karşı işlenmektedir, o nedenle şu ya da bu türden bir yoksunluğun eseridir; bir insan sahip olduğu şeyi çalmaz. Mala-mülke karşı işlenen suçların nüfusa oranı Hollanda'da 1:7.140 ve Fransa'da 1:1.804 iken, Gaskell'in kitabında yazdığına göre İngiltere'de 1:799'dur. İnsana karşı işlenen suçların nüfusa oranı Hollanda'da 1:28.904 ve Fransa'da 1:17.573 iken İngiltere'de 1:23,395'tir; genel olarak suçların tarımsal yörelerde nüfusa oranı 1:1.043, sanayi yörelerinde 1:840'tır.* Bugün İngiltere'nin tümünde, her ne kadar Gaskell'in kitabını yayınlayışının üzerinden on yıl ancak geçtiyse de oran 1:660'tır.**

Bu gerçekler, hiç kuşku yok, herhangi bir insanı hatta bir burjuvayı bir an durup, bu durumun sonuçları hakkında düşünmeye yöneltmek için yeter de artar bile. Eğer moral çöküntüsü ve suç, yirmi yıl süreyle bu oranda artarsa (ve eğer bu yirmi yılda İngiliz sanayisi şimdikinden daha az gönenç sağlarsa suçun kademeli artışı daha da hızlanır) sonuç ne olur? Toplum zaten gözle görülür bir çözülme içinde; bir gazete alıp da tüm toplumsal bağların kopmakta olduğunun kanıtını görmemek olanaksız. Bir gazete yığınını önüme serip şöyle rasgele bakıyorum; işte 30 Ekim 1844 tarihli *Manchester Guardian;* üç günün olaylarını haber veriyor. Gazete artık Manchester'la ilgili tam ayrıntıları vermiyor, yalnızca en ilginç olayları anlatıyor: örneğin bir fabrikada işçiler ihbarda bulunmaksızın yüksek ücret için greve gittiler ve mahkeme tarafından işe dönmelerine karar verildi; Salford'da birkaç erkek çocuk hırsızlık yaparken yakalandı, iflas etmiş bir tüccar da kendisine borç verenleri kandırmaya çalıştı. Komşu kasabalara ilişkin haberler daha ayrıntılı: Ashton'da

* *The Manufacturing Population of England* [*İngiltere'nin İmalatçı Nüfusu*], Bölüm 10. *–Engels'in notu.*

** Yaklaşık onbeş milyon olan toplam nüfusun *mahkum olan* suçlu sayısına (22.733) bölünmesi. *–Engels'in notu.*

iki hırsızlık, bir ev soygunu, bir intihar; Bury'de bir hırsızlık; Bolton'da iki hırsızlık, bir vergi sahtekarlığı; Leigh'de bir hırsızlık; Oldham'da bir ücret grevi, bir hırsızlık, İrlandalı kadınlar arasında bir kavga, işçileri sendikalı olmayan bir şapkacıya sendikacıların saldırısı, bir kadının oğlu tarafından dövülmesi,* bir polise saldırı, bir kilise soygunu; Stockport'ta işçilerde ücret huzursuzluğu, bir hırsızlık, bir sahtecilik, bir kavga, bir kadının kocası tarafından dövülmesi; Warrington'da bir hırsızlık, bir kavga; Wigan'da bir hırsızlık ve bir kilise soygunu. Londra gazetelerinin haberleri daha da kötü: Sahtecilikler, hırsızlıklar, saldırılar, aile kavgaları birbirini kovalıyor. 12 Eylül 1844 tarihli *Times* gazetesi tek günün olaylarını haber veriyor; bu olaylar arasında bir hırsızlık, polise saldırı, bir babanın gayrımeşru oğluna bakmaya hüküm giymesi, ana-babasının bir çocuğu bırakıp kaçması, bir adamın eşi tarafından zehirlenmesi de var. Tüm İngiliz gazetelerinde benzer haberler bulunabilir. Bu ülkede toplumsal savaş tam hızla ilerliyor; herkes kendini koruyor ve her önüne çıkana karşı kendisi için savaşıyor ve düşmanlığını açıkça ilan ettiği tüm öteki insanlara zarar verip vermemesi, kendisi için hangisinin daha yararlı olduğu hususunda sinsi bir hesaba dayanıyor. Artık hiç kimse, insanlarla barış içinde yaşamayı düşünmüyor; tüm karşıtlıklar tehditle, zorbalıkla ya da mahkemede çözülüyor. Kısacası herkes komşusunu, ya ortalıktan temizlenmesi gereken bir düşman ya da en fazlasından kendi yararı için kullanabileceği bir araç gibi görüyor. Ve bu savaş, suçlular çizelgesinin gösterdiği gibi her yıl daha sert, daha hırslı, daha uzlaşmaz biçimde büyüyor. Düşmanlar, adım adım iki büyük kampa** bölünüyorlar — bir yanda burjuvazi, öte yanda işçiler. Herkesin herkese karşı, burjuvazinin proletaryaya karşı bu savaşı, bizi şaşırtmamalı; çünkü bu, serbest rekabet ilkesinin mantıksal sonucu. Ama hızla toplanan fırtına bulutları karşısında burjuva-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda burada "Rochdale'de birkaç kavga" eklentisi var. *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "birbiriyle savaşan iki büyük kampa" deniyor. *–Ed.*

zinin böyle sakin ve huzurlu kalmasına, gazetelerdeki tüm bu haberleri her gün, böyle bir toplumsal duruma öfke duyarak demeyeceğiz ama sonuçlarından korkmaksızın, her gün belirtilerini suç olarak ortaya koyan yaygın bir patlamadan korkmaksızın okumasına şaşırabiliriz. Ama sonuçta o burjuvazidir, ve kendi bakış açısından bu gerçekleri göremez, sonuçlarını ise hiç algılayamaz. Hayret verici olan, sınıfsal önyargının ve önceden kalıba dökülmüş fikirlerin tüm bir sınıfı böylesine kusursuz, ve diyebilirim ki böylesine çılgınca, bir körlük içinde tutabilmesidir. Bu arada burjuva görsün ya da görmesin, ulus kendi yolunda yürüyor ve günün birinde mülk sahibi sınıfı, kendi felsefesinin düşlemediği şeylerle şaşırtacak.

TEK TEK SANAYİ KOLLARI. FABRİKA İŞÇİLERİ*

Şimdi İngiliz sanayi proletaryasının önemce daha önde gelen kolları üzerinde duracağız ve belirlenmiş olan ilke çerçevesinde** fabrika işçileriyle yani Fabrika Yasasının kapsamına girenlerle başlayacağız. Bu yasa, yünün, ipeğin, pamuğun ve ketenin su ya da buhar gücüyle eğirildiği ya da dokunduğu fabrikalardaki gündelik çalışma süresinin uzunluğunu düzenliyor; o nedenle de İngiliz sanayisinin daha önemli kesimlerini kucaklıyor. Bu fabrikalarda çalıştırılanlar, İngiliz işçilerin en zeki ve en enerjik olanıdır, ve dolayısıyla da en huzursuz ve burjuvazinin en çok nefret ettiği kesimdir. Bir bütün halinde davranırlar ve nasıl ki onların pat-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Dar Anlamda Fabrika İşçileri". *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılar, "Sanayi Proletaryası" bölümünün başladığı sayfaya (s. 65) gönderme yapıyor. Fabrika Yasasıyla ilgili olarak bu kitabın 215, 235, 236, 239-242. sayfalarına bakınız. *–Ed.*

ronu sanayiciler, özellikle Lancashirelılar, burjuva ajitasyonunun önderliğini yürütürlerse pamuk işçileri de seçkinlikleriyle işçi hareketinin önünde yürürler.

Bu kitabın Giriş bölümünde tekstil malzemelerinin üretiminde çalıştırılan nüfusun, eski yaşam biçimlerinden ilkin nasıl koparıldığını görmüştük.* O çerçevede, daha sonraki yıllarda mekanik buluşlardaki ilerlemenin de en derinden ve en sürekli biçimde bu işçileri etkilemesinde garip bir yan yoktur. Pamuklu imalatın tarihi, Ure,** Baines*** ve başkaları tarafından anlatıldığı gibi, her doğrultudaki ilerlemenin öyküsüdür; bu ilerlemelerin çoğu sanayinin öteki kollarında da kullanılmıştır. Makine işi el işini çok yaygın biçimde bastırmıştır; hemen her iş buhar ya da su gücünün yardımıyla yapılır olmuştur; her yıl, yeni ilerlemeleri beraberinde getirmektedir.

Düzeni çok iyi bir toplumda bu gelişmeler yalnızca mutluluk kaynağı olurdu; herkesin herkesle savaşında ise, bireyler yararı kendi ellerinde topluyorlar ve çoğunluğu, geçim araçlarından yoksunlaştırıyorlar. Makinelerdeki her iyileştirme, işçileri işsiz bırakıyor ve ilerleme arttıkça, işsiz sayısı daha çoğalıyor; bu çerçevede, her büyük ilerleme, bir miktar işçi üzerinde ticari bunalım etkisi yapıyor; yoksunluk, sefillik ve suç üretiyor. Bir iki örnek verelim. İlk icat, pamuk eğirme çıkrığı, tek kişi tarafından kullanılıyordu, el çıkrığının aynı sürede eğirdiğinden en az altı kat daha fazla iplik üretiyordu; bu yüzden her pamuk eğirme çıkrığı beş iğ kullanıcıyı işsiz bıraktı. Çıkrıktan çok daha fazlasını üreten trasıl**** da çıkrık gibi tek kişi tarafından kullanılıyordu; o nedenle bir miktar daha işçiyi işsiz bıraktı. Ürüne oranla daha az işçiyi gerektiren çıkrık makinesi aynı sonucu verdi

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "yeni makineler aracılığıyla" *–Ed.*

** *The Cotton Manufacture of Great Britain* [*Büyük Britanya'nın Pamuk İmalatı*], Dr. A. Ure, 1836. *–Engels'in notu.*

*** *History of the Cotton Manufacture of Great Britain* [*Büyük Britanya'nın Pamuk İmalatı Tarihi*], E. Baines, beyefendi. *–Engels'in notu.*

**** Yünü veya pamukluyu aynı anda çeken, döndüren ve büken otomatik eğirme makinesi. –ç.

ve bu makinedeki her yenilik iğlerindeki her artırım, çalışan insan sayısını hep daha da azalttı. Ama çıkrık makinesinin iğ sayısındaki artış o kadar büyüktü ki tüm bir işçi ordusunu kapı dışarı etti. Çünkü, yanında parçaları değiştirmek için iki çocuk duran bir çıkrık işçisi, eskiden altıyüz iğı harekete geçirebilirken, artık iki çıkrık makinesi üzerindeki bindörtyüzle ikibin arasında iğı döndürebiliyordu, böylece iki yetişkin çıkrık işçisi ve yanlarında çalıştırdıkları parçacılar işsiz kaldı. Ve otomatik çıkrık makinelerinin çok sayıda iplik fabrikasında kullanılmaya başlanmasından beri, eğiricilerin işini bütünüyle makineler yapıyor. Önümde Manchester'daki çartistlerin tutulan önderlerinden James Leach'in kaleme aldığı bir kitap var.* Yazarı yıllarca sanayinin çeşitli branşlarında, fabrikalarda ve kömür ocaklarında çalışmış, benim de kişisel olarak tanıdığım, onurlu, güvenilir ve yetenekli bir insan. Siyasal konumundan ötürü, çeşitli fabrikalarda, işçilerin derlediği geniş, ayrıntılı bilgilere sahipti; yayınladığı çizelgelerden anlaşıldığına göre, 1841 yılında 35 fabrikada çalıştırılan eğirici 1829 yılında çalıştırılandan 1083 daha az olduğu halde, aynı 35 fabrikadaki iğ sayısı 99.429 arttı. Leach hiç eğirici kullanmayan beş fabrikanın sözünü ediyor, bu fabrikalarda yalnızca otomatik makineler kullanılıyor. İğ sayısı yüzde 10 oranında artarken, eğirici sayısı yüzde 60'tan daha fazla azaltılıyor. Leach, 1841'den bu yana, çift sıra düzeneği** ve benzeri birçok yenilik yapıldığını, bunun sonucu olarak, belirtilen fabrikalarda işçilerin yarısının işten çıkarıldığını ekliyor. Kısa süre öncesine kadar seksen eğiricinin çalıştırıldığı bir fabrikada, şimdi yirmiden az eğirici kalmış bulunuyor; ötekiler ya işten çıkarıldı, ya da çocukların yaptığı işlerde çocuk ücretiyle çalıştırılıyor. Leach, Stockport için de benzer bir durumdan sözediyor; orada 1835'te 800 eğirici

* *Stubborn Facts from the Factories by a Manchester Operative* [*Manchesterlı Bir Makine Operatörünün Gözüyle Fabrikaların Çetin Gerçekleri*], milletvekili Wm. Rashleight tarafından basıldı ve işçi sınıflarına adandı, Londra, Ollivier 1844, s. 28 ve devamı. –*Engels'in notu.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılar çift sıra düzeneği, eğirmen, otomatik makine, çıkartma makinesi gibi terimleri, Almanca karşılıklarından sonra İngilizce ve bazan ayraç içinde veriyor. –*Ed.*

çalıştırılıyordu; Stockport'un imalatı son sekiz-dokuz yılda büyük ölçüde arttığı halde, eğirici sayısı 140'a düştü. Yün ve pamuk tarama düzeneklerinde de benzer gelişmeler oldu; makinelerdeki iyileştirmeler sonucu işçilerin yarısı işten çıkarıldı. Bir fabrikada geliştirilmiş tarama makineleri kullanılmaya başlandı, sekiz işçiden dördü işinden çıkarıldı, geri kalan dördünün de ücretlerini işveren sekiz şilinden yedi şiline indirdi. Aynı şey dokuma sanayisinde de gözlendi; makine-tezgahlar, her dokuma branşında, el dokumasının yerini aldı; bir dokumacının iki tezgahta çalıştığı makine-tezgahlar, el tezgahlarından çok daha fazlasını ürettiği için, çok sayıda insanın yerini aldı. İmalatın her alanında, keten ve yün eğirme, ipek bükme işinde de durum aynıdır. Makine-tezgahlar, şimdi yün ve keten dokuma branşlarını da elegeçiriyor; yalnızca Rochdale'de, flanel ve öteki yün dokuma branşlarında şimdi, el tezgahlarından daha fazla makine-tezgahlar var. Burjuvazi buna, makinelerde sağlanan iyileştirmeler, üretim maliyetini düşürerek daha düşük fiyattan mal üretimini sağladığı için, düşük fiyatlar tüketimde öylesine artışa neden oluyor ki işsiz kalan işçiler, kurulan yeni fabrikalarda kısa sürede iş buluyorlar,* yanıtını veriyor. İmalatın genel gelişimine yardım eden belli bazı koşullarda, *hammaddesi ucuz olan* malların fiyatındaki her indirimin, tüketimi büyük ölçüde artırdığı ve yeni fabrikaların ortaya çıkmasına olanak sağladığı noktasında burjuvazinin dediği doğrudur; ama gerisi yalandır. Burjuvazi bu sonuçların, fiyatlardaki indirimi izleyerek yeni fabrikalar kurulmasını sağlamasının yıllar aldığı gerçeğini görmezden geliyor; makinelerdeki her gelişmenin, gerçek işi, güç kullanımını giderek daha büyük çapta makineye bıraktığı ve yetişkin bir erkeğin işini, çelimsiz bir kadının ya da bir çocuğun yarı ya da üçte-iki ücret karşılığı yapabileceği ve yaptığı basit bir gözcülük görevine dönüştürdüğü noktasında burjuvazi susuyor; bu

* Fabrikalar Soruşturma Komisyonunun raporuyla karşılaştırınız – *Engels'in 1887 tarihli Amerika baskısına notu.* [1892 İngiltere baskısında aynen yinelendi; 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılar göndermeyi metin içinde veriyor. –*Ed.*]

çerçevede makinelerin giderek yetişkin erkekleri işinden ettiği ve onların üretimdeki artış sonucu *yeniden çalıştırılmadığı* noktasında susuyor; burjuvazi, bazı sanayi dallarının bütünüyle ortadan kalktığı ya da çok değiştiği için işçilerin yeniden eğitilmesi gerektiği gerçeğini gizliyor; her ne zaman çocukların çalıştırılmasının yasaklanması düşüncesi ortaya atılsa, fabrika işinin gereği gibi öğrenilebilmesi için ilk gençlik yıllarında* öğrenilmesi gerektiğini öne sürerken, asıl kafasının içindeki bu noktayı itiraf etmemeye çok özen gösteriyor. Burjuvazi, geliştirme sürecinin sürekli olarak ilerlediği ve makineyi kullanan işçi, yeni bir branşta işi tam öğrendiği bir sırada, eğer bunu da gerçekten başarırsa, o işin de elinden gittiği ve bunun yanısıra ekmeğini kazanma güvencesinin son kalıntılarının da ortadan kalktığı gerçeğini hiç ağzına almıyor. Ama burjuvazi, makinelerin iyileştirilmesinden yarar sağlıyor; yeni makinelerin ilk yıllarında, henüz birçok eski makine kullanımdayken ve iyileştirme henüz tam yayılmamışken, o para biriktirmek için büyük bir fırsata sahip oluyor; bu geliştirmelerden ayrılması olanaksız bazı dezavantajlara dikkat etmesini istemekse, tam o sırada ondan çok şey istemek oluyor.

Burjuvazi, geliştirilmiş makinelerin ücretleri azalttığı gerçeğine de şiddetle karşı çıkıyor; emekçiler tarafından ne şiddetle vurgulanırsa, aynı şiddetle bu gerçeği yadsıyor. Burjuvazi, gerçi parça başına ücretin azaltıldığını, ama haftalık iş için ödenen toplam ücretin düşmediğini arttığını, işçilerin koşullarının da kötüleşmediğini, tersine iyileştiğini vurguluyor. Sorunun köküne inmek zor; çünkü işçiler, genel olarak parça başı ücretle çalışırlar. Ama hiç kuşku yok, makinelerdeki gelişme, birçok iş kolunda haftalık ücretleri de düşürdü. İnce iplik eğirici denen, (ince çıkrık ipliği eğiren) işçiler, örneğin, haftada otuz-kırk şilin gibi yüksek ücretler alırlar, çünkü ücretleri yüksek tutan güçlü bir örgütleri vardır, ayrıca meslekleri uzun eğitimi gerektirir; ama kalın iplik eğiren-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "aslında on yaşından önce" ve ayrıca Fabrikalar Soruşturma Komisyonu Raporuna gönderme yapılıyor. *–Ed.*

ler ve (henüz ince ipliğe uyarlanmamış olan) otomatik makinelerle rekabet eden ve bu makinelerin ortaya çıkışıyla örgütleri çökmüş olan işçiler çok düşük ücret alırlar. Çıkrık makinesinde çalışan bir eğirici bana haftada ondört şilinden fazla kazanmadığını söyledi; bu ifade, Leach'in söylediklerini de tutuyor; o da çeşitli fabrikalarda kalın iplik eğiren işçilerin haftada onaltı şilin altı peniden az kazandıklarını ve yıllar önce* otuz şilin kazanan bir eğiricinin şimdi haftada zarzor oniki-buçuk şilin kazandığını, geçen yıl da ortalama olarak bundan fazla kazanmamış olduğunu belirtiyor. Kadınlarla çocukların ücretleri daha az düşmüş olabilir; ama bu, başlangıçta zaten yüksek olmadığı içindir. Birçok kadın biliyorum, çocuklu dul kadınlar, haftada sekiz-dokuz şilin kazanmak için canları çıkıyor; İngiltere'deki en zorunlu tüketim maddelerinin fiyatını bilen herkes, bu parayla o kadınların ve ailelerinin ele-güne muhtaç olmadan yaşayamayacaklarını itiraf etmek zorundadır. Makinelerin iyileştirilmesi sonucu ücretlerin genelde düştüğünü bütün işçiler söylüyor. Makinelerin, işçi sınıfının koşullarını iyileştirdiği yollu burjuva savının yalan olduğu, fabrika yörelerindeki her işçi toplantısında en güçlü biçimde ilan ediliyor. Üstelik, nispi ücret, parça başına ücret düşerken, mutlak ücretin, bir haftada kazanılan paranın aynı kaldığı savı doğru olsaydı bile, bundan nasıl bir sonuç çıkardı? Makinelerin iyileştirilmesinden elde edilen kazançtan işçilere en ufak bir pay vermeksizin imalatçılar keselerini doldururken, işçilerin sessizce seyirci kaldıkları sonucu çıkardı. Burjuva, emekçiyle savaşırken, kendi ekonomi politiğinin en sıradan ilkelerini bile unutuyor. Başka zamanlarda Malthus üzerine yemin edenler, işçilerin karşısında endişelerini haykırıyor: "Makineler geliştirilmezse, İngiltere nüfusunun artan milyonları nerede iş bulacak?"** Makineleşme olmasaydı ve sanayi genişlemeseydi, bu "milyonlar"ın dünyaya asla getirilmeyecek ve büyümeye-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "üç yıl önce". *–Ed.*

** Bu, J. C. Symons'ın *Arts and Artisans* [*Zanaatlar ve Zanaatçılar*] adlı kitabında ortaya attığı soru *–Engels'in notu.* [1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu soruyu şu sözcük izliyor: "Saçma!" *–Ed.*]

cek olduklarını, sanki burjuva bilmiyor! Makinelerin işçiye yaptığı hizmet, en basit bir biçimde söylemek gerekirse şudur: Makine, işçinin kafasına makinelerin artık işçilere karşı değil ama onlar için çalışmasını sağlayacak bir toplumsal reformun zorunlu olduğunu anlatmıştır. Küstah burjuva isterse insanlara Manchester'ın ve öteki kentlerin sokaklarını kimin süpürdüğünü (aslında bu işin de çağı geçti, şimdi sokakları makineler süpürüyor), sokaklarda tuzu, kibriti, portakalı, ayakkabı bağını kimin sattığını, ya da dilendiğini, bunların eskiden kimler olduğunu sorsun ve kaç kişinin, makinenin işinden ettiği fabrika işçisi diye karşılık vereceğini görsün. Şimdiki toplumsal koşullarımızda, makinelerin geliştirilmesinin ortaya çıkardığı sonuçlar işçiler için yalnızca zarar vericidir ve çoğu zaman en ağır biçimde ezicidir. Her yeni ilerleme, kendi yanısıra, işsizlik, yoksunluk ve ızdırap getiriyor ve zaten bir "fazla nüfus"un bulunduğu İngiltere gibi ülkede, işinden olmak bir işçinin başına gelebilecek en kötü şeydir. Kaderi zaten sallantılı olan işçi üzerinde, makinelerdeki dursuz-duraksız ilerlemenin* yarattığı, yarın ne olacak belirsizliğinden ileri gelen maneviyat ve sinir bozukluğunu düşünün. Umutsuzluktan sakınabilmek için, ona açık yalnızca iki yol vardır: ya hem kafasının içinde hem dışa dönük olarak burjuvaziye isyan ya da sarhoşluk ve genel ahlaksal çözülme. İngiliz işçileri her ikisine de sığınırlar. İngiliz proletaryasının tarihi, makinelere ve burjuvaziye karşı yüzlerce başkaldırıdan sözeder; özünde bir başka umutsuzluk demek olan ahlaksal çözülmeden de zaten sözetmiştik.

En kötü durum, geliştirilmesi süregiden bir makineye karşı yarışmak zorunda kalan işçilerin durumudur. İşçilerin ürettiği ürünlerin fiyatı, kendini, makinenin ürettiği benzer ürünün fiyatına uyarlar; makine daha ucuza ürettiği için, onun insan rakibi en düşük ücrete geriler. Aynı şey, en son gelişmelere karşı eski bir makinede çalıştırılan her işçi için

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve onun sonucu olan işsizliğin" –*Ed.*

de doğrudur. Peki güçlüğü kim yüklenecek? İmalatçı, eski makinesini kaldırıp atmaz, o makine yüzünden karşılaştığı zararı da yüklenmez; cansız bir mekanizmadan, zararını kapatamaz, o zaman yükü, yaşayan, canlı işçinin sırtına, toplumun evrensel günah keçisine yükler. Makinelerle rekabet halindeki işçilerden en kötü muamele görenler, el tezgahında pamuklu dokuyanlardır. En düşük ücreti onlar alırlar; bütün gün çalıştıkları halde, haftada on şilinden fazla kazanabilecek bir durumda değildirler. Makine-tezgah dokuma ürünlerini bir bir istila eder ve el-dokuması, başka branşlarda işinden atılmış işçilerin son sığınağıdır; bu yüzden bu meslek aşırı kalabalıktır. Bu çerçevede, ortalama kazanç sağlanan mevsimlerde, el-dokumacısı haftada altı ya da yedi şilin kazanabilirse, kendini talihli sayar; bu miktar paraya ulaşabilmesi için de tezgahının başında günde ondört-onsekiz saat arasında oturması gerekir. Üstelik dokumaların çoğu, atkı ipliklerinin kopmaması için rutubetli bir dokuma odasını gereksinir; bir parça bu nedenle, bir parça da daha iyi bir konut için ödeyecek paraları olmadığı için, bu dokumacıların işliğinde genelde tahta ya da başka döşeme yoktur. Bu dokumacılardan birçoğunun, gayet kötü ve ıssız konut bloklarındaki ya da ara sokaklardaki evlerine, genelde bodrum katlarına gitmiştim. Çoğunca bu el-dokumacılarının, bazıları evli olan yarım düzine kadarı, bir ya da iki iş odası bir de geniş bir yatak odası bulunan kulübelerde birlikte yaşarlar. Yiyecekleri genelde patatestir, yulaf lapasıdır, arasıra süt ve çok seyrek olarak da ettir. Çoğu İrlandalı ya da İrlanda asıllıdır. Her bunalımdan en önce zarar gören, sıkıntısı en son giderilen bu zavallı el-dokumacıları, burjuvaziye de fabrika sistemine yönelik saldırıları göğüslemesi için tutamak olarak hizmet görürler. Bakın görün diye haykırır burjuva, utkun bir eda ile, bakın görün, fabrika işçileri gönenç içindeyken, bu zavallı yaratıklar nasıl da aç kalıyorlar, bunu görün ve *ondan sonra* fabrika sistemini yargılayın!*

* Bkz: Dr. Ure, *The Philosophy of Manufactures* [*Manüfaktürlerin Felsefesi*] –*Engels'in notu.*

Sanki el-dokumacılarını utanmazca ezen fabrika sistemi ve o sistemin makineleri değilmiş, sanki bunu burjuvazi de bizim kadar iyi bilmiyormuş gibi! Ama burjuvazinin, tehlikede olan bazı çıkarları vardır ve bir ya da iki yalan, biraz da yüzsüzlük o kadar da farketmez.

Makinelerin giderek insan emeğinin yerini daha çok alışı gerçeğini biraz daha yakından inceleyelim. Eğirme ve dokuma işindeki insan emeği, esas olarak kopan iplikleri bağlamaktan ibarettir; gerisini makine yapar. Bu iş, adale gücü istemez, kıvrak parmaklar ister. O nedenle yalnızca erkeklere bu işte gerek olmayışı bir yana, el adalelerinin daha da gelişkin oluşu nedeniyle, bu işe kadınlardan ve çocuklardan daha az uygundurlar; bu yüzden de yerlerini, doğal olarak onlar alır. İşte bu çerçevede, kol gücü ve kuvvet kullanımı* buhar ya da su gücüne ne kadar çok aktarılabilirse o kadar daha az erkeğin çalıştırılmasına gerek vardır; kadınlar ve çocuklar da daha ucuza çalıştırıldıkları ve bu branşta erkeklerden daha iyi oldukları için onların yerini alırlar. İplik eğirme fabrikalarında trasılların başında yalnızca kadınlar ve kızlar görülür; çıkrık makineleri arasında bir erkek, yetişkin bir eğirici (otomatik makinelerde o bile gereksizleşiyor) ve iplikleri bağlayan genelde kadın ya da çocuk bazan onsekiz-yirmi yaşlarında genç erkek birkaç yardımcı, şurada ya da burada, başka bir işten çıkarılmış eski bir eğirici.** Makine dokuma tezgahlarında genelde onbeş-yirmi yaş arasında kadınlar ve az sayıda erkek çalıştırılır; ancak bu kadınlar yirmibirinci yaşlarından sonra bu meslekte pek nadir kalırlar. Hazırlama makinelerinde de kadınların çalıştığı gözlenir; arada bir tarakları temizleyen ve bileyen erkek işçilere de raslanır. Bunların dışında fabrikalar çocuk işçiler —dofferler— çalıştırır-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "makineler yoluyla" *–Ed.*

** Fabrika denetçisi L. Horner'in Raporu, Ekim 1843: "Halen Lancashire'daki pamuklu fabrikalarının bazı bölümlerinde ücretlerle ilgili olarak çok anormal bir durum var: yaşları 20-30 arasında yüzlerce genç erkek, iplik bağlayıcı olarak ya da benzer işlerde çalıştırılıyor, haftada sekiz-dokuz şilin alıyor; buna karşılık, aynı çatı altında 13 yaşında çocuklar beş şilin, yaşı 16-20 arasındaki genç kadınlar haftada on-oniki şilin alıyorlar." *–Engels'in notu.*

lar; bunlar bobinleri takar çıkarırlar; birkaç erkek nezaretçi, buharlı makineler için makinist ve teknisyen, marangoz ve hamal, vb. çalıştırılır; ama fabrikadaki asıl işi kadınlar ve çocuklar yapar. İmalatçıların yadsıdığı budur.

Geçen yıl makinelerin yetişkin erkek işçilerin yerini almadığını kanıtlamak için ayrıntılı, özenle hazırlanmış çizelgeler yayınladılar. Bu çizelgelere göre çalıştırılan fabrika işçilerinin yarıdan çoğu, yüzde 52'si kadındı, yüzde 48'i erkekti; işçilerin yarıdan çoğu onsekiz yaşının üstündeydi.[31] Buraya kadar iyi. Ama imalatçılar, yetişkinlerin ne kadarının erkek, ne kadarının kadın olduğunu söylememeye özen gösteriyorlar. Esas nokta da bu. Ayrıca, öyle anlaşılıyor ki, makinistleri, teknisyenleri, marangozları, yani fabrikada çalıştırılan bütün erkekleri, belki memurları da bu sayının içine katmışlar, ama yine de tüm gerçeği söylemeye cesaret edemiyorlar. Bu tür yayınlar genelde bu konularla yakınlığı olmayanlara çok şey kanıtlayan işin iç yüzünü bilenlere ise hiçbir şey söylemeyen yalanlarla, saptırmalarla, sahte açıklamalarla, ortalama hesaplarıyla dolup taşar; aynı zamanda da en önemli noktalarda, gerçekleri saklar; ve yalnızca, ilgili imalatçıların bencil körlüğünü ve dürüstlükten yoksunluğunu kanıtlar. Lord Ashley'nin, 15 Mart 1844'te Avam Kamarasına on saatlik işgünü yasa tasarısını sunarken yaptığı konuşmayı alalım. Bu konuşmada lord Ashley, işçilerin yaş ve cinsiyet durumları hakkında, yukarda özetlediğimiz üstelik İngiltere imalat sanayisinin ancak bir bölümünü kapsayan açıklamayı yapan imalatçıların henüz yalanlamadıkları bazı bilgiler verdi. 1839'da Britanya İmparatorluğundaki 419.590 fabrika işçisinden 192.887'si ya da yaklaşık yarısı onsekiz yaşının altındaydı; 242.296'sı kadındı ve bunların da 112.192'si onsekiz yaşından küçüktü. Buna göre onsekiz yaşından küçük olan erkek işçilerin sayısı 80.695, yetişkin erkek işçilerin sayısı 96.599'dur *ya da tüm sayının tam dörttebiri bile değildir.** Pamuklu fabrikalarında işçilerin yüzde

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ya da yüzde 23 yani *tam dörtte-bir bile değil*" –*Ed.*

56¼'ü, yünlü fabrikalarında yüzde 69½'si, ipekli fabrikalarında yüzde 70½'si, keten ipliği fabrikalarında yüzde 70½'si kadındır. Bu sayılar, yetişkin erkek işçilerin dışarıya itildiğini kanıtlamaya yeter. Ama bu gerçeklerin doğruluğunu görmek için en yakındaki bir fabrikaya gitmeniz gerekir. Bu durumun zorunlu sonucu olarak işçilere dayatılan altüst olmuş mevcut toplumsal düzen, işçiler için en yıkıcı sonuçları taşımaktadır. Kadınların çalıştırılması aileyi derhal parçalamaktadır: çünkü kadın günde oniki-onüç saatini fabrikada geçirirse erkek de orada ya da başka yerde aynı zaman süresince çalışırsa çocuklara kim bakacak? Yaban otlar gibi büyürler; haftalığı bir şilin ya da onsekiz peniden ana okuluna bırakılırlar ve kendilerine nasıl davranıldığı tahmin edilebilir. Fabrika yörelerinde çocukların başına gelen kazalar* müthiş ölçüde artar. Manchester adli tabibinin listeleri** gösteriyor ki, dokuz ay içinde yanmadan 69, boğulmadan 56, düşmeden 23, başka nedenlerle 67 olmak üzere, kazalar sonucu toplam 215 ölü.*** Buna karşılık, Liverpool'un sanayi yöresi olmayan kesimlerinde oniki ayda yalnızca 146 ölümlü kaza oldu. Her iki durumda da maden kazaları dışlanmıştır; Manchester adli tabibi, Salford'dan sorumlu olmadığı için, anılan her iki yörenin nüfusu da yaklaşık aynıdır. *Manchester Guardian* hemen her sayısında yanıktan ölüm olaylarını duyuruyor. Annelerin çalıştırılmaya başlamasıyla çocuklar arasında genel ölüm oranının artmış olduğu apaçık bir gerçek ve nedeni de tüm kuşkuların ötesinde bilinen gerçekler. Kadınlar, üç-dört günlük bir loğusalıktan sonra, bebeği evde bırakarak fabrikaya dönüyorlar; yemek vaktinde hem bebeği beslemek hem kendileri bir şeyler yemek için eve koşturu-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "bakım yokluğu nedeniyle". – *Ed.*

** Fabrikalar Soruşturma Komisyonu Raporu. Dr. Hawkins'in tanıklığı. s. 3. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.* [1892 İngiltere baskısında aynen var; 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılar göndermeyi metin içinde veriyor. *–Ed.*]

*** 1842'de Manchester hastanesine yansıyan kazaların yüzseksendokuzu yanıktı. Ölümcül olanlar belirtilmiyor. *–Engels'in notu.* [Onaylanan İngilizce baskıda son tümce yok. *–Ed.*]

yorlar; tabii bunun nasıl bir emzirme olacağı da belli. Lord Ashley birçok çalışan kadının söylediklerini aktarıyor:

"M. H. yirmi yaşında, iki çocuğu var; ikincisi henüz bebek ve ona biraz daha büyük olan kardeşi bakıyor. Anne fabrikaya sabah saat beşi biraz geçe gidiyor, akşam saat sekizde dönüyor; bütün gün göğsünden süt geliyor, giysileri de sırılsıklam oluyor." "H. W'nin üç çocuğu var, pazartesi sabah saat beşte gidiyor, cumartesi akşamı dönüyor; çocuklar için hazırlaması gereken o kadar çok şey var ki, sabaha karşı saat üçten önce yatağa giremiyor; çoğu zaman teni ıpıslak ve o haliyle çalışmak zorunda kalıyor." Kadın "Göğüslerim çok acı veriyor ve süt yüzünden sırılsıklam kalıyorum" diyor.[32]

Çocukları sakin tutmak için uyuşturucu kullanılmasını da bu rezil sistem besliyor ve fabrika yörelerinde çok yaygınlaşmış bulunuyor. Manchester Nüfus Dairesi başkanı Dr. Johns, ıspazmozdan ölenlerin esas kaynağının bu olduğu görüşünde. Kadının çalışması kesinlikle ve zorunlu olarak aileyi çözüyor; aile temeline dayanan bugünkü toplumumuzda bu çözülme, en moral çökertici etkilerini ana-baba üzerinde olduğu kadar çocuklar üzerinde de gösteriyor. Çocuğuyla ilgilenecek, gerçekte pek az gördüğü çocuğuna hiç değilse ilk yıl alalede de olsa sevgi gösterecek vakti olmayan anne, gerçek anne olamaz; çocuğuna karşı kaçınılmaz biçimde bir ilgilenmezlik içine girer, ona bir yabancı gibi sevgisizce davranır. Bu tür koşullar altında büyüyen çocuklar, aile yaşamının sonraki dönemlerinde bütün bütün çökerler; kendilerini hiçbir zaman evlerinde, ailenin ortasında hissetmezler; çünkü, ayrı kalmaya alışmışlardır, bu nedenle de işçi sınıfında ailenin genel çöküşüne onlar da böylece katkıda bulunurlar. Buna benzer biçimde, ailenin çöküşünü ortaya çıkaran bir başka neden çocukların çalışmasıdır. Ailelerine maloldukla-rından daha fazla haftalık kazanacak duruma geldikleri zaman, ana-babaya, evde kalmanın karşılığı bir miktar para ödemeye başlarlar, geri kalanını kendilerine saklarlar. Bu genelde ondört, onbeş yaşından itibaren başlar.* Sözün kısa-

sı çocuklar kendilerini ailenin egemenliğinden kurtarırlar ve baba ocağına bir tür pansiyon gibi bakar olurlar; tabi işlerine geldiği zaman baba ocağı olur, işlerine gelmediği zaman pansiyon, o da ayrı.

Birçok durumda, kadının çalışması aileyi tümden dağıtmaz, ama tepetaklak eder. Ailenin geçimini kadın sağlar; baba evde oturur, çocuklara bakar, evi temizler, yemek pişirir. Bu çok sık olur; yalnızca Manchester'da, ev işlerine mahkum olmuş yüzlerce erkekten sözedilmiştir. Öteki toplumsal koşulların aynı kaldığı bir durumda, aile-içi ilişkilerdeki bu ters-yüz oluşun emekçi erkeklerde yarattığı öfkeyi** tahmin etmek kolaydır. Önümde, Leeds'de Baron's Buildings, Woodhouse, Moorside'dan (burjuva onu orada avlayabilir; tam adresi bu düşünceyle veriyorum) Robert Pounder adlı bir işçinin Oastler'a yazdığı bir mektup var.***

Pounder, avare avare ordan oraya dolaşan bir başka emekçinin Lancashire'da St. Helens'e bir arkadaşını görmeye geldiğini, onu orada içinde pek eşya bulunmayan rutubetli, rezil bir bodrumda bulduğunu yazıyor:

"Ve benim zavallı arkadaşım içeri girdiği zaman, zavallı Jack ateşe yakın oturuyordu ve düşün ki ne yapıyordu? Niçin ki, oturmuştu ve yorgan iğnesiyle karısının çoraplarını onarıyordu; kapıda eski arkadaşını görünce çorapları saklamaya çalıştı. Ama Joe, bu arkadaşımın adıdır, onu görmüştü ve dedi: 'Jack, ne halt yapıyorsun? Karın nerdedir? Bu senin

* Fabrikalar Soruşturma Komisyonu Raporu, Power'ın Leeds hakkındaki raporu, birçok yerinde, Tufnell'ın Manchester hakkındaki raporu, s. 17, vb. *–1887 tarihli Amerika baskısı için Engels'in notu.* [1892 İngiltere baskısında da yeralıyor; 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda metin içinde. – *Ed.*]

**1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda ifade şöyle: "aile-içi ilişkilerdeki bu ters-yüz oluşun ve fiilen hadım edilişin emekçi erkeklerde yarattığı haklı öfke." *–Ed.*

*** Bu mektup Almanca'dan yeniden çevrildi, ne Yorkshire şivesini ne imlasını aynen yansıtma çabası gösterildi *–Engels'in 1887 Amerika ve 1892 İngiltere baskısı için notu.* [1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, "Oastler'a yazdığı" sözcüklerinden sonra şu tümce yeralıyor: "Mektubun naif havasını sadece bir parçacık verebilirim. İmlası belki Almanca taklit edilebilir, ama Yorkshire ağzı asla." Mektubun başlangıç bölümünün içeriği Almanca versiyonunda daha ayrıntılı veriliyor. *–Ed.*]

işindir?' ve zavallı Jack utanmıştı ve dedi: 'Hayır, bilirim, bu benim işim değildir, ama benim zavallı karım fabrikadadır; sabah beş-buçuk olmadan gider, akşam sekize dek çalışır ve sonra, öyle helak olmuştur ki, eve geldiğinde hiçbir şey yapamaz; o yüzden onun yerine ne yapabilirsem ben yaparım, çünkü benim işim yok, hiç yok, üç yıl vardır ki yok, yaşadıkça da herhal olmayacak' sonra bir ağladı ki hüngür-hüngür. Jack yine dedi: 'Karı kısmı ve bebe-belik için şurda burda epey iş vardır, ama erkekler için yok; yolda yüz pound bulabilirsin de, erkekler için iş bulamazsın — ama sen ya da başkası beni, karımın çoraplarını onarırken bulabilsin, hiç düşünmemişimdir; çünkü bu kötü bir iştir. Ama o ayakları üstünde zor durur; korkarım yatağa düşecektir; ondan sonra bizim başımıza ne gelir bilemem; çünkü o evin erkeğiydi, ben de karı, yine de iyi; bu iş kötü Joe'; ve acı acı ağladı ve dedi 'Hep böyle değildi.' 'Hayır' dedi Joe, 'ama işin olmadığı zaman, nasıl geçindin?' 'Sana diyeceğim Joe, dilim döndükçe, ama pek kötüydü; sen iyi bilirsin, evlendiğim zaman işim vardı ve tembel olmadığımı da bilirsin.' 'Yo değildin'. 'Ve döşenmiş iyi bir evimiz vardı ve Mary'nin işe gitmesi gerekmiyordu. Ben ikimiz için de çalışabilirdim; ama şimdi dünya ters-yüz oldu. Mary çalışmak, ben de evde durmak, bebelere bakmak, temizlik yapmak, bulaşık yıkamak, ekmek pişirmek ve yırtık-pırtığı dikmek zorundayım; ve zavallı kadın akşam eve geldiği zaman kıpırdayacak hali olmuyor. Sen bilirsin Joe, eskiden farklı olan için zor bişey.' 'Evet oğlum zordur.' Ve Jack yeniden ağlamaya başladı, keşke hiç evlenmeseydim, keşke hiç doğmasaydım diyordu; ama Mary'yle evlendiği zaman, işin buraya varacağını hiç düşünmemişti. 'İş işten geçtikten sonra ağladım' dedi Jack. Joe bunu duyunca, bana fabrikada çalışırken bir çocuktan öğrendiği tüm küfürlerle fabrikalara, sahiplerine ve hükümete küfrettiğini ve hepsini lanetlediğini söyledi"[33]

Bu mektupta anlatılandan daha çılgınca bir durum düşünülebilir mi? Ama yine de bu durum, erkeğe gerçek bir kadınlık, kadına da gerçek bir erkeklik armağan etmeden erke-

ği hadım eden, kadından da kadınlığını alan bu durum, en utanmaz biçimde her iki cinsi ve onlar aracılığıyla insanlığı aşağılayan bu durum, çok övündüğümüz uygarlığın ulaştığı son noktadır; yüzlerce ve yüzlerce kuşağın, kendi durumlarını ve gelecek kuşakların durumunu iyileştirme savaşımlarının son başarısıdır. Tüm çabalarımızın ve emeğimizin böyle bir budalalığa gelip dayanmasından sonra ya insanlıktan, onun amaçlarından ve gayretlerinden umudumuzu kesmeliyiz, ya da insan toplumunun şimdiye dek kurtuluşu yanlış yönde aradığını itiraf etmeliyiz; böylesine köklü bir ters-yüz oluşun, kadın ve erkek cinsi ta başından yanlış bir konuma sokulmuş olduğu için vuku bulabileceğini itiraf etmeliyiz. Fabrika sisteminin kaçınılmaz olarak getirdiği, kadının kocası üzerindeki egemenliği insani değilse, kocanın karısı üzerinde geçmişteki üstünlüğü de insani değildi. Eğer şimdi kadın üstünlüğünü* ortak malların tümünü değilse, daha büyük kısmını sağladığı gerçeği üzerine oturtabilirse, bundan çıkarılacak zorunlu sonuç, aile üyelerinden biri, saldırgan bir biçimde daha büyük katkıda bulunmakla böbürlendiğine göre, bu mülkiyet toplumunun doğru ve ussal bir toplum olmadığı sonucudur. Bugünkü toplumumuzun ailesi böyle çözülüyorsa, bu çözülüş, ailenin temelindeki bağın, aile sevgisi değil, öyleymiş gibi görünen bir mülkiyet toplumunun eteği altından sırıtan özel çıkar olduğunu gösterir.** Daha önce değinilen pansiyon ücreti ödemeyen çocukların, işsiz kalan ana-babalarını desteklemeleri durumunda o çocuklar açısından aynı ilişki ortaya çıkmış olur. Fabrikalar Soruşturma Komisyonu Raporunda Dr. Hawkins, bu ilişkinin yeterince yaygın olduğunu ve Manchester'da felaket halinde olduğunu belirtmektedir. Bu durumda, evin efendisi çocuklardır, tıpkı,

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "eskiden kocanın yaptığı gibi". *–Ed.*

** Bir imalatçının verdiği bilgilerden,[34] fabrikalarda çalışan evli kadınların çok sayıda olduğu görülüyor. Lancashire'da 412 fabrikada, bu kadınlardan 10.721'i çalışıyordu; bu kadınların kocalarından 5.314'ü de fabrikalarda çalışıyordu; 3.927'si başka işlerdeydi, 821'i işsizdi, 659'u hakkında ise bilgi yoktu; her bir fabrika başına üç değilse iki erkek, karısının kazancıyla geçiniyordu. *–Engels'in notu.*

bir önceki durumda kadının oluşu gibi. Ve lord Ashley, konuşmasında bir örnek vermektedir.* Bir baba, birahaneye giden iki kızını azarlayınca, kızlar kendilerine emir verilmesinden usandıklarını söylemişler, "Allah belanı versin, sana biz bakıyoruz"** demişlerdir. İşlerinden kazandıkları parayı kendilerine saklamak için aile evini terketmişler, anababalarını kendi kaderlerine bırakmışlardır.

Fabrikalarda büyüyen evlenmemiş kadınlar, evlenenlerden daha iyi durumda değildirler. Apaçıktır ki, dokuz yaşından itibaren fabrikada çalışmaya başlayan bir kız, ev işlerinden anlayabilecek bir durumda olamaz; bunun doğal sonucu, kadın işçiler, evi çekip çevirmede deneyimsizdirler. Yün öremezler, dikiş dikemezler, yemek pişiremezler, çamaşır yıkayamazlar, bir ev kadınının en sıradan görevlerinden habersizdirler ve çocuk sahibi oldukları zaman, ne yapacakları konusunda en ufak fikirleri yoktur. Fabrikalar Soruşturma Komisyonu Raporu, bu konuda düzinelerle örnek veriyor ve Lancashire'dan sorumlu üye Dr. Hawkins düşüncesini şöyle belirtiyor:***

"Kız erken yaşta ve hiçbir şeyi düşünmeden evlenir; ev yaşamının en sıradan görevlerini öğrenmek için zamanı, ortamı, fırsatı hiç olmamıştır; bir şeyler öğrenmişse bile pratik için zamanı olmamıştır. ... Genç anne çocuğundan günde oniki saatten fazla uzak kalır. Onun yokluğunda çocuktan kim sorumludur? Genelde ya küçük bir kız ya da ufak bir ücret karşılığı tutulan ve hizmeti bir ödüle eş-değerde olan yaşlı bir kadın. Çoğu zaman fabrika ailesinin yerleştiği yer bir ev değildir; bazan bir bodrumdur — içinde yemek pişirilemez, bir şeyler yıkanamaz, hiçbir şey yapılamaz, hiçbir onarım işi yapılamaz, doğru-dürüst yaşanamaz, ocak başı çekici değildir.

* Avam Kamarası, 15 Mart 1844. *–1887 tarihli Amerika baskısı için Engels'in notu.* [Bu bölümdeki ötekiler gibi bu not da 1892 tarihli İngiltere baskısında aynen kullanıldı; 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda metin içinde yeraldı. *–Ed.*]

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu sözler tırnak içinde ve İngilizce veriliyor. *–Ed.*

*** Fabrikalar Soruşturma Komisyonu Raporu, s. 4. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

Bu çerçevede ve başka temeller çerçevesinde, özellikle çocuk yaşamının korunması açısından, evli kadınların fabrikada nadiren çalıştıkları dönemin gelmesini ummak istiyorum."*

Yalnız bu, kötülüklerin en masumu! Kadınların fabrikalarda çalıştırılmalarının ahlaksal sonuçları daha da berbat. Her iki cinsten ve her yaştan insanların tek bir işlikte toplanması, kaçınılmaz temas, kendilerine hiçbir moral ve ruhsal eğitim verilmemiş çok sayıda insanın küçücük bir yere sığıştırılması, kadın karakterinin gelişmesinde hiç de elverişli görünmemektedir. İmalatçı, eğer soruna şöyle ya da böyle dikkat ederse, ancak skandal türünden bir şeyler olduğu zaman müdahale edebilir; ahlaksız kişilerin, daha ahlaklı, özellikle genç insanlar üzerindeki sürekli, daha az belirgin olan etkilerini değerlendiremez ve engelleyemez. Ama bu etki yıkıcıdır. Fabrikalarda kullanılan dil, 1833 tarihli raporda birçok tanık tarafından "edebe aykırı", "kötü", "pis" vb. diye nitelenmiştir.** Büyük kentlerde büyük ölçekte gördüğümüz sürecin küçük ölçekte yinelenmesiyle karşı karşıyayız. Nüfusun merkezileşmesi, küçük bir fabrikada olsun, büyük bir kentte olsun, aynı insanlar üzerinde aynı etkiyi yapar. Fabrika ne kadar küçükse, insanların birbirinin üstüne yığılması o kadar daha fazla yoğundur ve temas daha kaçınılmaz hale gelir; sonuçları da çok bol ve değişiktir. Leicester'de bir tanık, kızının fabrikaya gitmesindense dilenmesini yeğlediğini söylemişti; fabrikaların mükemmel birer cehennem kapısı olduğunu, kentteki fahişelerin çoğunun, bugünkü durumları için fabrika işçiliği yapmış olmalarına teşekkür borçlu olduklarını söylemişti.*** Manchester'da bir başkası "yaşı ondört-yirmi arasında olan genç fabrika işçilerinin dörtte-üçünün bakire olmadığını öne sürmekten çekinmemişti".**** Komisyon üyesi Cowell, fabrika işçilerinin ahla-

* Daha başka örnekler ve bilgi için, Fabrikalar Soruşturma Komisyonu Raporu, Cowell'in Tanıklığı, s. 37, 38, 39, 72, 77, 82. Tufnell'in Tanıklığı, s. 9, 15, 45, 54, vb. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.*

** Cowell'in Tanıklığı, s. 35, 37 ve başka yerlerde. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

*** Power'ın Tanıklığı, s. 8. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.*

**** Cowell'in Tanıklığı, s. 57. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.*

kının, genelde işçi sınıfı ahlak ortalamasının altında olduğuna inandığını söylüyor.* Ve Dr. Hawkins de şöyle diyor:**

"Cinsel ahlak tahminlerinin rakama dönüştürülebilmesi olanaksız; ama kendi gözlemlerime, görüştüğüm kişilerin genel düşüncesine, bulgularımızın özüne göre, fabrika yaşamının genç kadınların ahlakı üzerinde çok olumsuz etki yaptığı konusunda hiç de cesaret verici olmayan bir görüş kendiliğinden ortaya çıkmaktadır."

Bunun yanısıra fabrika köleliği, başka tür kölelik gibi hatta ondan da daha büyük ölçüde, fabrika sahibine *jus primae noctis**** bahşeder. Bu açıdan da işveren çalıştırdığı insanların şahsı ve beğenisi üzerinde egemendir. İşine son verme tehdidi, yüz olayın doksandokuzunda değilse bile, on olayın dokuzunda, iffet güdüleri pek güçlü olmayan kızlarda tüm direncin üstesinden gelmeye yeterlidir. Patron yeterince rezilse, resmî rapor böyle birçok olayı belirtiyor, fabrikası aynı zamanda haremidir; patronların tümünün bu konuda zora başvurmaması, kızların konumunu değiştirmez. İmalat sanayisinin başlangıcında, çoğu eğitimsiz ya da toplumun ikiyüzlülüğünü hesaba katmakta özensiz kişiler olan türedi zengin patronlar, kazanılmış haklarını kullanmaya karışılmasına asla izin vermezlerdi.

Fabrika çalışmasının kadın sağlığı üzerindeki etkileri hakkında doğru bir yargıya varabilmek için, önce çocukların yaptığı işi sonra da işin kendi yapısını gözden geçirmek gerekiyor. İmalat sanayisinin başından itibaren çocuklar fabrikalarda çalıştırılagelmiştir; daha sonra genişletilen makinelerin ilkin küçük boyutlarda oluşu, çocukların çalıştırılmasının özgül nedenidir. Atelyelerdeki çocuklar bile, imalatçılara birkaç yıllığına çırak olarak kiralanmışlar ve çok sayıda çocuk böylece çalıştırılmıştır. Bu çocuklar aynı yerde kalır, birlikte yemek yer, aynı giysileri giyerlerdi; kuşkusuz patronun kölesiydiler; kendilerine çok haşin ve çok barbar davranılır-

* Cowell'in Tanıklığı, s. 82. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.*

** Fabrikalar Soruştuma Komisyonunun Raporu, s. 4. Hawkins. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.*

*** İlk gece hakkı. –ç.

dı. Daha 1796'da bu isyan ettirici sisteme halkın itirazı, Dr. Percival'ın ve sir Robert Peel'in (pamuk imalatçısı bakan Peel'in babası) güçlü çıkışlarında öylesine ifadesini bulmuştu ki, parlamento 1802'de bir Çıraklık Yasası*[35] kabul etti. Yasa en göze çarpıcı kötülükleri ortadan kaldırıyordu. Sonra yavaş yavaş, serbest çalışanların giderek artan rekabeti, tüm çıraklık sistemini ortadan kaldırdı; fabrikalar kentlerde kuruluyor, makineler daha büyük boyutlarda yapılıyordu, işyerleri daha ferah ve sağlığa uygundu; ayrıca yetişkinler ve gençler için daha fazla iş olanağı çıkmaya başlamıştı. Fabrikalardaki çocukların sayısı, bir ölçüde azaldı; işe başlama yaşı da biraz daha yükseldi; artık sekiz ya da dokuz yaşın altında çok az çocuk çalıştırılıyordu. İlerde göreceğimiz gibi, sonraları devletin gücü, çocukları burjuvazinin para hırsından korumak için birçok kez müdahale etti.

İşçi sınıfı çocukları arasındaki ve özellikle fabrika işçilerinin çocukları arasındaki yüksek ölüm oranı, çocukların ilk yıllarını sağlıksız koşullarda geçirdiklerinin yeterli kanıtıdır. Bu sağlıksız koşullar, hastalığa yenik düşenler üzerindeki kadar güçlü olmasa da ayakta kalan çocuklar üzerindeki etkisini sürdürür. En iyi durumda sonuç, hastalığa yakalanma eğilimidir, beden gelişmesinin durmasıdır ve bunun sonucu olarak bedenin normalden daha az güçlü olmasıdır. Bir fabrika işçisinin, yokluk, yoksunluk, değişen koşullar altında, yetersiz giysiler içinde soğukta ve rutubetli ortamlarda, sağlıksız evlerde büyüyen çocuğu, daha sağlıklı koşullarda büyütülen bir çocuğun çalışma gücüne sahip olmaktan uzaktır. Dokuz yaşındayken, onüç yaşına gelinceye dek günde 6½ saat çalışmak üzere (daha önce 8 saat, ondan önce de 12-14 saat, hatta 16 saat) fabrikaya gönderilir; sonra da onsekiz yaşına kadar günde oniki saat çalışır. Sırtlarına bir de çalışma işi yüklenirken, bir yandan da eski zayıflatıcı etmenler etkisini sürdürür. Dokuz yaşında bir çocuk, bir işçinin çocuğu olsa bile, günde 6½ saat çalışmaya dayanabilir ve hiç

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda yasanın başlığı İngilizce veriliyor. –*Ed.*

kimse onun beden gelişmesi üzerinde bunun olumsuz bir etkisini görmeyebilir — bu yadsınamaz; ama fabrikanın sık sık ısınıp ıslak hale gelen rutubetli ve ağır havası içinde bulunmanın da sağlığa yararlı olduğunu söylenemez; kaldı ki, bir çocuğun, bütünüyle beden ve ruh gelişimi için harcanması gereken zamanı duygusuz burjuvazinin açgözlülüğüne kurban etmek, onları imalatçıların kârı için aşındırmak üzere okuldan ve temiz havadan çekmek affedilebilir gibi değildir. Burjuvazi, biz çocukları fabrikada çalıştırmazsak, diyor, onlar yalnızca gelişmelerine hiç de yardımı olmayan koşullar altında kalırlar. Bu tümüyle doğru. Ama bu, eğer burjuvazinin, emekçi sınıf çocuklarını ilkin kötü koşullar altına soktuğunun, sonra bu kötü koşulların varlığını, kendi kârı için sömürdüğünün itirafı değilse nedir; kendi hatasının olduğu kadar fabrika sisteminin de hatası olan bir duruma sığındığının itirafı değilse nedir; bugünün günahını dünün günahı karşısında mazur gösterdiğinin itirafı değilse nedir? Ve Fabrika Yasası bir ölçüde ellerini bağlamasaydı, fabrikalarını yalnızca işçi sınıfının yararı için kuran bu "insancıl", bu "iyiliksever" burjuvazi nasıl da işçilerin çıkarlarını gözetirdi! Fabrika denetçisi peşlerine düşmeden önce nasıl davrandıklarını dinleyelim. Onları mahkum edecek şey, 1833 tarihli Fabrikalar Soruşturma Komisyonunun Raporunda yeralan kendi tanıklıklarıdır.

Ana komisyonun raporu, imalatçıların, çocukları nadiren beş yaşındayken, sıklıkla altı yaşında, daha sık biçimde yedi yaşında ve genelde sekiz-dokuz yaşındayken çalıştırmaya başladığını anlatıyor; işgününün yemek arası ve mola dışında, çoğu zaman ondört-onaltı saat sürdüğünü belirtiyor; imalatçıların, nezaretçilere çocukları kamçılama ve eziyet etme izni verdiklerini ve çoğu zaman kendilerinin de kamçılamaya ya da eziyete bizzat katıldıklarını kaydediyor. Raporda bir İskoç imalatçı olayı anlatılıyor; onaltı yaşında bir kaçak gencin arkasından atıyla kovalayan İskoç imalatçı, kaçağı tırıs giden atının arkasından* aynı hızla koşmaya zorlamış ve

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "önünden". –*Ed.*

yol boyunca da uzun kamçısıyla dövmüştür.* İşçilerin direndiği geniş kent ve kasabalarda böyle şeyler doğal ki daha seyrek oluyordu. Ama bu uzun işgünü bile kapitalistlerin açgözlülüğünü doyurmaya yetmedi. Amaçları, bina ve makineler için yatırılan sermayenin, her olanak kullanılarak en yüksek getiriyi bırakması ve olabildiği kadar aktif çalışmasıydı. Bunun sonucu olarak imalatçılar utanmasız bir gece çalışması uyguladılar. Bazıları, her biri tüm fabrikayı doldurmaya yetecek kadar geniş iki posta işçi çalıştırıyorlardı; bir posta gündüz oniki saat, öteki posta gece oniki saat çalışıyordu. Gündüz vakti ne kadar uyunursa uyunsun yeri doldurulamayacak olan gece uykusunu sürekli olarak yitirmenin çocuklar ve hatta gençlerle yetişkinlerin bedeni üzerinde yaptığı etkiyi anlatmanın gereği yok. Kaçınılmaz sonuç, tüm sinir sisteminde gerginlik, genel dermansızlık ve zayıflamaydı; bu da sarhoşluk ve gemlenmemiş bir cinsel düşkünlük dürtüsünü besliyordu. Bir imalatçı, fabrikasında gece postasının çalıştığı iki yıl içinde doğan gayrımeşru çocuk sayısının katlandığını ve genel ahlak bozukluğunun çok arttığını, o nedenle gece postasından vazgeçmek zorunda kaldığını belirtiyor.** Başka imalatçılar daha barbar davranıyorlardı; gece postasının tam olmadığını, süreyi, işçilerin bir kısmının yerini tutmak üzere hesapladıklarını öne sürerek, birçok işçinin ara yerde birkaç saat uyuyarak, her bir postada haftada birkaç kez otuz, kırk saat çalışmalarını istiyorlardı.

Komisyonun, bu barbarlığa ilişkin raporları, bu konuda benim bildiklerimi çok çok aşacak boyutlardadır. Bu tür alçaklıklar, raporda anlatıldığı biçimiyle, başka hiçbir yerde görülemez — ama ilerde değineceğimiz gibi, burjuvazi sanki onun lehineymiş gibi sık sık komisyonu tanık gösteregelmiştir. Bu zulmün sonuçları kısa sürede yeterince açıklıkla ortaya çıktı. Komisyon üyeleri, kendileriyle görüşmeye gelen bir grup kötürüm insanın, bu durumlarının uzun saatler çalışmaktan ileri geldiğini belirtiyorlar. Bu beden bozukluğu ge-

* Stuart'ın Tanıklığı, s. 35. *–Engels'in 1887 Amerika baskısına notu.*
** Tufnell'in Tanıklığı, s. 91. *–Engels'in 1887 Amerika baskısına notu.*

nelde omurganın ve bacakların bükülmesi biçiminde oluyor; Leeds'den Kraliyet Tıp Akademisi üyesi Francis Sharp, bu bozukluğu şöyle tanımlıyor:*

"Leeds'e gelmeden önce, kalça kemiğinin alt uçlarının böyle garip bir biçimde büküldüğünü hiç görmemiştim. İlkin, raşitizm olabileceğini düşündüm, ama bu durumda olanların yaşı, raşitizmin çocuklara musallat olduğu yaşların (8-14 yaş arası) ötesindeydi ve fabrikada çalışmaya başlayışlarıyla bu durumun gelişmeye koyulduğunu öğrendikten sonra fikrimi değiştirdim. Şimdiye kadar bu tür hastalardan yaklaşık 100 kişiyi gördüm ve çok kesin biçimde söyleyebilirim ki, bu bükülme çok fazla çalışmanın sonucudur. Bildiğim kadarıyla bunların hepsi fabrika işçisidir ve hastalığı bu nedene bağlıyorlar." "Çalışma sırasında çok uzun süre ayakta kalmaktan ileri gelen omurga çarpılması olayı 300'den az değildir."

Leeds hastanesinde onsekiz yıl doktorluk yapan Dr. Hey'in açıklaması da benzer biçimde:**

"Fabrikalarda çalışan insanlar arasındaki omurga hastalığı çok sıktı. Bir kısmı yalnızca çalışmanın sonucuydu; bazıları doğuştan zayıf ya da kötü gıda nedeniyle zayıf olan bedenlerde, çalışma sonucu ortaya çıkmıştı. Bacaklardaki deformasyonların omurga çarpıklığından daha sık olduğu gözleniyordu; dizlerin bükülmesi bileklerdeki kemik bağlarının gevşemesi ve büyük kemiklerin bükülmesi çok sık görülüyordu. Büyük kemiklerin uçları özellikle genişlemiş ve ciddi biçimde bükülmüştü; bu olayların, uzun saatler çalışmanın yaygın olduğu fabrikalarda ve imalathanelerde ortaya çıktığı sonucuna vardım."

Bradford'dan, her ikisi de cerrah olan Beaumont ve Sharp, aynı biçimde tanıklık ediyorlar. Drinkwater'ın, Power'ın ve Dr. Loudon'un raporları bu tür bozukluklardan çok sayıda örnek veriyor ve Tufnell ile sir David Barry'nin bu

* Dr. Loudon'un Tanıklığı, s. 12, 13. *–Engels'in 1887 Amerika baskısına notu.*

** Dr. Loudon'un Tanıklığı, s. 16. *–Engels'in 1887 Amerika baskısına notu.*

konuya daha az yönelmiş olan raporları da tek tek örnekler veriyor.* Komisyonun Lancashire'dan sorumlu üyeleri Cowell, Tufnell ve Hawkins, fabrika çalışma sisteminin bu bedensel bozukluklar yönünü hemen hemen tümden görmezden geliyorlar; oysa bu yöre, kötürümlerin sayısı bakımından Yorkshire'la yarışıyor. Bu kötürüm insanlardan, tam da tanımlandığı gibi omurga ve bacak deformasyonu rahatsızlığı çeken üçüne, dördüne raslamadan Manchester'dan pek nadir geçmişimdir; çoğu zaman onları yakından gözleme olanağını buldum. Bu insanlardan birini kişisel olarak tanıyorum; durumu tam Dr. Hey'in tanımladığı gibi; bay Douglas'ın Pendleton'daki fabrikasında çalışırken bu duruma gelmiş; bu fabrika, eskiden geceler ve geceler boyu uzun çalışma süreleri uygulayışı nedeniyle işçiler arasında, hiç de kıskanılası olmayacak biçimde dillere düşmüştür. Bu kötürümlerdeki deformasyonun nereden geldiği, bir bakışta belli olur; hepsi birbirinin aynıdır. Dizler içeriye ve geriye doğru bükülmüştür;** bilekler kalınlaşmış ve deforme olmuştur; omurga da ya öne ya yana doğru eğrilmiştir. Ama bu alanda taç, Macclesfield ipek yöresinin insansever imalatçılarına aittir. Onlar çok küçük yaştaki çocukları, beş-altı yaşındaki çocukları çalıştırmışlardır. Komisyon üyesi Tufnell'in ek raporunda Wright adında bir fabrika yöneticisinin ifadesini gördüm; yöneticinin iki kızkardeşi de utanılası bir biçimde kötürüm olmuştu ve aynı yönetici bir seferinde, bazıları Macclesfield'ın en temiz ve düzenli sokaklarında kötürümleri saymıştı. Townley sokağında on, George sokağında beş, Charlotte sokağında dört, Watercots'ta onbeş, Bank

* Drinkwater'ın Tanıklığı, s. 72, 80, 146, 148, 150 (iki kardeş); 69 (iki kardeş); 155 ve birçok başkası.
Power'ın Tanıklığı, s. 63, 66, 67 (iki olay); 68 (üç olay); 69 (iki olay);
Leeds'te s. 29, 31, 40, 43, 53 *ve sonrası.*
Loudon'un Tanıklığı, s. 4, 7 (dört olay); 8 (birkaç olay), vb.
Sir D. Barry'nin Tanıklığı, s. 6, 8, 13, 21, 22, 44, 55 (üç olay), vb.
Tufnell'in Tanıklığı, s. 5, 6, 16, vb. *–Engels'in 1887 tarihli Amerika baskısına notu.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ayaklar içeri doğru eğilmiş" *–Ed.*

Top'ta üç, Lord sokağında yedi, Mill Lane'de oniki, Great George sokağında iki, bir imalathanede iki, Park Green'de bir, Peckford sokağında iki kötürüm saymıştı; hepsinin aileleri, sözbirliğiyle, kötürümlerin ipek bükme fabrikalarında aşırı çalışma sonucu bu hale geldiğini belirttiler. Erkek çocuklardan biri öylesine kötürümdü ki, evde üst kata çıkamıyordu; kız çocukların da sırtlarında ve kalçalarında deformasyon vardı.

Bu aşırı çalışmadan başka tür deformasyonlar da oluşmuştu, özellikle düz tabanlık. Leedsli doktorlar ve cerrahlar* gibi sir D. Barry**de düz tabanlara sık sık raslamışlardır. Sağlam bir beden, daha iyi gıda ve benzeri lehteki koşullar, genç işçiye bu barbarca sömürünün sonuçlarına direnme olanağını verdiği durumlarda da en azından sırt ağrısı, kalça ve bacak ağrısı, eklem yerlerinde şişme, varisli damarlar ve kalçayla baldırda geniş ülserler görüyoruz. Bu hastalıklar, işçiler arasında çok yaygındır. Stuart'ın, Mackintosh'un ve sir D. Barry'nin raporları yüzlerce örneği içeriyor; işin aslında neredeyse, bu hastalıklardan birine yakalanmamış bir işçi bilmiyorlar; geri kalan raporlarda da aynı olaylara birçok doktor tanıklık ediyor. İskoçya hakkındaki raporlar, onüç saatlik bir işgününün, Dundee'deki ve Dunfermline'daki keten eğirme fabrikalarında ve Glasgow'la Lanark'taki pamuklu fabrikalarında çalışan, onsekiz-yirmiiki yaş arasındaki erkek ve kadınlarda, en azından bu sonuçları yarattığı konusunda hiç kuşku bırakmıyor.

Tüm bu hastalıkları, imalatçıların dediği gibi çok "hafif" olan fabrika işinin doğası kolaylıkla açıklıyor; tam da hafifliği nedeniyle gevşekliğe neden oluyor. İşçilerin yapacakları çok az şey var, ama tüm çalışma süresince ayakta durmak zorundalar.*** Biri, diyelim pencere kenarına ya da bir sepetin üstüne otururşa para cezasına çarptırılıyor; ve bu sürekli

* Fabrikalar Soruşturma Komisyonu Raporu, 1833, Loudon'un Tanıklığı, s. 13, 16, vb. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

** Fabrikalar Soruşturma Komisyonu Raporu, 1833; sir D. Barry'nin Tanıklığı, s. 21 (iki olay). *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve oturamazlar". *–Ed.*

dik durma durumu, bedenin üst kısımlarının sürekli olarak omurgaya, kalçalara ve bacaklara baskı yapması, kaçınılmaz olarak, sözü edilen sonuçları doğuruyor. İşin kendisi ayakta durmayı gerektirmiyor; Nottingham'da işçilere iskemle verildi,* bu hastalıklar ortadan kalktı; işçiler de işgününün uzunluğuna itiraz etmez oldular. Ama işçinin yalnızca burjuva için çalıştığı, işini iyi yapmakta pek az çıkarı olduğu bir fabrikada, bir olasılıkla sandalyeyi, imalatçı için kârlı ve kabul edilebilir olandan daha uzun süre kullanabilir; burjuva açısından belki daha az hammadde israf edilsin diye işçi sağlığını ve gücünü kurban etmelidir.** Bu uzun süren dik durma durumu, fabrikalarındaki kötü havayla birlikte, anılan deformasyonların yanısıra, tüm hayati enerjilerin gevşemesine ve sonuçta bedenin belli bir yerinde değil, ama genelinde başka rahatsızlıklara da yolaçıyor. Fabrikaların havası, rutubetli ve sıcaktır, hatta çoğu zaman gereğinden de sıcaktır; havalandırmanın da *çok* iyi olmadığı durumlarda, temiz olmayan, ağır, oksijeni kıt, toz ve döşeme tahtalarının emdiği makine yağı buharının da karışmasıyla ekşimsi hale gelir. İşçiler, sıcak hava nedeniyle hafif giyinirler, ısı derecesinde düzensizlikler olursa da bu yüzden kolaylıkla üşütürler; cereyanda kalmaktan hoşlanmazlar; insanın tüm fizik fonksiyonlarını yavaşlatan gevşeme, beden sıcaklığını azaltır; bunun dışardan yerine konması gerekir, bu nedenle de işçi için tüm kapılarla pencerelerin kapalı durmasından ve sıcak fabrika havası içinde bulunmasından daha onaylayacağı başka bir şey yoktur. Ama sonra, soğuğa, ıslak ve buzlu havaya çıkınca ani ısı değişikliği kendini gösterir; yağmurdan korunacak bir şeyler yoksa, ya da ıslak giysilerin yerine kurusu giyilmemişse, bu durum sürekli olarak soğuk algınlığına neden olur. Ve insan bütün bunlarla birlikte, bir de belki yalnızca bacaklar dışında vücudun tek bir adalesinin hareket ettirilmediğini, işe koşulmadığını düşünürse, koşulların ge-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "en azından tarak makineleri odasında." –*Ed.*

** Leeds'te bir fabrikanın eğirme odasında da sandalyeler kullanılmaya başlandı. Drinkwater'ın Tanıklığı, s. 85 –*Engels'in notu.*

tirdiği gevşeme yatkınlığını hiçbir şeyin dengelemediğini düşünürse adalelere güç, liflere esneklik ve uyum verecek etmenlerin ortada olmadığını düşünürse, gençliğinden itibaren işçinin temiz havada gezip eğlenmekten yoksun kaldığını düşünürse, fabrikalar raporunda, doktorların neredeyse oybirliğiyle, hastalığa direnmekte büyük bir eksiklik, yaşamsal edimlerin genel gerileyişi, zihin ve beden gücünün sürekli gevşekliği gibi bulgular bulduklarını belirtmelerine şaşmamak gerekir. İlkin sir D. Barry'yi dinleyelim:*

"Fabrika çalışmasının işçiler üzerindeki olumsuz etkileri şunlar: "(1) Harcadıkları zihin ve beden gücünün, değişmez ve durmaz bir güç merkezinin harekete geçirdiği makinelerin hareketine ayak uydurmak zorunda olması. (2) Sürekli ayakta durmanın doğal olmayan sürelere uzaması ve kısa aralıklarla yinelenmesi. (3) Uyku yokluğu" (çok uzun saatler boyu çalışma sonucu, bacaklarda ağrı ve genel fizik düzensizlik). "Bu nedenlere çoğu zaman alçak tavanlı, kalabalık, tozlu ya da rutubetli odalar, temiz olmayan hava, sıcak atmosfer, sürekli terleme de ekleniyor. Böylece, özellikle erkek çocuklar, bir süre fabrikalarda çalıştıktan sonra —pek azı dışında— oğlan çocukların o gül pembesi dolgunluğunu yitirirler, böyle çalıştırılmayan çocuklardan daha soluk, daha zayıf yapılı olurlar. Ustasının dükkanında, toprak tabanda çıplak ayağıyla çalışan çırak çocuk bile, görünümünü fabrika işçisi çocuklardan çok daha iyi korur," çünkü ara sıra da olsa bir süre için temiz havaya çıkar . "Ama fabrika işçisinin, yemek arası dışında, bir saniye dinlenecek vakti yoktur; yiyecek alma dışında, açık havaya hiç çıkmaz. Yetişkin erkek eğiricilerin tümü soluk yüzlü ve zayıftır; iştahları yerinde değildir ve hazımsızlık çekerler; eğiricilerin tümü, çocukluktan itibaren fabrikada büyümüşlerdir; pek azının atletik yapılı ve uzun boylu olduğunu ya da hiçbirinin böyle olmadığını gördükten sonra, yaşam biçimlerinin bir erkek yapısı oluşturmaya elverişli olmadığı sonucuna varmak doğru olur. Fabri-

* Genel Rapor, sir D. Barry –*1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

ka işi, kadınların görünümünü, erkeklerden daha az bozar." (Çok doğal. Ama onların da kendilerine göre hastalıkları olduğunu göreceğiz.)

Ve bir de Power:*

"Hiç ikirciksiz söyleyebilirim ki, inancım, Bradford'da deformasyonların büyük çoğunluğunu fabrika çalışma düzeninin yarattığıdır... uzun ve sürekli çalışmanın beden ve bacaklar üzerindeki etkisini gösteren tek şey deformasyon değildir; daha yaygın belirtisi bodurluk, gevşek adaleler ve zayıf beden yapısıdır."

Daha önce alıntıladığımız Leeds'teki cerrah** F. Sharp:

"Scarborough'dan Leeds'e taşındığım zaman çocukların genel görünümü hemen dikkatimi çekti; Scarborough'da ve çevresindekilere bakışla daha solgun benizliydiler, adale liflerinin sağlamlığı daha düşük düzeydeydi. Ayrıca çoğunun, yaşına göre kısa kaldığını gözledim... . Sayısız sıraca, akciğer hastalığı, bağırsak askısı hastalıkları ve hazımsızlık da vardır; bir profesyonel olarak hiç kuşkum yok, bunlar aynı nedenden" fabrikada çalışmasından "ileri geliyordu. Düşüncem o ki, uzun saatler boyu çalışmak bedendeki sinir sistemi enerjisini zayıflatıyordu ve böylece birçok hastalığa ortam hazırlanıyordu. Fabrikalara kırsal yörelerden gelip katılanlar olmasaydı, fabrika insanları çoktan çürürdü."

Ve Bradford'daki cerrah Beaumont:

"Ben ayrıca, buradaki ve çevredeki fabrikaların çalışma düzeninin, olayların çoğunda tüm beden sisteminde garip bir gevşekliğe yolaçtığını, böylece çocukları, gelip çöreklenen salgınlara ya da rasgele tıbbi bozukluklara çok duyarlı hale getirdiğini düşünüyorum. ... Fabrikaların çoğunda, havalandırma açısından olsun, temizlik açısından olsun, sağlıklı düzenlemeler olmayışının, büyük ölçüde, ürkünç hastalıklara karşı duyarlılığı ya da eğilimi yarattığına kesinlikle inanıyo-

* Power Raporu, s. 74. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

** İngiltere'de cerrahlar da doktorlar gibi bilimsel olarak yetiştiriliyorlar; hem tıp, hem cerrahi pratiği yapıyorlar. Genelde çeşitli nedenlerle, doktorlara yeğ tutuluyorlar *–Engels'in notu.* [1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "cerrah" ve "doktor" sözcükleri, ayraç içinde İngilizce veriliyor. *–Ed.*]

rum; kendi gündelik çalışmamda, bunun birçok örneğini görüyorum."

Dr. Hey'in tanıklığı da benzer yönde:

"(1) Fabrika düzeninin çocukların sağlığı üzerindeki etkilerini, en avantajlı koşullarda gözleme fırsatını buldum" (Bradford'da yörenin en düzenli fabrikası olan Wood fabrikasında, fabrika doktoruydu). "(2) Bu etki, lehteki koşullarda bile kesinlikle ve büyük ölçüde zararlı. (3) 1832 yılı boyunca Wood fabrikasında çalışan çocukların beşte-üçüne tıbbi tedavi uyguladım; (4) En zararlı etki yaygın beden deformasyonu değil, ama güçsüzleşen hastalıklı beden. (5) Wood fabrikasında çocukların işgünü on saate indirildikten sonra durum büyük ölçüde düzeldi."

Bu tanıkların ifadelerine yer veren komisyon üyesi Dr. Loudon da şöyle diyor:

"Sanırım, çocukların her gün hiç makul olmayan, çok gaddarca uzunlukta çalıştırıldığı açıkça kanıtlanmıştır; yetişkinlerden de herhangi bir insanın güçlükle dayanabileceği belli miktarda iş beklendiği açıkça belirlenmiştir. Bunun sonucu şudur: birçoğu vaktinden önce ölmüştür; birçoğu ömürboyu süren bir hastalığa yakalanmıştır; ve yaşayanların harabolmuş bedeninden hastalıklı bir kuşak ortaya çıkacağı fikri, çok güçlüdür."

Ve son olarak, Manchester hakkında konuşan Dr. Hawkins:

"Manchester'da ve hepsinin ötesinde fabrika sınıfları arasında görülen boy kısalığı, zayıflık ve solgun benizlilik, eminim oralara giden birçok insanın gözüne sık sık takılmıştır. Ne İngiltere'de ne Avrupa'da, bedenin ve rengin ulusal standarttan böylesine yozlaşarak ayrıştığının bu kadar belirgin olduğu başka hiçbir kent görmedim. Evli kadınlar, İngiliz kadının alışılmış karakteristiklerini hemen hiç taşımıyorlar... Manchester'daki fabrikalardan gelen, benim muayene ettiğim erkek ve kız çocukların genelde kederli bir görünüm sergilediklerini ve yüzlerinin solgun olduğunu belirtmeden geçemeyeceğim; davranışlarında ve jestlerinde, o yaşların

canlılığından, hareketliliğinden şen-şakraklığından eser yoktu. Sorularımı yanıtlarken çoğu, cumartesi öğleden sonra ve pazar günü canlarının oyun oynamayı hiç çekmediğini, sakin durmayı yeğlediklerini belirttiler."

Hemen buraya, Hawkins'in raporundan bir parça daha ekliyorum; gerçi buraya yarı yarıya ait ama, başka yere olduğu kadar buraya da konabilir:

"Ayyaşlık, sefahat ve müsriflik fabrika emekçilerinin karakterindeki temel kusurlardır; bu kötülükler geriye doğru izlenirse, şimdiki sistemde oluşmuş ve tamamıyla o sistemden ileri gelen alışkanlıkların sonucu olduğu kolaylıkla belirlenir. Herkesçe kabul edilmektedir ki, hazımsızlık, melonkoli ve bitkinlik, bu sınıf insanı geniş ölçüde etkilemektedir. Oniki saatlik tek-düze işten sonra şu ya da bu türden bir uyarıcı aramak çok doğaldır; buna bir de yukarda değinilen maraz durumu eklendiği zaman alkole geçiş hızlı ve süreğen olur."

Bu doktorların, komisyon üyelerinin ve öteki resmî görevlilerin yaptıkları açıklamalara, Raporun kendisi de yüzlerce kanıt-olay gösteriyor. Genç işçilerin, işleri nedeniyle bodur kaldıklarının doğruluğuna yüzlerce açıklama tanıklık ediyor; başkalarının yanısıra Cowell, aynı pazar okulundan 17 yaşındaki 46 gencin ağırlıklarını veriyor; bunlardan, fabrikalarda çalışan 26'sının ortalama ağırlığı 104,5 *pound*,* fabrikalarda çalışmayan** 20'sinin ortalama ağırlığı 117,7 *pound**** Manchester'ın en büyük imalatçılarından biri, emekçilere karşı muhalefetin önderi, sanıyorum Robert Hyde Greg, bir vesileyle, işler böyle giderse yakında Lancashire işçilerinin *Pigmy***** ırkına döneceğini söylemişti.****** Bir personel subayı,******* işçilerin askerî hizmete çok az uygun olduklarını, zayıf ve sinirli göründüklerini ve doktorlar tarafından sık sık askerlik yapamaz diye çürüğe çıkarıldıkla-

* Yaklaşık 47,5 kg. –ç.

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ama işçi sınıfından olan". – *Ed.*

*** Yaklaşık 53.5 kg. –ç.

**** Orta Afrika'da yaşayan çok kısa boylu zenci ırkı. –ç.

***** Bu ifade, Rapordan alınmadı.[36] *–Engels'in notu.*

****** Tufnell, s. 59. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.*

rını belirtmişti. O personel subayı Manchester'da beş fit sekiz inç* boyunda tek kişi bulmakta güçlük çekiyordu; genelde beş fit altı ya da yedi inç** boyundaydılar, oysa tarımsal yörelerde beş fit sekiz inçtiler.***

Erkekler, yaşama ve çalışma koşulları nedeniyle çok erken yıpranıyorlar. Çoğu kırk yaşında çalışamaz duruma geliyor; pek azı kırkbeşine kadar dayanıyor; elliye kadar gelebilen hemen yok gibi. Bu yalnızca bedenin genel zayıflamasının sonucu değil, ama onun yanısıra çoğu zaman, gözlerin iyi göremez hale gelmesinin sonucu; göz bozukluğu çıkrık makinesinden ileri geliyor; çünkü işçinin, uzun ince ve paralel iplik liflerinden gözünü hiç ayırmaması, gözünü onlara dikip bakması gerekiyor; bu, görüşü büyük ölçüde gerginleştiriyor.

Harpur'la Lanark'taki fabrikalarda çalıştırılan 1.600 işçiden ancak 10'u, kırkbeş yaşının üstündeydi; Stockport'la Manchester'da çeşitli fabrikalardaki 22.094 işçiden yalnızca 143'ü kırkbeş yaşını aşmıştı. Bu 143 kişiden 16'sı özel bir muamele yapılarak alıkonmuştu, biri de bir çocuğun işini yapıyordu. 131 kişilik bir iş arayanlar listesindeki eğiricilerden yalnızca yedisi 45 yaşının üstünde olduğu halde, listedekilerin tümünü imalatçılar, "çok yaşlı" gerekçesiyle reddettiler;**** bunlar, ileri yaş gerekçesiyle geçim olanaklarından yoksun kalıyorlardı. Büyük bir imalatçı olan bay Ashworth, lord Ashley'ye yazdığı bir mektupta, kırkına doğru eğiricilerin artık gerekli miktarda ipliği hazırlayamadıklarını ve o nedenle "bazan" işten çıkarıldıklarını itiraf ediyor; kırk yaşındaki işçilere "yaşlı insanlar" diyor!***** Komisyon üyesi Mackintosh da 1833 tarihli raporda kendi gözlemini aynı bi-

* 172,5 cm. –ç.

** 167,5-170,0 cm. –ç.

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda burada, ayraç içinde şu tümce var: "İngiliz ve Prusya ölçüleri arasındaki fark her 5 feet'te yaklaşık 2 inç; İngiliz ölçüsü bu miktarda kısa." –*Ed.*

**** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, şöyle devam ediliyor: "Bolton'da işinden edilen elli eğirmenden sadece ikisi, elli yaşının üstündeydi, gerisi ortalama kırkına gelmemişti ve bunlar ... vb." –*Ed.*

***** Bu, lord Ashley'nin konuşmasından alındı (Avam Kamarası oturumu, 15 Mart 1844). –*Engels'in notu.* [Amerika ve İngiltere baskılarında yok. – *Ed.*]

çimde dile getiriyor:

"Her ne kadar insan, çocukluğun böyle bir biçimde geçmiş olmasını görmekten ötürü, fikren hazır oluyor ama, yine de yaşlarını söyledikleri zaman inanmak çok güç, çünkü her bakımdan, çok erken bir çağda her bakımdan çok yaşlanmış görünüyorlar."

Glasgow'dan işçileri tedavi eden doktor Smellie, kırk yaşın, onlar için ileri yaş olduğunu söylüyor.* Başka yerlerde de benzer belirlemeler görmek olanaklı.** Manchester'da işçiler arasında bu erken ileri yaşlanma o kadar yaygın ki, kırk yaşındaki her erkek on-onbeş yaş daha yaşlı sanılabilir; buna karşılık gönenç içindeki sınıflarda erkekler ve kadınlar, çok fazla içki içmezlerse, görünüşlerini çok büyük ölçüde iyi koruyorlar.

Fabrika çalışmasının kadın fiziği üzerindeki etkisi de belirgin ve garip. Uzun çalışma saatlerinin yaptığı deformasyonlar kadınlar arasında çok daha ciddi. Uzayıp giden çalışma, çoğu zaman, bir yandan kalça kemiklerinin konumunu ve gelişmesini anormalleştirerek, bir yandan omurganın alt kesiminin yanlış biçimlenmesine neden olarak pelvis deformasyonuna yolaçıyor.

Dr. Loudon raporunda "Gerçi" diyor, "hiç pelvis deformasyonu diye bir hastalık gelmedi, daha önce tanımlanmış bazı vakalar geldi ama, rahatsızlıkları öyleydi ki, her tıp adamı" bunların, genç insanların bu tür çalışma saatlerinin "sonucu olduğunu kabul etmek zorundadır ve bu hastalıklar en üst düzeyden meslek ve ahlak yönünden karakter sahibi kişiler tarafından kaydedilmiştir."

Birçok ebe ve loğusa, fabrika işçilerinin, öteki kadınlardan çok daha zor bir loğusalık geçirdiklerine ve ayrıca çocuk düşürme olasılıklarının çok daha fazla olduğuna dair tanıklık etmişlerdir.*** Ayrıca, tüm öteki işçiler gibi genel der-

* Stuart'ın Tanıklığı, s. 101. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.* [1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ileri yaş" sözcükleri ayraç içinde İngilizce veriliyor. *–Ed.*]

** Tufnell'in Tanıklığı, s. 3, 6, 15; Hawkins'in Raporu, s. 4; Kanıtlar s. 11, vb... *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.*

mansızlıktan şikayetçidirler; hamileyken, doğuma kadar fabrikadaki işlerini sürdürürler; çünkü aksi halde ücretlerini yitirirler ve epey önceden işi bırakırlarsa, yerlerine birinin alınabileceği tehdidiyle korkutulurlar. Kadınların bir gece önce fabrikadayken, ertesi sabah doğum yaptıkları çok olur; makinelerin arasında doğum yapmaları da nadir değildir. Ve burjuvazinin beyefendileri, bunda aman aman çarpıcı bir yan görmüyorlarsa, belki de eşleri dolaylı olarak hamile bir kadını, doğum gününe kadar günde oniki-onüç saat (eskiden daha da fazla) sık sık eğilerek ayakta çalışmak zorunda bırakmanın bir gaddarlık ve rezil bir barbarlık olduğunu itiraf edeceklerdir. Ama hepsi bu kadar da değil. Eğer bu kadınlar iki hafta içinde işe başlamak zorunda bırakılmazlarsa şükran duymalı ve kendilerini talihli saymalıdırlar. Birçoğu doğumdan sekiz gün sonra, kimi üç-dört gün sonra, tam gün çalışmak üzere fabrikaya geri döner. Ben bir kez, bir patronun nezaretçiye "Falanca kişi henüz dönmedi mi?" diye sorduğunu duydum. "Hayır." "Kaç gündür loğusaydı?" "Bir hafta." "Çok daha önceden dönmüş olması gerekirdi. Şu ilerdeki, yalnızca üç gün kalır." Doğal olarak, işten çıkarılma endişesi, açlık korkusu, dermansızlığına karşın ve ağrılarına meydan okuyarak onu fabrikaya sürükler. İmalatçının çıkarı, işçisinin hastalık gerekçesiyle evde kalmasına tahammül edemez; hasta olmamaları gerekir, uzun bir loğusalık geçirme cesaretini göstermemelidirler; yoksa onun makinelerini durdurması ya da yüce kafasını geçici düzenleme değişiklikleriyle meşgul etmesi gerekecektir; ve o bunu yapmaktansa, hasta olmaya başladıkları zaman işçilerini işten çıkarır. Dinleyin:*

"Kızın biri kendini çok hasta hisseder, işini yapamıyordur. 'Neden izin istemiyorsun?' 'Ah efendim, patron bize izin vermekten hoşlanmıyor; eğer günün dörtte-biri dışarda olsak, işimizden olmamız tehlikesi var.'"

Ya da sir D. Barry:**

*** Hawkins'in Tanıklığı, s. 11, 13. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.*

* Cowell'ın Tanıklığı, s. 77. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.*

"Thomas McDurt, işçi, hafif ateşi var. Dört günden fazla işinden uzak kalmaya cesaret edemez; çünkü işinden atılmaktan korkar."

Ve bütün fabrikalarda bu böyle sürer gider. Genç kızların çalıştırılması, gelişme döneminde istenmeyen her tür düzensizliklere yolaçar. Bazılarında, özellikle iyi beslenen kızlarda, fabrikanın sıcağı, genç kızlığa geçiş sürecini hızlandırır; bazı durumlarda, onüç-ondört yaşında*** kızlar tam ergenliğe ulaşır. Daha önce andığım Roberton (Fabrikalar Soruşturma Komisyonunun raporunda Manchester'ın "seçkin" jinekologu diye anılıyor) *North of England Medical and Surgical Journal*'daki yazısında, onbir yaşında, yalnızca tam kadınlığa erişmekle kalmamış, ama aynı zamanda da hamile bir kız gördüğünü ve Manchester'da onbeş yaşında kızların doğum yapmasının pek de seyrek olmadığını belirtiyor.[37] Bu durumlarda, fabrikaların sıcak havasının etkisi tropik iklimlerin etkisi gibidir ve o tür iklimlerde olduğu gibi, anormal erken gelişme kendini, erken yaşlanmayla ve erken güç yitimiyle ödetir. Öte yandan karşı uçta olan da kadın yapısının gecikmiş gelişmesidir; göğüsler geç olgunlaşır ya da hiç olgunlaşmaz.**** Adet görme onyedi-onsekiz yaşında, bazan yirmi yaşında başlar ve çoğu zaman da varla yok arasıdır.***** Büyük ağrıyla ve birçok hastalıkla özellikle kansızlıkla birlikte ortaya çıkan düzensiz adet görme hali, tıbbî raporların oybirliğiyle belirttiği üzere, çok sık raslanan bir olaydır.

Bu tür annelerin çocukları, özellikle de hamilelik sırasında çalışmak zorunda kalan annelerin çocukları, güçlü olamaz. Tam tersine, raporda tanımlandığı üzere, özellikle Manchester'da çok zayıftırlar; yalnızca Barry sağlıklı olduklarını söyler, ama daha sonra, incelemelerini yaptığı İskoç-

** Sir D. Barry'nin Tanıklığı, s. 44. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "oniki-ondört yaş arasında" *–Ed.*

**** Cowell, s. 35. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

***** Dr. Hawkins'in Tanıklığı, s. 11; Dr. Loudon, s. 14, vb.; sir D. Barry, s. 5, vb. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.*

ya'da, hemen hemen evli hiçbir kadının fabrikada çalışmadığını belirtir. Üstelik, oradaki fabrikaların hemen hepsi (Glasgow dışında) kırsal yöreededir; bu durum, çocukların güçlenmesine büyük ölçüde katkıda bulunur. Manchester'ın yakın yörelerinde işçilerin çocukları, nerdeyse hemen hepsi besili, pembe yanaklıdırlar, buna karşılık kentin içindekiler soluk yüzlü ve sıracalı görünüşlüdürler; ama dokuz yaşına gelince renk aniden yokolur; çünkü o yaşta hepsi fabrikaya gönderilirler; o zaman da kırsal kesim çocuklarıyla kent çocuklarını birbirinden ayırmak olanaksızlaşır.

Ama bunun yanısıra, fabrika işinin, özellikle zararlı olan başka türleri de var. Pamuklu ve keten iplik eğirme fabrikalarının birçok odasında, havayı lif tozları sarar; bu tozlar, özellikle taraklama odalarında çalışan işçilerde göğüs hastalıklarına neden olur. Bazı insanlar buna dayanabilir, bazıları dayanamaz; ama işçinin seçeneği yoktur. O hangi odada iş bulursa orada çalışmak zorundadır, göğsü dayanıklı olsun ya da olmasın. Bu tozu akciğerlerine çekmenin en yaygın sonucu kan tükürmek, gürültüyle ve zorlayarak nefes almak, göğüs ağrıları, öksürme, uykusuzluk, kısacası astımdır, had safhada veremle son bulur.* Sağlığa özellikle zararlı olanı, keten ipliğinin ıslak eğirilişidir; bunu genelde kız ve oğlan çocuklar yapar. Su, iğin üstünden sıçrayarak üstlerine dökülür; giysilerinin önü, sürekli olarak derilerine işleyecek kadar ıslaktır; yerde de sürekli su birikintisi vardır. Pamuklu fabrikalarının katlama atelyeleri de aynı durumdadır ama daha az ölçüde; ve sonuç sürekli soğuk algınlığı ve göğüs rahatsızlıklarıdır. İşçilerin çoğunun sesi kısık ve boğuktur; ama özellikle ıslak eğiriciler ve katlamacılar böyledir. Stuart, Mackintosh ve sir D. Barry, bu işin sağlığa zararlılığı ve imalatçıların çoğunun bu işi yapan kızların sağlığı için pek az özen gösterdiği konusunda çok kesin ve sert bir dille görüşlerini dile getirmişlerdir. Keten eğirmenin bir başka so-

* Karşılaştırınız: Stuart, s. 13, 70, 101; Mackintosh, s. 24 vb.; Power'ın Nottingham ve Leeds Raporu; Cowell, s. 33 vb.; Barry s. 12 (Bir fabrikada beş olay) s. 17, 44, 52, 60 vb.; Loudon s. 13. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.*

nucu, omzun garip bir biçimde deforme olmasıdır; işin doğası gereği, özellikle sağ omuzda, kürek kemiği fırlar. Bu tür eğirme ve pamuğun trasılla eğirilmesi sık sık dizkapağı kemiği rahatsızlıklarına yolaçar; çünkü eğirme sırasında kopan lifleri birbirine ulama sırasında iğin dizkapağıyla kontrol edilmesi gerekir. Bu tür işlerde alçak makineler yüzünden sık sık eğilme gereği olması, işçinin büyümesini bodurlaştırıcı bir etki de yapar. Manchester'da, benim çalıştığım fabrikanın trasıl atelyesinde bir tane bile uzun boylu, düzgün yapılı kız gördüğümü anımsamıyorum. Hepsi kısa boylu, tıknaz, biçimsiz vücutlu bedenin gelişiminin tümünde kesinlikle çirkin kızlardı. Ne var ki, tüm bu hastalıklardan ve formasyon bozukluklarından ayrı olarak, işçilerin kol ve bacaklarında bir başka rahatsızlık daha olur. Makineler arasında çalışılıyor olması, şu ya da bu ölçüde ciddi bazı kazalara yolaçar; bu, işçiyi, aşağı-yukarı bütün bütün işe yaramaz hale getiren ikinci tehlikedir. En yaygın kaza, bir parmağın eklem yerinin ezilmesidir; daha az yaygını tüm parmağın, yarım ya da bütün elin, bir kolun, vb. makineye kaptırılması ve kopmasıdır. Bu tür kazaların daha hafiflerinde bile sık sık tetanos görülür ve ölüme neden olur. Deforme insanların yanısıra, Manchester'da çok sayıda sakat insana raslarsınız; şu beriki bir kolunu ya da kolunun bir kısmını yitirmiştir; şu ötekinin ayağı yoktur; bir üçüncüsünün bacağı yarımdır; kendinizi, çarpışmadan henüz dönmüş bir ordunun orta yerinde sanırsınız. Makinelerin en tehlikeli yeri, dönme hareketini şafttan ayrı ayrı makinelere aktaran çember kısmıdır; çember zımba-tokalarla birleştirilmişse özellikle tehlikelidir; bereket bu tür çemberler artık çok seyrek kullanılıyor. Kim çembere yakalanırsa sanki ışık hızıyla hareket eder; tavana ya da yere öylesine güçle fırlatılır ki vücudunda kırılmamış tek kemik kalmaz ve derhal ölür. *Manchester Guardian* gazetesi, 12 Haziran-3 Ağustos 1844 tarihleri arasında şu ciddi kazaları haber verdi (önemsiz olanları yayınlamaz): 12 Haziran, Manchester'da, eli dişliler arasında ezildiği için tetanosa yakalanan bir erkek çocuk öldü. 15 Haziran, Saddle-

worth'te dişliye kapılan genç parçalanarak öldü. 29 Haziran, Manchester yakınlarındaki Green Acres Moor'da bir makine atelyesinde çalışan genç bir adam, bileği taşının altına düştü, iki kaburga kemiği kırıldı, vücudu korkunç biçimde yaralandı. 24 Temmuz, Oldham'da bir kız makine kayışına yakalandı, kayışla birlikte tam elli kez döndü ve öldü; kırılmamış kemiği kalmamıştı. 27 Temmuz, Manchester'da bir kız, hallaç makinesine (ham pamuğu ilk işleyen makine) kapıldı ve aldığı yaralar sonucu öldü. 3 Ağustos, Dukenfield'da, makinenin çemberine kapılan bir bobin işçisi, tüm kaburga kemikleri kırılarak öldü. 1842'de Manchester Hastanesi, makinelerin neden olduğu 962 yaralanma ve parçalanma olayını tedavi etti; hastanenin sorumluluk alanına giren yöredeki tüm öteki kazaların toplamı 2.426 idi; hesaba göre başka nedenlerle meydana gelen her beş kazaya karşılık iki kazaya makineler neden oldu. Salford'daki kazalarla özel doktorlar tarafından tedavi edilen kazalar bu rakamların içinde yeralmıyor. Bu olaylarda, kaza sonucu, mağdur çalışamaz hale gelir mi gelmez mi buna bakılmaksızın patron, en fazla, doktor ücretini ve çok ayrıksın durumlarda tedavi sırasında işçinin ücretini öder; eğer çalışamaz hale gelmişse daha sonra işçinin ne olacağı patronu ilgilendirmez.

Fabrika raporu bu konuda, patronun her durumda sorumlu olması gerektiğini, çünkü çocukların yeterince dikkat gösteremeyeceğini, yetişkinlerin de yalnızca kendi çıkarları sözkonusu olunca dikkat göstereceğini yazıyor. Ama raporu yazan beyefendiler burjuvadırlar; o yüzden de kendileriyle çelişkiye düşmek ve raporun daha sonraki kısmında, işçilerin kusurlu cesareti konusunda ne kadar saçmasapan söz varsa hepsini söyleyeceklerdir.*

Durum şudur: Eğer çocuklar dikkat gösteremiyorlarsa, çalıştırılmaları yasaklanmalıdır. Yetişkinler kendilerini tehlikeye atıyorsa, o zaman onlar da tehlikeyi tüm boyutlarıyla

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu tümceden sonra "Ama farketmez" tümcesi ekli, Ayrıca "kusurlu cesaret" sözcükleri ayraç içinde İngilizce verilmiş. *–Ed.*

kavrayamayan bir çocuk zekasına sahip büyükler olmalıdırlar; bunun için suçlanması gereken de onları, zekalarını geliştirmeleri için elverişli olmayan ortamda tutan burjuvazidir. Ya da makineler kötü düzenlenmiştir; çevresine parmaklık konması gerekir; bunun sağlanması da burjuvazinin işidir. Ya da işçi tehlike tehdidine aldırmayacak kadar baskı altındadır — ücretini haketmek için hızlı çalışmak zorundadır, dikkat gösterecek zamanı yoktur ve bundan da burjuvazi sorumludur. Örneğin birçok kaza, işçilerin çalışmakta olan makineyi temizlemeleri sırasında olmaktadır. Niçin? Çünkü aksi halde burjuva, işçiyi, makineyi, kendi serbest kaldığı saatte durdurup temizlemeye zorlayabilir; işçi de doğal ki kendi serbest zamanının hiçbir anını kurban etmek istememektedir. Her serbest saat, işçi için o kadar değerlidir ki, o saatlerinden birini burjuvaziye feda etmektense çoğu zaman haftada iki kez yaşamını tehlikeye atar. Makinenin temizlenmesi için gereken zamanı patron, işçinin çalışma süresinden çıkarsın, o zaman hiçbir işçi, çalışmakta olan makineyi temizlemeyi düşünmeyecektir. Kısacası, hangi yanından bakılırsa bakılsın, kusur ensonu imalatçınındır ve ondan, çalışamaz hale gelen işçiyi en azından yaşam boyu desteklemesi ve kazayı ölüm izlerse mağdurun ailesini desteklemesi istenmelidir. Manüfaktürün erken döneminde, kaza oranı şimdikinden çok daha yüksekti; çünkü makineler daha düşük nitelikteydi, daha küçüktü, daha karışıktı ve çevresine hiç parmaklık konmazdı. Ancak, tek bir sınıfın yararı uğruna bunca ciddi deformasyona ve sakatlığa yolaçan, çalışkan insanları, burjuvazinin hatasından ötürü iş sırasında ortaya çıkan sakatlıklar yüzünden açlığa ve yoksunluğa mahkum eden durumun ciddi biçimde sorgulanmasını gerektirecek ölçüde çok kaza, hâlâ olmaktadır.

İşte size, imalatçıların, nefret edilesi paragözlüğünden ileri gelen, pek hoş bir hastalıklar listesi! Kadınlar çocuk doğuramaz hale geliyor, çocuklar deforme oluyor, erkekler dermansızlaşıyor, kollar-bacaklar ezilip parçalanıyor; yalnızca burjuvazinin kesesini doldurma uğruna hastalık ve sakatlık-

larla yüklü hale getirilen kuşaklar bir bütün halinde çökertiliyor. Ve insan tek tek barbarlık olaylarını okuduğu zaman, nezaretçilerin, çocukları yataklarından nasıl çırılçıplak yakalayıp kaldırdığını ve giysileri kollarında* nasıl tekmetokat fabrikaya kovaladığını, uykuya dalmasınlar diye çocukları nasıl yumrukladıklarını, yine de çalışırken başlarının nasıl önlerine düştüğünü, nezaretçi bağırınca zavallı bir çocuğun nasıl sıçrayarak uyanıp, çalışmayan makinesinin başında tüm hareketlerini nasıl otomatik biçimde sıralayıverdiğini okuduğu zaman; çocukların eve gidemeyecek kadar yorgun ve uykulu oldukları için uyumak üzere kurutma odasındaki yün yığınları arasına nasıl saklandıklarını ve fabrikadan nasıl kayışlarla dövülerek kovalandıklarını okuduğu zaman; her gece kaç yüzünün eve yemek yiyemeyecek kadar uykulu ve iştahsız geldiğini, ana-babalarının onları, yatmadan önceki dua sırasında, yataklarının baş ucunda diz çöküp dua ederken uyuyakalmış bulduklarını okuduğu zaman; insan tüm bunları ve yüzlerce başka haydutluğu ve alçaklığı, hepsi yeminli tanık ifadelerine dayanan, bizzat komisyon üyelerinin güvenilir ilan ettiği birçok tanık tarafından doğrulanan ifadelere bağlanmış bir raporda okuduğu zaman; ve insan bu raporun daha önceki bir Tory raporunu yalanlamak amacıyla ve imalatçıların yürek saflığını esenliğe çıkarmak amacıyla, üyeleri burjuvazinin yanında yeralmış bir komisyonca hazırlanmış bir liberal rapor, bir burjuva raporu, komisyon üyelerinin kendi iradelerine karşın yazmak durumunda kaldıkları bir rapor olduğunu düşündüğü zaman, tek amacı kesesini *à tout prix*** doldurmak olan, ama yine de insanseverliği ve fedakarlığıyla övünen bir sınıfa karşı öfkeyle ve hınçla dolup taşmaz da ne yapar? Gelin bir de burjuvazinin, seçilmiş havarisi*** Dr. Ure'nin ağzıyla neler söylediğini dinleyelim. *Philosophy of Manufactures*'ında**** Dr. Ure,

* Stuart, s. 39. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

** Her ne pahasına olursa olsun. –ç.

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "havari" yerine "uşak". *–Ed.*

**** *Philosophy of Manufactures* [*İmalatın Felsefesi*], Dr. Andrew Ure, s. 277 ve sonrası. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

işçilere, aldıkları ücretin yaptıkları fedakarlığa değmediğinin söylendiğini, böylece patronlarla işçileri arasındaki iyi anlayışın tedirgin edildiğini anlatıyor. Bunun yerine emekçiler kendilerini dikkat ve çalışkanlıklarıyla ortaya koymaya çalışmalıymışlar, patronların zenginliğinden sevinç duymalıymışlar. O zaman nezaretçi olurlarmış, yönetici olurlarmış ve sonunda işortağı olurlarmış ve böylece —(Ah bilgelik, bülbüller gibi şakıyorsun)— "aynı zamanda, piyasada arkadaşlarının emeğine olan talebi artırırlar"mış!

"İşçiler arasındaki hatalı görüşlerden ileri gelen şiddetli çatışmalar ve kesilmeler olmasaydı, fabrika sistemi daha da hızlı ve yararlı gelişirdi."*

Ve ardından, işçilerin direnme ruhu üzerine uzun bir yakını geliyor; en iyi ücret alan işçilerin, ince iplik eğiricilerinin greviyle ilgili olarak da şu bön görüş izliyor:**

"Gerçekte, aylıklı bir komiteyi bir eli yağda bir eli balda yaşatabilmeleri ve kendilerini de oturdukları yerde yaptıkları iş için çok aşırı besleyici bir diyetle sinir hastası etmeleri, aldıkları yüksek ücretin sonucudur."

Bir de, çocukların çalışmasını burjuva nasıl tanımlıyor onu duyalım:***

"Birkaç aya yayılan bir dönemde Manchester'da ve yöresinde birçok fabrikayı ziyaret ettim; iplik eğirme atelyelerine, beklenmedik bir anda değişik saatlerde ve çoğu zaman yalnız girdim; bir çocuğa dayak cezası uygulandığını hiç mi hiç görmedim; huysuz bir çocuk da görmedim. Hepsi her zaman neşeli ve uyanıktı; adalelerinin hafif hafif çalışması ve yaşlarının doğal gereği olan hareketlilik onlara keyif veriyordu. Sanayi sahnesi, benim kafamda üzücü duygular uyandırmak şöyle dursun tam tersine her zaman çok keyif vericiydi; çıkrık taşıyıcı merdaneden geri gitmeye başladığı zaman ço-

* *Agy*, s. 277. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

** *Agy*, s. 298. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

*** *Agy*, s. 301. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.* [1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu alıntı kısaltılmış; "neşeli" "keyif vermek", "hoş" ve "canlı" sözcükleri, Almanca eşdeğerlerinden sonra ayraç içinde İngilizce verilmiş. *–Ed.*]

cukların çevik hareketlerle, kopmuş iplikleri bağlamalarını görmek ve küçücük parmaklarının birkaç saniyelik bu hareketinden sonra, germe ve bobin dolamı bir kez daha tamamlanıncaya dek, diledikleri biçimde keyif çatmalarını gözlemek çok zevkliydi. Bu kıpır kıpır cinlerin çalışması, alışkanlığın onlara zevkli bir hüner kazandırdığı bir spora benziyordu. Hünerlerinin bilincinde, onu herhangi bir yabancıya göstermekten çok keyif duyuyorlardı. Gündelik işin onları tüketmesine gelince, akşam vakti fabrika çıkışında böyle bir şeyin izi yoktu; çünkü en yakındaki oyun alanına seke seke koşuşmaya, okuldan fırlayan bir oğlan çocuk çevikliğiyle küçük oyunlarını oynamaya başladılar."

Doğal! Sanki katılaşan ve gevşeyen bedenler için, her adalenin bir an önce hareket ettirilmesi ivedi bir gereksinim değilmiş gibi. Aslında Ure, bu anlık heyecanın, birkaç dakika sonra azalıp yokolduğunu görmek için biraz beklemeliydi. Ayrıca Ure, tüm bu performansı, yalnızca öğleden sonra, beşaltı saatlik çalışma ardından görebilirdi, gece göremezdi. İşçilerin sağlığına gelince, burjuva, bin kez alıntıladığımız 1833 tarihli raporu, işçilerin sağlığının mükemmel olduğunun kanıtı olarak anmakta sınırsız bir küstahlık gösteriyor; başı sonu kesilmiş ve tahrif edilmiş alıntılarla işçiler arasında sıraca bulunmadığını kanıtlamaya çalışıyor; oldukça doğru olan bir şeyi, fabrika sisteminin onları akut hastalıklardan uzak tuttuğunu söylüyor (ama bunun yerine çeşitli kronik hastalıkları olduğunu doğal olarak saklıyor). Dostumuz Ure'nin, İngiliz kamuoyuna en büyük yalanları sokuşturmaya çalışma küstahlığını açıklamak için şunu belirtelim ki, rapor, besili bir İngiliz burjuvanın hiçbir zaman üzerinde çalışmayı düşünmeyeceği ölçüde geniştir, üç büyük folyo ciltten oluşmaktadır. Şimdi, liberal burjuvazinin 1833'te kabul ettiği ve göreceğimiz gibi imalatçılara son derece yetersiz sınırlamalar getirdiği Fabrika Yasası hakkında bakalım Ure daha neler söylüyor. Bu yasayı, özellikle yasanın zorunlu öğretim maddesini, Ure imalatçıya karşı düşünülmüş saçma ve despotça bir önlem diye niteliyor; o madde gereği oniki yaşın

altındaki tüm çocukların işten çıkarıldığını söylüyor ve peki sonuç ne oldu diye soruyor. Hafif ve yararlı işlerinden böylece çıkarılan çocuklar, herhangi bir eğitimden geçmiyorlar; ılık iplik eğirme atelyesinden soğuk dünyaya fırlatılıyorlar; fabrika ve pazar okulundaki istikrarlı gelişme koşullarının tersi bir yaşamla, ancak dilenerek ya da çalarak geçiniyorlar. Bu yasa, insanseverlik maskesi altında, yoksulun ızdırabını artırıyor; yararlı bir iş yapan bilinçli imalatçıyı de bütün bütün durdurmazsa bile, büyük ölçüde sınırlayacak.*

Fabrika sisteminin yıkıcı etkisi, dikkatleri epey erken bir zamanda çekmeye başlamıştı. 1802'de çıkarılan Çıraklık Yasasına daha önce değinmiştik. 1817'ye doğru, o sıralarda İskoçya'da New Lanark'ta bir imalatçı olan, daha sonra İngiliz sosyalizminin kurucusu olan Robert Owen da işçilerin ve özellikle çocukların sağlığı açısından yasama güvencelerine gerek olduğuna, muhtıralar ve dilekçelerle hükümetin dikkatini çekmeye başladı. Merhum sir Robert Peel ve öteki insanseverler onunla birleştiler ve yavaş yavaş 1819, 1825 ve 1831 tarihli fabrika yasalarının çıkarılmasını sağladılar; bu yasalardan ilk ikisi hiç uygulanamadı,[38] sonuncusu da rasgele, şurda-burda uygulandı. Sir J. C. Hobhouse'un önerisini temel alan 1831 tarihli Fabrika Yasası yaşı yirmibirin altında olanların, pamuklu fabrikalarında akşam saat yedibuçukla sabah saat beş-buçuk arasında, çalışmasını yasaklıyordu; tüm fabrikalarda onsekiz yaşın altındaki gençlerin, günde oniki saatten fazla, cumartesi günleri de dokuz saatten fazla çalışmamasını öngörüyordu. Ama işçiler, patronlarına karşı, işten atılmaksızın tanıklık edemeyecekleri için, bu yasanın pek az yararı oldu. İşçilerin daha dirençli olduğu büyük kentlerdeki önemli imalatçılar, yasaya uyma konusunda kendi aralarında anlaşmaya vardılar; ama oralarda bile, kırsal kesimdeki patronlar türünden birçok patron vardı ki yasayı dikkate alma zahmetine katlanmadılar. Bu arada on saatlik işgünü istemi, yani onsekiz yaşın altındaki bü-

* *Agy,* s. 405, 406 ve sonrası. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

tün işçilerin günde on saatten fazla çalışmasını yasaklayan bir yasa çıkarılması istemi, işçiler arasında alevlendi; sendikalar, kendi kampanyalarıyla, bunu tüm manüfaktür bölgelerinde genel bir istem haline dönüştürdüler; Tory Partisinin o sıralarda Michael Sadler'in önderliğindeki insansever kanadı da bu fırsatı değerlendirdi ve istemi parlamentoya getirdi. Sadler, fabrika sisteminin araştırılması için bir parlamento komisyonu kurulmasını sağladı ve bu komisyon 1832'de raporunu verdi.[39] Bu rapor fabrika sisteminin güçlü düşmanlarınca, partizan amaçlarla hazırlanmıştı. Sadler'i, soylu gayreti ele verdi; sorularının hazırlanış biçimi nedeniyle tanıklardan aldığı en çarpıtılmış ve hatalı açıklamalar, doğruyu ama çarpıtılmış doğruyu içeren yanıtlar ele verdi. İmalatçılar, kendilerini canavarlar gibi gösteren rapora karşı duydukları öfkeyle, bu kez resmî bir soruşturma yapılmasını istediler; durumu doğru yansıtan bir raporun, bu durumda onlar için daha avantajlı olacağını biliyorlardı; Whiglerin, iyi ilişkiler içinde bulundukları, imalatçıya herhangi bir sınırlama getirilmesine karşıt ilkelere inanan gerçek burjuvazinin, dümenin başında olduğunu biliyorlardı. Böylece, raporundan sık sık alıntılar yaptığım, liberal burjuvalardan oluşan bir komisyon kurdurdular. Bu rapor, Sadler'in raporundan doğruya daha yakın geliyor, onun sapmaları ise karşıt yönde. Her sayfasında imalatçıya duyduğu yakınlık, Sadler'in raporuna güvensizlik, bağımsız ajitasyon yapan emekçilere ve on saatlik işgünü tasarısı destekçilerine duyduğu nefret komisyonu ele veriyor. Rapor, hiçbir yerinde emekçinin insana yaraşır bir yaşam, bağımsız davranma ve kendi fikirlerine sahip olma hakkı bulunduğunu tanıyıp kabul etmiyor. On saatlik işgünü tasarısını destekleyerek, yalnızca çocukları değil ama kendilerini de düşündüklerini öne sürerek işçileri ayıplıyor; bu konuda kampanya yapan emekçilere demagog, kötü niyetli, kötücül, vb. diyor; kısacası, burjuvaziden yana yazılmış bir rapor; ama yine de imalatçıları temize çıkaramıyor; imalatçıların sırtında hâlâ öylesine rezillikler yığınını bırakıyor ki, bu rapordan sonra bile, on saatlik işgü-

nü tasarısı için ajitasyon, imalatçılara karşı duyulan nefret ve komisyonun imalatçılar için kullandığı sert sözler bütün bunların hepsi haklı görülüyor. Ama farklı bir nokta var; Sadler raporu imalatçıları açık, gizlenmemiş bir merhametsizlikle suçluyordu; oysa şimdi apaçık ortaya çıkıyor ki bu merhametsizlik, uygarlık ve insanlık maskesi arkasında sürdürülüyor. Yine de Dr. Hawkins, Lancashire Sağlık Dairesi Başkanı, raporunun hemen ilk satırlarında on saatlik işgünü tasarısından yana olduğunu açıkça belirtiyor ve komisyon üyesi Mackintosh, raporunun tam gerçeği içermediğini, çünkü işçileri, patronlarına karşı ifade vermeye ikna etmenin çok güç olduğunu, ayrıca, işçiler arasındaki kalkışma sonucu daha büyük ödünlere zaten zorlanmış olan imalatçıların, fabrikalarının denetlenebileceğini düşünerek sık sık temizlik yaptırdıklarını, makinelerin hızını düşürdüklerini, vb. belirtiyor; özellikle Lancashire'da imalatçıların, atelye nezaretçilerini komisyon üyelerinin önüne işçiymiş gibi çıkarttıklarını ve patronların insanlığı, işin sağlık açısından olumlu etkileri ve on saatlik işgünü tasarısına işçilerin hasmane değilse bile kayıtsızlığı gibi konularda tanıklık yaptırdıklarını anlatıyor. Ama bunlar gerçek emekçiler değil; daha iyi bir ücret için burjuvanın emrine giren ve işçilere karşı kapitalistin çıkarları için çarpışan sınıf kaçakları. Onların çıkarı, aynı zamanda kapitalistin çıkarı; bu nedenle işçiler onlardan, imalatçılardan daha çok nefret ediyorlar.

Ama yine de bu rapor, sanayi burjuvazisinin kendi işçilerine karşı o utanmaz kayıtsızlığını ve sınai sömürü sisteminin o alçak insanlık düşmanlığını göstermeye yetiyor. Bu raporda yeralan ve aşırı çalışmanın yarattığı uzun hastalıklar ve deformasyonlar listesini, burjuvazinin eğer yılda şu kadar çocuğu sakat bırakmaktan yasaklanırlarsa kendilerinin ve onlarla beraber İngiltere'nin harabeye döneceğini kanıtlamayı amaçlayan soğuk, hesaplı-kitaplı ekonomi politiği ile karşı karşıya koymaktan daha isyan ettirici hiçbir şey yoktur. Çok abes olmasaydı, ancak Dr. Ure'nin daha önce aktardığım sözleri bundan daha isyan ettirici olabilirdi.

Bu raporun ürünü, 1833 yılında çıkarılan Fabrika Yasası oldu. Yasa, dokuz yaşından küçük çocukların (ipekli fabrikaları dışında) çalıştırılmasını yasakladı; 9-13 yaş arası çocukların çalışma süresini, haftada 48 saat, günde en çok dokuz saatle, 14-18 yaş arası gençlerin çalışma süresini haftada 69, günde en fazla 12 saatle sınırladı; en az bir-buçuk saatlik yemek tatili arası tanıdı ve onsekiz yaşından küçükler için gece vardiyasını tümden yasaklayan hükmü yineledi. Ondört yaşından küçük olan her çocuk için günde iki saat zorunlu okul esası kondu; fabrika doktorundan yaş belgesi, öğretmenden okula devam belgesi bulunmayan çocuğu çalıştıran imalatçının cezalandırılması kabul olundu. Öğretmenin ücretini ödemek üzere, işveren'in, çocuğun haftalık ücretinden bir peni kesmesine izin verildi. Ayrıca, diledikleri zaman fabrikaları ziyaret edebilecek doktorlar ve denetmenler atandı; bunların işçilerin yeminli ifadesini alabilmesi ve yasayı yürütmek üzere sulh mahkemesinde dava açabilmesi esası benimsendi. Dr. Ure'nin, ölçüsüz terimlerle eleştirdiği yasa işte bu!

Bu yasanın sonucu ve özellikle denetmenler atanmasının sonucu, çalışma saatlerinin ortalama oniki-onüç saate gerilemesi ve olanaklı olduğu ölçüde çocukların yerine başka işçilerin çalıştırılmasıydı. Böylece en açık kötülükler, tümden ortadan kalkmış oldu. Artık deformasyonlar, yalnızca zayıf bedenlerde görülüyordu; aşırı çalışmanın olumsuz sonuçları da daha az göze çarpar oldu. Yine de daha az zararlı kötülükler hakkında Fabrika Raporunda yeterince kanıt öylece yerli yerinde duruyor: ayak bileklerinin şişmesi, bacaklarda, kalçalarda ve sırtta ağrı ve zayıflık, varis, vücudun alt kesiminde ülser, genel dermansızlık, özellikle havsala bölümünde zayıflık, mide bulantısı, doğal olmayan açlık duygusuyla yer değiştiren iştahsızlık, hazımsızlık, melankoli, fabrikaların kötü havası ve toz nedeniyle ortaya çıkan göğüs hastalıkları, vb., vb., bütün bunlar, sir J. C. Hobhouse'ın en çok oniki-onüç saatlik çalışmayı öngören yasasına (1831 tarihli) tabi olan işçiler arasında görülüyor. Glasgow ve Manchester

hakkındaki raporlar, bu açıdan özellikle dikkate değer görünüyor. Bu hastalıklar, 1833 Yasasından sonra da yerli yerinde kaldı ve bugüne değin işçi sınıfının sağlığına zarar veregeldi. Burjuvazinin yaban kâr açlığına ikiyüzlü uygar bir biçim vermek, imalatçıların, ayan-beyan göz önünde olan haydutluklarını yasa gücüyle geriletmek ve böylece sahte insanseverliklerine geçit töreni yaptırarak rahatlama fırsatı tanımak için gerekli özen gösterildi. Yapılan şey işte bundan ibaret. Bugün yeni bir komisyon görevlendirilseydi, her şeyi eskisi gibi bulurdu. Alelacele ve rasgele kabul edilen okula zorunlu devam esası ise ölü doğdu, çünkü hükümet iyi okullar sağlamayı başaramadı. İmalatçılar, işe yaramaz hale gelen işçileri öğretmen olarak çalıştırdılar; çocukları günde iki saatliğine ona yolladılar ve böylece yasanın hükmüne uymuş oldular; ama çocuklar hiçbir şey öğrenmedi. Fabrika denetçilerinin, görevlerinin çerçevesiyle, yani Fabrika Yasasının hükümlerine uyulmasını sağlama göreviyle sınırlı olan raporları bile eski kötülüklerin sürüp gittiği yargısını haklı gösterecek yeterlikte bilgileri içermektedir. Denetçiler Horner ve Saunders,[40] Ekim ve Aralık 1843 raporlarında, bazı üretim kollarında, çocukların çalıştırılmasından vazgeçildiyse ya da yerlerine,* yetişkinler alındıysa bile, işgününün hâlâ ondörtonaltı saat hatta daha uzun olduğunu belirtiyorlar. Bu üretim kollarındaki işçiler arasında, yasanın aradığı koşulları yerine henüz getirmiş gençler gördüklerini söylüyorlar. Birçok işveren yasayı uygulamıyor, yemek arasını kısaltıyor, çocukları izin verilenden daha uzun süre çalıştırıyor ve mahkemeye verilmeyi göze alıyor, çünkü yasaya karşı gelerek sağlayacağı kazancın, ödeyeceği para cezası yanında devede kulak olduğunu biliyor. Özellikle tam da şu sıralarda, işlerin canlı olduğu şu günlerde, bu yönden büyük bir dürtünün etkisindeler.

Bu arada, on saatlik işgünü tasarısı için ajitasyon, işçiler arasında hiç de sönüp gitmiş değil; ajitasyon 1839'da bir kez

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "aksi halde işsiz kalacak olan". –*Ed.*

daha, çok kızışmıştı; Sadler ölmüş, onun yerini Avam Kamarasında lord Ashley* ve** Richard Oastler almıştı; her ikisi de Tory Partisindendi. Fabrika yörelerinde bu konuda sürekli kampanya yapan ve Sadler sağken de aynı biçimde aktif olan Oastler, emekçilerin, özellikle favorisiydi. Onu kendilerinin "eski iyi kralı" ya da "fabrika çocuklarının kralı" diye anarlardı; fabrika yörelerinde onu tanıyıp bilmeyen ve saygı duymayan, kasabaya geldiği zaman karşılayıcılara katılmayan tek çocuk yoktur. Oastler yeni Yoksullar Yasasına da şiddetle muhalefet etmişti; işte bu nedenle ama, malikanesinde temsilci olarak çalıştığı bay Thornhill'e*** borçlu olduğu ve parayı ödemediği gerekçesiyle hapse atılmıştı. Whigler sürekli olarak, Yoksullar Yasasına muhalefetten vazgeçmesi karşılığında, borcunu ödemeyi ve daha başka çıkarlar sağlamayı önermişlerdi. Ama boşunaydı; o cezaevinde kaldı ve fabrika sistemiyle Yoksullar Yasasına karşı *Fleet Papers*'ını yayınladı.

Tory hükümeti 1841'de dikkatini bir kez daha Fabrika Yasasına çevirdi. İçişleri bakanı sir James Graham, 1843'te bir tasarı sundu; tasarı çocukların işgününü altı-buçuk saatle sınırlıyordu, okula devam zorunluluğu hükümlerini daha etkin hale getiriyordu; bu noktayla ilgili olarak daha iyi okullar açılması için ödenek ve hazırlıkları öngörüyordu. Bu tasarı dissenterlerin[41] hasetçi tutumu yüzünden çöktü; çünkü, gerçi zorunlu din eğitimi dissenterlerin çocuklarını kapsamayacaktı ama, açılacak okullar resmî kilisenin genel gözetimi altında olacaktı; temel okuma kitabı olarak İncil kabul edilecekti; böylece din, öğretimin temeli oluyordu; dissenterler bu noktada kendilerine dokunulduğu kanısındaydılar. İmalatçılar ve genel olarak liberaller de onlarla birleştiler; emekçiler ise kilise sorununda ikiye bölünmüştü, o nedenle

* Daha sonraları Shaftesbury kontu, ölümü 1885. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.* [1892 tarihli İngiltere baskısında yeralıyor, 1892 Almanca baskısından çıkarıldı. *–Ed.*]

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "parlamento dışında". *–Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "bir Whig olan bay Thornhill'e" [Yeni Yoksullar Yasasıyla ilgili olarak aşağıda 343, 351, 368-371, 376-378. sayfalara bakınız. *–Ed.*]

hareketsiz kaldı. Tasarıya karşı olanlar, gerçi Salford ve Stockport gibi büyük üretim merkezlerinde azınlıktaydılar ve Manchester gibi yerlerde işçilerden korktukları için tasarının yalnızca bazı noktalarına karşı çıkabiliyorlardı, ama yine de tasarıya karşı iki milyona yakın imza topladılar ve sir James Graham öylesine yıldı ki tasarıyı geri çekti. Ertesi yıl sir James Graham okul maddelerini çıkararak tasarıyı yeniden önerdi; buna göre sekiz-onüç yaş arası çocukların işgünü altı-buçuk saatle sınırlandırılacaktı ve öyle çalıştırılacaklardı ki, ya tüm sabahları, ya da tüm öğleden sonraları serbest kalacaktı; onüç-onsekiz yaş arası çocukların ve tüm kadınların işgünü oniki saatle sınırlı olacaktı ve yasaya karşı kaçamaklı yollara başvurulması önlenecekti. Tam da on saatlik işgünü için ajitasyonun yeniden ve eskisine göre çok daha güçlü olarak başladığı bir sırada böyle bir tasarıyı bakanın önermemesi gerekirdi. Oastler tam o sıralarda özgürlüğüne yeniden kavuşmuştu; bazı dostları ve işçiler arasında toplanan parayla borcu ödenmişti. O da bütün gücüyle harekete katıldı. On saatlik işgünü tasarısını savunanların sayısı Avam Kamarasında artmıştı; ülkenin dört bir yanından yağan, tasarıyı destekleyici dilekçeler, onlara müttefik kazandırıyordu; ve 19 Mart 1844'te lord Ashley, 170'e karşı 179 oy çoğunluğuyla bir önergeyi Avam Kamarasına onaylattı; alınan karara göre, Fabrika Yasasındaki "gece" sözcüğü, akşam saat altıdan sabah saat altıya kadar olan süreyi ifade edecekti; böylece gece vardiyasının yasaklanması demek, işgününün serbest ara dahil oniki saatle ya da fiilen on saat çalışmayla sınırlanması demek oluyordu. Ancak hükümet bunu kabul etmedi; bakan sir James Graham, kabineden istifa tehdidine başladı ve Avam Kamarası, tasarı üzerinde yaptığı sonraki oylamada on ve oniki saati, küçük bir oy farkıyla reddetti. Sir James Graham ve Peel yeni bir tasarı önereceklerini ve reddedilirse istifa edeceklerini açıkladılar. Yeni tasarı, bazı biçim değişiklikleriyle, eski Oniki saatlik işgünü tasarısının aynısıydı; ve, Martta bu tasarının temel esaslarını reddeden aynı Avam Kamarası bu kez* aynı tasa-

rıyı hazmetti. Bunun nedeni, on saatlik işgünü önerisinin destekçilerinden çoğu Tory Partisinden oluşuyordu; onlar hükümetin düşmesindense tasarının düşmesini yeğ buldular. Ama davranış nedenleri ne olursa olsun, Avam Kamarası, bu tasarılar üzerinde yaptığı, her biri ötekinin tersi olan oylamalarla, kendini işçilerin gözünde çok küçük düşürdü ve çartistlerin, Avam Kamarası reforme edilmelidir savlarını çok parlak bir biçimde gözler önüne serdi. Daha önce hükümete karşı oy kullanmış olan üç parlamento üyesi, ondan sonra lehte oy kullanmışlar ve hükümeti kurtarmışlardı. Bütün oylamalarda, muhalefetin çoğunluğu ***kabul*** oyu, iktidar partisinin çoğunluğu da hükümete ***karşıt*** oy kullandılar.** Sir James Graham'ın, çocukların günde altı-buçuk saat ve tüm öteki işçilerin oniki saat*** çalışmalarına ilişkin önceki önerileri böylece yasa hükmü haline geliyordu; hem bu hükümlerle, hem de yitirilen üretim zamanını ek çalışmayla kapatmanın, makinelerin bozulması ya don ya da kuraklık sonucu yeterli su gücü olmayışı**** gibi nedenlerle sınırlandırılması hakkındaki hükümlerle, oniki saatten fazla işgünü hemen hemen olanaksızlaşıyordu. Ama hiç kuşku yok, kısa süre içinde, on saatlik işgünü yasası gerçekten kabul edilecektir.[43] İmalatçılar doğal olarak buna karşılar; böyle bir yasadan yana olanlarının sayısı belki onu geçmez; bu dehşet önlemine karşı, meşru ve gayrımeşru her yolu denediler; ama emekçilerin daha çok artan nefretini çekmekten başka bir sonuç elde edemediler. Tasarı parlamentodan geçecek. Emekçiler ellerinden geleni yapacaklar ve bu yasayı çıkarttıracaklarını geçen bahar gösterdiler. İmalatçıların, On Saat-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "bu kez" yerine "Mayısta". – *Ed.*

** Avam Kamarası, aynı oturumda şeker sorununu[42] görüşürken, aynı biçimde kendini ikinci kez rezil etti, herkesin diline düştü. Önce hükümete karşı, sonra hükümetin meclis idare amirlerini işin içine sokması ve grubunu toparlamasıyla hükümetten yana oy kullandı. *–Engels'in notu.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "iki kategori işçi için sırasıyla 6½ ve 12 saatlik işgününe ilişkin." *–Ed.*

**** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda buraya "ve daha az önemli bazı sınırlamalar" ifadesi ekli. *–Ed.*

lik İşgünü Yasasının üretim maliyetini artıracağı ve dış pazarlarda İngiliz imalatçıların rekabetini zayıflatacağı, ücretlerin düşmesi gerektiği yollu ekonomik savları yalnızca *yarı yarıya* doğrudur; ama kanıtladığı da İngiltere'nin sınai büyüklüğünün ancak işçilere barbarca davranarak, onların sağlığı tahrip edilerek, tüm kuşakların toplumsal, bedensel ve zihinsel bozuluşu ile ayakta durabileceğinden başka bir şey değildir. Doğal ki, On Saatlik İşgünü Yasası en sonuncu önlem olsaydı, İngiltere'yi çökertecekti; ama bu önlem, kendisiyle birlikte, İngiltere'yi şimdiye kadar izlediğinden farklı bir yola ister-istemez sokacak başka önlemleri de getireceği için, yalnızca bir ilerleme olacaktır.

Fabrika sisteminin, şimdi hastalıkların yaratıcısı olduğundan, yasama önlemleriyle kolayca tedavi edilemeyecek bir başka yönüne göz atalım. Daha önce işçi çalıştırmanın yapısına genel olarak değinmiş ve ortaya konan olgulardan belli çıkarımlar yapılabilmesine yetecek ayrıntıya yer vermiştik. Makinelere nezaret etmek, kopan iplikleri bağlamak işçilerden düşünme yeteneği isteyen bir iş değildir; ama yine de zihnini başka şeylerle meşgul etmesini de engelleyen türden bir iştir. Ayrıca bu işin, adalelere de hareket fırsatı tanımadığını da görmüştük. Demek ki, sözcüğün tam anlamıyla düşünülürse bu bir iş değildir, sıkıntıdır; düşünülebilecek en uyuşturucu, en yıpratıcı bir süreçtir. İşçi bu azami tekdüzelik içinde beden ve zihin güçlerinin çürümesine mahkum edilmiştir; onun misyonu, sekiz yaşından itibaren her gün, gün boyunca canının sıkılmasıdır. Üstelik bir an olsun dinlenmemelidir; motor durmaksızın çalışmaktadır; dişliler, kasnaklar, iğler, hiç susmaksızın kulağında homurdamakta, takırdamaktadır; bir anı kaçırsa, arkasında elindeki ceza defteriyle bekleyen nezaretçi vardır. Fabrikada böylece canlı canlı gömülmeye mahkumiyet, yorulmak bilmez makineye sürekli dikkat harcamak, işçilere en keskin işkence gibi gelir; bu işkencenin zihin ve beden üzerindeki edimi, en yüksek dereceden bodurlaştırmadır. Sersemleştirmenin, bir süre fabrika işi yaptırmaktan daha iyi bir yolu yoktur; ve eğer iş-

çiler yine de zekalarını yalnızca kurtarmakla kalmayıp, öteki emekçilerden daha keskinleştiriyorlar ve zenginleştirebiliyorlarsa, bunu, bir yandan iş yaparken bir yandan da hangi koşulda olursa olsun hissedip düşünebilecekleri tek şeyi yaparak, kaderlerine ve burjuvaziye isyan ederek başarıyorlar. Ya da burjuvaziye öfke duymak, emekçinin en yüce tutkusu haline gelmezse, o zaman kaçınılmaz sonuç sarhoşluk ve genelde ahlak bozulması denen şeyler oluyor. Fabrika sisteminin sonucu olan yaygın bedensel güçsüzlük ve hastalık, komisyon üyesi Hawkins'in, bu genel moral bozulmayı da fabrika sisteminin kaçınılmaz sonucu sayması için yeterli olmuştur; gerçekten, bedensel güçsüzlüğe ve hastalığa bir de zihinsel bitkinlik eklendiği zaman, her emekçiyi ahlak bozukluğuna teşvik eden, daha önce belirttiğimiz etkilerle birlikte kendilerini daha güçlü duyururlar. Bu çerçevede, özellikle manüfaktür kentlerinde sarhoşluğun ve cinsel aşırılığın daha önce anlattığım gibi doruğa çıkmış olmasında şaşılacak bir şey yoktur.*

Dahası, burjuvazinin proletaryayı zincirlediği kölelik, hiçbir yerde, fabrika sisteminde olduğundan daha belirgin değildir. Her özgürlük, fabrikada, hukuken ve fiilen biter. İşçi, sabah saat beş-buçukta fabrikada olmalıdır; bir iki daki-

* Yetenekli bir başka hakemi dinleyelim: "Bu örnek [yani İrlandalı örneği] pamuklu üretiminin çeşitli dallarında çalışan tüm nüfusun vazgeçilmez emeği ile bağlantılı olarak düşünüldüğü zaman, tüm nüfusun ahlak açısından bozuluşuna daha az şaşmalıyız. Her gün, her yıl sürüp giden yiyip bitirici bir çalışma, insanın entelektüel ve moral duyularını geliştirmez. Aynı mekanik hareketi dursuz-duraksız yinelediğiniz sonu gelmez sıkıcı bir işin hiçbir parlaklığı olmayan rutini, Sisyphus işkencesine‡ benzer — tıpkı geriye yuvarlanan taş gibi, harcadığı emek, sürekli olarak, yorgun işçinin üstüne üstüne gelir. Aynı adalelerin sürekli genişletilmesinden ve kasılmasından zihin hiçbir güç kazanmaz. Zihin yan gelip yatar ve uykuya dalar; doğamızın daha kaba-saba kısımları üst rütbeye yükselir. İnsanı böyle haşin bir iş yapmaya mahkum etmek, bir ölçüde onun içine hayvan düşkünlüklerini ekmek demektir. Umursamaz hale gelir. Kendi cinsinin ayrıcalıklı zevk ve alışkanlıklarını önemsemez olur. Yaşamın rahatını ve inceliklerini savsaklar. Pis bir sefillik içinde, bir lokmaya razı olarak yaşar ve fazla kazancını sefahate harcar." Dr. J. Kay. *–Engels'in notu.*

‡ Yunan efsanesinde, büyük bir kayayı hep bir tepeye doğru itip çıkaran, ama tepeye varınca taşın geri yuvarlanmasını önleyemediği için önsüz-sonsuz bu işe mahkum olmuş sahtekar Korint Kralı. –ç.

ka gecikirse para cezasına çarptırılır; on dakika gecikirse, kahvaltı bitinceye dek içeri alınmaz ve ücretinin dörtte biri kesilir, buna karşılık oniki saatlik işgününün yalnızca ikibuçuk saatini az çalışır. Komutlarla yemeli, içmeli ve uyumalıdır. En zorunlu gereksinimleri için, en asgari zaman tanınır. Evinin fabrikadan yarım ya da bir saat uzakta olması patronun sorunu değildir. Despot bir çan onu yataktan, kahvaltı ya da yemek masasından geri çağırır.

Hele fabrikanın içinde de neler çeker! Orada patron mutlak yasa-yapıcıdır; dilediği anda dilediği kuralı koyar, değiştirir ve mevzuatına ekler; en çılgınca kuralları koysa bile mahkemeler işçiye şunu söyler:

"Sen kendinin efendisiydin, arzu etmiyor idiysen, seni böyle bir sözleşmeyi kabul etmeye kimse zorlamadı; ama madem ki sözleşmeye özgürce girdin, onunla bağlı olmak zorundasın."

Ve kendisi de bir burjuva olan yargıcın ve burjuvazi tarafından yapılan yasanın emekçiyle böyle alay etmesi de işin cabasıdır. Böyle kararlar sık verilir. 1844 Ekiminde Manchester'daki Kennedy fabrikası işçileri grev yaptı. Kennedy, hiçbir zaman iki işçiden fazlasının aynı anda işi bırakarak bir atelyeyi terkedemeyeceği şeklinde kendi koyduğu ve ilan tahtasına astığı kural çerçevesinde grevci işçileri mahkemeye verdi. Ve mahkeme Kennedy lehine karar verdi, işçilere, yukarda belirttiğimiz açıklamayı yaptı.* Öteki kurallar da işte hep böyle! Örneğin: 1. İş başladıktan on dakika sonra kapılar kapatılır ve ondan sonra, kahvaltı saatine kadar içeri kimse alınmaz; bu süre içinde orada olmayan kişi tezgah başına 3 peni ceza öder. 2. Her makine tezgah dokumacısı, başka bir zaman süresince, makine çalışırken işinin başında değilse, her makine ve her saat için 3 peni ceza öder. Çalışma saatleri içinde, nezaretçiden izin almaksızın atelyeyi terkeden 3 peni ceza öder. 3. Yanlarında makas bulundurmayan dokumacılar, gün için 1 peni ceza öder. 4. Kırılan mekik-

* *Manchester Guardian,* 30 Ekim. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

ler, fırçalar, yağ tenekeleri, dişliler, pencere camları, vb. dokumacı tarafından ödenmelidir. 5. Hiçbir dokumacı bir hafta önceden haber vermeden işi bırakamaz. İmalatçı, kötü iş yapan ya da uygunsuz davranan işçiyi, ihbarda bulunmaksızın işinden çıkarabilir. 6. Başkasıyla konuşan, şarkı söyleyen ya da ıslık çalan işçiye 6 peni ceza verilir; çalışma saatlerinde yerini terkeden işçiye 6 peni ceza kesilir. Önümde bir başka fabrikanın kurallarının kopyası var. Buna göre işe üç dakika geç gelen işçi, saat ücretinin dörtte-birini ve yirmi dakika geç gelen gündelik ücretinin dörtte-birini ceza olarak öder. Kahvaltı saatine kadar mevcut olmayan kişi Pazartesi günü bir şilin, haftanın öteki günleri altı peni ceza öder, vb., vb. Bu sonuncusu Mahchester'da Jersey sokağındaki Phoenix Works'ün kurallarıdır.* Büyük, örgün bir fabrikada, farklı bölümlerin uyumlu çalışmasını sağlamak için bu tür kuralların zorunlu olduğu söylenebilir; buralarda, ordudaki gibi sert bir disipline gerek olduğu söylenebilir. Böyle de olabilir; ama o nasıl bir toplumsal düzendir ki böyle utanç verici bir istibdat olmaksızın korunamamaktadır? Ya sonuç aracı kutsar, ya da kötü araç kötü sonucu haklı gösterir. Asker olarak hizmet etmiş herkes, kısa bir süre için bile olsa askerî disiplin altında olmanın ne demek olduğunu bilir. Ama bu işçiler dokuz yaşından ölümlerine kadar fiziksel ve ruhsal olarak kılıcın gölgesinde yaşamaya mahkum edilmişlerdir. Amerika'daki zencilerden daha kötü köledirler; çünkü, bir yandan keskin gözlerin denetimi altındadırlar, bir yandan kendilerinden, insan gibi yaşamaları, insan gibi düşünmeleri ve insan gibi hissetmeleri istenir! Gerçekten bunu ancak kendilerine zulmedenlere ve onları böyle bir konuma sokan, makineler düzeyine indirgeyen düzene karşı ışıl ışıl yanan bir nefretle başarabilirler. Daha utanç verici olanı da işçilerin hemen hepsinin tanıklığına göre, birçok imalatçının, en acımasız bir sertlikle işçilerden kestikleri para cezalarını, zaten yoksullaştırılmış olan proleterlerden böylece sızdırılacak birkaç kuruşu ekstra bir kâr çıkarmak amacıyla toplamasıdır.

* *Stubborn Facts* [*Çetin Gerçekler*], s. 9 ve sonrası. *–Engels'in notu.*

Leach'in de belirttiği üzere, işçiler, birçok kez fabrika saatinin çeyrek saat ileri alındığını ve kapıların kapatıldığını, memurun, elinde ceza defteriyle içeri girdiğini ve henüz gelmemiş birçok kişinin adını yazdığını görmüşlerdir. Leach, saatleri geceleyin kasaba meydanındaki saatten çeyrek saat geriyken, sabahleyin çeyrek saat ileri olduğunu gören fabrikanın önünde kapı suratlarına kapatılmış doksanbeş işçiyi saydığını öne sürmektedir. Fabrika raporu da benzer olguları anlatmaktadır. Bir fabrikada çalışma saatlerinde saat geri alınmış ve böylece işçiler, ek ücret almaksızın fazla mesai yapmışlardır; bir başka fabrikada onbeş dakika fazla mesai yapılmıştır; üçüncü fabrikada iki ayrı saat belirlenmiştir, biri sıradan bir saat, ikincisi, ana şaftın dönüşünü kaydeden bir makine saati. Eğer makineler yavaş çalışırsa, çalışma süresi, şaftın oniki saat içinde olması gereken sayıda dönüşüne kadar uzamaktadır, çünkü ikinci saate göre belirlenmektedir. Yok eğer işler yolunda gitti ve gerekli dönüş sayısına, normal işgünü bitmeden önce ulaşıldıysa, işçiler, onikinci saatin sonuna kadar çalışmaya zorlanmışlardır. Bir tanık, çok iyi çalışan ve fazla mesai yapan kızlar tanıdığını, o kızların, bu istibdada boyun eğmektense, fahişelik yapmayı yeğlediklerini söylemiştir.* Yine cezalara geri dönersek, Leach, birçok kez, hamileliğinin son günlerinde olan ve dinlenmek için bir an için oturan kadınlara 6 peni ceza kesildiğini gördüğünü anlatmaktadır. Kötü iş için ceza da tümden keyfidir; mallar depoda incelenmekte ve yönetici, işçiyi çağırma gereğini bile duymaksızın bir listeye göre cezaları belirlemektedir; işçi, para cezasına çarptırıldığını, ancak nezaretçi ücretini öderken öğrenir; o zamana kadar da mal ya satılmıştır, ya onun ulaşamayacağı bir yerlerdedir. Leach'in elinde böyle bir ceza listesi var, on fit uzunluğunda** para cezaları toplamı 35 sterlin, 17 şilin, 10 peni tutuyor. Bu listenin düzenlendiği fabrikadaki yeni müdür, çok az para cezası kesiyor ve

* Drinkwater'ın Tanıklığı, s. 80. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

** 3,05 metre. –ç.

haftada çok az beş'lik* getiriyor gerekçesiyle işinden çıkarılmıştır. Leach'i tepeden tırnağa güvenilir, yalan söyleyemeyecek bir insan olarak bildiğimi yinelerim.

İşçi, başka yönlerden de patronun kölesidir. Karısı ya da kızı patronun hoşuna gitmişse, bir buyruk, bir ima yeter; kendini patronun arzusuna teslim etmelidir. Patron, burjuvanın çıkarlarını savunan bir dilekçe için imza toplanmasını arzuluyorsa, dilekçeyi fabrikaya göndermesi yeter. Patron, parlamento seçiminin sonucunu etkilemek istiyorsa, oy hakkı olan kadrodaki işçilerini sandığa gönderir ve onlar, isteseler de istemeseler de burjuva adaya oy verirler. Patron, herkese açık bir toplantıda çoğunluk sağlamak istiyorsa, işçileri normalden yarım saat önce bırakır ve onlara platformun yakınında, hareketlerini gözleyebileceği bir yer ayarlar.

İşçiyi, imalatçının hükmü altına sokan iki düzenleme daha var: Takas sistemi ve kulübe kiralama sistemi** Takas sistemi denen, işçinin ücretini, karşılığında mal satarak ödeme sistemi, eskiden İngiltere'de çok yaygındı. İmalatçı, "işçilerin rahatı için ve onları küçük esnafın fahiş fiyatlarından korumak üzere" bir mağaza açardı. Orada her türlü mal ve eşya onlara kredili*** satılırdı; işçileri, istedikleri şeyi daha ucuza alabilecekleri başka mağazalara gitmekten alıkoymak için de —Patronun "Tommy shops" denen bu mağazalarında, ötekilere göre fiyatlar normal olarak yüzde yirmibeş-otuz daha pahalıydı— ücretler, para yerine, istendiği anda, mağazada mal karşılığı ödenirdi. Bu kepaze sisteme karşı duyulan öfke, 1831 yılında Takas Yasasının çıkarılmasına yolaçtı; yasa, birçok çalışan için takas sistemiyle ödemeyi geçersiz saydı; bu tür ücret ödemeleri için patrona para cezası verilmesi öngörüldü; ama İngilizlerin birçok başka yasası

* *Stubborn Facts* [*Çetin Gerçekler*], s. 13-17. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.* [1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "beş'lik"ten sonra ayraç içinde Alman dengi "34 taler" veriliyor. *–Ed.*]

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu konudaki terimler "Truck system", "Cottage system", "Tommy shops" ve "Truck Act", İngilizce olarak bırakılmış. *–Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "kredili" yerine "veresiye" sözcüğü kullanılıyor. *–Ed.*

gibi bu yasa da şurada-burada, rasgele uygulandı. Kentlerde yasa, göreceli olarak daha etkin biçimde uygulandı; ancak malla ödeme sistemi, örtülü ya da açık biçimde tarımsal yörelerde giderek yaygınlaşıyor. Leicester kentinde bile çok yaygın. Önümde, Kasım 1843-Haziran 1844 dönemine ait bu suçtan hemen hemen bir düzine mahkumiyet listesi var; bu kararların bir kısmı *Manchester Guardian*'da, bir kısmı *Northern Star*'da yayınlandı. Sistem şimdilerde, kuşkusuz daha az göze batacak biçimde yürütülüyor; ücretler genelde nakit olarak ödeniyor; ama patronun elinde, işçiyi yine de kendi mağazalarından alış-veriş etmeye, başka yere gitmemeye zorlayacak yeter olanak var. Takas sistemiyle savaşım güç, çünkü artık, yasanın çerçevesi içinde sürdürülüyor;* işçinin ücretini para olarak alması, yasaya uymak için yetiyor. *Northern Star* gazetesi 27 Nisan 1844 tarihli sayısında, Yorkshire'da, Huddersfield yakınlarındaki Holmfirthlü bir işçinin, Bowers adlı bir imalatçıya ilişkin şu mektubunu yayınladı:**

"Şu Allahın belası takas sisteminin, Holmfirth'deki kadar böyük ölçüde varolması ve bir Allah kulunun da buna son verme cesaretini gösterememesi çok acayip. Büyük miktarda pek dürüst el-dokumacıları bu Allahın belası sistemin azabını çekip dururlar. İşte bir emsal. Şu pek değerli ve pek çok hür ticaret tayfasından*** bir tanesi, bir imalatçı varki, kendi dokumacılarına yaptığı adiliklerden dolayı tüm konukomşunun laneti onun boynunda olsun. Dokumacılar bir çözgüyü bitirende, ki fiyatı 1 sterlin 14 şilin ya da 1 sterlin 16 şilindir, o onlara verir 1 pound ve gerisi mal, giysi elbisesi, hem de yüzde 40-50 daha pahalıdır, normal dükkancılardan; çoğu zaman da malları bozuktur. Ama hür ticaretçi *Mer-*

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu tümce şöyle: "Takas sistemini uygulayan üreticiyi yakalama olasılığı çok az, çünkü artık o rezil uygulamalarını yasanın çerçevesi içinde sürdürebiliyorlar." *–Ed.*

** Gazetenin değiştirmeden aynen yayınladığı mektubun orjinal İngilizcesi birçok yazım ve söyleyim yanlışıyla dolu. Hepsini Türkçeye yansıtmak doğal ki olanaksızdı. –ç.

*** Tahıl Yasasıyla Savaşım Birliği destekçileri. *–Engels'in notu.* [Onaylanan İngilizce baskıda yeralmadı. *–Ed.*]

*cury** fabrika işçisi için der ki, 'Almaları gerekmiyor; seçim ellerinde'. Tabi; ama ya alalar, ya öleler. Eğer 1 sterlinden daha fazlasını isterseler, bir hafta iki hafta daha bekleyeler, ama 1 sterlin ve malları alırlarsa, gemilerini yürütürler. Bu da hür ticaretçilik. Lord Brougham 'gençken bir kenara bir şeyler koymalıyız, o zaman yaşlanınca cemaatin eline bakmaktan kurtuluruz' buyurmuş. Bu çürük-çarık malları mı bi kenara komalıyız? Bunları bir lord diyor olmasaydı, onun beyni de bizim emeğimize karşılık aldığımız bu mallar gibi bozulmuş derlerdi. Damgayı yememiş gazeteler varken, Holmsfirth'de muhbirden bol bir şey yok idi; Blythlar var idi, Eastwoodlar var idi; şimdi nerdeler? Artık pek farklı. Şimdi bizim veresiyeci, hür ticaret tayfasından imanı bütün biri. Her pazar iki kez kiliseye gider, papaz ne derse daha kuvvetlice tekrarını eder: 'Yapmamız gerekeni yüzüstü bıraktık, yapmamamız gerekeni yaptık. Çaresiziz. Bize acı güzel Allahım.'"** "Evet, bizi sabaha çıkar; çıkar da dokumacılarımızın ücretini çürük-çarık mallarla ödeyelim."

Kulübe kiralama sistemi çok daha masum görünür ve çok zararsız bir çerçevede ortaya çıkmıştır, ama çalışan üzerinde aynı köleleştirici etkiyi yapar. Kırsal alanda fabrikaların çevresinde, işçiler için genel olarak bir ev darlığı sözkonusudur. İmalatçı çoğu zaman, bu evleri yapmak durumunda kalır ve bunu keyifle yapar, çünkü, yatırılan sermayenin faizinin yanısıra, büyük yararlar sağlar.*** Eğer herhangi bir işçi evi sahibi, yatırdığı sermayenin yüzde altısı kadar bir ortalama kazanç sağlayabilirse, şu tam bir güvenle söylenebilir ki, imalatçının yaptığı kulübeler bunun iki katı getiri sağlar; çünkü fabrikası tümden çalışmaz hale gelmediği sürece, evde oturacak birileri, hem de ödemeyi tam zamanında yapacak birileri mutlaka bulunur. O nedenle imalatçı, başka ev sahip-

* *Leeds Mercury*, radikal burjuva gazete. *–Engels'in notu.* [Onaylanan İngilizce baskıda yeralmadı. *–Ed.*]

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda yazar bu yakarışın Anglikan duası olduğunu belirtiyor. *–Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda tümcenin sonu şöyle: "çünkü evler ona, yatırdığı sermaye karşılığında iyi bir kâr getirir." *–Ed.*

lerinin iki temel dezavantajından uzaktır; onun kulübeleri ne boş kalır, ne herhangi bir risk taşır. Ama evlerin kirası, sanki bu dezavantajlar varmışçasına yüksektir; sıradan bir ev sahibinin sağladığı miktarda kirayı elde ederek imalatçı, işçilerin sırtından, yüzde oniki-ondörtlük getirisi olan parlak bir yatırım yapar. Apaçık ortada ki, imalatçıyla rekabetten dışlanan öteki rakip ev sahiplerinden bir kat fazla kâr sağlaması haksızdır. Ama o sabit kârını, her peninin hesabını yaparak harcamak durumunda olan mülksüz sınıfın cebinden çektiği için, bu haksızlık iki kat haksızlık demektir. Ne ki, o buna zaten alışıktır, tüm zenginliğini çalıştırdığı insanların sırtından yapmıştır. Ama sık sık olduğu gibi, imalatçı, işçileri, kendisine ait evlerde, sıradan kiralardan daha yükseğini ödeyerek oturmaya ya da içinde oturmadıkları evler için kira ödemeye, işten atma tehdidiyle zorladığı zaman, bu haksızlık tam bir kepazelik haline gelir. Liberal *Sun** gazetesinin *Halifax Guardian* gazetesinden aktardığına göre, Ashton-under-Lyne, Oldham ve Rochdale'de vb. yüzlerce işçi, patronları tarafından, evde otursunlar ya da oturmasınlar kira ödemeye zorlanmıştır.[44] Kulübe kiralama sistemi kırsal yörelerde yaygındır; sistem, köyler yaratmıştır; imalatçının evlerine karşı genelde pek bir rekabet yoktur ya da çok az rekabet vardır; bu nedenle o da piyasadaki orana bakmaksızın gerçekte keyfi istediğince fiyatlarını belirleyebilir. Efendiyle adamları arasındaki anlaşmazlıklarda, Kulübe kiralama sistemi patrona kendi işçileri üzerinde ne gibi bir güç verir? İşçiler greve kalkışırlarsa patronun yapacağı tek şey evi boşaltmaları için ihbarda bulunmaktır ve ihbar süresinin bir hafta olması yeterlidir; bu süreden sonra işçi yalnızca ekmeksiz değil, ama aynı zamanda evsizdir; onu şaşmaksızın ıslahevine** gönderecek yasanın insafına kalmış bir serseridir.

Yerimin elverdiği ölçüde ve savunmasız işçilere karşı burjuvazinin giriştiği kahramanca eylemler —o eylemlere

* *Sun,* gündelik Londra gazetesi, Kasım 1843 sonu -*Engels'in notu.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "bir aylığına ıslahevine". – *Ed.*

karşı kayıtsız kalmak olanaksızdır, kayıtsız kalmak suç olurdu— karşısında olabildiğince az partizanlıkla anahatlarını verdiğim fabrika sistemi, işte budur. Şimdi 1845'in özgür İngilizini 1145'te Norman baronlarının kamçısı altındaki Sakson serfle karşılaştıralım. Serf *glebae adscriptus* idi, toprağa bağlıydı, kulübe kiralama sistemi yoluyla özgür emekçi de öyledir. Serf, efendisine *jus primae noctis,* ilk gece hakkını, borçluydu — özgür emekçi, istenildiğinde patronuna yalnızca ilk geceyi değil *her* geceyi teslim etmek zorunda. Serf malmülk edinemezdi; kazandığı her şeyi efendisi elinden alabilirdi; özgür emekçinin malı mülkü yoktur; rekabet baskısından ötürü de olamaz; modern imalatçı, Norman baronun bile yapmadığını yapıyor. İşçinin ilk ağızda gereksindiği maddeleri, patron Takas sistemi yoluyla her gün ve ayrıntılı biçimde yönetmektedir. Toprağın lordunun serfle ilişkisini, zamanın egemen gelenekleri, ve o geleneklere denk düştüğü için herkesin uyduğu yasalar düzenlerdi.* Özgür emekçinin patronuyla ilişkisini, ne patronun çıkarına ne egemen geleneklere denk düşen, bu yüzden de *uyulmayan* yasalar düzenliyor. Toprağın lordu serfi topraktan ayıramazdı, topraktan ayrı olarak satamazdı ve toprakların hemen tümü tımar [*fief*] olduğu ve sermaye bulunmadığı için, pratikte onu hiçbir biçimde satamazdı. Modern burjuva, emekçiyi, kendini satmaya zorluyor. Serf, üzerinde doğduğu toprak parçasının kölesiydi; emekçi yaşam gereksinimlerinin ve onları alacağı paranın kölesidir — her ikisi de *bir şeyin kölesidir.* Serf, toplumun her üyesinin, içinde kendi yerini bulduğu feodal düzende, geçim araçları elde etme güvencesine sahipti. Özgür emekçi, hiçbir güvenceye sahip değildir, çünkü ancak burjuvazi kendisinden yararlanabileceği zaman toplum içinde bir yere sahiptir; onun dışındaki her durumda, görmezden gelinir, yok sayılır. Serf efendisi için kendini savaşta feda ederdi; fabrika işçisi barışta feda ediyor. Serfin lordu bir barbar-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu tümce şöyle: "Serfin, toprağın lorduyla ilişkisini, geleneklere ve o gelenekler yoluyla kendilerine uygun düştüğü için itaat edilen yasalar düzenlerdi." *–Ed.*

dı, köylüsünü sığırların başı gibi görürdü; işçilerin patronu uygardır ve "eller"ini makine gibi görür. Kısacası ikisinin durumu, eşit olmaktan pek de uzak değil; eğer biri dezavantajlıysa o da özgür emekçidir. Her ikisi de köle; tek farkla ki birinin köleliği gizlenmiyor; açık ve dürüst, ötekininki şeytanca, kurnazca, örtülü, aldatıcı, kendisinden ve herkesten gizli, eskisinden daha kötü ikiyüzlü* bir kölelik. İnsansever Toryler, işçilere beyaz köleler adını verirken haklıydılar. Ne var ki, ikiyüzlü maskeli kölelik, en azından dışa dönük biçimlerinde özgürlük hakkını kabul eder; özgürlük aşığı bir kamuoyu önünde başını önüne eğer; ve eski kölelikle karşılaştırıldığı zaman tarihsel gelişme de bu noktadadır; özgürlük *ilkesi* doğrulanmıştır ve zulüm görenler, bir gün bu ilkenin gerçek olmasını sağlayacaklardır.**

Sözün sonunda, fabrika sistemi hakkında işçilerin duygularını seslendiren bir şiirden birkaç kıta. Birmingham'dan Edward P. Mead'in yazdığı bu şiir, işçiler arasında yaygın olan görüşün doğru bir ifadesidir.[45]

Bir hükümdar var gaddar mı gaddar,
Ozanın düşlediği gibi değil;
Müstebit zalimi beyaz köleler iyi bilir,
Haşin mi haşindir hükümdar Buhar.

Bir kolu vardır, demir bir kolu
Gerçi tek koldur önü sonu;
Ama o kudretli koldadır büyü,
Milyonları ser-sefil yapan.

Haşmetmeap sanki gaddar Moloch'tur***
Himmon vadisindeymiş gibi durur
İçi alev alev yanan kor ateş
Ve gıdası çoluk-çocuktur

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ikiyüzlü" yerine "teolojik" deniyor. Biraz aşağıdaki "beyaz köleler" İngilizce veriliyor, ardından Almanca karşılığı kullanılıyor. *–Ed.*

** Aşağıdaki paragraf ve şiir 1887 Amerika ve 1892 İngiltere baskılarına alınmadı, ancak yazarın bu pasajla ilgili notuna yer verildi. *–Ed.*

*** Fenikelilerin çocuklarını kurban ettikleri tanrı. –ç.

Doymak bilmez bir çetedir havarileri
Kana susamış, bir grup atak serseri
Onlardır dev kolu yönetip yönelten
Ve kanı altına çeviren.

O pis mi pis kazançları uğruna
Doğal haklar köle zincirine vurula;
Alay ederler güzel kadın acısıyla
Ve bakar-kördürler erkek gözyaşlarına.

İç çekişi ve homurtusu emeğin oğullarının,
Onların kulağına müzik gibidir;
İskelet gölgesi kız ve oğlan çocukların,
Hükümdar Buhar'ın cehenneminde seğirtir.

Şu yeryüzü cehennemi, hükümdar doğduğundan beri
Üstümüze umutsuzluk yağdırır;
İnsanın tanrı tasarımı bedeniyle aklı
Dursuz duraksız boğazlanır.

Yere batsın hükümdar, Moloch hükümdar,
Hepiniz, siz emekçi milyonlar,
Kenetlenmedikçe eller-kollar,
Tutsak olur ona doğduğunuz topraklar.

Nefretlik satrapları* birer fabrika lordu,
Hepsi kana ve altına boğuldu;
Çat kaşını ulusum, yerin dibine batsınlar
Gaddar tanrılarını beraberlerinde alsınlar.**

* Perslerde, vali ya da prensler. –ç.

** Sanayicilerin, kendilerine oniki yıl önce yöneltilmiş suçlamalara verdikleri yanıtlarla burada ayrıntılarıyla uğraşacak ne yerim ne zamanım var. Bu insanlar asla öğrenemeyecekler; çünkü varsaydıkları çıkarlar onları körleştiriyor. Üstelik, itirazlarından çoğuna önceki bölümlerde değinildi; benim gerekli gördüğüm tek ekleme aşağıdakidir:

Manchester'a gelirsiniz, İngiltere'deki durum hakkında bilgilenmek istersiniz. Doğal olarak saygıdeğer insanlarla tanıştırılırsınız. İşçilerin durumu hakkında bir-iki düşüncenizi söylersiniz. Birkaç liberal sanayiciyle, örneğin Robert Hyde Greg'le, Edmund Ashworth, Thomas Ashton'la ya da başkalarıyla tanıştırılırsınız. Onlara arzularınız bildirilmiştir. Sanayici sizi anlar, yapması gerekeni bilir. Sizi kırsal yörede bulunan fabrikasına götürür: Bay Greg, Cheshire'daki Quarrybank'e, bay Ashworth Bolton yakınındaki Turton'a, bay Ashton Hyde'a götürür sizi. Önünüze geçer, görkemli, hayran

olunası düzenlenmiş, hatta vantilatörleri bile olan bir yapıyı gezdirir; yüksek tavanlı, havadar atelyelerine, harikulade makinelerine, şurda-burda sağlıklı görünen işçilerine dikkatinizi çeker. Size mükemmel bir öğle yemeği ikram eder ve işçilerin evlerini gezmeyi önerir; sizi kulübelere götürür; yeni, temiz, tertipli görünen evlerdir bunlar. O da sizinle birlikte şu eve, bu eve girer çıkar; doğal ki yalnızca nezaretçilerin, teknisyenlerin vb., evleri; böylece "tümüyle yaşamını fabrikadan kazanan aileleri" görebilirsiniz. Oysa başka ailelerde yalnızca kadın ile çocukların çalıştığını, kocanın karısının çoraplarını onardığını bulabilirdiniz. Yanınızda patronun bulunuyor olması, münasebetsiz sorular sormanızı engeller; herkesin çok iyi ücret aldığını, rahat ve kırsal hava dolayısıyla bir ölçüde sağlıklı olduğunu görürsünüz; açlık ve sefalet gibi abartılmış fikirlerinizden dönmeye başlarsınız. Ev kiralama sistemi işçilerden köle çıkarırmış, köşe başında belki de bir *takas* mağazası varmış, halk imalatçıdan nefret ediyormuş, bunu size söylemezler, çünkü yanınızda o vardır. Okul, kilise, okuma odası falan yaptırmıştır. Oysa o, okulu, çocuklara itaati öğretmek için kullanıyormuş, okuma odasında yalnızca burjuvazinin çıkarlarını temsil eden yayınlara izin verirmiş, çalıştırdığı kişiler çartist ya da sosyalist gazete ve kitapları okursa onları işten atarmış, bunların hepsi sizden gizlenir. Yalnızca rahat bir ataerkil ilişki görürsünüz, nezaretçilerin yaşamını görürsünüz, bedensel ve zihinsel yönden köle olmayı kabul ederlerse işçilere ne *vaadettiğini* görürsünüz. Bu patronların göstermek istediği işte bu "kırsal alandaki imalat"tır; çünkü orada fabrika sisteminin dezavantajlarından, özellikle sağlık sorunları açısından ortaya çıkmış dezavantajlardan, temiz hava ve çevre nedeniyle bir ölçüde kurtulunmuştur; ayrıca işçilerin ataerkil köleliği de buralarda daha uzun süre korunabilmektedir. Konu üzerinde Dr. Ure bir kaside patlatır. Ve kendilerini düşünüp çartist olan işçilere de yazıklar olsun! Sanayicinin babaca sevgisi, aniden, onların gözüne-dizine durur. Dahası, Manchester'daki emekçi mahallelerine götürülmenizi ve gezdirilmenizi isterseniz, fabrika sisteminin gelişimini bir fabrika kasabasında görmeyi arzu ederseniz, bu zengin burjuvazinin size yardım etmesi için çok beklersiniz. Bu beyefendiler, işçilerinin ne durumda olduğunu bilmezler; bilmek istemezler; kendilerini huzursuz edecek ya da kendi çıkarlarına karşı harekete zorlayacak şeyleri bilme cesaretini göstermezler. Ama ne gam, bunun önemi yok: emekçiler ne yapacaklarsa kendileri yapacaklar. –*Engels'in notu.*

ÖTEKİ SANAYİ KOLLARI

SANAYİ döneminin bütünüyle yeni yaratımı olduğu için fabrika sistemini uzun uzadıya irdelememiz gerekti; genel olarak sanayi proletaryası için ve özel olarak fabrika sistemi için söylenenler ya bütünüyle ya bir ölçüde, öteki işçileri de kapsadığı için, onların durumuna ilişkin olarak söyleyeceklerimiz daha kısa olabilecek. Bu çerçevede, fabrika sisteminin öteki sanayi kollarına girmeyi ne kadar başardığını ve bunun ortaya çıkarabileceği öteki özelliklerin neler olabileceğini belirleyeceğiz.

Fabrika Yasasının çerçevesine giren dört sanayi kolu, giyim malzemesi üretimiyle ilgilidir. Öyleyse, ikinci olarak, malzemesini bu fabrikalardan sağlayan işçiler üzerinde durmak ve ilkin Nottingham, Derby ve Leicester'deki çorap kumaşı dokumacılarına değinmek en iyisidir. Bu işçilerle ilgili olarak Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun ra-

poru, düşük ücretlerin zorladığı uzun çalışma saatlerinin, sürekli oturarak iş yapmanın ve yapısı gereği işin gözlerde yarattığı yorgunluğun tüm bedeni, ama özellikle gözleri zayıflattığını belirtiyor. Yoğunlaştırılan ve cam kürelerden geçirilip kuvvetlendirilen güçlü bir ışık olmadıkça gece çalışması olanaksız; bu ışıkla çalışmak da gözler için çok zararlı. Kırk yaşında hemen hepsi gözlük takmaya başlıyor. Makara sarma ve kenar bastırma işlerinde çalıştırılan çocukların sağlığı ve genel olarak bedeni çok zarar görüyor. Altı, yedi, ya da sekiz yaşından itibaren küçük, kapalı odalarda günde on-oniki saat çalışıyorlar. Çalışma sırasında bayılmaları hiç de seyrek olan bir şey değil; en sıradan ev işini yapamayacak kadar çelimsiz hale geliyorlar ve gözleri öylesine bozuluyor ki, çocuk yaşta gözlük takmaya başlamaları gerekiyor. Komisyon üyeleri birçok çocuğun sıraca belirtileri gösterdiğini belirlediler. İmalatçılar, daha önce bu biçimde çalışmış kız çocukların çok dermansız hale gelişi nedeniyle, genelde onları çalıştırmayı reddediyorlar. Bu çocukların durumu "hıristiyan bir ülke için yüzkarası" diye niteleniyor ve yasama yoluyla müdahale edilmesi arzusu dile getiriliyor.* Fabrika raporu, çorap kumaşı dokuyucularının Leicester'de en düşük ücret alan işçiler olduğunu ekliyor; günde onaltı-onsekiz saatlik çalışma karşılığı altı ya da çok büyük gayretle yedi şilin haftalık alıyorlar. Daha önceleri yirmi-yirmibir şilin kazanıyorlardı; ama daha geniş kasnakların yapılması, onların işini yıktı; büyük çoğunluk hâlâ eski, küçük, tek kasnaklarda çalışıyor ve gelişen makineyle rekabette çok zorlanıyor. Burada da her gelişme, işçiler için bir dezavantaj oluyor. Gene de komisyon üyesi Power, çorap kumaşı dokumacılarının, özgür kişiler olmaktan, yeme-içmelerini, uyumalarını ve çalışmalarını ölçen bir fabrika ziline bağımlı olmayışlarından ötürü gurur duyduklarını söylüyor. Bugünkü durumları, fabrika komisyonunun andığımız bu açıklamalarını yaptığı

* Grainger'in Raporu, Ek, Bölüm I, s. F. 15, Kısım 132-142 —*1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.* [Not, 1892 tarihli İngiltere baskısında aynen yeraldı; 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu ve benzer notlar metin içinde yeralıyor. –*Ed.*]

1833'ten daha iyi değil; hemen hemen yiyecek hiçbir şey bulamayan Sakson çorap dokumacılarının rekabeti bu alanda gerekeni yapıyor. Bu rekabet, hemen hemen tüm dış pazarlarda İngilizler için çok güçlü bir rekabet; hatta İngiliz iç piyasasındaki düşük kalite mallar için de güçlü bir rekabet. Aldığı açlıktan ölme ücretinin İngiliz kardeşini de aç kalmaya zorladığını görmek, yurtsever Alman çorap dokumacı için bir sevinç vesilesi olmalı! Sahi o, ata topraklarının onuru, Alman sanayisinin daha da yücelmesi için, masasının boş, tabağının yarım olmasını gerektirdiğinde, onurla ve mutlulukla aç kalmaz mı? Ah! Bu rekabet bu "ulusların yarışı" çok soylu bir şey. Burjuvazinin başlıca yayın organı, liberal *Morning Chronicle* Hinckley'deki bir çorap dokumacısının, işçi arkadaşlarının durumunu anlatan mektubunu yayınladı.* Başka noktaların yanısıra dokumacı, 321 kişilik 50 ailenin 109 kasnaktan geçindiğini yazıyor; her kasnak ortalama 5½ şilin bırakıyor; her aile haftada ortalama 11 şilin 4 peni kazanıyor. Bu paranın içinden ev kirası, kasnak kirası, yakıt, ışık, sabun ve iğneler için toplam 5 şilin 10 peni harcanması gerekiyor, geriye adam başına gıda için günde 1½ peni** kalıyor; giyim içinse hiçbir şey.

"Bu yoksul halkın çektiği acıların yarısını bile" diyor çorap dokumacısı "şimdiye kadar ne göz görmüştür, ne kulak işitmiştir, ne yürek kaldırabilir."[46]

Evlerde yatak ya hiç yoktu ya pek azdı, pejmürde kılıklı çocuklar ara yerde çıplak ayak koşuyorlardı; erkekler ağlaya ağlaya "çok zaman var ki et yemedik" — "nerdeyse tadını unuttuk" diyorlardı; ve her ne kadar kamuoyu bunu kolay kolay affetmezse de bazıları pazar günü bile çalışıyordu, kasnağın takırtısı tüm mahallede duyulsa bile.

"Çocuklarıma bak" dedi içlerinden biri "ve daha fazla sorma. Çalışıyorum, çünkü yoksulluğum buna zorluyor beni; ekmeği alabileceğim tek dürüst yolu kullanmazsam çocukları-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Aralık 1843'te yayınlandı." –*Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "15 Prusya feniği". –*Ed.*

mın açız diye bağırmasına dayanamam ve bağırmayacaklar da. Geçen Pazartesi sabahı saat ikide kalktım ve hemen hemen gece yarısına kadar çalıştım. İlerleyen günlerde her sabah saat altıda kalktım ve her gece onbire, onikiye kadar çalıştım. Daha uzun süre çalışamıyorum. Eğer böyle yaparsam zamanından önce mezara gideceğim; o nedenle her gece saat onda işi durduruyorum ve yitirdiğim zamanı, pazar günleri çalışarak kapatıyorum."

Ne Leicester'de, ne Nottingham ya da Derby'de 1833'ten bu yana ücretler artmış değil; daha da kötüsü, başlarda belirttiğim gibi Leicester'de takas sistemi büyük ölçüde yaygın. Bu nedenle, yöredeki tüm emekçi hareketlerine dokumacıların çok aktif biçimde katılmasında şaşılacak bir şey yok; daha aktif ve daha etkililer, çünkü kasnaklarda genelde erkekler çalışıyor.

Bu çoraplık kumaş dokumacıları yöresinde dantel sanayisinin de karargahı var. Anılan üç ilde, toplam 2.760 dantel kasnağı çalışıyor; buna karşılık İngiltere'nin geri kalan tümündeki kasnak sayısı 787. Dantelcilikte katı bir işbölümü, karmaşık bir üretim düzeni var ve işbölümü çok sayıda branşa dağılıyor. İlkin ondört ya da daha yukarı yaştaki kızlar ipliği makaralara sarıyorlar, bunlar sarmacılar;* bu makaraları sekiz ya da daha yukarı yaştaki oğlan çocuklar kasnaklara bağlıyorlar, bunlar iplikçiler; iplikleri, çok ince aralıklardan geçiriyorlar, öteki uca kadar uzatıyorlar; bu ince aralıklardan, her makinede, ortalama 1.800 tane var; sonra dokumacılar danteli dokuyor; dantel makinenin öteki ucundan geniş bir kumaş parçası gibi çıkıyor; bu geniş parçadaki ara iplikleri çekip alarak, küçücük çocuklar, danteli şeritlerine ayırıyorlar, bu çocuklara dantel izleyiciler deniyor. Böylece dantel satışa hazır hale geliyor, sarmacılarla iplikçilerin belli bir iş zamanları yok; kasnaktaki makaralar ne zaman boşalırsa o zaman onlar çağırılıyor; dokumacılar geceleri de çalıştığı için sarmacılarla iplikçileri de herhangi bir an gerek duyula-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, burada anılan işler ayraç içinde İngilizce olarak da veriliyor. *–Ed.*

biliyor. Bu düzensizlik, sık gece işi, bunun sonucu olarak düzensiz bir yaşam biçimi, birçok fizik ve moral hastalık ve rahatsızlık, özellikle de erken yaşta, aşırı cinsel serbestlik yaratıyor; tüm tanıklar bu konuda görüşbirliğinde. İş gözler için çok zararlı, gerçi iplikçilerde sürekli bir bozukluğa yolaçtığı yaygın biçimde görülmüyor ama gözlerde yangı, ağrı, göz yaşarması ve iplik geçirme sırasında anlık görme belirsizlikleri yaratıyor. Ama sarmacıların işi, gözlerini kesinlikle etkiliyor ve sık görülen kornea yangısının yanısıra amoroz ve katarakta yolaçıyor. Kasnaklar, halen kullanılmakta olanlara gelinceye dek sürekli genişletildiği için, dokumacıların işi çok güç; her kasnakta sırayla her biri* sekizer saatten üç kişi çalışıyor ve böylece kasnak yirmidört saat boyunca işler durumda tutuluyor. Bu yüzden de sarmacılar ve iplikçiler sık sık gece çalışıyorlar; kasnağın boş kalmasını önlemek için gece çalışmak zorunda kalıyorlar. 1800 aralığa iplik geçirmek üç çocuğun en az iki saatini alıyor. Birçok kasnak buhar gücüyle çalışıyor, böylece dokumacı erkeğin işini elinden alıyor. Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun raporunda, çocukların çağırıldığı fabrikaların yalnızca dantel fabrikası olduğu belirtildiğine göre, ya dokumacılar daha yeni büyük fabrika atelyelerine taşınmışlardır ya da buhar gücüyle dokuma çok yaygınlaşmıştır. Hangisi olursa olsun, fabrika sisteminde ileri bir harekettir. Bütün bu işler arasında sağlığa en zararlı olanı dantel izleyicilerin işidir; bunlar genelde yedi yaşında hatta bazan beş ya da dört yaşında çocuklardır. Komisyon üyesi Grainger, bu işte çalıştırılan iki yaşında bir çocuk bile görmüştü. Çok karmaşık görünüşlü bir dantel dokusu içinden ayırma ipliğini bir iğneyle çekip sıyırmak, bir de ondört-onaltı saat çalışıldığı düşünülürse, gözler için çok zararlı oluyor. En azından miyopluk başgösteriyor; çok sık raslanan en kötü durum ise amorozdan ileri gelen tedavi edilemez körlük. Ama bunun dışında sürekli iki

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda burada şu tümce var: "her biri dört saat sonra işi bırakıyor ve toplam olarak, her biri sekiz saatten yirmidört saat çalışıyorlar." *–Ed.*

büklüm oturan çocuklar çelimsiz, dar göğüs kafesli ve hazımsızlık sonucu sıracalı oluyorlar. Kızlar arasında rahim fonksiyonlarının düzensizliği ve ayrıca omurga bükülmesi çok yaygın; böylece "dantel izleyiciler yürüyüşlerinden ayırdedilebiliyorlar." Göz ve beden rahatsızlıkları dantel işlemesinden ileri geliyor. Tıp gözlemcileri, dantel üretiminde çalıştırılan tüm çocukların sağlığının zarar gördüğünü, hepsinin soluk yüzlü, zayıf, narin, yaşına göre kısa ve hastalığa karşı başka çocuklardan çok daha az dirençli olduğunda görüşbirliğindeler. Genelde çektikleri rahatsızlıklar takatsizlik, sık bayılma, başta, bedenin yan ve arka kısımlarında, kalçalarda ağrı, kalp çarpıntısı, mide bulantısı, kusma, iştahsızlık, omurga bükülmesi, sıraca ve verem. Kadın dantel örücülerin sağlığı sürekli ve ciddi biçimde bozuk oluyor; şikayetleri kansızlık, güç doğum ve düşük.* Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun alt kademedeki görevlilerinden biri çocukların genelde çok kötü giydirildiklerini, pejmürde kılıklar içinde olduklarını, yeterli gıda alamadıklarını, normalde çayın yanında ekmek yediklerini, aylarca et yüzü görmediklerini belirtiyor. Ahlak durumları hakkında da şöyle diyor:**

"Nottingham kentinde herkes polis, din adamları, sanayiciler, emekçi halk ve çocukların ana-babaları, şimdiki çalıştırma sisteminin, çok verimli bir ahlaksızlık kaynağı olduğu görüşünde birleşiyorlar. Genelde oğlan çocuk olan iplikçiler ve genelde kız çocuk olan sarmacılar, evlerinden gecenin herhangi bir saatinde çağrılabiliyorlar ve kendilerine ne süre gerek olacağı tam bilinemediği için, dışarda kalmanın hazır ve sorgulanamaz bir mazereti böylece çocuklara sağlanmış oluyor; ellerine, uygunsuz ilişkiler kurma kolaylığı böylece geçiyor. Bunun Notthingham'da, yaygın biçimde ifade edilen görüşe göre, çok geniş çapta varolan ahlak düşüklüğüne, hiç de azımsanamayacak bir katkısı oluyor. İlk ağızda çocukların kendisine olan kötülüğün yanısıra, evde din-

* Grainger'ın Ana Raporu –*1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

** Grainger Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun raporu – *1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

ginlik ve huzur, bu hiç de normal olmayan çalışma durumuna kurban ediliyor."

Bir başka tür dantel, karo danteli üretimi, Northamton'un, Oxford'un ve Bedford'un* tarımsal yörelerinde çocuklar ve genç insanlar tarafından yapılıyor. Bunlar genelde kötü gıdadan yakınan, ete pek el sürmeyen kişiler. İşin kendisi de çok sağlıksız. Çocuklar, küçük, havalandırması kötü, rutubetli odalarda, dantel yastığına eğik, iki büklüm otururak çalışıyorlar. Bu yorucu pozisyonda vücudu desteklemek için kızlar, tahta balinalı korsa takıyorlar; çoğu büyüme çağında olan, kemikleri henüz sertleşmemiş bu çocuklarda korsa kaburga kemiklerinin normal yerini değiştiriyor ve göğüs kafesini daraltıyor. Bu insanlar çoğu zaman, kötü bir atmosferde sürekli oturmanın sonucu olan aşırı sindirim bozukluklarını izleyen veremden ölüyor. Neredeyse tümü eğitimden geçmemiş olan bu çocuklar, ahlak yönünden de pek az eğitiliyorlar. Süse-püse de çok düşkünler. İşte bu iki nedenle ahlak bakımından çok esef edilecek bir durum gösteriyor; fahişelik, onlar arasında neredeyse salgın halinde.**

Zarif burjuva hanımefendilerin dantel giyme zevki için toplumun ödediği fiyat işte bu; gerçekten makul bir fiyat! Yalnızca birkaç bin kör emekçi; bir miktar veremli emekçi kız; ve kendisi kadar "aşağı" olan çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına, çelimsizliğini miras bırakan aşağı çoğunluğun hastalıklı kuşağı! Peki bunun sonu nereye varacak? Hiçbir yere, hiçbir yere! Bizim İngiliz burjuvazimiz, resmî komisyon raporunu, umursamazca bir kenara koyacak ve eşleriyle kızları, eskisi gibi kendilerini dantellerle süsleyecekler. İngiliz burjuvanın dinginliği ne kadar da güzel.

Çok sayıda işçi, Lancashire, Derbyshire ve Batı İskoçya'daki pamuklu baskı tesislerinde çalıştırılıyor. Mekanik yaratıcılık, İngiliz sanayisinin hiçbir kesiminde, bu dalda yarattığı parlak sonuçları geliştiremedi; ama başka hiçbir sa-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve Buckingham" –*Ed.*

** Burns, Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun raporu – *1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

nayi dalında da işçiyi bu kadar ezmedi. Üstü kabartma olan ve buhar gücüyle hareket eden silindirler ve bu silindirlerle bir defada dört renkten altı renge kadar baskı yapma yönteminin bulunması, pamuklu eğirme ve dokumaya makinenin yaptığını, bu alanda da yaptı ve el emeğini tümüyle saf dışı etti; baskı tesislerindeki bu yeni düzenlemeler, kumaş üretiminde olduğundan, daha büyük ölçüde el emeğini yerinden etti. Şimdi tek başına bir erkek işçi, bir çocuğun yardımıyla, eskiden 200 blok baskıcının yaptığı işi tek makineyle yapıyor; bir makine, dakikada 28 yarda* kumaş basıyor. Bunun sonucudur ki, basma ve patiskaya baskı yapanlar çok kötü durumda; Lancaster, Derby ve Chester'ın kırsal alanlarında (baskı işçilerinin Avam Kamarasına verdiği bir dilekçeye göre) 1842'te 11.000.000 parça pamuklu basma üretildi; bunlardan 100.000'i yalnızca elle basıldı, 900.000'i kısmen elde, kısmen makinede basıldı, 10.000.000'u tümüyle makinelerde, dört renkle altı renk arasında** basıldı. Makineler henüz yeni olduğuna ve sürekli geliştirildiğine göre, elle baskı yapan işçilerin sayısı, gereksinilen mal miktarına göre çok fazla; bu nedenle de çoğu açlık çekiyor; dilekçe, bu konudaki rakamı tüm işçilerin dörtte-biri olarak veriyor; geri kalanlar henüz çalıştırılıyor, ama haftada bir ya da iki, en iyisinden de üç gün çalıştırılıyorlar ve çok düşük ücret alıyorlar. Leach,*** bir baskı tesisinde (Lancashire'da Bury yakınlarındaki Deeply Dale'de) elle baskı yapan işçilerin ortalama beş şilinden fazla kazanamadıklarını, oysa makine işçilerine iyi ücret ödendiğini belirtiyor. Baskı tesisleri, bu çerçevede, fabrika sistemiyle yakından ilişkili hale geldikleri halde, o sistem için getirilen yasal sınırlamalardan uzak bulunuyorlar. Bu işyerleri, moda konusu olan bir ürün çıkarıyorlar, o nedenle de düzenli bir işleri bulunmuyor. Eğer küçük siparişler

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda ayraç içinde "80 fit" –*Ed.* [25,62 metre. –ç.]

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "bir renkten altı renge kadar". –*Ed.*

*** Leach, *Stubborn Facts from the Factories* [*Fabrikalardan Çetin Gerçekler*], s. 47. –*1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

alırlarsa, yarım gün esası üzerinden çalışıyorlar; eğer bir desenle en üst düzeyden başarı sağlarlarsa ve işler açıksa, oniki saat çalışıyorlar, bazan bütün gece çalışıyorlar.* Manchester yakınında, benim evin biraz ötesinde bir baskı tesisi vardı; gece işten geç dönersem, çoğu zaman ışıklarının yandığını görürdüm; çocukların bazan buralarda çok uzun süre çalışmak zorunda kaldıklarını, kısa bir dinlenme arasından yararlanıp, lobinin taş basamaklarında ve köşelerinde uyuyuverdiklerini duymuşluğum var. Bu ifadenin doğruluğunu ortaya koyacak yasal kanıtım yok, olsaydı firmanın adını verirdim, ama Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun raporu, bu konuda çok gelişigüzel yazılmış; yalnızca, en azından İngiltere'de çocukların genelde iyi giydirildiğini ve yedirildiğini (ailelerinin kazandığı ücrete göre), herhangi bir eğitim görmediklerini ve ahlak yönünden düşük düzeyde olduklarını belirtiyor. Oysa yalnızca, bu çocukların fabrika sistemine tabi olduğunu anımsamak yeterlidir ve okura, bu alanda daha önce söylediklerimizi anımsatıp bu konuyu geçelim.

Dokuma sanayisinde çalıştırılan geri kalan işçiler hakkında söylenecek az şey kaldı; malzemeyi aklandırmada çalışanların işi çok sağlıksızdır; akciğerler için çok zararlı olan klor gazını koklamak durumundadırlar. Boya işçilerinin işi birçok bakımdan daha sağlıklıdır,** çünkü o iş bütün vücudun hareketini gerektirir; bu işçilerin ücret durumu hakkında pek az şey biliniyor; bundan da ortalama ücretten daha azını almadıkları çıkarsanabilir; çünkü aksi halde ücretten yakınırlardı. Pamuklu kadife tüketiminin geniş oluşu nedeniyle, sayıları göreceli olarak fazla olan, yaklaşık 3.000 ile 4.000 arasında tahmin edilen kadife kesme işçileri, fabrika sisteminin etkisinden doğrudan ve çok ciddi zarar görmüşlerdir. Eskiden el-tezgahlarında dokunan mallar, tam standart değildi; aynı iplik sırasından kesmek, bu konuda pratik

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "gece ona, onikiye kadar bazan bütün gece çalışıyorlar". *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu tümce şöyle: "Boya işçilerinin işi daha sağlıklıdır, birçok bakımdan çok sağlıklıdır." *–Ed.*

yapmış bir el gerektiriyordu. Makine-tezgahlarda dokuma başladığından beri, sıralar düzgün uzanıyor; atkı ipliklerinden her biri, bir öncekiyle koşut gidiyor ve artık kesme işi de bir sanat olmaktan çıktı. Makinenin gelişiyle işsiz kalan işçiler, bu kez pamuklu kadife kesme işine yöneldiler ve rekabetleri yüzünden bu daldaki ücretler düştü; İmalatçılar, kadınlarla çocukları da bu alanda çalıştırabileceklerini anladılar ve ücretler bu kez de onlara ödenen düzeye düştü; bu arada yüzlerce erkek işçi de işten çıkarıldı. İmalatçılar, işin kesicilerin atelyesi yerine fabrikada yapılırsa daha ucuza geleceğini gördüler; çünkü dolaylı yoldan kesicinin atelye kirasını da ödüyorlardı. Bu noktanın anlaşılmasından bu yana, birçok evde üst kattaki kesici odaları boş duruyor, ya da ev olarak kiraya veriliyor; kesici de kendi çalışma saatlerini belirleme özgürlüğünü yitirdi ve fabrika zilinin egemenliği altına alındı. Aşağıyukarı kırkbeşinde görünen bir kesici, bir yarda iş için 8 peni aldığını anımsadığını, şimdi aynı iş için 1 peni aldığını söyledi; doğru, kumaşın dokusu daha düzgün olduğu için daha hızlı kesim yapabilir, ama eskiden bir saatte yaptığının iki katı fazla yapamaz; o yüzden de ücreti, eskiden olduğu düzeyin dörtte-birinden aza indi. Leach* farklı dokumalar için 1827'de ve 1843'te ödenen ücretlerin bir listesini veriyor. Bu listeye göre farklı dokumalar için 1827'de ödenen ücretler yarda başına sırasıyla 4 peni, 2¼ peni, 2¾ peni ve 1 peni iken 1843'te ödenen ücretler 1½ peni, 1 peni, 3/4 peni ve 3/8 peni oldu. Leach'e göre kesicilerin ortalama haftalık ücreti şöyleydi: 1827'de 1 sterlin 6 şilin, 6 peni; 1 sterlin 2 şilin 6 peni; 1 sterlin; 1 sterlin 6 şilin 6 peni; ve aynı dokumalar için 1843'te 10 şilin; 7 şilin; 6 şilin 8 peni; 10 şilin; bu arada en sonuncu ücretten bile iş bulamayan yüzlerce işçi var. Pamuklu sanayisindeki el-dokumacılarından daha önce sözetmiştik; öteki dokuma ürünleri de hemen tümüyle el-tezgahlarında dokunuyordu. Burada da işçilerin çoğu, tıpkı dokumacılar* gibi makinelerin işinden ettiği rakiplerinin

* Leach, *Stubborn Facts from the Factories* [*Fabrikalardan Çetin Gerçekler*], s. 35. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

çokluğundan zarar gördüler. Üstelik fabrika işçileri gibi, kötü iş için sert para cezası sistemine de tabiler. Örneğin ipekli dokumacılarını alalım. Tüm İngiltere'deki en büyük ipekli imalatçılarından biri olan bay Brocklehurst, parlamento üyelerinden kurulu bir komisyona, kendi kayıtlarından çıkardığı bir liste verdi. Bu listeye göre çeşitli tür mal için 1821'de ödediği ücretler 30 şilin, 14 şilin; 3½ şilin, 3/4 şilin, 1 1/10 şilin, 10 şilin birim fiyattan hesaplanıyordu; 1831'de ise bu birim fiyatlar şöyleydi: 9 şilin, 7½ şilin, 2¼ şilin, 1/3 şilin, 1/2 şilin, 6¼ şilin; üstelik o yıla kadar makinelerde de herhangi bir ilerleme sağlanmış değildir. Ama bay Brocklehurst'ün yaptığı, tüm başkaları için de ölçü olarak kabul edilebilir. Aynı listelerden anlaşıldığına göre bay Brocklehurst'ün dokumacılarına ödediği ortalama haftalık ücret, tüm kesintilerden sonra 1821'de 16½ şilin ve 1831'de yalnızca 6 şilindi. O zamandan bu yana ücretler daha da düştü. 1831'de ücrete katkısı 4 peni** olan birim fiyat, 1843'te yalnızca 2½ peni (tek en ince canfes***) idi ve ülkedeki birçok dokumacı, bu mal için 1½ peni ile 2 peni arası fiyattan bile iş kabul ediyor. Kaldı ki, ücretlerinden de keyfi indirimler yapılıyor. Malzeme alan her dokumacıya bir kart veriliyor; kartta normal olarak işin günün hangi saatinde teslim edileceği yazılıyor; hastalık nedeniyle çalışamayan dokumacının durumu üç gün içinde büroya bildirmesi, aksi halde hastalığın bir mazeret olarak kabul edilmeyeceği yazılıyor; bir dokumacı iplik beklemek durumunda kaldığını söylerse bunun yeterli mazeret sayılmayacağı belirtiliyor; işteki belli bazı hatalar için (örneğin, belli bir alanda istenenden fazla atkı ipliği bulunursa) ücretin en az yarısının indirileceği ve mallar, belirlenen zamanda hazır olmazsa teslim edilen her yarda da 1 peni indirim yapılacağı bildiriliyor. Bu kartlara göre yapılan indirimler öylesine yüksek ki, örneğin Lancashire'da Leigh'e haftada iki kez dokunmuş malları toplamaya gelen

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "pamuklu kadife kesicileri" – *Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "1/3 şilin ya da 4 peni". –*Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda terim İngilizce veriliyor. –*Ed.*

görevli, patronuna her seferinde en az 15 sterlin* ceza kesintisi götürüyor. Bu cezaya kendisi karar veriyor ve en insaflılardan biri sayılıyor. Bu tür anlaşmazlıklar eskiden hakem yöntemiyle çözülüyordu; ama hakem yönteminde direnirlerse işçiler genelde işten çıkarıldığı için, bu gelenekten hemen tümüyle vazgeçildi ve şimdi imalatçı, bir kişinin kimliğinde çok keyfi bir biçimde savcı, tanık, yargıç, yasa koyucu ve yasayı uygulayıcı olarak hareket ediyor. Ve emekçi eğer sulh yargıcına başvururse yanıt şu: "Kartı kabul ettiğin zaman, bir sözleşmeye girmiş oldun, o kartın gereğini yapmalısın." Durum, fabrika işçilerininki gibi. Bunun yanısıra, patron, emekçiyi, yapılan kesintileri kabul ettiğini bildiren bir belgeyi de imzalamaya zorluyor. Ve bir emekçi isyan ederse, kentteki tüm imalatçılar derhal onun, Leach'in dediği gibi,**

"Çalışma yönergesinin ve toplumsal düzenin bir düşmanı ve toplumda kendi üstleri olarak tanıması gereken kişilerin dirayetini tartışma küstahlığını gösteren biri" olduğunu öğreniyorlar.

Doğal olarak, işçiler tamamen özgürler; imalatçı, onları, kendisinden malzeme ve kart almaya zorlamıyor ama, Leach'in, apaçık bir dile tercüme ettiği şu sözleri söylüyor:

"Eğer benim kızartma tavamda cızır cızır kızartılmak istemiyorsan, bir yürüyüşe çıkabilir ve ateşin içine yürüyebilirsin."***

Londra'nın özellikle Spitalfields mahallesinin ipekli dokumacıları, uzun süre dönem dönem sıkıntı içinde yaşadılar; genel olarak İngiliz işçi hareketinde ve özellikle Londra'daki işçi hareketinde çok aktif bir yer almaları, henüz kaderlerinden hoşnut olmak için bir nedenleri bulunmadığını gösteriyor. Onlara musallat olan sıkıntılar, Doğu Londra'da ateşli salgın hastalık patlamasına neden oldu ve Emekçi Sınıfın Sağlık

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda ayraç içinde denk Prusya parası "100 Prusya taleri" olarak veriliyor. *–Ed.*

** Leach, *Stubborn Facts from the Factories* [*Fabrikalardan Çetin Gerçekler*], s. 37-40. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, tümce ayrıca ayraç içinde İngilizce veriliyor. *–Ed.*

Bakımı Koşullarının Araştırılması Komisyonunun kurulmasına yolaçtı. Ne var ki Londra Salgın Hastalıklar Hastanesinin son raporu, hastalığın henüz kol gezdiğini belirtiyor.

Dokuma sanayisi ürünlerinin ardından İngiliz sanayisinin en önemli ürünleri olarak metal eşyalar geliyor. Bu sanayi Birmingham merkezli; her tür nefis metal eşya oralarda üretiliyor; Sheffield'da çatal, bıçak-kaşık, Staffordshire'da özellikle Wolverhampton'da kilit, çivi, vb. malzeme üretiliyor. Bu işlerde çalıştırılan işçilerin konumunu tanımlamaya Birmingham'la başlayalım. Metalin işlendiği birçok başka yerde olduğu gibi Birmingham'da da işin düzeni, eski el zanaatı karakterini koruyageldi; evdeki atelyelerinde ya da buhar gücüne gerek duydukları zaman, küçük atelyelere bölünmüş olan ve her biri küçük bir işverene kiralanan içinde ana motorun çevirdiği ve makinelere gerekli hareket gücünü sağlayan ve şaft bulunan yerlerde çıraklarıyla birlikte çalışan küçük işverenler hâlâ var. Léon Faucher, *Revue des deux Mondes*'da yayınlanan ve konu üzerinde şimdiye dek İngilizlerin ya da Almanların[47] yazdığından daha iyi olan bir dizi yazıda* bu tür ilişkiyi, Lancashire'daki manüfaktürün aksine, *Démocratie industrielle* olarak niteliyor ve patrona ya da adamlarına daha avantajlı bir durum sağlamayan bir düzen olduğunu belirtiyor. Bu gözlem çok doğru, çünkü çok sayıdaki küçük işveren, başka koşullarda tek üreticinin emip çektiği ama burada, kendi aralarında rekabetin kararlaştırdığı kârı bölüşerek çok iyi bir durumda olamaz. Sermayenin merkezileşme eğilimi onları bastırır. Zenginleşen her bir kişiye karşılık on kişi çöker, yüz kişi de, kendilerinden daha ucuza satabilen yeni yetmenin baskısı karşısında, eskisine bakışla daha büyük bir dezavantajla yüzyüze gelir. Daha başından itibaren büyük kapitalistlerle rekabet etmek zorunda oldukları durumlarda da apaçık ortadadır ki, çok büyük bir güçlükle çalışabilirler. Çıraklar, daha ilerde göreceğimiz gibi, küçük patronların yanında, sanayicilerin yanında çalışmayla

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "İngiltere'deki işçi sınıfının durumuna ilişkin bir dizi yazıda". –*Ed.*

karşılaştırıldığında, daha kötü durumdadırlar; tek fark şu ki, sırası gelince onlar da küçük patron olabilirler ve belli bir bağımsızlık kazanırlar — başka deyişle, burjuvazi tarafından fabrika sisteminde olduğundan daha az doğrudan sömürülürler. Bu çerçevede, bu küçük patronlar ne gerçek proleterlerdir, çünkü bir ölçüde çıraklarının emeğinden geçinirler* ne gerçek burjuvadırlar, çünkü temel kazanç yolları, kendi çalışmalarıdır. Birmingham'daki demircilerin, İngiliz işçi hareketine, var güçleriyle ikirciksiz katılmalarının çok seyrek oluşu, işte bu garip yarı-yol konumlarından ötürüdür. Birmingham siyasal yönden radikaldir, ama çartist değildir. Ne ki, orada kapitalistlere ait çok sayıda büyükçe fabrika vardır; o fabrikalarda, fabrika sistemi tam egemendir. İşbölümü çok ince ayrıntıya kadar (örneğin iğne sanayisinde) uzatılmıştır; buhar gücü kullanılmaktadır; çok sayıda kadın ve çocuk işçi çalıştırılmaktadır; ve fabrikalar raporunun ortaya koyduğu özellikleri burada aynen buluruz** — yani kadınların loğusalığa kadar çalışması, ev kadını olarak yetersizlikleri, evin ve çocukların ihmal edilmesi, aile yaşamına karşı vurdumduymazlık ya da sevmezlik ve ahlak düşkünlüğü; ayrıca erkeklerin işsiz kalması, makinelerin sürekli iyileşmesi, çocukların erken yaşta bağımsızlaşması, erkeklerin karıları tarafından beslenmesi, vb., vb. Çocuklar yarı-aç ve pejmürde kılıklı diye tanımlanıyor; yarısının yeterince yiyeceği olmak deyince neyin kastedildiğini bilmediği, öğle yemeğinden önce çoğunun hiçbir şey yemediği, ya da tüm gün, öğleyin yediği bir penilik*** ekmekle yaşadığı anlatılıyor— gerçekte çocukların sabah sekizden akşam saat yediye kadar

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda burada şu ek var: "ve emeğin kendini değil, hazır ürünü satarlar." Marksist ekonomi politikte daha sonra belirginleşen görüş çerçevesinde, işçinin kapitaliste emeğini değil, emek-gücünü sattığı şeklindeki anlayışa uygun olarak, bu tümcede emeğin satılması sözcükleri, 1887 tarihli Amerika ve 1892 tarihli İngiltere baskılarında yeralmıyor. *–Ed.*

** Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun Raporu. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda ayraç içinde "10 Prusya feniği". *–Ed.*

hiçbir şey yemediklerinin de olduğu belirtiliyor. Giysileri, deniyor, çoğu zaman çıplaklıklarını örtmeye zar zor yetecek ölçüdedir; çoğu kışın bile yalınayaktır. Yaşlarına göre küçük ve zayıf kalmalarının nedenleri bunlardır, şöyle kanlı-canlı geliştikleri çok seyrek görülür. Ve fizik gücü yeniden üretmekteki bu yetersizliklere karşın, onlardan kapalı atelyelerde zorlu ve uzayıp giden bir çalışma istendiğini düşünürsek, neden Birmingham'da askerlik hizmeti yapabilecek pek az yetişkin bulunduğunu daha iyi anlarız.

Asker alımında çalışan bir doktor, emekçiler için "kısa boylu, çelimsiz ve fizik güç bakımından tümden düşük düzeydeler. Sağlık muayenesine gelen erkeklerin çoğunun omurgası ve göğsü çarpıktı" diyor.

Asker alımında görevli bir çavuşa göre, Birmingham halkı, başka herhangi bir yerdeki halka göre daha kısa, genelde 5 fit 4 ya da 5 inç* boyunda; 613 adaydan yalnızca 238'i hizmete elverişli bulundu. Eğitim durumuna gelince, metal sanayisi yöresinden alınma bir dizi örnek ve yeminli ifade** daha önce verilmişti, okur onlara bakabilir. Ayrıca, Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun raporundan anlaşılıyor ki, Birmingham'da beş-onbeş yaş arasındaki çocukların yarısından çoğu, hiçbir okula gitmemektedir; gidenler sürekli okul değiştirmektedir; bu yüzden de onlara kalıcı bir eğitim verilmesi olanaksızlaşmaktadır; çocukların hepsi okuldan çok erken yaşta alınmakta ve işe verilmektedir. Rapor, görevlendirilen öğretmenlerin de ne tür kişiler olduğunu belirtiyor. Bir öğretmen, sınıfta ahlak eğitimi yapıp yapmadığı sorusuna, hayır yanıtını verdi; haftada 3 penilik öğretmen ücretine karşılık, bu, kendisinden çok fazla şey istemek olurdu; ama çocuklara iyi ilkeler aşılamak için elinden geleni yaptığını söyledi*** (Dil sürçmesi bilinçliydi.) Komisyon üye-

* 162,5-165,0 cm. –ç.

** 1887 tarihli Amerika ve 1892 tarihli İngiltere baskıları ilgili sayfalara gönderme yapıyor (Bkz: s. 169-173). –*Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu bölüm şöyle: "Bir öğretmen, sınıfta ahlak eğitimi yapıp yapmadığı sorusuna, hayır yanıtını verdi; haftada 3 penilik öğretmen ücretine karşılık, bu, kendisinden çok fazla şey istemek olurdu; birçok başka öğretmen bu soruyu anlamadı bile; birçoğu da

si okulları düzensiz ve gürültülü buldu. Çocukların terbiyesi, çok ama çok esef edilesi bir durumdaydı. Tüm suçluların yarısı, yaşı onbeşin altındaki çocuklar; bir yıl içinde, on yaşında doksan suçlu çocuk cezalandırıldı — onların kırkdördü de ciddi cürümlerden ceza aldı. Sınır tanımaz bir cinsel ilişki, komisyon üyesinin görüşüne göre, çok yaygın ve çok erken yaşta başlıyor.*

Staffordshire'da demir işleme yöresinde durum daha da kötü. Burada yapılan nalburiye türü metal eşya için ne (bazı ayrıksın haller dışında) fazla bir işbölümü var, ne buhar gücü ve makine kullanılıyor. Bu çerçevede, Wolverhampton, Willenhall, Bilston, Sedgeley, Wednesfield, Darlaston, Dudley, Walsall, Wednesbury'de vb. çok az fabrika var; daha çok bir zanaatkarın ya tek başına ya da yirmibirine kadar ustasına hizmet eden birkaç çırakla birlikte çalışan tek tek demirciler var. Bu küçük patronlar, aşağı-yukarı Birmingham'dakilerle aynı konumdalar; çıraklar ise genelde çok daha kötü durumda. Yedikleri et hemen neredeyse hiç şaşmaksızın hastalıklı hayvanların ya da doğal olarak ölmüş hayvanların eti, ya da bozulmuş et ya da balık, henüz çok gençken ölen buzağılardan dana eti ya da taşıma sırasında boğularak ölen domuzun eti — ve bu tür yemek verenler yalnızca küçük zanaatkar patronlar değil; otuz, kırk çırak çalıştıran büyük imalatçılar da aynı tür yemek çıkarıyor. Bu gelenek Wolverhampton'da çok yaygın ve bunun doğal sonucu da sık bağırsak şikayetleri ve öteki hastalıklar. Dahası, çocuklar yeterince beslenemiyor; iş sırasında giydikleri pılıpırtının dışında çok seyrek olarak bir başka giysileri var; bu nedenle, başka nedenle değilse eğer, pazar okuluna da gidemiyorlar. Evler pis ve kötü; bazan öyle ki hastalık yuvası oluyorlar; gerçi iş, yapısından ötürü sağlıksız bir iş değil ama, çocuklar gene de küçük** ve çelimsiz ve birçoğu, ciddi

bunu kendi görevi kabul etmedi. Öğretmenlerden biri ahlak dersi vermediğini, ama çocuklara iyi ilkeler aşılamak için elinden geleni yaptığını söyledi." *–Ed.*

* Grainger'ın Raporu ve Tanıklığı. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

biçimde sakat. Örneğin Willenhall'da sürekli tornada çalışmaktan ötürü kamburu çıkmış ve bir ayağı onların deyişiyle "arka ayağı" çarpık kalmış sayısız insan var, öyle ki, yandan bakınca bacaklar K harfi biçiminde görünüyor; ayrıca emekçilerin üçte-birinden çoğunun fıtık olduğu söyleniyor. Wolverhampton'da olduğu gibi burada da kızlar (çünkü demircilerde kızlar da çalışıyor) ve erkek çocuklar arasında, ondokuz yaşına kadar uzayan sayısız gecikmiş ergenlik olaylarına raslandı. Hemen hemen tek ürünü çivi olan Sedgeley ve çevresinde, çivi üreticileri çok sefil, ahır benzeri yerlerde yaşıyor ve çalışıyorlar; buralardaki pisliğe denk bir pislik başka yerde zor bulunur. Kız ve oğlan çocuklar işe on, oniki yaşında başlıyorlar ve ancak günde bin çivi yapabildikleri zaman ustalaşmış sayılıyorlar. Binikiyüz çivinin ücreti $5^3/_4$ peni.*** Her çivi için oniki çekiç darbesi gerekiyor; çekicin ağırlığı $1^1/_4$ pound**** olduğuna göre bir çivi yapımcısı bu sefil ücreti kazanmak için 18.000 pound***** ağırlık kaldırıyor. Bu ağır iş ve yetersiz gıda yüzünden çocuklar kaçınılmaz biçimde kötü bir gelişme gösteriyorlar, bedenleri olağan ölçünün altında kalıyor; komisyon üyelerinin yeminli ifadeleri bunu doğruluyor. Bu yöredeki eğitim durumuna gelince, daha önceki bölümlerde gerekli bilgi verildi. Eğitim burada da inanılmaz biçimde alt düzeyde; çocukların yarısı pazar okuluna bile gitmiyor, öteki yarısı ise düzensiz gidiyor; öteki yörelerle karşılaştırılınca burada çok daha az çocuk okuma biliyor; yazmaya gelince, durum çok daha kötü. Yedi-on yaş arasında, doğal ki , okula gitmekten tam da yararlı bir şeyler çıkarmaya başladıkları bir sırada, işe giriyorlar; pazar okulu öğretmenleri olan demirciler ya da madenciler de zaten çoğu zaman okuma bilmiyorlar, kendi adlarını bile güçlükle yazıyorlar. Geçerli olan ahlak da bu eğitimle tam uyarlı. Komis-

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "küçük" yerine "ufak, kötü yapılı"; biraz aşağıda "arka ayak" İngilizce veriliyor. –*Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ya da 5 gümüş *groschen*den az". –*Ed.*

**** 566 gram. –ç.

***** 8 tondan fazla. –ç.

yon üyesi Horne, Willenhall'da, işçiler arasında bir ahlak duygusu bulunmadığını öne sürüyor ve bunun birçok kanıtını gösteriyor. Onun bulgularına göre, çocuklar ne anababalarına karşı görevleri olduğunun bilincindeler, ne de onlara karşı sevgi besliyorlar. Günde oniki, ondört saat çalışmaya zorlanıyorlar, eski-püskü giydiriliyorlar, yeter gıda alamıyorlar, acısını birkaç gün çekecek kadar dövülüyorlar, gene de çok iyi muamele gördüklerini, çok iyi geliştiklerini söyleyecek kadar ne dediklerini bilmiyorlar; duygusuzlar ve inanılmaz ölçüde aptallar. Sabahın erkeninden gece durmalarına izin verilinceye dek çalışmanın ötesinde bir başka tür yaşam olabileceği hususunda hiçbir şey bilmiyorlar ve yorulup yorulmadıkları sorusunu hiç duymamışlar, ne demek olduğunu bile anlamıyorlar.*

Sheffield'da ücretler daha iyi, işçilerin dış görünüşü de öyle. Öte yandan, burada bazı işkollarına, sağlığa aşırı ölçüde zararlı oldukları için özellikle değinilecek. Bazı hareketler, aletin sürekli olarak göğüse bastırılmasını gerektiriyor ve birçok halde vereme neden oluyor; başkaları, ki aralarında eğe kesimi de var, bedenin genel gelişimini geciktiriyor ve sindirim bozukluklarına yolaçıyor; bıçak sapı için kemik kesimi başağrısı yapıyor, safra kesesi rahatsızlığı yaratıyor, ve çoğu bu işte çalıştırılan kızlarda kansızlığa neden oluyor. Sağlığa en zararlı iş ise bıçak ve çatalların bilenmesi; özellikle kuru bileyi taşıyla yapıldığı zaman, erken ölümlere yolaçabiliyor. Bu işin sağlığa zararlı oluşu, bir yandan eğilerek çalışmaktan ileri geliyor, o konumda göğüs ve mide sıkışıyor; ama özellikle bileme sırasında serbest kalan ve havayı dolduran, çok miktarda, keskin kenarlı metal toz parçacıkların nefes yoluyla içe çekilmesinden ileri geliyor. Kuru bileyi taşında çalışanların ortalama yaşam süresi güçlükle otuzbeş yılı buluyor, ıslak bileyi taşıyla çalışanlarınki çok seyrek olarak kırkbeşi aşıyor. Sheffield'dan Dr. Knight şöyle diyor:**

* Horne'un Raporu ve Tanıklığı. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

** Dr. Knight, Sheffield. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

"Bu işin zararlılığı hakkında bir fikir verebilmek için belirtmeliyim ki, bileyciler arasındaki en büyük içkiciler bazan en çok yaşayanlardır, çünkü işlerinden daha sık uzak kalmaktadırlar. Sheffield'daki toplam bileyici sayısı ikibinbeşyüz kadardır; bu sayıda insandan yüzelli kadarı, yani seksen erkek yetmiş erkek çocuk, çatal bileyicilerdir — bunlar yirmisekiz-otuziki yaş arasında ölüyorlar. Ustra bileyiciler, hem kuru, hem ıslak bileyi yaparlar ve kırkiki-kırkbeş yaş arasında ölürler. Yeme bıçağı bileyicileri ıslak bileyi taşı üzerinde çalışırlar ve kırk-elli yaş arasında ölürler."

Aynı doktor, bileyici astımı denen hastalığın gelişimi hakkında da şu bilgiyi veriyor:

"Bileyici olarak yetiştirilenler, işe genel olarak ondört yaşındayken başlarlar. Beden yapısı iyi durumda olan bileyiciler, yaklaşık yirmi yaşına kadar, işlerinde pek rahatsızlık çekmezler; o yaşlarda, onlara özgü bazı şikayetlerin belirtileri yavaş yavaş kendini göstermeye başlar; soluk alışverişleri, biraz çaba isteyen işlerde, özellikle merdiven çıkarken ya da bir tepeye tırmanırken, epey sıkıntı vermeye başlar; sürekli ve artan nefes darlığını hafifletmek için omuzları kalkar; öne doğru eğilirler ve çalışma sırasında oturmaya alıştıkları bu pozisyonda çok daha rahat nefes alıyor görünürler; ciltleri çamurlu ve kirli bir görünüm alır; yüzlerinde endişeli bir bakış belirir; göğüslerinde bir sertlik duygusundan yakınırlar; sesleri pürüzlü ve kısık çıkar; daha yüksek sesle öksürürler, sanki havayı tahta tüplerden çekiyor gibidirler; ara sıra çok miktarda toz tükürürler, bu toz bazan balgamla karışıktır, bazan yuvarlak ya da silindirik toz kitleleri ince bir balgam tabakasıyla kaplıdır. Hemoptisis, sırtüstü yatamamak, gece teri, kanlı ishal, aşırı zayıflama akciğer vereminin bilinen tüm belirtileriyle birlikte hastayı yer bitirir; ama öldürünceye kadar da aylarca ve hatta bazan yıllarca, çalışma gücü bırakmaksızın ve dolayısıyla kendilerini ve ailelerinin geçindirmelerini olanaksızlaştırarak süründürür. "Şunu da eklemeliyim", bugüne değin, bileyici astımını önleme ya da iyileştirme çabaları, kesinlikle başarısız kal-

mıştır."

Knight bütün bunları on yıl önce yazdı;[48] o zamandan bu yana kapaklı bileyi taşları ve tozun yapay hava akımıyla başka yere taşınması gibi çözümlerle hastalık önlenmek istendiyse de bileyicilerin sayısı ve hastalığın ortalığı kasıp kavuruşu arttı. Sözkonusu yeni yöntemler, en azından bir miktar başarılı olmuştu; ama bileyiciler, bu alana daha fazla işçi gelebilir ve ücretler düşebilir endişesiyle, sözkonusu düzenekleri tahrip ettiler; kendilerinin böyle benimsenmelerini arzu etmiyorlardı; kısa ama keyifli bir yaşamdan yanaydılar. Dr. Knight, astımın ilk belirtileriyle birlikte kendisine gelen bileyicilere, bileyi işine dönmenin, kesinlikle ölüm olduğunu söylüyordu ama, nafile. Bir kez bileyici olan, sanki kendini şeytana satmışçasına umutsuzluğa düşer. Sheffield'da eğitim düzeyi çok düşüktür; daha çok eğitim istatistikleriyle ilgilenen bir din adamı, okula gitme çağında bulunan 16.500 işçi çocuğundan, olsa olsa 6.500'ünün okumayı söktüğü görüşündedir. Bunun bir nedeni çocukların yedi yaşında ve en geç oniki yaşında okuldan alınması, bir nedeni de öğretmenlerin hiçbir işe yaramaz türden oluşlarıdır; örneğin biri mahkum olmuş bir hırsızdı, cezasını tamamlayıp dışarı çıktıktan sonra, okulda ders vermekten başka bir para kazanma yolu bulamamıştı. Gençler arasındaki ahlaksızlığın, başka yerlere bakışla Sheffield'da daha yaygın olduğu görülmektedir. Bu konudaki ödülün hangi kasabaya verilmesi gerektiğini söylemek zor; raporu okuyunca insan her birinin ödüle hak kazandığını düşünüyor. Gençler tüm Pazar gününü sokakta oturup yazı-tura oynayarak, köpek dövüştürerek geçirirler; hiç sektirmeksizin meyhaneye gider ve gece geç vakte kadar sevgilileriyle otururlar sonra çiftler tek başlarına yürüyüşe çıkar. Bir komisyon üyesinin ziyaret ettiği bir birahanede, her iki cinsten, hemen tamamı onyedinin altında kırk-elli genç vardı; her delikanlının yanında kendi kızı. Şurada burada iskambil oynanıyordu; bazı yerlerde dans vardı ve her yerde içki. Grupların arasında, apaçık profesyonel olduğu belli fahişeler bulunuyordu. Bütün tanıkların belirttiği gibi,

erken yaşta başlayan başıboş cinsel ilişkinin, ondört-onbeş yaşındaki kişilerle başlayan genç fahişeliğin, Sheffield'da aşırı ölçüde fazla olmasına şaşmamak gerekiyor. Vahim ve canavarca türden suçlar sıradan olaylar arasında; komisyon üyesinin ziyaretinden bir yıl önce, daha çok gençlerin oluşturduğu bir çete, kentte yangın çıkarmak üzere iken, mızraklar ve yanıcı maddelerle birlikte yakalanıp tutuklanmıştı. Daha sonra, Sheffield'daki işçi hareketinin de bu vahşi karakterde olduğunu göreceğiz.*

Metal sanayisinin bu iki ana merkezinin yanısıra, büyük bir yoksulluğun, ahlaksızlığın ve cehaletin işçiler arasında özellikle çocuklar arasında yaygın olduğu Lancashire'da Warrington'daki iğne fabrikaları ve Lancashire'da Wigan çevresinde ve İskoçya'nın doğusunda çivi yapımevleri vardır. Bu yörelerden gelen raporlar, neredeyse tıpı tıpına Staffordshire'ın öyküsünü söyler. Metal sanayisinin, fabrika yörelerinde, özellikle Lancashire'da bir kolu daha vardır; temel özelliği makinelerin makine yapmasıdır; böylece başka yerlerdeki işlerini yitirmiş işçiler, kendilerini bastıran düşmanı yaratacakları bu yerlerde çalışmaktan da yoksun kalırlar. Rende ve delgi makineleri, torna tezgahlı vida, dişli, somun kesme makineleri, eskiden iyi ücretlerle düzenli iş bulan çok sayıda insanı işsiz bıraktı; dileyen bu kalabalıkları Manchester'da görebilir.

Staffordshire'ın demir yöresinin kuzeyinde, şimdi üzerine eğileceğimiz bir başka sanayi yöresi vardır: Çanak-çömlek, porselen** sanayisi yöresi; merkezi Stoke kasabasıdır, Henley'i, Burslem'i, Lane End, Lane Delph, Etruria, Coleridge, Langport, Tunstal ve Golden Hill'i, toplam 70.000 nüfusu kapsar. Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyon, bu sanayinin bazı iş kollarında, porselen sanayisinde çocukların havadar, ılık atelyelerde hafif işlerde çalıştırıldığı-

* Symons'un Raporu ve Tanıklığı. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, çanak-çömlek, porselen ve biraz aşağıdaki kalıp-taşıyıcılar ve çarkçılar sözcüklerinin İngilizcelerini veriyor. *–Ed.*

nı, buna karşılık, bu sanayinin başka kollarında çocukların güç ve yıpratıcı işlerde çalıştırıldıklarını, yeter gıda alamadıklarını, giysilerinin de çok kötü olduğunu belirtiyor. Birçok çocuk yakınıyor: "Yeteri kadar yiyecek alamıyorum, daha çok tuzlu patates; et yok, ekmek yok; okula gitmiyorum; giysim yok." "Bu akşam yemeği için hiçbir şeyim yok; evde hiç akşam yemeği olmaz; daha çok tuzlu patates, bazan da ekmek." "İşte bütün giysim bu, evde pazar giysim yok." İşi özellikle zararlı olan çocuklar, kalıp-taşıyıcılardır; kalıba dökülmüş porseleni kalıpla birlikte kurutma odasına taşırlar, porselen gereği gibi kuruduktan sonra boş kalıba geri getirirler. Böylece bütün gün atelyeyle kurutma odası arasında, kendi yaşlarına göre ağır olan maddeleri taşırlar; bu arada bu işi yaptıkları ortamın yüksek sıcaklıktaki havası, insanı tüketen iş yükünün ağırlığını artırır. Bu çocuklar, hemen hemen hiç istisnasız zayıf, soluk yüzlü, çelimsiz, güdük kalmış çocuklardır; hemen hepsi mide rahatsızlığı, mide bulantısı, iştahsızlık çeker ve çoğu veremden ölür. Hemen hemen onlar kadar çelimsiz olanlar, tezgahın çarkını çevirdikleri için "çarkçılar" denen çocuklardır. Ama en zarar verici işi yapanlar, yapımı tamamlanan porselen eşyayı içinde kurşun ve çoğu zaman arsenik bulunan bir sıvıya batıran ya da bu sıvıya batırılmış eşyayı eliyle çıkaran çocuklardır. Yetişkin ya da çocuk olsun, bu işi yapan işçilerin elleri ve giysileri, hep bu sıvıyla ıslak kalır; derileri yumuşar ve sert madddelerle temastan ötürü kavlar, o yüzden de parmakları hep kanar ve çoğu zaman, bu tehlikeli sıvıyı emebilecek bir durumdadır. Sonuç şiddetli ağrı, mide ve bağırsak hastalıkları, süreğen bir peklik, kolik, bazan verem ve en yaygın olanı da çocuklar arasında saradır. Erkekler arasında el adalelerinde kısmi felç, *colica pictorum** ve kol ve bacaklarda felç sıradan olaylardandır. Bir tanık, kendisiyle beraber çalışan iki çocuğun, iş başında ispazmoz geçirerek öldüklerini anlatıyor; çocukken iki yıl boyunca porselenlerin daha önce anlattığımz sıvıya daldırılmasında yardımcı olarak çalışan bir başkası ilkin

* Boyacılara özgü bir meslek hastalığı. –*Ed.*

bağırsaklarında çok şiddetli ağrılar hissettiğini sonra ispazmoz geçirdiğini, bunun sonucu olarak da iki ay yatağa bağlı kaldığını, ispazmoz nöbetlerinin sıklaşmaya başlamasından ve artık her gün gelmesinden beri de her gün on ile yirmi arası sara nöbeti geçirdiğini, sağ kolunun felç olduğunu, doktorların, o kolunu hiçbir zaman yeniden kullanamayacağını söylediklerini belirtiyor. Bir fabrikada, daldırma odasında saralı ve had derecede kolikli dört erkek ve birçoğu saralı onbir çocuk bulundu. Kısacası, bu korkutucu hastalık, bu mesleği yaygın biçimde izliyor; tabi burjuvazinin parasal kazancının daha daha büyümesini de! Porselenin kumlandığı atelyelerde hava toz haline gelmiş çakmak taşı parçacıklarıyla doludur; bu havanın solunması, Sheffield bileyicilerinin çelik tozunu soluyuşları kadar tehlikelidir. İşçiler soluk alamaz hale gelir, sırtüstü yatamazlar, gırtlak yangısına ve şiddetli öksürüğe yakalanırlar ve sesleri öylesine zayıflar ki, zorlukla işitilebilir. Bunlar da veremden ölürler. Çanak-çömlek ve porselen yapım yöresinde okulların sayıca daha çok olduğu ve çocuklara öğrenim şansı verdiği söyleniyor. Ama çocuklar günde oniki saat bazan daha çok çalıştıkları işe öylesine erkenden giderler ki, okula zaman ayırabilecek bir durumda değildirler; komisyon üyesi tarafından sınava alınan çocukların dörtte-üçünün de okuma-yazması olmadığı görülmüştür; tüm yöre çok derin bir cehalet içindedir. Yıllar boyu pazar okuluna gitmiş olan çocuklar, bir harfi ötekinden ayıramamaktadırlar; din ve ahlak eğitimi kadar entelektüel eğitim de çok düşük düzeydedir.*

Cam üretiminde de erkekler için çok az zararlı görünen çalışmayı çocuklar kaldıramıyor. İşin ağırlığı, saatlerin düzensizliği, sık sık gece işi ve özellikle atelyelerin aşırı sıcaklığı (100-130° Fahrenheit) çocuklarda genel güçsüzlük ve hastalık, bodurluk, özellikle göz rahatsızlıkları, bağırsak şikayetleri, romatizma ve bronşite yolaçıyor. Çocukların çoğu soluk benizli, gözleri kan çanağı, zaman zaman haftalar süren

* Scriven'in Raporu ve Tanıklığı. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

körlük çekiyorlar; şiddetli mide bulantısı, kusma, soğuk algınlığı ve romatizmadan şikayet ediyorlar. Cam ateşten çekildikten sonra, çocuklar ateşe yaklaşırken, üzerinde durdukları tahta ızgara sıcağın etkisiyle alev alıyor. Cam üfleyiciler, genelde genç yaşta göğüs hastalıklarından ve zafiyetten ölüyorlar.*

Bir bütün olarak bu rapor, fabrika sisteminin, her sanayi koluna adım adım ama kararlılıkla girmekte olduğuna tanıklık ediyor; kadınların ve çocukların çalıştırılması, bunun belirtisidir. Her sanayi kolunda makinelerin nasıl geliştiğini ve insanları nasıl işinden ettiğini tek tek izlemeyi gerekli görmedim. Şu ya da bu ölçüde üretimin yapısıyla tanışlığı olan herkes, bunu kendi merakını gidermek istiyorsa yapabilir; benimse, sonuçlarını, fabrika sisteminden sözederken anlattığım bugünkü üretim sisteminin bu yönüne ayrıntılı olarak değinecek yerim yok. Makineler her yere giriyor ve emekçi bağımsızlığının son izlerini de siliyor. Kadının ve çocuğun çalışması nedeniyle aile her yönüyle çözülüyor; ya da koca işinden atılıyor ve geçimi karısıyla çocuklarına bağlı hale geldiği** için aile tersyüz oluyor; makinenin kaçınılmazlığı her yerde büyük kapitaliste, işe ve işle birlikte işçilere komuta etme olanağını bahşediyor. Sermayenin*** merkezileşmesi, uzun adımlarla kesintisiz ileri yürüyor; toplumun büyük kapitalistlerle mülksüz işçilere bölünmesi her gün daha da keskinleşiyor; ulusun sınai gelişimi dev adımlarla kaçınılmaz bunalıma doğru yürüyor.

Daha önce belirtmiştim, el zanaatlarında sermayenin gücü ve bazı durumlarda işbölümü, aynı sonuçları yarattı, küçük zanaatkarları ezdi ve büyük kapitalistlerle mülksüz işçileri, kendi yerlerine oturttu. Bu zanaatkarlara gelince,

* Leifchild'ın Raporu Ek. Kısım II, s. L2, Bölüm 11, 12; Franks'ın Raporu Ek Kısım II, s. K7, Bölüm 48; Tancred'ın Tanıklığı Ek, Kısım II, s. I76, vb. } Çocukların Çalıştırılması Hakkındaki Komisyonun Raporu
–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "getirildiği" *–Ed.*
*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "sermaye" yerine "mülk" *–Ed.*

proletaryanın* genel olarak tartışma konusu olduğu bölümlerde, zanaatkarlarla ilgili her şey kendi yerini buldu. Burada, işin yapısında ve sağlığa etkisinde, sınai hareketin başlayışından bu yana çok az değişiklik oldu. Ama fabrika işçileriyle sürekli temas, çırağın aşağıyukarı kişisel ilişki içinde bulunduğu küçük patronunkinden daha kuvvetle hissedilen büyük kapitalist baskısı, kent ve kasabalardaki yaşamın etkisi, bir de ücretlerdeki düşüş, hemen hemen tüm zanaatkarları, emekçi hareketlerinin aktif katılımcıları haline dönüştürdü. İlerdeki bölümlerde bu konuya daha ayrıntılı olarak değineceğiz; ama şimdi bu noktada, burjuvazinin para canlılığı nedeniyle aşırı bir barbarlıkla sömürülen bir grup Londralı işçinin durumu üzerinde duralım. Kastettiklerim terziler ve dikiş diken kadınlardır. Burjuva hanımefendilerin kişisel güzelleşmesine hizmet eden eşyaların, işçilerin sağlığı yönünden en üzüntülü sonuçlara yolaçıyor olması çok garip bir olgu. Aynı şeyi dantel örücülerde de görmüştük; şimdi daha ileri kanıtlarını vermek üzere Londra'daki konfeksiyon atelyelerine geliyoruz. Bir genç kızlar ordusu çalıştırıyorlar —sayılarının 15.000 olduğu söyleniyor— bu genç kızlar genelde atelyede yiyor ve yatıyorlar; genelde kırsal kesimlerden geliyorlar ve bu nedenle de mutlak olarak patronlarının kölesidir. Dört ay kadar süren moda sezonu boyunca, en iyi kuruluşlarda bile işgünü onbeş saat, bazı sıkışık durumlarda onsekiz saat oluyor; ama atelyelerin çoğunda bu aylarda iş herhangi bir belirli kural olmaksızın, kesintisiz sürüp gidiyor; bu yüzden de kızlar hiçbir zaman altı saatten, sıklıkla üç, dört saatten bazan da iki saatten fazla uyuma ve dinlenme zamanı bulamıyorlar; sıkça olduğu gibi, eğer gece boyunca değilse dahi, ondokuz-yirmi saat çalışıyorlar. İşleri için tek sınır, iğneyi bir dakika daha tutamayacak hale getiren kesin fiziksel yetmezliktir. Bu çaresiz yaratıkların birbirini izleyen dokuz gün ve gece boyunca giysilerini çıkaracak zamanlarının olmadığı, şurada burada bir şiltenin üstünde kısa bir süre kestirdikleri, yiyeceklerinin, yutmak için çok az

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "sanayi proletaryasının" –*Ed.*

zamana gerek olsun diye kesilip önlerine sürüldüğü durumlar oluyor. Kısacası, bırakınız ondört-yirmi yaş arası zayıf-naif bir kızın dayanmasını, güçlü bir erkeğin bile dayanamayacağı böyle uzun ve kesintisiz bir çalışmada modern kölecinin moral kamçısı,* işten atma tehdidi bu talihsiz kızları işin başında tutuyor. Buna ek olarak, dikiş atelyesinin ve yatakhanelerin pis kokulu havası, hep eğik durmak, çoğu zaman kötü ve sindirilmesi olanaksız yiyecek, tüm bunlar,** taze havadan bütün bütün yoksun kalmışlıkla birleşince, bu kızların sağlığı üzerinde çok hazin sonuçlar yaratıyor. Takatsizlik, tükenme, zaafiyet, iştah kapanması, omuz, sırt ve kalça ağrıları, hele hele baş ağrısı kısa süre içinde başlıyor; sonra omurga bükülmesi, yüksek deforme omuzlar, bir deri bir kemik görünüm, kısa sürede miyoba dönüşen şişik, yaşaran ve ağrıyan gözler, öksürük, dar göğüs, nefes darlığı ve kadın yapısının gelişmesindeki her türlü bozukluklar izliyor. Birçok durumda gözler öylesine etkileniyor ki, tedavisi olanaksız körlük*** ortaya çıkıyor; ama gözler işi sürdürmeyi olanaklı yapacak ölçüde güçlü kalırsa, kısa süre içinde verem, kadın giysileri ve şapkaları yapan bu hazin yaşamı sona erdiriyor. Bu işi erken yaşta bırakanlar bile, sürekli bozuk bir sağlık ve zayıf düşmüş bir bedeni sürüklüyorlar ve evlendikleri zaman, zayıf, hastalıklı çocuklar doğuruyorlar. Komisyon**** üyesi tarafından dinlenen tüm tıp adamları, sağlığı çökertmek ve erken bir ölümün yolunu hazırlamak için bundan daha başka tür yaşam biçimi icat edilemeyeceği konusunda görüşbirliğindeler.

Londra'nın geri kalan dikişle meşgul kadınları, aynı amansızlıkla, ama daha dolaylı biçimde sömürülüyorlar. Korsa yapımında çalışan kızların işi güç, yıpratıcı, gözleri

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "moral kölecinin kamçısı". – *Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "tüm bunlar"dan sonra, "ama hepsinin ötesinde uzun çalışma saatleri" –*Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "gözün görme yeteneğini tümden yitirmesi" –*Ed.*

**** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda ayraç içinde "Çoc. Çal. Hk. Kom." –*Ed.*

bozucu bir iş. Peki ya ücretleri? Bilmiyorum; ama şunu biliyorum: teslim edilen malzeme için teminat veren ve işi kızlar arasında dağıtan aracı kişi, parça başına 1½ peni alıyor.* Bu paradan kendi payını çıkarıyor, en azından 1/2 peni; demek ki, kızın cebine en fazla 1 peni kalıyor. Kravat diken kızlar, günde onaltı saat çalışıyorlar ve haftada 4½ şilin kazanıyorlar.** Ama en kötüsü gömlekçilerinki. Sıradan bir gömlek için 1½ peni alıyorlar, bu eskiden 2-3 peni idi; ama radikal bir mütevelli heyeti tarafından yönetilmeye başlanan St. Pancras atelyesi 1½ peniden iş kabul etmeye başladı; bu atelyenin dışındaki zavallı kadınlar da aynı şeyi yapmak zorunda kaldılar. Onsekiz saatlik bir işgününde yapılabilecek hoş ve fantezi bir gömlek için 6 peni*** ödeniyor. Dikiş diken bu kadınların haftalık ücreti, hem bu fiyata, hem dikiş diken kadınlar ve onları çalıştıranlar dahil tüm ilgili tarafların ifadesine göre, 2 şilin 2 peni ile gecenin çok ileri saatlerine kadar süren en çetin işler için 3 şilin. Ve bu utanmaz barbarlığı taçlandıran şey de kendilerine bırakılan malzeme için bu kadınların depozit vermek zorunda tutulmalarıdır. Tabii (patronların çok iyi bildiği üzere) herhangi bir eşyayı rehine koymaksızın bu parayı sağlayamazlar; eşyayı rehinden kurtarırken de bir yitikle yüzyüze gelirler; eğer eşyayı geri alamazlarsa Kasım 1843'te bir dikişçi kadının başına geldiği gibi sulh yargıcı önüne çıkmak zorunda kalırlar. Zavallı kız, bu zor duruma düştü ve ne yapacağını bilemediği için 1844'te**** kendini bir kanala attı ve boğdu. Bu kadınlar genellikle küçük bir tavan-arası odasında, çok sıkıntı içinde yaşarlar; o odaya kaç kişi sığışabiliyorlarsa o kadar sıkışırlar; kışın, bu işçilerin beden ısısı, elde edebilecekleri tek ısıdır. O aynı odanın içinde iki büklüm çalışırlar, sabahın

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "15 Prusya feniği" –*Ed.*

** Bkz: *Weekly Dispatch,* 17 Mart 1844. –*Engels'in notu.* [1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "yani 1½ Prusya taleri, ama bu para, Almanya'nın en pahalı kasabasında 20 gümüş *groschen*in satın aldığından daha fazlasını alamaz." –*Ed.*]

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "yani 5 gümüş *groschen*" – *Ed.*

**** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Ağustos 1844'te" –*Ed.*

dördünden ya da beşinden gece yarısına kadar dikiş dikerek, sağlıklarını bir iki yıl içinde yıkarak ve erken bir zamanda mezara giderek, ama yaşamın en zavallı gereksinimlerini dahi elde edemeden ömür tüketirler.* Ve hemen yolun alt başından yüksek burjuvazinin şahane konak arabaları geçer ve belki de on adım ilerde acınası bir züppe, onların bir yılda kazanabileceği paradan daha fazlasını bir gecede faroda** yitirebilir.

*

İngiliz imalat sanayisinde çalışan proletaryanın durumu böyle. Yüzümüzü ne yöne çevirirsek çevirelim, işçilerin koşullarından kaynaklanan bir ahlak çöküntüsü, geçici ya da sürekli bir yoksulluk ve hastalık görürüz;*** maddi ve manevi yönden insanın soncul yıkımını, yavaş ama emin çökertilişini görürüz. Bu durum sürebilir mi? Süremez ve sürmeyecek. İşçiler, ulusun büyük çoğunluğu, buna tahammül etmeyecek. Bakalım bu konuda ne diyorlar.

* Yaşayan İngiliz mizah yazarlarının en yeteneklisi olan ve tüm mizah yazarları gibi insancıl duygularla dolup taşan ama zihinsel enerjisi eksik Thomas Hood, 1844 başlarında güzel bir şiir yayınladı. *Gömleğin Şarkısı*, burjuva kızlarının gözlerinden sempatik ama yararsız yaşlar akıttı. İlkin *Punch*'da yayınlanan şiir, sırayla tüm gazetelerde yer aldı. Dikiş diken kadınların koşulları hakkındaki tartışmalar o tarihlerde bütün gazeteleri kapsadığı için özel alıntılara gerek yok. *–Engels'in notu.* [1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu dipnotunun bazı yan tümceleri hafifçe değişik ve şöyle: "dikiş diken kadınlar arasındaki sıkıntılara ait haberler bütün gazetelerde yeraldığı zaman" yan tümcesi, "1844 başlarında" ibaresinden sonra geliyor; "burjuva kızlarından sonra" "Burada şiiri yeniden yayınlayacak yeter yerim yok" ifadesi yeralıyor. *–Ed.*]

** Oyuncuların kağıt dağıtana karşı oynadıkları bir tür kumar. –ç.

*** 1845 ve 1892 tarihli baskılarda yan tümce şöyle: "koşullarından ya da işlerinden kaynaklanan geçici ya da sürekli hastalık ve ahlak çöküntüsü görürüz." *–Ed.*

Ben sık sık ayrıntılarıyla kanıtlasam da kanıtlamasam da, İngiliz işçiler, içinde bulundukları koşullarda kendilerini mutlu hissedemezler; onlarınki, bir insanın ya da tüm bir sınıfın insan gibi düşüneceği, duyacağı ve yaşayacağı bir durum değil. Öyleyse işçiler, bu hayvanlaştırıcı koşullardan kaçıp kurtulmaya, kendileri için daha iyi daha insanca bir konum sağlamaya çalışmalılar; ama bunu da kendilerini sömüren burjuvazinin çıkarlarına saldırmaksızın yapamazlar. Ne var ki burjuvazi de kendi çıkarlarını, zenginliği sayesinde eline geçirdiği tüm güçle ve Devlet kudretiyle savunuyor. Emekçi şimdiki durumu değiştirme kararlılığını arttırdığı ölçüde burjuva onun açık düşmanı haline geliyor.

Dahası, burjuvazi emekçiyi malı mülkü gibi görüp öyle davranıyor ve bunu da o insana her an hissettiriyor; başka nedenle olmasa bile yalnızca bu nedenle bile, o emekçi de

onun düşmanı olarak karşısına çıkmalıdır. Önceki sayfalarda yüzlerce yönden gösterdiğim ve daha yüzlerce başka yönden de gösterebileceğim gibi, bugünkü toplumumuzda, emekçi insanlığını, ancak burjuvaziye nefret ve isyanla kurtarabilir. Eğitimi ya da daha çok eğitimsizliği sayesinde ve İngiliz işçi sınıfının damarlarında dolaşan öfkeli İrlandalı kanı sayesinde, mülk sahibi sınıfın zorbalığına karşı çok şiddetli bir tutkuyla protestoda bulunabilir. İngiliz emekçi, artık İngiliz değil; parayı zar-zor kazanan, hesaplı-kitaplı harcayan hiçbir insan zengin komşusunu sevmez. Duyguları daha gelişmiştir; tutkularının serbestçe gelişimi ve üzerinde etkili olması, onun yerel kuzeyli soğukluğunun üstesinden gelmiştir. İngiliz burjuvazisinin bencillik eğilimini çok güçlendiren, bencilliği onun başat özelliği yapan ve onun tüm duygu gücünü para hırsı üzerinde yoğunlaştıran karşılıklı anlayış yaklaşımı emekçide yoktur; bu nedenle tutkuları güçlüdür ve yabancınınki kadar kudretlidir. İngiliz uyurukluğu, emekçide yok edilmiştir.

Daha önce gördüğümüz gibi, yaşamının tüm koşullarına karşı çıkma dışında ona, insanlığının gereğini yapabileceği hiçbir alan bırakılmadığına göre, çok doğal ki, en insanca, en soylu ve sempatiye en değer olabileceği alan bu karşı çıkıştır. Göreceğimiz gibi, emekçilerin tüm enerjisi, tüm etkinliği bu noktaya yöneltilmiştir; genel eğitim alma çabaları da bununla bağlantılıdır. Doğru, tek tek şiddet ve vahşet olayları olabilir, ama unutulmamalı ki İngiltere'de açıkça bir toplumsal savaş kol geziyor; gene unutulmamalı ki, bu savaşı barış ve insanseverlik maskesi arkasında ikiyüzlüce yönetmek ne kadar burjuvazinin çıkarınaysa da, emekçiler için yararlı tek şey gerçek durumu çırılçıplak ortaya koymak ve bu ikiyüzlülüğü yıkmaktır; işçilerin burjuvaziye ve hizmetkarlarına en sert saldırıları, burjuvazinin işçilere karşı gizlice ve haince yaptıklarını açıkça, saklayıp gizlemeden ortaya koymaktır.

İşçilerin isyanı, ilk sınai gelişmeden hemen sonra başlamıştır ve birçok aşamadan geçmiştir. Bu aşamaların, İngiltere halkının tarihindeki öneminin araştırılmasını ayrıca ele

almak üzere[49] bir yana koyuyorum, burada kendimi, İngiliz proletaryasının durumunu karakterize etmeye yarayacak çıplak gerçeklerle sınırlıyorum.

Bu isyanın, en erken, en ham ve en az verimli biçimi suç işlemekti. Emekçi yoksulluk ve yoksunluk içinde yaşıyordu ve başkalarının kendisinden daha gönençli olduğunu görüyordu. Aklının pek almadığı şey şuydu: Toplum için kendisi, aylak zenginden daha fazlasını yaptığı halde, bu koşullarda nasıl oluyordu da sıkıntıları hep o çekiyordu. Malın mülkün kutsallığına dönük geleneksel saygısını yoksunluk fethetti ve o çaldı. İmalat sanayisi ile birlikte suçların nasıl arttığını görmüştük; yıllık tüketilen pamuk balyalarının sayısıyla sürekli bağlantı halinde, yıllık tutuklama sayısının nasıl arttığını görmüştük.

İşçiler kısa sürede anladılar ki suç, çözüm değildi. Suçlu, toplumun varolan düzenini ancak tek başına, bir birey olarak protesto edebiliyordu; toplumun tüm kudreti suçlunun sırtına çöküyor ve engin üstünlüğüyle onu eziyordu. Kaldı ki hırsızlık en ilkel* protesto biçimiydi; başka nedenle değilse bile yalnızca bu nedenle, kendi başına kaldığında sessizce onaylasa bile, emekçilerin kamusal görüşünün evrensel ifadesi olamadı. Bir sınıf olarak, burjuvaziye karşıtlıklarının ilk kez, sanayi döneminin başlarında makinelerin ortaya çıkmasına direnişleriyle ortaya koydular. İlk mucitler, Arkwright ve ötekiler, bu yüzden çok sıkıntı çektiler ve makineleri tahrip edildi. Daha sonra, makinelere karşı, 1844'te Bohemya'da basımevi işçilerinin çıkardığı karışıklıklar[50] türünden birçok başkaldırı oldu, fabrikalar yıkıldı, makineler kırıldı.

Bu karşı çıkma biçimi de yalıtıktı, belli bir yöreyle sınırlıydı; varolan toplumsal düzenlemelerimizin yalnızca belli bir yanına karşı yöneltilmişti. O geçici an yakalandığı zaman, toplumsal gücün tüm ağırlığı, korunmayan kötülük kaynağının üstüne çöküyor ve onu canevinden vuruyordu, ama gene de makinelerin ortaya çıkması sürüyordu. Yeni bir

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve en güdüsel" –*Ed.*

karşı çıkma biçimi bulunmalıydı.

Bu noktada yardım, henüz yeniden biçimlendirilmemiş, eski oligarşik-Tory parlamentosunun çıkardığı bir yasayla geldi; Avam Kamarasının, daha sonraya kalsa, asla onaylamayacak olduğu Reform yasası, burjuvaziyle proletarya arasındaki farklılığı hukuksal olarak da doğruladı ve burjuvaziyi egemen sınıf yaptı. Bu yasa 1824'te kabul edilmişti; emekçiler arasında çalışma yaşamıyla ilgili olarak yapılabilecek birleşme ve bütünleşmeleri o ana dek yasaklayan tüm yasaları yürürlükten kaldırıyordu. Emekçiler böylece, o zamana kadar yalnızca aristokrasiyle burjuvaziye özgü kalan bir hakkı, özgürce örgütlenme hakkını elde ediyorlardı. Doğru, daha önce gizli birlikler vardı, ama hiçbir zaman önemli, büyük sonuçlar elde edemiyorlardı. Symons'un* belirttiği gibi Glasgow'da** 1812'de dokumacılar genel grev yapmışlardı; bunu gerçekleştiren gizli örgüttü. Grev, 1822'de yinelenmiş ve örgüte katılmayan, bu nedenle de üyelerce sınıfına ihanet etmiş sayılan iki emekçinin yüzüne sülfürik asit atılmıştı. Her ikisi de bu saldırı sonucu gözlerini yitirmişti. 1818'de İskoçya Kömür İşçileri Derneği de genel grev yapacak ölçüde güçlüydü. Bu örgütler, üyelerinden sadakat ve gizlilik yemini istiyorlardı, listeleri düzenliydi, saymanları, defter tutan görevlileri ve yerel şubeleri vardı. Ama her şeyin gizlilik içinde yapılıyor olması, büyümelerini engelliyordu. Buna karşılık emekçiler 1824'te özgürce örgütlenme hakkını elde ettikleri zaman, bu düzenlemeler, kısa sürede tüm İngiltere'ye yayıldı ve büyük güç kazandı. Bütün sanayi kollarında, emekçi bireyi burjuvazinin despotluğuna ve ihmaline koruma açık niyetiyle sendikalar*** kuruldu. Amaçları patronlara karşı, bir güç ola-

* *Arts and Artisans* [*Zanaatlar ve Zanaatçılar*], s. 137 *ve sonrası. –1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.* [1892 tarihli İngiltere baskısında aynen yeraldı; 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, bu ve benzeri göndermeler, metin içinde belirtildi. *–Ed.*]

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "İskoçya'da" *–Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "sendika", "gezginci", "grev", "iş bırakımı" grev kırıcı anlamındaki "topuz", "haydut", vb. sözlerin İngilizceleri, Almanca anlamları ardından ayraç içinde kullanılıyor. *–Ed.*

rak, *en masse** davranmaktı;** ücret oranlarını, patronların kârına göre düzenlemek, fırsatlar elverdiği zaman ücretleri artırmak ve ülke genelinde her iş kolu içinde ücretleri aynı düzeyde tutmaktı. Bu çerçevede, ülke genelinde uygulanacak bir ücret düzenini kapitalistlerle görüşerek çözmeyi denediler ve bu düzeni kabul etmeyenlerin işçilerine grev emri verdiler. Ayrıca, çırak sayısını sınırlayarak emeğe olan istemi ayakta tutmayı ve böylece ücretlerin yüksek kalmasını sağlamayı amaçladılar; sanayicilerin yeni alet ve makineler yoluyla ücretleri dolaylı biçimde azaltmalarını dengeleme çabasına girdiler ve son olarak emekçilere işsiz kaldıkları zaman parasal yardımda bulunmayı kararlaştırdılar. Bunu ya doğrudan doğruya bir üyelik kartıyla yapıyorlar; kart, taşıyıcısının "dernek üyesi" olduğunu gösteriyor; emekçi cebindeki bu kartla, orası senin burası benim dolaşıyor, kendi işçi arkadaşları tarafından destekleniyor ve iş bulması için yol gösteriliyor. Bu gezgincilik, ve dolaşan da gezgincidir. Tüm bu amaçlara ulaşabilmek için aylıklı olarak bir başkan ve sekreter çalıştırılıyor (çünkü hiçbir patronun bu tür kişilere iş vermesi beklenmiyor) ve bir komite haftalık üye katkılarını topluyor ve sendika amaçlarına uygun yönde harcanmasını gözetiyor. Olabilirliği görüldüğü ve yararlı bulunduğu zaman, belli bir yörenin farklı sendikaları, bir federasyon içinde bütünleştiler ve belli zamanlarda delege toplantıları düzenlediler. Zaman zaman, tüm İngiltere'de aynı iş kolunda çalışan işçileri büyük ve tek bir sendikada birleştirme çabalarına girişildi; ve birçok kez (ilkin 1830'da) tüm Birleşik Krallığı kapsamak ve her iş kolu için ayrı bir sendikayı içine almak üzere tek bir sendikalar birliği kurulması denendi. Ama bu birlikler uzun süre birarada tutulamadı ve çok seyrek gerçekleştirilebildi; çünkü böyle bir federasyonu etkin ve olası yapabilmek için evrensel bir heyecan dalgası gerekiyordu.

* Kitle halinde. –ç.

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Amaçları, ücretleri belirlemek ve patronlara karşı, bir güç olarak, *en masse* davranmaktı" –*Ed.*

Bu sendikaların amaçlarına ulaşmak için genel olarak kullandıkları araçlar şunlar: Bir ya da birden çok patron, sendikanın belirlediği ücreti ödemeye yanaşmazsa, ya bir temsilciler kurulu gönderiliyor ya da bir dilekçe veriliyor (gördüğünüz gibi emekçiler, fabrika lordunun, kendi küçük devletindeki mutlak gücünü nasıl tanıyacaklarını biliyorlar); eğer bu çaba sonuç vermezse, sendika orada çalışanların işi bırakıp eve gitmelerini emrediyor. Bu grev, ya birkaç fabrikadaysa kısmi oluyor, ya da iş kolundaki tüm patronlar, ücretleri sendikanın istemi doğrultusunda düzenlemeyi reddederlerse, genel oluyor. Grevin, yasal ihbar süresinin bitiminden sonra gerçekleştirildiğini —ki her zaman böyle olmuyor— varsayarsak, şimdiye kadar söylediklerimiz, sendikaların elindeki yasal araçlar. Ama sendika üyesi olmayan işçiler bulunduğu zaman ya da üyeler, burjuvazinin önerdiği anlık, geçici avantajı kabul ederek, ayrıldıkları zaman, bu yasal önlemler zayıf kalıyor. Özellikle kısmi grevlerde, imalatçılar, bu tür kişiler (ki bunlara topuz deniyor) arasından çalışacak birilerini bulabiliyor ve birleşmiş işçilerin, çabalarını boşa çıkarabiliyor. Sendika üyeleri genelde topuzları tehdit ediyorlar, dövüyorlar, onlara hakarette bulunuyorlar ya da kötü davranıyorlar; kısacası her bakımdan gözlerini yıldırıyorlar. Yargı kovuşturması başlıyor ve yasalara saygılı olan burjuvazi, kudreti kendi ellerinde tuttuğu için, ilk yasadışı harekette, sendika üyelerine karşı daha ilk yargı kovuşturmasıyla sendikanın gücünü kırıyor.

Bu sendikaların tarihi, emekçilerin, tek-tük utkunluklarıyla kesilmiş uzun bir yenilgiler dizisinin tarihidir. Bütün bu çabalar, emek piyasasında ücretleri, arz ve talep ilişkisine göre belirleyen ekonomik yasayı, doğal ki değiştiremiyor. Böylece sendikalar, bu ilişkiyi etkileyen tüm *büyük* güçler karşısında güçsüz kalıyorlar. Bir ticaret bunalımı karşısında bizzat sendikanın ücretleri indirmesi gerekiyor yoksa dağılabilir; emeğe olan talebin önemli ölçüde arttığı zamanlarda ise, sendika, ücretleri, kapitalistlerin kendi aralarındaki rekabetle kendiliğinden erişilen düzeyden daha üst düzeyde

zaten belirleyemiyor. Ama ufak, tek tek etkileme işlerinde güçlüler. Eğer patron, toplu, yoğun bir karşı çıkış beklemezse, kendi çıkarı için, ücretleri giderek daha alt düzeylere indirebilir; gerçekten de kendisi gibi olan başka imalatçılara karşı vermek zorunda olduğu rekabet savaşı, onu böyle davranmaya zorlayabilir ve ücretler kısa sürede asgariye inebilir. Ama imalatçıların kendi aralarındaki bu rekabet, emekçilerin karşı çıkışı sayesinde, *ortalama koşullarda,* bir ölçüde sınırlanıyor.

Her imalatçı, kendi rakipleri için de geçerli olan, koşulların haklı göstermeyeceği bir ücret indiriminin sonunda bir grev demek olabileceğini ve bunun da kuşkusuz kendisine zarar vereceğini, çünkü grev sürdükçe sermayesinin işlemez durumda kalacağını, makinelerinin paslanacağını, böyle bir durumda da ücret indirimi kararını gerçekleştirmesinin kuşkulu olabileceğini bilir. Dahası, eğer başarılı olursa, o zaman da kesinlikle bilir ki, rakipleri aynı biçimde onu izleyeceklerdir, böylece üretilmiş mallarının fiyatını indirecekler ve onu, kendi siyasetinin yararlarından gene yoksun bırakacaklardır. Dahası var, sendikalar, bir bunalımdan sonra ücretleri başka zamankinden daha hızlı artırırlar. İmalatçının çıkarı, rekabetin zorlamasına kadar, ücret artışlarını geciktirmektir; ama piyasa açılmaya başlar başlamaz emekçiler ücret artışı isterler ve bu piyasa gelişirken, işçi gelimini daha sınırlı tutarak, istemlerine etkinlik kazandırırlar. Ama emek piyasasını etkileyen daha önemli güçlere direnmekte sendikalar güçsüzdür. O gibi durumlarda açlık, işçileri, hangi koşulda olursa olsun işi başlatmaya yöneltir ve birkaç işçi işe başladığı zaman sendikanın gücü kırılır; çünkü bir yandan topuzlar, bir yandan da piyasadaki mal stoku, bu ikisi birlikte, burjuvazinin, işin kesintiye uğramasının en kötü etkilerini geçiştirmesine katkıda bulunmuş olurlar. Buna karşılık çok sayıda insanın yardıma gereksinimi olduğu için sendikanın kasası kısa sürede boşalır; esnafın işçilere yüksek faizle yaptığı veresiye satış, bir süre sonra durdurulur ve yokluk, işçiyi bir kez daha burjuvazinin boyunduruğuna girmek zo-

runda bırakır. Kaldı ki, imalatçılar kendi çıkarları için (işçilerin direnci nedeniyle onların çıkarı haline gelen durum için) yararsız ücret indirimlerinden kaçınabilirken, işçiler, ticaret durumunun zorladığı her ücret indiriminde, kendi koşullarının kötüye gidişinin etkilerini duydukları ve ellerinden geldiği ölçüde buna karşı kendilerini savunmak zorunda oldukları için, grevler çoğu zaman işçiler için felaketle sonuçlanır.

"Peki ama" denecek, "öyleyse işçiler, bu tür girişimlerin yararsızlığı orta yerdeyken, neden grev yapıyorlar?" Yapıyorlar çünkü, her ücret indirimine, zorunluklar dikte etse bile, karşı durmak *zorundalar:* yapıyorlar çünkü, insan olarak toplumsal koşullara boyun eğdirilmemeleri gerektiğini, tam tersine toplumsal koşulların, insan olarak onların karşısında eğilmesi gerektiğini ortaya koymak durumunda olduklarına inanırlar; yapıyorlar çünkü, onların susması, bu toplumsal koşulları kabul etmeleri demek olur; burjuvazinin iyi günlerde işçileri sömürme, kötü günlerde de açlığa terketme hakkını kabul etmeleri demek olur. Emekçiler, insanlık duygularını yitirmedikleri sürece, buna isyan etmek zorundalar; protestolarını başka bir yoldan değil bu yoldan göstermeleri de kendini *eylemde* ifade eden pratik İngiliz halkı oluşlarındandır; Alman kuramcılar gibi, protestoları *ad acta** gereği gibi yapıldıktan ve ortaya konduktan sonra protestocuların kendileri gibi huzur içinde uyumaya gitmezler. İngiliz emekçilerin aktif direnci, burjuvazinin para açlığını belli sınırlar içine kapatmakta ve burjuvazinin toplumsal ve siyasal bakımdan her yerde hazır ve nazır olmasına muhalefeti canlı tutmaktadır; ama bu arada egemen sınıfın gücünü kırmak için sendikalardan ve grevlerden biraz daha fazla bir şeye gerek olduğu itirafını da beraberinde getirmektedir. Ama sendikalara ve onların giriştikleri grevlere gerçek önemlerini veren şey, rekabeti ortadan kaldırmaya dönük ilk işçi girişimi oluşlarıdır. Sendikalar, burjuvazinin üstünlüğünün tamamen, işçiler arasındaki rekabete dayandırıldığı gerçeğinin, yani işçi-

* Eylemsel olarak. –ç.

ler arasındaki bütünlük eksiğinin* itirafı demektir. Ve sendikalar kendilerini, tam da şimdiki toplumsal düzenin can damarına** yönelttikleri için, ne kadar tek yanlı ve ne kadar dar bir çerçevede olsa da, bu toplumsal düzen için büyük bir tehlikedirler. Emekçi, burjuvaziye ve onunla birlikte varolan toplum düzenine, bundan daha acıtıcı bir başka noktadan saldıramaz. Eğer işçiler arasındaki rekabet yıkılırsa, eğer hepsi burjuvazi tarafından artık daha fazla sömürülmemeye karar verirse, mülkiyetin egemenliği sona erecektir. Ücretler, emeğe olan talebin, emek arzıyla ilişkisine, yani emek piyasasının raslansal durumuna dayanmaktadır; çünkü şimdiye dek işçiler kendilerine bir mal gibi davranılmasına, alınıp satılmaya rıza göstermişlerdir. İşçiler, artık daha fazla alınıp satılmaya karşı durdukları anda, emeğin değerinin belirlenmesinde, çalışma gücü kadar irade sahibi bir insan olarak yerlerini aldıkları zaman, işte o anda bugünün tüm ekonomi politiği*** sona erecektir.

İşçiler kendi aralarındaki rekabete son verme adımının ötesine geçmezlerse, ücretleri belirleyen yasa, uzun vadede yeniden geri gelecektir. Ama işçiler yeniden geri çekilmeye ve kendi aralarında rekabetin bir kez daha ortaya çıkmasına hazır değillerse, o zaman bu noktanın ötesine geçmelidirler. Bu noktaya kadar geldikten sonra, zorunluluk, onları daha ileri gitmeye zorluyor; yalnızca rekabetin bir türlüsünü değil, ama rekabeti iptal etmek; ve yapacakları işte budur.

İşçiler, rekabetin kendilerini nasıl etkilediğini her geçen gün daha açıklıkla görüyorlar; kapitalistlerin kendi aralarındaki rekabetin, ticaret bunalımları yaratarak işçileri de ezdiğini ve o nedenle bu tür rekabetin de kaldırılması gerektiğini burjuvadan çok daha açık-seçik görüyorlar. Bunu *nasıl* başaracaklarını yakında öğrenecekler.

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve işçi bireyleri birbirinin karşısına koymanın" –*Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "rekabete, can damarına" – *Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve ücretleri belirleyen yasalar" –*Ed.*

İşçilerin mülk sahibi sınıfa duyduğu acı nefreti beslemeye sendikaların da katkıda bulunduğunu söylemeye gerek yok. İşte bu çerçevede, olağandışı heyecan zamanlarında, önde gelen sendikacılar göz yumsun ya da yummasın, bireysel eylemler de bu sendikalardan kaynaklanır; bu eylemler, umutsuzluğun doruğunda gözlenen nefretin çok şiddetli bir tutkuyla tüm sınırlamaları aşmasıyla açıklanabilir. Bu tür eylemler, örneğin daha önceki sayfalarda andığımız sülfürik asit atma olayıdır ve şimdi anacağım, bir dizi olaydır. 1831'de, şiddetli bir işçi hareketi sırasında, Manchester yakınında Hyde'daki bir sanayici genç Ashton, bir akşam bir tarladan geçerken vuruldu, katil hiç iz bırakmadı. Kuşku yok, bu emekçilerin intikam eylemiydi.[51] Yangın çıkarma ve teşebbüs halinde kalan bomba olayları çok yaygındır. 29 Eylül 1843 Cuma günü, Sheffield'da Howard sokağındaki Padgin bıçkı atelyesini havaya uçurmaya teşebbüs edilmiştir. Kullanılan bomba, içi barut doldurulup kapatılmış bir demir boruydu; zarar da hayli büyüktü. Ertesi gün Sheffield yakınlarındaki Shales Moor'da Ibbetson bıçak fabrikasına karşı benzer bir girişimde bulunuldu. Bay Ibbetson burjuva hareketlerine aktif biçimde katılarak, düşük ücret ödeyerek, özellikle topuzları çalıştırarak ve Yoksullar Yasasını kendi çıkarı için kötüye kullanarak kendisini çirkin bir kişi haline sokmuştu. 1842 bunalımı sırasında, indirilmiş ücretleri kabul etmeyen makine işçilerini, iş bulduğu halde çalışmayan o nedenle de yardımı haketmeyen kişiler diye ihbar etmiş ve böylece düşük ücreti kabul etmeye zorlamıştı. Fabrika büyük ölçüde zarar görmüştü ve seyre gelen tüm işçiler "tüm fabrika havaya uçurulamadığı için" esef ettiler. 6 Ekim 1843 Cuma günü Bolton'daki Ainsworth ve Crompton fabrikası yakılmak istendi, bir zarar olmadı; bu, kısa süre içinde aynı fabrikaya yönelik üçüncü ya da dördüncü teşebbüstü. 10 Ocak 1844'te Sheffield Belediye Meclisi toplantısında polis müdürü, besbelli ki bomba olarak kullanılmak üzere hazırlanmış, dökme demirden bir makine sergiledi; içinde dört *pound* barut vardı, fünyesi ateşlenmiş ama tam yanmamıştı; bomba Shef-

field'da Earl sokağında bay Kitchen'ın fabrikasında bulunmuştu. 21 Ocak 1844 Pazar günü Lancashire'da Bury'deki Bentley and White bıçkı tesislerinde bir barut paketi patladı, ciddi hasar yaptı. 1 Şubat 1844 Perşembe günü Sheffield'daki Soho Tekerlek tesisi ateşe verildi; işletme tamamen yandı.

İşte size dört ayda altı olay; hepsinin tek kaynağı, emekçilerin kendi patronlarına karşı duydukları öfkededir. Ne tür bir toplumsal durum olmalı ki böyle şeyler ortaya çıkabilsin, söylemeye bile gerek yok. Bu gerçekler, İngiltere'de, hatta 1843 gibi iş açısından iyi olan yıllarda bile toplumsal savaşın apaçık sürdürüldüğünün kanıtıdır; gene de İngiliz burjuvazisi durup düşünmüyor! Ama en dikkati çeken olay, Glasgow Thug'larının*, 3-11 Ocak 1838'deki yargılanmasıdır. Duruşmalardan ortaya çıkan o ki, 1816'da kurulan Pamuklu Eğiriciler Sendikası, çok örgütlü ve güçlüdür. Üyeler, çoğunluğun kararlarına uymak için yemin etmişlerdir; ve her iş bırakımında, tabandaki üyelerin bilmediği, sendika parasını kullanmaya yetkili gizli bir komite seçmektedirler. Bu komite, grev kırıcı topuzların ve iğrenç imalatçıların başı için ve fabrika yakma eylemleri için bir fiyat belirlemektedir. Bu çerçevede, erkek işçiler yerine kadın grev kırıcı topuzları eğirici olarak çalıştıran bir fabrika ateşe verilir; bu eğirici kızlardan birinin annesi, bayan M'Pherson adında biri öldürülür ve her iki katil, sendikanın kasasından Amerika'ya gönderilir. Daha 1820'de M'Quarry adlı bir grev kırıcı topuz vurulur ve yaralanır; bu suçu işleyen kişi sendikadan yirmi sterlin alır, ancak yakalanır ve ömür boyu hapis cezasına çarptırılır.** Son olarak 1837 Mayısında, Oatbank ve Mile End fabrikalarındaki iş bırakımı sonucu karışıklıklar çıkar, bir düzine kadar grev kırıcı topuz hırpalanır. Aynı yıl Haziranda, karışık-

* Bir Doğu Hindistan kabilesine atfen böyle deniyor; Thug'ların tek işi, ellerine düşen tüm yabancıları öldürmekti. *–Engels'in notu.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "bu suçu işleyen kişi sendikadan onbeş sterlin alır. Daha sonra Graham adında biri vurulur; bu suçu işleyen kişi sendikadan yirmi sterlin alır, ancak yakalanır ve ömür boyu hapis cezasına çarptırılır." *–Ed.*

lıklar henüz sürmektedir, Smith adında bir topuz öylesine tartaklanır ki, ölür. Komite üyeleri tutuklanır, soruşturma başlar; sendikanın önde gelen üyeleri fesat girişimine katılmaktan, topuzları tartaklamaktan, James ve Francis Wood'un fabrikasında yangın çıkarmaktan yedişer yıl hapis cezasına çarptırılırlar. Bizim munis Almanlarımız ne diyor bunlara?*

Mülk sahibi sınıf ve özellikle de onun, emekçilerle doğrudan temasa gelen sanayici kesimi sendikalara ateş püskürür; ekonomik açıdan tastamam doğru, ama bu nedenle de kısmen hatalı ve işçinin anlaması açısından bütünüyle etkisiz gerekçelerle, sendikaların işçiler için yararsız olduğunu kanıtlamaya çalışır. Burjuvazinin bu konudaki şevki, soruna ilgisiz kalmadığını gösteriyor; bir iş bırakımının neden olduğu doğrudan yitiklerden ayrı olarak, durum öyle ki, imalatçıların cebine giren şey, zorunlu olarak işçinin cebinden çıkmaktadır. Patronlar arasındaki ücret düşürme rekabetini sendikaların en azından kontrol altında tuttuğunu işçiler bilmiyor olsalardı bile, yalnızca düşmanlarına, sanayicilere zarar vermek için bile gene de sendikadan yana olurlardı. Savaşta bir tarafın zararı, ötekinin yararıdır; işçiler de patronlarına karşı savaş durumunda olduklarına göre, bir anlaşmazlığa düştükleri zaman büyük hükümdarların yaptığını yaparlar. Sendikaların, tüm öteki burjuvaların ötesinde en öfkeli düşmanı, dostumuz Dr. Ure'dir. Pamuklu eğiricilerinin yani işçilerin en güçlü kesiminin "gizli mahkemeleri"ne, başeğmeyen her imalatçıyı felç etme "ve onlara yıllarca yararlı bir iş sağlayan adamı çökertme" yeteneğiyle övünen

* "Bu insanların yüreğinde ne tür bir yaban adalet olmalı ki, onları, toplanıp soğukkanlı bir görüşmeyle, kardeşleri olan işçiyi, saflarını ve davayı bırakıp kaçmış bir hain ve kaçak olarak ölüme mahkum etmeye yöneltebilmeli; ve ceza infaz edilebilmeli —herhangi bir resmî yargıç ve cellat olmadığına göre özel bir cellat eliyle— senin eski şövalyeliğin gibi *Femgericht* ve gizli mahkemen gibi, bu garip görünümü içinde yeniden ortaya çıkıyor; zırhlar içinde değil pamuklu ceketiyle, Westphalia ormanlarında değil Glasgow'un kaldırım taşlı Gallowgate'in toplanıyor!... Bu hiddet, doruğuna ulaştığı zaman, birkaç kişinin içinde böyle yeni bir biçim alıyorsa, o zaman çok kişi arasında ölümcül biçimde yaygın olmalı" Carlyle, *Chartism*, s. 40. – *Engels'in notu.*

mahkemelere öfkesinden kuduruyor.* "İşin, icat eden başı ve yaşatan yüreğinin azılı alt tabakalarca tutsak alındığı" günlerde yaşadığımızı söylüyor.** Ey modern Menenius Agrippa,[52] ne yazık ki, İngiliz emekçiler, Romalı plebleri yatıştıran masallarınla yatışmaya kolay kolay yanaşmayacaklar. Dr. Ure, son olarak şunu anlatıyor: Bir aralık, kalın çıkrık ipliği eğiricileri ellerindeki gücü her türlü tahammülün ötesinde kötüye kullandılar. Yüksek ücretler, imalatçıya teşekkür duygusunu uyandıracak ve entelektüel gelişimi teşvik edecek yerde (tabii burjuvaziye yarar sağlayacak biçimde zararsız bilimsel öğrenim) birçok olayda yalnızca kibirliliğe neden oldu ve asi ruhların, birçok sanayiciyi, tamamen keyfi biçimde birbiri ardından ziyaret eden grevlerini besleyen fonlara aktı. Dukinfield'daki Hyde'da ve çevresinde, bu türden bir karışıklık sırasında, yörenin sanayicileri, Fransızlar, Belçikalılar ve Amerikalılar tarafından piyasadan sürülüp çıkarılabilecekleri endişesiyle, Sharp, Roberts & Co. makine yapım firmasına başvurdular; bay Sharp'tan "bu sanayi dalını cansıkıcı köleliğinden ve kapının eşiğindeki çöküntüden kurtarmak için" otomatik bir çıkrık makinesi icat etmesini rica ettiler.***

"Birkaç ay içinde bay Sharp, görüldüğü kadarıyla deneyimli bir işçinin düşüncesi, duygusu ve gerektiği gibi davranma yetisiyle yüklü bir makine yaptı — bu makine henüz daha bebek olduğu halde, olgunluk çağında eksiksiz bir eğirme makinesinin işlevlerini yerine getirmeye hazır yeni bir düzenleyicilik temeline dayanıyordu.**** İşçilerin doğru biçimde adlandırdıkları gibi bu Demir Adam, modern Prometheus'umuzun ellerinden Minerva'nın buyruğuyla fırlayıp çıktı — çalışkan sınıflar arasında düzeni yeniden kurmakla ve İngiltere'yi bu işin ustası olma hakkını doğrulamakla görevli

* Dr. Ure, *Philosophy of Manufactures* [*Manüfaktürün Felsefesi*], s. 282. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

** Agy, s. 282. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

*** Agy, s. 367. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.*

**** Almanca baskılarda alıntı kısaltılmış. Tümcenin nakıstan sonraki kısmı kesilmiş. *–Ed.*

bir yaratık. Bu herkülce harikanın haberi, sendikayı umutsuzluğa itti ve deyim yerindeyse, o daha beşiğini terketmeden önce, kötü yönetimin Hydra'sını boğazladı."*

Ure ayrıca, aynı anda dört ya da beş renk baskı yapabilen makinenin de basma baskıcılarının çıkardığı bir karışıklık sonucu icat edildiğini de kanıtlıyor; makineli dokuma tezgahlarına iplik besleyen işçilerin inatçılığının, çözgü ipliği besleyen daha gelişkin yeni bir makinenin yapımına yolaçtığını anlatıyor ve bu türden başka olayları sıralıyor. Birkaç sayfa önce aynı Ure, makinelerin aslında işçi açısından yararlı olduğunu ayrıntılı olarak kanıtlamak için göstermedik çaba bırakmıyordu! Ama Ure yalnız değil; fabrikalar raporunda sanayici bay Ashworth ve daha birçok başkaları, sendikalara öfke kusma fırsatını hiç mi hiç kaçırmıyorlar. Bu cin-fikir burjuvalar, belli bazı hükümetler gibi, anlamadıkları her hareketi, kötü niyetli ajitatörlerin, demagogların, hainlerin, nutukçu budalaların ve dengesiz gençliğin etkisine bağlıyorlar.** Sendikaların ücretli görevlilerinin, propaganda ve kışkırtıcılıkta çıkarları olduğunu, çünkü yaşamlarını böyle kazandıklarını öne sürüyorlar; sendika görevlilerine asla iş vermeyen burjuva sanki sendikaları ücretli yöneticiler çalıştırmak zorunda bırakmamış gibi!

Grevlerin inanılmaz sıklığı, tüm İngiltere'de toplumsal savaşın ne ölçüde patlak vermiş olduğunun en iyi kanıtı. Hafta, hatta gerçekte, gün geçmiyor ki, şu ya da bu nedenle bir grev olmasın; ya ücretlerin azaltılmasına karşı, ya ücret oranlarını yükseltme önerisinin topuzları çalıştırarak, ya da kötü davranarak reddine karşı, bazan yeni makinelere karşı ve daha yüz başka nedenle bir grev olmasın. İlkin hafif dalaşına biçiminde olan bu grevler, bazan çok ağırlığı olan bir savaşıma dönüşür; doğru, bu grevler hiçbir şeyi çözmez; ama

* Dr. Ure, *Philosophy of Manufactures* [*Manüfaktürün Felsefesi*] s. 366. *–1887 Amerika baskısına Engels'in notu.* [Almanca baskılarda bu dipnotun işareti, biraz daha aşağıdaki "başka olayları sıralıyor" ifadesinin üstünde yeralıyor. *–Ed.*]

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "kötü niyetli kışkırtıcıların, suçluların, demagogların, nutukçu budalaların ve gençlerin" *–Ed.*

burjuvaziyle proletarya arasındaki, sonucu belirleyici çarpışmanın yaklaşmakta olduğunun en güçlü kanıtıdır. Grevler emekçilerin askerî okuludur; sakınılamayacak büyük savaşım için o okulda hazırlanırlar; grevler, tek tek iş kollarının işçi hareketine katıldığını ilan eden bildirgelerdir. Proletaryanın tüm hareketlerini haber veren tek gazete *Northern Star*'ın bir yıllık koleksiyonu incelendiği zaman, kent ve kırsal alandaki üretimde çalışan tüm proleterlerin örgütlerde birleştikleri ve burjuvazinin üstünlüğüne karşı zaman zaman genel grevle protestoya giriştikleri görülür. Ve savaş okulları olarak hiçbir şey sendikaları aşamamıştır. İngiliz'in garip cesareti o okulda gelişir. Kıta Avrupası'nda İngiliz'in, özellikle emekçilerin korkak olduğu, bir devrim yapamayacakları, çünkü Fransızların aksine, belli aralarla ayaklanmadıkları, çünkü burjuva *régime*'ini sessizce kabul ettikleri söylenir. Bu tam bir hatadır. İngilizlerin cesarette eşi yoktur; Fransızlar kadar hareketlidirler, ama farklı savaşırlar. Doğası gereği siyasal olan Fransız, toplumsal kötülüklere karşı siyasal silahlarla savaşır; İngiliz içinse politika, bir çıkar sorunudur, yalnızca burjuva toplumun çıkarına işler o nedenle İngiliz, hükümete karşı değil, ama doğrudan doğruya burjuvaziye karşı savaşır; ve şimdilik bu ancak barışçıl bir biçimde yapılabilir. İş yaşamındaki durgunluk ve onun sonucu olan sefalet, 1834'te Lyons'da cumhuriyet lehine bir başkaldırıya yolaçmıştı; 1842'te Manchester'da benzer bir neden, Çarta, ve yüksek ücretler için yaygın bir greve yolaçtı. Bir grev için gereken cesaret, gerçekte çoğu zaman bir ayaklanma için gerekenden daha yüksek bir cesarettir, daha yürekli, daha kararlı bir cesaret olduğu açıktır. İşin doğrusu, yoksunluğu deneyimiyle bilen bir emekçi için, onu eşi ve çocuklarıyla birlikte göğüslemek, aylarca açlığa ve sefilliğe dayanmak ve bütün bunlar sırasında da sağlam ve sarsılmamış durmak pek de azımsanacak bir şey değildir. Adım adım açlıktan ölümle, açlıktan ölmekte olan bir ailenin gündelik manzarasıyla, burjuvazinin gelecekte intikam alacağını bile bile, İngiliz emekçinin, mülk sahibi sınıfın boyunduruğu altı-

na girmektense bütün bunları seçmesiyle karşılaştırıldığı zaman, bir Fransız devrimcinin ölmesi ya da kadırgada kürek mahkumluğu nedir ki? Tüm direncin amaçsız ve anlamsız hale gelmesi durumunda, ancak o zaman kuvvete teslim olan insanların direngen, fethedilemez cesaretinin başka örneklerini daha ilerde göreceğiz. Ve İngiliz emekçi, karakterinin en çok saygıya değer yanını her gün yüz sınavdan geçen bu sakin ısrarıyla ve ömürlü kararlılığıyla geliştirmektedir. Tek bir burjuvayı eğebilmek için bu kadar şeye dayanan bir halk, tüm burjuvazinin gücünü kırmayı başaracaktır.

Ama bunun dışında, İngiliz emekçi, cesaretini sık sık kanıtlamıştır. 1842 grevinin sonuç vermemesi bir yandan, onu bu greve burjuvazinin zorlamış olmasından ötürüdür, bir yandan da grevin amacı konusunda işçiler ne kesin bir fikir sahibiydi, ne belli bir amaçta bütünleşmişti. Ama bunun dışında, sorun belli bir toplumsal sorun olduğu zaman cesaretlerini sık sık göstermişlerdir. 1839 Galler yöresi isyanı bir yana, Mayıs 1843'te, Manchester'da, ben orada otururken, tam bir savaş verilmiştir.[53] Bir tuğla firması olan Pauling And Henfrey, ücretleri yükseltmeksizin tuğlanın boyutlarını büyütmüş ve tuğlaları daha yüksek fiyattan satmaya başlamıştır. Kendilerine daha yüksek ücret ödenmesi istemi reddedilen işçiler işi bırakmışlar ve Tuğlacılar Sendikası şirkete savaş açmıştır. Bu arada firma, çevreden büyük güçlükle, ve başlangıçta epey yıldırılan grev kırıcı topuzlar arasından işçi bulmayı başarmıştır; firma sahipleri fabrika alanını korumak üzere, hepsi eski asker ve biri polis memuru olmak üzere silahlı oniki kişiyi görevlendirmişlerdir. Grev kırıcıları tehdidin sonuç vermeyeceği anlaşılınca, bir piyade birliğinin barakalarında, bilemediniz dörtyüz adım uzaklıkta olan tuğla fabrikasına* bir gece saat onda, tuğla işçileri, ilk saflarda silahlılara olmak üzere tüm bir askerî düzen içinde akın etmişlerdir. Muhafızları görür görmez, onların üstüne ateş etmişler, kurutulmak üzere yayılmış olan ıslak tuğlaları ez-

* Cross Lane ile Regent oad'un kesiştiği köşede. Bkz: Manchester haritası. –*Engels'in notu.* [İngiltere ve Amerika baskılarında yeralmadı. –*Ed.*]

Plan von Manchester und seinen Vorstädten.

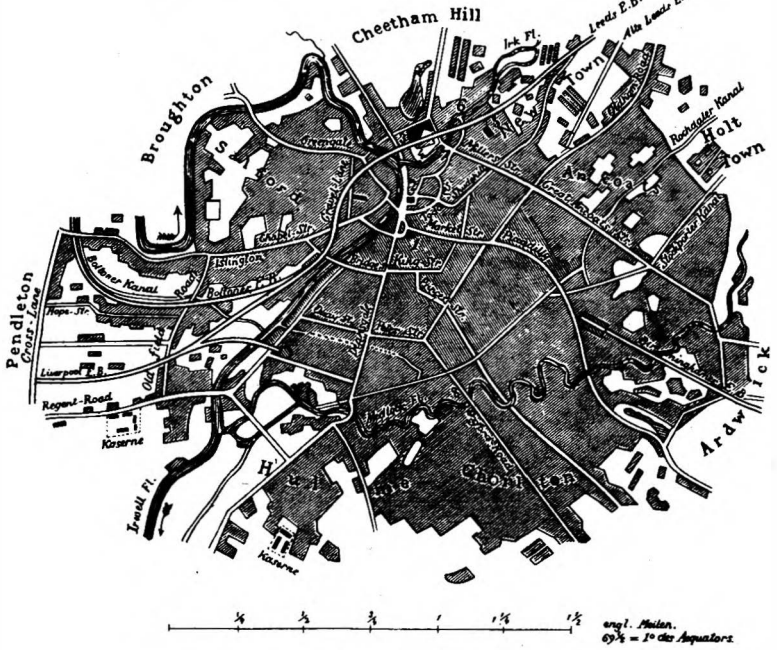

1. die Börse.
2. die alte Kirche.
3. das Arbeitshaus.
4. der Armenkirchhof Zwischen Beiden der Liverpooler & Leedser E.B. Hof.
5. St. Michael's Kirche.
6. Scotland Bridge über d. Irk. Die Strasse von 2 nach 6 heisst Long Millgate.
7. Ducie Bridge über d. Irk.
8. Little Ireland.

Das commerzielle Viertel ist zur Unterscheidung von der linken zur rechten Hand abwärts schattirt.

Manchester Haritası

mişler, kurumuş tuğla yığınlarını dağıtıp hepsini kırmışlar, önlerine çıkan her şeyi yıkmışlar, girdikleri bir yapıdaki eşyayı kırıp dökmüşler, nezaretçinin orada yaşayan karısını hırpalamışlardır. Bu arada muhafızlar, kesintisiz ateş edebilecekleri bir çitin arkasında mevzilenmişlerdir. Saldırıya katılanlar ise üzerlerine parlak bir ışık yansıtan bir tuğla ocağının önünde saf tutmuşlar ve bu yüzden düşmanlarının kurşunları hedefi tam bulurken, onların kurşunları hedefe isabet etmemiştir. Yine de çatışma, mermiler tükeninceye kadar, yarım saat sürmüş ve ziyaret —yıkılabilecek her şeyi yıkma— amacına ulaşmıştır. Sonra askerler gelmiş ve tuğla işçileri Manchester'ın üç mil kadar dışındaki Eccles'a çekilmişlerdir. Eccles'a varmadan hemen önce bir yoklama yapılmış ve herkes bölümündeki numarasıyla tespit edilmiştir; sonra her yönden yaklaşan polisin eline düşmüşlerdir. Yaralı sayısının çok fazla olduğu anlaşılmıştır; ama yalnızca tutuklanan yaralılar sayılabilmiştir. Bunlardan birinin üç kurşun yarası aldığı (kalçasında, baldırında ve omzunda) ama buna karşın dört milden fazla yol yürüdüğü görülmüştür. Bu insanlar, kendilerinin de devrimci bir cesarete sahip olduklarını ve kurşun yağmurundan sakınmadıklarını kanıtlamışlardır. Silahsız bir grup insan 1842'de olduğu gibi, hepsini birleştiren belli bir ortak amaca sahip olmaksızın, çıkış yolları birkaç polis memuru ve süvari tarafından kesilmiş bir pazar yerinde kontrol altına alındıysa, bu hiçbir zaman, bir cesaret eksikliğinin kanıtı değildir. O kalabalık, kamu düzeninin (yani burjuvazinin kamu düzenini) hizmetkarları orada olmasaydı bile pek kışkırtıcılık yapmazdı. Emekçiler, belli bir amaç taşıdıkları zaman, yeter cesareti gösterirler; örneğin daha sonra topçu marifetiyle korunacak olan Birley fabrikasına saldırıda olduğu gibi.[54]

Bununla bağlantılı olarak, İngiltere'de yasalara saygı konusunda birkaç söz. Doğru, yasa burjuvazi için kutsaldır, çünkü kendi kompozisyonudur; kendi rızasıyla, kendi çıkarı ve kendi korunması için yapılmıştır. O bilir ki, bir yasa kendisine zarar verse de tüm yasa dokusu onun çıkarlarını ko-

rur; ve bundan da ötede, yasanın kutsallığı, toplumun bir kesiminin aktif iradesiyle ve öteki kesiminin pasif kabulüyle kurulan düzenin kutsallığı, onun toplumsal konumunun en güçlü desteğidir. İngiliz burjuva, tıpkı tanrısında olduğu gibi, yasasında da kendisini yeniden üretilmiş bulduğu için, belli bir ölçüde, kendi sopası olan polis copunda da kendisini fevkalade teskin edici bir güç bulur. Ama emekçi için tam tersi! Emekçi, yasanın, kendisi için burjuvazi tarafından hazırlanmış bir sopa olduğunu, çok sık yinelenen deneyimleriyle çok iyi bilmektedir; burjuvazi zorlanmadıkça yasaya başvurmaz. Her hafta Manchester'da polisler dayak yerken ve geçen yıl, demir kapılarla ve kepenklerle korunan bir polis karakoluna işçiler baskın yapma teşebbüsünde bulunmuşken, İngiliz işçinin polisten korktuğunu söylemek gülünçtür. 1842 grevinde polisin etkin olması, daha önce söylediğim gibi, işçilerin açıkça belirlenmiş bir amaçlarının olmayışından ötürüydü.*

Emekçi yasaya saygı duymadığına, yalnızca değiştiremediği için boyun eğdiğine göre, en azından yasada bazı değişiklikler yapılmasını önermesi, burjuvazinin yasa dokusunun yerine bir proleter yasası koymayı arzu etmesi çok doğaldır. Önerilen bu yasa, biçimde tamamen siyasal olan ve Avam Kamarası için demokratik bir temel oluşturulmasını isteyen Halk Çartıdır [*People's Charter*].** Çartizm, burjuvaziye karşı çıkışın yoğunlaştırılmış biçimidir. Sendikalarda ve grevlerde, karşı çıkış hep yalıtılmış durumda kalmıştır: tek tek burjuvayla savaşan tek tek işçi grupları ya da şubeleri idi. Eğer çatışma genelleştiyse, bu seyrek olarak işçilerin böyle niyet etmesinden ötürü olmuştu; bile bile böyle yapıldığı zaman da tabanında çartizm vardı. Ama çartizmde, burjuvaziye karşı ayağa kalkan ve her şeyden önce siyasal güce, burjuvazinin kendisini koruduğu kaleye saldıran, tüm bir

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "işçilerin çaresizliğinden ötürüydü". *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Halk Çartı", "Genel Emekçiler Derneği", "adil bir çalışma günü için adil ücret", "genel oy", "tam oy" gibi terimler, Almancalarından sonra ayraç içinde İngilizce veriliyor. *–Ed.*

işçi sınıfıdır. Çartizm, 1780-1790 arasında proletaryanın içinden ve onunla birlikte ortaya çıkan, Fransız Devrimi sırasında güçlenen ve barıştan sonra radikal partiye dönüşen demokratik partinin devamıdır. O yıllarda merkezi Birmingham'la Manchester'da, daha sonra* da Londra'daydı; liberal burjuvaziyle işbirliği yaparak eski parlamentonun oligarklarının elinden Reform yasasını koparıp almıştı; ondan sonra burjuvaziye karşı emekçilerin partisi olduğunu adım adım daha belirginleştirerek kararlı biçimde durumunu sağlamladı. 1838'de Londra Genel Emekçiler Derneğinden[55] bir komite, William Lovett'in başkanlığında Halk Çartını hazırladı; Çartın 6 istemi şunlardı: (1) reşit, akıl yetenekleri yerinde ve cürüm işlememiş her erkeğin oy hakkına sahip olduğu genel oy; (2) yıllık parlamento; (3) yoksul insanların da seçime katılabilmesi için, parlamento üyelerine ödeme yapılması; (4) burjuvazinin rüşvet ve yıldırmalarını önlemek için gizli oy; (5) eşit temsili sağlamak üzere eşit seçim çevreleri ve (6) her seçmenin seçilebilir olması için, artık nominal hale gelmiş olan 300 sterlinlik mülk sahibi olma koşulunun kaldırılması.[56] Tümü Avam Kamarasının yeniden yapılandırılmasıyla sınırlı olan bu altı nokta, görünüşteki zararsızlığına karşın kraliçe ve lordlar dahil, tüm İngiliz Anayasasını devirecek yeterliktedir. Anayasanın monarşik ve aristokratik diye bilinen öğeleri, kendilerini ayakta tutabiliyorlarsa, bu onların sahte varlığının sürmesinde burjuvazinin çıkarı olduğu içindir. Bugün ne monarşi ne de aristokrasi sahte bir varlıktan daha fazlasına sahiptir. Ama gerçek kamuoyu bir bütün olarak Avam Kamarasını desteklediği, Avam Kamarası, yalnızca burjuvazinin değil, ama tüm ulusun iradesini temsil ettiği zaman, tüm kudreti öylesine kendinde toplayacaktır ki, monarşinin ve aristokrasinin başı çevresindeki son hale de düşecektir. İngiliz işçi ne lordlara saygı duyar, ne kraliçeye. Burjuvazi, lordlarla kraliçeye, gerçekte pek az etki olanağı bırakır, ama kişi olarak onlara tapınıyor görünür. İngiliz çartist, siyasal açıdan bir cumhuriyetçidir, ama başka ülke-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "daha önce" –*Ed.*

lerin cumhuriyetçi partilerine sempati gösterdiği halde, cumhuriyet sözcüğünü ya ağzına hiç almaz ya çok seyrek alır ve kendisini demokrat diye nitelemeyi yeğler. Ama o yalnızca bir cumhuriyetçi değildir; onun demokrasisi yalnızca siyasal değildir.

Çartizm 1835'in başından bu yana, her ne kadar burjuvaziden* henüz açıkça ayrışmadıysa da özünde emekçiler arasında gelişen bir hareketti. İşçilerin radikalliği, burjuvazinin radikalliğiyle elele yürüyordu; Çart, her ikisinin de parolasıydı. Her yıl ortak bir Ulusal Konsey topluyorlardı; görünüşte tek parti gibiydiler. O sıralarda alt orta-sınıf, Reform yasası karşısında duyduğu düş kırıklığı yanısıra 1837-1839'un kötü iş yılları oluşu nedeniyle çok kavgacı ve sert bir ruh hali içindeydi ve gürültülü çartist propagandaya çok olumlu bakıyordu. Propaganda kampanyasının hiddet ve şiddeti hakkında Almanya'da kimsenin hiçbir fikri yok. İnsanlar silahlanmaya ve ayaklanmaya çağırılıyordu; Fransız Devrimindeki gibi mızraklar hazırdı ve 1838'de Stephens adında bir metodist rahip, Manchester'da toplanan emekçilere şöyle sesleniyordu:

"Hükümetin gücünden, size zulmedenlerin emrindeki askerlerden, süngülerden, toplardan korkmanıza gerek yok; sizin, bunlardan çok daha güçlü bir silahınız var; karşısında, süngülerin ve topların güçsüz kaldığı bir silahınız var ve onu on yaşında bir çocuk bile kullanabilir. Yalnızca birkaç kibrit ve zifte batırılmış bir tutam saman; ve görelim bakalım, hükümet ve onun yüzbinlerce askeri, cesaretle kullanıldığı takdirde, bu tek silah karşısında ne yapacak"**

Emekçilerin çartizminin kendine özgü toplumsal karakteri, daha o yıl kendisini ortaya koymuştu. Aynı Stephens, Manchester'ın Mons Sacer'i, Kersall Moor'da 200.000 kişilik bir toplantıda da şunları söylüyordu:

"Dostlarım, çartizm, esas noktası, sizin oy pusulasını

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "radikal küçük-burjuvazi" – *Ed.*

** İşçilerin, bu öğüdü ciddiye aldıklarını görmüştük. –*Engels'in notu.* [Amerika ve İngiltere baskılarında yeralmıyor. –*Ed.*]

elde etmeniz demek olan türden bir siyasal hareket değildir. Çartizm bir çatal-bıçak sorunudur: Çart, iyi bir ev demektir, iyi bir gıda ve içki demektir, gönenç demektir ve kısa işgünü demektir."[57]

Yeni Yoksullar Yasasına karşı ve on saatlik işgünü için girişilen hareketler çartizmle yakın ilişki içindeydi. O sıralarda düzenlenen tüm toplantılarda Tory partisinden Oastler aktifti ve işçilerin toplumsal koşullarının iyileştirilmesini isteyen yüzlerce dilekçe, Birmingham'da kabul edilen Halk Çartı ulusal dilekçesiyle birlikte bu toplantılarda dolaştırılıp imza toplanıyordu. 1839'da ajitasyon her zamanki hararetiyle sürdürüldü ve yılın sonunda bir ölçüde sakinleşmeye başladığı zaman Bussey, Taylor ve Frost Kuzey İngiltere'de, Yorkshire'da ve Galler yöresinde aynı anda ayaklanma başlatmak üzere acele harekete geçtiler. Frost'un planı ihanete uğradı, bunun üzerine o, hareketi zamanından önce başlatmak zorunda kaldı.* Kuzeydekiler; bu başarısızlığı geri çekilmeye yetecek bir zaman önce haber aldılar. İki ay sonra, Ocak 1840'ta Yorkshire'daki Sheffield ve Bradford'da, casus kalkışması** denen birçok karışıklık oldu, ama heyecan yavaş yavaş yatıştı.[58] Bu arada burjuvazi dikkatini daha pratik ve kendisi için daha kârlı olan projelere, örneğin Tahıl Yasasına çevirdi. Manchester'da Tahıl Yasasına Karşı Dernek kuruldu; sonuç, radikal burjuvaziyle proletarya arasındaki bağların gevşemesi oldu. Emekçiler kısa sürede gördüler ki, Tahıl Yasasının yürürlükten kaldırılması, burjuvazi için çok avantajlıydı ama, kendileri açısından pek bir yararı yoktu; bu yüzden de bu çabaya katkı yapmaları sağlanamadı.

1842 bunalımı sökün etti. Ajitasyon bir kez daha 1839'daki gibi coşkuluydu. Ama bu kez, bunalımdan ciddi zarar gören zengin sanayi burjuvazisi de ajitasyona katılıyordu. Artık Tahıl Yasasına Karşı Lig denen hareket, kesin bir

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve o nedenle yenik düştü." – *Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılar, İngilizce terimi ayraç içinde veriyor. –*Ed.*

devrimci nitelik kazandı. Ligin gazeteleri ve kampanya propagandacıları, saklamaksızın devrimci bir dil kullanmaya başladılar; bunun çok iyi gerekçelerinden biri; Muhafazakar Partinin 1841'den beri iktidarda olmasıydı. Daha önce çartistlerin yaptığı gibi, burjuva önderler halkı isyana çağırıyordu; bunalımın zararını en çok çekmiş olan emekçilerde, o yıl çartist dilekçe için toplanan imzaların üç-buçuk milyon oluşunun da kanıtladığı üzere hiç de hareketsiz değillerdi. Kısacası, iki radikal parti daha önce birbirine bir ölçüde yabancılaştıysa bile, bir kez daha ittifak kuruyorlardı. Liberallerle çartistlerin 14 Şubat 1842'de Manchester'da yaptıkları bir toplantıda, Tahıl Yasasının yürürlükten kaldırılması ve çartın kabulünü öngören bir dilekçe hazırlandı. Ertesi gün dilekçe her iki parti tarafından onaylandı. Bahar ve yaz, çok sert bir ajitasyon ve artan sıkıntı ortamında geçti. Burjuvazi, bunalımın, onun ortaya çıkardığı yoksulluğun ve genel heyecan havasının yardımıyla Tahıl Yasasının yürürlükten kaldırılmasını sağlamakta kararlıydı. O dönem, muhafazakarlar iktidarda olduğu için, liberal burjuvazi yasalara uyma alışkanlığını yarı yarıya terketmişti; işçilerin yardımıyla bir devrim yapmayı arzuluyorlardı. Burjuvazi parmaklarını yakmasın diye kestaneyi ateşten emekçiler alacaktı. 1839'da çartistlerin ortaya attığı eski "kutsal ay" fikri, yani bir genel grev fikri yeniden canlandırıldı. Ne var ki, bu kez işi bırakmak isteyenler işçiler değildi; fabrikalarını kapatıp işçileri aristokrasinin kırsal kesimdeki malikanelerine göndermek ve böylece Tory parlamentosu ve Tory hükümetini, Tahıl Yasasını yürürlükten kaldırmaya zorlamak isteyen sanayicilerdi. Doğal ki, bunu hemen bir ayaklanma izleyebilirdi; ama burjuvazi güven içinde geri planda durur ve işler sarpa sarırsa kendisini tehlikeye atmaksızın sonuçları bekleyebilirdi. Temmuz sonunda işler düzelmeye başladı; canlılık gelmişti. Fırsatı kaçırmamak için Staleybridge'deki üç firma, işlerin açılmasına karşın ücretleri düşürdüler.* Bunu kendi

* Manchester ve Leeds Ticaret Odalarının Temmuz sonu Ağustos başı raporları. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

başlarına mı, yoksa başka sanayicilerle anlaşma halinde mi yaptılar, bilmiyorum. Firmalardan ikisi bir süre sonra geri adım attı, ama üçüncüsü, William Bailey And Brothers direndi ve itiraz eden işçilere "eğer bu onları hoşnut etmediyse, gidip oyun oynamalarını" söyledi. Bu hakaret edici yanıtı işçiler yuhalarla karşıladılar. Fabrikadan çıktılar, kasabanın içinde bir gösteri yürüyüşü yaptılar ve tüm arkadaşlarını, işi bırakmaya çağırdılar. Birkaç saat içinde tüm fabrikalar durdu ve işçiler bir toplantı yapmak üzere Mottram Moor'a yürüdüler. Bu 5 Ağustosta oldu. 8 Ağustosta beşbin kişi Ashton'a ve Hyde'a yürüdü; tüm fabrikaları ve kömür ocaklarını kapattılar ve toplantılar yaptılar; ne var ki, bu toplantılarda tartışılan konu, burjuvazinin umduğu gibi Tahıl Yasasının yürürlükten kaldırılması değil, fakat "adil işe adil ücret" idi. 9 Ağustosta Manchester'a yürüdüler; resmî makamlar (hepsi liberal) işçilere direnmedi; fabrikaları kapattılar. 11 Ağustosta Stockport'taydılar; bir fabrikaya, burjuvazinin en sevgili çocuğuna saldırınca ilk dirençle karşılaştılar. Aynı gün Bolton'da genel grev başladı, karışıklıklar oldu; ama orada da resmî makamlar müdahale etmedi. Kısa sürede başkaldırı tüm sanayi yöresine yayıldı ve hasat ve gıda üretimi dışında tüm çalışma durdu. Ama isyancı işçiler sakindi. Bu isyana, kendi arzuları dışında sürüklenmişlerdi. Manchester'daki Tory partisinden Birley dışında, sanayiciler, *alışageldiklerinin aksine* bu isyana karşı çıkmıyorlardı. İşler, işçilerin hangi belirgin sonuca gitmek istedikleri bilinmeksizin başlamıştı; hepsinin birleştiği tek nokta, Tahıl Yasasını yürürlükten kaldırmak isteyen burjuvazi uğruna kurşunlanmamaktı. Bunun ötesinde kimi Çartın savunulmasını istiyordu; bunu henüz zamansız bulan kimileri de yalnızca ücretleri 1840 düzeyinde kurtarınayı arzuluyordu. Bu noktada tüm başkaldırı çöktü. Eğer başından itibaren, bilinçli, kararlı bir işçi başkaldırısı olsaydı, kesinlikle amacına ulaşırdı; ama kendi arzuları dışında patronları tarafından sokağa sürüklenen bu kalabalıklar, bir de belirgin bir amaçları olmayınca, hiçbir şey yapamazlardı. Bu arada, 15 Şubat ittifakını

yürürlüğe koymak için parmağını oynatmayan burjuvazi, emekçilerin kendisine alet olmaya yanaşmayacaklarını ve yasalara uyma geleneğini mantıksız bir biçimde terketmesinin de kendisi için tehlike çanlarını çaldığını kısa sürede gördü. O nedenle yasalara uyma davranışına yeniden geri döndü ve emekçilere* karşı hükümetin yanıda yeraldı.

Burjuvalar geçici polis memuru olarak hizmet andı içtiler. (Manchester'daki Alman tüccarlar da bu törene katıldılar ve dudaklarında puroları, ellerinde kalın sopalarıyla aşırı gösterişçi bir biçimde yürüdüler.) Preston'daki kalabalığa ateş emri verdiler. Böylece halkın niyetlenmediği başkaldırısı, bir anda yalnızca hükümetin tüm askerî gücünü karşısında bulmakla kalmadı, ama aynı zamanda mülk sahibi sınıfın bütünüyle de karşı karşıya geldi. Özel bir amacı olmayan emekçiler yavaş yavaş dağıldılar ve başkaldırı, kötü sonuçlara yolaçmadan bitti. Daha sonra burjuvazi ayıp üstüne ayıp yaptı; bahardaki devrimci diliyle hiç de tutarlı olmayan bir biçimde halk ayaklanmasının korkunçluğundan sözetti; ayaklanmanın suçunu çartist kışkırtıcılara bağladı; oysa kendisi, başkaldırıyı sağlayabilmek için hepsinden daha çok çaba harcamıştı; ve eşi görülmedik bir utanmazlıkla yasayı kutsayıcı eski tutumuna geri döndü. Bu başkaldırıda hiçbir günahı olmayan, yalnızca burjuvazinin yapmaya niyetlendiği şeyi, eline geçen fırsatı kullanarak yapan çartistler mahkemeye verildiler ve cezalandırıldılar; burjuvazi ise hem hiç fire vermeden işin içinden sıyrıldı, hem de işin durduğu süre içinde, eski stoklarındaki malları daha iyi fiyattan sattı-bitirdi.

Başkaldırının meyvesi, proletaryanın burjuvaziden kesin olarak ayrılışıydı. Çartistler, bir devrim pahasına da olsa Çartı gerçekleştirme kararlılıklarını o ana dek gizleme gereğini duymamışlardı; ama şiddete dayalı bir değişimin, kendi konumunu tehdit etme tehlikesi taşıdığını bir anda kavrayan burjuvazi, kuvvete başvurma konusunda artık tek söz-

* Almanca baskılarda "ki onları kendisi kışkırtmış ve sonra isyana zorlamıştı". *–Ed.*

cük duymak istemiyordu; sanki doğrudan ya da dolaylı fizik kuvvet kullanmaktan daha farklı bir şeymiş gibi amacına moral güçle ulaşmayı savunuyordu. Gerçi sonradan (en az burjuvazi* kadar inanılmaya değer olan) çartistler de fizik kuvvete başvurma çağrısından geri durarak bu farklılığı ortadan kaldırdılarsa da, başta, ayrılığın bir nedeni bu noktaydı. İkinci ve esas ayrılık konusu, çartizmi kendi saflığıyla ortaya çıkaran ayrılık konusu, Tahıl Yasasının yürürlükten kaldırılması sorunuydu. Burjuvazi** bununla doğrudan ilgileniyordu, proletarya ilgilenmiyordu. İşte bu farklılık çerçevesinde çartistler iki kampa bölündüler; gerçi siyasal programları harfi harfine aynıydı ama gene de çok ayrılardı ve birleşemiyorlardı. Ocak 1843'te Birmingham Ulusal Konvansiyonunda, radikal burjuvazinin temsilcisi Sturge, çartist derneğin[59] tüzüğünden çart sözcüğünün çıkarılmasını, çünkü bu sözcüğün ayaklanma sırasındaki şiddet olaylarının anımsanmasına yolaçtığını öne sürdü; oysa bu bağlantı yıllardan beri vardı ve bay Sturge, o ana kadar buna hiç de itiraz etmemişti. İşçiler bu sözcüğü çıkarmayı reddettiler ve oylamada yenik düşünce bu değerli *quaker*, bay Sturge, birdenbire sadakatini anımsadı, salonu terketti ve radikal burjuvazi içinde, "Tam Oy Derneği"ni kurdu. Bu geçmişi anımsamalar jakoben burjuvaziye öylesine tiksindirici geliyordu ki, genel oy terimini bile, o gülünç başlıkla tam oy başlığıyla değiştiriyordu. Emekçiler gülüp geçtiler ve kendi yollarına gittiler.

O andan itibaren çartizm, tüm burjuva öğelerinden temizlenmiş saf bir emekçi davası haline geldi. "Tam" dergiler *Weekly Dispatch, Weekly Chronicle, Examiner,* vb., yavaş yavaş, öteki liberal gazete ve dergilerin uyutucu tonuna büründüler; serbest ticaret davasını benimsediler; on saatlik işgünü istemine ve tüm işçi istemlerine saldırıya geçtiler ve radikalliklerini bir bütün olarak geri plana attılar. Radikal burjuvazi işçilerle her çatışmada liberallerle elele tutuştu ve

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "liberal burjuvazi" –*Ed.*
** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "radikal burjuvazi" –*Ed.*

İngiliz için bir serbest ticaret* sorunu demek olan Tahıl Yasası sorununu kendi ana sorunu haline getirdi. Böylece liberal burjuvazinin egemenliği altına girdiler ve şimdi yürek sızlatıcı bir rol oynuyorlar.

Buna karşılık çartist emekçiler, proletaryanın burjuvaziye karşı tüm savaşımını, iki kat hevesle benimsediler. Serbest rekabet, işçilere, nefretlerini çekecek ölçüde sıkıntı vermişti; o hareketin havarileri olan burjuvazi, artık onların ilan edilmiş düşmanı. Emekçi, tam rekabet özgürlüğünden ancak zarar bekleyebilir. Onun şimdiye dek öne sürdüğü istemler, on saatlik işgünü, işçilerin kapitaliste karşı korunması, iyi ücret, iş güvencesi, Yeni Yoksullar Yasasının yürürlükten kaldırılması, çartizm için "Altı Nokta" kadar temelli olan bütün bu istemler serbest rekabet ve serbest ticarete doğrudan karşıttır. İşçilerin, serbest ticaret ve Tahıl Yasasının yürürlükten kaldırılması hakkında hiçbir şey duymak istememesinde, ve Tahıl Yasası sorununda kayıtsız kalırken (İngiliz burjuvazisi için anlaşılmaz bir olgu), bunu savunanlara derinden öfkelenmesinde şaşılacak bir yan yoktur. Bu sorun, proletaryayı burjuvaziden, çartizmi radikallikten ayıran noktadır; ve burjuvazinin anlayışı bunu kavrayamaz, çünkü proletaryayı kavrayamaz.

Çartist demokrasiyle şimdiye kadarki siyasal burjuva demokrasisi, arasındaki fark da buradadır. Çartizm, zorunlu olarak toplumsal yapıdadır, bir sınıf hareketidir.** Radikal burjuvazi için sorun, "Altı Nokta" ile başlar ve onunla biter, en fazladan belli bazı anayasal reformlardır; proleterler için ise daha ileri amaçlar için yalnızca bir araçtır.*** "siyasal iktidar aracımız, toplumsal mutluluk amacımız" şimdi artık çartistlerin açıkça belirlenmiş savaş narasıdır. Rahip Stephens'in "çatal-bıçak sorunu" yaklaşımı 1838'de çartistlerin yalnızca bir kesimi için doğruydu; 1845'te tümü için doğru oldu. Artık çartistler arasında yalnızca politikacı olan biri

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "bir serbest rekabet sorunu" –*Ed.*

** Almanca baskılarda "bir sınıf hareketidir" sözcükleri yok. –*Ed.*

*** Almanca baskılarda "daha ileri amaçlar için" sözcükleri yok. –*Ed.*

yok; her ne kadar çartistlerin sosyalizmi pek az gelişme gösterdiyse de, her ne kadar yoksulluğa karşı temel çözüm çareleri, sanayinin gelişiyle üzerine iptal işareti çekilen* toprak dağıtımı[60] sisteminden ibaretse de, her ne kadar temel pratik önerileri** göründüğü kadarıyla gerici bir yapıda ise de bunlar gene de bir seçeneği içerir, o da şudur: İşçiler ya bir kez daha rekabetin gücüne teslim olacaklar ve eski durum geri gelecektir ya da onlar rekabetin üstesinden gelecek ve onu kaldıracaklardır. Öte yandan, çartizmin bugünkü kesinleşmemiş durumu, salt siyasal olan bir partiden ayrılması, onun karakteristik özelliğinin, toplumsal yönünün daha geliştirilmesi fırsatını içerir. Özellikle gelecek bunalım, emekçileri, yoksulluğun zorlamasıyla siyasal çözümler yerine toplumsal çözümlere yönelteceği için sosyalizme yakınlaşmaktan sakınmak olası değildir. Ticaret ve sanayide bugünkü canlı durumu, en geç 1847'de*** ve bir olasılıkla 1846'da bir bunalımın, şiddeti ve uzunluğu bakımından eski bunalımların hepsini geride bırakacak bir bunalımın izlemesi beklenmelidir. Emekçiler çartın gereğini doğal olarak yapacaklardır; ama bu arada, şimdi hiç bilmedikleri fakat ortaya atabilecekleri birçok noktayı daha aydınlık görmeyi öğreneceklerdir.

Bu arada sosyalist ajitasyon da gelişiyor. İngiliz sosyalizmi, işçi sınıfını etkilediği ölçüde ilgimizi çekiyor. İngiliz sosyalistler, tarım ve sanayi ile meşgul, eşit haklara sahip, eşit eğitim gören iki, üçbin kişiyi kapsayacak "yurt kolonilerinde"[61] ortak mülkiyetin adım adım uygulanmasını öneriyorlar. Daha kolay boşanma olanağı, rasyonel hükümet, tam vicdan özgürlüğü, cezanın kaldırılması, suçlunun rasyonel bir muameleyle düzeltilmesi gibi istemler öne sürüyorlar. Bunların pratik önermeleri; kuramsal ilkeleri, burada bizi ilgilendirmiyor. İngiliz sosyalizmi, bir sanayici olan Owen'la ortaya çıktı; bu nedenle, —gerçi sonunda burjuvaziyle prole-

* Bkz: Giriş bölümü. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*

** Almanca baskılarda "işçilerin korunması vb." *–Ed.*

*** (1892) Bu kehanet doğru çıktı. *–1892 Almanca baskısına Engels'in notu.*

tarya arasındaki sınıf karşıtlığının ortadan kaldırılmasına gelip dayanıyor* ama—, yöntemlerinde burjuvaziye karşı çok özenli davranıyor ve proletaryaya ise büyük haksızlık ediyor.

Sosyalistler, tepeden tırnağa yumuşak başlı ve barışçıllar; bugünkü hali ne kadar kötü olursa olsun yerleşik düzenimizi kabul ediyorlar; kamuoyunu kazanma dışındaki tüm yöntemleri yadsıyorlar. Yine de o kadar dogmatikler ki** bu yöntemle hem onlar için, hem bugün aldığı biçimiyle ilkeleri için başarı umudu hiç mi hiç yok. Alt sınıfların karşılaştığı ahlak çöküntüsünden yanıp yakılıyorlar; ama eski toplumsal düzenin çözülüşündeki ilerletici öğeyi göremiyorlar ve özel çıkarların neden olduğu çürümüşlüğün ve mülk sahibi sınıflardaki iki yüzlülüğün daha büyük olduğunu kabule yanaşmıyorlar. Tarihsel gelişim diye bir şeyi itiraf etmiyorlar; ulusu, siyasal gelişimin, dönüşümü olanaklı ve gerekli hale getireceği noktaya kaçınılmaz yürüyüş yoluyla değil, ama bir gecenin içinde ve hemencecik komünizme ulaştırmak istiyorlar.*** Doğru, emekçinin burjuvaya neden öfke duyduğunu anlıyorlar, ama bu sınıf nefretini verimsiz buluyorlar; oysa işçiyi hedefe yakınlaştırabilecek tek moral dürtü bu. Bunun yerine, İngiltere'nin bugünkü konumunda çok daha verimsiz olan bir insanseverlik ve sevgi öğütlüyorlar. Yalnızca psikolojik bir gelişmeyi, üstelik o da insanın geçmişe ilişkin tüm ilişiğinden soyutlanmış bir gelişmeyi kabul ediyorlar; oysa birey dahil tüm dünya o geçmiş üzerinde duruyor. İşte bu yüzden de çok soyutlar, çok metafizikler ve pek az şey başarabiliyorlar. Aralarından bazıları işçi sınıfından geliyor; işçi sınıfının en eğitilmiş ve en sağlam kesimini temsil eden, pek ama pek küçük bir azınlık bunlar. Bugünkü biçimiyle sosyalizm, asla işçi sınıfının ortak inancı haline gele-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "gerçi özünde, burjuvaziyle proletarya arasındaki karşıtlık çerçevesinin ötesine geçiyor ama" –*Ed.*

** Almanca baskılarda "dogmatik" yerine "soyut" –*Ed.*

*** Almanca baskılarda tümce şöyle: "siyasal savaşımı, sonunda gelip dayanacağı noktaya [*sich selbst auflöst*] kadar sürdürmeksizin, ulusu bir gecenin içinde ve hemencecik komünizme ulaştırmak istiyorlar." –*Ed.*

mez; bir süre için lütfedip çartist görüş noktasına dönmelidir. Ama gerçek bir proleter sösyalizm, çartizmden geçerek, burjuva öğelerinden arınmış olarak, birçok sosyalist ve çartist önderin (hemen hepsi sosyalist)* kafasında belirginleştiği biçimiyle, kısa süre içinde, İngiliz halkının gelişim tarihinde ağırlığı olan bir rol oynamak durumundadır. Tabanı Fransız sosyalizminden daha geniş olan İngiliz sosyalizmi, kuramsal** gelişiminde onun gerisindedir; daha sonra, Fransız bakış açısının ötesine geçebilmek için bir an durup o bakış açısına geri gelmelidir. Bu arada Fransızlar da daha ileri gidecekler. İşçi kitleleri arasında dinsel inançların hiç bulunmamasının çok belirgin oluşu, İngiliz sosyalizminin çok işine yaramaktadır; bu belirginlik öyledir ki, bilinçsizce ve salt pratikte dinsiz olan işçi kitleleri, bu belirginlik karşısında sık sık gerilemektedirler. Ama bu noktada da gerekirlik, emekçileri, giderek daha iyi görecekleri gibi, yalnızca daha zayıf hale getirmeye, kadere rıza göstermeye, kan emici mülk sahibi sınıfına itaate ve sadık kalmaya iten dinsel inanç kalıntılarını da terketmeye zorlayacaktır.

Görüldüğü gibi, işçi hareketi çartist ve sosyalist olmak üzere iki kanada ayrılmıştır. Çartistler kuramsal*** olarak daha geridirler, daha az gelişmişlerdir; ama sınıflarının temsilcisi gerçek proleterlerdir. Sosyalistler, daha ileriye bakmaktadırlar, sıkıntılara karşı pratik çareler önermektedirler; ama burjuvaziden hareket ettikleri için ve bu nedenle işçi sınıfıyla tam bütünleşmeyi başaramamaktadırlar. Sosyalizmin çartizmle birliği, Fransız komünizminin İngiliz usulü yeniden üretilmesi, gelecek adım olacaktır, hatta bu başlamıştır bile. İşte o zaman, ancak bu başarıldığı zaman, işçi sınıfı İngiltere'nin gerçek entelektüel**** önderi olacaktır. Bu arada siyasal ve toplumsal gelişme, bu yeni partiyi, çartiz-

* (1892) Owen'cı özel anlamında değil doğal ki, genel anlamında sosyalist. *–1892 tarihli Almanca baskıya Engels'in notu.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "kuramsal" sözcüğü yeralmıyor; "Fransız sosyalizmi" yerine de "Fransız komünizmi" *–Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "kuramsal" sözcüğü kullanılmıyor. *–Ed.*

**** Almanca baskılarda "entelektüel" sözcüğü yok. *–Ed.*

min bu yeni hareketini besleyecektir.

Emekçilerin bu farklı kesimleri, sık sık birleşen, sık sık ayrışan sendikacılar, çartistler, ve sosyalistler, eğitimi geliştirmek için çok sayıda okul ve okuma odası açmışlardır. Her sosyalist ve hemen hemen her çartist kurumun böyle bir yeri vardır; birçok sendika da aynı durumdadır. Buralarda çocuklar burjuvazinin etkilerinden arındırılmış saf bir proletarya eğitimi alırlar; okuma odalarında da hemen hemen yalnızca proleter dergileri ve kitapları bulunur. Bu düzenlemeler, burjuvazi için çok tehlikelidir; burjuvazi birçok böyle kurumu, "Sanat Enstitüleri"ni[62] proletaryanın etkisinden kurtarmayı ve burjuvaziye yararlı olacak biçimde bilimi yayan kuruluşlar haline getirmeyi başarmıştır. Buralarda şimdi emekçileri burjuvaziye karşıtlıktan uzaklaştıracak ve belki de onların eline, burjuvaziye para kazandırıcı buluşlar yapabilecekleri olanakları verecek doğa bilimleri öğretilmektedir; ne var ki, pek sık görüldüğü üzere, yaşadığı büyük kentte, uzun çalışma saatleri nedeniyle doğaya şöyle göz ucuyla bakma olanağını bile bulamayan işçiyi *şimdi* doğa bilimine aşina etmek tümden yararsızdır. Buralarda ekonomi politik öğretilmektedir; onun putu da serbest rekabettir ve emekçi için özü şudur: Emekçinin yapabileceği en rasyonel şey açlığa razı olmaktır. Buralarda eğitimin her yönü zararsızdır, gevşektir, egemen siyasete ve dine itaatlidir; böylece emekçi için sürekli bir sakin itaat, edilgenlik ve kadere rıza vaazıdır.

İşçi kitlesinin doğal ki bu okullarla bir alış-verişi yoktur; o nedenle onlar daha çok proleterlerin okuma odalarına ve kendi çıkarlarını doğrudan ilgilendiren sorunların tartışıldığı toplantılara giderler; kendine yeterli burjuvazi *Dixi et salvavi** der ve "kötü niyetli demagogların ağız kalabalığını sağlam eğitime yeğ tutan" sınıfa yüzünü buruşturarak ve küçük görerek bakar. Ne var ki, burjuvazinin çıkar eğilimleriyle karıştırılmamış sağlam bir eğitimin değerini işçilerin takdir ettiklerini, bilimsel, estetik ve ekonomik konularda sosyalist

* *Dixi et salvavi* [*animam meam*]: Konuştum ve ruhumu kurtardım. –*Ed.*

kurumlarda* sık sık verilen en çok kişinin izlediği konferanslar kanıtlamaktadır. Sarkık-sökük pamuklu kadife ceketi içinde, jeolojik, astronomik konularda ya da başka konularda, Almanya'daki en "kültürlü" burjuvanın sahip olduğu bilgiden daha fazlasıyla konuşan işçileri çok dinlemişliğim var. Ve İngiliz proletaryasının bağımsız eğitimde ne ölçüde ilerlediğini gösteren gerçek, modern felsefe, siyaset ve şiir yazınının hemen hemen yalnızca emekçiler tarafından okunuyor oluşudur. Toplumsal koşulların ve o koşullardan kaynaklanan önyargıların kölesi olan burjuva, ilerlemenin yolunu döşeyen her şey karşısında titrer, dualar eder, istavroz çıkarır; proletarya ise onu gözler, başarıyla ve zevkle inceler, araştırır. Bu açıdan sosyalistler, proletaryanın eğitiminde gerçekten mucizeler yaratmışlardır. Fransız materyalistlerini, Helvétius, Holbach, Diderot vb. yazarları İngilizceye çevirmişler ve en iyi İngilizce yapıtlarla birlikte, ucuz baskılarla yaymışlardır.[63] Strauss'un *Life of Jesus* [*İsa'nın Yaşamı*] ve Proudhon'un *Property* [*Mülkiyet*]** adlı yapıtları da yalnızca emekçiler arasında dolaşıyor.[64] Shelley, deha ve peygamber Shelley, alev alev yanan tenselliği ve mevcut topluma ilişkin acı hicvi ile Byron okurlarının çoğu proleterlerin arasından çıkar. Burjuvazinin yalnızca hadım edilmiş baskıları, bugünün ikiyüzlü ahlakçılığıyla uyuşumlu olarak sansürlenmiş aile baskıları vardır. Yakın tarihlerin iki büyük, pratik filozofu Bentham ve Godwin ve özellikle ikincisi hemen yalnızca proletaryanın malıdır; gerçi Bentham, radikal burjuvazi içinde bir ekoldür, ama onun öğretilerini bir adım ileri götürerek geliştirenler yalnızca sosyalistler ve proletaryadır. Proletarya bu temelde başlıca dergilerle broşürlerden oluşan ve öz-değeri bakımından burjuva literatüründen çok ilerde bulunan bir literatür yaratmıştır. Bu konuya gene döneceğiz.[65]

Üzerinde durulması gerekli bir nokta daha var. Fabrika

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "bütün proleter kurumlarında, özellikle sosyalist kurumlarda" –*Ed.*

** Engels, Proudhon'un "*Mülkiyet Nedir? Ya da Hukuk İlkeleri ve Yönetim Üzerine Araştırmalar*" (Paris 1840) adlı yapıtını kastediyor. –ç.

işçileri, ve özellikle pamuklu yöresinin işçileri, işçi hareketinin çekirdeğini oluşturuyor. Lancashire ve özellikle Manchester, en güçlü sendikaların başkentidir, çartizmin merkezidir, en çok sosyalist burada vardır. Fabrika sistemi ne kadar çok sanayi koluna yayılırsa, oralarda çalışan daha çok sayıda emekçi, işçi hareketine katılmaktadır; emekçiyle kapitalist arasındaki karşıtlık ne ölçüde keskinleşirse, işçilerdeki proleter bilinç o kadar durulaşıyor. Birmingham'ın küçük zanaatkarları, bunalımlardan ne kadar zarar görseler de henüz proleter çartizmi ile dükkancı radikalizmi arasında mutsuz bir noktada duruyorlar. Ama genelde, üretimde çalıştırılan tüm işçiler, şöyle ya da böyle sermayeye ve burjuvaziye direnç davasına kazanılmışlardır ve hepsi şu noktada müttefiktir: Onur duydukları kimlikleriyle, çartist toplantılardaki normal hitap şekliyle emekçiler* olarak ayrı bir sınıf oluştururlar; çıkarları ve ilkeleri ayrıdır; mülk sahiplerine tamamen zıt olarak her şeye ayrı bir gözle bakarlar; ve ulusun gelişme kapasitesi ve gücü bu sınıfa dayanır.

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "emekçiler" İngilizce veriliyor. –*Ed.*

İNGİLTERE'NİNKİ gibi dev bir sanayi için hammadde ve yakıt üretmek çok sayıda işçi gerektirir. Ama İngiltere, sanayi için gerekli tüm maddelerden (tarımsal yörelere ait olan yün dışında) yalnızca mineralleri üretir: metaller ve kömür. Cornwall'da zengin bakır, kalay, çinko ve kurşun madenleri, Galler yöresinde,* Staffordshire'da ve başka bazı bölgelerde çok miktarda demir, ve hemen hemen İngiltere'nin tüm kuzeyi ve batısı, orta İskoçya ve İrlanda'nın bazı yörelerinde çok bol miktarda kömür vardır.**

Cornwall yöresindeki madenlerde bir bölümü toprak üstünde, bir bölümü toprak altında olmak üzere yaklaşık 19.000 erkek, 11.000 kadın ve çocuk çalıştırılmaktadır. Toprak altındaki madenlerde neredeyse tamamen erkekler ve

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Kuzey Galler yöresinde" – *Ed.*

oniki yaşını geçmiş çocuklar çalıştırılır. Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun raporuna göre, yeraltı işçilerinin koşulları, göreceli olarak maddi yönden katlanılabilir durumdadır; ve İngilizler, maden damarını denizin altına kadar izleyen cesur ve güçlü madencileri olmasıyla sık sık övünürler. Ama bu işçilerin sağlığı konusunda, aynı Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun raporu, başka bir yargıya varmaktadır. İçinde pek az oksijen bulunan tozla ve patlamış barutun dumanıyla karışmış maden havasını solumanın, ciğerleri nasıl ciddi biçimde etkilediğini, kalp hareketini bozduğunu, sindirim organlarının çalışmasını yavaşlattığını, komisyon raporunda yeralan Dr. Barham'ın bilgi raporu göstermektedir. Aynı rapora göre, bu yorucu çalışma, özellikle gündelik çalışmadan önce ve sonra, güçlü genç erkeklerin bile yapmak zorunda olduğu, bazı madenlerde bir saatten uzun bir süre merdiven çıkıp inme hareketi bu hastalıkların oluşumuna büyük ölçüde katkı yapar; öyle ki yeraltında, madende çalışmaya erken gençlik yaşında başlayan erkeklerin boyu, yer üstünde çalışan kadınların boyu kadar bile değildir; birçok madenci hızla gelişen veremden genç yaşında, çoğu madenci de yavaş gelişen veremden orta yaşında

** 1841 sayımına göre İrlanda dışında, Büyük Britanya'da madenlerde çalışanlar şöyleydi:

	20 yaş üstü erkek	20 yaş altı erkek	20 yaş üstü kadın	20 yaş altı kadın	Toplam
Kömür	83.408	32.475	1.185	1.165	118.233
Bakır	9.866	3.428	913	1.200	15.407
Kurşun	9.427	1.932	40	20	11.419
Demir	7.773	2.679	424	73	10.949
Kalay	4.602	1.349	68	82	6.101
Çeşitli (Belirtilmedi)	24.162	6.591	472	491	31.716
Toplam	139.238	48.454	3.102	3.031	193.825

Genelde kömür ve demir madenlerinde aynı insanlar çalıştığı için, kömür madenlerinde çalışıyor görünenlerin bir bölümü ve "Çeşitli" başlığı altında görünenlerin önemli bir kısmı, demir madenlerinde çalışıyor sayılmalıdır. –*Engels'in notu.*

ölür; çok erken yaşlanırlar ve otuzbeş-kırkbeş yaş arasında çalışamaz hale gelirler; şaftın sıcak havasından (ter içinde merdivenleri tırmandıktan sonra), birden yerüstündeki soğuk rüzgara çıktıkları zaman birçok işçide had derecede soluma organları yangısı nöbeti gözlenir; bu had safhadaki yangı çoğu zaman öldürücüdür. Yerüstü işleri, kömürün kırılması ve sınıflandırılması, kızlar ve çocuklar tarafından yapılır; açık havada yapıldığı için de sağlıklı diye tanımlanmaktadır.

İngiltere'nin kuzeyinde, Northumberland-Durham sınırında Alston Moor'da geniş kurşun madenleri vardır. Bu yöreden alınan raporlar,* Cornwall'dan alınan raporlarla hemen hemen tıpatıp aynıdır. Burada da oksijen azlığından, aşırı tozdan, barut dumanından, havadaki karbonik asit gazı ve sülfürden yakınılmaktadır. Sonuç olarak buradaki madenciler de Cornwall'dakiler gibi, kısa boyludurlar; hemen hepsi otuz yaşından itibaren göğüs rahatsızlığından yakınır; bu işte çalışmakta ısrar edilirse de hemen her zaman olduğu gibi, bu insanların ortalama ömrünü çok büyük ölçüde kısaltan veremden sona erer. Eğer bu yörenin madencileri, Cornwall'dakilerden bir parça daha uzun yaşıyorlarsa, bu, yerin altına ondokuz yaşından önce girmedikleri içindir; Cornwall'da ise, gördüğümüz gibi toprak altı işine oniki yaşında başlanır. Ama gene de tıbbi verilere göre, burada da çoğunluk kırk-elli yaş arasında ölür. Yörenin nüfus kayıtlarına göre, ortalama 45 yaşında ölen 79 madenciden 37'sinin ölüm nedeni verem, 6'sınınki astımdı. Çevredeki Allendale, Stanhope ve Middleton'da ortalama ömür sırasıyla 49, 48 ve 47 yıldır; göğüs hastalıklarından ölenlerin oranı da gene sırasıyla yüzde 48, yüzde 54 ve yüzde 56'dır.** Bu rakamları İsveç çizelgesi denen ve İsveç'in tüm nüfusunun ayrıntılı

* Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun raporunda da yeralıyor; komisyon üyesi Mitchell'in raporu. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.* [Almanca baskılarda metin içinde. *–Ed.*]

**1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda şu tümce eklenmiş: "Unutulmasın ki, bütün bu bilgi ve rakamlar, *ondokuz yaşına kadar* işe başlamamış olan madencileri içermektedir." *–Ed.*

ölüm istatistiklerini içeren ve İngiltere'de İngiliz işçi sınıfının ortalama ömür uzunluğu açısından elde edilebilecek en doğru standart olarak kabul edilen çizelgelerle karşılaştıralım. İsveç çizelgesine göre, ondokuz yaşını geçen erkeklerin ortalama ömür süresi 57½ yıldır; bu ölçüye göre, kuzey İngiltere'deki madencilerin işi, onların ortalama on yılını çalmaktadır. Gene de İsveç çizelgeleri *işçiler* için ömür uzunluğu standardı olarak kabul edilmiştir, o nedenle de proletaryanın içinde yaşadığı aleyhteki koşullardan etkilenmiş yaşam olasılığını, yani normal standarttan daha kısa bir ömür standardını temsil etmektedir. Yöredeki pansiyonlar ve yatakhaneler, kentlerde nasıl olduğunu daha önce gördüğümüz bu yerler, oradakiler kadar pis, mide bulandırıcı ve aşırı kalabalıktır. Komisyon üyesi Mitchell, 18 fit uzunluğunda, 15 fit eninde* 42 erkek ve 14 erkek çocuk toplam 56 kişiyi, gemilerdeki gibi, yarısı üst katta yatmak üzere ranzalarda ağırlamak için hazırlanmış bir baraka-yatakhaneyi gezmiştir.** Barakada kirli havanın çıkmasını sağlayacak herhangi bir hava deliği yoktur; ziyaretten önceki üç gece bu yatakhanede kimse kalmadığı halde, koku ve odanın havası öylesine kötüdür ki komisyon üyesi Mitchell, bir saniye bile dayanamamıştır. O oda, sıcak bir yaz gecesi, içindeki 56 kişiyle kim bilir nasıldır? Ve burası bir Amerikan köle gemisinin kasara altı yatakhanesi değil, özgür Britanyalıların kaldığı yerdir!

Şimdi İngiltere madenciliğinin en önemli dalına kömür ve demir madenciliğine bakalım; Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyon, bu ikisini birlikte ve konunun öneminin gerektirdiği ayrıntıda ele alıyor. Bu raporun ilk bölümü, neredeyse tümüyle, bu madenlerde çalışan işçilerin durumuna ayrılmış. Daha önce sanayi işçilerinin durumunu ayrıntılı biçimde anlattığım için, şimdi burada, bu çalışmanın gerektirdiği çerçevenin gerektirdiği kısalıkta ele alacağım.

Hemen hemen aynı biçimde işletilen kömür ve demir ma-

* 5,5 x 4,5 metre. –ç.

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "14 ranzada 56 kişi, yarısı ötekilerin *üstünde*, gemilerdeki gibi." –*Ed.*

denlerinde dört, beş ve yedi* yaşında çocuklar çalıştırılmaktadır. Bu çocuklar, madencinin damardan çıkardığı demir cevherinin ya da kömürün oradan at patikasına ya da ana şafta aktarılması ve işçilerle malzemenin geçişi için, (maden bölümlerini ayıran ve havalandırmayı düzenleyen**) kapıları açıp kapatmakta çalıştırılmaktadırlar. Kapılara bakmakla en küçük çocuklar görevlendirilmektedir; böylece o çocuklar günde oniki saatlerini, karanlıkta, yalnız başlarına, rutubetli geçitlerde oturarak, hiçbir şey yapmamaktan kaynaklanan uyuşturucu ve yabanlaştırıcı bir bezginliğe kapılmamalarını sağlayacak kadar bile bir meşguliyetleri olmaksızın geçirirler. Öte yandan, kömür ve demir cevherinin taşınması ise çok ağır bir iştir; altında tekerlekleri olmayan geniş teknelerde, madenin düzgün olmayan tabanında sürüklenerek çekilir; bu aktarma işi çoğu zaman ıslak bir killi tabaka üstünden, bazan su birikintisinden geçerek, ve sık sık yokuş yukarı tırmanan tünellerden geçerek yapılır; tünellerin tavanı o kadar alçaktır ki, işçiler çoğu zaman elleri ve dizleri üzerinde emekleyerek ilerler. Bu daha yorucu iş için, daha büyük çocuklar ve büyümek üzere olan genç kızlar çalıştırırlar. Duruma göre, tekne başına ya bir erkek ya iki erkek çocuk görevlendirilir; eğer iki erkek çocuk görevlendirilirse, biri çeker, öteki iter. Kömürün ya da demir cevherinin damardan sökülmesi de çok yorucu bir iştir; erkek işçiler ya da onsekizinin üstündeki güçlü gençler tarafından yapılır. Normal işgünü onbir-oniki saattir, bazan daha uzundur; İskoçya'da ondört saate çıkar ve çift mesai sıkçadır: Yer altına inen işçiler, bir seferinde yirmidört hatta bazan otuzaltı saat boyunca çalışırlar. Yemek arası için belirlenmiş bir zaman çoğunca bilinmez, bu insanlar acıkınca ve zamanın elverdiği ölçüde yerler.

Büyük bir yoksulluğun egemen olduğu İrlanda madenleri ve İskoçya'nın belli kesimleri dışında, madencilerin yaşam

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ama çoğu sekizin üstünde" –*Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve havalandırmayı düzenleyen" ifadesi yeralmıyor. –*Ed.*

standardının, genellikle oldukça iyi olduğu ve ücretlerinin, çevrelerindeki tarım işçilerininkinden (gerçi onlar açlık ücretiyle çalışırlar) yüksek olduğu söylenir. Bu belirlemeye ilerde döneceğiz, ama şimdiden söyleyelim ki, İngiltere'deki en yoksul sınıfla yapılan bir karşılaştırmaya dayandığı için sözü edilen yükseklik yalnızca göreceli bir yükseklikdir. Sözün bu noktasında biz bugünkü madencilik yönteminden kaynaklanan kötülükleri gözden geçireceğiz; o zaman okur, herhangi bir parasal ödemenin, madencinin çektiği ızdırabı tazmin edip edemeyeceği konusunda bir yargıya varabilir.

Demir cevheri ve kömür taşıyan çocukların ve gençlerin hepsi aşırı yorgunluktan şikayet ederler. En insafsızca yönetilen sanayi kuruluşlarında bile böylesine yaygın ve abartılı bir fazla çalışma yoktur. Raporun tümü, her sayfasında birkaç örnekle bu gerçeği kanıtlıyor. Sürekli olan şudur: Çocuklar eve varır varmaz, kendilerini şöminenin önündeki taşlığa atarlar ve bir-iki lokma yemeden uyuyuverirler; yıkanıp yatağa yatırılırken bile uyuklamaktadırlar. Bazan eve giderken yolda bir yere kıvrılıp uyuyakaldıkları ve gecenin bir vakti, ana-babaları tarafından bulundukları olur. Öyle anlaşılıyor ki, haftanın aşırı yorgunluğunu bir ölçüde atabilmek için bu çocukların bütün bir pazar gününü yatakta geçirmeleri çok yaygındır. Kiliseye ve okula gideni pek azdır; onların da çok fazla uykulu hallerinden ve öğrenme isteksizliğinden öğretmenleri yakınır. Daha yaşlı genç kızlar ve kadınlar için de aynı şey geçerlidir. En hayvanca biçimde çok aşırı çalıştırılırlar. En azap verici doruk noktasına kadar tırmanan yorgunluk, doğal ki beden yapısını etkiler. Aşırı çalışmanın ilk sonucu, adalelerin tek yönlü gelişmesi ve canlılığın bir yöne kaymasıdır; örneğin itme ve çekme işlerinde kolların, bacakların, sırtın, omuzların ve göğsün hangi adaleleri kullanılıyorsa, görülmedik ölçüde güçlü bir gelişme gösterir; buna karşılık bedenin geri kalan kısmı gıdasızlık nedeniyle az gelişmiş kalır. En çok da boy etkilenir; bodurluk ve büyüme gecikmesi gözlenir; çok ayrıksın ölçüde lehte koşullar altında çalışan Liecestershire ve Warwickshire madencileri dışında,

hemen tüm madenciler kısa boyludur. Dahası, kız ve oğlan çocuklarda buluğ, —oğlan çocuklarda onsekiz yaşına kadar uzayarak— gecikir. Örneğin komisyon üyesi Symons, dişleri dışında herhangi bir buluğ belirtisi göstermeyen, onbir-oniki yaşında olduğu izlenimini veren bir erkek çocuk görmüştür. Çocukluk döneminin böylece uzaması, temelde, engellenmiş gelişmenin belirtisinden başka bir şey değildir; ileri yaşlarda da etkisini göstermekten asla geri kalmaz. Bacakların çarpılması, dizlerin içeri, ayakların dışarı doğru bükülmesi, omurganın çarpılması ve öteki formasyon bozuklukları, çalışması sırasında bedenin almak zorunda kaldığı pozisyonların sonucu olarak böylesine zayıf düşen bedenlerde çok kolay ortaya çıkar. Bu o kadar yaygındır ki, Northumberland ve Durham'da olduğu gibi Yorkshire ve Lancashire'da da yalnızca doktorlar değil, ama komisyona konuşan birçok tanık yüz kişinin arasından bir madencinin, beden biçimi nedeniyle hemen ayırdedilebileceğini söylemişlerdir. Maden çalışmasından, özellikle kadınlar çok fazla etkilenmektedir; öteki kadınlar kadar dik oldukları pek seyrektir. Bazı ifadelere göre, kadınların madenlerde çalışması, havsala deformasyonuna ve bunun sonucu olarak güç, hatta ölümcül hamileliklere neden olmaktadır. Fakat bu deformasyonların ötesinde madenciler, işin doğasından ileri geldiği kolaylıkla anlaşılan bazı özel hastalıklara* yakalanırlar. İlk sırada sindirim organları hastalıkları yeralır; iştahsızlık, mide sancıları, iç bulantısı, gasyan çok sık görülür; aşırı susuzluk hissedilir ve ancak madendeki pis ılık suyla giderilebilir; böylece sindirim engellenir ve ayrıca başka hastalıklara çağrı çıkarılır. Kalp hastalıkları, özellikle kalp büyümesi, kalp ve kalp zarı yangısı, kulakçık-karıncık arasında ve aort girişinde daralmalar madenci hastalığı olarak tekrar tekrar belirtilmektedir; hepsi aşırı çalışmayla açıklanmaktadır; aynı şeyler fıtık hastalığı için de geçerlidir; o da aşırı çalışmanın ürünüdür. Kısmen aynı nedenden, kısmen kötü, toz yüklü, karbonik asit ve hid-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Bu hastalıklar öteki madenlerde çalışanların yakalandığı hastalıkların aynıdır." –*Ed.*

rokarbon gazıyla karışmış, aslında kolaylıkla sakınılabilecek pis havanın solunması sonucu birçok tehlikeli ve ızdırap verici akciğer hastalığı, özellikle astım ortaya çıkar; bu hastalık bazı yörelerde kırklı, bazı yörelerde otuzlu yaşlarda birçok madencide görülür ve kısa sürede, onları çalışamaz hale getirir. Islak işlerde çalışanlar arasında göğüs sıkışıklığı, doğal olarak çok daha erken yaşta ortaya çıkar; İskoçya'nın bazı kesimlerinde yirmilerde-otuzlarda görülür ve zaten etkilenmiş olan akciğerler bu göğüs baskılarının başladığı dönemde, yangıya ve başka ateşli hastalıklara çok daha fazla açık hale gelir. Bu işçilere özgü bir hastalık da "kara salya"dır;* akciğerlerin kömür parçacıklarıyla dolmasından ileri gelir; belirtileri takatsizlik, başağrısı, göğüste baskı ve koyu, kara balgam tükürmektir. Bazı yörelerde bu hastalık daha hafiftir, bazı yörelerde özellikle İskoçya'da ise tedavi edilemez ölçüde ciddidir. Orada, anılan ama daha yoğun belirtilerinin yanısıra kısa hırıltılı soluk, nabzın hızlanması (dakikada 100'ün üstünde), kesik kesik öksürme, giderek artan zayıflama ve takatsizlik, kısa sürede hastayı çalışamaz hale getirir. Hastalık ölümcüldür. Doğu Lothian'da Pencaitland'dan Dr. Mackellar, tanıklığı sırasında, doğru dürüst havalandırılan madenlerde bu hastalığın bilinmediğini, ama iyi havalandırılan madenlerden kötü havalandırılan madenlere giden madencilerin bu hastalığa yakalandığını söyledi. Demek ki, bu hastalıktan sorumlu olan maden sahiplerinin vantilatör kullanımını kulak ardı eden kâr açgözlülüğüdür. Warwick ve Leicestershire madencileri dışında, romatizma da kömür madenlerinde çalışan işçilerin yaygın hastalığıdır; genelde rutubetli yerlerde çalışmanın sonucudur. Tüm bu hastalıkların sonucu, *istisnasız* tüm maden yörelerinde, kömür madencilerinin erken yaşlanması ve kırkıncı yılından kısa süre sonra çalışamaz duruma gelmesidir; ama çalışamazlık, farklı yerlerde, farklı yaşlarda ortaya çıkar. Kırkbeşelli yaşından sonra çalışabilen madenci gerçekten çok seyrektir. Genellikle kabul edilmektedir ki, maden işçileri yaşlı-

* Almanca baskılarda hastalığın adı ayraç içinde İngilizce veriliyor. *–Ed.*

lık dönemine kırkında girerler. Bu maden yatağından kömürü kazanlar için geçerlidir; ağır kömür parçalarını sürekli olarak yerden kaldırıp teknelere yükleyen işçiler yirmisekiz-otuz yaşlarında yaşlanırlar; kömür madeni yörelerindeki öz deyişle, kömür yükleyiciler genç olmadan yaşlanırlar. Bu erken yaşlanmayı erken ölümün izlemesi, işin o kadar doğası gereğidir ki, maden işçileri arasında altmışına ulaşmış birini bulmak büyük bir istisnadır. Madenlerin sağlığa daha az zararlı olduğu güney Staffordshire'da bile ellibir yaşına ulaşan pek azdır. Bu erken yaşlılık nedeniyle, doğal olarak, fabrikalarda olduğu gibi, yaşlanan işçilerin sık sık işsiz kalması ve genç çocuklarının bakımına muhtaç hale gelmesi olayıyla karşılaşılır. Kömür madenlerinde çalışmanın sonuçlarını kısaca özetlersek komisyon üyelerinden Dr. Southwood Smith'in dediği gibi, bir yanda uzamış bir çocukluk, öte yandan erken gelmiş yaşlılık arasında, insanın gücünün kuvvetinin tam yerinde olduğu erkeklik dönemi, ömür ortalamasının hayli altında kalmasına koşut olarak büyük ölçüde kısalmaktadır. Bunu da burjuvazinin borç hanesine yazmak gerekir!

Bütün bu söylediklerimiz ortalama İngiliz kömür madenleri içindir. Ama daha başka birçoğu var ki, oralarda durum çok daha kötüdür; özellikle kömür damarları çok ince olanlar böyledir. Eğer kömür damarının hemen bitişiğindeki kum ve killi tabakalar da kazılırsa, kömür çok pahalıya mal olur; o nedenle maden sahipleri yalnızca kömür damarlarının kazılmasına izin verirler; bu yüzden de başka madenlerde dörtbeş fit* yüksekliğinde ya da daha yüksek olabilen dehlizler, ince damarlı bu madenlerde o kadar alçak tavanlıdır ki, bu dehlizlerde ayakta durulması düşünülemez. Maden işçisi bir yanının üstüne yatarak kazar; hep dirseğini yere dayayarak kuvvet aldığı için, eklem yeri yangısı başgösterir; diz çökerek çalışmak zorunda olduğu yerlerde de aynı hastalık diz kapaklarında görülür. Kömürü taşıyan kadınlar ve çocuklar (genelde bacaklarının arasından geçen) bir zincirle bağlan-

* 120-150 cm arası. –ç.

dıkları kömür dolu tekneyi ellerinin ve dizlerinin üstünde sürünerek çekerken, arkadan bir erkek tekneyi elleri ve başıyla iter. Teknenin başla itilmesi derinin yer yer tahriş olmasına, yaraya ve başın şişmesine yolaçar. Birçok madende de şaftlar ıslaktır, o yüzden bu işçiler birkaç inç derinlikteki pis ya da tuzlu suların içinden sürünerek geçerler ve dirlerinin tahriş olması daha kolaylaşır. Madencilere özgü hastalıkları, bu dehşet verici kölece çalışmanın ne kadar büyük ölçüde besleyip geliştirdiği kolayca tahmin edilebilir.

Ama kömür ocağı işçisinin başına musallat olan belalar bu kadarla bitmiyor. Tüm Britanya İmparatorluğunda, bir insanın, ölümle bu kadar değişik biçimlerde yüzyüze bulunduğu başka hiçbir uğraş yoktur. Kömür ocağı, birçok dehşet verici felaketin sahnesidir ve o felaketler de doğrudan doğruya burjuvazinin bencilliğinden ileri gelir. Bu maden ocaklarında ortaya çıkan hidrokarbon gazı, havayla birleştiği zaman patlamaya hazır hale gelir ve bir alevle temas ettiği anda patlar, çevresindeki herkesi öldürür. Bu patlamalar, neredeyse hemen her gün olageliyor; 28 Eylül 1844'te Durham'da Haswell ocağında 96 kişiyi öldürdü. Ocaklarda bol miktarda oluşan karbonik asit gazı da, ocağın derin kesimlerinde birikir, zaman zaman bir insan boyuna kadar yükselerek içinde kalanları boğar. Madenlerde bölümleri birbirinden ayıran kapılar, patlamanın ve gaz hareketinin yayılmasını önlemek içindir; ama bu kapılardan küçük çocuklar sorumludur; onlar da ya uyur kalırlar, ya görevlerini gereği gibi yapmazlar; bu yüzden kapıların önlem görevi yalnızca düşseldir. Bu iki gazın neden olduğu zararları, ocağı temiz hava taşıyan havalandırma şaftları tamamen ortadan kaldırabilir. Ama burjuvazinin bu amaca ayırabileceği parası yoktur; o nedenle Davy lambalarını yeğler; ama bunlar da pek yararsızdır; çok ölgün bir ışık verirler; o yüzden de genelde mum kullanılır. Bir patlama olduğu zaman da suçlanan maden işçisinin dikkatsizliği olur; oysa burjuvazi, iyi bir havalandırma sağlayarak, patlamayı bütün bütün olanaksız hale getirebilir. Dahası var, birkaç günde bir ocaktaki kazı yeri çöker,

içinde çalışan maden işçileri ya diri diri gömülür, ya ezilip yaralanır. Burjuvazinin çıkarı, kömür damarının olabildiği ölçüde tamamen kazılmasıdır; kazı yerlerinde bu tür kazalar da bu yüzden olur. Sonra işçilerin ocağa inmelerinde kullanılan halatlar çoğu zaman eski ya da çürüktür, kopar ve talihsizler yere çarpıp parçalanır. Tüm bu kazalar, *Mining Journal*'a göre yılda bindörtyüz insanın yaşamına malolmaktadır.[66] Özel kazalar için yerim dar. *Manchester Guardian* her hafta yalnızca Lancashire'daki iki ya da üç kazanın haberini veriyor. Hemen hemen tüm maden yörelerinde adli tıpta görevli kişiler, maden sahiplerine bağımlıdırlar; bunun böyle olmadığı yerlerde de çok eski zamanlardan kalmış bir gelenek, hükmün "kazaen ölüm" olmasını, sağlama bağlamıştır. Kaldı ki adlı tıp yetkilileri, madenin durumuyla pek ilgilenmezler, çünkü meseleyi bilmezler. Ama Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyon, bu tür olayların çoğunluğundan doğrudan maden sahiplerini sorumlu tutmakta tereddüt göstermiyor.

Madenci nüfusun eğitimine ve ahlaksal durumuna gelince, Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyona göre, bu açıdan Cornwall iyidir, Alston Moor mükemmeldir; kömür yörelerinde ise, genel olarak tam tersine eğitim ve ahlaksal durumun çok aşağı düzeyde olduğu belirtiliyor. İşçiler, kırsal kesimde ihmal edilmiş yerlerde yaşamaktadırlar; o yorucu işlerini yaparlarsa, polis dışında kimse onlar hakkında zahmete katlanmaz. Bu yüzden ve çok erken yaşta işe sokuldukları için eğitimleri tamamen ihmal edilmektedir. Gündüz okulları, ulaşabilecekleri yakınlıkta değildir; akşam okullarıyla pazar okulları ise yalancı okullardır, öğretmenleri de değersizdir. Bu yüzden pek azı okuyabilir, ondan da daha azı yazabilir. Tek gözü açık oldukları şey, lanet olası tehlikeli işleri karşılığında aldıkları ücretin çok düşük olduğu gerçeğidir. Kiliseye ya çok seyrek giderler ya hiç gitmezler; rahiplerin tümü, onların eşine raslanmadık dinsizliğinden yakınır. Gerçekten de dinsel ve laik sorunlardaki cahillikleri, öyledir ki, fabrika işçilerinin daha önce sözünü ettiğimiz cahilliği,

bunun yanında hiç kalır. Dinin öğretilerini, ancak ettikleri yeminin içindekiler kadar bilirler. Ahlaklarını tahrip eden şey, işin kendisidir. Aşırı çalışmanın, madencileri sarhoşluğa itmesi apaçık ortada olan bir gerçektir. Cinsel ilişkilerine gelince, erkekler, kadınlar ve çocuklar maden ocaklarında aşırı sıcak yüzünden birçok durumda çırılçıplak, birçok durumda da hemen hemen çıplak çalışırlar; tabii karanlık ıssız madenlerde bunun ne tür sonuçlar doğuracağı tahmin edilebilir. Buralarda gayrımeşru çocuk sayısı, oransal olarak büyüktür ve toprağın altında yarı-yaban insanlar arasında ne olup bittiğinin işaretidir; ama aynı zamanda, gayrımeşru cinsel ilişkinin büyük kentlerde olduğu gibi, fahişelik düzeyine inmediğinin de kanıtıdır. Kadının çalışması, fabrikalarda yaptığını burada da yapar, aileleri çözer ve anneyi, tümden eli ev işine yatmaz duruma getirir.

Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun raporu parlamentoya sunulur sunulmaz, lord Ashley, kadınların madenlerde çalışmasını tümden yasaklayan ve çocukların çalışmasını da büyük ölçüde sınırlayan bir yasa önerisi hazırlamıştı. Öneri yasalaştı,[67] ama birçok yörede sözde kalmaktan öteye geçemedi, çünkü yasanın uygulanmasını gözetecek hiçbir maden müfettişi atanmadı. Maden yörelerinde yasalardan kaçmak çok kolaydır; İskoçya'da Hamilton dükünе ait kömür ocaklarında geçen yıl altmıştan çok kadının çalıştırıldığına ilişkin Maden İşçileri Sendikasınca bir rapor hazırlanması ve içişleri bakanına sunulmasında şaşılacak hiçbir şey yoktur; *Manchester Guardian*'ın, Wigan yakınlarında bir maden ocağındaki patlamada bir kızın öldüğü haberinin, yasaya karşı bir eylemi ortaya koymasına karşın, kimsenin umursamamasında da şaşılacak bir şey yoktur. Bazı yerlerde kadınların maden ocaklarında çalışması durdurulmuş olabilir, ama genelde eski durum sürmektedir.

Madencilerin derdi bunlarla da bitmez. Bu insanlarının sağlığını çökertmekle yetinmeyen, yaşamlarını bir anda yitirme tehlikesi içinde tutan, her türlü eğitim fırsatından yoksun bırakan burjuvazi, onları başka açılardan da çok utan-

mazcasına yağmalıyor. Takas istemi, buralarda ayrıksın bir durum değil, kural; ve hiç saklamaya bile gerek görmeksizin uygulanıyor. Kulübe kiralama sistemi de aynı biçimde çok yaygın ve hatta neredeyse bir zorunluluk; burada da işçileri daha iyi yağmalamak için kullanılıyor. Bu gaddarlıklara bir de doğrudan aldatmanın her türlüsünü eklemek gerekiyor.* Kömür ağırlık ölçüsüyle satılıyor, ama işçinin ücreti, genelde tekne hesabıyla ödeniyor; ve tekne tıka basa dolu değilse bir kuruş alamıyor, fazla doldurulmuşsa ek ücret ödenmiyor. Teknede belli bir ölçünün üstünde kül varsa, bu madenciden çok kömür damarının eseri olduğu halde, yalnızca tüm ücretini yitirmekle kalmıyor, ayrıca bir de ceza kesiliyor. Ceza sistemi, kömür ocaklarında, genel olarak öylesine incelikli hale getirilmiş ki, zavallı adam bir hafta çalışıyor ve ücretini almaya gelince, işçiye haber vermeksizin, kendi bildiğince ceza yazan nezaretçiden, o hafta hiç ücret haketmediğini öğrenmekle kalmıyor, üstelik bir miktar da ceza borçlanmak zorunda olduğunu öğreniyor! Genelde nezaretçinin ücretler üzerindeki yetkisi mutlaktır; yapılan iş miktarını not eder ve onun sözünü kabul etmek zorunda olan işçiye, gönlünün istediğini öder. Ücretin ağırlığa göre olduğu bazı madenlerde, hileli tartılar kullanılmaktadır; bu tartılar teftiş konularının dışındadır; kömür madenlerinden birindeki bir kurala göre, tartıların hileli olduğunu öne sürmek isteyen bir işçi, *üç hafta öncesinden nezaretçiye ihbarda bulunmak zorundaydı.* Birçok yörede, özellikle İngiltere'nin kuzeyinde işçiler işe bir yıllığına alınır; işçiler o süre içinde başka bir işverene çalışmama yüklenimi altına girerler; ama maden sahibi onlara iş verme yüklenimi altına girmez; bu yüzden de aylarca işsiz kaldıkları olur; eğer başka yerde işe girmek isterlerse o zaman da sözleşmeye uymadıkları gerekçesiyle altı haftalığına ıslahevine gönderilirler. Başka sözleşmelerde, işveren madenciye karşı her iki haftada bir 26 şilinlik iş verme yüklenimi altına girer, ama bunun gereğini yerine getirmez; başka

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda tümce şöyle: "Bunlara, bir de çeşitli biçimde yapılan sahtekarlığı eklemek gerekiyor." *–Ed.*

sözleşmelerle işveren madenciye, sonradan kapatılmak üzere az miktarda avans verir, böylece borçluyu kendisine bağımlı hale getirir. Kuzeyde, ücret ödemelerini bir hafta geriden yapma geleneği geneldir; bu yolla madenciyi işe zincirlerler. Ve böylece tutsak edilmiş işçilerin köleliğini tamamlamak için, kömür yörelerinde sulh yargıçlığı yapanların hemen hepsi maden sahibidirler, ya maden sahiplerinin akrabası ya da arkadaşıdırlar ve, pek az gazetesi bulunan, olanların da egemen sınıfın hizmetinde olduğu ve başka tür ajitasyonların* pek az geliştiği bu yoksul ve uygarlıktan uzak yörelerde sınırsız yetkiye sahiptirler. Kendi davalarında yargıç olarak yeralan bu sulh yargıçlarının, bu yoksul maden işçilerini nasıl yağmaladıkları ve onlara nasıl zulmettiklerini insan aklı almaz.

Epey uzun zaman bu böyle sürüp gitmiştir. İşçiler, oradaki varlıklarının yalnızca dolandırılmak için olduğunu biliyorlardı; ama bunu bilmenin ötesinde, ellerinden hiçbir şey gelmiyordu. Ama yavaş yavaş, onların arasında da ve özellikle, daha zeki fabrika işçileriyle temasın etkisini göstermekten geri durmayacağı fabrika yörelerinde, "kömür kralları"nın hayasız zulmüne karşı durma ruhu ortaya çıktı. İşçiler sendika kurmaya ve zaman zaman grev yapmaya başladılar. Uygar yörelerde yürekten, çartist harekete katıldılar. Tüm sanayi ilişkilerinden kopuk tutulan Kuzey İngiltere'nin geniş kömür yöresi, bir ölçüde çartistlerin, bir ölçüde de daha akıllı madencilerin gösterdiği çabalar sonucu, 1843'te genel bir karşı çıkma ruhu doğuncaya dek, geri bir yöre halinde kaldı. Hareket önce Northumberland ve Durham işçilerini sardı; Krallığın tümündeki kömür ocağı işçilerini kapsayacak biçimde bir genel sendika kurma hareketinin önderliğini ele aldılar ve Bristol'dan çartist avukat W. P. Roberts'ı kendi "başsavcı"ları yaptılar; Roberts, daha önce çartistlerin davasında onların avukatlığını üstlenmiş ve kendisine seçkin bir yer yapmıştı. Sendika kısa sürede maden yörelerinin büyük çoğunluğuna yayıldı; her yerde temsilcilikler kuruldu;

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "siyasal ajitasyon" –*Ed.*

bunlar toplantı düzenliyorlar ve sendikaya yeni üye yazıyorlardı; 1844'te* Manchester'da yapılan ilk konferansa gelen delegeler 60.000 üyeyi temsil ediyorlardı; altı ay sonra Glasgow'da yapılan ikinci konferansta ise temsil edilen üye sayısı 100.000'di. O konferansta kömür madeni işçilerinin tüm sorunları tartışıldı ve daha büyük grevler yapılması kararına varıldı. Madencilerin haklarını korumak üzere birçok dergi ve özellikle de Newcastle-upon-Tyne'da *Miner's Advocate*** kuruldu. 31 Mart 1844'te Northumberland ve Durham'daki bütün madencilerin sözleşmesi sona erdi. Roberts'a yeni bir sözleşme hazırlama yetkisi verildi. Sözleşmede işçiler şunları öngörüyorlardı: (1) Ölçü yerine ağırlığa göre ücret; (2) Ağırlığın, kamu müfettişlerinin denetimine açık sıradan tartılarda belirlenmesi; (3) Sözleşmelerin altı ayda bir yenilenmesi; (4) Ceza sisteminin yürürlükten kaldırılması ve yapılan işe göre ücret ödenmesi; (5) Maden sahibinin işçiye en az dört gün çalıştırma ya da karşılığı olan ücreti ödeme güvencesi vermesi. Bu sözleşme "kömür kralları"na sunuldu ve onlarla görüşmeleri yürütmek üzere bir temsilciler kurulu atandı; ama maden sahipleri, kendileri açısından sendikanın varolmadığı, ancak tek tek işçilerle görüşecekleri ve sendikayı hiçbir zaman tanımayacakları yanıtını verdiler. Ayrıca yukardaki noktaları görmezden gelen kendi sözleşmelerini sundular ve doğal olarak bu sözleşme maden işçileri tarafından reddedildi. Böylece savaş ilan edildi. 31 Mart 1844'te 40.000 madenci kazmalarını bıraktılar ve ülkedeki bütün madenler boşaldı. Sendikanın fonları öylesine büyüktü ki, her aileye haftalık 2 şilin 6 penilik ücret aylar boyunca ödenebilirdi. Maden işçileri, böylece patronlarının sabrını sınavdan geçirirken, Roberts, İngiltere'yi bir başından öteki ucuna kadar tarayan toplantıları, eşi bulunmaz bir azimle düzenleyerek hem grevi, hem ajitasyonu yürüttü;*** barışçıl ve yasal bir kampanyayı savundu ve İngiltere'de eşi görülmedik bir bi-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Ocak 1844" –*Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "aylık *Miner's Advocate*" –*Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "grevcilere yardım için para topladı;". –*Ed.*

çimde, sulh yargıçlarına ve takas sisteminin patronlarına karşı bir haçlı seferi yürüttü. Bu çabaya yılın başında başlamıştı. Her nerede bir maden işçisi, bir sulh yargıcı tarafından mahkum edilse, Londra'daki Yüksek Mahkeme *Court of Queen's Bench*'ten bir *habeas corpus** kararı çıkartarak müvekkilini Londra'ya götürdü ve aklanmasını sağladı.[68] Örneğin, 13 Ocakta yargıç Williams, güney Staffordshire'da Bilston sulh yargıcının mahkum ettiği üç madenciyi akladı; madencilerin suçu, çökme tehlikesi gösteren bir kesimde çalışmayı reddetmekti ve nitekim, onlar geri dönmeden önce de o kesim çöktü. Daha önce bir başka duruşmada yargıç Patterson, altı işçiyi aklamıştı. Böylece Roberts adı,** maden sahipleri için terör anlamına gelmeye başladı. Preston'da, onun müvekkillerinden dördü cezaevine konmuştu. Ocak*** ayının ilk haftasında dava dosyasını incelemek üzere oraya gitti, ama kasabaya vardığında, ceza süresi dolmadan madencilerin salıverildiğini gördü. Manchester'da yedi madenci cezaevindeydi; Roberts bir *habeas corpus* çıkarttı ve yargıç Wightman'in sanıkları aklamasını sağladı. Prescott'da dokuz madenci, güney Lancashire'daki St. Helens'de karışıklık çıkardıkları gerekçesiyle tutuklanmışlardı, yargılanmayı bekliyorlardı. Roberts oraya gider gitmez sanıklar salıverildi. Bütün bunlar Şubatın ilk yarısı içinde oldu. Nisanda Roberts, Derby cezaevinden bir, Wakefield'dan**** dört ve Leicester'den dört madencinin salıverilmesini sağladı. Bu Kızılcıklar***** madencilere biraz saygı duymayı öğreninceye kadar bu iş böyle sürdü gitti. Takas sistemi de aynı kaderi paylaştı. Roberts haysiyetsiz bir sürü maden sahibini birbiri ardından mahkeme önüne çıkarttı ve gönülsüz sulh yargıçla-

* Mahkemeye çağırma emri, ihzar müzekkeresi –ç.

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "sulh yargıcı olan maden sahipleri" –*Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Şubat" –*Ed.*

**** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda ayraç içinde "Yorkshire" – *Ed.*

***** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda buraya şu açıklayıcı yan tümce eklenmiş: "Bu sulh yargıçları, Shakespeare'in *Much Ado About Nothing* [*Kuru Gürültü*] oyunundaki ünlü karakterin adıyla bu Kızılcıklar ..." – *Ed.*

rının, onları mahkum etmesini sağladı; aynı anda her yerde hazır ve nazır olan bu "yıldırım" "başsavcı" maden sahipleri arasına öyle bir dehşet havası yaydı ki, örneğin Belper'de,* Roberts'in oraya gidişi üzerine bir takas firması şu ilanı astı:

DUYURU!
Pentrich Kömür Ocağı

Haslam efendiler (bir yanlış anlamayı önlemek için) kendi ocaklarında çalışan tüm işçilerin ücretlerinin tamamını para olarak alacaklarını ve nerede isterlerse orada harcama özgürlüğüne sahip olduklarını duyurmayı uygun bulmuşlardır. İşçiler, eğer Haslam efendilerin mağazasından alışveriş ederlerse, satış (şimdiye dek olduğu gibi) toptan fiyatı üzerinden yapılacaktır; ama oradan alışveriş etmek zorunda değildirler ve o mağazaya da başka mağazaya da gitseler, aynı işte aynı ücreti alacaklardır.

Bu utku, İngiliz işçi sınıfında büyük bir coşku ve sevinç yarattı ve sendikaya yeni bir üye kitlesi sağladı. Bu arada kuzeydeki grev sürüyordu. Tek işçi bile çalışmıyordu ve ana kömür limanı Newcastle, o kadar kömürsüz kalmıştı ki, atasözünün deyişine karşın**, İskoçya kıyısından kömür getiriliyordu. İlkin, sendikanın fonları yettiği sürece, her şey iyi gitti; ama yaza doğru, savaşım maden işçileri için ızdıraplı hale gelmeye başladı. Çok büyük bir yoksunluk başgösterdi; paraları yoktu; çünkü İngiltere'deki tüm işkollarında çalışan işçilerin yapabildikleri katkı, çok sayıdaki grevci için çok azdı ve grevci işçiler, dükkanlardan veresiye alışveriş ediyorlar ve bu yüzden büyük bir yitikle karşılaşıyorlardı. Birkaç proletarya dergisi dışında, tüm basın, işçilere karşıydı; belki bazısı, madencileri destekleyici bir adalet duygusu taşıyor olsa bile burjuvazi, kokuşmuş liberal ve muhafazakar basın-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Derby yakınındaki Belper'de" –*Ed.*

** Almanca metinde bu tümce biraz daha geniş ve şöyle: "Gerçi İngilizce'de 'Newcastle'a kömür taşımak', Grekçedeki 'Atina'ya baykuş götürmek' deyişiyle aynı anlamdaysa ve fuzuli bir iş yapmak demekse de, atasözünün bu deyişine karşın, İskoçya kıyısından kömür getiriliyordu." –*Ed.*

dan onlar hakkında yalnızca yalan duyuyordu. Oniki maden işçisinden oluşturulan bir temsilci kurul proletaryadan yardım toplamak üzere Londra'ya gitti, ama bu para da desteğe gerek duyan geniş kitle için çok azdı. Ama tüm bunlara karşın maden işçileri istiflerini bozmadılar; daha da önemlisi, maden sahiplerinin ve onların sadık hizmetkarlarının tüm düşmanlık ve kışkırtmaları karşısında da çok sakin ve barışçıl kaldılar. Hiçbir öç alma hareketine kalkışılmadı, hiçbir dönek hırpalanmadı, hiçbir hırsızlık yapılmadı. Böylece grev dördüncü ayına ulaştı; maden sahipleri de herhangi bir üstünlük sağlayabilmiş görünmüyorlardı. Ama henüz, onlara açık bir yol vardı. Kulübe kiralama sistemini anımsadılar; isyancı ruhların oturduğu evlerin KENDİ mülkleri olduğunu düşündüler. Temmuzda, tahliye duyurusu işçilere bildirildi ve bir hafta sonra kırkbin kişi kapının önüne kondu. Bu önlem, isyan ettirici bir kabalıkla uygulanmıştı. Hasta, dermansız yaşlı erkekler ve küçük çocuklar, hatta doğum yapmakta olan kadınlar, merhametsizce, yataklarından sürüklenip yol kenarına atılıverdiler. Bir emlak komisyoncusu, doğum sancıları başlamış olan bir kadını saçlarından sürükleyerek yatağından çıkarıp sokağa attı. Çok sayıda asker ve polis, ilk direnç belirtisinde tüm tahliye işlemini yürüten sulh yargıcının en ufak işaretiyle, ateş açmak üzere orada hazırdı. İşçiler, bunu da direnmeksizin sineye çektiler. İşçilerin şiddete başvuracağı umulmuştu; tüm gayretleriyle, işçileri yasalara karşı gelmeye kışkırtarak, askeriyenin müdahalesini sağlamak ve böylece grevi sona erdirmek istiyorlardı. Maden işçileri, kendi başsavcılarının uyarılarını anımsayarak, kışkırtmalara kapılmadılar; ev eşyalarını kırlık yerlere ya da ürünü kaldırılmış tarlalara koydular ve dayandılar. Başka yeri olmayan bazıları yol kenarlarında, hendeklerde kamp kurdu, bazıları, başkasına ait arazi üzerinde kamp kuranlar mahkemeye verildiler ve verdikleri "yarım penilik zarar" için bir sterlinlik para cezasına çarptırıldılar ve para cezasını ödeyemedikleri için, bir ıslahevine girmeye mahkum edildiler. Böyle geçen* yazın yağmurlu son kısmın-

da sekiz hafta ve hatta daha fazlasını madenciler aileleriyle birlikte açık havada geçirdiler; kendileri ve yavruları için yataklarının basma örtüsünden yapılmış perdeler dışında başlarını sokabilecekleri hiçbir dam altı yoktu; sendikanın kıtkanaat yardımının dışında başka hiçbir yardım yoktu; esnaf veresiyeyi gittikçe daraltıyordu. O sıralarda Durham'da çok geniş madenleri bulunan lord Londonderry; "kendi" kasabası olan Seaham'deki esnafı "kendi" asi işçilerine veresiye vermelerinden ötürü hiç de hoş gözle görmediğini söyleyerek tehdit etti. Bu "soylu" lord, ulusu eğlendirmekten başka yararı olmayan, zaman zaman işçilere hitaben yayınladığı gülünç, tantanalı, İngilizcesi bozuk fermanlarıyla kendisini grevin ilk palyaçosu yapmıştı.** Çabalarının hiçbiri, hiçbir sonuç vermeyince, maden sahipleri, büyük paralar harcayarak, İrlanda'dan ve Galler yöresinin, henüz işçi hareketinin girmediği ücra köşelerinden işçi getirttiler. Ve işçinin işçiyle rekabeti böylece yeniden başlayınca grevcilerin gücü çöktü. Maden sahipleri, onları, sendikayı reddetmek, Roberts'i terketmek ve patronlar tarafından konan koşulları kabul etmek zorunda bıraktılar. Zulüm görenlerin en yüce hayranlığa layık olan dayanıklılığı, cesareti, zekası ve serinkanlılığıyla yürüttükleri savaş, maden işçilerinin maden sahiplerine karşı sürdürdükleri büyük beş aylık savaş, Eylülün sonunda*** işte böyle sona erdi. Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun raporunda gördüğümüz gibi, daha 1840'ta, tamamen hayvanca ve ahlak duygusundan yoksun diye tanımlanan insanlar**** açısından böyle bir savaş, üstün bir gerçek insani kültür, karakter gücü ve coşku demektir. Ama baskı da kim bilir ne kadar şiddetli olmalı ki, bu kırkbin maden işçisini tek adam olarak ayağa kalkıp bir ordu gibi, yalnızca

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda ayraç içinde "1844" –*Ed.*

** (1892) Güneşin altında yeni bir şey yok; en azından Almanya'da yok. Bizim "*König Stumm*"larımız, kendi vatanlarında artık bulunmaları olanaksız olan çoktan geçmişte kalmış İngiliz orijinallerinin tam kopyasıdırlar. – *1892 tarihli Almanca baskıya Engels'in notu.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "başında" –*Ed.*

**** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "40.000 kişilik bir kitle" – *Ed.*

şevkli değil, ama aynı zamanda iyi disiplinli bir ordu gibi, soğukkanlı, kararlı ve dingin bir ordu gibi, ötesine geçilmesinin delilik olacağı bir noktaya kadar direnerek savaştırabilmiş olsun. Ve ne savaş! Görülebilen, ölümlü düşmanlara karşı değil; ama açlığa, yokluğa, sefalete, evsiz-barksız kalmaya, zenginliğin vahşetiyle deliliğe kışkırtılan öfkelerine karşı savaş. Eğer şiddete dayalı bir isyana kalkışsalardı; bu silahsız ve savunmasız insanlar kurşunlanır ve maden sahiplerinin utkusu için bir-iki gün yeterdi. Bu yasaya saygılı ihtiyat, polisten korkmanın eseri değildi; basiretin sonucuydu, emekçilerin zekasının ve kendine hakimiyetin en iyi kanıtıydı.

Böylece emekçiler, eşi görülmedik dayanıklılıklarına karşın, bir kez daha sermayenin gücüne teslim olmaya zorlandılar. Ama savaş boşa gitmemişti. Her şeyden önce, ondokuz hafta süren bu grev, Kuzey İngiltere maden işçilerini, o zamana kadar içinde bulundukları entelektüel ölümden, sonsuza dek çekip çıkarmıştı; uykudan uyandılar, kendi çıkarlarını savunmak için artık tetikteler ve uygarlık hareketine, özellikle işçi hareketine girdiler. Maden sahiplerinin tüm hoyratlığını gözler önüne seren grev, burada sürüp gidecek bir işçi muhalefetinin yerleşmesine neden oldu ve en azından üçte-ikisini çartist yaptı; böyle kararlı, deneyimli otuzbin kişiyi kendi yanına kazanmak çartistler için kuşkusuz büyük değer taşıyor. Ayrıca, tüm greve damgasını vuran azmi ve yasaya saygılı davranışının yanısıra ona eşlik eden aktif ajitasyon, kamuoyunun dikkatini maden işçilerinin üzerinde topladı. Kömürden ihracat vergisi alınmasına ilişkin görüşmeler sırasında konuşan, Avam Kamarasının kararlı tek çartist üyesi Thomas Duncombe kömür ocağı işçilerinin durumunu gözler önüne serdi, dilekçelerini okudu ve yaptığı konuşmayla en azından meclis haberleri sütununda duruma ilişkin doğru bir açıklamayı yayınlamaya burjuva gazetelerini zorlamış oldu.[69] Grevden hemen sonra Haswell kömür ocağındaki patlama üzerine, Roberts Londra'ya gitti, Peel'in kendisini kabul edip görüşmesini istedi; maden işçilerinin temsilcisi olarak, durumun iyice incelenmesinde ısrar

etti ve Lyell ve Faraday gibi ünlü jeoloji ve kimya profesörlerinin görevlendirildiği bir kurulun ilk kez olay yerini ziyaret edip patlama hakkında inceleme yapmasını sağladı. Birbiri ardından kömür ocaklarında birçok patlama daha olunca Roberts, ayrıntıları yeniden başbakanın önüne koydu; başbakan maden işçilerinin korunmasına ilişkin gerekli önlemleri, parlamentonun gelecek çalışma dönemine, yani şimdiki 1845 dönemine yetiştirmeye çalışacağı sözünü verdi. Bu işçiler, kendilerinin her türlü saygıya değer, özgürlük aşığı kişiler olduklarını grev yoluyla kanıtlamasalardı ve danışmanları olarak Roberts'i seçmeselerdi, bütün bunlar başarılamazdı.

Kuzeydeki kömür ocağı işçilerinin sendikayı reddetmeye ve Roberts'in işine son vermeye mecbur edildikleri daha henüz duyulmuştu ki, Lancashire maden işçileri onbin üyeli bir sendika kurdular ve kendi başsavcılarına yıllık 1.200 sterlin maaş güvencesi verdiler. Bir yıl önce sonbaharda 700 sterlinden daha fazla para toplamışlardı; bunun 200 sterlinden fazlasını aylıklara ve mahkeme giderlerine ve gerisini de ya iş olmayışı nedeniyle ya patronla anlaşmazlığa düştüğü için işsiz kalan arkadaşlarına harcadılar. Böylelikle işçiler giderek daha açık bir biçimde görüyorlar ki, birleştikleri zaman onlar da saygıdeğer bir güç oluyorlar ve, en son olasılık olarak burjuvazinin kudretine bile meydan okuyabiliyorlar. Ve bu anlayış, tüm işçi hareketlerinin bu kazancı, tüm İngiliz maden işçileri için sendikayla 1844 grevi tarafından başarıldı. Halen fabrika işçilerinin lehine olan zeka ve enerji farkı kısa süre içinde silinecek ve krallığın maden işçileri, her bakımdan onlarla aynı hizaya geleceklerdir. Bu çerçevede, burjuvazinin ayağının altındaki dayanak noktaları, birbiri ardından düşmektedir; tüm toplumsal ve siyasal yapılarının, üzerinde yükseldiği temelle birlikte çökmeden daha ne kadar zaman geçer acaba?*

Ama burjuvazi uyarı kabul etmiyor. Maden işçilerinin direnci onu yalnızca daha da kızdırdı. İşçilerin genel hareketi

* Kömür madeni işçilerinden şu anda, 1886, altısı Avam Kamarasında oturuyor. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.* [1892 İngiltere baskısında aynen yeraldı. *–Ed.*]

içindeki bu ileri adımı takdir edecek yerde,* mülk sahibi sınıf, o adımda, yalnızca bir sınıfa yöneltilmiş öfkeyi görüyor; şimdiye kadar karşılaştıkları muamelelere artık boyun eğmeyeceklerini ilan etmekle budalalık yaptığına inandığı bir halkın öfkesini görüyor. Mülksüz işçilerin haklı istemlerinde küstah bir hoşnutsuzluk görüyor; "ilahi ve insancıl düzen"e çılgınca bir başkaldırı görüyor; en iyi bir yaklaşımla da "çalışmak istemeyecek kadar tembel olan yalnızca ajitasyonla geçinen kötü niyetli demagogların" (burjuvazi tarafından vargüçle direnilecek olan) bir başarısıdır. Burjuvazi, Roberts'i ve doğal olarak aylık alan sendika yöneticilerini, işçilere, emekçinin cebindeki son kuruşu da çeken arsız dolandırıcılar gibi göstermeye de çalışmış, ama kuşkusuz başarılı olamamıştır. Mülk sahibi sınıfa böylesine bir cinnet egemen olduğu zaman, zamanın en belirgin işaretlerini göremeyecek kadar anlık kârların körlüğüne kapıldığı zaman, İngiltere'de toplumsal sorunun barışçıl yoldan çözüleceği umutlarını unutmak gerekir. Tek olası çözüm şiddetli bir devrimdir; olmaması beklenemez.

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Bu hareketle akılları başlarına gelecek yerde..." –*Ed.*

SINAİ ve tarımsal çalışmanın eski birliği dağıldığı zaman, küçük-burjuvazinin ve eski işçilerin orta-karar bağımsızlığının yanısıra, küçük köylünün de eşzamanlı olarak nasıl çöktüğünü, terkedilen tarlaların birleştirilip büyük çiftlikler haline geldiğini ve küçük köylülerin, büyük çiftçiler arasındaki ezici rekabetle yerlerinden edildiklerini Giriş bölümünde görmüştük. O zamana kadar olduğu üzere topraksahibi ya da uzun süreli toprak kiracısı olmak yerine, artık kendilerini, büyük çiftçilere ya da topraksahiplerine kiralamak* zorunda olan emekçiler haline gelmişlerdi. Her ne kadar eski konumlarıyla karşılaştırıldığı zaman bir gerilemek anlamına geliyor idiyse de bir süre için katlanılabilir bir durumdu. İmalattaki gelişimin adımları yavaşlamaya ve maki-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ve kendi çiftliklerinden vazgeçmek zorunda olan" –*Ed.*

nelerin dursuz-duraksız yetkinleştirilmesi, sanayinin tarımdaki artı nüfusu.emmesini olanaksızlaştırıncaya dek, sanayideki genişleme nüfus artışına ayak uydurmuştu. Ama bu uygunluğun bozuluşundan itibaren, o zamana dek yalnızca sanayi yörelerinde zaman zaman ortaya çıkan sıkıntılar, tarım yörelerinde de görülmeye başlandı. Fransa'yla İngiltere arasında yirmibeş yıl süren çatışma,[70] yaklaşık o sıralarda sona ermişti; çeşitli savaş bölgelerinde üretimin azalması, ithalatın durdurulması, İspanya'daki İngiliz ordusunun beslenmesi zorunluğu, İngiliz tarımına yapay bir gönenç sağlamış ve çok sayıda işçiyi, sıradan işlerinden ayırarak orduya çekmişti. İthalattaki kontrol, ihracat fırsatları, askeriyenin işçileri askere alması, bütün bunlar birdenbire sona erdi; bunun zorunlu sonucu, İngilizlerin tarımsal sıkıntı* dediği şeydir. Çiftçiler kendi tahıl ürünlerini düşük fiyattan satmak zorunda kalıyorlardı; o nedenle de yalnızca düşük ücret ödeyebiliyorlardı. 1815'te fiyatları yüksekte tutabilmek için, buğdayın *quarter*** fiyatı 80 şilinin altında kaldığı sürece tahıl ithalini yasaklayan Tahıl Yasası kabul edildi. Doğal olarak etkisiz kalan bu yasa, birçok kez yeniden düzenlendi, ama tarım yörelerindeki rahatsızlıkları düzeltmeyi başaramadı. Tahıl Yasasının yaptığı şey, dış serbest rekabet çerçevesinde şiddetlenebilecek olan hastalığı, zararını tarım emekçilerinin çektiği kronik bir hastalık haline dönüştürmek oldu.

Tarım proletaryasının ortaya çıkışından sonra bir süre, efendiyle çalışan arasında, manüfaktür yüzünden yıkılmış olan ataerkil ilişkiler, çiftçiyle onun yanında çalışanlar arasında yeniden gelişti; bu tür ilişki Almanya'da hâlâ her yerde görülüyor. Bu ilişki sürdüğü ölçüde, çiftliklerde çalışanların yoksulluğu daha az belirgindi; çiftçinin kaderini paylaşıyorlardı ve ancak çok zor durumlarda işten çıkarılıyorlardı. Ama bu durum artık tümden değişti. Çiftlik çalışanları hemen her yerde gündelikçi emekçiler haline geldi; çiftçiler tarafından ancak gerek duyulduğu zaman çalıştırılıyorlar ve

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, Almanca karşılığından sonra ayraç içinde İngilizcesi de veriliyor. –*Ed.*

** 12,7 kg. –ç.

bu nedenle de çoğu zaman, özellikle kış aylarında haftalar boyu işleri olmuyor. Ataerkil dönemde, çalışanlar ve aileleri çiftlikte yaşarlardı, çocukları orada büyürdü, çiftçi, gelen kuşak için, orada bir iş yaratmaya çalışırdı; gündelikçi emekçiler o zamanlar istisna idi, kural değildi. İşte bu çerçevede, her çiftlikte, gerekenden daha fazla çalışan bulunurdu. Bu nedenle o ataerkil ilişkiyi sürdürmemek, çiftlik çalışanlarını çiftlikten çıkarmak ve onu gündelikçi emekçi haline dönüştürmek çiftçinin işine gelmeye başladı. Bu 1830'a doğru* hayli yaygınlaştı; sonuç şu ki, o zamana kadar gözükmeyen,** potansiyel fazla nüfus açığa çıktı; ücret oranları aşağı çekildi ve yoksullara yardım vergisi müthiş ölçüde arttı. O zamandan beri de nasıl ki sanayi bölgeleri periyodik yoksulluk bölgeleri ise, tarımsal yöreler de sürekli yoksulluk karargahı oldu;*** Yoksullar Yasasının değiştirilmesi, devletin, kırsal kesimde her gün artan yoksullaşmaya karşı aldığı ilk önlem oldu. Dahası, büyük ölçekli çiftliğin sürekli genişlemesi, harman makinesinin ve başka makinelerin kullanılmasına başlanması ve kadınlarla çocukların çalıştırılması (bu o kadar genelleşti ki, sonuçları bu yakınlarda, bir resmî komisyon tarafından araştırıldı), çok sayıda erkeği işsiz bıraktı. Apaçık ortada olan şu: Büyük ölçekli çiftlik, bu alanda çok büyük önemi olan ataerkil ilişkiler düzeninin kaldırılması, makine ve buhar enerjisi kullanımının başlaması, kadınların ve çocukların çalıştırılması yoluyla sınai üretim sistemi bu alana da girmiş oldu. Böyle yaparak da emekçi aleminin son ve en durağan bölümünü de devrimci hareketin içine sürükledi. Ama tarımın uzun süre durağan kalması, işçi üzerinde şimdiki yükünü daha da ağırlaştırdı ve eski toplumsal dokunun dağılmasının sonuçları daha şiddetli biçimde etkisini gösterdi. "Fazla nüfus" gün ışığına derhal çıktı ve, imalat yö-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "1830'a doğru" yerine "şimdiki yüzyılda yirmilerin sonuna doğru" *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "bir fizik terimiyle söylersek" *–Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "karargahı" yerine "başlıca merkezleri" deniyor. Ayrıca, "periyodik" ve "sürekli yoksulluk merkezi" sözcükleri italik olarak veriliyor. *–Ed.*

relerinde olduğu gibi, artan bir üretimin gereksinimleriyle hemen emilemedi. Eğer ürünleri için tüketici varsa, yeni fabrikalar her zaman kurulabilirdi, ama yeni toprak yaratılamazdı. Boş, orta-malı toprakların ekilmesi de barışı izleyen sıkıntılı zaman dikkate alınınca çok cesurca bir serüven olurdu.* Bu durumun zorunlu sonucu şu oldu: İşçilerin kendi aralarındaki rekabet en yoğun noktasına ulaştı ve ücretler minimuma indi. Eski Yoksullar Yasası yürürlükte kaldığı sürece, işçiler bina vergisine eklenen bir verginin gelirlerinden ödenen bir yardım alıyordu; çiftçiler, olabilecek çok sayıda emekçiyi yardım isteminde bulunmaya zorlayarak ücretleri daha da düşürdüler. Artı nüfusun gerektirdiği daha yüksek oranlı yoksullara yardım vergisi, bu tutum yüzünden yükseltildi ve bir tedavi çaresi olarak, daha sonra üzerinde tekrar duracağımız Yeni Yoksullar Yasası çıkarıldı. Ücretler artmadı, artı nüfustan kurtulunamadı ve yeni yasanın merhametsiz hükümleri, halkı büyük ölçüde tedirgin etti. Emlak vergisine ek olarak alınan yoksullara yardım vergisi oranı da yeni yasayla birlikte ilkin düştüyse bile, birkaç yıl içinde eski yüksek düzeyine yeniden geri döndü. Yeni yasanın tek sonucu şuydu: Eskiden üç-dört milyon arasında yoksul vardı, şimdi bu sayı bir milyona indi; geri kalanlar, hâlâ yarı–yoksullar, yardım alamaz duruma geldi. Tarımsal yörelerdeki yoksulluk her yıl arttı. İnsanlar büyük yoksunluk içinde yaşıyorlardı, bütün bir aile haftada 6, 7 ya da 8 şilinle geçinmeye çalışıyordu ve bazan da bir kuruşu bile olmuyordu. Bir liberal parlamento üyesinin bu nüfus hakkında 1830'da yaptığı tanımlamayı dinleyelim:**

"Bu bir İngiliz köylüdür ya da yoksuldur; çünkü bu söz-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu tümce şöyle: "Boş, orta-malı topraklarının ekilmesi de barışın sonuçlandırılmasından sonra büyük sermayenin yatırılması açısından çok riskli bir serüven olurdu." –*Ed.*

** E. G. Wakefield, milletvekili, *Swing Unmasked; or the Causes of Rural Incendiarism* [*Maskesi Düşürülen Swing; Kırsal Kundakçılığın Nedenleri*], Londra, 1831. Broşür. Alıntı, s. 9-13'te bulunabilir. Broşürün orijinalinde eski Yoksullar Yasasına ilişkin bölümler, buraya alınmamıştır. – *Engels'in notu.* [Swing, biraz aşağıda görüleceği gibi köylülerin uydurduğu efsane bir yaratıktı. –ç.]

cükler eş anlamlıdır. Onun babası da yoksuldu; annesinin sütü beslemiyordu. Bebekliğinden itibaren gıdası hem kötüydü, hem yetersizdi; şimdi ne zaman uyansa, doyurulmamış bir açlığın ağrılarını duyar; giysisi varla yok arasıdır; ancak o bir parçacık aşını pişirebilecek kadar ateş bulur; soğuk ve ıslaklık onu bulur ve hava öyle gittikçe de onunla kalır. Evlidir, ama kocalığın ve babalığın üstün zevklerini tatmamıştır. Kendisi gibi çoğu zaman aç ve açık, bazan hasta ama umarsız, ve her zaman umutsuz kederlerle yüklü olan eşi ve yavruları bu yüzden onun gibi açgözlü, bencil ve sinirlidirler; onun kendi deyişiyle söylersek, 'onları görmeye bile tahammülü yoktur'; o yüzden kendini açık ağıla atar; çünkü çevresindeki çalı-çırpıdan yapılma çit, rüzgardan ve yağmurdan daha az koruduğu için oraya gelmezler. Elinden hiçbir şey gelmediği halde, ailesine bakmak zorundadır. O zaman ricaminnet, hilekarlık ve kavga; ve bir uzlaşıyla biter. Gerçi içinden geçirir geçirmesine ama, kendi sınıfının daha enerjik insanları gibi korsan avcılık ya da geniş çaplı kaçakçılık yapacak cesareti yoktur; ama ara sıra ufak-tefek şeyler çalar ve çocuklarına da yalan söylemeyi ve çalmayı öğretir. Büyük komşularına karşı başının eğik oluşu ve köle gibi yaklaşması, ona kuşkuyla ve sert davrandıklarını gösterir. Sonuç, onlara karşı da korku duyar ve nefretle dolar; ama onlara zarar verecek hiçbir şiddete, hiçbir zaman başvurmayacaktır. Umutsuzluktan gözü dönmüş biri olamayacak kadar aşağılanmış ve tepeden tırnağa bozulmuştur. Sefil kariyeri kısa sürecektir; romatizması ve astımı, yakında onu yoksullar çalışma yurduna sürükleyecek; hoş hiçbir anısı olmaksızın son nefesini verecek ve aynı biçimde yaşayıp ölecek biri için yer açacak."*

Yazarımız, bu tür tarım emekçilerinin yanısıra, bir ölçüde daha enerjik, bedensel, zihinsel ve moral bakımdan daha iyi durumda bulunan bir başka tür sınıfın daha olduğunu ek-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu alıntının en başındaki "İngiliz köylü"den sonra ayraç içinde "yani tarım emekçisi"; "onları görmeye bile tahammülü yoktur" tümcesi, Almanca karşılığından sonra ayraç içinde İngilizce. *–Ed.*

liyor; bunlar, aynı biçimde sefilce yaşayan, ama bu koşullarda doğmamış olanlar. Bunların, aile yaşamlarında daha iyi olduklarını ama kaçakçılık ve özel yerlerde korsan avcılık yaptıklarını, o nedenle sık sık avlak korucularıyla ve kıyı kesimindeki vergi memurlarıyla kanlı çatışmalara girdiklerini, sık sık girdikleri cezaevindeki yaşamlarında topluma karşı daha da kinlendiklerini ve mülk sahiplerine nefrette ilk safta yeraldıklarını yazıyor.

"Nezaket olsun diye" diyor yazar sözünü bağlarken, "bunların tümüne 'İngiltere'nin cesur köylüleri' derler."*

Bu tanımlama bugün bile, İngiltere'nin tarım emekçilerinin büyük kısmı için geçerlidir. 1844 Haziranında *Times* gazetesi, bu sınıfın koşullarını incelemek üzere tarım yörelerine bir muhabir gönderdi; muhabirin haberi, yukardaki alıntıya tamamen uyuyor.[71] Belli bazı yörelerde ücret, haftada altı şilinden fazla değil; yani Almanya'nın birçok yöresindeki ücretten yüksek değil; buna karşılık zorunlu ihtiyaç maddelerinin fiyatı en az iki kat fazla. Bu insanların nasıl bir yaşam sürdürdükleri tahmin edilebilir; yiyecekleri kıt ve kötü; giysileri pejmürde, evleri sıkıntılı, yıkık-dökük, küçük, sefil kulübeler, hiçbir konforu yok; gençler için olan pansiyonlar ise, erkeklerle kadınların yerlerinin pek ayrı olmadığı, böylece gayrımeşru cinselliği kışkırtan yerler. Bir ay içinde işsiz geçirilen bir ya da iki gün, bu insanları, ister-istemez en ciddi bir yokluğun içine atıyor. Üstelik, ücretleri yükselttirmek için aralarında birlik de olamıyorlar, çünkü sağa-sola dağılmışlar; eğer biri düşük ücretle çalışmayı reddederse, işsiz olan ya da yoksulluk ödeneğiyle geçinen** ve en hasis öneriyi bile teşekkürle karşılayacak olan düzinelerce insan var; bu arada düşük ücretle çalışmayı reddedene ise, Yoksullara

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "nezaket olsun diye" ve "İngiltere'nin cesur köylüleri", Almanca karşılıklarından sonra ayraç içinde İngilizce olarak veriliyor. Engels, "İngiltere'nin cesur köylüleri" lafını Shakespeare'e maletmişti; bu hata Amerika ve İngiltere baskılarında düzeltildi. Gerçekte, "ülkelerinin gururu cesur köylüler" Goldsmith'in *The Deserted Village* [*Terkedilmiş Köy*] adlı yapıtında geçiyor. *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "işsiz olan ve Yoksullar Çalışma Yurdunda kalan" *–Ed.*

Yardım görevlileri, tembel serseri diye, hiçbir yardım yapmıyorlar, yalnızca, o nefret edilesi Yoksullar Çalışma Yurdunun yolunu gösteriyorlar; çünkü, o görevliler, kendisinden iş isteyebileceği çiftçinin ya kendisi, ya komşusu, ya da hısmı-akrabası. Bu raporlar, İngiltere'nin yalnızca bir ya da iki özel yöresinden geliyor değil. Tam tersine sıkıntı genel; kuzeyde güneyde, doğuda batıda aynı ölçüde büyük. Suffolk ve Norfolk'daki emekçilerin durumuyla Devonshire, Hampshire ve Sussex'dekilerin koşulları aynı. Ücretler Dorsetshire ve Oxfordshire'da, Kent, Surrey, Buckinghamshire ve Cambridgeshire'daki kadar düşük.

İşçi sınıfına* gösterilen özellikle barbar bir gaddarlık Avlanma Yasasında yeralıyor; yasa** herhangi bir ülkedekinden çok daha sert, ama avcılık akıl almayacak kadar yaygın. İngiliz geleneğine ve adetlerine göre, avlanmakta cesaretin ve meydan okumanın doğal ve soylu ifadesini gören İngiliz köylüyü, binlerce tavşanı ve av kuşunu kendi özel keyfi için ayıran lordun *car tel est notre plaisir**** yaklaşımı ile kendi yoksulluğu arasındaki karşıtlık da ayrıca kışkırtıyor. Emekçi şuraya buraya kapan kurar ya da bir av hayvanı vurur. Gerçekte bu topraksahibine pek de zarar vermez, çünkü onunki fuzuli denecek ölçüde fazladır, kaçak avlanan emekçiye ve aç ailesine ise bir öğünlük yemek demektir. Ama yakalanırsa hapse girer, ikinci seferinde ise en az yedi yıllık sürgün cezası alır. Bu sert yasalar, avlak korucularla sık sık kanlı çarpışmalara girilmesine ve her yıl birçok insanın ölmesine neden olur. Bu yüzden de avlak korucusunun görevi yalnızca tehlikeli olmakla kalmaz, üstelik bir de adı kötüye çıkmıştır ve hor görülür. Geçen yıl iki olayda avlak korucular, bu işte kalmaktansa kendilerini vurmayı yeğlediler. Toprak sahibi aristokrasinin soylu avcılık sporu için ödediği makul fiyat budur; ama toprağın lord-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "işçi sınıfına" yerine "tarım proletaryasına" –*Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "İngiltere'de" –*Ed.*

*** Çünkü bu bizim zevkimiz. –*Ed.*

larının* umurunda mı? Bir ya da iki "artı" nüfus ölse ne olur, yaşasa ne olur; üstelik Av Yasası sayesinde artı nüfusun yarısı ortadan kaldırılabilse, İngiliz topraksahiplerinin insanseverliğine göre, işler öteki yarısı için çok daha iyi olur.

Kırsal kesimdeki yaşam koşulları, birbirinden uzak uzak evler, ortamın ve insan uğraşının ve dolayısıyla da düşüncelerinin hep aynı kalması, her ne kadar her türlü gelişmenin aleyhine ise de, yoksulluk ve yoksunluk buralarda da ürünlerini veriyor. Sanayi ve maden proletaryası, toplumsal düzenimize direnişin ilk aşamasından, bireyin suç işleyerek doğrudan isyanı aşamasından, erkenden çıktı; köylülerse bugün henüz o aşamadalar. Toplumsal savaşta pek beğendikleri yöntem yangın çıkarma. 1830-31'de Temmuz Devrimini izleyen kış aylarında, bu yangın çıkarmacılık ilkin genelleşti. Kıyı koruma görevlilerinin artırılması (kaçakçılığı güçleştiren ve bir çiftçinin deyişiyle "kıyıyı mahveden bir gelişme"), Yoksullar Yasasındaki değişiklik, düşük ücretler ve makinelerin kullanılmaya başlanması nedeniyle tüm Sussex yöresini ve komşu illeri Ekimde bir heyecan dalgası sardı ve karışıklıklar çıktı. Kış aylarında çiftçilerin tarlalardaki saman ve tahıl yığınları ve pencerelerinin hemen dibindeki ahır ve ambarları yakıldı. Hemen hemen her akşam böyle bir iki yangının alevleri göğü sarıyordu ve çiftçilerle topraksahiplerini dehşetten dehşete atıyordu. Suçlular pek seyrek yakalanıyordu, işçiler bu yangın çıkarmacılığı, adına "Swing" dedikleri efsanesel bir yaratığa bağladılar. İnsanlar bu Swing'in kim olduğunu keşfetmek için kafa yoruyorlar, kırsal kesim insanları arasındaki bu öfkenin nereden çıktığını merak ediyorlardı. Tarımsal yörelerde hiç kimse bunun nedenini bilmiyordu; ancak sağda solda tek-tük birkaç kişi, bunun yoksulluktan ve zulümden kaynaklandığını, büyük itici gücün bu olduğunu düşünüyordu. O zamandan itibaren, tarım emekçilerinin işsizliğinin yinelendiği her kış mevsimin-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, bu ifade İngilizce kullanılıyor. –*Ed.*

de bu yangınlar da yinelenmeye başladı. 1843-1844 kış aylarında yangınlar bir kez daha aşırı ölçüde arttı. Elimde *Northern Star*'ın o günlere ait birçok sayısı var; her birinde, kaynak göstererek birçok yangın olayını haber veriyor. Aşağıdaki listede eksik olan sayılar* elimde yok; ama kuşkusuz, onlarda da bu tür haberler çıkmıştır. Kaldı ki, böyle bir gazete, olup bitenlerin hepsini de zaten belirleyemez. 25 Kasım 1843 iki olay; daha önceki birçok yangın olayı da ayrıca tartışılıyor. 16 Aralık, Bedfordshire'da hemen her gece çıkarılan yangınların sonucu olarak son iki hafta içindeki genel heyecan. Son birkaç gün içinde iki büyük çiftlik evi yakıldı; Cambridgeshire'da dört büyük çiftlik evi, Hertfordshire'da bir çiftlik evi bunların yanısıra, çeşitli yörelerde onbeş ayrı yangın çıkarma olayı. 30 Aralık, Norfolk'da bir, Suffolk'da iki, Essex'de iki, Cheshire'da bir, Lancashire'da bir, Derby, Lincoln ve güneyde oniki. 6 Ocak 1844, tamamı on yangın. 13 Ocak yedi yangın. 20 Ocak dört yangın. Bu tarihten sonra da eskiden olduğu gibi yalnızca bahara kadar değil, ama Temmuza Ağustosa kadar her hafta üç, dört yangın haberi veriliyor. Ve bu tür suçların yaklaşan 1844-45 kış mevsiminde artmasının beklendiğini İngiliz gazeteleri belirtiyor.**

İngiltere'nin sakin, şairane kırsal kesimlerindeki bu tür olaylar için okurlarım ne düşünüyor acaba? Bu toplumsal bir savaş mı değil mi? Bu, canım sürse ne olur denebilecek doğal bir durum mu? Yine de topraksahipleri ve çiftçiler, vurdum duymaz ve duygusuz oldukları kadar, onların cebine doğrudan doğruya para kazandırmayan her şeye karşı da körler, tıpkı sanayi yörelerindeki imalatçılar ve genel olarak burjuva gibi. Eğer burjuvazi, yanında çalışanlara, Tahıl Yasasının kaldırılmasıyla kurtuluşa ulaşacaklarını vaadediyorsa, topraksahipleri ve çiftçilerin çoğu kendi yanlarında çalışanlara, aynı yasa geçerli kalırsa cennetin ayaklarına geleceği sözünü

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "bu haftalığın eksik olan sayıları" –*Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda tümce şöyle: "O zamandan bu yana bana gelen İngiliz gazeteleri ve Alman gazetelerindeki haberler, 1844-1845 kış mevsiminde bu türden suçların arttığını kanıtlıyor." –*Ed.*

veriyor. Ama mülk sahiplerinden ne biri ne ötekisi, işçileri, kendi davalarına kazanabiliyor. İşçiler gibi tarım emekçileri de Tahıl Yasasının kalkmasına ya da kalmasına tümden ilgisizler. Ama sorun gene de her ikisi için de önemli. Şunun için önemli — Tahıl Yasasının kaldırılmasıyla serbest rekabet, yani şimdiki toplumsal ekonomi, en uç noktasına kadar götürülür; bugünkü düzende ileri doğru her gelişme sona erer; ileri doğru tek olası adım, toplumsal düzenin radikal bir biçimde dönüştürülmesi adımı olur.* Tarımdaki tarım emekçileri için, bunun ötesinde, sorun şu sonucu getirir: Serbest tahıl ithali, çiftçileri topraksahiplerinden özgürleştirir (nasıl olduğunu *burada* açıklayamam) onları birer liberale dönüştürür. Tahıl Yasasına Karşı Lig, bu oluşuma zaten büyük ölçüde katkıda bulunagelmiştir; esasen tek gerçek hizmeti de budur. Çiftçiler liberal olunca, yani bilinçli burjuva haline gelince, tarım emekçileri de kaçınılmaz olarak çartist ve sosyalist olacaklardır;** birinci değişim, ikincisini getirir. Zaten tarım emekçileri arasında başlayan yeni hareket bunun kanıtıdır; bir liberal topraksahibi olan Radnor kontunun, Ekim 1844'te, malikanesinin yakınındaki Highworth'de düzenlenmesini sağladığı toplantıda Tahıl Yasasına karşı kabul edilen önerge bunu göstermektedir. Tahıl Yasasına karşı çok ciddi biçimde ilgisiz kalmış olan emekçiler, o toplantıda, tamamen farklı şeyler istemişlerdir; özellikle kendileri için düşük kirayla küçük toprak parçaları istemişler, bütün acı gerçekleri Radnor kontunun yüzüne söylemişlerdir. İşte böylece görüldüğü gibi, işçi sınıfı hareketi, ücra, durağan, zihinsel yönden ölü tarımsal kesime doğru kendine yolaçmaya başlamıştır; genel sıkıntı sayesinde, yakında, sanayi yörelerinde olduğu gibi sağlamca kök salacak ve enerjik hale gelecektir.***

* Bu harfi harfine gerçekleşti. Ticaretin bir süre eşi görülmedik ölçüde genişlemesinden sonra serbest ticaret, İngiltere'yi 1878'de bunalıma attı; bunalımın enerjisi 1886'da hâlâ artıyor. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.* [1892 İngiltere baskısında aynen yinelendi. *–Ed.*]

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "bilinçli proleterler" *–Ed.*

*** Tarım emekçilerinin şimdi bir sendikası var; enerjik temsilcileri Joseph Arch, 1885'te milletvekili seçildi. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.*] [1892 İngiltere baskısında aynen yinelendi. *–Ed.*]

Tarım emekçilerinin dinsel inanışlarına gelince, doğru, onlar, sanayi işçilerinden daha inançlılar, ama onlar da kiliseyle büyük ölçüde karşıtlık içindeler; çünkü tarımsal yörelerdeki kilise, neredeyse her yerde resmî kilisedir. *Morning Chronicle* gazetesinin "Sabanda ıslık çalan adam"* imzasıyla, tarımsal yörelere yaptığı geziyi anlatan muhabiri, başka konuların yanısıra, bir kilise ayininden sonra, bazı emekçilerle arasında geçen konuşmayı şöyle aktarıyor:

"Vaaz eden rahibin, sürekli olarak orada mı oturduğunu sordum. Evet, o Allahın belası bizim papazdır; her zaman dilenir; bildim bileli günah işler" (vaaz, putperestlere karşı ödev üzerineydi) "Ben tanıdığımdan beri de günah işler" diye söze karıştı bir başkası, "ne halt olursa olsun ille de bişey dilenir. Hiç böyle bir papaz görmemişimdir." Kiliseden henüz çıkan bir kadın 'Ah' dedi, 'şu ücretlere bak gene düşüyor. Bir de şu zengin para babalarına bak, papazların birlikte ava çıktığı, yemek yiyip şarap içtiği şu para babalarına bak. Allah yardımcımız olsun; sendikaya girelim de zararı yok, isterse acımızdan ölelim; papaza da verelim parasını, dışarı gitsin.' 'Sahi' diye ekledi bir başkası 'şu papazları gönderseler, Salisbury Katedraline, her gün boş taş duvarlara karşı ilahicilik yapsalar, *bunlar* neden gitmez ki?' İlk kez konuşan yaşlı bir adam 'Gitmezler' dedi, 'her yanda yörede çok toprakları vardır; pek zengindirler. Onlar ister ki, parayı o rahipciklere göndereler. Ne isterler ben iyi bilir; bunu bilmeyecek ne var diyecek kadar iyi bilirim onları.' 'Ama sevgili dostlarım' dedim, 'herhalde kiliseye her zaman, papaz hakkında böyle koyu bir nefret duygusuyla dolarak çıkmak için girmiyorsunuz herhalde. Eğer öyleyse, neden gitmeli ki?' 'Neden gitmeli ha?' dedi kadın, 'Gideriz, çünkü öte-beriyi yitirmek istemeyiz, işi falan. Onun için gideriz.' Sonradan öğrendim ki, kiliseye giderlerse ufak-tefek yararlar sağlıyorlar — bir parça odun kömür ve (bedeli ödenmek üzere) patates için bir parça toprak gibi."

Köylülerin yoksulluğunu ve cahilliğini anlattıktan sonra

* Alexander Somerville'in yazılarında kullandığı takma adı. –*Ed.*

muhabir, yazısını şöyle bitiriyor:

"Şimdi hiç korkusuzca belirtmek isterim ki, bu insanların içinde bulunduğu durum, yoksullukları, kiliselere duydukları nefret, kilise babalarına karşı dışardan saygılı görünseler de içlerinde taşıdıkları burukluk, tüm kırsal İngiltere'de kuraldır; bunun tersine bir şey ayrıksındır."[72]

Büyük ölçekli çiftlikle çok sayıda tarım proleterinin bağlantısından ortaya çıkan sonuçları, İngiltere'deki köylüler gösteriyorsa, Galler yöresi de küçük topraklı çiftçinin çöküşünü gözler önüne seriyor. Eğer İngiliz kır toplulukları kapitalistle proleter arasındaki karşıtlığı yeniden üretiyorsa, Galler yöresi köylülerinin durumu, kentlerdeki küçükburjuvazinin çöküşüne denk düşüyor. Galler yöresinde, hemen hepsi küçük topraklı çiftçiler var; bunlar rekabet etmek zorunda oldukları, konumu daha iyi, daha geniş toprakları olan İngiliz çiftçilerle rekabet etmek mecburiyetinde iseler de ürünlerini, onlarınki kadar düşük fiyattan kârlı olarak satamıyorlar. Ayrıca bazı yerlerde toprağın kalitesi, yalnızca hayvan yetiştirmeye elverişli; hayvancılık ise çok az kâr getiriyor. Ayrıca Galli çiftçiler, sıkı sıkıya sarıldıkları ayrı milliyetleri nedeniyle, İngiliz çiftçilerden çok daha az hareketliler. Ama hem kendi aralarında hem İngilizlerle giriştikleri rekabet, (ve bunun sonucu olarak topraklarındaki ipoteğin artması) onları öyle bir duruma soktu ki, ayakta kalmaları çok zorlaştı; sefil durumlarının gerçek nedenini doğru dürüst belirlemedikleri için, olup biteni ufak-tefek nedenlere, örneğin yüksek köprü geçiş ücretlerine bağlıyorlar; bu gayet doğal ki, tarım ve ticaretin gelişimini gemliyor, ama toprak kiralayan herkes bu giderleri, sabit harcamalar hesabına geçiriyor ve dolayısıyla sonuçta topraksahibi tarafından ödeniyor. Oralarda da kiracılar Yeni Yoksullar Yasasını nefretle karşılıyorlar, çünkü sürekli olarak yasanın hükmü altına girme tehlikesi içinde yaşıyorlar. 1843'te* Galler köylüsü arasında ünlü "Rebecca" karışıklıkları patlak verdi; kadın giysileri giyen, yüzlerini siyaha boyayan köylüler silahlanıp,

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Şubat 1843'te" –*Ed.*

paralı köprülere saldırdılar; büyük bir keyifle ve arada silahlarını ateşleyerek köprüleri kırıp döktüler, geçiş ücreti toplayan memurların evlerini yıktılar, varolmayan hayalî bir "Rebecca"nın imzasıyla tehdit mektupları yazdılar; hatta bir ara Carmarthen Yoksullar Çalışma Yurduna bile saldırdılar. Daha sonra milis kuvvetleri göreve çağrıldı ve polis gücü artırıldı; ama köylüler, harika bir maharetle onları yanlış iz üzerine çektiler; yanlış iz süren milis kuvvetleri ters yönde yürüyüşe geçerken köylüler, bir köprünün geçiş kapılarını yıkıyorlardı; en sonunda polis iyice takviye edildikten sonra da yangın çıkarma ve adam öldürme olaylarına giriştiler. Her zaman olduğu gibi, daha ciddi olan bu suçlar, hareketin de sonunu getirdi. Birçoğu onaylamadığı için, bir kısmı korkudan geri çekildi ve barış geri geldi. Hükümet, olayı ve nedenlerini soruşturmak üzere bir komisyon kurdu ve iş kapandı. Ama köylülerin yoksulluğu sürüyor; varolan koşullar altında azalmayacağı, tersine artacağı için günün birinde, Rebecca maskeli balosundan daha ciddi durumlar ortaya koyacaktır.

İngiltere büyük ölçekli çiftlik sisteminin, Galler yöresi küçük olanının sonuçlarını ortaya koyuyorsa, İrlanda, toprağın aşırı bölünmesinin sonuçlarını sergiliyor. İrlanda nüfusunun büyük kesimi, içinde bölmesi olmayan yürekler acısı bir kulübede oturan ve kış boyunca kendilerine kıt-kanaat patates verebilecek genişlikte toprak parçasını kiralayan küçük kiracılardan oluşur. Bu küçük kiracılar arasındaki büyük rekabet sonucu, toprak kirası daha önce hiç işitilmedik bir düzeye çıkmıştır; İngiltere'de ödenenin iki, üç, hatta dört katına yükselmiştir. Her tarım emekçisi kiracı-çiftçi olmak istediği için, toprak onca bölündüğü halde, hâlâ bu küçük toprak parçaları için rekabete giren emekçiler vardır. Büyük Britanya'da 34.000.000, İrlanda'da 14.000.000 akr toprakta tarım yapıldığı halde, Büyük Britanya 150.000.000, İrlanda 36.000.000 *pound*luk tarım ürünü ürettiği halde,* İrlanda'da

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "yıllık olarak ürettiği halde" –*Ed.*

komşu adadan 75.000 *daha fazla* tarım proleteri vardır.* Bu müthiş dengesiz sayılar, hele bir de Büyük Britanya'daki emekçilerin çok büyük sıkıntılar içinde yaşadıkları düşünülürse, İrlanda'da toprak için rekabetin ne kadar büyük olduğunu gösteriyor. Bu rekabetin sonucu şu ki, kiracıların, ödedikleri yüksek kira nedeniyle, emekçilerden daha iyi yaşıyor olmaları olanaksızdır. İrlanda halkı işte bu nedenle ezici bir yoksulluğun içine atılmıştır, bugünkü toplumsal koşullarımızda, bu yoksulluktan kendini kurtaramaz. Bu insanlar, çamurdan yapılmış hayvan ahırı bile olamayacak kadar kötü, rezil kulübelerde yaşarlar; tüm kış boyunca yiyecekleri çok kıttır, ya da yukarda alıntıladığımız raporda ifade edildiği gibi, yılın otuz haftasında kıt-kanaat patatesleri varsa, yılın geri kalanında hiçbir şeyleri yoktur. Baharda patates bittiği ya da filizlendiği için artık, yenemeyeceği zaman anneyle çocuklar ellerinde bir tencere, dilenmeye, avare avare dolaşmaya giderler. Koca ise gelecek yılın patateslerini diktikten sonra, ya İrlanda'da ya İngiltere'de iş aramaya çıkar ve patatesin hasat döneminde ailesine geri döner. İrlandalı kırsal yöre insanının onda-dokuzunun yaşam koşulu budur. Bir kilise faresi kadar zavallıdırlar, en rezil giysiler içindedirler, yarı yarıya uygarlaşmış bir ülkede olabilecek en alt zeka düzeyindedirler. Alıntıladığımız rapora göre, 8½ milyonluk nüfusta 585.000 aile reisi tam bir mahrumiyet içindedir;** ve Sherrif Alison'un andığı*** başka otoritelere göre de devletin ya da özel kişi ve kuruluşların yardımı olmaksızın yaşayamayacak insanların sayısı 2.300.000'dir ya da tüm nüfusun yüzde 27'si yoksuldur.

Bu yoksulluğun nedeni, varolan toplumsal koşullardır, özellikle, toprağın çok aşırı ölçüde bölünmesi biçiminde ortaya çıkan rekabettir. Başka nedenler bulmak için epey çaba gösterilmiştir. Toprağını büyük parçalar halinde kiralayan

* İrlanda Yoksullara Yardım Komisyonu Raporu. Parlamentonun 1837 çalışma dönemi. *–Engels'in notu.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "mahrumiyet" sözcüğü, Almanca karşılığından sonra ayraç içinde İngilizce veriliyor. *–Ed.*

*** *Principles of Population* [*Nüfus İlkeleri*], Cilt II. *–Engels'in notu.*

topraksahibi ile kiracıları arasındaki ilişki bir neden olarak ortaya konmuştur; kiracının toprağı daha küçük parçalar halinde başkalarına kiraladığı, onların da aynı biçimde toprağı parça parça kiraya verdikleri, bazan topraksahibiyle toprağı ekip biçen arasında on aracı bulunduğu öne sürülmüştür; eğer birinci kiracı topraksahibine kirayı ödemezse, kendi kirasını ödeyen toprağı ekip biçenin malına el koyma hakkını topraksahibine tanıyan utanç verici yasanın, tüm yoksulluğun sorumlusu olduğu belirtilmiştir. Ama bu yalnızca, yoksulluğun kendini ortaya koyuş biçimini belirler. Küçük kiracıyı, toprağın sahibi yapın, ne fark eder? Kira ödemese bile çoğunluk, o topraktan zaten geçinemezdi ve olabilecek herhangi bir ufak gelişme, nüfusun hızlı artışı nedeniyle birkaç yıl içinde gene elden kaçırılırdı. Şimdi yoksulluk nedeniyle, ilk yıllarda ölen çocuklar, gelişen koşullar nedeniyle yaşar ve büyürlerdi. Bir başka yönden gelen sav, İngilizlerin utanmaz zulüm ve baskısının, sorunun kaynağı olduğudur. O baskı, bu yoksulluğun bir ölçüde daha önceki görünümünün nedenidir, ama yoksulluğun kendisinin nedeni değil. Ya da suç, katolik bir ulusa zorlanan protestan kilisesine atılmıştır; ama kilisenin onlardan aldığını İrlanda halkına bölün, adam başına altı şilini* bulmaz. Kaldı ki, ondalık, taşınmaz maldan alınan vergidir, ismen kiracı ödüyor olabilir ama, kiracıdan alınan bir vergi değildir; şimdi, 1838 tarihli Değişim Yasasından beri,[73] topraksahibi ondalık vergisini doğrudan kendisi ödemekte ve kirayı da ona göre yükseltmektedir; öyle ki kiracının durumu bir damla bile iyileşmemiştir. Aynı biçimde bu yoksulluk için daha başka yüz neden öne sürülmüştür; ama hepsinin katkısı işte bunca azdır. Bu yoksulluk, toplumsal koşullarımızın sonucudur; bu koşulların dışında, yoksulluğun kendini ortaya koyuş biçiminin nedenleri bulunabilir, ama varoluşunun nedeni değil. Bu yoksulluk kendisini İrlanda'da başka türlü değil de böyle ortaya koyuyorsa, bu halkın karakterinden ve tarihsel gelişimlerinden ötürü böyledir. İrlandalılar, karakterleri Latin ulusları-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "iki taler" –*Ed.*

nınkiyle, Fransızlarla ve özellikle İtalyanlarla ilişkili olan bir halktır. Karakterlerinin kötü yanlarını, daha önce Carlyle'ın kaleminden aktarmıştık. Şimdi de Tötonik karakter* lehindeki önyargısıyla Carlyle'dan hiç değilse biraz daha gerçeğe yakın gelen bir İrlandalıyı** dinleyelim:

"Yerlerinde duramazlar, ama üşengeçtirler; açıkgöz ve boşboğaz, tezcanlı, sabırsız ve tutumsuz, içgüdüsel olarak cesur, düşüncesizce cömert; dostluk kurup bozmakta, öfkelenmekte ve affetmekte hızlıdırlar. Yetenekte cömertçe ödüllendirilmişlerdir, yargılama yetisindeyse cimrice."

İrlandalıya egemen olan duygu ve tutkudur; bunların önünde mantık boyun eğer. Tensel ve kolay tahrik olur doğaları, düşüncenin ve sakin, sebatlı davranışın gelişmeye dönüşmesini engeller — böyle bir ulus, bugün aldığı biçimle sanayi üretimi için kesinlikle uygun değildir. O nedenle dört elle tarıma sarılmışlardır, ama onda da en alt düzeyde kalmışlardır. Fransa'da ve Rhine'de olduğu gibi büyük malikanelerin yapay biçimde bölünmesi*** suretiyle yaratılmış olmayan ve çok eski zamanlardan bu yana süregelen bir gelenek, yani toprağın küçük parçalara bölünmesi nedeniyle sermaye yatırımı yaparak toprağın iyileştirilmesi düşünülmedi; düşünülseydi bile, Alison'a göre, toprağı İngiltere'deki yüksek verimlilik düzeyine çıkarmayacak bir ortalama geliştirme için bile 120 milyon sterline gerek olacaktır. İrlanda uygarlığının standardını yükseltebilecek olan İngiliz göçü, İrlanda halkını en vahşice yağmalamakla yetinmeyi yeterli buldu; İngiltere'ye göçen İrlandalıların buraya çaldıkları maya gerçi sonuçlarını daha ilerde ortaya koyacak ama, İngilizlerin İrlanda'ya göçünde teşekkür edecekleri bir yan yok.

* *The State of Ireland* [*İrlanda'nın Durumu*], Londra 1807, 2. Baskı, 1821, Broşür. *–Engels'in notu.*

** John Wilson Croker. *–Ed.*

*** [1892] Hata. Küçük-ölçekli tarım, ortaçağdan bu yana egemen tarım biçimiydi. Küçük köylü çiftlikleri devrimden önce bile vardı. Sonradan değişen tek şey, bu çiftliklerin *sahipliğiydi;* sahipliği feodal lordların elinden aldı, doğrudan ya da dolaylı olarak köylülere aktardı. *–1892 tarihli Almanca baskıya Engels'in notu.*

İrlandalıların, kendilerini şimdiki yıkımdan kurtarma girişimleri, bir yandan suç işleme biçiminde beliriyor. Tarım yörelerinde gündem maddesi bu suçlar; suç hemen hemen her zaman en yakındaki düşmanları, topraksahiplerinin temsilcilerini ya da onların sadık hizmetkarlarını, yerinden-yurdundan edilmiş yüzlerce ailenin küçük patates tarlalarından bölünen geniş çiftliklerin çağrısız sahibi protestan konukları hedef alıyor. Bu suçlar, özellikle güneyde ve batıda çok sık işleniyor. Öte yandan, İrlandalılar, İngiltere'yle Yasama Birliğinin[74] yürürlükten kaldırılması ajitasyonundan kurtuluş umudu taşıyorlar. Yukardan beri söylenenlerden açıkça görülüyor ki, eğitilmemiş İrlandalı İngiliz'de en kötü düşmanını, ulusal bağımsızlığın kazanılmasında da ilk gelişme umudunu görmek durumundadır. Ama oldukça açık olan bir başka şey de şudur: İrlanda'nın sıkıntısı, herhangi bir biçimde birliği ortadan kaldıracak bir yasayla da siliniverecek bir sıkıntı değildir. Hatta böyle bir yasa, İrlanda'da, şimdi, nedeninin dışardan kaynaklandığı düşünülen sefaletin, gerçekte ülke içinden kaynaklandığını bir anda ortaya koyacaktır. Bunu İrlandalıya anlatmak için birliğin dağıtılmasını gerçekleştirmeye gerek olup olmadığı tartışılması gereken bir sorudur. Şimdiye dek ne çartizm, ne sosyalizm İrlanda'da başarı kazanmıştır.

İrlanda'ya ilişkin gözlemlerimi bu noktayla tamamlıyorum, çünkü 1843'ün birliğe son verme ajitasyonu ve O'Connell'in yargılanması[75] Almanya'da İrlanda'nın sıkıntısı hakkında giderek daha fazla bilgilenilmesinin araçları oldu.

Böylece Britanya Adaları proletaryasını, etkinliğinin tüm alanlarında gözden geçirdik; her yerde tümüyle insanca olmayan koşullarda yoksulluk ve sefalet içinde yaşadığını gördük. Proletaryanın doğuşuyla birlikte hoşnutsuzluğun da ortaya çıktığını, büyüdüğünü, geliştiğini ve örgütlendiğini; proletaryanın burjuvaziye karşı açık, kanlı ve kansız savaşımlar verdiğini gördük. Proletaryanın kaderini, umutlarını ve korkularını kararlaştıran esasları araştırdık ve koşullarında bir iyileşme beklenmemesi gerektiğini gözledik.

Yer yer, burjuvazinin proletaryaya karşı tutumunu gözleme fırsatını bulduk; yalnızca kendini düşündüğünü, gözünde kendi yararından başka bir şey olmadığını gördük. Ama, haksızlık etmemek için, onun tutumunu biraz daha yakından inceleyelim.

BURJUVAZİNİN PROLETARYA KARŞISINDAKİ TUTUMU

Burjuvaziden sözederken aristokrasi denen şeyi de onun içine katıyorum, çünkü o da ayrıcalıklı bir sınıftır; aristokrasi, yalnızca burjuvaziye kıyasla bir şey ifade eder, proletaryaya kıyasla değil. Proletarya her ikisinde de, elinde mülk bulunduranı görür — yani her ikisini de burjuva olarak görür. Mülkiyetin sağladığı ayrıcalık önünde, tüm öteki ayrıcalıklar silinir. Tek fark şudur: Asıl burjuva sanayi proletaryasıyla ve bir ölçüye kadar maden proletaryasıyla, çiftçi olarak da tarım emekçileriyle aktif bir ilişki içindedir; buna karşılık aristokrat denen kişi, yalnızca tarım emekçisiyle temasa gelir.*

İngiliz burjuvazisi kadar derinden ahlak bozukluğuna uğramış, bencillik yüzünden onmaz biçimde alçalmış, kendi

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "maden işçilerinin bir kısmıyla ve tarım emekçileriyle temasa gelir." *–Ed.*

içinde böylesine çürümüş, ilerleme yetisi kalmamış bir başka sınıf görmedim; bununla, asıl burjuvaziyi, özellikle liberal burjuvaziyi, Tahıl Yasasını kaldırmayı hedeflemiş burjuvaziyi kastediyorum. Onun için yeryüzünde her şey, kendisi dahil para uğruna vardır, başka hiçbir şey uğruna değil.* Hızlı kazançtan başka bir mutluluk, altın yitirmekten başka bir sızıdan haberli değildir.** Bu hırs ve kazanma şehveti karşısında, tek bir insancıl duygunun lekelenmeden kalması kabil değildir. Doğru, bu İngiliz burjuvalar iyi birer kocadırlar, aile babasıdırlar ve başka her türlü özel faziletleri vardır; sıradan ilişkilerinde, tüm öteki burjuvalar gibi mazbut ve saygıdeğer kişilerdir; iş ilişkisinde bile onlarla çalışmak Almanlarla çalışmaktan daha kolaydır; bizim madrabaz tüccarlarımız gibi insanı canından bezdirecek kadar pazarlığa kalkışmazlar; ama tüm bunlar neye yarar? Eninde-sonunda, onları belirleyen şey öz-çıkarı ve özellikle parasal kazançtır. Bir seferinde, böyle bir burjuvayla birlikte Manchester'a gittim ve onunla kötü, sağlıksız yapı yöntemini, emekçi mahallelerinin ürkünç koşullarını konuştum; böyle kötü kurulmuş bir başka kent görmediğimi söyledim. Adam, sonuna kadar sakin sakin dinledi ve tam ayrılacağımız köşede şöyle dedi: "Ama gene de buradan epey para kazanıldı;*** iyi günler efendim." İngiliz burjuva için, yanında çalışan adamların aç olup olmadığı hiç farketmez, yeter ki, o para kazansın. Yaşamın her yanı parayla ölçülür; para getirmeyen şey saçmadır, pratik değildir, idealistçe gevezeliktir. O yüzden de ekonomi politik, zenginlik bilimi, bu tefeci yahudilerin gözdesi olan çalışma konusudur. Her biri bir ekonomi politikçidir. Sanayicinin işçilerle ilişkisinde insansal hiçbir şey yoktur; ilişki yalnızca

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "çünkü yalnızca para kazanmak için yaşar." *–Ed.*

** Carlyle *Past and Present* [*Geçmiş ve Bugün*] adlı yapıtında (Londra, 1843) İngiliz burjuvazisinin ve onun para hırsının mükemmel bir tanımını verir. Bu tanımın bir bölümünü *Deutsch-Französische Jahrbücher* için çevirmiştim. Okura oraya bakmasını öneririm. *–Engels'in notu.* [Son tümce 1887 Amerika ve 1892 İngiltere baskılarında yeralmıyor. *–Ed.*]

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu terim İngilizce veriliyor, onu Almanca karşılığı izliyor. *–Ed.*

ekonomiktir. Sanayici sermayedir, işçi emek. Ve eğer işçi bu soyutlamayı kabule zorlanamazsa, eğer emek olmadığında, başka şeylerin yanısıra emek-gücü [*labour-force*] özelliğine* sahip bir insan olduğunda ısrar ederse, eğer "emek" meta olarak piyasada alınıp satılmasına izin vermemesi gerektiğini kafasına koyarsa, burjuvazinin mantığı bir anda işlemez hale gelir. Alım-satım dışında onunla nasıl olup da başka tür bir ilişki içinde duracağını kavrayamaz; çünkü onları insan olarak değil, yüzlerine karşı da dediği gibi, eller olarak görür; Carlyle'ın dediği gibi, "nakit ödeme, insanla insan arasındaki tek ilişkidir" diye ısrar eder. Karısıyla arasındaki ilişki bile, her yüz olaydan doksandokuzunda yalnızca bir "nakit ödeme"dir.** İnsanın değerini para belirler; falanca "onbin sterlin eder."*** Parası olan "daha iyi tür insandır", "etkin"dir ve *o* ne yaparsa, toplumsal çevresinde, bir anlamı olur. Satıcı ruhu, tüm diline işlemiştir; tüm ilişkileri iş terimleriyle ekonomik kategorilerle ifade eder. İngiliz burjuvanın mantığı tüm insan yaşamını arz ve talep formülüne göre değerlendirir. Öyleyse, gelsin her yönüyle serbest rekabet, gelsin *laissez-faire, laissez-aller régime*'i[76] yönetimde, sağlıkta, eğitimde, ve devlet kilisesi giderek çöktüğüne göre yakında da dinde. Serbest rekabette hiçbir sınırlama olmamalıdır, hiçbir devlet gözetimi olmamalıdır; tüm devlet, serbest rekabet için yükten başka bir şey değildir. Hiçbir biçimde yönetilmeyen, herkesin bir başkasının ciğerini söküp aldığı anarşik bir toplumda**** serbest rekabet en mükemmel noktasına varabilir. Ama burjuvazi hükümeti de kaldırıp atamaz; proletaryasız yapamayacağı için onu denetim altında tutmak

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "emek-gücü özelliği" yerine "çalışma yeteneğine." –*Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda şu tümce izliyor: "Paranın burjuvaziyi içinde tuttuğu utanmaz köleliğin izleri burjuvazinin egemenliği aracılığıyla dile de geçmiştir." –*Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "yani o kadar parası vardır", "Onbin sterlin eder", "daha iyi tür insan" ve "etkin" sözcük ve ifadeleri Almanca karşılıklarıyla birlikte İngilizce veriliyor. –*Ed.*

**** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "yani dost Stirner'in toplumunda." –*Ed.*

üzere hükümete gerek duyar; bu yüzden hükümet gücünü proletaryaya çevirir ve olabildiği ölçüde kendi yolunun dışında tutar.

Ama "kültürlü" İngiliz bencilliğiyle açıktan övünmez. Tam tersine, bencilliğini alçakça bir ikiyüzlülüğün arkasına gizler. Nasıl? Zengin İngiliz yoksulu anımsamaz mıymış? Peki ya o hiçbir ulusun övünemeyeceği o hayırsever kurumlar, gerçekten hayırsever kurumlar ne oluyor! Önce proleterlerin kanını emiyorsunuz sonra onlara kendinizi rahatlatırcasına, ikiyüzlü bir insanseverlik göstererek sanki hizmet etmiş oluyorsunuz; yağmaladığınız mağdurlara, zaten onların olan şeyin yüzde birini geri vererek kendinizi dünyanın önünde kudretli iyilikseverler gibi gösteriyorsunuz. Sadaka, alandan çok vereni aşağılar; ayaklar altında ezileni daha da toza toprağa bulayan sadaka; aşağılananın, paryanın, toplumun dışına atılanın, önce kendisine kalmış son şeyi insanlığını da teslim etmesini isteyen sadaka; sizin merhametiniz bir zekat şeklinde onun alnına aşağılanmanın damgasını vurmadan önce onun merhamet dilemesini isteyen sadaka, alandan çok vereni aşağılar. Ama İngiliz burjuvazisinin kendi sözlerine bakalım. *Manchester Guardian*'da çok doğal ve makul bir şey gibi hiç yorumsuz yayınlanan şimdi vereceğim mektubu okuyalı henüz bir yıl bile olmadı:

"Bay Yazıişleri Yönetmeni — Bir zaman var ki, ana caddelerimizi dilenci sürüleri sardı; epir epir giysilerini, hastalıklı yerlerini, iç bulandırıcı yaralarını ya da beden bozukluklarını göstererek utanmaz ve can sıkıcı bir tarzda, gelengeçenin acıma duygusunu harekete geçirmeye çalışıyorlar. Düşünüyorum da insan yalnızca yoksula yardım vergisi ödemekle kalmayıp, hayırsever kurumlara geniş katkılarda bulunduktan sonra, böyle münasebetsiz ve onaylanamaz rahatsız edilmeleri hiç de haketmiyor. Eğer kente huzur içinde gelip gitmemizi sağlayacak kadar bizi koruyamıyorlarsa, polis için bunca parayı niye ödüyoruz? Bu satırların, geniş tirajlı gazetenizde yayınlanması, bu can sıkıcı duruma son verme-

leri için umarım yetkilileri harekete geçirir. Sadık hizmetkarınızın saygılarıyla.

Bir Hanımefendi"

İşte görüyorsunuz! İngiliz burjuvazisi, kendi çıkarı için hayırsever; öyle hiçbir şeyi çıkarıp karşılıksız vermiyor; bağışlarını bir iş meselesi sayıyor, yoksulla pazarlık ediyor: "Hayırsever kurumlara şu kadar para verirsem, o parayla daha fazla rahatsız edilmeme hakkını satın almış olacağım; sen de karanlık kuytularında kalacaksın, sefilliğini sergileyerek nazik sinirlerimi rahatsız etmeyeceksin. Umutsuz durumun eskisi gibi sürebilir, ama senden istediğim o ki, bunu göstermeyeceksin; hastaneye yirmi sterlin bağışlıyorsam satın almak istediğim budur." İşte hıristiyan burjuvanın rezil hayırseverliği! Ve "Bir Hanımefendi" işte bunları yazıyor; imzasını böyle atarak çok doğru yapmış; kendisine kadın deme cesaretini yitirmiş. Eğer "hanımefendiler" böyleyse kimbilir "beyefendiler" nasıldır? Bu tek bir olay denebilir; ama öyle değil; yukardaki mektup, İngiliz burjuvazisinin büyük çoğunluğunun mizacını ortaya koyuyor; yoksa yazıişleri yönetmeni bu mektubu kabul edip yayınlamazdı; birileri yanıt yazardı; gazetenin izleyen sayılarında böyle bir yanıtı boşyere aradım. Bu hayırseverliğin etkinliğine gelince, *canon* rahip Parkinson* yoksullara, burjuvaziden çok gene yoksulların yardım ettiğini söylüyor; aç kalmanın ne demek olduğunu bilen dürüst bir proleterin, kıt-kanaat yiyeceğini paylaşarak gerçekten fedakarlık yapmış olan ama bu fedakarlığı zevkle yapan proleterin yardımı, lüks içinde yaşayan burjuvanın umursamazca fırlattığı zekatından çok daha farklı bir ses verir.

Burjuvazi, başka bakımlardan da ikiyüzlü, sınırsız bir insanseverlik gösterir, ama ancak çıkarları gerektirdiği zaman; politikasında ve ekonomi politiğinde olduğu gibi. Beş yıldan beri, emekçilere, Tahıl Yasasını, onların çıkarı için yü-

* R. Parkinson, *On the Present Condition of the Labouring Poor in Manchester* [*Manchester'deki Emekçi Yoksulun Bugünkü Durumu Üzerine*] *–Ed.*

rürlükten kaldırtmaya çalıştığını kanıtlamak için çırpınıyor. Ama uzun sözün kısası şudur: Tahıl Yasası ekmek fiyatını öteki ülkelerden daha pahalı tutuyor, bu da ücretleri yükseltiyor; ama bu yüksek ücretler, ekmek fiyatının ve dolayısıyla ücretlerin düşük olduğu öteki uluslara karşı sanayicilerin rekabetini güçleştiriyor. Tahıl Yasası yürürlükten kaldırıldığı zaman, ekmeğin fiyatı düşer ve ücretler adım adım Avrupa ülkelerindeki ücretler düzeyine yaklaşır; ücretleri belirleyen ilkeler hakkında daha önceki açıklamalarımızdan, bu yeterince anlaşılmış olmalıdır. Sanayici daha rahat rekabet edebilir, İngiliz mallarına olan talep artar ve onunla birlikte emeğe olan talep de artar. Bu artan talep nedeniyle, ücretler gerçekte bir ölçüde artar, işsiz işçiler yeniden istihdam edilir; ama ne süreyle? Talep bir kat artsa bile, İngiltere'nin ve özellikle İrlanda'nın "artı nüfusu" İngiliz sanayiciye gereksindiği miktarda işçi vermeye yeterlidir; ve birkaç yıl içinde, Tahıl Yasasının yürürlükten kaldırılmasıyla elde edilen küçük yarar dengelenir, yeni bir bunalım gelir çatar, başladığımız noktaya geri döneriz; üstelik, sanayinin aldığı ilk dürtü de bu arada nüfusu artırmış olur. Proleterler bütün bunları çok iyi anlıyorlar ve sanayicilerin yüzüne söylüyorlar; ama buna karşın, sanayiciler, yalnızca Tahıl Yasasının kaldırılmasının kendilerine ilk ağızda sağlayacağı yararı düşünüyorlar. Bu önlemden kendilerine sürekli bir yarar çıkmayacağını, çünkü birbirleriyle girişecekleri rekabetin kısa sürede bireyin kârını eski düzeyine getireceğini göremeyecek kadar dar görüşlüler. Bu yüzden de feryat-figan ederek işçileri, yalnızca aç milyonların yararı için zengin liberal partililerin, Tahıl Yasasıyna Karşı Ligin kasasına yüzlerce-binlerce sterlin aktardıklarını anlatıyorlar; ama herkes biliyor ki onların yaptığı yalnızca kaz gelecek yerden tavuk esirgememektir; Tahıl Yasasının kaldırılmasından sonraki ilk on yıl içinde hepsini geri kazanacakları hesabını yapmaktadırlar.* Ama

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu yan tümce şöyle: "Tahıl Yasasının kaldırılmasından sonraki ilk yıllar içinde hepsini on kat, yüz kat geri kazanacakları hesabını yapmaktadırlar." *–Ed.*

burjuvazi, hele hele 1842 ayaklanmasından bu yana artık işçileri yanlış yola yöneltemiyor. İşçiler, gönenmelerini istediğini söyleyen herkesten, özdenliğinin kanıtı olarak, Halk Çartının yanında olduğunu ilan etmesini istiyorlar; böyle yaparak da dışarda kalıp yardım vaadedenlere itirazları olduğunu ortaya koyuyorlar; çünkü Çart, kendi kendilerine yardım edebilmeleri için bir güç istemidir. Çartı desteklediğini belirtmeyi reddeden herkesi de düşman ilan ediyorlar; düşman ya da sahte dost ilan ederken de tamamen haklılar. Kaldı ki Tahıl Yasasına Karşı Lig, işçilerin desteğini kazanmak için en alçakça yalanlara ve hilelere başvurdu. Emeğin para olarak fiyatının tahıl fiyatıyla ters orantılı olduğunu kanıtlamaya çalıştı; yani tahıl fiyatı düşük olduğu zaman ücretlerin yüksek ve tahıl fiyatı yüksek olduğu zaman da ücretlerin düşük olduğu savını lig en gülünç kanıtlarla ve daha da gülüncü, bir iktisatçının ağzından kanıtlamaya çalıştı. Bu işe yaramayınca işçilere, emeğe olan talebin artması sonucu gelecek süper mutluluk vaadedildi; sokaklarda insanlar iki afişle dolaştırıldı; birinci afişte bir ekmek resmi, onun üstünde çok büyük harflerle "Sekiz penilik Amerikan ekmeği, ücretler günde dört şilin" ve ikincisinde de gene bir ekmeğin üstünde daha küçük haflerle "Sekiz penilik İngiliz ekmeği, ücretler günde iki şilin" yazılıydı. Ama işçiler yanıltılmalarına izin vermediler. Patronlarıyla lordlarını çok iyi tanıyorlar.

Ama bu vaadlerin ikiyüzlülüğünü ölçmek için en doğrusu, burjuvazinin pratiğini hesaba katmaktır. Bu çalışmamız boyunca, burjuvazinin, kendi çıkarı için proletaryayı nasıl akla gelebilecek her yolla sömürdüğünü görmüştük. Ama şimdiye kadar nasıl tek burjuvanın proletaryaya kendi hesabına kötü davrandığını gördük. Şimdi, burjuvazinin bir parti olarak, devlet gücü olarak proletaryaya karşı nasıl davrandığını görelim.* Yasalar bir nedenle gereklidir; o da hiçbir şeye sahip olmayan insanların varlığıdır; gerçi bu durum, pek az

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, burada şu tümce var: "Çok açıktır ki, tüm yasama, mülk sahiplerini mülksüzlere karşı koruma hesabı üzerinde oturtulmuştur." –*Ed.*

yasada örneğin serserilerle avarelere karşı yasalarda doğrudan ifade edilmiştir ve bu tür proletarya yasadışı sayılmıştır, ama gene de proletaryaya karşı duyulan düşmanlık yasaların öylesine kuvvetle vurgulanan temelidir ki, yargıçlar ve özellikle kendileri de burjuva olan ve proleterlerin en sık temasa geldiği sulh yargıçları, yasalardaki bu anlamı fazla araştırmaya gerek olmaksızın hemen bulurlar. Eğer zengin biri mahkemeye getirilmişse ya da daha doğrusu gelmesi emredilmişse, yargıç onca zahmet vermek zorunda kaldığı için çok esef ettiğini belirtir; davayı olabildiği ölçüde o kişiden yana değerlendirir; sanığı mahkum etmek zorunda kalırsa bunu çok üzülerek vb., vb. yapar, sonunda verilen ceza da pek zavallıca bir para cezasıdır; burjuva parayı aşağısıyarak masanın üstüne fırlatır ve çıkar gider. Ama eğer zavallının biri aynı duruma düşerse, sulh yargıcının önüne çıkması gerekirse, —hemen her seferinde, geceyi kendi emsalleriyle birlikte karakolun nezarethanesinde geçirir— daha başından itibaren suçluymuş gibi davranılır; savunması, "ooo, tabii tabii, mazereti biliyoruz" türünden küçümsemelerle bir yana itilir ve para cezasına çarptırılır; tabii ödeyemediği için de aylarca ıslahevinde çalışmaya gönderilir. Eğer ona karşı hiçbir şey kanıtlanamazsa bu kez de "derbeder ve serseri"* diye gene ıslahevine çalışmaya gönderilir. Sulh yargıçlarının partizanlığı, özellikle kırsal alanda, her türlü tarifin ötesindedir; bu artık o kadar sıradan bir şey olmuştur ki, çok göze çarpıcı olmayan davalar, gazeteler tarafından, yorum yapılmaksızın, sakin bir biçimde kısaca haber veriliyor o kadar. Başka bir şey de zaten beklenmemelidir. Çünkü bir yandan bu Kızılcıklar yasayı, çiftçilerin niyetine göre** yorumlamaktan başka bir şey yapıyor değildirler; öte yandan kendileri de gerçek düzenin temelini kendi sınıflarının çıkarında gören burjuvalardır. Polisin davranışı da sulh yargıcının davranışına uygun düşer. Burjuva dilediğini yapar, polis yasaya harfi

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu sözcükler ayraç içinde İngilizce veriliyor ve hemen ardından "bu sözcükler hep yanyana kullanılır" deniyor. *–Ed.*

** Almanca baskılarda "orijinal anlamına göre". *–Ed.*

harfine uyarak çok nazik davranır; ama proleter kabaca, vahşice muamele görür; yoksulluğu bir yandan her türlü suç şüphesini onun üzerine çeker, bir yandan da yasayı uygulayanların kaprislerine karşı yasal olarak hakkın yerine getirilmesinden uzak tutar; bu nedenle, yasanın koruyuculuğu, onun açısından sözkonusu değildir, polis dilediği zaman onun evine zorla girer tutuklar ve hakaret eder ve ancak bir emekçiler örgütü, örneğin maden işçilerinin örgütü, bir Roberts'ı görevlendirdiği zaman, emekçiler için yasanın koruyucu yanının ne kadar hafif kaldığı, yasanın yararlarını hiç görmeksizin hep yükünü nasıl sık sık onun taşıdığı açıkça ortaya çıkar.

Parlamentodaki mülk sahibi sınıf, bencilliğin tuzağına henüz düşmemiş daha iyi duygulara karşı hâlâ savaşmaktadırlar; proletaryaya daha da fazla boyun eğdirmenin yollarını aramaktadırlar. Orta-malı topraklara birbiri ardından el konmakta ve tarıma açılmaktadır; bu süreçte tarım daha ileri götürülmekte, ama proletarya büyük ölçüde zarar görmektedir. Orta-malı toprakların bulunduğu yerlerde yoksul, eşeğini, domuzunu, kazını otlağa götürebilir; çocuklar ve gençler oynayabilecekleri, gezip-dolaşabilecekleri bir kıra sahip olurlar; ama bu yavaş yavaş sona eriyor. İşçinin gelirleri böylece azalıyor, gezip-dolaştıkları oyun yerlerinden yoksun kalan gençler de birahanelere gidiyorlar. Parlamentonun her yasama döneminde, orta-malı toprakları halka kapatan ve tarım alanı haline dönüştüren bir sürü yasa kabul ediliyor. 1844 yılı yasama döneminde, hükümet, işçilerin, kendi keselerine uygun fiyatlarla, bir mil için bir peni* hesabıyla, yolculuk edebilmesi için tüm tekelci demiryollarını zorlamaya karar verip, her gün her demiryolu hattında üçüncü sınıf bir tren seferi konmasını önerdiği zaman "tanrı nezdindeki saygıdeğer peder", Londra piskoposu, pazar günlerinin, yani çalışan insanların ancak yolculuk *yapabilecekleri* tek günün, bu kuralın dışında olmasını, böylece o günlerde yolculuğun zengine açık,

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "bir Alman mili için beş gümüş groschen". –*Ed.*

yoksula kapalı tutulmasını önerdi. Ama bu öneri parlamentodan geçirilemeyecek kadar çok açık ve çok belirgindi, o nedenle düşürüldü. Proletaryaya yöneltilmiş gizli saldırıların tek bir oturumdakilerini bile sıralayacak yerim yok. 1844'ten bir örnek yeterlidir sanıyorum. Parlamentonun pek bilinmeyen üyelerinden biri, bay Miles adında biri, efendi ile hizmektarı arasındaki ilişkileri düzenleyen, görünüşe göre itiraz edilmesi gereksiz bir yasa önerisi verdi. Öneriyle hükümet de ilgilenince yasa taslağı komisyona gönderildi. Bu arada kuzeyde maden işçileri grevi patlak verdi ve Roberts, İngiltere'nin bir ucundan öteki ucuna, işçileri aklattırarak, bilinen utkunluğu kazandı. Komisyon yasa önerisi üzerindeki raporunu hazırlayınca, görüldü ki yasa önerisine, çok despotça maddeler konmuştu; özellikle bir madde, işverenle arasında sözlü ya da yazılı bir anlaşma yaparak bir işi kabul eden işçinin çalışmayı reddetmesi ya da başka fena bir harekette* bulunması halinde, işverenin, işçiyi herhangi* bir sulh yargıcı önünde dava edebilme yetkisini veriyordu; maddeye göre böyle davranan işçi iki ay hapis cezasıyla cezalandırılarak çalışma kampına gönderilecekti; bunun için de işverenin ya da temsilcisinin ya da nezaretçinin yemini, yani suçlayanın yemini yeterli ve geçerli olacaktı. Bu yasa önerisi, üstelik tam da on saatlik işgünü yasa taslağının parlamentoda olduğu bir sırada gelen bu yasa önerisi, emekçilerde müthiş bir öfke yarattı ve bir sürü ajitasyona yolaçtı. Yüzlerce toplantı düzenlendi, işçilerin imzaladığı yüzlerce dilekçe, Londra'da proletarya çıkarlarının temsilcisi Thomas Duncombe'a iletildi. Ferrand'ın yanısıra Duncombe da "Genç İngiltere"nin[77] temsilcisiydi ve sözkonusu yasa önerisinin tek etkin muhalifiydi. Ama öteki radikaller, halkın yasa önerisine cephe aldığını görünce birbiri ardından öne çıktılar ve Duncombe'un yanında yeraldılar; liberal burjuvazi, emekçi sınıfların heyecanı karşısında** yasa öneri-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "fena bir hareket" ve "herhangi" sözcükleri Almanca karşılıklarından önce ayraç içinde İngilizce olarak yeralıyor. *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "hiç kimsenin öneriyi halka karşı desteklemekte yaşamsal çıkarı olmadığı için." *–Ed.*

sini destekleme cesaretini gösteremedi, öneri böylece hasıraltı edildi.

Burjuvazinin proletaryaya karşı en açık savaş ilanı Malthus'un Nüfus Yasası ve onunla uyarlı olarak hazırlanan Yeni Yoksullar Yasasıydı. Malthus'un kuramına daha önce birçok kez değindik; son vargısını birkaç sözcükle şöyle özetleyebiliriz: dünya nüfusu her zaman aşırı boyuttadır; o nedenle yoksulluk, sefalet, güçlük ve ahlaksızlık egemendir; insanlığın kaderi, önsüz-sonsuz kaderi çok sayıda, o nedenle de kimi zengin, eğitimli, ahlaklı, kimi azçok yoksul, sıkıntıda, cahil ve ahlaksız farklı sınıflar halinde varolmaktır. Bundan pratikte çıkan sonuç —ki Malthus da zaten bu sonucu çıkarmıştır— yapılan yardımlar ve alınan yoksullara yardım vergisinin tam anlamıyla saçma olduğudur; çünkü bunlar yalnızca yarattığı rekabetle çalışanın ücretini aşağı çeken artı nüfusun korunmasına ve artmasını teşvik etmeye yarar; Yoksullara Yardım Kurumunun yoksulu çalıştırması da aynı biçimde mantıksızdır; çünkü emeğin ancak belli bir miktardaki ürünü tüketildiği için, işe böylece alınan her işsiz, o ana kadar işi olan bir işçiyi zorunlu avareliğe iter; bundan da Yoksullar Yasasınca yaratılması öngörülen sanayi yararına, özel girişimler zarar görür; başka deyişle sorun artı nüfusun nasıl destekleneceği değil, ama olabildiği ölçüde nasıl engelleneceğidir. Malthus açık bir dille, yaşama hakkının, daha önce dünyadaki her insan için varolduğu vurgulanan yaşama hakkının saçma olduğunu ilan etmektedir. Malthus bir ozanın dizelerini alıntılayarak, yoksulun, doğanın verdiği ziyafete geldiğini, ama başını sokacak yer bulamadığını söyler ve ekler: "doğa ona karşısından yıkılmasını emreder",* Çünkü o, doğmadan önce topluma, kendisinin iyi karşılanıp karşılanmayacağını sormamıştır.** İşte, tüm gerçek İngiliz burjuvaların çok doğal olarak pek sevdiği kuram budur; çünkü çok göz boyayıcı bir mazerettir, üstelik bugünkü koşullarda

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, İngilizce ifade, Almancasından sonra ayraç içinde veriliyor. *–Ed.*

** Thomas Robert Malthus, *An Essay on the Principle of Population* [*Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme*] *–Ed.*

içinde epey de doğru vardır. O zaman, eğer sorun "artı nüfusu" yararlı hale getirmemek, onu kullanışlı nüfus haline getirmek değil de en az itiraz edilecek bir biçimde açlıktan ölmeye terketmek ve çok çocuk yapmasını önlemek ise, tamam bu yeterince basit ve açık, ama artı nüfusun da kendisinin gereksizliğini görmesi ve lütfedip açlıktan ölmeyi kabul etmesi koşuluyla. Ne var ki, insani burjuvazinin tüm ateşli çabalarına karşın, işçiler arasında böyle bir eğilim yaratmayı başarması şu anda olabilir gibi görünmüyor. İşçiler kafalarına koymuşlar ki, iş yapan elleriyle asıl gerekli nüfus onlardır, artı nüfus ise hiçbir şey yapmayan zengin kapitalistlerdir.

Ama tüm gücü zenginler elde tuttuğuna göre, proleterler fuzuli olduklarını kuzu kuzu kabul etmek zorundadırlar; yoksa yasanın kendilerini fuzuli ilan etmesine zorla boyun eğeceklerdir. Yeni Yoksullar Yasası da zaten bunu yapmıştır. Eski Yoksullar Yasası, 1601 tarihli bir fermana (Elizabeth'in 43'üncü fermanına) dayanıyordu ve yoksula yardımın, cemaatin görevi olduğu gibi safça bir düşünceden yola çıkıyordu. İşi olmayan kişi yardım alıyordu ve yoksul, cemaati, kendisini açlıktan koruma sözü vermiş bir topluluk olarak görüyordu. Yoksul, haftalık yardımı bir ihsan olarak değil, bir hak olarak istiyordu ve sonunda burjuvazi buna dayanamaz hale geldi. 1833'te, Reform Yasası sayesinde burjuvazi iktidara geldiği ve yoksulluğun kırsal yörelerde tam gelişme aşamasına ulaştığı sıralarda, burjuvazi, Yoksullar Yasasını kendi görüşü doğrultusunda yeniden biçimlendirmeye girişti. Yoksullar Yasasının uygulanışını incelemek üzere kurulan bir komisyon, yasanın yolsuz uygulanışına ilişkin birçok olayı ortaya çıkardı. Ülkedeki tüm işçi sınıfının, yoksullaştırıldığı ve ücretler düşük olduğu zaman, beldesel emlak vergisi kaynaklarından aldığı yardıma dayandığı keşfedildi; işsizi destekleyen bu sistemin, düşük ücretlilere, büyük ailelerinin ana-babalarına, gayrımeşru çocuk babalarının ödemesi gereken nafakanın karşılanmasına harcandığı görüldü; genel olarak yoksulluğun, korumayı ge-

rektiren bir durum olarak kabul edildiği görüldü; sistemin ulusu çökertmekte olduğu anlaşıldı:

"Sanayi için bir engel oluşturuyordu, ihtiyatsızca yapılan evlilikler için bir ödüldü; nüfusun kamçısıydı ve ücretler üzerinde nüfusun yaptığı etkiyi saklayan bir perdeydi; çalışkanı ve dürüstü enayi yerine koyan, tembeli, basiretsizi ve kötüyü koruyan ulusal bir sistemdi; 'aile bağlarını' tahrip ediyordu; sermaye birikimini önlüyordu, varolan sermayeyi çökertiyordu ve emlak vergisi yükümlüsünü yoksulluğa sürüklüyordu; gayrımeşru çocuklara gıda sağlamak için ödenen bir primdi." (Yoksullara Yardım Komisyonu raporunun ifadesi)*

Eski Yoksullar Yasasının işleyişine ilişkin bu tanımlama kesinlikle doğrudur; yardım tembelliği ve "artı nüfus"un çoğalmasını besler. Varolan toplumsal koşullarda, apaçık ortadadır ki, yoksul, bencilliğe zorlanmaktadır ve çalışınakla çalışmamak, yaşamı açısından bir fark yapmıyorsa, seçme olanağı olduğu zaman çalışınamayı yeğler. Ama bundan ne çıkar? Varolan toplumsal koşullarımızın bir işe yaramadığı çıkar; maltusçu komisyon üyelerinin vargısı gibi, yoksulluğun bir suç olduğu ve başkalarına ibret olacak pis cezalarla cezalandırılması gerektiği sonucu çıkmaz.**

Ama bu bilge maltusçular kendi kuramlarının hatasızlığına öylesine yürekten inanmışlardır ki, yoksulu, kendi ekonomik inançlarının *Procrustes* yatağına*** yatırıp en isyan ettirici hoyratlıkla tedavi etmeye kalkışmakta bir an için ikirciklenmediler. Malthus'a ve serbest rekabet yanlılarının, en iyisi herkesin kendi çıkarını düşünmesine izin vermektir**** yaklaşımına o kadar inanmışlardı ki olabilse, Yoksullar Yasasını bütünüyle yürürlükten kaldırmayı yeğlerlerdi.

* Yoksullara Yardım Komisyonunun yayınladığı Bilgi Notundan alıntı, Londra, 1833. –*Engels'in notu.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu son yan tümce şöyle: "Maltusçu komisyon üyelerinin vargısı gibi, engelleme kuramı gereği yoksulluğun bir suç sayılması gerektiği sonucu çıkmaz." –*Ed.*

*** Yunan efsanesinde, konuklarının boyunu yatağa denk getirebilmek için bacaklarını çekip uzatan ya da kıran dev. –ç.

**** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "tutarlı bir *laissez-faire* politikası izlemesine izin vermektir". –*Ed.*

Ama bunu yapmaya ne yürekleri ne otoriteleri yeterliydi; o yüzden, Yoksullar Yasasının olabildiği ölçüde, Malthus kuramıyla uyumlu bir biçimde düzenlenmesini önerdiler; oysa bu kuram, *laissez-faire* kuramından çok daha barbarcaydı, çünkü onun yetmediği yerde aktif olarak müdahaleyi öngörüyordu. Malthus'un, yoksulluğu, daha doğrusu istihdam eksikliğini, "gereksizlik" başlığı altında nasıl bir suç biçiminde karakterize ettiğini ve açlıkla cezalandırılmasını salık verdiğini görmüştük. Komisyon üyeleriyse bu kadar barbar değillerdi; açıkça açlıktan ölüm, bir Yoksullara Yardım Komisyonu üyesi için bile korkunç bir şeydi. "Pekala" dediler, "biz, siz yoksullara varolma hakkını bahşediyoruz, ama yalnızca varolma; çoğalma hakkınız yok, insana yaraşır bir yaşama hakkınız da yok. Siz haşaratsınız; sizi, başka haşaratı yok ettiğimiz gibi yok edemiyorsak da en azından haşarat olduğunuzu bileceksiniz; dünyaya ya doğrudan doğruya, ya başkalarını tembelliğe ve işsizliğe yönelterek dolaylı biçimde başka "fazla"lık yaratmamanız için en azından denetim altında tutulacaksınız. Yaşayacaksınız, ama "fazlalık" olmaya heveslenebilecek olanlar için korkunç bir uyarı olarak yaşayacaksınız."

Böylece Yeni Yoksullar Yasasını yaptılar; 1834'te parlamento tarafından onaylandı, günümüzde de yürürlükte kalmaya devam ediyor. Para ve gıda yardımlarının tümü kaldırıldı; tek yardım, kurulan Yoksullar Çalışma Yurduna kabul edilmekti. Bu Yoksullar Çalışma Yurdunun ya da halkın deyişiyle Yoksullara Yardım Bastille'inin* kuralları öyle ki, bu tür bir kamu yardımı almadan yaşayabileceğinden en ufak umudu olanı dehşete düşürür. Yardım başvurusunda bulunacak kişilerin çok aşırı yoksul olan ve her yolu denediği halde başka türlü çare bulamayanlar olmasını güvenceye almak için, Yoksullar Çalışma Yurdu, ancak bir maltusçunun ince dehasının icat edebileceği kadar itici bir yer olarak düşünülmüştür. Yiyecek, en düşük ücretle çalışanın bile çalıştığı sü-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Yoksullar Çalışma Yurdu" ve "Yoksullara Yardım Bastille'i" Almanca karşılıklarından sonra ayraç içinde İngilizce veriliyor. *–Ed.*

rece elde edebileceğinden daha berbattır, yaptırdıkları iş de daha güç; çünkü aksi halde, Yoksullar Çalışma Yurdunu dışardaki sefil yaşama yeğ tutabilirler. Et, hele hele taze et pek verilmez; daha çok patates, olabilecek en kötü ekmek ve yulaf lapası, pek az ya da hiç bira. Cürüm işlemiş bir hükümlünün cezaevindeki yiyeceği bile, kural olarak bundan daha iyidir; o yüzden de bazı yoksullar, cezaevine girebilmek için sık sık suç işlerler. Çünkü Yoksullar Çalışma Yurdu da bir tür cezaevidir; kendisine verilen ödevi tamamlamamış olan yiyecek alamaz; dışarı çıkmak isteyenin izin alması gerekir; bu izin onun davranışlarına ve denetmenin keyfine bağlıdır; tütün yasaktır, Yoksullar Çalışma Yurdunun dışında akraba ve dostlardan armağan kabul edilmesi de yasak; yoksullar, bir Yoksullar Yurdu giysisi giyerler; denetmenin keyfine tabidirler ve onun kararlarını düzelttirebilecekleri bir yer yoktur. Onların emeğinin, dışardakilerin emeğiyle rekabet etmesini önlemek için, oldukça yararsız işlere koşturulurlar: Erkekler, "güçlü bir erkeğin bir gün içinde büyük çaba göstererek kırabileceği miktarda" taş kırarlar; kadınlar, çocuklar ve yaşlı erkekler, kimbilir hangi önemsiz iş için üstüpü toplarlar. "Fazla"nın çoğalmasını ve "demoralize" ana-babanın çocuklarını etkilemesini önlemek için aileler parçalanmıştır; koca bir kanatta kalır, kadın bir başka kanatta, çocuklar bir üçüncü kanatta; birbirlerini, ancak iyi davranış gösterirlerse, uzun aralıklarla, yalnızca belirtilen zamanlarda görebilirler; ve bu Bastille'lerin içindeki yoksulluğun dış dünyayı kirletmesini önlemek için, oralarda kalanlar ancak yetkililerin izniyle ziyaretçi kabul edebilirler ve yalnızca ziyaret odasında kabul edebilirler; dış dünyayla genel olarak ancak izinle ve gözetim altında haberleşebilirler.

Yine de tüm bu duruma karşın, yiyeceklerin sağlıklı, davranışın insanca olduğu varsayılır. Ama yasanın niyeti, böyle bir şeyi öngörmeyecek kadar açıkça ortaya konmuştur. Yoksullara Yardım Komisyonu üyeleri ve tüm İngiliz burjuvazisi, sözkonusu sonuçlara yolaçmaksızın da yasanın uygulanabileceğine inanıyorlarsa kendilerini aldatıyorlar. Yasa

maddelerinin öngördüğü muamele, yasanın ruhuyla taban tabana zıttır. Eğer yasa, özünde, yoksulları suçlu, Yoksullar Çalışma Yurdunu cezaevi, oralarda kalanları yasaların koruması dışında, insanlığını sınırları dışında, nefret ve tiksinme konusu kişiler olarak ilan ediyorsa, o zaman bunun tersini öngören her şey boşuna gayrettir. Pratikte, yoksula davranışta, şu birkaç örnekten de görüleceği gibi, yasanın sözü değil ruhu uygulanmaktadır:[78]

Greenwich Yoksullar Çalışma Yurdunda 1843 yazında, beş yaşında bir oğlan çocuk,* morga kapatılarak cezalandırıldı; çocuk tabutların kapakları üzerinde uyumak zorunda kaldı. Herne'deki Yoksullar Çalışma Yurdunda küçük bir kız çocuğa, gece yatağını ıslattığı için aynı ceza verildi. Bu cezalandırma yönteminin çok revaçta olduğu görülüyor. Kentin en güzel yörelerinden birinde bulunan bu Yoksullar Çalışma Yurdu çok gariptir, pencereleri avluya bakar ve yalnızca yeni olan ikisi oralarda kalanların dış dünyaya bir göz atmalarına elverişlidir. Bunu *Illuminated Magazine*'de anlatan yazar,** sözünü şöyle tamamlıyor:

"Allah, suçlu insanı, insanın insanı yoksulluk için cezalandırdığı ölçüde cezalandırsa eyvahlar olsun ademoğullarına!"[79]

Kasım 1843'te Leicester'de adamın biri öldü; Coventry'deki Yoksullar Çalışma Yurdundan iki gün önce çıkarılmıştı. Oradaki yoksula yapılan muamelenin ayrıntıları isyan ettiricidir. George Robson adlı bu kişinin omzunda bir yara vardı; tedavisi bütün bütün ihmal edilmişti; sağlam kolunu kullanarak pompada çalıştırılıyordu; normal Yoksullar Çalışma yemeği veriliyordu, ama genel bünye zayıflığı ve omzundaki yaranın etkisiyle o yemekleri hazmedemiyordu; o yüzden gittikçe zayıf düştü ve ne kadar daha çok yakınırsa, o kadar daha sert bir muamele görmeye başladı. Karısı*** bir damla birasını kocasına getirmek isteyince azarlandı ve

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "üç gece boyunca" –*Ed.*

** Douglas Jerrold. –*Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Aynı Yoksullar Çalışma Yurdunda kalan karısı" –*Ed.*

kadın gardiyanın önünde o birayı içmeye zorlandı. Adam hastalandı, ama daha iyi bir tedavi görmedi. Sonunda, kendi isteğiyle ve birçok hakaret edici söz arasında, karısının eşliğinde salıverildi. Adam adli tabibin raporuna göre, ihmal edilen yara ve onun durumunda hazmı olanaklı olanaklı olmayan gıda verilmiş olması nedeniyle, iki gün sonra Leicester'de öldü. Yoksullar Çalışma Yurdundan çıkmadan önce, kurumun kurallarına göre, denetmenin önünde açılan mektupları kendisine verildi; altı hafta boyunca orada tutulmuş olan mektupların içinde, ona gönderilmiş paralar vardı. Birmingham'da bu tür skandallar birbirini izleyince, sonunda 1843'te,* durumu soruşturmak üzere bir resmî görevli gönderildi. Bu görevli, dört derbeder kişinin,** yılın en sert kış aylarında sekiz-on gün süreyle, çırılçıplak merdiven altındaki ceza hücresine kapatıldığını ve kendilerine öğleye kadar yiyecek verilmediğini tespit etti. Küçük bir oğlan çocuk, kurumun bildiği tüm cezaların hepsine sırayla çarptırılmıştı; ilkin rutubetli, dar, kemerli bir depo odasına hapsedilmişti; sonra iki kez köpek kovuğuna hapsedilmişti, ikincisinde üç gün üç gece olmak üzere; sonra gene aynı süreyle ama daha kötü bir köpek kovuğunda hapis; sonra serseriler odası denen, kötü kokulu, mide bulandırıcı, pis, tahta kerevetler üzerinde uyunan, resmî görevlinin denetimi sırasında üç günden beri orada tutulduklarını belirlediği ve çul-çaput içinde soğuktan tirtir titrediklerini gördüğü üç çocuğu bulduğu yerde hapis cezası. Köpek kovuğunda çoğu zaman yedi, serseriler odasında da yirmi kişi balık istifi tutuluyordu. Köpek kovuğuna, kiliseye gitmeyi reddettiği için kapatılan kadınlar da vardı ve hasta olan, ilaç almaya devam eden bir kadın dört gün süreyle serseriler odası denen yere kapatılmıştı, oda arkadaşlarının kimler olduğunu tanrı bilir. Bir başka kadın, akıl melekeleri yerinde olduğu halde, sırf cezalandır-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Aralık 1843'te" –*Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, ayraç içinde (Almanca orijinal metinde "trampers" diye geçiyor) bu sözcüğün yukarda açıklandığı not ediliyor (Bkz: sayfa 290'daki dipnot). "Köpek kovuğu" sözcükleri de Almanca karşılığından sonra ayraç içinde İngilizce veriliyor. –*Ed.*

mak için, deliler koğuşuna atılmıştı. Suffolk'daki Bacton Yoksullar Çalışma Yurdunda Ocak 1844'te yapılan benzer bir soruşturma, geri zekalı bir kadının hemşire olarak çalıştırıldığını ve hastalara da tabii* öylesine baktığını ortaya çıkardı; geceleri rahatsızlık geçiren ya da yatağından kalkmak isteyen hastalar —hemşireler bütün gece uyanık kalmasın diye— yorganın üstünden ve karyolanın altından dolaştırılan kordonlarla sıkı sıkıya bağlanıyordu. Böylece bağlanmış bir hasta ölü bulundu. Londra'daki St. Pancras Yoksullar Çalışma Yurdunda bir sara hastası (daha önce anılan ucuz gömleklerin yapıldığı yer**) yataktayken gelen biri sara nöbeti sonucu boğularak öldü, çünkü kimse yardımına gitmemişti; aynı yerde dört, altı, hatta bazan sekiz çocuk aynı yatakta yatıyordu. Shoreditch Yoksullar Çalışma Yurdunda adamın biri, çok ciddi bir ateşli hastalık geçiren bir başkasıyla birlikte, içinde farelerin cirit attığı aynı yatağa yatırılmıştı. Londra'da Bethnal Green Yoksullar Çalışma Yurdunda altı aylık hamile bir kadın iki yıllık oğluyla birlikte 28 Şubat-19 Mart arasında kuruma alınmaksızın kabul odasında tutuldu; odada ne bir yatak vardı, ne insanın en doğal ihtiyaçlarını giderebileceği bir tuvalet. Yoksullar Çalışma Yurduna getirilen kocası, karısının bu tutukluluğuna son verilmesi için ricada bulundu diye, yirmidört saat katıksız hapis cezası aldı; suçu küstahlıktı; kendisine yalnızca ekmek ve su verildi. Windsor yakınındaki Slough Yoksullar Çalışma Yurdunda Eylül 1844'te adamın biri ölüm yatağındaydı. Karısı oraya gitti, ancak geceyarısı varabildi; acele Yoksullar Çalışma Yurduna koştuysa da içeri alınmadı. Ertesi sabaha kadar kocasını görmesine izin verilmedi; ertesi sabah da ancak bir kadın gardiyanın gözetimi altında görebildi.*** Her ziyaretinde bu gardiyan yanında bulunuyor ve yarım saatlik görüş-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "en akla sığmaz şeyler yaptığını ortaya çıkardı". *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "daha önce anılan" ifadesi yok. (Gönderme s. ...ya yapılıyor) *–Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "o zaman da sadece yarım saat için." *–Ed.*

meden sonra kadını gönderiyordu. Lancashire'daki Middleton Yoksullar Çalışma Yurdunda her iki cinsten oniki, bazan onsekiz kişi aynı odada uyuyordu. Bu kurum, Yeni Yoksullar Yasası çerçevesine girmiyor; eski özel bir yasaya göre (Gilbert Yasası)[80] yönetiliyor. Denetmen, bu Yoksullar Çalışma Yurdunda, kendisi için bira yapabileceği bir yer kurmuştu. Stockport'da 31 Temmuz 1844'te yetmişiki yaşında bir adam, taş kırmayı reddettiği için sulh yargıcının önüne çıkarıldı; yaşı ve dizindeki rahatsızlık nedeniyle bu işi yapamayacağında ısrar etti. Kendi fizik gücüne uygun başka bir işi yapmaya hazır olduğunu boş yere anlatmaya çalıştı durdu; ıslahevinde iki hafta çalışma cezasına çarptırıldı. Basford Yoksullar Çalışma Yurdunda,* denetimle görevli bir memur, onüç haftadır yatak çarşaflarının, dört haftadır gömleklerin, iki aydan on aya kadar uzayan süredir çorapların değiştirilmediğini, o yüzden kırkbeş erkek çocuktan yalnızca üçünün ayağında çorap olduğunu, ve tümünün sırtındaki gömleğin parça parça olduğunu belirledi. Yataklarda fareler cirit atıyordu ve tabak-çanak gibi şeyler çöp kovasında yıkanıyordu. Londra'nın batısındaki bir Yoksullar Çalışma Yurdunda dört kıza frengi aşılayan kapıcı işinden çıkarılmadı; sağır ve dilsiz bir kızı dört gün dört gece yatağında saklayan bir başkası da görevini sürdürdü.

Yaşarken nasılsa, ölünce de öyle. Yoksul toprağa, hastalıklı bir sığır gibi gömülür. Londra'daki St. Brides Yoksul Mezarlığı çıplak bir batak arazidir; Charles II zamanından beri mezarlık olarak kullanılır; kemik yığınlarıyla doludur; her Çarşamba günü yoksulların cesetleri ondört fit** derinliğinde kazılmış bir çukura atılır, bir papaz var hızıyla bir dua takırdatır; sonra çukur, gelecek Çarşamba günü kolayca açılsın diye toprakla hafifçe örtülüp bırakılır ve en sonuncu ölüyü de alıncaya dek tıka-basa doldurulur. Böylece başlayan çürüme ve kokuşma tüm çevreyi zehirler. Manchester'da yoksul mezarlığı Old Town'ın karşısındadır, Irk boyunca

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Şubat 1844'te" –*Ed.*
** 4,27 metre. –ç.

uzanır; bu da engebeli boş bir yerdir. İki yıl kadar önce içinden bir demiryolu geçirildi. Eğer saygın bir mezarlık olsaydı, burjuvazi ve din adamları takımı, kutsal şeylere saygısızlık ediliyor diye kıyameti koparırlardı. Ama orası yoksulların gömüldüğü, toplumdan dışlanmış fuzuli insanların ebedi istirahatgahıydı; o yüzden de kimse ilgilenmedi. Bedeni henüz tam çürüyüp dağılmamış cesetleri mezarlığın öteki kısmına aktarmayı bile gerekli bulmadılar; cesetler birbiri üstüne yığıldı ve o ceset yığınları, yeni kazılmış mezarlara doldurulduğu; bataklıktan sızan, çürümekte olan öğelerle yüklü su da bütün çevrenin havasını zararlı, tiksindirici bir gaz kokusuyla doldurdu. Bu çalışma sırasındaki iğrenç gaddarlığı daha ayrıntılı olarak anlatamam.

Yoksulun bu koşullarda kamu yardımını kabule neden yanaşmadığına şaşan olur mu? Bu Bastille'lere girmektense açlıktan ölmeyi yeğlemelerine şaşan olur mu? Elimde beş olaya ait haberler var; gerçekten açlıktan ölmekte olan insanlar, kendilerine Yoksullar Çalışma Yurdunun dışında yardım yapmayı, gardiyanların kabul etmemesi üzerine, bu cehenneme girmektense sefil evlerine döndüler ve oralarda öldüler. Şu ana kadar Yoksullara Yardım yetkilileri amaçlarına ulaştılar. Ama aynı zamanda, bu Yoksullar Çalışma Yurdu sorunu, işçi sınıfının, genelde Yeni Yoksullar Yasasına hayranlık duyan mülk sahiplerine beslediği nefreti, iktidardaki partinin herhangi bir önleminin yaratabileceğinden kat kat fazlasıyla yoğunlaştırdı.

Newcastle'dan Dover'a, işçiler arasında tek ses duyuluyor — yeni yasaya karşı beslenen nefretin sesi. Bu yasada burjuvazi, proletaryaya karşı görevlerini nasıl algıladığını o kadar açıkça formüle etti ki, bunu en kalın kafalılar bile anladı. Varlıksız sınıfın yalnızca sömürülmek için ve mülk sahipleri ondan daha fazla yararlanamadığı zaman açlıktan ölmek üzere varolduğu fikri, şimdiye dek hiç böylesine cesaretle ve böylesine açıkça formüle edilmemişti. İşte o yüzdendir ki, bu Yeni Yoksullar Yasası işçi hareketini hızlandırmaya ve özellikle çartizmi yaymaya büyük ölçüde katkıda bulun-

du; ve bu yasa en geniş ölçüde kırsal kesimde uygulamaya geçirildiği için, tarımsal yörelerde ortaya çıkan proletarya hareketinin gelişimini de kolaylaştırıyor.

Eklemeliyim ki, 1838'den beri İrlanda'da seksenbin yoksul, yürürlükte olan benzer bir yasa çerçevesinde muamele görüyor. Orada da bu yasadan hoşlanılmıyor; yasa İngiltere'deki boyutlarda önem kazansaydı, aynı biçimde yoğun bir nefret uyandırırdı. Ama seksenbin proletere kötü muamele edilen bir ülkede onlardan iki-buçuk milyon varsa, ne farkeder? İskoçya'da yerel ayrıksınlıklar dışında, Yoksullar Yasası diye bir şey yok.

Yeni Yoksullar Yasası ve sonuçlarının bu görünümü karşısında, İngiliz burjuvazisi hakkında söylediğim sözlerden hiçbirinin çok sert bulunmayacağını umuyorum. Bu kamusal tedbirinde burjuvazi, egemen sınıf olarak *in corpore** davranıyor; gerçek niyetlerini formüllere döküyor, proletaryayla yaptığı, günahı bireylerin sırtında bulunan küçük alışverişlerin iç yüzünü ortaya koyuyor. Bu tedbirin, burjuvazinin herhangi bir bölümünden kaynaklanmış olmadığı, tümünün onayını taşıdığı da 1844 parlamento görüşmeleriyle kanıtlanmıştır. Yeni Yoksullar Yasasını liberal parti çıkarmıştır; başında başbakan Peel olmak üzere muhafazakar parti bu yasayı savunuyor, yalnızca 1844 tarihli yasa tasarısıyla, Yoksullar Yasasının ufak tefek, önemsiz birkaç noktasını değiştiriyor. Yasayı liberal bir çoğunluk getirdi, muhafazakar çoğunluk onayladı ve "soylu lordlar" da her seferinde onaylarını verdiler. İşte bu, proletaryanın devletten ve toplumdan açıktan açığa çıkarılıp atılmasıdır; işte bu, proleterlerin insan olmadığının ve insan gibi muameleyi hak etmediğinin açıktan ilanıdır. Britanya İmparatorluğu proleterlerinin, kendi insan haklarını yeniden fethetmelerini proleterlere bırakalım.**

* Tüzel kişilik olarak. -ç.

** Yanlış anlamaları ve onun sonucu olarak itirazları önlemek için belirtmeliyim ki, hep bir *sınıf* olarak burjuvaziden sözettim; bireylerle ilintili olgular ise yalnızca bir *sınıfın* düşünce ve davranış biçiminin kanıtı olarak hizmet etmektedir. Bu çerçevede, burjuvazinin birbirinden ayrık bölümleri,

Yirmibir aylık süre içinde, kendi gözlerimle gördüğüm ve resmî ve başka güvenilir raporlardan öğrendiğim kadarıyla Britanya işçi sınıfının durumu işte böyle. Ve önceki sayfalarda yeterince yaptığım gibi bu durumu azami ölçüde dayanılmaz bir durum diye tanımlarken, böyle yapan tek kişi ben değilim. Daha 1833'te Gaskell barışçı bir sonuçtan umudunu kestiğini ve bir devrimin kaçınılmaz olarak bu durumu izleyeceğini ilan etmişti. 1838'de Carlyle çartizmi ve emekçilerin devrimci eylemlerini, içinde yaşadıkları sefaletten kaynaklanan eylemler olarak izah etmiş ve Barmecide ziyafet sofrasında[81] sekiz yıl boyunca çok sakin oturmalarını ve liberal burjuvazinin boş vaatleriyle oyalanmalarını hayretle karşılamıştı. 1844'te de "Eğer Avrupa ve eğer bir biçimde İngiltere, daha uzun süre oturulabilir bir yer olacaksa"* emeği örgütleme çalışmasının artık derhal başlaması gerektiğini ilan etmişti.

Ve *Times* gazetesi, "Avrupa'nın ilk gazetesi", 1844 Hazi-

alt bölümleri ve partileri arasındaki farklılıklara hiç dokunmadım; bunun yalnızca tarihsel ve kuramsal bir anlamı vardır, o kadar. Aynı nedenle, kendilerinin saygın istisnalar olduklarını gösteren burjuvazinin birkaç mensubunu da yalnızca rasgele anabilirim. Bunlar, bir yandan belli radikallerdir, hemen hemen neredeyse birer çartisttirler, örneğin Avam Kamarasının birkaç üyesi, Ashtonlı sanayici Hindley, Todmordenli (Lancashire) Fielden ve öte yandan, bu yakınlarda "Genç İngiltere" adı altında örgütlenen insansever Toryler — aralarında parlamento üyeleri Disraeli, Borthwick, Ferrand, lord John Manners, vb.; ve lord Ashley de onlara sempati duymaktadır. "Genç İngiltere"nin umudu eski "mutlu İngiltere"yi parlak özellikleri ve romantik feodalizmiyle yeniden kurmaktır. Bu amaca kuşkusuz erişilemez, hatta gülünç bir amaçtır, tarihsel gelişmeyle alay etmektir; ama yine de iyi niyet, işlerin bugünkü durumuna ve egemen önyargılara direnme cesareti, ve bugünkü koşulların iğrençliğini idrak etmek de değerli bir şeydir. Tamamen yalıtlanan ise yarı-Alman İngiliz Thomas Carlyle'dır, ki kendisi köken olarak Tory'dir; şimdiye dek anılanların hepsinin ötesine geçer. Toplumsal düzensizliğin derinliğini herhangi bir burjuvadan çok daha iyi biçimde ölçen odur ve emeğin örgütlenmesini istemektedir. Doğru yolu bulan Carlyle, umarım, o yolu izleme gücünü gösterecektir. Benim ve birçok başka Almanın en iyi dilekleri onunladır. *–Engels'in notu.* [1887 tarihli Amerika ve 1892 tarihli İngiltere baskısında son iki tümce kaldırıldı. *–Ed.*]

[1892] Ama Şubat Devrimi onu bütün bütün gerici yaptı. Darkafalılara karşı o erdemli öfkesi, onu kıyıya vuran tarih dalgasına karşı, asık yüzlü, darkafalı bir homurdanmaya dönüştü [*Engels tarafından 1892 tarihli Almanca baskıya eklendi.*]

* T. Carlyle, *Past and Present* [*Geçmiş ve Bugün*]. *–Ed.*

ranında şöyle yazıyordu:

"Saraylara savaş, kulübelere barış — bu bir terör parolasıdır; bu topraklarda bir uçtan ötekine yankı yapabilir. Zenginler, dikkat!"[82]

Tam bu noktada, İngiliz burjuvazisinin şansını bir kez daha gözden geçirelim.* En kötü halde, yabancı sanayi, özellikle Amerika'nınki, birkaç yıl içinde tutulması gereken kaçınılmaz bir yol olarak Tahıl Yasasının kaldırılmasından sonra bile, İngiliz rekabetine dayanmayı başarabilir. Alman sanayisi halen büyük çaba harcıyor ve Amerikan sanayisi de dev adımlarla ilerliyor. Amerika, tükenmez kaynaklarıyla, ölçülemeyecek genişlikteki kömür ve demir madenleriyle, eşi görülmedik su gücü zenginliğiyle ve seferlere elverişli nehirleriyle, ama özellikle ağırkanlı İngilizlere bakışla enerjik aktif nüfusuyla Amerika, on yıldan az bir süre içinde öyle bir manüfaktür yarattı ki,** daha kalın pamuklu mallarda İngiltere'yle zaten rekabete başlamış durumda, İngiltere'yi Kuzey ve Güney Amerika pazarlarından dışladı, Çin'de İngiltere'nin yanıbaşında kendi pazarını elde etti.*** Eğer sanayi tekeli kurmaya uygun bir ülke varsa o Amerika'dır. Eğer İngiliz sanayisi böylece yenik düşerse —ki bugünkü koşullar aynı kalırsa, yirmi yıl içinde bu sonuç kaçınılmaz görünüyor— proletaryanın çoğunluğu fuzuli hale gelecektir ve, ya açlıktan ölecek ya isyan edecektir, başka seçeneği yoktur. İngiliz burjuvazisi böyle bir durumu dikkate alıyor mu? Tam tersine, onların gözde iktisatçısı McCulloch, kendi öğrencisinin sırasından verdiği derslerde doğru dürüst nüfusu bile olmayan Amerika gibi genç bir ülkenin İngiltere gibi köklü bir sanayi ülkesiyle başarılı bir biçimde yarışamayacağını ve sürekli bir sanayi yürütemeyeceğini söylüyor. Böyle bir şeye

* 1845 tarihli Almanca baskıda sonuç bölümü bu paragrafla değil, "Yirmibir aylık süre içinde" sözcükleriyle başlayan biraz yukardaki paragrafla başlıyor. 1892 tarihli Almanca baskıda paragraf, geri kalan kısımdan ayrılmış değil. *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "İngiliz sanayisinin ana ürünü olan". *–Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda şu ek var: "Öteki sanayi kollarında da durum aynı." *–Ed.*

kalkışmaları bile, ona göre, delilik olur, çünkü yalnızca kaybederler; onlar için en iyisi tarıma sarılmaktır; bütün ülkeyi sabanın altına yatırdıkları zaman, bir gün gelir ki, kârlı bir sanayi de olanaklı olur. Böyle diyor bilge iktisatçı ve tüm burjuvazi ona tapıyor; bu arada Amerikalılar da birbiri ardından pazarları elegeçiriyorlar; öyle ki geçenlerde cüretkar bir Amerikalı spekülatör İngiltere'ye bir vapur dolusu Amerikan pamuklu ürünü gönderdi; mallar yeniden ihraç edilmek üzere satıldı!

Ama İngiltere'nin manüfaktür sanayisindeki tekelini koruduğunu, fabrikalarının sürekli çoğaldığını varsaysak sonuç ne olur? Sanayideki genişleme ve proletaryanın artmasıyla, ticaret bunalımı sürer, ve daha şiddetli, daha korkutucu hale gelir. Alt orta-sınıfın sürekli olarak çökmesi ve sermayenin daha az elde yoğunlaşma sürecindeki dev adımları sonucu proletarya geometrik dizi halinde büyür; kısa sürede birkaç milyoner dışında tüm ulus proletarya haline gelir. Ama bu gelişme sürecinde bir aşamaya ulaşılır ki, o aşamada proletarya, varolan gücün ne kadar kolaylıkla devrilebileceğini kavrar ve o zaman devrim gelir.

Ancak bu varsayımların hiçbirinin ortaya çıkması beklenmeyebilir. Ticaret bunalımları, proletaryanın bağımsız gelişiminin güçlü kaldıraçları, dış rekabetle ve alt ortasınıfın giderek derinleşen çöküşüyle uyuşumlu davranarak, bir olasılıkla bu süreci kısaltacaktır. Sanırım, halk bir bunalımdan daha geçecek, fazlasını çekmek zorunda kalmayacak. 1846 ya da 1847'deki gelecek bunalım, bir olasılıkla, Tahıl Yasasının yürürlükten kaldırılmasını da beraberinde getirecek* ve Çartın önerileri de yasalaşacak. Çart ne tür devrimci hareketlere yol verir, bunu ilerde göreceğiz. Ama bunu izleyecek öteki bunalıma ulaşıldığı zaman —ki, Tahıl Yasasının kaldırılması sonucu gecikmezse, ya da dış rekabet gibi başka nedenlerle hızlandırılmazsa— öncekilere benzeştirirsek 1852 ya da 1853'te patlaması gereken bir sonraki bunalıma gelin-

* Ve getirdi de. *–1887 tarihli Amerika baskısına Engels'in notu.* [1892 İngiltere baskısında aynen yeraldı. *–Ed.*]

diği zaman, kapitalistlerce yeterince sömürülmüş ve hizmetlerine artık gerek kalmadığı için açlığa terkedilmiş olmak, İngiliz halkının canına yetecek. Eğer İngiliz burjuvazisi, o zamana kadar şöyle durup da bir düşünmezse —ve görünüşe bakılırsa da böyle yapacağa pek benzemiyor— şimdiye kadarkilerin hiçbiriyle karşılaştırılamayacak bir devrim gelecektir. Umutsuzluğa itilmiş olan proleterler, Stephens'in kendilerine öğütlediğini yaparak meşaleyi kapacaklar; 1793 kızgınlığının tam anlatmaya yetmeyeceği bir öfkeyle birleşen intikam duygusu açığa çıkacak. Yoksulun zengine karşı vereceği savaş, şimdiye kadarkilerin en kanlısı olacak. Burjuvazinin bir kesiminin proletaryayla birliği, hatta burjuvazinin kendini yeniden hale-yola koyması, işe yaramayacak. Kaldı ki burjuvazinin imana gelmesi, ancak en fazlasından bir noktaya kadar, ılımlı bir *juste-milieu** noktasına kadar gider; daha kararlı olanları, işçilerle birleşeni, yalnızca yeni bir Gironde oluşturabilir ve güçlü gelişmeler sırasında yenilir gider. Tüm bir sınıfın önyargıları, eski bir palto gibi bir yana konamaz; hele hele sabit, dar ve bencil İngiliz burjuvazisinin önyargıları hiç konamaz. Bütün bunlar, en güvenle yapılabilecek çıkarsamalardır: Dayanakları bir ölçüde tarihsel gelişmenin yadsınamaz gerçeklerinde, bir ölçüde insan doğasında saklı gerçeklerde bulunan sonuçlardır. Kehanet, hiçbir yerde, toplumu oluşturan öğelerin açıkça tanımlandığı ve keskince ayrıştığı İngiltere gibi bir yerde olduğu kadar kolay değildir. Devrim mutlaka gelecek; barışçıl bir çözüm için vakit artık çok geç; ama önceki sayfalarda öngörülenden daha yumuşak biçimde yapılabilir. Ama bu da burjuvazinin gelişiminden çok proletaryanın gelişimine bağlıdır. Proletaryanın sosyalist ve komünist öğeleri emmesi ölçüsünde, devrimin kanı, intikamı ve vahşeti azalacaktır. Komünizm ilke olarak, burjuvaziyle proletarya arasındaki ayrıklığın üstünde ve ötesindedir; yalnızca bu ayrıklığın, o andaki tarihsel önemini kabul eder, ama gelecek için haklı görmez; gerçekte, bu ara açıklığını kapatmak, tüm sınıf karşıtlıklarını ortadan

* Ortayol. –ç.

kaldırmak ister.* Bu nedenledir ki, savaşım sürdükçe, kendisine zulmedenlere proletaryanın ister-istemez öfke duymasını, bir işçi hareketinin başlayışında en önemli kaldıraç olarak haklı görür; ama komünizm bu öfkenin ötesine geçer, çünkü komünizm yalnızca işçilerin sorunu değildir, bir insanlık sorunudur. Üstelik komünist, bireylerden intikam almayı düşünmez; tek tek burjuvaların da, varolan koşullardaki davranışlarından başka türlü davranabilecek olduklarına inanmaz. İngiliz sosyalizmi yani komünizmi, tamamen bireyin sorumsuzluğu düşüncesine dayalıdır. İşte bu çerçevede, İngiliz işçiler komünist fikirleri daha çok özümsedikçe, şimdi duydukları kızgınlık, şimdiki gibi şiddetle sürerse hiçbir şey başaramayacak olan kızgınlık daha da gereksizleşecektir; burjuvaziye karşı girişeceği eylem yabansı kabalığını daha çok yitirecektir. Gerçekte, savaş patlamadan önce proletaryanın tümünü komünist yapmak olanaklı olabilseydi, sonuç çok barışçıl biterdi; ama bu artık olası değil, zamanı geçti. Bu arada yoksulun zengine karşı açık, ilan edilmiş savaşı başlamadan önce,** komünist tarafın, olayların da yardımıyla, devrimin yabansı öğesini zaptetmesini ve yeni bir "9 Thermidor"u önlemesini sağlayacak biçimde proletarya içinde toplumsal sorun yeter açıklıkla kavranacaktır sanırım. Her durumda, Fransız deneyimi boşuna gerçekleştirilmiş bir deneyim olmayacak; üstelik çartist önderlerin çoğu şimdiden komünist. Ve komünizm burjuvaziyle proletarya arasındaki çekişmenin üzerinde kaldıkça, burjuvazinin daha iyi öğelerinin (ne yazık ki çok azlar ve ancak yeni yetişen kuşaktan yandaş çekebilirler) komünizmle birleşmesi saf proleter çartizmiyle birleşmesinden daha kolay olacaktır.

Eğer bu sonuçlar, şimdiki bu çalışma çerçevesinde yeterince ortaya konup belirginleştirilemediyse, bunların İngiltere'nin tarihsel gelişiminin zorunlu sonuçları olduğunu ortaya koyacak başka vesileler olabilir. Ama şuna inanıyorum,

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "tüm sınıf karşıtlıklarını ortadan kaldırmak" yeralmıyor. *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "ki artık İngiltere'de kaçınılmaz hale geldi." *–Ed.*

şimdi yoksulun zengine karşı ayrıntıda ve dolaylı olarak sürdürdüğü savaş, doğrudan ve genel hale gelecek. Barışçıl bir çözüm için çok geç. Sınıflar giderek daha keskince bölündü, direniş ruhu işçilere işliyor, kızgınlık kabarıyor, daha önemli çatışmalarda gerilla kavgaları yoğunluk kazanıyor ve yakında çok küçük bir itme, çığı yuvarlamaya yetecek. İşte o zaman, tüm ülkede şu savaş narası yankılanacak: "Saraylara savaş, kulübelere barış!" — ama o zaman da zenginin sakınması için çok geç olacak.

İNGİLTERE'DE EMEKÇİ SINIFIN DURUMU'NA EK[83]

BİR İNGİLİZ GREVİ*

Yukardaki konuda yazdığım kitapta, tek tek bazı noktaların olgusal kanıtlarını verememiştim. Kitabı çok kalın ve sindirilemez hale getirmemek için, söylediklerimi, resmî belgelerden, yansız yazarlardan ya da çıkarlarına saldırdığım tarafların yazılarından alıntılarla doğruladığım zaman ifadelerimin yeterince kanıtlandığını düşünmek durumundaydım. Bu beni, kişisel gözlemlerime dayandıramadığım belli bazı yaşam koşulları üzerinde konuşurken çelişkiye düşmekten alıkoymaya yetti. Ama okurun kafasında su götürmez bir kesinlik yaratmaya yetmedi; öyle bir kesinliği ancak çarpıcı, yadsınamaz *olgular* yaratabilir; öyle bir kesinlik, "atalarımızın bilgeliği"yle sonsuz kuşkuculuğa mecbur olduğumuz bir çağda, dayanakları ne kadar iyi olursa olsun salt mantık yoluyla sağlanamaz. Her şeyin ötesinde, önemli sonuçlar sözko-

* Yazar bu sözcüğü İngilizce olarak veriyor. –*Ed.*

nusu olduğu zaman, olguların ilkelerde bütünleşmesi sözkonusu olduğu zaman, tanımlanacak şey farklı, küçük halk kesimlerinin koşulları değil de sınıfların birer bütün olarak birbirleriyle ilişkilerindeki konumları olduğu zaman, olgular kesinlikle yaşamsal önemdedir. Biraz önce belirttiğim nedenlerle, bu olguları, kitabımdaki her konu için ayrı ayrı veremedim. Bu kaçınılmaz eksikliği şimdi burada gidereceğim ve zaman zaman, elimdeki kaynaklarda bulduğum olguları sunacağım. Aynı zamanda, yazdıklarımın bugün hâlâ doğru olduğunu göstermek için, yalnızca geçen yıl İngiltere'den ayrılışımdan bu yana ortaya çıkan ve ancak kitabım yayınlandıktan sonra öğrendiğim olguları kullanacağım.

Kitabımı okuyanlar anımsar, ben esas itibarıyla burjuvazinin ve proletaryanın, birbiriyle ilişkileri çerçevesindeki konumlarını belirlemekle ve bu iki sınıf arasındaki savaşımın zorunluluğunu anlatmakla ilgilendim; proletaryanın bu savaşı yürütmekte ne kadar haklı olduğunu kanıtlamaya ve İngiliz burjuvazisinin o güzel sözlerini, gene onların o çirkin eylemleriyle çürütmeye özel önem gösterdim. İlk sayfadan son sayfaya kadar yazdığım, İngiliz burjuvazisine karşı bir iddianameydi. Şimdi, kanıtlardan birkaç seçme daha sunacağım. Ne var ki, İngiliz burjuvalara yeterince hırslandığım için, kendimi tutabildiğim ölçüde, onlara karşı bir kez daha atlanıp pusatlanmak niyetinde değilim; kendime hakim olacağım.

Tanışacağımız ilk iyi yurttaş ve *paterfamilias** eski bir dosttur, daha doğrusu iki dosttur. 1843'e gelindiğinde, Baylar Pauling ve Henfrey, artan iş yükü karşılığı fazla ücret almaları isteminden dönmeye en iyi kanıtlar karşısında bile yanaşmadıkları, Nuh deyip peygamber demedikleri için işi bırakan işçilerle, tanrı bilir kaç kez anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Önemli bir inşaat yüklenimcisi olan ve birçok tuğla yapımcısı, marangoz, vb. çalıştıran Pauling ve Henfrey, başka işçileri işe aldılar; bu tutum, çekişmeye ve sonunda da Pauling ve Henfrey'in tuğla harmanında sopalar ve silahlarla

* Aile reisi. –ç.

kanlı bir çatışmaya yolaçtı ve yarım düzine işçinin Van Diemen topraklarına[84] sürülmesiyle sonuçlandı; kitabımda bu noktalara enine boyuna değinildi.* Ama Pauling ve Henfrey her yıl işçileriyle şu ya da bu konuda bir parça itişip-kakışmak zorundaydılar, yoksa içleri rahat etmiyordu; o yüzden de Ekim 1844'te işçileri yeniden tacize başladılar. Bu kez, insansever yüklenimcilerimizin, daha çok gönendirmekte sabırsızlandıkları kişiler marangozlardı. Manchester ve yöresindeki marangozlar arasında ezelden beri süregelen bir gelenek vardır, Candelmas'tan** 17 Kasıma kadar "ışık yakmama" geleneği; yani uzun günler boyunca sabah altıdan akşam altıya kadar çalışma, kısa günlerde de gün ışır ışımaz başlama ve ortalık kararınca işi bırakma geleneği vardı. 17 Kasımdan itibaren de ışıklar yakılır ve çalışma tam iş günü sürdürülürdü. Bu "barbarca" gelenek uzun süredir canlarına tak eden Pauling ve Henfrey, "Karanlık Çağ"ın bu kalıntısına gaz lambasıyla son vermeyi düşündüler ve bir akşam vakti, saat henüz altıya gelmediyse de marangozlar artık bir şey göremez hale gelip de aletlerini tezgahın üstüne koyup ceketlerine uzanınca ustabaşı bir gaz lambası yaktı ve saat altıya kadar çalışmak zorunda olduklarını söyledi. Bu durum kendilerine uygun gelmemişti; o yüzden marangozluk yapan bütün işçileri genel bir toplantıya çağırdılar. Bay Pauling çok şaşırdı; işçilerine, toplantı çağrısında bulundukları için hoşnut olmadıkları bir şey bulunup bulunmadığını sordu. İşçilerden bazıları, toplantı çağrısından doğrudan kendilerinin değil, sendika komitesinin sorumlu olduğunu bildirdiler. Bay Pauling, sendikayı hiç umursamadığı yanıtını verdi ve bir öneride bulundu: Işıkların yakılmasını kabul ederlerse karşılığında işçilere cumartesi günleri üç saat izin vereceğini ve —ne cömert adam— her gün çeyrek saat fazla çalışmalarına ve bunun için fazla ücret almalarına izin vereceğini söyledi! İşçilerin bu durumda, bütün öteki işliklerde ışıklar yakılmaya başlandıktan itibaren yarım saat daha fazla çalışmaları

* Bkz. sayfa 302, 304. *–Ed.*
** 2 Şubat'tan. *–Ed.*

gerekiyordu. İşçileri bu öneriyi incelediler ve Pauling ve Henfrey'in kısa günlerde her gün bir saat kazanacağını, o dönemde her işçinin toplam 92 saat çalışmak zorunda kalacağını yani bir kuruş bile fazla para almadan 9¼ gün fazla çalışmış olacağını ve firmanın çalıştırdığı tüm işçiler dikkate alındığı zaman kış aylarında ücretlerden bu beyefendilerin 400 sterlin (2.100 taler) tasarruf edeceğini hesapladılar. Bu nedenle işçiler genel toplantıyı yaptılar ve işçi arkadaşlarına, eğer bir firma bu usulü uygulamaya koyabilirse, tüm öteki firmaların da aynı yolu tutacağını ve bunun sonucunda ücretlerde genel ve dolaylı bir indirim olacağını, yöredeki marangozların ücretlerinde yıllık yaklaşık 4.000 sterlinlik bir indirim olacağını açıkladılar. İzleyen Pazartesi günü, Pauling ve Henfrey'de çalışan tüm marangozların üç aylık işten ayrılma ihbarını vermesi ve işverenler fikir değiştirmezse, ihbar süresi sonunda işi bırakmaları kararlaştırıldı. Sendika da iş bırakımı durumunda para toplayarak destek olacağı sözünü verdi.

14 Ekim Pazartesi günü işçiler ihbarda bulundular, kendilerine hemen işi bırakabilecekleri söylendi; onlar da böyle yaptılar. Aynı akşam tüm yapı işçileri toplantısı yapıldı; o toplantıda her daldan yapı işçileri grevcilere destek yüklenimi altına girdiler. İzleyen Çarşamba ve Perşembe günü, o yörede Pauling ve Henfrey'e çalışan tüm marangozlar da işi bıraktılar ve *grev* tam hızını aldı. Yapı işverenleri, birdenbire böyle sudan çıkmış balığa dönünce, her yana hatta İskoçya'ya bile adam salarak işçi toplamaya başladılar; çünkü tüm yörede onlara çalışmak isteyen tek kişi yoktu. Birkaç gün içinde Staffordshire'dan onüç işçi geldi. Ama grevciler, o işçilerle konuşma fırsatını bulur bulmaz anlaşmazlığı ve çalışmayı neden bıraktıklarını açıkladılar ve yeni gelenlerin çoğu çalışmayı sürdürmeyi reddetti. Ama patronların, bu durumla başedecek etkin bir çareleri vardı: Serkeşleri, onları yoldan çıkaranlarla birlikte, sulh yargıcı *Daniel Maude* hazretlerinin huzuruna çıkardılar. Ama onları orada izlemeden önce, Daniel Maude hazretlerinin erdemlerini bir bir anlat-

malıyız.

Daniel Maude hazretleri, Manchester'daki "aylıklı majistra"dır.* İngiliz majistralar genelde zengin burjuvalar ya da topraksahibidirler, bazıları din adamıdır, hükümetçe atanırlar. Ama bu Kızılcıklar, yasalardan falan pek anlamadıkları için avaz avaz haykıran gaflar yaparlar, burjuvaziyi gülünç duruma düşürürler ve hatta burjuvaziye zarar verirler; çünkü yetenekli bir avukat tarafından savunuluyorsa, bir işçiyle bile karşı karşıya geldikleri zaman tam bir kargaşa içine düşerler ya da işçiyi cezalandırırken, yasal bir gereği ihmal ederler —ki bu, davanın başarıyla temyiz edilmesi sonucunu verir— ya da kolaylıkla yanlış yola saptırılabilirler ve işçiyi aklarlar. Bunun yanısıra büyük kentlerdeki ve sanayi yörelerindeki zengin imalatçıların, bir mahkemede sıkıntılı günler geçirecek kadar zamanları da yoktur ve bir *remplacant*** göndermeyi yeğlerler. İşte bu çerçevede, bu kentlerde kentin kendi girişimiyle, genelde hukuktan, yasadan anlayan ücretli majistralar, sulh yargıçları atanır; bunlar İngiliz hukukunun tüm püf noktalarını eğip bükebilen ve gerektiğinde burjuvazi yararına geliştirebilen kişilerdir. Bu doğrultudaki çabalarını izleyen örnek çok iyi gösteriyor.

Daniel Maude hazretleri, Whig hükümetinin atadığı çok sayıda liberal sulh yargıcından biridir. Manchester Yöre Mahkemesi*** arenasının içinde ve dışındaki kahramanca serüvenlerinden yalnızca ikisini anacağız. 1842'de imalatçılar güney Lancashire işçilerini, Ağustos başında Stalybridge ve Ashton'da bir başkaldırıya zorlayınca, yaklaşık 10.000 işçi başlarında çartist *Richard Pilling* olduğu halde 9 Ağustos günü "borsada patronlarıyla buluşmak ve Manchester piyasasının nasıl olduğunu görmek üzere"[85] oradan Manchester'a yürümüşlerdi.

Kentin dış mahalllelerine ulaştıkları zaman Daniel Maude hazretleri tarafından karşılandılar; yanında saygıdeğer polis kuvvetleri, bir süvari birliği, bir de piyade bölüğü vardı.

* Kitabın orijinalinde İngilizce olarak veriliyor. *–Ed.*
** Vekil. *–Ed.*
*** Yöre Mahkemesi, orijinalinde İngilizce veriliyor. *–Ed.*

Ama bu yalnızca bir gösteri olsun diyeydi; çünkü ayaklanmanın yayılması ve Tahıl Yasasının yürürlükten kaldırılması için bir zorlama haline gelmesi, imalatçıların ve liberallerin çıkarınaydı. Daniel Maude hazretleri, değerli arkadaşlarıyla bu konuda görüş birliğindeydi; işçilerle uzlaştı, onların "huzuru bozmamak" ve belirlenmiş bir yoldan yürümek koşuluyla kente girmelerine izin verdi. Çok iyi biliyordu ki, isyancılar bu sözü tutmayacaklardı; zaten o da sözlerini tutmalarını hiç mi hiç arzu etmiyordu — isteseydi bu danışıklı dövüş başkaldırıyı çok az bir çabayla, daha tomurcukken koparıp atabilirdi; ama öyle yapsaydı Tahıl Yasasıyla savaşan dostlarının çıkarına davranmış olmazdı, sir Robert Peel'in çıkarına davranmış olurdu. O nedenle askerleri geri çekti ve işçilerin kente girmesine izin verdi; işçiler kentteki tüm fabrikaların çalışmasını derhal durdurdular. Ama başkaldırının kesin olarak liberal burjuvaziye *karşı* yöneltildiği ve "kahrolası Tahıl Yasası"nı hiç umursamadığı anlaşılır anlaşılmaz, Daniel Maude hazretleri, bir kez daha yargı görevinin başına geçti ve işçileri düzineyle tutuklatarak "huzuru bozma" suçundan hiç aman vermeksizin cezaevine gönderdi — yani önce huzurun bozulmasına izin verdi sonra cezalandırdı. Bu Manchesterlı Hazret-i Süleyman'ın meslek kariyerindeki bir başka özelliğini de şu olay gösteriyor: Tahıl Yasasına Karşı Lig, Manchester'da kamuya açık toplantılarda birçok kez sopayla kovalandığı için, yalnızca biletle girilen özel toplantılar yapıyordu — bu özel toplantılarda alınan kararlar ve dilekçelerse, kamuya açık toplantıların kararı ve dilekçesiymiş, dolayısıyla, Manchester "kamuoyu"nun kararı ve dilekçesiymiş gibi sunuluyordu. Liberal imalatçıların bu sahteci böbürlenmelerine bir son vermek üzere, aralarında iyi dostum olan *James Leach*'in de bulunduğu üç-dört çartist, kendilerine birer bilet uydurdular ve bu özel toplantılardan birine gittiler. Bay *Cobden* konuşmak üzere ayağa kalktığı zaman James Leach başkana, bunun kamuya açık bir toplantı olup olmadığını sordu. Yanıt vermek yerine başkan polisi çağırdı ve daha fazla gürültü yapmadan Leach'i tutuklattı. İkinci çar-

tist de aynı soruyu sordu, sonra üçüncüsü, sonra dördüncüsü ve hepsi kapıda yığınak yapmış olan "mavi şişeler" (polis) tarafından alınıp belediye sarayına götürüldüler. Ertesi sabah Daniel Maude hazretlerinin huzuruna çıkarıldılar; her şey kendisine çoktan anlatılmıştı. Bir toplantıda karışıklık çıkarmakla suçlandılar ve daha tek kelime söylemelerine fırsat kalmadan Daniel Maude hazretlerinin vakur söylevini dinlemek zorunda kaldılar; yargıç onları bildiğini; yasalara saygılı mazbut *yurttaşların* toplantılarını karıştırmak ve gürültü-patırtı etmekten başka marifeti olmayan siyasal serseriler olduğunu, buna bir son vermek gerektiğini söyledi. Bu nedenle —ve Daniel Maude hazretleri çok iyi biliyordu ki onlara gerçek bir ceza vermesi olanaklı değildi— bu nedenle, bu seferlik onları yalnızca mahkeme giderlerini ödemeye mahkum etti.

Pauling ve Henfrey beylerin serkeş işçilerinin huzuruna çıkarıldığı yargıç, işte, burjuva erdemlerini anlattığımız bu Daniel Maude hazretleridir. Ama bir önlem olarak yanlarında bir de avukat getirmişlerdi. İlk dinlenen sanık, Staffordshire'dan yeni gelen ve arkadaşlarının kendilerini savunmak amacıyla iş bıraktığı bir yerde çalışmaya devamı reddeden işçiydi. Pauling ve Henfrey beyler, Staffordshire'dan getirttikleri işçilerle yazılı bir sözleşme yapmışlar ve bu sözleşme yargıca sunulmuştu.* Savunma avukatı söze karışarak, bu sözleşmenin bir pazar günü imzalandığını, o nedenle de geçerli olmadığını söyledi. Daniel Maude hazretleri çok soylu bir biçimde, pazar günü yapılan "iş sözleşmeleri"nin geçerli olmadığını itiraf etti, ancak, Pauling ve Henfrey'in, buna bir "iş sözleşmesi" gözüyle baktıklarına inanmadığını söyledi! Böylece işçiye, buna bir "iş sözleşmesi" olarak bakıp bakma-

* Sözleşmede şu hükümler vardı: İşçi Pauling ve Henfrey için *altı ay* süreyle çalışmayı ve *verilecek ücreti yeterli bulmayı* kabul ediyordu; ama Pauling ve Henfrey işçiyi altı ay çalıştırma yüklenimi altına girmiyordu; bir haftalık ihbarda bulunarak sözleşmeyi *herhangi bir an* feshedebilirlerdi. İşçinin Staffordshire-Mahchester yolculuk giderlerini Pauling ve Henfrey ödeyecekti, ancak ücretten haftada 2 şilin (20 gümüş groschen) keserek geri alacaktı. Bu gerçekten şahane sözleşmeyi nasıl buluyorsunuz? *–Engels'in notu.*

dığını sorarak fazla zaman harcamak yerine, zavallıcığa, ya çalışmayı sürdürmesini ya da üç ay boyunca ıslahevinde zorunlu çalışmaya gönderileceğini bildirdi. — Ah Manchesterli Hazret-i Süleyman, ah! Bu dava böylece bitirildikten sonra, Pauling ve Henfrey beyler ikinci sanığı getirdiler; adı *Salmon*'du, firmanın işi bırakan, en eski işçilerinden biriydi; yeni işçileri tehdit ederek greve katılmaya zorlamakla suçlanıyordu. Tanık —sonra gelenlerden biri— Salmon'un, kendisinin kolundan tuttuğunu ve konuştuğunu söyledi. Daniel Maude hazretleri, sanığın tehdit savurup savurmadığını, adamı dövüp dövmediğini sordu. Tanık, hayır dedi. Daniel Maude hazretleri —burjuvaziye karşı görevini yaptıktan sonra— yansızlığını göstermek için bir fırsat yakalamış olmanın verdiği keyifle, bu davada sanığı suçlayacak herhangi bir öğe bulunmadığını ilan etti. Sanığın yolda yürüyüşe çıkmaya ve tehditkar sözler söyleyip tehditkar hareketlerde bulunmadıkça başkalarıyla konuşmaya pekala hakkı bulunduğunu, o nedenle de sanığı akladığını bildirdi. Ama Pauling ve Henfrey, mahkeme giderlerini ödeseler de, Salmon'u bir gece için olsun kilit altında tutturmuşlardı ya bu bile bir şeydi. Salmon'un mutluluğu da uzun sürmedi. 31 Ekim Perşembe günü salıverildikten sonra, 5 Kasım Salı günü yeniden Daniel Maude hazretlerinin huzurundaydı; bu kez Pauling ve Henfrey beylere yol ortasında saldırmakla suçlanıyordu. Salmon'un aklandığı aynı Perşembe günü Manchester'a bazı İskoçlar gelmişti; anlaşmazlığın sona erdiği, Pauling ve Henfrey'in kabul ettiği geniş çaplı iş yükünün altından kalkabilmek için gereksindiği sayıda işçiyi bu yörede bulamadıkları söylenerek düpedüz aldatılmışlardı. Bir süreden beri Manchester'da çalışmakta olan bazı İskoç işçiler, ertesi günü, Cuma günü işin bırakılma nedenlerini anlatmak üzere arkadaşlarının yanına gittiler. Çok sayıda İskoç işçi — yaklaşık 400 işçi— arkadaşlarının kaldığı hanın çevresinde toplandı. Ama İskoç işçiler sanki, mahpusmuş gibi, kapılarında bir ustabaşı, handa tutuluyordu. Bir süre sonra, Pauling ve Henfrey beyler, yeni işçilerini işe bizzat götürmek

üzere hana geldiler. Grup dışarı çıktığı zaman, bekleyen işçiler, İskoçları, Manchester'daki iş kurallarına karşı gelerek ve arkadaşlarını utandırarak çalışmamalarını söylediler. İskoçlardan ikisi biraz arkada kalmıştı ve bizzat bay Pauling geri koşarak onları ileri sürüklemek istedi. Kalabalık sakindi, yalnızca grubun hızla ilerlemesini biraz önlüyordu ve bu arada İskoçları, başkalarının işine müdahale etmemeye, geri gitmeye falan çağırıyorlardı. Sonunda bay Henfrey'in tepesi attı; kalabalıkta, birçok eski işçisi vardı, Salmon da aralarındaydı; eski hesabı kapatmak için onu kolundan yakaladı. Bay Pauling de öteki kolundan yakaladı ve her iki patron da avazları çıktığı kadar polis diye bağırmaya başladılar. Polis komiseri geldi ve adamı neyle suçladıklarını sordu; iki ortak çok şaşırdılar, ama "Biz bunu biliyoruz" dediler; "Tamam o zaman" dedi komiser, "şimdilik bırakalım gitsin." Pauling ve Henfrey beyler, Salmon'u bir biçimde suçlayabilmek için günlerce düşündüler ve sonunda avukatlarının tavsiyesine uyarak, yukarda belirttiğimiz suçlamayı ileri sürdüler. Salmon'a karşı tüm tanıklar dinlendikten sonra, "madencilerin başsavcısı", tüm majistraların başının belası *W. P. Roberts* aniden sanık adına ayağa kalktı ve Salmon'a karşı henüz hiçbir kanıt getirilmediğine göre, kendisinin tanık getirmesine gerek olup olmadığını sordu. Daniel Maude hazretleri, Roberts'a kendi tanıklarını dinletebileceğini söyledi; hepsi, bay Henfrey kolundan yakalayıncaya kadar Salmon'un sakin davrandığını söylediler. Lehte aleyhte tüm kanıtlar alındıktan sonra Daniel Maude hazretleri, kararını Cumartesi günü açıklayacağını bildirdi. Anlaşılan, "başsavcı" Roberts'in orada oluşu, onu, bir kez konuşmadan önce iki kez düşünmeye itmişti.

Cumartesi günü, Pauling ve Henfrey beyler, üç eski işçilerine —*Salmon, Scott ve Mellor*— karşı, fesat hazırlama ve tehditle yıldırma gibi ek bir *suçlama* daha öne sürdüler. Böylece sendikaya öldürücü bir darbe vuracaklarını umuyorlardı; haşmetli Roberts'a karşı güvencede olmak için de Londra'dan seçkin bir avukatı, bay *Monk*'u getirtmişlerdi. Bay

Monk, ilk tanık olarak, önceki Salı günü gene Salmon'a karşı tanık olarak dinlenen, yeni İskoç işçilerden *Gibson*'u göstermişti. Tanık, 1 Kasım günü arkadaşlarıyla birlikte handan çıktıları zaman, kendilerini itip-kakan bir kalabalıkla karşılaştıklarını, üç sanığın da kalabalık arasında bulunduğunu söyledi. Tanığı sorguya çekme sırası Roberts'daydı; tanık Gibson'ı bir başka tanıkla yüzleştirdi; Gibson'ın bir gece önce o işçiye, önceki Salı günü ifade verirken *yemin altında olduğunu* bilmediğini, mahkemede ne yapması ve söylemesi gerektiğini gerçekten anlamadığını söyleyip söylemediğini sordu. Gibson bu kişiyi tanımadığını söyledi; bir gece önce iki kişiyle beraber olduğunu, ama karanlık yüzünden birinin bu kişi olup olmadığını bilmediğini söyledi. *Ona benzer bir şey söylemiş olması olanaklıydı,* dediğine göre; çünkü İskoçya'daki yemin şekli, İngiltere'dekinden farklıydı; tam anımsayamıyordu. Bunun üzerine bay Monk ayağa kalktı, bay Roberts'ın bu tür sorular sormaya hakkı olmadığını söyledi; Roberts da bir insan haksız davaları savunursa bu tür itirazlarda bulunmasının çok normal olduğunu, ama istediğini sormaya hakkı olduğunu, yalnızca tanığın nerde doğduğunu değil, ama o zamandan beri her gün nerede kaldığını ve her gün ne yediğini dahi sormaya hakkı olduğunu söyledi. Daniel Maude hazretleri, bay Roberts'ın elbette böyle bir hakkı olduğunu doğruladı, ama olabildiği kadar konu içinde kalmasını babaca salık verdi. Bay Roberts, tanığa, Pauling ve Henfrey için gerçekte olaydan bir gün sonra yani 2 Kasımda çalışmaya başladığını söylettikten sonra adamın yakasını bıraktı. Sonra bizzat bay Henfrey tanıklık etti ve olay hakkında Gibson'un söylediklerini yineledi. Bay Roberts sordu: Rakipleriniz üzerinde haksız bir avantaj sağlamaya çalışmıyor musunuz? Bay Monk, bu soruya da itiraz etti.

Pekala, dedi bay Roberts, daha açıkça soracağım. Bay Henfrey, Manchester'daki marangozların çalışma saatlerinin belli bazı kurallarla saptandığını biliyor musunuz?

Bay Henfrey: Beni o kurallar ilgilendirmez, ben kendi kurallarımı koyma hakkına sahibim.

Bay Roberts: Gayet tabii. Biliyorsunuz, yemin altındasınız, bay Henfrey, kendi işçilerinizden, başka yapı yüklenimcilerinden ve usta marangozlardan daha uzun çalışma saatleri talep etmiyor musunuz?

Bay Henfrey: Evet.

Bay Roberts: Yaklaşık kaç saat?

Bay Henfrey tam olarak bilmiyordu ve hesaplamak için not defterini çıkardı.

Daniel Maude Hz: Hesaplamak için uzun zaman harcamanıza gerek yok, yaklaşık kaç saat onu söyleyin.

Bay Henfrey: Yani şey, ışıkların normal olarak yakıldığı zamana kadar altı hafta boyunca, bir saat kadar sabah, bir saat de akşam ve ondan sonra da normal olarak ışıkları yakmaya gerek kalmadıktan sonraki altı hafta gene aynı.

Daniel Maude Hz: Demek ki her bir işçiniz 72 saat ışıklar yakılıncaya dek, 72 saat de ışıklar yakılmaya başladıktan sonra olmak üzere, 12 hafta içinde 144 saat fazla çalışacaklar.

Bay Henfrey : Evet.

Bu açıklamayı dinleyenlerin büyük öfkeyle karşıladığının işaretleri görüldü. Bay Monk, bay Henfrey'e öfkeyle baktı, bay Henfrey de avukatına şaşkın şaşkın. Bay Pauling, ortağı bay Henfrey'in ceketinin eteğini kuvvetlice çekti ama artık çok geçti; ve o gün de yansızlık rolünü oynaması gerektiğini düşünen Daniel Maude hazretleri, ifadeyi tutanağa geçirdi ve böylece kamuoyuna maletmiş oldu.

Önemsiz iki tanık daha dinlendikten sonra bay Monk, sanıklara karşı kanıtlarını tamamlamış olduğunu bildirdi.

Daniel Maude hazretleri, davacının sanığa herhangi bir cürüm isnadında bulunmadığını, ayrıca tehdit edilen İskoçların da Pauling ve Henfrey tarafından 1 Kasımdan önce çalıştırılmaya başlandıklarının kanıtlanmadığını, çünkü işçilerin 2 Kasımdan önce sözleşmelerinin yapıldığının ve çalıştırıldıklarının belgelerle ortaya konmadığını, oysa suçlama konusu olayın 1 Kasımda cereyan ettiğini belirtti. Adamlar o tarihte Pauling ve Henfrey tarafından henüz çalıştırılmadık-

larına göre, yeni gelen İskoçların Pauling ve Henfrey'de çalışmalarını yasal yollardan önlemek için gayret etmeye sanıkların hakları olduğunu söyledi. Bunu yanıtlayan bay Monk, İskoçların gemiyle İskoçya'dan hareket eder etmez işe alınmış sayıldıklarını söyledi. Daniel Maude hazretleri, böyle bir kiralama sözleşmesi yapıldığının belirtildiğini, ama belgenin mahkemeye verilmediğini anımsattı. Bay Monk, belgenin İskoçya'da olduğunu söyledi ve belge getirilinceye kadar duruşmayı ertelemesini bay Maude'dan istedi. Bay Roberts müdahale etti: Bu onun için tamamen yeni bir durumdu. Davacı avukatı hem kanıtlarını tamamladığını ilan etmişti, hem de şimdi yeni kanıt sunmak için duruşmanın ertelenmesini istiyordu. Davanın sonuçlandırılmasını istedi. Daniel Maude hazretleri, iki istemin de gereksiz olduğunu, çünkü mahkemeye sağlam bir suçlama getirilmemiş bulunduğunu belirtti ve böylece sanıklar salıverildi.

Bu arada işçiler de boş durmuyordu. Her hafta ya marangozlar salonunda ya sosyalistler salonunda toplantı yapıyorlar, öteki sendikalardan yardım istiyorlardı; yardım bol bol geliyordu; ayrıca Pauling ve Henfrey'in davranışını her yerde herkese anlatıyorlardı; bunun dışında bir de Pauling ve Henfrey'in işçi topladığı her yere, bu işe almanın nedenini anlatmak ve insanların bu firmaya çalışmasını önlemek için temsilciler gönderdiler. Grev başladıktan yalnızca bir kaç hafta sonra, yedi temsilci yola çıkarıldı, ülkedeki tüm büyük kentlerde, köşebaşlarına afişler asılarak işsiz marangozlar, Pauling ve Henfrey hakkında uyarıldı. 9 Kasımda dönen bazı temsilciler çalışmalarını rapor ettiler. Bunlardan biri, İskoçya'ya gönderilen *Johnson,* Pauling ve Henfrey temsilcisinin Edinburgh'da nasıl otuz işçiyi işe aldığını, ama adamların, gerçek durumu öğrendikten sonra, bu durumda Manchester'a gitmektense hemen oracıkta açlıktan ölmeyi yeğ tuttuklarını ve gitmemeye karar verdiklerini söyledi. Bir başka temsilci, gelen vapurları gözlemek üzere Liverpool'daydı ama firmadan kimse gelmediği için kalmasına gerek olmadığını söyledi. Bir üçüncü temsilci Cheshire'a gönderilmişti,

ama nereye gitse yapabileceği fazla bir şey kalmadığını gördü; çünkü işçi gazetesi *Northern Star,* gerçek durumu her yere yaymıştı ve insanların Manchester'a gitme arzusunu silip atmıştı. Hatta Macclesfield kasabasında marangozlar, grevcileri desteklemek üzere aralarında para toplamışlardı ve gerekirse, adam başına birer şilin daha toplayabileceklerini söylemişlerdi. Temsilci başka yerlerde de yerel zanaatkarların yardım toplamalarını sağladı.

Pauling ve Henfrey beylere, işçilerle anlaşmaya varmaları için bir fırsat daha vermek üzere yapı işinde çalışan bütün zanaatkarlar, 18 Kasım Pazartesi günü marangozlar salonunda toplandılar; bu beyefendilere bir bildiri sunmak üzere bir temsilciler kurulu seçtiler; ellerinde bayrakları ve amblemleriyle yürüyüş kolunda yürüyerek Pauling ve Henfrey'in merkezine gittiler. En önde temsilciler kurulu vardı, ardından grev komitesi geliyordu, onu marangozlar, tuğla döküm işçileri, tuğla ocağı işçileri, gündelikçi işçiler, duvarcılar, camcılar, sıvacılar, boyacılar, bir bando, taş ustaları ve mobilyacılar izliyordu. "Başsavcı"ları Roberts'in kaldığı otelin önünden geçerken, ya ya ya-şa şa şa diye onu selamladılar. Firma merkezine varınca temsilciler kurulu orda kaldı, yürüyüş kolu, bir mitingin yapılacağı Stevenson alanına yürüdü. Temsilciler kurulunu polis durdurdu, önce adlarını adreslerini belirledi. Büroya girdikleri zaman, iki ortak *Sharps ve Pauling* bir işçi kalabalığından, yalnızca tehdit amacıyla hazırlanmış bir bildiri kabul edemeyeceklerini söylediler. Kurul, amaçlarının bu olmadığını, yürüyüş kolunun bina önünde durmadığını, yoluna devam ettiğini söyledi. 5.000 işçilik yürüyüş kolu yoldayken, temsilciler kurulu, bir başkomiserin, bir polis memurunun ve üç gazete muhabirinin bulunduğu bir odaya alındı. Pauling ve Henfrey firmasının ortaklarından bay Sharp, geçip başkanlık koltuğuna oturdu, temsilciler kurulunun sözlerine dikkat etmesini, çünkü her söylenenin kaydedileceğini ve gerekirse mahkemede aleyhlerine kanıt olarak kullanılacağını söyledi. Temsilciler kuruluna, şikayetlerinin ne olduğunu falan sormaya başladılar ve

işçilere, Manchester'da geçerli olan kurallar çerçevesinde iş vermek istediklerini söylediler. Kurul, Staffordshire ve İskoçya'da işe alınan işçilerin, Manchester'da geçerli kurallara göre çalışıp çalışmayacağını sordu.

Yanıt hayırdı; bizim onlarla özel bir anlaşmamız var. O zaman, kendi adamlarınıza, her zamanki çalışma koşullarıyla iş verilecek değil mi? Ooo, biz herhangi bir temsilci kurulla müzakere yapacak değiliz, yalnızca adamların gelmesine izin veririz; hangi koşullarda iş vermeyi arzu ettiğimizi, ancak onlara söyleriz.

Bay Sharp, ilişkili olduğu tüm firmaların, işçilerine çok iyi davrandığını ve en yüksek ücreti ödediğini söyledi. Kurul, kendi kulaklarıyla duyduklarına göre, Sharps'ın Pauling ve Henfrey'le de bağlantılı olduğunu, oysa bu firmanın işçi çıkarlarına şiddetle karşı koyduğunu söyledi. Temsilciler kurulu üyesi bir tuğla işçisine, onun mesleğindeki işçilerin neden yakındığı soruldu.

Oh, şu anda hiçbir şeyden; ama canımıza yetmişti.*

Oh, canınıza yetmişti ha, öyle mi? diye yanıtladı bay Pauling küçümseyerek ve hazır fırsatını bulmuşken, sendikaların, grevlerin, vb. işçilere getirdiği sefalet hakkında uzun bir nutuk attı; bunun üzerine temsilcilerden biri, haklarının parça parça ellerinden alınmasına razı olmayacaklarını, örneğin şimdi istendiği gibi, yılda 144 saat, bir kuruş almaksızın çalışmayı kabul etmeyeceklerini söyledi. Bay Sharp, çalışmayıp yürüyüşe katılanların sebep oldukları yitiği, grevin maliyetini, grevcilerin yitirdiği ücretleri, vb. de dikkate almalarını istedi. Temsilcilerden biri şöyle dedi:

O bizim bileceğimiz bir şey, senden de kendi cebinden bir kuruş bile yardımda bulunmanı istemiş değiliz.

Kurul bu sözlerle oradan ayrıldı ve marangozlar salonunda toplanan işçilere durumu anlattı; toplantıda öğrenildi ki, bölgede yalnızca Pauling ve Henfrey için çalışan ve yürüyüşe katılmak üzere gelmiş olanlar (yani marangoz olmayan ve o

* Bkz: Yukarda Pauling ve Henfrey'in tuğla harmanındaki kanlı kavga. [*Engels'in notu.*]

nedenle grevde bulunmayanlar) değil, ama daha yeni gelen İskoçlar da o sabah greve başlamışlardı. Bir boyacı, Pauling ve Henfrey'in aynı haksız fazla çalışmayı, mobilyacılardan olduğu gibi kendilerinden de istediğini, ama direnmeye niyetli olduklarını söyledi. İşi basitleştirmek ve savaşımı kısaltmak için Pauling ve Henfrey'e çalışan tüm yapı işçilerinin çalışmayı durdurması kararlaştırıldı. Böyle de yaptılar. Boyacılar izleyen Cumartesi, camcılar Pazartesi günü işi durdurdular; Pauling ve Henfrey'in yeni sözleşme gereği başladığı son yapı yerinde çalışan insan sayısı, 200 yerine birkaç gün içinde yalnızca iki duvarcıyla dört gündelikçiye indi. Yeni gelenlerin bazıları da işi bıraktılar.

Pauling ve Henfrey öfkeden köpürüyordu. Yeni gelenlerden üçü daha işi bırakınca, 22 Kasım Cuma günü yaka-paça Daniel Maude hazretlerinin huzuruna çıkarıldılar. Daha önceki aksiliklerden hiç ders almamışlardı. Önce, *Read* adlı bir işçi yargılandı; suçu sözleşmeye aykırı davranmaktı; sanığın Derby'de imzaladığı bir sözleşme mahkemeye sunuldu. Sanıkları gene Roberts savunuyordu; sözleşmeyle suçlama arasında hiçbir ilinti olmadığını, ikisinin ayrı şeyler olduğunu söyledi. Muhteşem Roberts söyler söylemez, Daniel Maude hazretleri işi anlamıştı, ama karşı tarafın avukatına anlatması epey güç oldu. Karşı tarafın avukatı meseleyi anladıktan sonra suçlamayı değiştirmek istediğini söyledi ve bir süre sonra geri gelip, birinci suçlamadan daha kötü bir suç iddiasında bulundu. Bunun da işe yaramadığını görünce, bu kez duruşmanın ertelenmesini istedi ve Daniel Maude hazretleri, meseleyi incelemesi için kendisine 29 Kasım Cuma gününe kadar, yani tam bir hafta süre verdi. Avukatın gerekeni yapıp yapmadığını bilmiyorum, çünkü mahkeme kararına ilişkin haberin verilmiş olması gereken gazete nüshası dosyamda yok. Bu arada Roberts saldırıya geçti; işe yeni alınan bazı işçilerle, Pauling ve Henfrey'in ustabaşılarından birini, grevcilerden birinin evine zorla girmek ve karısına saldırmak suçundan ve iki ayrı olayda da bazı grevcilere saldırmaktan mahkeme önüne çıkarttı. Çok esef ettiği halde Dani-

el Maude hazretleri sanıkları suçlu bulmak zorunda kaldı, ama onlara olabildiği kadar şefkatle davrandı ve yalnızca gelecekte huzuru bozmama uyarısında bulunmakla yetindi.

Ve son olarak, Aralık ayı biterken, Pauling ve Henfrey beyler de muhaliflerinden ikisini, kendi işçilerine saldırmaktan suçlu buldurmayı başardılar. Ama bu kez mahkeme o kadar şefkatli değildi; fazla söze meydan vermeden sanıkları birer ay hapis cezasına ve tahliyeden sonra da huzuru bozmamaya mahkum etti.

Bu noktadan itibaren greve ilişkin haberler gittikçe azalıyor. 18 Ocak tarihinde grev hâlâ sürüyordu. Sonrasına ilişkin başka haber bulamadım.[86] Bir olasılıkla, tüm ötekiler gibi sona ermiştir; zaman içinde Pauling ve Henfrey, başka yerlerden ve dönek işçiler arasından yeterince işçi bulmuşlardır. Sefaletin eşlik ettiği uzun ya da kısa sürmüş bir grev ardından olduğu gibi işçiler o sefalette kendi günahları olmadığı bilinciyle ve hiç değilse arkadaşlarının ücretlerinin düşmemesine yardım etmiş oldukları düşüncesiyle teselli bulmuşlardır; çoğu başka yerlerde işe girecektir. Ve anlaşmazlık konusu soruna gelince, Pauling ve Henfrey beyler, kendi isteklerini böyle sertlikle zorlayamayacaklarını öğrenmişlerdir; çünkü grev onlara da büyük zarar vermiştir. Öteki işverenler de böyle şiddetli bir savaşımdan sonra, marangoz zanaatkarların eski çalışma kurallarını herhalde bu yakınlarda değiştirmeyi düşünmüyor olmaları gerekir.

Brüksel
1845 yaz ve sonbahar aylarında yazıldı.
İlk kez *Das Westphalische Dampfboot*'
Bielefeld'de 1846'da n° 1 ve 2'de yayınlandı.
İmza: ***F. Engels***

AÇIKLAYICI NOTLAR

[1] Engels, İngiltere'nin toplumsal tarihi üzerine geniş kapsamlı bir çalışma yapmayı, bu ülkede yaşadığı yıllarda (Kasım 1842-Ağustos 1844 arası) planlamıştı. Başlangıçtaki planı, *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de, *İngiltere'nin Durumu* genel başlığı altında bir dizi makale yayınlamaktı. Derginin Şubat 1844 sayısında dizinin ilk makalesi çıktı; daha sonra derginin yayını durduğu için diğer makaleler Paris'te *Vorwärts*'te basıldı (Ağustos-Ekim 1844). Ancak dizi tamamlanmadı. Yazdığı makalelerde Engels, ana teması olan İngiltere'de işçi sınıfının durumuna yalnızca dokunabilmişti. Bu temayı daha sonra, İngiltere'nin toplumsal tarihi konusunda yazmayı planladığı kitabın ana bölümlerinden biri yapmaya niyetlendi. Ama sonunda, burjuva toplumda proletaryanın özel rolünün ayrımına varması, İngiliz emekçi sınıfının durumunu özel bir çalışma konusu yapmasına neden oldu.

Engels, Eylül 1844 başlarında Barmen'e döner dönmez İngiltere'deyken topladığı belgeleri kullanarak yeni planı üzerinde çalışmaya başladı. 19 Kasım 1844'te Marx'a, "Boğazıma kadar gömüldüğüm İngiliz gazete ve dergilerinden, İngiliz proletaryası konusundaki kitabımı derliyorum." diye haber verdi. Ocak 1845'te çalışma oldukça ilerlemişti. 20 Ocak'ta Marx'a bunu haber verirken Engels kitap bitince *İngiltere'nin ve İngiliz Sosyalizminin Tarihsel Gelişimi Üzerine* adlı yeni bir çalışmaya başlayacağını yazdı. Mart 1845 ortalarında metin tamamlandı ve Leipzigli yayıncı Wigand'a gönderildi. 1845 Haziranı başlarında kitap yayınlandığı zaman Engels, Fransa'dan kovulan Marx'ın Şubattan beri yaşadığı Brüksel'e taşınmıştı.

Alman basını kitaba büyük ilgi gösterdi. Birçok gazete ve dergi, özellikle de *Allgemeine Preussische Zeitung, Allgemeine Literatur-Zeitung, Janus, Jahrbücher deutscher Gesinnung, Bildung und That 1845, Gesellschaftsspiegel, Jg.* 1845 ve daha başkalarında kitap konusunda eleştiri yazıları yayınlandı. Kitap, sosyalist çevrelerde çok olumlu karşılandı. Weydemeyer, Engels'in kitabının "hiç kuşkusuz, bu dönem edebiyatımızın en önemli olaylarından biri" olduğunu yazdı. ("Dies Buch gehört dem Volke", 1845). O. Lünning kitabın yalnızca "zalimlere

karşı nefret ve öfke" değil, bütün tehlikelere ve fırtınalara karşın güzel bir gelecek sağlayacak olan aklın ve adaletin soncul utkusuna, insanlığın ebedi akılcılığına umut ve bağlılık" da yarattığını ileri sürdü (*Deutsches Bürgerbuch für 1846*). Devrimci işçiler Engels'in kitabıyla eğitildiler. Örneğin, sonraları Komünist Lig'in aktif bir üyesi olan Alman işçi F. Lessner kitabın, "sahibi olduğum ve işçi sınıfı hareketi konusunda ilk kez bir fikir edindiğim ilk kitap" olduğunu anımsadı.

Burjuva eleştirmenler, kitabın gerçeğe uygun gözlemlerini ve edebi değerini kabul etmekle birlikte, vardığı devrimci yargıları beğenmediler. 1845'te, Berlin'de yayınlanan *Janus, Jahrbücher deutscher Gesinnung* adlı dergide (Bd. 2, Heft 18) profesör F. A. Huber son zamanlarda yayınlanan eserleri konu alan eleştirisinde, yazarı, kitabında "öfke, kan ve hırsla yazılmış bir cinayet ve kundakçılık çağrısı" yapmakla suçladı. Engels'in kitabına ilişkin polemik, sonraki yıllarda da sürdü. Örneğin, tanınmış Alman ekonomist B. Hildebrand, *Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft* (Frankfurt am Main, 1848) adlı kitabının önemli bir bölümünü Engels'in kitabının analizine ayırdı. Yazarın yeteneğini ve araştırmasının özgünlüğünü kabul etmekle birlikte, komünist düşüncelerine şiddetle karşı çıktı ve İngiliz burjuva toplumunu anlatımını, ayrıntıda gerçek ama bir bütün olarak yanlış diye tanımladı.

Engels'in kitabı Almanya dışında da tanındı. Yayınlanmasından birkaç hafta sonra, Temmuz 1845'te Rusya'da eleştirileri çıktı (*Literaturnaya Gazeta* No. 25, 5 Temmuz 1845). Engels'in çalışmasını, devrimci demokratlar çok beğendiler. N. V. Shelgunov, 1861'de *Sovremennik* adlı dergide çıkan bir makalesinde Hildebrand'ın Engels'e saldırılarının geçersizliğini gösterdi; Engels'ten "en iyi ve en asil Almanlardan biri" olarak sözetti. Makale, Engels'in çalışmasının temel içeriğini onaylayarak özetledi (*Sovremennik,* LXXXV, Böl. 1).

Marx da kendi ekonomik araştırmalarında, arkadaşının verilerini ve yargılarını temel aldı ve *Kapital*'in pek çok yerinde bunlardan alıntılar yaptı. Fakat sonraları Engels kendisi, kitabını çok eleştirdi. İçten ve gençlik dolu bir ilhamla "heyecanla, tutkuyla ve cesur bir umutla" yazıldığını söyledi (Bkz. Marx'a 9 Nisan 1863 tarihli mektubu). Aynı zamanda çalışmasında, bilimsel komünizmin gelişme aşamasına özgü zayıflıklar buldu.

Daha sonraki baskılarda Engels okuyucuyu kitabın kusurları konusunda uyarmaya çalıştı. Amerikan baskısının (1887), daha sonra 1892 Almanya ve İngiltere baskılarının önsözüne de alınan, ekinde şunları yazdı: "... Bu kitabın her yerinde modern sosyalizmin atalarından biri olan Alman felsefesinden aldığı mirasın izleri var. Bu yüzden komünizmin yalnızca işçi sınıfına özgü bir parti doktrini olmadığı, kapitalist sınıf da dahil, tüm toplumun, içinde bulunduğu sıkıntılı koşullardan kurtulmasını kapsayan bir teori olduğu yargısı üzerinde önemle duruluyor. Bu somut olarak doğru ama uygulamada hiçbir yararı yok

— hatta bazen daha da kötü. Varlıklı sınıflar yalnızca kurtuluş isteğini algılamamakla kalmayıp işçi sınıfının kendini kurtarmasına da şiddetle karşı çıktıkça, toplumsal devrimi işçi sınıfının yalnız başına hazırlaması ve bu uğurda savaşım vermesi kaçınılmaz olacak." Engels, 1845'te İngiltere'de toplumsal devrimin gelmek üzere olduğuna duyduğu inancın neden gerçekleşmediğini de açıkladı. Bunun nedenleri arasında, 1848'den sonra çartizmin gerileyişi ve İngiliz işçi sınıfı hareketindeki reformist eğilimlerin, İngiliz sanayisinin dünya pazarındaki tekelinden kaynaklanan, geçici üstünlüğü üzerinde durdu. Bu üstünlük onun sandığından çok daha uzun sürecekti.

İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu, yazarının yaşamı sırasında birçok kez basıldı. Daha 1848'de Wigand'ın Leipzig'deki yayınevi, kapağında "İkinci Baskı" yazan yeni bir baskı yaptı. Bu, kitabın tıpkıbasımıydı.

Kitap İngilizce olarak ilk kez 1877'de New York'ta, Amerikalı sosyalist Florence Kelley-Wischnewetzky'nin çevirisiyle yayınlandı. Bu, onaylanmış baskıdır. Engels çeviriyi gözden geçirdi, metinde bazı değişiklikler yaptı, "Büyük Britanya'nın Emekçi Sınıflarına" başlıklı yazıyı ve 1845 tarihli ilk Almanca baskıdaki önsözü çıkardı, 1887 tarihli ve Amerikan okuyucuya yönelik yeni bir önsöz ile bir de sonsöz (1886 tarihli Ek) yazdı. Kitabın yazılmasından sonra İngiliz işçi sınıfında ortaya çıkan değişiklikleri ele aldığı sonsözde, 1885'te yazdığı, "1845 ve 1885'te İngiltere" başlıklı makalesine de yer verdi. Kitabın adı, "*1844'te İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*" olarak değiştirildi; içindekiler listesinde bölümlerin yalnızca başlıkları bırakıldı, 1845 Almanca baskısındaki, her bölüm başlığı altında tartışılan konuların sıralaması çıkarıldı (aynı zamanda bir konu dizini eklendi); bazı çizimler ve Manchester'ın planı çıkarıldı; kaynaklara referanslar metinden çıkarılıp dipnot olarak verildi.

Londra'da 1892'de yayınlanan onaylanmış İngilizce baskı, Amerika baskısının hemen hemen aynıydı. Engels, 1887 Amerika baskısındaki sonsözün hemen tümünü içeren yeni bir özel önsöz yazdı; Amerikan okuyucular için yazılan önsöz çıkarıldı. Aynı yıl Stuttgart'taki Dietz yayınevi, onaylanmış ikinci Almanca baskıyı yaptı. Metin, temelde 1845 baskısının aynıydı. Engels, 1892 İngiltere baskısındaki önsözün sonuç bölümüne eklemeler yaparak ve yeni dipnotları ekleyerek yeni bir önsöz yazdı.

Bu kitap, Engels'in redakte ettiği, Florence Kelley-Wischnewetzky çevirisidir. Metin, orijinal Almanca baskı ile karşılaştırılmış ve anlamı değiştiren başlıca farklılıklar dipnotlarında belirtilmiştir. Engels'in İngilizce metni redakte ederken çıkardığı bazı bölümler (örneğin İngiliz okuyucuya hitap, ilk baskının önsözü, Edward Mead'in "Hükümdar Buhar" adlı şiiri vb.), Almanca baskıya göre ve dipnotlarında ya da Açıklayıcı Notlarda gerekli açıklamalar yapılarak yeniden eklenmiştir. Kita-

bın adı da ilk baskısındaki gibi korunmuştur. Florence Kelley-Wischnewetzky'nin bazı yanlışları ve atlamaları düzeltilmiştir. Florence Kelley-Wischnewetzky'nin elinde Engels'in kullandığı İngilizce kaynakların çoğu olmadığı için onlardan alıntıları, Almanca'dan yeniden İngilizce'ye çevirmişti (1887 Amerika ve 1892 İngiltere baskılarında, Çevirmenin Notunda bu nokta özellikle belirtilmiştir). Bu baskıda Engels'in alıntı yaptığı metinlerin aslı, yazarın alıntı teknikleri (kısaltmalar, metinde yer değiştirmeler gibi) de gözönüne alınarak verilmiştir. W. O. Henderson ve W. H. Chaloner'in çeviri ve redaksiyonu ile 1958'de yayınlanan Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı kitapta yer verilen düzeltmeler gözönüne alınarak tarihlerde, kişi ve yer adlarındaki yanlışlar düzeltilmiştir. Güç bulunan kaynaklardan 1958 baskısına yapılan alıntılarındaki bazı orijinal metinlerden yararlanılmıştır. –3.

[2] "Büyük Britanya'nın Emekçi Sınıflarına" başlıklı yazıyı Engels, Marx'a 19 Kasım 1844 tarihli mektubunda açıkladığı gibi, ayrıca bastırmak ve "İngiliz parti liderlerine, yazarlara ve parlamento üyelerine" göndermek niyetiyle İngilizce yazmıştı. *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nun 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarında bu yazı İngilizce olarak yayınlandı; 1887 Amerika ve 1892 İngiltere baskılarına alınmadı. Bu kitaba, 1892 Almanca baskısındaki metin alınmıştır. –20.

[3] Engels'in kitabın ilk Almanca baskısına yazdığı önsöz 1887 Amerika ve 1892 İngiltere baskılarına alınmamış, 1892 Almanca baskısına alınmıştı. Bu kitaptaki metin, yazarın yaşamı sırasında yayınlanan Almanca baskılardan çevrilmiştir. –23.

[4] Engels daha sonraki yıllarda, 1848 Devriminin başlamasına kadar, bu niyetine birkaç kez döndü, ama hiçbir zaman gerçekleştirmedi. Nisan 1845-Ağustos 1846 arasında Brüksel'de kalırken ve daha sonra Paris'te yaşadığı aylarda İngiltere üzerine daha önce topladığı belgelere yenilerini katmayı sürdürdü. Temmuz ve Ağustos 1845'te Marx'la birlikte Londra'ya ve Manchester'a gittiğinde bu kentlerin kitaplıklarında konuyla ilgili araştırmalar yaptı. Günümüze kadar gelen üç not defteri, bibliyografik notlar ve alıntılarla dolu (G. R. Porter, *The Progress of the Nation* [*Ulusun Gelişimi*], Cilt III, Londra, 1843; N. Goodwin, *History of the Commonwealth of England* [*İngiltere'nin Ortak Zenginliğinin Tarihi*], Cilt I, Londra, 1824; T. Tooke, *A History of Prices* [*Fiyatların Tarihi*], Cilt II, Londra 1838; F. M. Eden, *The State of the Poor* [*Yoksulların Durumu*], Cilt I-III, Londra, 1797; [J. Aikin], *A Description of the Country from thirty to fourty Miles round Manchester* [*Manchester'ın Otuz-Kırk Millik Çevresinin Betimlemesi*], Londra, 1795; J. Butterworth, *The Antiquities of the Town, and a Complete History of the Trade of Manchester* [*Kentin Antikitesi ve Manchester Ticaretinin Tarihi*], Manchester, 1822; J. W. Gilbart, *The History and Principles of Banking*

[*Bankacılığın Tarihi ve İlkeleri*], Londra, 1834, vb.. Ayrıntılı bilgi için bkz: Marx/Engels, *Gesamtausgabe,* [Abt. 1, .Bd. 4, s. 503-15). Engels'in çalışması 1847 sonuna kadar epey ilerlemiş olmalı; o yıl 14 Kasım'da *Deutsche Brüsseler Zeitung*'a Marx'la birlikte yazdığı bir makalede *On the History of the English Bourgeoise* [*İngiliz Burjuvazisinin Tarihi Üzerine*] adlı bir kitap çıkarma niyetinden sözediyor. Bu plan gerçekleşmedi ama o yıllardaki makalelerinde ve raporlarında Engels İngiltere'nin toplumsal ve siyasal tarihinin çeşitli yönlerine hep değindi. –23.

5 *Emekçi Sınıfların Yararı İçin Dernekler* kastediliyor. Bu dernekler, 1844 yaz aylarında *Silezyalı dokumacıların ayaklanmasından* endişeye kapılan liberal burjuvazinin girişimiyle birçok Prusya kentinde kurulmuştu. Burjuvazi böylelikle, Alman işçileri, militan savaşım yöntemlerine başvurmaktan alıkoyabileceğini düşünüyordu. Ama burjuvazinin ve hükümet makamlarının, bu derneklere masum ve insan-sever bir görünüm verme çabalarına karşın, derneklerin kurulması, kentlerde yaşayan kitlelerin siyasal eylemlerine yeni bir hız verdi ve Alman toplumunun geniş kesiminin dikkatini toplumsal sorunlara çevirdi. Hareketin, bu tür dernekler kurma gücü, burjuvazi ile proletarya arasındaki karşıtlığın çok keskin olduğu ve Prusya mutlakiyetçiliğinin radikal demokrat bir muhalefetle karşılaştığı sanayi yöresi Rhine'ın kentlerinde epey fazlaydı. Devrimci-demokrat aydın kesimi, dernek kurma ve radikal fikirleri yayma amacına dönük tüzüklerini tartışmak ve liberal burjuvaziyle din adamlarının etkisini dengelemek için bu toplantıları kullanıyordu. Derneklerin hiç beklenmedik bir yöne yöneldiklerini gören Prusya hükümeti, 1845 baharında tüzükleri onaylamayarak, eylemlerini engelledi ve çalışmalarını yasakladı.

Kasım 1844'te *Elberfeld*'de bir eğitim derneği kuruldu. Kurucular, daha en baştan itibaren, din adamlarının, derneği kendi etkileri altına alma ve dinsel bir içerik kazandırma çabalarına karşı savaşmak zorunda kaldılar. Engels ve arkadaşları, dernek toplantılarını ve yönetim kurulunu, komünist görüşleri yaymak üzere kullanmayı arzu ediyorlardı. Derneğin tüzüğü, kamu makamlarınca onaylanmadı ve dernek 1845 baharında dağıldı. –25.

6 Silezyalı dokumacıların ayaklanması 2-4 Haziran 1844'te başladı; Marx "Bir Prusyalının, 'Prusya Kralı ve Toplumsal Reform' Başlıklı Makale Üzerine Eleştirel Notları" başlıklı yazısında ve Engels "Prusya'dan Haberler" başlıklı raporlarında ve "Silezya Ayaklanmalarının Yeni Özellikleri" başlıklı yazısında, bu ayaklanmaları değerlendirirler. Silezya olaylarından kısa süre sonra, 1844 Haziranının ikinci yarısında bu kez Prag'daki tekstil işçileri ayaklandı; bunu, Reichenberg (şimdi Liberec deniyor) ve Böhmish Leipa (şimdi Çeska Lipa deniyor) dahil, Bohemya'nın sanayi kesimlerindeki ayaklanmalar izledi. Fabrikaların tahrip edilmesi ve makinelerin kırılmasıyla elele giden işçi hareketini

hükümet bastırdı. –25.

[7] Aslında, İngiltere'deki ilk demir köprü 1779'da Shropshire'daki Coalbrookdale'de Severn Irmağı üzerine yapılmıştı. Köprü, Thomas Paine'in tasarımına göre Yorkshire'da, Rotherham'da döküldü fakat Paine köprüyü hiçbir zaman yerine yerleştirmedi. Köprünün parçaları, Wear Irmağı üzerine ikinci büyük demir köprünün yapımında kullanıldı (1796). –57.

[8] G. R. Porter'ın *The Progress of the Nation* [*Ulusun Gelişimi*] adlı kitabından (Cilt I, Londra, 1836, s. 345) alınan bu rakam 1830'lara ilişkindir. Kitabın 1843'te basılan III. Cildinde (*age*. Cilt III, s. 86) Porter İngiltere'de, 1840'lı yıllarda demir eritilmesinde kömür kullanımı için, daha yüksek bir rakam —4.877.000 ton— verir. –58.

[9] İngiltere parlamentosunun Haziran 1832'de kabul ettiği Reform Yasası, toprak ve finans aristokrasisinin siyasal tekeline karşıydı. Yasa, parlamenter temsilde sanayi burjuvazisi ve "orta-sınıflar" lehine reform yaptı. Yasanın kabulünden önceki kampanyalara temel desteği sağlayan proletarya ile küçük-burjuvazi seçme hakkını elde edemedi. –63.

[10] Engels bu verileri *Journal of the Statistical Society of London*'dan [*Londra İstatistik Derneği Dergisi*] almıştır; Westminster işçi mahallelerinin tanımlamasında "*Report of the Committee of the Statistical Society of London, on the State of the Working Classes in the Parishes of St. Margaret and St. John*" [*Londra İstatistik Derneği Komitesinin St. Margaret ve St. John Kilise Bölgeleri İşçi Sınıflarının Durumu Üzerine Raporu*] (Cilt III, 1840) ve Hanover Square çevresinin tanımlamasında da C. R. Weld'in "*On the condition of the working classes in the Inner Ward of St. George's Parish, Hanover Square*" [*Hanover Square, St. George's İç Mahallesindeki İşçi Sınıflarının Durumu Üzerine*] (Cilt VI, 1843) başlıklı makalesi kaynak alınmıştı. St. John ve St. Margaret'te oturanların sayısı, G. Alston'un bundan sonraki notta adı geçen raporundan alınmıştır. *Journal of Statistical Society of London,* Cilt III başka bir rakam verir: 16.176 kişi. –76.

[11] Rahip G. Alston'ın ilk kez *The Weekly Dispatch* adlı radikal gazetede basılan raporu, çartist gazete *The Northern Star*'da (Sayı 338, 4 Mayıs 1844) yayınlanmıştı. Engels bu gazeteden alıntı yapıyor. –77.

[12] Bu bilgiler, *The Times*'ın 17 Kasım 1843, *The Northern Star*'ında 25 Kasım 1843 (Sayı 315) tarihli sayılarında verilmişti. –77.

[13] Burada ve bir önceki paragrafta anlatılanların *The Times*'ın 16 Ocak ve 12 Şubat 1844 tarihli sayılarından alındığı anlaşılıyor. –78.

[14] Verilerin, *The Times*'ın 24 Kasım ve 22 Aralık 1843 ve 5, 9 ve 12

Şubat 1844 tarihli sayıları ile *The Northern Star*'ın 23 ve 30 Aralık 1843 tarihli sayılarından alındığı anlaşılıyor. –81.

15 Bu rakamların, C. B. Fripp'in *Journal of the Statistical Society of London*'ın II. Cildinde (1839) yayınlanan "*Report of an Inquiry into the Condition of the Working Classes of the City of Bristol*" [*Bristol Kenti İşçi Sınıflarının Durumu Üzerine bir Araştırma Raporu*] adlı yazısından alındığı anlaşılıyor. Alıntılar biraz yanlış: Bir odada ya da bir odanın bir bölümünde yaşayan 2.800 aile, araştırmaya alınan Bristol işçi sınıfı ailelerinin yüzde 46'sını oluşturuyordu (araştırmaya alınan ailelerin toplam sayısı 5.981 idi). –85.

16 Alıntı, J. C. Symons'ın derlediği ve *Parliamentary Papers*'da [*Parlamento Belgeleri*] (1839, Cilt XLII, Sayı 159, s. 51) yayınlanan "Report from Assistant Hand-Loom Weavers' Commissioners" [El Dokumacıları Hakkında Komisyon Yardımcısının Raporu] başlıklı başka bir yazıdan. Bir sonraki alıntı, Engels'in dipnotunda verdiği kitaptan: J. C. Symons, *Arts and Artisans at Home and Abroad* [*Yurtiçinde ve Yurtdışında Zanaatler ve Zanaatçılar*], sayfa numaraları Engels'in dipnotunda verdiği gibi. –87.

17 Engels'in alıntı yaptığı, Huddersfield'de 19 Temmuz 1844'te, kentin sağlık bakımını incelemek için kurulan komisyonun raporu, *The Northern Star*'ın 10 Ağustos 1844 tarihli 352. sayısında yayınlanmıştı. –91.

18 Engels, işçilerin toplantı yaptığı, Manchester yakınlarındaki bir tepe olan Kersallmoor'a bu adı, eski Roma'daki Mons Sacer'a benzeterek veriyor. Söylentilere göre, İÖ. 494'te, patrisiyenlere başkaldıran plebler Mons Scare'e çekilmişti. –95.

19 Buradaki veriler, *The Weekly Dispatch*'in 5 Mayıs 1844 tarihli sayısında yayınlanan "Wild Beasts and Rational Beings" ["Yaba-nıl Hayvanlar ve Rasyonel Varlıklar"] adlı makaleden alınmış. –119.

20 Manchester'daki onbir kasaba ilişkin dava, Engels'in anımsadığından biraz daha önce açılmıştı. Dava konusunda bir haber, 10 Mayıs 1843 tarihli *The Manchester Guardian*'da yayınlandı. Bu gibi davalara yılda iki kez bakılırdı. Engels 1845 ve 1892 Almanca baskılarda buna "pazar yeri mahkemesi" diyor. –122.

21 9 Şubat 1844 tarihli *The Liverpool Mercury*'den alıntılar epeyce kısaltılmış; 1845 ve 1892 Almanca baskılarda da serbestçe çeviri yapılmış. Kitabın başka yerlerinde olduğu gibi, burada da kısaltmalar aynen korunmuştur. –124.

22 "*İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*"nun 1892 İngiltere baskısının önsözünde Engels, 19'uncu yüzyılın başlarındaki ekonomik buna-

lımların döngüsel karakteri sorununa döndü. Engels "Büyük sanayi bunalımının yinelenme dönemi, metinde beş yıl olarak belirtiliyor" diyordu. "1825'ten 1842'ye kadarki olayların işaret ettiği dönem süresi bu idi. Ama 1842'den 1868'e kadar olan sürenin sanayi tarihi, gerçek dönemin on yılda bir yinelendiğini gösterdi, ara yerdeki dalgalanmalar ikincil nitelikteydi ve giderek ortadan kalkma eğilimindeydi." –138.

[23] Engels'in alıntı yaptığı, Rahip W. Champneys'in, gündüzleri dokllarda çalışan Doğu Londra yoksullarının durumuna ilişkin raporu ilk kez *The Weekly Dispatch*'te, daha sonra 4 Mayıs 1844 tarihli *The Northern Star*'da (Sayı 338) yayınlanmıştı. –142.

[24] Yazar olaşılıkla E. Chadwick'in *Report on the Sanitary Condition of the Labouring Population of Great Britain* [*Büyük Britanya'nın Emekçi Nüfusunun Sağlık Bakımı Durumu Üzerine Rapor*] adlı yazısını ya da Dr. T. Southwood Smith'in Yoksullar Yasası Komisyonuna, 1838'de Doğu Londra'daki sağlık bakımı koşulları konusunda verdiği iki raporu düşünüyor. (örneğin, bkz. s. 83). –157.

[25] Buradaki ve aşağıdaki veriler 24 Şubat 1844 tarihli *The Northern Star*'da (No. 328) yayınlanan "Frightful Spread of Fever from Destitution" ["Hummanın Yoksulluk Nedeniyle Ürkütücü Yayılışı"] adlı makaleden alınmış gibi görünüyor. –157.

[26] Aşağıdaki bilgi çeşitli kentlerdeki nüfusa (1841'de) ve ölümlere (1843'teki) ilişkin tablolar içeren, "Quarterly Table of Mortality" ["Üç Aylık Ölüm Tabloları"] adlı makaleden alınmıştır (*The Manchester Guardian*, 31 Temmuz 1844). –164.

[27] R. Cowan'ın "Vital statistics of Glasgow" ["Glasgow'un Doğum-Ölüm İstatistikleri"] makalesi, *Journal of the Statistical Society of London*'da [*Londra İstatistik Derneği Dergisi*] yayınlanmıştı (Cilt III, 1840). –165.

[28] Londra'da bina yapımını düzenleyen Metropol Yapıları Yasasını parlamento 1844'te kabul etmişti. –168.

[29] Engels, sözkonusu raporda, Lancashire'ın, Cheshire'ın, ve Yorkshire'daki West Riding'in tekstil sanayisi bölgeleri için hemen hiç bilgi verilmemesine değiniyor. –171.

[30] Engels, burada ve aşağıda verilen suç rakamlarını G. R. Porter'ın *The Progress of the Nation* [*Ulusun Gelişimi*] adlı kitabından (Cilt III, Londra 1843, Kısım VII, Bölüm II) ve *Journal of the Statistical Society of London*'dan [*Londra İstatistik Derneği Dergisi*] (Cilt VI, 1843), J. Fletcher, "*Progress of Crime in the United Kingdom*'dan [*Birleşik Krallık'ta Suçun İlerleyişi*] almış. –192.

[31] Bu bilgiler, "Lancaster İmalatçıları ve İşletme Sahipleri Temsilciler Kurulu" tarafından sunulan ve 1 Mayıs 1844 tarihli *The Manchester Gaurdian*'da yayınlanan belgelerden alınmış. Rakamlar bir sanayi bölgesi olan Lancaster'daki 412 şirkette çalışan 116.281 işçiye ilişkin. – 205.

[32] Lord Ashley'in konuşmasının 16 Mart 1844 tarihli *The Times*'dan (Sayı. 18559, s. 4) alındığı anlaşılıyor. –207.

[33] Alıntı yapılan mektup R. Oastler'in yayınladığı *The Fleet Papers* adlı dergide (Cilt IV, Sayı 35, 31 Ağustos 1844) basılmıştı. Engels'in alıntı metni Almanca. Bu metin, 1887 Amerika ve 1892 İngiltere baskılarında yeniden İngilizceye çevrilmişti, alıntının başlangıcı kısaltılmış ve anlatımı değiştirilmişti. Orijinal metnin başlangıcı şöyle: "Da'a geçenlerde İşsiz bi arkadaşım, benimle çalışırdı da'a önce, ama Uzun zaman İşsiz kalınca biz İşçi adamların dediği gibi yollara düşmek Zorunda kaldı ve St. Hellins diye bi Yere (galba Lonckshire'da) geldi ama işe yaramayınca bari Moncaster'e doru gideyim dedi, ve tam oradan Ayrılırken duydu ki eski bi arkadaşı yoluna Yakın bi yerde Yaşarmış — olabilirse onu aramaya karar verdi— çünkü onu görmek istedi, belki iş bulmaya yardım eder, olmazsa bi lokma Yiyecek verir, belki gece Yatırır, çünkü çok parasızdı dedi." –209.

[34] Bkz. Açıklayıcı not 31. –210.

[35] *Çırakların Sağlığı ve Ahlakı Hakkında Yasa* (1802), çocuk çırakların çalışma süresini oniki saatle sınırladı ve gece çalıştırılmalarını yasakladı. Bu yasa yalnız pamuk ve yün sanayileri için geçerliydi; fabrika müfettişlerinin denetimini öngörmüyordu ve imalatçılar tarafından hemen tümüyle gözardı edildi. –214.

[36] Engels'in, R. H. Greg'in sözlerini lord Ashley'in Avam Kamarasında 15 Mart 1844 tarihinde ve On Saat Yasası'nı desteklemek için yaptığı konuşmadan aldığı anlaşılıyor (Bkz: *The Times* Sayı 18559, 16 Mart 1844, s. 4.). –224.

[37] J. Robertson'un burada sözü edilen "Kadınlarda buluğ çağına ilişkin araştırma" adlı makalesi *North of England Medical and Surgical Journal* [*Kuzey İngiltere Tıp ve Cerrahi Dergisi*], Cilt I'de (Ağustos 1830-Mayıs 1831) basılmıştı. Engels büyük olasılıkla P. Gaskell'in *The Manufacturing Population of England* [*İngiltere'nin İmalatçı Nüfusu*] (Londra 1833) adlı kitabındaki alıntıyı kullandı. –228.

[38] *1819 Fabrika Yasası* dokuz yaşından küçük çocukların pamuk eğirme ve dokuma işletmelerinde çalıştırılmasını ve onaltı yaşına kadar gece işini yasakladı; bu gruptakiler için günlük çalışma süresi, yemek araları dışında, oniki saat olarak sınırlandı. Yemek araları işletme

sahiplerinin keyfine göre düzenlendiğinden çalışma günü genelde on-dört saati buluyor ya da geçiyordu.

1825 Fabrika Yasası günlük yemek molalarının toplam $1^1/2$ saati geçmeyeceği kuralını getirdi; böylece çalışma günü de $13^1/2$ saati geçmeyecekti. 1819 Yasası gibi 1825 Yasası da fabrika müfettişlerinin denetimini öngörmedi ve işletmeciler tarafından ciddiye alınmadı. –236.

[39] Burada "Birleşik Krallık Fabrika ve İşletmelerinde Çocuk Çalıştırılmasına İlişkin Yasa Tasarısı Özel Komisyonu Raporu", 8 Ağustos 1832 *Parliamentary Papers* [*Parlamento Belgeleri*] (Cilt XV. 1831-32) kastediliyor. –237.

[40] "Fabrika Müfettişlerinin Altı Aylık Dönem Raporları, 31 Aralık 1843." –240.

[41] *Dissenter*'ler İngiltere'deki protestan mezheplerin ve eğilimlerin üyeleriydiler; resmî anglikan kilisesinin dogmalarını ve ayinlerini tümüyle reddettiler. –241.

[42] Peel hükümetinin, Hindistan'dan ve başka ülkelerden ithal edilen şekere pazar açmak amacıyla, Batı Hint Adalarından ithal edilen şekerden gümrük vergisinin kaldırılmasına ilişkin önerisi kastediliyor. –243.

[43] Engels'in kehaneti gerçekleşti. 8 Haziran 1847'de fabrikalarda çalışan kadın ve gençlere ilişkin On Saatlik İşgünü Yasasını parlamento kabul etti. –243.

[44] 4 Kasım 1843'te *Halifax Guardian*'da yayınlanan "Olağanüstü Malla Ödeme Sistemi" başlıklı makale kastediliyor. Makale *The Sun*'da ve oradan alınarak *The Northern Star*'da (Sayı 315, 25 Kasım 1843) çıktı. –252.

[45] Edward Mead'in "The Steam King" ["Buhar Hükümdar"] adlı şiiri 11 Şubat 1843 tarihli (Sayı 274) *The Northern Star*'da yayınlanmıştı. Şiiri Engels kendisi Almancaya çevirdi. Şiirin son iki kıtasını Engels almamış:

> Ucuza çalıştıran bu tayfa öldürecek hepinizi,
> Dağlayarak ve gülleyle ve sopayla;
> Çartmış, siyasal iktidarmış o zaman hepsi boşa
> Koparıp aldığınız kanlı Buhar çetesinden zorla.
>
> Yere batsın hükümdar Moloch hükümdar,
> Ve iktidarının o zalim satrapları,
> Hak egemen olacak, özgürlük duracak selama
> Kudret hakkın önünde eğildiği zaman. –254.

[46] 1 Aralık 1843 tarihli *The Morning Chronicle*'da "Hickney'de Sıkıntı" başlığıyla çıkan ilk mektup, 9 Aralık 1843 tarihli (Sayı 317) *The Northern Star*'da da yayınlanmıştı. Engels aşağıda, *The Morning Chronicle*'ın 9 Aralık 1843 tarihli sayısında çıkan ("Okuyucu Mektupları") ikinci mektuptan da alıntı yapıyor. –259.

[47] Yazar, Léon Faucher'in Ekim 1843-Temmuz 1844 arasında çeşitli başlıklarla *Revue de deux Mondes* dergisinde çıkan makaleler dizisinden sözediyor. Faucher makalelerini daha sonra *Etudes sur l'Angleterre* [*İngiltere Üzerine Etüdler*] adıyla yayınladı (Cilt 1-2, Paris 1845). Aşağıda geçen "*démocratie industrielle*" terimi Cilt 2, sayfa 147'de. –269.

[48] Yukarıdaki alıntı A. Knight'ın "*On the grinders' asthma*" [*Bileyici Astımı*] başlıklı ve *North England Medical and Surgical Journal* [*Kuzey İngiltere Tıp ve Cerrahi Dergisi*] Cilt I'de (Ağustos 1830-Mayıs 1831) yayınlanan makalesinden. –276.

[49] Bkz. Açıklayıcı not. 4. –287.

[50] Bkz. Açıklayıcı not. 6. –287.

[51] Engels, bu olay konusundaki bilgileri P. Gaskell'in, 1833'te yayınlanan *The Manufacturing Population of England* [*İngiltere'nin İmalatçı Nüfusu*] adlı kitabından almış. Yazar katillerin bulunmadığını söylüyor. Oysa kitabın yayınlanmasından az sonra imalatçı Ashton'ın oğlunun katilleri —Joseph ve William Mosley ile William Garside— tutuklandılar ve ikisi, 1834'te Londra'da asılarak idam edildi.

Aşağıdaki bilgiler genelde gazete haberlerine dayalı (*The Northern Star, The Manchester Guardian, The Times* ve başka gazeteler). –294.

[52] Romalı patrisyen Menenius Agrippa'nın, mideye karşı isyan eden diğer vücut organlarına ilişkin bir öykü anlatarak, İÖ. 494'te ayaklanıp Mons Sacer'e çekilen plebleri teslim olmaya ikna ettiği rivayet olunur. Diğer organlar, midenin çalışmadığını, yalnızca yiyecek tükettiğini söyleyerek başkaldırmışlardı ama sonra onsuz yapamayacaklarını anladılar. –297.

[53] Çartistlerin Kasım 1839'da Newport ve dolaylarında önayak olduğu Galler bölgesi maden işçileri ayaklanmasından sözediliyor. Ayaklanmaya işçilerin içinde bulunduğu güç koşullarla, parlamentonun çartistlerin dilekçesini reddetmesinden ve çartist kampanya propagandacılarının tutuklanmasından kaynaklanan huzursuzlukları neden olmuştu. Olasılıkla, Halk Çartı için genel bir silahlı savaşımın işareti olması niyetiyle başlatılan Newport ayaklanması, askerî birliklerce bastırıldı ve sert baskı eylemleri için bahane olarak kullanıldı (Bkz. s. 385-400).

1843 Manchester olaylarını Engels "Bir İngiliz Grevi" başlıklı ma-

kalesinde anlattı. –300.

[54] Birley fabrikasındaki grev konusunda ayrıntılı haber 14 Ağustos 1842 tarihli (Sayı 248, s. 5) *The Northern Star*'da yayınlandı. –302.

[55] Daha çok Londra Emekçileri Derneği adıyla bilinen bu ilk çartist örgüt, resmen 16 Haziran 1836'da kuruldu. Sonradan Halk Çartı diye tanınan bir parlamento reform planı Mayıs 1838 başlarında yayınlandı. (Engels'in kitabının, yaşamı sırasında yayınlanan tüm baskılarında bu belgenin, 1835 yılında hazırlandığı yazılıdır; bu büyük bir olasılıkla gözden kaçmış bir yanlışlıktır ve bu baskıda düzeltilmiştir.) Ağustos 1838'de Birmingham'da yapılan çartistler toplantısında Halk Çartına yasa gücü verilmesi için savaşım kararlaştırılmıştı. Bu istek Parlamentoya verilen bir dilekçede dile getirildi. –304.

[56] 1710'da kabul edilen bir yasaya göre ilçelerden parlamentoya girmek isteyenlerin yılda en az 300 sterlin gelir getiren, illerden girmek isteyenlerin de en az 600 sterlin gelir getiren mülkleri olması gerekiyordu. –304.

[57] Stephens'in çartistlerin 24 Eylül 1838'de Manchester yakınlarında Kersall-Moor'daki toplantısında yaptığı konuşma 29 Eylül tarihli (Sayı 46) *The Northern Star*'da yayınlandı. Engels, ilgili bölümü kısaltarak almış. –306.

[58] Yazar, Sheffield, Bradford ve diğer kentlerde çartistlerle polis arasındaki çatışmalara değiniyor. Bunları ajan-provakatörlerin çıkardığı söylenmişti. –306.

[59] Temmuz 1840'ta kurulan ve işçi sınıfı hareketinde ilk işçi kitle partisi olan *National Charter Association* [*Ulusal Çart Derneği*] kastediliyor. Yükselme yıllarında 50.000'e varan üyesi vardı. Derneğin çalışmalarını, üyeleri arasında düşünce ve taktik birliği olmayışı ve önderlerinin çoğunun küçük-burjuva ideolojisi engelledi. 1848'de çartistlerin yenilgisinden sonra dernek çökmeye başladı ve 1850'lerde çalışmaları son buldu. –310.

[60] Engels burada işçilerin sömürüden ve öteki toplumsal kötülüklerden kurtarılmaları için toprağa döndürülmeleri gerektiği yolundaki ütopik görüşü paylaşan F. O'Connor ve diğer çartist liderlerin tarım planlarına değiniyor. 1845'te, *Chartist Land Cooperative Society* [*Çartist Toprak Kooperatifi Sandığı*] bu amaçla ve F. O'Connor'ın liderliğinde kurulmuştu (daha sonra *National Land Company* [*Ulusal Toprak Şirketi*] adıyla çalıştı). İşçi, pay sahiplerinin katkılarıyla toprak satın aldı ve küçük parçalara bölerek üyelerine iyi koşullarla kiraladı. Bu sistem başarılı olmadı. –312.

[61] Robert Owen ve taraftarları model komünist kolonilerine *Home*

colonies [*Yurt kolonileri*] adını vermişlerdi. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Engels'in "*Description of Recently Founded Communist Colonies Still in Existence* [*Yakınlarda Kurulan ve Hâlâ Varolan Komünist Kolonilerinin Betimlemesi*]" adlı makalesi. –312.

62 *Sanat Enstitüleri*, işçilere genel ve teknik konuların öğretildiği gece okullarıydı; bu tür okullar İngiltere'de ilkin 1823'te Londra ve Glasgow'da açıldı. 1840'ların ilk yıllarında sayıları 200'ü aşıyordu; çoğu Lancashire ve Yorkshire'ın fabrika kasabalarındaydı. Burjuvazi, bu enstitüleri, işçileri, sanayi için nitelikli işçi olarak eğitmek ve onları burjuva düşüncelerin etkisi altına almak için kullanıyordu. İşçi sınıfı eylemcileri ise başta, buna karşı koymuşlardı. –315.

63 Şu kitaplar İngilizce olarak yayınlanmıştı: [Holbach], *Système de la nature* [*Doğanın Sistemi*], 1817; Helvétius, *De l'esprit* [*Ruh*], 1807 ve *De l'homme* [*İnsan*], 1777. Fransız felfese klasiklerinin ucuz ve çok satan baskılarının ilanları Owen'cıların haftalık gazetesi *The New Moral World*'de yayınlanırdı. –316.

64 Strauss'un kitabı *Das Leben Jesus* [*İsa'nın Yaşamı*]'nun İngilizce çevirisini 1842'de Hetherington haftalık tefrikalarla yayınladı. –316.

65 Engels'in İngiltere'nin toplumsal tarihi konusunda yazmayı düşündüğü kitapta burjuvazinin siyasal ve ekonomik yazınını tanıtma planına değindiği anlaşılıyor. (Bu plan konusunda bkz. Not 4.) –316.

66 Bu veriler 9 Eylül 1843 tarihli *The Mining Journal* [*Madencilik Dergisi*] Cilt 13, Sayı 420'de yayınlanmıştı. –328.

67 Kadınların ve on yaşından küçük çocukların yeraltında çalıştırılmasını yasaklayan yasa, 10 Ağustos 1842'de parlamentodan geçti ve Mart 1843'te yürürlüğe girdi. –329.

68 *The Court of Queen's Bench* İngiltere'nin en eski mahkemelerinden biridir. 19. yüzyılda (1873'e kadar) cürüm ve hukuk davaları için bağımsız, daha alt düzeydeki yargı birimlerinin kararlarını incelemeye yetkili bir yüksek mahkemeydi.

Habeas Corpus kararı, İngiliz hukuk sisteminde, bir tutuklamanın yasallığını kontrol etmek isteyen kişilerin talebi üzerine, yetkililerin tutukluyu bir mahkemeye çıkarmalarını emreden bir belgedir. Tutuklama nedenlerini gözden geçiren mahkeme tutukluyu ya serbest bırakır, ya yeniden cezaevine gönderir ya da kefalet veya garanti ile bırakır. 1679 Parlamento Yasası ile kurulan bu işlem, hıyanet sanıkları için geçerli değildir ve yürürlüğü parlamento kararıyla geçici olarak durdurulabilir. –333.

69 Bu konuşmayı Thomas Duncombe Avam Kamarasında 4 Haziran 1844'te yapmıştı. Bu konudaki rapor ilk olarak 5 Haziran 1844 ta-

rihli *The Times*'da (s. 2), daha sonra çartist *The Northern Star*'da (8 Haziran 1844, Sayı 343, s. 8) yayınlandı. –337.

[70] Avrupa devletleri ittifaklarının devrim ve Napoléon yönetimindeki Fransa'ya karşı savaşlarına değiniliyor. Savaşlar 1802-1803 yıllarındaki kısa bir arayla, 1792'den 1815'e kadar sürdü. Britanya bu ittifakların aktifbir üyesiydi. –341.

[71] Verilen bilgiler 7, 10 ve 21 Haziran 1844 tarihli *The Times*'dan alıntı. –345.

[72] Alıntılar A. Somerville'in 6 Temmuz 1843 tarihli *The Morning Chronicle*'da yayınlanan denemesinden. –351.

[73] 1838 tarihli Aşar Yasasından önce toprak kiralayan İrlandalı köylüler, Resmî İrlanda Kilisesine aşar vergisi öderlerdi. 1838 yasasıyla vergi yüzde 25 azaltıldı ve toprak ve mülk sahiplerinden alınan bir vergiye dönüştürüldü. Ama onlar kirayı artırarak bu vergiyi kiracılara yüklediler. –354.

[74] İrlanda'nın Büyük Britanya ile Birliğini, İngiliz hükümeti İrlandalıların 1798 ayaklanmasından sonra İrlanda'ya empoze etti. 1 Ocak 1801'de yürürlüğe giren Birlik, İrlanda parlamentosunun özerkliğini kaldırdı ve İrlanda'yı büsbütün İngiltere'ye bağımlı duruma getirdi. 1820'lerden itibaren Birliğin iptal edilmesi isteği İrlanda'da en popüler slogan oldu. İptal hareketin lideri ve İptal Derneğinin (1840) kurucusu Daniel O'Connell, hareket İngiliz egemen sınıflarla uzlaşmaya yönlendirdi. Huzursuzluk 1840'ların başlarında yeniden canlandı. –356.

[75] 1844'te O'Connell ile İptal hareketinin sekiz öteki liderinin yargılanmasına değiniliyor. Tory hükümeti bu yargılamayla harekete kesin bir darbe vurmak istedi. O'Connell ve onu destekleyenler oniki aya kadar varan hapis cezalarına çarptırıldılar fakat bu ceza az sonra Lordlar Kamarasınca iptal edildi. –356.

[76] "*Laissez-faire, laissez-aller*", serbest ticareti ve devletin ekonomik ilişkilere karışmamasını savunanların formülüydü. –360.

[77] "*Genç İngiltere*", bir grup muhafazakar yazar ve politikacıdan oluşuyordu; aralarında, Tory insan-severlere daha yakın olan Disraeli ve lord John Manners da vardı; 1841'de Avam Kamarasında "*Genç İngiltere*" grubunu kurdular. Burjuvazinin siyasal ve ekonomik açılardan güçlenmesine karşı toprak aristokrasisinin duyduğu hoşnutsuzluğu dile getiren grup, kapitalist sistemi eleştiriyor ve işçilerin durumunu iyileştirmeye dönük yarım-yamalak insancıl önlemleri destekliyordu. "Genç İngiltere" 1845'te siyasal bir grup olmaktan, 1848'de de yazınsal bir grup olmaktan çıktı, dağıldı. Marx'la Engels *Komünist Parti Manifestosu*'nda "Genç İngiltere"nin görüşlerini "feodal sosyalizm" diye nite-

lerler. –367.

[78] Burada verilen bilgilerin önemli bir bölümü *The Northern Star*'dan alınmıştır. Engels özellikle aşağıdaki makale ve raporlardan yararlanmıştır: "Brutality at a Workhouse" ["Yoksullar Çalışma Yurdunda Vahşet"], Sayı 295, s. 8 Temmuz 1843; "Inhuman Conduct of the Master of a Union Workhouse" ["Birlik Yoksullar Çalışma Yurdunda Yöneticisinin İnsanlık Dışı Davranışı"], Sayı 334, 6 Nisan 1844; "Murder! Hellish-Treatment of the Poor in the Coventry Bastille" ["Cinayet! Coventry Bastille'inde Yoksula Cehennemi Davranış"], Sayı 315, 25 Kasım 1843; "Atrocities at the Birmingham Workhouse" ["Birmingham Yoksullar Çalışma Yurdunda Zulüm"], Sayı 317, 9 Aralık 1843; "Secrets of the Union Workhouse" ["Birlik Yoksullar Çalışma Yurdunun Sırları"], Sayı 326, 10 Şubat 1844; "St. Pancras Scoundrelism Again!" ["Yine St. Pancras Alçaklığı!"], Sayı 328, 24 Şubat 1844; "Infamous Treatment of an Englishman and his Family in Bethnal Green Workhouse" ["Bethnal Green Yoksullar Çalışma Yurdunda bir İngilize ve Ailesine Rezilce Davranış"] Sayı 333, 30 Mart 1844; "Infernal Workhouse Cruelties" ["Cehennemi Yoksullar Çalışma Yurdu Mezalimi"], Sayı 359, 28 Eylül 1844; "The Poor Laws. – Disgusting Treatment of the Poor" ["Yoksulları Koruma Yasaları. – Yoksullara İğrenç Davranışlar"], Sayı 328, 24 Şubat 1844; "Horrible Profligacy in the West London Union Workhouse" ["Batı Londra Birlik Yoksullar Çalışma Yurdunda Korkunç Ahlaksızlık"], Sayı 334, 6 Nisan 1844. –373.

[79] Douglas Jerrold'un *The Illuminated Magazine*'de yayınlanan, "The Two Windows" ["İki Pencere"] makalesine değiniliyor (Cilt III, Mayıs-Ekim 1844). –373.

[80] 1792 Gilbert Yasası, Yoksullara Yardım Yasalarından biriydi. Vergilerinin üçte-ikisini ödeyen vergi mükelleflerinin isteği üzerine, herhangi bir mahallede ya da mahalleler grubunda, yoksullara yardımı yönetecek bir mütevelli heyeti kurulmasını öngörüyordu. Ancak, yine mütevelli heyetlerince uygulanan 1834 Yoksullar Yasasının tersine, "Gilbert Birlik"leri Yoksullar Çalışma Yurdunda yalnızca aciz yoksular ve muhtaç çocuklar kalıyordu. Gilbert Yasası ancak 1870'lerin başlarında yürürlükten kaldırıldı. –376.

[81] *Barmecide Ziyafeti* – "Binbir Gece Masalları"ndan bir deyim. Soylu Pers ailelerinden Barmecide ailesinden biri, düşsel bir ziyafetten söz ederek aç bir dilenciyle alay eder. Deyimi T. Carlyle *Chartism* adlı kitabında kullandı. Engels'in alıntısı kitabın 1840 tarihli ilk baskısından. –379.

[82] 15 Haziran 1844 tarihli (Sayı 344) *The Northern Star*'dan alıntı. Gazete, 7 Haziran 1844 tarihli *The Times*'da "Effect of the New Poor

Law upon Wages" ["Yeni Yoksullar Yasasının Ücretlere Etkisi"] başlığıyla çıkan makaleyi, "Horrible Conditions of Agricultural Labourers" ["Tarım İşçilerinin Korkunç Durumu"] başlığı altında ve kendi yorumuyla yayınlamıştı. –380.

[83] Engels bu makaleyi, 1845 baharı ve yazında, *İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu*'nu tamamladıktan sonra ve Brüksel'e taşındıktan sonra yazdı. Makalenin başlığından ve, I olarak numaralandırılan altbaşlığından bu yazının, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'na somut örnekler içeren bir ekler dizisinin ilki olarak düşünüldüğü anlaşılıyor. Makale *Das Westphälische Dampfboot* dergisinin 1846 Ocak ve Şubat sayılarında yayınlandı. Dizinin devamı gelmedi ve Engels *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nun, yaşamı sırasındaki hiçbir baskısına bu makaleyi almadı. Yazı İngilizce olarak ilk kez 1958'de, Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* kitabına ek olarak yayınlandı. W. O. Henderson ve W. H. Chaloner tarafından New York'ta 1958'de İngilizceye çevrildi ve redakte edildi. Engels bu makaleyi, anlatılan grev konusunda ayrıntılı haberler veren 362-369, 371, 372 ve 375 sayılı *The Northern Star*'dan (Kasım 1844-Ocak 1845) yararlanarak yazdı. –385.

[84] *Van Diemen's Land* – Avrupalıların Tazmanya adasına başlangıçta verdikleri ad. Ada 1853'e kadar İngiltere'nin, mahkumları sürgüne gönderdiği bir kolonisiydi. –387.

[85] Bu sözler 9 Ağustos 1842'de Ashton-under-Lyne'de yapılan ve Manchester eyleminin kararlaştırıldığı işçi toplantısında kabul edilen bir karar suretinden alınmıştır. –389.

[86] 24 Aralık 1844 tarihli *The Manchester Guardian*'da çıkan bir habere göre Pauling ve Henfrey yapı işçilerinin grevi bir gün önce bitti. Haberde şirketin, kentin diğer yapı alanlarındaki koşullara uymaya söz vermesi için zorlandığı kabul ediliyordu. –400.

A

Alison, Archibald (1792-1867) – İngiliz tarihçi, Tory. –82, 147, 158, 159, 175, 180, 181, 182, 188, 193, 353, 355.

Alison, William Pulteney (1790-1859) – Archibald Alison'ın kardeşi, Tory, Edinburgh Üniversitesinde tıp profesörü, sosyal hijyen sorunları üzerinde çalıştı. –82, 159, 175.

Arkwright, Richard (1732-1792) – Eğirme makinesini ("*Spinning Jenny*") ilk kez kullanan İngiliz imalatçı. –51, 287.

Ashley – Bkz. Cooper, Anthony Ashley.

Ashton, Thomas – Manchesterlı fabrikatör. –294.

Ashworth, Edmund (1801-1881) – Lancashirelı önemli fabrikatör, liberal, işçi sendikaları düşmanı. – 225, 298.

B

Bailey, William – Stalybridgeli imalatçı. –308.

Baines, Edward (1800-1890) – İngiliz burjuva ekonomist ve yayıncı; serbest ticaretçilerin yayın organı *Leeds Mercury*'nin editörlerinden. –197.

Bardsley, Samuel Argent (1764-1851) – Manchester hastanesinde doktor. –186.

Barham, Charles Foster (1804-1884) – Cornwall Hastanesinde doktor, Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun üyesi. –319.

Barry, David (1780-1835) – İngiliz doktor ve fizyolog, 1833'te Parlamento Fabrikaları Soruşturma Komisyonu üyesi. –217, 219, 221, 227, 228, 229.

Beaconsfield – Bkz. Disraeli.

Beaumont, Thomas (öl. 1859) – Bradfordlu cerrah. –217, 222.

Bentham, Jeremy (1748-1832) – İngiliz burjuva sosyalist, burjuva bireyciliğin ideolojisi olan "faydacılık"ın teorisyeni. –316.

Bismarck, Otto (1815-1898) – 1862'den itibaren Prusya başbakanı, Alman İmparatorluğunun ilk şansölyesi (1871-90), Prusya junkeri, Almanya'yı Junker Prusyası egemenliği altında birleştirdi; emekçi sınıfı hareketinin ateşli düşmanı, anti-sosyalist İstisna Yasasını çıkardı (1878). –37.

Borthwick, Peter (1804-1852) – İngiliz politikacı, milletvekili; hayırsever Tory, "Genç İngilterę" grubu üyesi. –379.

Bright, John (1811-1889) – Manchesterlı fabrikatör, liberallerin sol kanadının, sanayici burjuvazinin çıkarlarını koruyan serbest ticaret grubunun lideri; bağımsız proletarya hareketine şiddetle karşı çıktı, işçi aristokrasisine küçük ayrıcalıklar vererek emekçi sınıfı bölme politikası izledi. –34.

Brindley, James (1716-1772) – İngiliz mühendis, kanal yapımcısı. – 60.

Broadhurst, Henry (1840-1911) – İngiliz sendika lideri, liberal işçi po-

litikacı; 1880'den sonra liberal milletvekili, Gladstone kabinesinde içişleri bakan yardımcısı (1885-86). –43.

Brocklehurst, John (1788-1870) – İngiliz ipek imalatçısı, milletvekili (1832-68), liberal. –267.

Brougham, Henry Peter (1778-1868) – İngiliz politikacı, avukat, 1830'a kadar Avam Kamarasında Whig Partisinin lideri, sonra maliye bakanı (1830-34). –251.

Burns – Çocukların Çalıştırılması Hakkında Parlamento Komisyonunun üyesi. –263.

Bussey, Peter – Çartist, 1839 Çartist Konvansiyonu üyesi, 'zorba güç' taraftarı; başarısız Yorkshire ayaklanmasından (1839) sonra Amerika'ya göç etti. –306.

Byron, George (1788-1824) – İngiliz şair, 19. yüzyıl devrimci romantizminin temsilcisi. –316.

C

Carlyle, Thomas (1795-1881) – İngiliz yayıncı, tarihçi ve idealist filozof, Tory; İngiliz burjuvazisini gerici romantizm ve aşırı bireycilik açılarından eleştirdi; 1848'den sonra devrimci emekçi sınıf hareketinin amansız düşmanı. –121, 147, 148, 150, 177, 178, 296, 355, 359, 360, 379.

Cartwright, Edmund (1743-1823) – Tanınmış İngiliz mucit. –51.

Chadwick, Edwin (1800-1890) – İngiliz ekonomist ve istatistikçi, Yoksullara Yardım Komisyonu üyesi ve daha sonra sekreteri. –83.

Champneys, William Weldon (1807-1875) – Doğu Londra vaızı, burjuva hayırsever. –141.

Charles II (1630-1685) – İngiltere kralı (1660-1685). –376.

Cowell, John – 1833 Parlamento Fabrikaları Soruşturma Komisyonu üyesi, daha sonra fabrika denetçisi. –212, 213, 218, 224, 227, 228, 229.

Crompton, Samuel (1753-1827) – Yün eğirme çıkrığının mucidi. – 51, 294.

D

Davy, Humphry (1778-1829) – İngiliz kimyager. –59, 327.

Diderot, Denis (1713-1784) – Fransız materyalist filozof, Ansiklopedicilerin en tanınmış üyesi; onsekizinci yüzyıl sonu devrimi arifesinde Fransız burjuvazisinin ideologu. –316.

Disraeli, Benjamin, Lord Beaconsfield (1804-1881) – İngiliz devlet adamı ve yazarı; gençliğinde 'Genç İngiltere' grubuna katıldı, hayırsever Tory'nin gerici gözüyle burjuva sistemi eleştirdi; daha sonra Muhafazakar Parti lideri, başbakan (1868 ve 1874-80), Britanya'nın kolonyel genişlemesinin ilham kaynağı ve düzenleyicisi. – 185, 379.

Drinkwater – Parlamentonun Fabrikaları Soruşturma Komisyonu üyesi. –217, 218, 220, 248.

Duncombe, Thomas Slingsby (1796-1861) – İngiliz burjuva radikal, Londra milletvekili; çartistlerin dilekçesini 1842'de parlamentoya sundu; işçi yasalarını destekledi, İrlanda'daki misilleme hareketlerine karşı çıktı. –63, 337, 367.

F

Faraday, Michael (1791-1867) – Tanınmış İngiliz fizikçi ve kimyacı. –338.

Faucher, Léon (1803-1854) – Fransız yayıncı, liberal burjuva, sosyalizmin onulmaz düşmanı; içişleri bakanı. –269.

Ferrand, William Busfield – İngiliz mülk sahibi, milletvekili, Tory;

'Genç İngiltere' grubu üyesi. –367, 379.

Fielden, John (1785-1849) – Lancashireli fabrikatör, milletvekili; burjuva radikal, seçim reformu ve On Saat Yasası yanlısı. –379.

Frost, John (1785-1877) – İngiliz kumaş yapımcısı, 1839 çartist ayaklanmasına katıldı, ölüm cezasına çarptırıldı ve cezası yaşam boyu Avustralya'da sürgüne çevrildi; 1856'da affedildi –306.

G

Gaskell, Peter – Manchesterlı doktor ve yayıncı, liberal. –118, 119, 162, 188, 193, 379.

Giffen, Robert (1837-1910) – İngiliz burjuva ekonomist ve istatistikçi, Kraliyet Ekonomi Derneği kurucularından. –39.

Gilbert, Thomas (1720-1798) – İngiliz devlet adamı, milletvekili, hayırsever; Yoksul Yasalarının hazırlanmasına katıldı. –376.

Girard, Pilippe (1775-1845) – Fransız mühendis ve mucit. –55.

Gladstone, William (1809-1898) – 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiliz Liberal Partisi lideri; başbakan (1868-74, 1880-84, 1886 ve 1892-94), İngiliz burjuvazisinin, dünya egemenliği için savaşım politikasının simge temsilcisi. –44.

Godwin, William (1756-1836) – İngiliz küçük burjuva yayıncı, rasyonalist; Robert Owen'ı büyük ölçüde etkiledi, anarşizmin kurucularından. –316.

Graham, James Robert George (1792-1861) – İngiliz devlet adamı, siyasal yaşamına Whig muhalefetiyle başladı, daha sonra Robert Peel'in Tory grubuna katıldı; içişleri bakanı (1841-6), koalisyon hükümeti üyesi (1852-5). –164, 241, 242, 243.

Grainger, Richard Dugard (1801-1865) – İngiliz doktor ve fizyolog; 1841'de çocuk hastaneleri denetçisi, Çocukların Çalıştırılması Hakkında Parlamento Komisyonu üyesi. –106, 163, 171, 258, 261, 262, 272.

Greg, Robert Hyde (1795-1875) – Manchesterlı büyük sanayici. – 224, 255.

H

Hamilton, Alexander, dük (1767-1852) – İngiliz aristokrat, İskoçya'da kömür madenleri sahibi, Whig. –329.

Hargreaves, James (öl. 1778) – Tanınmış İngiliz mucit. –48.

Hawkins, Francis Bisset (1796-1894) – İngiliz doktor ve yayıncı, Fabrikalar Soruşturma Komisyonu üyesi. –166, 206, 210, 211, 213, 218, 223, 224, 226, 227, 228, 238, 245.

Heathcoat, John (1783-1861) – Dantel yapımında kullanılan bobbin net makinesi mucidi. –53.

Helvétius, Claude Adrien (1715-1771) – Aydınlanmanın Fransız materyalist filozofu. –316.

Hindley, Charles – İngiliz sanayici, burjuva radikal milletvekili. –379.

Hobhouse, John Cam (1786-1869) – Büyük bira yapımcısının oğlu, İngiliz parlamentosuna radikal olarak girdi, 1821 ve 1831 Fabrika Yasalarını başlattı; daha sonra Whiglere katıldı ve baron oldu. – 236, 239.

Holbach, Paul Henrich Dietrich (1723-1789) – Fransız materyalist filozof, Ansiklopedicilerden. –316.

Hood, Thomas (1799-1845) – İngiliz mizahçı şair. –284.

Horne, Richard Henry (1803-1884) – İngiliz yazar, Çocukların Çalıştırılması Hakkında Komisyonun üyesi. –171, 172, 274.

Horner, Leonard (1785-1864) – İngiliz jeolog; eğitimci; 1833'ten

1850'li yılların sonlarına kadar fabrika denetçisi. –204, 240.
Huntsman, Benjamin (1704-1776) – Sheffield'li saatçi, potada çelik eritme işleminin mucidi. –58.

L

Leach, James – Manchesterlı dokumacı, çartist. –198, 201, 248, 249, 264, 266, 268, 390.
Levi, Leone (1821-1888) – İngiliz burjuva ekonomist ve istatistikçi, serbest ticaretçi. –39.
Londonderry – Bkz. Stewart, Charles William.
Loudon, Charles (1801-1844) – İngiliz doktor, parlamentonun Fabrikaları Soruşturma Komisyonu üyesi. –217, 218, 219, 223, 226, 228, 229.
Lovett, William (1800-1877) – İngiliz küçük-burjuva radikal, çartist harekete katıldı, 'ahlak gücü' ve burjuvazi ile işbirliği yanlısı. –304.
Lyell, Charles (1797-1875) – Tanınmış İngiliz jeolog. –338.

M

MacAdam, John Loudon (1756-1836) – İngiliz yol denetçisi. –59.
MacCulloch, John Ramsay (1789-1864) – İngiliz ekonomist ve istatistikçi, kapitalizmin savunucusu, Ricardo'nun yorumcusu. –53, 135, 179, 380.
Mackintosh – Parlamentonun Fabrikaları Soruşturma Komisyonu üyesi. –219, 225, 229, 238.
Malthus, Thomas Robert (1766-1834) – İngiliz burjuva ekonomist, kapitalizmin savunucusu, kapitalizmde emekçi sınıfın yoksulluğunu haklı gösteren, gerici nüfus kuramını savundu. –134, 135, 136, 201, 368, 370, 371.
Manners, John James Robert (1818-1906) – İngiliz aristokrat, Tory, 1840'larda 'Genç İngiltere' grubundandı, fabrika işçilerinin durumuna ilişkin, yardım amacıyla yazılmış sahte broşürlerin yazarı. –379.
Mathew, Theobald (1790-1856) – İrlandalı rahip, 1838'de içkiyle savaşım derneğini kurdu. –190.
Mead, Edward – Birminghamlı işçi şair, şiirleri çartist gazetesi *Northern Star*'da yayınlandı. –254.
Mitchell, James (1786-1844) – İngiliz yayıncı, fabrikalarda çocukların ve kadınların çalıştırılmasına ilişkin komisyonun üyesi. –320, 321.

N

Napoléon I (*Bonaparte*) (1769-1821) – Fransa imparatoru (1804-14 ve 1815). –172.
Napoléon III (*Louis-Napoléon Bonaparte*) (1808-1873) – Fransa imparatoru (1852-70). –37.
Nelson, Horatio (1758-1805) – İngiliz amiral. –172.

O

Oastler, Richard (1789-1861) – İngiliz hayırsever Tory, on saatlik çalışma gününün ve çocuk işçiliğinin kısıtlanmasının başlıca savunucularından. –20, 241, 242, 306.
O'Connell, Daniel (1775-1847) – İrlanda ulusal hareketinin sağcı lideri, İrlanda burjuvazisinin ılımlı liberal üyesi. –356.
O'Connor, Feargus Edward (1794-1855) – Sol kanat çartistlerin lideri, milletvekili, *Northern Star* gazetesinin yayıncısı ve editörü. –35, 119.
Owen, Robert (1771-1858) – İngiliz ütopik sosyalist, İngiltere'de kooperatifçiliğin kurucusu. –41, 236, 312, 314.

P

Paine, Thomas (1737-1809) – İngiliz ilerici lider ve yayıncı; demokrat, cumhuriyetçi; onsekizinci yüzyıl sonunda Amerikan Bağımsızlık Savaşına ve Fransız burjuva devrimine katıldı. –57.

Parkinson, Richard (1797-1858) – Manchesterlı rahip, hayırsever Tory. –186, 362.

Patteson, John (1790-1861) – *Court of King's Bench* (Londra) Yüksek Mahkeme üyesi. –333.

Peel, Robert (1750-1830) – Büyük İngiliz sanayici, milletvekili; İngiliz sanayisine sağlam yetişkin işçi sağlanması için fabrikalarda çocuk çalıştırılmasının yasayla önlenmesine çalıştı. –214, 236.

Peel, Robert (1788-1850) – İngiliz devlet adamı, başbakan, (1841-46), Tory; liberallerin desteğiyle Mısır Yasalarının iptalini sağladı (1846). –214, 242, 337, 378, 390.

Percival, Thomas (1740-1804) – Manchesterlı bilgin ve doktor, hayırsever. –214.

Porter, George Richardson (1792-1852) – İngiliz burjuva ekonomist ve istatistikçi. –52.

Power – Yoksulları Koruma Yasası Parlamento Komisyonu üyesi (1832). –208, 212, 217, 218, 222, 229, 258.

Proudhon, Pierre-Joseph (1809-1865) – Fransız küçük-burjuva sosyalist; anarşizmin kuramcılarından. –316.

R

Roberton, John (1797-1876) – İngiliz doktor, Manchester Hastanesi cerrahı, sosyal hijyen sorunlarını inceledi. –166, 228.

Roberts, William Prowting (1806-1871) – Sendika avukatı, çartist, 1844'ten itibaren Kömür İşçileri Sendikası daimi avukatı. –297, 331-334, 336-339, 366, 367, 393-397, 399.

S

Sadler, Michael Thomas (1780-1835) – İngiliz ekonomist, milletvekili, hayırsever Tory; Fabrikalar Komisyonu başkanı. –237, 238, 241.

Shaftesbury – Bkz. Cooper, Anthony Ashley.

Shelley, Percy Bysshe (1792-1822) – Manchesterlı rahip, hayırsever Tory. –316.

Smith, Adam (1723-1790) – İngiliz ekonomist, klasik burjuva politik ekonominin kurucusu. –135, 136, 179.

Smith, Thomas Southwood (1788-1861) – Londralı doktor, toplum sağlığı hizmeti düzenlenmesine ilişkin sorunları inceledi, Çocukların Çalıştırılması Hakkında Parlamento Komisyonu üyesi. –127, 157, 326.

Stephens, Joseph Rayner (1805-1879) – Lancashirelı metodist din adamı, toplumsal reformların savunucusu; 1837-38'de çartist harekette aktif rol oynadı. –382.

Stirner, Max (*Johann Kaspar Schmidt*'in takma adı) (1806-1856) – Alman filozof, sol hegelci, burjuva bireyciliğin ve anarşizmin ideologlarından. –71.

Strauss, David Friedrich (1808-1874) – Alman idealist filozof, sol hegelci; *Life of Jesus* [*İsa'nın Yaşamı*] adlı kitabında (1835) gospelleri sertçe eleştirdi. –316.

Sturge, Joseph (1793-1859) – İngiliz Quaker, radikal burjuva; emekçi sınıfın burjuva etkisi altında kalması amacıyla çartistlere katıldı. –310.

Symons, Jelinger Cookson (1809-1860) – İngiliz liberal yayıncı, 1829'dan itibaren milletvekili; top-

lumsal sorunlara ilişkin parlamento komisyonlarının üyesi. –86, 87, 173, 175, 201, 277, 288, 324.

T

Taylor, John (1804-1841) – İngiliz doktor, çartizmin sol kanadına katıldı. –306.

Tufnell, Thomas Jolliffe (1819-1885) – İngiliz doktor, tıp ve sosyal hijyen konulu birçok eserin yazarı, toplumsal sorunlara ilişkin parlamento komisyonlarının üyesi. – 208, 212, 216-218, 224, 226.

U

Ure, Andrew (1778-1857) – İngiliz burjuva ekonomist, liberal, kapitalizmin savunucusu. –182, 183, 197, 203, 233, 235, 238, 239, 256, 296-298.

V

Vaughan, Robert (1795-1868) – İngiliz muhalif vaiz, tarihçi ve yayıncı. –180.

W

Wade, John (1788-1875) – İngiliz burjuva ekonomist ve yayıncı, liberal. –167.

Wakefield, Edward Gibbon (1796-1862) – İngiliz liberal politikacı ve yayıncı. –333.

Watt, James (1736-1819) – Buhar motorunu yapan tanınmış İngiliz mucit. –51.

Wedgwood, Josiah (1730-1795) – İngiliz işletme sahibi, Staffordshire'daki seramik ve porselen fabrikalarının kurucusu. –58.

Wellington, Arthur Willesley, dük (1769-1852) – İngiliz feldmareşal, 1815'te Napoléon'a karşı koalisyonun birleşik ordularının kumandanı; başbakan (1828-30), aşırı muhafazakarların lideri, emekçi sınıf hareketine karşı birçok misilleme hareketini başlattı. –172.

Wightman, William (1784-1863) – *Court of Queen's Bench*, Yüksek Mahkeme üyesi, İngiltere. –333.

Williams, John (1777-1846) – *Court of King's Bench* Yüksek Mahkeme üyesi, İngiltere. –333.

YAYINLAR DİZİNİ

Artisan – Özellikle mimari ve mühendislikle ilgili aylık teknoloji dergisi; Londra'da yayınlandı (1843-84). –84-86, 88, 156, 166.

Commonweal – Sosyalist Lig'in organı; Londra'da yayınlandı (1885-94); başlangıçta marksizme yakın görüşler ileri sürdü. –34.

Deutsch-Französische Jahrbücher – Paris'te yayınlandı; 1844'te Marx sol hegelci Arnold Ruge ile birlikte Almancasını çıkardı; yayınlanan bu tek sayıda (iki sayı bir arada) Marx ve Engels'in komünizm konusunda görüşlerini yetkinleştirdikleri yazıları yayınlandı. –66.

Durham Chronicle – 1820'den itibaren Durham'da yayınlanan, burjuva-liberal eğilimli haftalık gazete. –58.

Guardian – Bkz. *Manchester Guardian.*

Halifax Guardian – 1832'den beri Halifax'da yayınlanan haftalık gazete. –252.

Illuminated Magazine – Liberal eğilimli edebiyat dergisi; Londra'da yayınlandı (1843-5). –73, 373.

Journal of the Statistical Society of London – Londra'da 1838'de ya-

yınlanmaya başlayan, aylık burjuva istatistik dergisi. –75, 89.

Leeds Mercury – Burjuva-radikal eğilimin gazetesi; 1718'den itibaren Leeds'de yayınlandı; İngiltere'deki en eski ve en etkili taşra yayın organlarından biri; 20. yüzyılın başında muhafazakar oldu. –251.

Liverpool Mercury – Liberal eğilimin günlük gazetesi; Liverpool'da yayınlandı (1811-1904). –123.

Manchester Guardian – İngiltere taşra gazetelerinin en büyüğü; sanayici burjuvazinin ve liberal partinin yayın organı; 1821'den beri Manchester'da yayınlanıyor. – 122, 123, 125, 126, 164, 193, 206, 230, 246, 250, 328, 329, 361

Minor's Advocate – Büyük Britanya Kömür İşçileri Sendikasının 1840'lı yıllarda Newscastle'da yayınlanan aylık gazetesi. –332.

Mining Journal – 1835'te Londra'da yayınlanmasına başlanan haftalık ekonomik ve teknik dergi; sanayi burjuvazisinin yayın organı. –328.

Morning Chronicle – Londra'da yayınlanan (1770-1862) günlük gazete, önce Whiglerin daha sonra muhafazakarların yayın organı. – 259.

Northern Star – Önce Leeds'de, daha sonra Londra'da basılan haftalık gazete (1837-52); merkezî çartist yayın organı; editörü Feargus O'Connor'du; Engels (1845-48 arasında yazılar yazdı. –250, 299, 348, 397.

Revue des deux Mondes – 1829'dan beri Paris'te yayınlanan onbeş günlük edebiyat ve yayın dergisi; 1830 ve 1840'larda Hugo, George Sand, Balzac, Dumas ve diğerleri derginin yazarları arasındaydı. – 269.

Statistical Journal – Bkz. Journal of the Statistical Society of London.

Sun – Londra'da basılan günlük gazete (1798-1876); 1836'da serbest ticaretçilerin yayın organı oldu. – *252.*

Times – İngiltere'nin en büyük günlük gazetesi, İngiliz hükümetinin yarı-resmî organı; 1788'den beri Londra'da yayınlanmaktadır. –79, 80, 194, 345, 379.

Weekly Chronicle – Liberal eğilimin Londra'da basılan (1836-65) haftalık gazetesi. –310.

Weekly Dispatch – Liberal eğilimin, 1801'den beri Londra'da basılan haftalık gazetesi. –118, 127; 168, 283, 310.

SOL YAYINLARI
Sorumlu Yönetmen: Muzaffer İlhan Erdost
İlhanilhan Kitabevi
Bayındır Sokak 23/6
Yenişehir Ankara

ISBN - 975-7399-60-4